

Чарльз Діккенс

ВЕЛИКІ
СПОДІВАННЯ

Розділ 1

Прізвище мого батька було Пірріп, а мені дали ім'я Філіп, але що для мого дитячого язика обидва ці слова були надто складні, я звів їх просто до «Піпа». Так я назвав сам себе, а згодом цим ім'ям стали й інші мене називати.

Що Пірріп - це прізвище батька, я знаю з напису на його надгробку, а також зі свідчення моєї сестри - місіс Джо Гарджері, яка вийшла заміж за коваля. Оскільки я ніколи не бачив ні батька, ні матері, ані якої-небудь подоби їхньої (бо жили вони за тих часів, коли про фотографію ще й не чували), мої найперші уявлення про їхню зовнішність в якийсь чудний спосіб пов'язувалися з виглядом їхніх надгробків. З обрису літер на батьковому надгробку я чомусь собі вирішив, що батько був присадкуватий, кремезний і смаглявий і мав темні кучері. А напис «також Джорджіана, дружина вищепойменованого», витворив у моїй дитячій уяві образ хворобливої жінки в ластовинні, яка була мені матір'ю. Обік їхніх могил рядком вишикувалися п'ять невеличких, кожен у півтора фута завдовжки, ромбовидних надгробків, що під ними спочивали в мирі п'ятеро моїх маленьких бгатиків, які надто рано відмовились від участі у всесвітній боротьбі за існування,- я був непохитно певний, що вони прийшли на світ, лежачи навznak і тримаючи руки в кишенях штанців, і що вони так ні разу й не вийняли їх із кишень за весь час перебування на земному падолі.

Ми мешкали в болотистій околиці поблизу вигину річки, яка за двадцять миль далі впадала в море. Мені здається, що свої перші свідомі й тривкі враження про навко-

лишній світ я набув одного пам'ятного дощового надвечір'я. Саме тоді я з усією певністю пересвідчився, що ця гола місцина, поросла кропивою,- це цвинтар, і що «Філіп Пірріп, мешканець сієї парафії, а також Джорджіана, дружина вищепойменованого», давно мертві й поховані, і що їхні немовлята - Александер, Бартолом'ю, Ейбрегем, Тобіас і Роджер - теж давно мертві й поховані, і що пережегована дамбами, гатками та шлюзами темна пласка низовина поза цвинтарем, на якій де-не-де пасеться худоба,- це болота, і що олив'яна смуга поза нею - це річка, і що віддалене дике лігво, звідки зривається вітер,- це море, і що настрахане всім цим і пройняте дрижаками мале створіння, яке ось-ось зірветься на плач,- це Піп.

- Ану цить! - пролунав раптом чийсь лютий голос, і на видноті з-посеред могил біля церковної паперті постав незнайомиць.- Замовкни, бісеня, бо горло переріжу!

Страховита постать у простій сірій одежі, кайдани на нозі. Чоловік у подертих черевиках, на голові замість шапки якась лахманина. Чоловік, що промок у воді й затапався в багнюці, що позбивав і поранив ноги об гостре каміння, що його жалила кропива й шматувало терня. Що накульгував і тремтів, зирив на всі боки й бурчав, і цокотів зубами, коли раптом схопив мене за підборіддя.

- Ой, не ріжте мені горла, дядечку! - жахнувсь я.- Ради бога, дядечку!

- Як тебе звуть? - сдитав незнайомиць.- Швидко!

- Піп, дядечку.

- Ану повтори,- витріщився він на мене.- Чіткіше.

- Піп. Піп, дядечку.

- Покажи-но, де ти живеш,- сказав незнайомиць.- Рукою покажи.

Я показав у той бік, де на пласкому надбережжі за якусь милю від церкви серед вільх та інших дерев розки-

нулось наше село.

Незнайомець, змірявши поглядом мою постать, перекинув мене догори ногами й спорожнив мої кишені. У них нічого не знайшлося, крім крайця хліба. Коли церква знову стала на своє місце - а цей дядько був такий поривистий і дужий, що враз обернув її основою догори, аж дзвіниця опинилась у мене під ногами,- отож, кажу, коли церква знову стала на місце, я вже сидів на високому надгробку, а незнайомець пожадливо наминав мій хліб.

- Ну ж, собача,- сказав він, облизуючи губи.- Іч який ти щокатий!

Може, це й правда, що я був щокатий, хоч узагалі я тоді зростом не вийшов, як на свої літа, і силою не міг похвалитись.

- Так би й зжер твої щоки, хай їм чорт! - заявив незнайомець, грізно труснувши головою.- А чом би й ні, справді?

Я висловив ревне бажання, щоб він цього не робив, і міцніш ухопився за надгробок, куди він мене посадовив - почасти, щоб не звалитися, а почасти, щоб стримати сльози.

- Слухай-но сюди! - сказав незнайомець.- Де твоя мати?

- Тут, дядечку,- відповів я.

Він здригнувся й рвонув бігти, але враз пристав і розглянувся.

- Тут, дядечку,- боязко пояснив я.- «Також Джорджіана». Це моя мати.

- А-а,- сказав він, вертаючись назад.- А поруч із матір'ю твій батько?

- Так, дядечку,- відповів я,- це він. «Мешканець сієї парафії».

- Ага,- буркнув він, зважуючи щось.- То з ким же ти живеш, себто жив, бо я ще не вирішив, чи дозволю тобі й далі жити?

- Зі своєю сестрою, дядечку,- з місіс Джо Гарджері, дружиною коваля Джо Гарджері, дядечку.

- Ковалю, кажеш? - озвався він. І глянув на свою ногу.

Похмуро перевівши кілька разів погляд то на мене, то знов на свою ногу, він підступив ближче, схопив мене обіруч і перекинув якомога далі назад; його очі допитливо втупилися вниз на мене, а мої безпорадно втупилися вгору на нього.

- Слухай-но сюди! - наказав він.- Тут таке діло - дозволю я тобі жити чи ні. Ти знаєш, що таке напиллок?

- Знаю, дядечку.

- І що таке їдло знаєш?

- Знаю, дядечку.

Після кожного запитання він злегенька струшував мене, щоб я краще відчував небезпеку, яка зависла наді мною, і свою безпорадність.

- Ти дістанеш мені напилка.- Він удруге струсонув мене.- І дістанеш мені їдла.- Він струсонув мене знову.- Принесеш те й те.- Він ще раз струсонув мене.- А ні - то я видеру у тебе серце з печінкою разом.- Він струсонув мене ще.

Я був наляканий до смерті й такий запаморочений, що припав до нього обома руками й сказав:

- Будь ласка, дядечку, дайте мені сісти рівно, тоді мене, може, перестане нудити і я, може, краще зрозумію вас.

Він так перегнув мене назад, що аж церква перескочила через власний флюгер. Потім випростав усе на тому ж таки надгробку і, не випускаючи з рук, повів таку страхотливу мову:

- Взавтра раненько ти принесеш мені напилка й їдла. Он туди принесеш, де та стара батарея. Ти зробиш це і нікому не скажеш ні словечка й навіть не натякнеш, що бачив когось такого, як я, чи кого-небудь іншого, і тоді тобі дарується життя. А як ти цього не зробиш або хоч на дрібку відступиш від моїх слів, у тебе видеруть серце й печінку, підсмажать і з'їдять. Я, щоб ти знав, зовсім не сам, як тобі може здаватись. Зі мною тут один молодик прихований, так от я проти нього чистий ангел. Цей молодик чує, що я тобі кажу. Цей молодик має свої особливі способи, як дістатись до малого хлопця, до його серця й печінки. Дарма й пробувати хлопцеві сховатись від нього. Хлопець може замкнутися за дверима, може собі тепленько вмотитись у ліжку, може закутатись, може вкритися з головою, може думати, що він у затишку й безпеці, але цей молодик тихенько скрадеться, скрадеться до нього та й заріже! Я он і зараз насилу стримую цього молодика, щоб не заподіяв тобі шкоди. Я ледве можу його втримати, щоб не кинувся на тебе. Ну, то що ти на це скажеш?

Я сказав, що дістану йому напилка, і їсти дістану, скільки зможу, і прийду до нього на батарею рано-раненько.

- Кажи: «Хай мене господь поб'є, якщо я цього не зроблю!» - звелів незнайомець.

Я сказав, і він зняв мене з високого надгробка.

- А тепер,- мовив він,- пам'ятай, що ти обіцявся, пам'ятай про цього молодика, і гайда додому.

- До-доброї ночі, дядечку,- затинаючись, попрощався я.

- Добра мені ніч! - незнайомець розглянувся на холодну мокру низовину довкола.- Хіба що для жаби. Чи вугра.

Здригаючись усім тілом, він обхопив себе обіруч за

плечі - стиснув так, немов боявся, що розвалиться,- і закульгав до невисокої церковної огорожі. Коли я дивився на нього, як він продирається крізь зарості кропиви та ожини, що росли круг зелених пагорків, моїм дитячим очам здавалося, наче то він ухиляється від мерців, які тищем простягають руки з могил, силкуючись ухопити його й затягти під землю.

Він підійшов до невисокої огорожі, натужно переліз через неї,- видно було, що ноги у нього затерпли й одубіли,- а тоді оглянувся на мене. Побачивши це, я обернувся в бік дому й кинувся щодуху бігти. Але невдовзі я таки ще раз зиркнув назад через плече - він ішов до річки, все так само тримаючи себе обіруч і ступаючи збитими ногами поміж камінюччя, накиданого там і сям на болоті, аби легше було проходити під час великих дощів чи припливу.

Я зупинивсь і подивився йому вслід: довгою чорною горизонтальною смугою простягалися болота, такою самою смугою виглядала й річка, тільки трохи вужчою і світлішою, та й небо було посмуговане - криваво-червоні смуги слалися впереміж із густо-чорними. Понад берегом річки я ледь-ледь розрізняв дві єдині в навколишньому краєвиді вертикальні споруди: маяк, що допомагав суднам триматися курсу,- бридотний з вигляду, як підійти ближче, він був наче діжка, настромлена на жердину,- та шибеницю з рештками кайданів, де колись було повішено пірата. Незнайомець кульгав у напрямку шибениці, так, мовби то пірат ожив і повертався, щоб знов на ній почепитись. Я аж здригнувся, коли це подумав; помітивши, що корови попідносили голови й дивляться в його бік, я запитав себе: а може, й у них те саме на думці? Я розглянувся довкруг, шукаючи очима того страшного молодика, та ніде не побачив його ані сліду. Але мене знов

пройняв страх, і я побіг додому, більш ніде вже не зупиняючись.

Розділ 2

Моя сестра, місіс Джо Гарджері, була на двадцять з гаком років старша за мене і зажила великої поваги як у своїх очах, так і в очах ближніх тим, що виховала мене «власною рукою». Оскільки я тоді не розумів значення цього виразу, але добре знав, що рука у неї міцна й важка і що вона залюбки прикладала її не тільки до мене, а й до свого чоловіка, я дійшов висновку, що ми обидва, Джо Гарджері і я, були виховані сестриною рукою.

Моя сестра була не яка вродлива, і у мене склалося враження, що вона й оженила на собі Джо Гарджері власною рукою. Джо був світловолосий, лляні кучері обрамляли його рівне обличчя, а очі мав такі ясно-голубі, аж здавалося, що це вони від білків запозичили трохи своєї ясності. Лагідний, добродушний, стриманий, урівноважений, безпретензійний - цей любий Джо був Геркулесом і в силі своїй, і у слабкості.

Моя ж сестра, місіс Джо, мала чорне волосся й чорні очі, а шкіру до того червону, що я часом запитував себе, чи не вмивається вона терткою замість мила. Висока й кістлява, вона майже ніколи не скидала грубого фартуха з поворозками за плечима і квадратним панцирним нагрудником, уतिकаним шпильками та голками. Вона ставила собі в неабияку заслугу, що постійно носила фартуха, і раз у раз дорікала цим Джо. Хоча, як на мене, він їй взагалі не був потрібен, в усякому разі вона могла б скинути його першої-ліпшої хвилини.

Кузня Джо прилягала до нашого будиночка, дерев'яного, як і багато інших осель у цих краях,- власне, більшість їх були тоді дерев'яні. Коли я прибіг додому з

цвинтаря, кузня стояла замкнена, а Джо сидів сам у кухні. Ми з Джо, обидва буди потерпілі, відчували обопільну симпатію, тож тільки-но я підніс клямку на дверях, заглянув у шпарину й побачив його навпроти дверей у кутку, де коминок, він і мовив мені тихенько:

- Місіс Джо, Піпе, вже разів з дванадцять виходила тебе шукати. А оце знов пішла - якраз і буде чортова дюжина.

- Справді?

- Еге ж, Піпе,- сказав Джо.- Вона ще й Лоскотуна з собою прихопила.

Почувши цю прикру новину, я похнюплено втупився у вогонь і став крутити останнього гудзика, що лишився в мене на жилетці. Лоскотун - це був такий кийок з гладеньким кінцем, виглянсованим від частого лоскотання моєї шкіри.

- Вона сиділа ось тут,- сказав Джо,- а потім як підскочить, та як схопить Лоскотуна, та й шасть надвір, мов шалена. Оце така вона була,- сказав Джо, дивлячись на вогонь і повільно помішуючи жар коцюбою, просунутою крізь ґратки.- Геть мов шалена, Піпе.

- А давно вона вийшла, Джо? - Я завжди вважав його такою ж, як і сам, дитиною, тільки на зріст більшою.

- Та вже,- сказав Джо, глянувши на годинника, що висів на стіні,- хвилин з п'ять вона шаленіє, Піпе. О, вертається! Сховайся за двері, друже, та прикрійся рушником.

Я так і зробив. Але моя сестра, місіс Джо, розчухнувши двері й відчувши перепону, зразу вгадала причину і вдалася до Лоскотуна для глибших досліджень. Завершилось це тим, що вона штурнула мене - у хатньому вжитку я часто правив для неї за свого роду кидачку - на Джо, а той, завжди охочий зустрітися зі мною на будь-яких умо-

вах, спровадив мене в куток за коминком і спокійно загородив своїм здоровецьким коліном.

- Де тебе, мавпеня, носило? - спитала місіс Джо, тупнувши ногою.- Зараз же мені кажи, чого ти такого накоїв, що я просто місця собі не знаходжу від хвилювання, переживання й страху, бо коли ні - то я витягну тебе з кутка, хоч би вас тут було півсотні Піпів і цілих п'ять сотень Гарджері.

- Я тільки був на цвинтарі,- плачливо пробурмотів я зі свого ослінчика в кутку, потираючи ушкоджені місця на тілі.

- На цвинтарі! - повторила сестра.- Якби не я, ти б уже давно й навіки був на цвинтарі. Хто виховав тебе власною рукою?

- Ви,- сказав я.

- А може, ти мені поясниш, навіщо я це зробила? - вигукнула сестра.

Я пробурмотів:

- Не знаю.

- І я не знаю,- сказала сестра.- Вдруге я б нізащо не стала цього робити! Я вже знаю. Відколи ти прийшов на світ, я, можна сказати, й не скидаю цього фартуха. Мало, що я жінка простого коваля (та ще й Гарджері), то я ще мушу бути тобі за матір!

Але я її вже не слухав і, похнюплено втупившись у вогонь, перекинувся думками на інше. На тлі цих зловісно мерехтливих вуглинок переді мною поставали болота і серед них утікач з кайданами на нозі, таємничий молодик, напиллок, харчі й жахлива моя обіцянка обікрасти оселю, де я жив.

- Авжеж,- сказала місіс Джо, ставлячи Лоскотуна на місце.- Цвинтар, де ж пак! Легко вам обом говорити про цвинтар.- Один з нас, до речі, не озивався ані словом.- Ви

самі заженете мене на цвинтар, уже не довго чекати. І ладно ж вам обом житиметься без мене!

Коли вона заходилася готувати чай, Джо позирнув на мене з-під коліна, немов прикидаючи, як ми вдвох давали б собі раду, якби здійснилося це похмуре пророцтво. Після цього він звів на місіс Джо голубі очі, а правою рукою став погладжувати свої лляні кучері й баки, як то мав звичку робити під час родинних колотнеч.

У моєї сестри був певний усталений спосіб краяти для нас із Джо хліб та намазувати його маслом. Спершу лівою рукою вона притискала буханець до нагрудника, де в нього встромлялася часом шпилька, часом голка, згодом потрапляючи нам у рот. Потім брала на ножа трохи масла (небагато) і розмазувала по всій хлібині, так, як аптекар готує гірчичника, жваво орудуючи одним і другим боком ножа, розрівнюючи й підбираючи масло по краях. Нарешті вправним завершальним рухом витерши ножа об крайчик гірчичника, відбатовувала товстенну скибу, яку, перше ніж зовсім відокремити від буханця, розрізала на дві половинки: одна з них діставалася Джо, а друга мені.

Дарма що голодний, я цим разом не наважився з'їсти свою пайку. Про всяк випадок я мусив мати щось у запасі для мого страхітливого знайомця та його спільника, ще страхітливішого молодика. Бо ж я знав, як вельми ощадливо господарює місіс Джо і що мої спроби щось поцупити можуть скінчитися нічим. Через це я вирішив свій шмат хліба з маслом сховати в холошу штанів.

Але виявилось, що здійснення цього заміру вимагало подиву гідної мужності. То було все одно, що стрибнути з даху високого будинку або скочити в глибоку воду. Джо мимохіть ще більш ускладнював моє становище. Оскільки ми двоє, як я вже казав, були потерпілі й у певному

розумінні змовники і разом собі бавилися, у нас із ним завівся звичай змагатися за вечерею - хто швидше з'їсть свою пайку: ми нишком демонстрували один перед одним над'їджені шматки, що заохочувало нас до подальших зусиль. Цього вечора Джо кілька разів спонукав мене до нашого звичного дружнього суперництва, виставляючи на видноту свою скибку, яка швидко меншала у розмірах, але щоразу бачив, як я сиджу з жовтим кухликом чаю на одному коліні і незайманим шматком хліба на другому. Кінець кінцем мені стало ясно, що далі зволікати нікуди й треба щось вчинити, але так, щоб це виглядало якомога природніше. Я скористався хвилиною, коли Джо не дивився на мене, і вкинув хліб з маслом у холошу.

Джо явно збентежила моя, як йому здавалося, нехіть до їжі, і його зовсім не втішив черговий кусень, що він відкусив від своєї пайки хліба. Жував він його набагато довше, ніж звичайно, поринувши у глибоку задуму, і зрештою проковтнув, як пігулку. Готуючись відкусити ще раз, він схилив голову набік, аж це раптом глянув на мене й побачив, що мій хліб зник.

Подив і жах на його обличчі, коли він так і застиг, не донісши хліба до рота, були надто очевидні, щоб моя сестра їх не помітила.

- А це що таке? - хутко спитала вона, ставлячи свою чашку.

- Ну, знаєш! - пробурмотів Джо, докірливо хитаючи головою.- Піпе, друже! Ти собі цим заподієш шкоду. Він же десь застряне. Ти ж не пережував його, Піпе.

- Що там іще? - гострішим тоном перепитала сестра.

- Ти кахикни, може, воно хоч трохи вискочить, їй-бо, Піпе,- вражено сказав Джо.- Вихованість там чи ні, а здоров'я - це здоров'я.

В цю хвилину сестра моя зовсім знетямилась, бо ки- нулась на Джо й, схопивши за баки, стала товкти голо- вою об стіну, а я провинно занишк у своєму кутку.

- Тепер, нарешті, може, ти скажеш, у чому річ, каба- нього лупоокий? - відсапууючись, промовила моя сестра.

Джо розгублено подивився на неї; потім усе так само розгублено відкусив від свого шматка й знову втупився на мене.

- Ти знаєш, Піпе,- повагом сказав він, заховавши ку- сень за щоку,- голос його звучав так довірчо, наче крім нас двох більш нікого й не було в кімнаті,- що ми з тобою завше були друзями і я б ніколи й нізащо тебе не вика- зав. Але щоб отак...- Він відсунув свого стільця й глянув на підлогу поміж нами, а тоді знов на мене.- Щоб отак враз усе проковтнути!

- Він що, не жуючи проковтнув? - скрикнула сестра.

- Знаєш, друже,- усе ще з куснем за щокою мовив Джо, дивлячись на мене, а не на дружину,- я в твоєму ві- ції теж не раз такими штуками бавився, та й інших запек- лих ковтунів бачив, але щоб так оце, як ти, Піпе!.. Ще добре, що ти хоч живий зостався.

Моя сестра хитнулася вперед, вхопила мене за чу- прину й зловісно прорекла:

- Ану-но випий мікстуру.

У ті часи якась звірюка від медицини відродила славу дігтярної води як дійових ліків, і місіс Джо завжди три- мала в буфеті достатній її запас, вважаючи, що ця вода чим гидкіша на смак, тим корисніша для здоров'я. Бува- ли дні, коли я мусив споживати цього цілющого еліксиру в таких дозах, що від мене відгонило дьогтем, наче від нового паркану. Цього ж вечора з огляду на серйозність моєї недуги в мене влили цілу пінту дігтярної води, задля чого місіс Джо затисла мою голову під пахвою, як у леща-

тах. Джо відбувся тільки півпінтою цієї мікстури, яку йому було наказано випити (що його аж ніяк не втішило, коли він повільно й задумливо дожовував їжу перед вогнем), бо, мовляв, «його схопило». Зі свого власного досвіду я можу запевнити, що його схопило скорше після прийому ліків, а не перед.

Докори сумління - прикра річ і для дорослого, і для хлопчиська; коли ж у хлопчиська до одного потаємного тягара додається ще й другий у нього в холоші, то це вже воістину (можу посвідчити) велика покара. Провинне усвідомлення того, що я збираюся пограбувати місіс Джо, у мене й думки не виникало, що я збираюся пограбувати самого Джо, бо він ніколи й не здавався мені господарем у домі, - разом з потребою підтримувати хліб рукою і коли я сидів, і коли проходив по кухні з яким-небудь дрібним дорученням, мало не позбавило мене розуму. А як від подуву вітру з боліт яскраво схоплювався вогонь у коминку, мені вчувався знадвору голос того чоловіка з кайданами на нозі, який примусив мене дати страшну присягу і тепер заявляв, що не може й не хоче терпіти до завтра, що йому вже сьогодні треба їсти. Ще іншої хвилини я думав: а що, як того молодика, якого насилу вдалося стримати, щоб не кинувся на мене, таки здолає цілком природна нетерплячка або він переплутає час і вирішить, що вже сьогодні, а не завтра може поласувати моїм серцем і печінкою?

Їй-бо, якщо у кого ставало коли-небудь волосся сторч від жаху, то це саме у мене того вечора. Але, може, ні у кого й підстав таких не бувало?

Діялося це все у свят-вечір, і від сьомої до восьмої години за стінним годинником я мусив перемішувати кошисткою тісто для різдвяного пудингу. Я спробував виконувати це доручення з тягарем на нозі (що знов нага-

дало мені чоловіка з ногою, закутою в кайдани), але від кожного мого поруху хліб конче силкувався вискочити вниз. Зрештою мені якось вдалося на хвилюку вибігти до моєї спаленьки в мансарді й там захвати цю частку мого нечистого сумління.

- О! Це що, гармата стріляє, Джо? - спитав я, коли, впоравшись із пудингом, сів трошки погрітись біля коминка, перше ніж мене спровадять спати.

- Атож,- відказав Джо.- Ще один в'язень накивав п'ятами.

- Що значить «накивав п'ятами», Джо? - спитав я. Місіс Джо, яка воліла завжди сама давати пояснення, відповіла рвучко:

- Утік. Утік.

Це прозвучало так само категорично, як і ті її розпорядження стосовно дигтярної води.

Поки місіс Джо схилилася над шиттям, я нечутно, самими губами, спитав у Джо: «Що таке в'язень?», а він, теж самими губами, відповів мені так багатослівно, що я з усього того второпав тільки слово «Піп».

- Один в'язень накивав п'ятами вчора ввечері після заходу сонця,- сказав уголос Джо.- І вони пострілом оповістили про це. А тепер, бач, оповіщають про другого.

- А звідки вони стріляють? - спитав я.

- От нав'язливий хлопчисько, ніяк не відчепиться,- втрутилась моя сестра, підвівши на мене сердитий погляд від шитва.- Не запитуй, то й брехні не почувеш.

Це здалось мені не дуже чемним щодо неї самої, бо ж виходило, що коли я запитаю щось у неї, вона відповість мені брехнею. Але на чемність вона ніколи не була багата, хіба при гостях.

У цю хвилину Джо ще більш розпалив мою цікавість, широко розтуляючи рота й зображуючи слово, яке я зро-

зумів, як «спаржі». Звісно, мені здалося, що це якимось сто-сується місіс Джо, і я перепитав, самими губами: «Вона?» Але Джо рішуче з цим не погодився і знов широко розтулив рота, безгучно вимовляючи якимось зовсім незрозуміле мені слово.

- Місіс Джо,- нарешті в безвиході звернувся я до сестри,- може, ви мені поясните, коли така ваша ласка, звідки вони стріляють?

- А щоб тебе господь благословив! - вигукнула сестра таким тоном, наче мала на увазі не благословення, а щось зовсім протилежне.- Та з баржі!

- Аг-га,- сказав я, дивлячись на Джо.- З баржі! Джо докірливо кахикнув на мою адресу,- мовляв, я ж тобі ка-зав.

- А скажіть, будь ласка, що таке баржа? - спитав я.

- Ну ж і хлопчисько! - вигукнула сестра, тицяючи в мене голкою з ниткою й хитаючи головою.- На одне пи-тання йому відповіси, а він тобі ще кільканадцять підки-не! Баржа - це плавуча в'язниця отам за болоттям.- У на-шій місцевості часто казали не «болота», а «болоття».

- Хотів би я знати, кого ж це й за віщо садять до цієї в'язниці,- в тихому розпачі вдався я невідомо до кого.

Це вже було занадто для місіс Джо, яка враз схопи-лась на ноги.

- Ось що я тобі скажу, парубче: я не для того вихову-вала тебе власною рукою, щоб ти людям душу вимотував своїми балачками. Ніхто б мене за це не похвалив, а ті-льки осудили б. У в'язницю садять тих, хто вбиває, гра-бує, підробляє гроші й коїть усякі інші неподобства, і по-чинають вони з того, що ставлять дурні запитання. А те-пер марш спати!

Мені не дозволяли брати свічку, коли я підіймався до себе нагору, тож я помацки поплівся сходами, а голова у

мене гула від постукування наперстком, яким місіс Джо підсилювала свої останні слова, і я з усією ясністю усвідомлював страшну істину, що плавуча в'язниця - це місце саме для мене. Ні до чого іншого їй не могла призвести моя поведінка. Я почав з того, що ставив дурні запитання, а тепер збирався ще їй пограбувати місіс Джо.

Після тих давноминутих часів я не раз задумувався, як мало дорослі знають про страхи, що криються у глибині дитячої душі. Вони можуть бути зовсім необґрунтовані, але все-таки це страхи. Я смертельно боявся того молодика, що зазіхав на моє серце й печінку; смертельно боявся свого знайомця з кайданами на нозі; смертельно боявся самого себе, змушеного дати таку жахливу обіцянку. І не мав надії на допомогу своєї всевладної сестри, що тільки допікала мені на кожному кроці. Страшно їй подумати, на який нерозважливий вчинок можна було підштовхнути мене цими таємничими страхами.

Тієї ночі я майже не спав, бо тільки заплющу очі - й уже бачу, як прудка течія річки несе мене до плавучої в'язниці, а коли я пропливаю повз шибеницю, привид пірата гукає мені в трубу, щоб я краще виходив на берег та дав себе повісити, бо шибениця давно плаче за мною. Навіть якби мені їй хотілося спати, я побоявся б заснути, знаючи, що при першому ж проблиску світання мені ж доведеться грабувати комірчину з харчами. Поночі це неможливо було зробити: у ті часи вогонь добували кресалом, і, запалюючи свічку, я нагримотів би не менше, ніж сам пірат своїми кайданами.

Ледве-но розлогий чорний оксамитовий покрив за моїм віконечком узявся сіриною, я схопився й рушив униз, і кожна мостина й кожна шпарина у кожній мостині кричали мені вслід: «Лови злодія!» та «Вставайте, місіс Джо!» У комірчині, де з нагоди різдва припасів було куди

більше, ніж звичайно, мене страшенно налякав підвішений за ноги заєць - мені здалося, що він підозріливо підморгує за моїми плечима. Чи це справді так, я не мав коли перевірити, як не мав коли щось там дуже вибирати і взагалі не мав жодної зайвої хвилини. Я поцупив шмат хлібини, кусень сиру, з півбанки начинки для пирога (додавши до цього свою вечірню пайку, я все це зав'язав у хустинку), трохи бренді з череп'яної пляшки (я перелив його у скляну пляшку, що в ній нишком готував у себе в кімнаті такий п'янкий напій, як настоянку з локриці, а в ту череп'яну долив якоїсь рідини з глечика у кухонному буфеті), кістку, на якій майже не лишалось м'яса, і чудовий круглий паштет із свинини. Я вже, власне, виходив без паштету, коли спокусився заглянути на верхню полицю, і в самому її куточку побачив глиняну миску, дбайливо накриту покришкою, і оце там і був паштет. Я й узяв його, заспокоївши себе думкою, що паштет, мабуть, заготовлено на пізніше, і за ним кинуться не зразу.

З кухні двері вели прямо до кузні; я відімкнув їх, відсунув засув і серед інструментів Джо знайшов напилка. Потім позамикав усе, як було, відчинив надвірні двері, через які повернувся минулого вечора додому, зачинив їх за собою й побіг до боліт, повитих туманом.

Розділ 3

Ранок був імлистий і дуже вологий. Ще вдягаючись, я бачив, що віконце зокола все було в патьоках, так наче якесь чортеня проплакало там цілу ніч, уткнувшись у скло, як у хустинку. Паморозь щільним павутинням лежала на вітті живоплоту й ріденькій траві, простягалась від гілочки до гілочки, від стеблини до стеблини. Всі хвіртки й огорожі вкрила липка мокреча, а туман був такий густий, що дерев'яного вказівного перста на стовпі, спрямованого до нашого села, - вказівку, якої ніхто з людей не брав до уваги, бо до нас ніхто ніколи й не заходив, - я помітив, тільки опинившись під самим стовпом. Коли я подивився на той перст, з якого скрапувала вода, моєму нечистому сумлінню він здався схожим на привида, що спроваджує мене до плавучої в'язниці.

На болотах туман був ще облогіший, аж здавалося, ніби це не я біжу наперед, а навпаки, все, що спереду, набігає на мене. Від цього моїй провинній душі робилося ще прикріше. Шлюзи, гатки й дамби вихоплювались на мене з туману й наче криком кричали: «Він украв свинячий паштет! Ловіть його!» Так само зненацька виринали переді мною корови з вибалушеними очима й видихали разом з парою із ніздрів: «Ага, злодійчук?» Один чорний бугай з білою смужкою на шиї - моє збаламучене сумління нагледіло в ньому щось схоже на пастора - пронизливо втупився в мене очима й так докірливо похитав своєю тупою головою, що я пробелькотів до нього: «Я не винен, пане! Це я не для себе!» У відповідь на що він нахилив голову, випустив з ніздрів хмару пари, хвицнув задніми ногами і щез, махнувши хвостом.

Я біг у напрямку річки, але хоч як хутко гнав, а ніг не міг зігріти - вогка холоднеча скувала їх, мов залізний обруч ногу тому чоловікові, на зустріч з яким я поспішав. Я добре знав дорогу на батарею, ми в неділю були там удвох із Джо, і він, сидячи на старій гарматі, казав мені, як то чудовно буде, коли я стану у нього справжнім законним підмайстром. Цього ранку я, однак, через туман узяв занадто праворуч, отож мусив вертати трохи назад по камінцях над мулистим берегом річки, де було позабивано палі, що стримували воду під час припливу. Чимдуж поспішаючи, я перебрався через рів, який був недалеко від батареї, і тільки-но видерся протилежним схилом, як побачив зовсім близько свого знайомця. Він сидів до мене спиною, згорнувши руки й похитуючись, наче сонний.

Я подумав, що це буде для нього приємна несподіванка, коли я враз постану перед ним, маючи в руках сніданок. Та ледве я торкнув його ззаду за плече, як він умить схопився на ноги. І виявилось, що то хтось зовсім інший!

Правда, на ньому була така сама проста сіра одіж, і він теж мав кайдани на нозі, і накульгував, і хрипів, і все інше, як у того чоловіка, тільки обличчям був не схожий і на голові мав низенького капелюха з широкими крисами. Усе це я завважив за одну мить, бо рівно стільки його й бачив: він лайнувся на мене, замахнувся рукою, але таким слабким безпорадним рухом, що мало сам не звалився з ніг, і чкурнув геть, двічі спіткнувся і зник у тумані.

«Це ж той молодик!» - промайнула у мене думка, і серце боляче забилося. У мене, мабуть, і печінка заболіла б, якби лише знаття, де вона міститься.

Ще трохи пробігши, я був уже на батареї. Там дождав мого приходу мій знайомець: обхопивши себе рука-

ми, він шкутильгав туди й сюди, немов цілу ніч нічого іншого й не робив. Він страшенно змерз, це було видно. Я боявся, що він просто переді мною впаде на землю й вріже дуба з холоду. В очах у нього проступав дикий голод; коли я передав йому напилка, якого він поклав на траву, мені навіть здалося, що він спробував би його з'їсти, якби був не помітив мого вузлика. Цього разу він не став перевертати мене догори ногами, а дав змогу самому вивернути кишені й розв'язати вузлика.

- А що в плящі, хлопче? - спитав він.

- Бренді,- відповів я.

Він тим часом уже наминав начинку для пирога, але так якось дивовижно, наче не стільки їв, скільки в шаленому поспіху квапився переховати її десь глибше, і передихнув лише тоді, коли мав сьорбнути бренді. Його всього так колотило, що він ледве не відгриз шийку пляшки, коли відкорковував її зубами.

- У вас, здається, гарячка,- сказав я.

- Та наче й справді, хлопче,- відказав він.

- Тут поганенька околиця,- зауважив я.- Ви лежали на цьому болотті, тож так недовго й гарячку підхопити. Або й ревматизм.

- Але поки вони мене звалять, я ще встигну перекусити,- сказав він.- Та хоч би навіть мене мали на он тій шибениці почепити, я все 'дно мушу перше підкріпитись. І ніякі дрижаки мені не завадять, повір мені.

Він поглинав начинку, обгризав кістку, їв хліб, сир і пиріг, усе заразом, і водночас недовірливо косив очима в навколишній туман, і щохвилини на мить переставав їсти, і навіть не жував, наслухаючи. Щось дзвякне на річці чи форкне яке звіря на болоті, чи то причується йому що - він уже й здригнеться. Раптом він озвався:

- А ти не обдурюєш мене, бісеня? Нікого з собою не

привів?

- Ні, пане! Ні!

- І нікому не сказав, щоб ішов за тобою?

- Ні!

- Що ж, я тобі вірю,- сказав він.- Паршивим був би ти щеням, коли б уже з такого малечку й собі став цькувати нещасного каторжника, і так зацькованого трохи не до смерті.

Щось булькнуло у нього в горлі, немов там усередині він мав годинника, який от-от почне вибивати. Але він тільки протер очі драним брудним рукавом.

Пройнявшись співчуттям до нього і дивлячись, як він нарешті допався до паштету, я насмілився зауважити:

- Я радий, що вам подобається.

- Ти щось сказав?

- Я сказав: я радий, що вам сподобалося.

- Дякую, хлопче. Таки правда.

Я не раз спостерігав, як наш собацюра їсть, і ось тепер згадав його, коли цей чоловік так пожадливо накинувся на їжу. Він відгризав її великими куснями, чисто мов собака. Не встигши пережувати, хапливо ковтав, вірніш, поглинав шматок за шматком і раз у раз оглядався на всі боки, боячись, щоб хтось не підскочив і не відібрав поживи. Мені здавалося, що в такій тривозі він і не розсмакує паштету як слід, а якби поруч об'явився ще котрийсь їдець, він неодмінно заклацав би на нього зубами. В усьому цьому він страшенно нагадував собаку.

- Боюся, що йому не залишиться ні крихти,- сказав я з непевністю, остерігаючись, чи не образиться він на це моє зауваження.- Бо мені більше нічого не вдасться дістати.- Я тільки тим і наважився заговорити, що був цілком цього певний.

- Не залишиться? Кому б то? - спитав мій знайомець,

переставши хрумтіти шкоринкою паштету.

- Молодиківі. Тому, що ото ви говорили. Що ховається разом з вами.

- А-а! - відказав зін, грубувато засміявшись.- Йому! А й справді. Але йому їдло ні до чого.

- А мені здалося, що якраз до чого,- зауважив я. Він облишив їсти і неабияк здивовано вступився в мене.

- Тобі здалося? Коли?

- Оце зараз.

- Де?

- Он там,- показав я рукою.- Він там сидів і дрімав, я ще подумав, що то ви.

Він схопив мене за комір і так бликнув очима, аж я злякався, чи не схоче він знову перерізати мені горло.

- І одягнений так, як ви, тільки в капелюсі,- пояснив я, весь тремтячи.- І... і...- я не знав, як це висловити по змозі делікатніше.- І напилонк йому для тієї самої мети потрібен. Хіба ви не чули, як учора ввечері стріляли з гармати?

- Отже, таки справді стріляли! - промовив він ніби сам до себе.

- Дивно, як ви ще сумніваєтесь,- зауважив я,- бо ми навіть удома чули постріл, а це ж набагато далі, та ще й за дверима.

- Е, тут, розумієш, таке діло,- озвався він.- Коли ти сам-один серед цієї драговини і в голові у тебе порожньо і в шлунку, коли холод і голод тебе доймають, то ти всю ніч одно й чуєш - постріли та крики. І не тільки чуєш. Ти й бачиш, як солдати у червоних уніформах обступають тебе при світлі смолоскипів. Чуєш, як твій номер називають, як тебе гукають, чуєш, як їхні рушниці брязкотять, чуєш накази: «Приготуйсь! Цілься! Глядіть не випустіть!» І вже вони хапають тебе... Тільки ж усе це мана!

Та я за ніч не одного, а цілу сотню цих ловецьких загонів перебачив - так і тупотять чоботиськами, чорти б їх побрали! А постріли! Та коли розвидніло, аж туман колихався від пострілів! Але цей чоловік,- досі він говорив, наче зовсім забувши про мою присутність,- ти що-небудь таке особливе помітив у його вигляді?

- У нього все лице в синцях,- сказав я, сам собі здивувавшись, що встиг звернути на це увагу.

- Може, отут? - вигукнув мій знайомець, безжально ляснувши себе долонею по лівій щоці.

- Атож, саме тут!

- А де він? - Рештки харчів мій знайомець заховав за пазуху в сіру куртку.- Покажи, куди він пішов. Я вистежу його не згірш від нишпорки. Це ще кляте залізччя, натерло всю ногу! Дай-но сюди напилка, хлопче.

Я показав у той бік, де в тумані розтанув другий чоловік, і він на мить обернув туди погляд, але враз таки сів у густу мокру траву і, як шалений, став пиляти кайдани, байдужий і до мене, і до власної ноги, покритої саднами й свіжою кров'ю,- він такий був нещадний до ноги, немов вона теж була залізна. В мені знов прокинувся страх перед ним, коли він орудував напилком у такому лютому поспіху, та й ще ж я боявся, щоб удома не помітили, чого мене так довго нема. Я сказав йому, що мушу йти, але він не почув, тож я вирішив, що найкраще буде тихенько забратися. Побачив я його востаннє, коли оглянувся: схилившись над коліном, він запекло пиляв залізного обода й раз у раз кляв і його, і свою ногу. А почув я його востаннє, коли за хвильку зупинився в тумані і до мене долинуло, як він безугавно ширкає напилком.

Розділ 4

Я був певен, що в кухні мене перестріне поліцейський і зразу ж заарештує. Але там не тільки не було ніякого поліцейського, а й взагалі ще не розкрилося, що я вчинив крадіжку. Місіс Джо була заклопотана прибиранням домівки перед святом і Джо спровадила за двері якомога далі від совка для сміття, бо він мав звичку неодмінно перечепитись через це знаряддя, коли моя сестра ревно заходжувалась підмітати підлогу у своїх володіннях.

- А тебе куди чортяка носив? - привітала мене місіс Джо, коли ми вдвох із моїм сумлінням стали на порозі.

Я сказав, що ходив до церкви слухати колядки.

- А, ну це ще нічого,- змилюстивилась моя сестра.- Бо від тебе й гіршого можна сподіватись.

Я подумки з нею погодився.

- Коли б я не ковалева жінка, не невільниця вічна (що одне й те саме), яка ніколи не може й фартуха скинути, я б теж пішла послухати колядок,- сказала місіс Джо.- Я дуже їх люблю, колядки, через те, мабуть, ніколи й не маю змоги послухати.

Побачивши, що совок відсторонився, Джо слідом за мною прошмигнув на кухню, а коли дружина зміряла його нищівним поглядом, примирливо потер рукою носа. Тільки-но вона відвернулась, він нишком схрестив обидва вказівні пальці і показав їх мені - так ми інформували один одного про те, що місіс Джо сердита. А що таким був звичайний її стан, ми з Джо іноді на цілі тижні уподібнювались до надгробних статуй рицарів-хрестоносців - тільки, на відміну від нас, вони лежали й мали схрещені ноги, а не вказівні пальці рук.

У цей день мав бути розкішний обід - солона свинина з городиною та дві фаршировані курки. Смачнющий пиріг був спечений ще вчора вранці (через це й не виявили досі, що зникла начинка), а пудинг саме пікся. З огляду на ці широкопланові готування до обіду сніданок було рішуче скасовано, «бо,- як заявила місіс Джо,- я не збираюсь ще й зранку вас годувати, та поїти, та прибирати за вами,- мені й без того роботи по зав'язку».

Отож обом нам уділили по шматку хліба, немов ми були загін вояків на марші, а не дорослий і хлопчак у себе вдома, і ми сором'язливо запили його розбавленим молоком з глечика на поличці. Місіс Джо тим часом повісила на вікна чистенькі фіранки, замінила над широким коминком квітчасту шлярку і відкрила доступ до святкової віталеньки по той бік сіней, куди в інші дні ніхто не заходив і де цілий рік усе непорушно лежало під холодним полиском сріблястого паперу, який сягав навіть чотирьох фаянсових собачок на полиці, як дві краплі води схожих одна на одну, кожна з чорним носиком та кошачком квітів у зубах. Місіс Джо була дуже охайна господиня, але мала рідкісний хист робити охайність ще обтяжливішою й неприємнішою, ніж сам бруд. Чистота - це, кажуть, майже святоблівість, і деякі люди досягають тієї самої мети своєю побожністю.

Моя сестра, маючи повсякчас багато роботи, відвідувала церкву, так би мовити, посереднім чином, тобто за посередництвом Джо й мене. Джо у своїй робочій одежі виглядав статечним чоловіком, як і личить справжньому ковалеві. У святковому ж вбранні він скидався радше на виряджене опудало. Хоч би що він одягав на свято, воно здавалось не на нього шитим і взятим із чужого плеча, все йому тисло й муляло. Ось і цього дня, коли задзвонили до церкви й він вийшов з кімнати в усьому своєму

святковому обладунку, вигляд у нього був такий нещасний, що й не сказати. Що ж до мене, то моя сестра, здається, була тієї думки, що я малолітній злочинець, і що таким я й на світ прийшов, і що поліційна акушерка передала їй мою особу з приписом прикладати до мене всю суворість закону. Вона завжди поводитися зі мною так, ніби я й народився всупереч здоровому глуздові, релігії та моральності і знехтувавши поради своїх найкращих друзів. Навіть коли мені замовляли новий костюм, кравцеві наказували шити його неодмінно в обтяжку, щоб він муляв мені з усіх боків.

Співчутливим ближнім, мабуть, аж серце стискалося, коли вони дивились, як ми з Джо простуємо до церкви. Але мої фізичні муки були нічим проти того, що я переживав у душі. Жах, який проймав мене щоразу, коли місіс Джо наближалась до комірчини чи виходила з кімнати, був такий взликий, що з ним могли зрівнятися лише докори мого власного сумління, коли я думав про те, що накоїв. Пригнічений цією потайною провиною, я запитував сам себе, чи спроможеться церква захистити мене від помсти отого лиховісного молодика, якщо я тут-таки привселюдно покаюся. Я гадав, що найслушніше буде мені підвестись і попросити у священника окремої розмови у ризнидці ту хвилину, коли він зачитає імена майбутніх шлюбних пар, заявивши перед цим: «Як хто має щонебудь проти, заявіть про це!» Якби тоді була просто неділя, а не різдво, я б, можливо, таки й вдався до цього крайнього заходу, чим немало здивував би наших нечисленних парафіян.

Того дня на обід до нас було запрошено гостей: містера Вопсла, псаломника, містера Габла, колісника з дружиною і дядька Памблечука (дядьком він доводився Джо, але місіс Джо привласнила його собі) - заможного торгів-

ця зерном із сусіднього містечка, що роз'їжджав у власному візку. Обід мав розпочатись о пів на другу. Коли ми з Джо повернулись додому, стіл був уже накритий, місіс Джо по-святковому вбрана, парадні двері відімкнені (хоч під усяку іншу пору вони стояли замкнені) для входу гостей, одне слово, все було чудово. І про крадіжку ані слова.

Надійшла обідня година, не принісши мені ніякої полегкості, з'явилися і гості. Містер Вопсл, з римським носом і широкою лискучою лисиною на скронях, мав басыще, яким незмірно пишався; його знайомі вважали, що тільки дай йому волю - він і пастора переплюне. Містер Вопсл і сам визнавав, що, коли б церква була «відкрита», тобто коли б кожен охочий міг правити службу, його кар'єра на цій ниві була б забезпечена. Але що церква не була «відкрита», то він і лишався, як я вже казав, псаломником. Зате «амінь» він витягував просто громохко, а перед тим, як оголосити псалом, - неодмінно увесь перший вірш до кінця, - він оглядав зібрання, немов зауважуючи: «Щойно ви почули нашого приятеля з кафедри; ну, а як вам видасться цей голос?»

Я відчиняв гостям двері, вдаючи, ніби відчиняти саме ці двері для нас звичайнісінька річ: спершу містерові Вопслу, потім містерові й місіс Габл і нарешті дядькові Памблечуку (між іншим, називати його дядьком мені заборонялося під страхом найсуворішої покари).

- Місіс Джо, - заявив дядько Памблечук, опецькуватий, завжди захеканий чоловіча середнього віку - рот у нього був, як у риби, на обличчі пригаслі вилуплені очі, а на голові найжачене рудувате волосся, що надавало йому такого вигляду, наче його тільки-но душили і він ще не встиг відійти, - я приніс вам на честь свята... приніс вам, добродійко, пляшку хересу... і пляшку портвейну, добродій-

ко.

Отак щоріздва він виголошував, наче бозна-яку новину, ті самі слова, коли приносив дві пляшки з вином, тримаючи їх, мов гімнастичні гантелі. І місіс Джо щоріздва відповідала, як-от і цього разу:

- Ох, дя-дечку Пам-бле-чук! Це так мило з вашого боку!

На що він кожного разу зауважував, як і нині:

- Та як же інакше, коли ви це заслужили! Як ви тут усі, ворухитесь? А як наш півпенсик? - Останнє слово стосувалося мене.

Обідали ми з такої нагоди в кухні, а до вітальні перебиралися споживати горіхи, апельсини та яблука; переміщення це вельми нагадувало перевдягання Джо з робочого вбрання у недільне. Сестра моя того дня була надзвичайно жвава, та й узагалі при місіс Габл вона ставала товариськішою, ніж звичайно. Місіс Габл я пригадую, як сухорляву кучеряvistу жіночку в блакитній сукні, схильну вважати себе вічно молодою, оскільки вона була набагато молодшою від містера Габла в ту страшенно далеку пору, коли виходила за нього заміж. Містера Габла я пригадую, як міцного плечистого дідка, який приємно пах тирсою, сутулився й так широко розставляв ноги, що коли я малим, бувало, зустрічав його на вулиці, то в нього поміж ногами бачив усю нашу околицю.

У цій чесній компанії я почував би себе незатишно, навіть якби й не вчинив тієї крадіжки. Не тому, що мене стисли з обох боків і стіл впирався мені в груди, а Пам-блечуків лікоть в око, не тому, що мені наказано було мовчати (хоч я й не поривався говорити) або що я мусив удовольнитись самими курячими ніжками, з яких не було ніякого наїдку, або такими глухими закамарками окосту, якими за життя свиня не мала ні найменших під-

став пишатись. На це б я й зовсім не зважав, якби гості дали мені спокій. Але їм неодмінно треба було чіпати мене. Вони раз у раз переводили розмову на мою особу, щоб хоч чимось, а таки шпигонути. Мені так допікали ті їхні словесні шпички, що я почувався, наче бідолашний бичок на арені іспанського цирку.

Тільки-но сіли за стіл, і почалося. Перед самою трапезою містер Вопсл продекламував вдячну молитву на театральний манір,- що, як я тепер бачу, виглядало так, немов це виступав заправлений благочестям покруч привида Гамлетового батька з Річардом Третім,¹ - завершивши її сподіванням, що ми будемо щиро вдячні творцеві. При цих словах сестра звернула на мене погляд і докірливо мовила:

- Чуєш? Будь вдячний.

- А надто, хлопче,- докинув містер Памблечук,- будь вдячний тим, хто виховав тебе власною рукою.

Місіс Габл похитала головою, докірливо втупилась у мене - мовляв, хіба що путяще з такого вийде? - і спитала:

- І чому всі діти такі невдячні?

Відгадати цю моральну загадку ніхто не спромігся, і тоді врешті категоричну відповідь дав містер Габл:

- Бо вони зроду зіпсуті.

Всі схвально притакнули на ці слова і подивились на мене якимось особливо ущипливо й вороже.

Джо при гостях ще менше важив у домі, ніж без них (якщо тільки це було можливо). Але він щоразу по-своєму втішав мене й підтримував і за обідом давав по змозі більше підливи, коли вона взагалі водилася. Цього ж дня підливи було вдосталь, і Джо в цю хвилину линув її мені цілих півпінти.

¹ Маються на увазі трагедії В. Шекспіра «Гамлет» і «Річард Третій».

Трохи пізніше, уже за обідом, містер Вовсл висловив критичну оцінку виголошеної в церкві проповіді, даючи наздогад, яку він виголосив би проповідь у тому мало-ймовірному випадку, якби церква була «відкрита». Ознайомивши присутніх з деякими тезами цієї своєї орації, він зазначив, що й тому сьогодні пастор вибрав невдалу, чого вже й зовсім не можна вибачити, бо тем безліч і вони «аж самі просяться».

- А й правда,- погодився з ним дядько Памблечук.- Оце точно сказано, сер! Теми для проповіді аж самі просяться, тільки зумій їм на хвіст солі насипати. Цього якраз і треба. Коли сільничка напихваті, тему шукати недовго.- Трохи подумавши, він додав: - Ось хоча б візьміть свинину. Чим не тема? Коли потрібна тема, гляньте на свинину!

- Правду кажете, сер. Ще й така повчальна для дітей,- озвався містер Вовсл - він тільки почав говорити, а я вже знав, що конче й мене сюди пришиють.

(- Ти слухай уважно! - на правах вставного слова суворо кинула мені сестра.)

Джо линув мені ще трохи підливи.

- Свиня,- провадив далі містер Вовсл своїм густим басом, спрямувавши виделку в бік моєї збентеженої особи, наче це він називав мене на ім'я,- свиня товаришила блудному синові. Ненажерливість свині наводиться дітям як приклад недостойної поведінки.- (Я в цю хвилину подумав про те, що він сам тільки-но розхвалював свинину, яка вона жирна та соковита.) - Що гідне осуду в свині, те ще більш гідне осуду в хлопчаків.

- Або дівчинці,- докинув містер Габл.

- Звичайно, в дівчинці також, містере Габл,- досить терпко погодився містер Вовсл,- але дівчинки серед присутніх я не бачу.

- До того ж подумай,- раптом наскочив на мене містер Памблечук,- як багато ти завдячуєш своїй долі. Якби ти вродився верескливим поросям...

- З нього й було верескливе порося, таке, що куди там! - переконано заявила моя сестра.

Джо додав мені ще трохи підливи.

- Так, але я маю на увазі чотириноге порося,- уточнив містер Памблечук.- Якби ти вродився поросям, хіба ж сидів би зараз отут? Та нізащо!..

- Хіба що в такому ось вигляді,- сказав містер Вопсл, киваючи на таріль серед столу.

- Але я, сер, не маю на увазі такого вигляду,- відрубав містер Памблечук, котрий дуже не любив, щоб його перебивали.- Я маю на увазі - чи сподобився б він честі перебувати в товаристві старших і кращих за нього людей, чи ж міг би він розвивати свій розум їхньою балачкою й купатися в розкошах? Я питаю: міг би чи ні? Ні, не міг би! То яка ж була б тоді твоя життєва стежа? - Він знов обернувся до мене.- Тебе продали б за певну кількість шилінгів згідно з ринковою ціною на даний продукт, і різник Данстейбл підняв би тебе з соломи, де б ти не лежав, узяв би під ліву пахву, а правою рукою одвернув би полу, дістаючи з кишені ножа, і чвиркнула б твоя кров, і настав би кінець твоєму життю. І ніхто б тебе не виховував власною рукою - на було б не віть натяку на це. Джо запропонував мені ще підливи, але я вже побоявся взяти.

- Стільки ж ви з ним натерпілися, пані,- співчутливо мовила місіс Габл до моєї сестри.

- Натерпілася? - луною повторила моя сестра.- Натерпілася? - І заходилась перелічувати всі ті незчисленні хвороби, в яких я звинив, усі ті напади безсоння, які я спричинив, усі ті дахи, з яких я падав, усі ті ями, в які я звалювався, всі ті ушкодження, яких я сам собі завдавав,

усі ті випадки, коли вона благала у бога смерті для мене, а я вперто чіплявся за життя.

Мені здається, що римляни саме через свої носи так не терпіли один одного. Отож тому, мабуть, вони й стали таким неспокійним народом. У всякому разі, коли перелічувано мої провинності, римський ніс містера Вопсла до того дратував мене, що я ладен був так учепитися в нього, щоб власник його аж завив. Але все це були дрібниці порівняно з тією тривогою, що охопила мене, коли паузу, якою завершилась промова моєї сестри і під час якої (що я дошкульно відчував) присутні подивились на мене з обуренням і відразою, було нарешті порушено.

- І все-таки,- заявив містер Памблечук, вправно повертаючи товариство до тієї теми, від якої воно ухилилось,- свинина, коли належним чином її приготувати, розкішна річ, хіба ні?

- Може, вип'єте трошки бренді, дядечку? - сказала моя сестра.

О небо, зараз почнеться! Він помітить, що бренді розбавлене, скаже це вголос, і мені кінець! Я міцно вхопився обома руками за ніжку стола під скатертиною і став чекати свого присуду.

Моя сестра пішла по череп'яну пляшку, принесла її й налила з неї містерові Памблечуку: він тільки один і пив бренді. Поганець покрутив склянку в руках, підніс її вгору, подивився на світло, поставив на стіл - і все для того, щоб подовжити мої муки. А моя сестра й Джо тим часом швиденько прибирали зі столу, готуючи місце для пирога та пудинга.

Я не міг відвести очей від містера Памблечука. Затиснувши руками и ногами ніжку стола, я стежив, як цей недолюдок любовно обмацав склянку, підніс її, вдоволено посміхнувся, закинув голову назад і одним духом ви-

пив усе бренді. За мить після цього гості заціпеніли від жаху, коли він скочив на ноги, судомно крутнувся кілька разів у якомусь чудернацькому кашлючому танці й шаснув у двері; крізь вікно нам було видно, як він там дико підскакував, відпльовувався і кривлявся на всі боки, мов несповна розуму.

Я все не відпускав ніжки столу, тоді коли моя сестра й Джо кинулись на порятунок потерпілого. Не знаю як, але це я, безперечно, призвів його до смерті. Я був у такому моторошному стані, що мені навіть полегшало, коли його втягли назад до кухні і він, оглянувши всіх присутніх, наче це вони тут винні, гепнувся на стілець і видихнув одне-єдине фатальне слово:

- Дьоготь!

Виявляється, я долив у череп'яну пляшку з глечика дитячої води! Трохи згодом, я знав, йому ще погіршає. Мої невидимі руки так стисли ніжку стола, аж я зрушив його з місця, немов той медіум.

- Дьоготь? - вражено повторила моя сестра.- Та як туди міг потрапити дьоготь?

Але дядько Памблечук, всесильний владар у цій кухні, нічого не хотів чути й слухати, а тільки велично відмахнувся рукою і попрохав гарячого джину. Моя сестра, що була підозріло задумалась, тепер швидко заходилася діставати й перемішувати все належне - джин, гарячу воду, цукор і лимонну шкоринку. Бодай на часину, а я був врятований. Я все не відпускав ніжку стола, але стискав її вже з почуттям ревної вдячності.

Поступово я настільки заспокоївся, що зміг витягти руки з-під столу й узятися за пудинг. Містер Памблечук теж узявся за пудинг. Усі інші також. Коли з пудингом покінчили, містер Памблечук під благодійним впливом гарячого джину знову підбадьорився. У мене вже виник-

ла надія, що на сьогодні пронесе, аж це моя сестра обернулася до Джо:

- Подай чисті тарілки, ті, що холодні.

Я з новою силою стис ніжку стола й припав до неї грудьми, немов до найкращої подруги й товаришки дитячих моїх літ. Я знав, до чого йдеться, і відчув, що тепер уже пропав безповоротно.

- А на закуску,- сказала сестра, наділяючи гостей найлюб'язнішим своїм усміхом,- на закуску ви повинні покуштувати щось на диво смачненьке й витончене, це дарунок містера Памблечука.

Еге ж, покуштують вони! Дзуськи!

- Я вам скажу, що це,- додала моя сестра, підводячись.- Це паштет, пресмачний паштет зі свининки!

За столом прокотилося вдоволене мурмотіння. Дядько Памблечук, свідомий того, що цілком заслужив вдячність ближніх, промовив - досить навіть весело, коли врахувати всі обставини:

- Що ж, місіс Джо, ми не відмовимося. Ану-но давайте його сюди.

Моя сестра пішла по паштет. Я чув, як вона наблизилася до комірчини. Бачив, як містер Памблечук уже тримав у руці ножа. Бачив, як новий приплив апетиту роздирав римські ніздрі містера Вопсла. Чув, як містер Габл прорік, що «хоч би чим ти підживився, а закусити шматочком пресмачного свинячого паштету ніколи не завадить», і чув, як Джо сказав: «Тобі теж припаде, Піпе». І я й досі не певен, чи тільки подумки закричав тоді, проймаючи жахом, чи й уголос. Я відчув, що далі терпіти несила, що треба рятуватися втечею. Випустивши з рук ніжку стола, я рвонувся бігти, мов очманілий.

Але добіг я тільки до порогу, бо в дверях наскочив на цілий загін солдатів з рушницями; один з них простяг до

мене наручники й сказав:

- Ось ти й попався, голубчику!

Розділ 5

Забачивши гурт солдатів, що застукотіли прикладами заряджених рушниць на порозі, всі посхоплювалися з-за столу, а місіс Джо, що голіруч повернулась до кухні, застигла вражено на місці, ледве встигнувши розгублено зойкнути:

- Господи боже милостивий, куди ж це... подівся... паштет?

Ми з сержантом стояли посеред кухні, коли місіс Джо видивилась на нас, і я потроху почав усвідомлювати, що тут діється. Бо це ж саме сержант заговорив був до мене, а тепер він обводив поглядом усіх присутніх, правою рукою привітно простягаючи до них наручники, а ліву поклавши мені на плече.

- Перепрошую, леді й джентльмени,- промовив сержант,- але, як я вже заявив при вході цьому жвавому парубійкові - (нічого він мені не заявляв),- мене ім'ям короля послано в погоню, і мені потрібен коваль.

- А навіщо він вам здався, дозвольте запитати? - досить нецеремонно озвалась моя сестра, обурившись тим, що взагалі хтось там може потребувати коваля.

- Якщо говорити від мене особисто, пані,- відповів галантний сержант,- то задля того, щоб мати честь і приємність познайомитися з його симпатичною дружиною; від імені ж короля я скажу, що маю до нього невеличку справу.

Всім стало ясно, що язик у сержанта недаремно підвишено, а містер Памблечук навіть уголос це висловив: «Добре сказано!»

- Бачите, ковалю,- сержант на цей час уже встиг вирі-

знити Джо з-посеред присутніх,- у нас трохи зіпсувалась оця штучка - замок не діє, і ланцюжок погано ходить. А що нам невдовзі треба буде скористатися нею, то ви вже прикиньте, яка тут причина.

Джо прикинув і сказав, що доведеться розпалювати горно і що робота забере, мабуть, години зо дві.

- Так? Ну, тоді зараз же й беріться,- рішуче заявив сержант,- бо це ім'ям його величності. А як вам потрібна буде поміч, мої хлопці до ваших послуг.

З цими словами він гукнув солдатів, що один за одним повходили в кухню і поставили в кутку свою зброю. Самі ж вони, як то ведеться серед солдатів, поставали хто склавши руки перед собою, хто зігнувши коліно чи спершись до стіни, і час від часу то поправляли ременя чи набійницю, то відхиляли двері й витягували здушену високим коміром шию, щоб сплюнути на подвір'я.

Все це я бачив, наче в напівсні, бо був сам не свій зі страху. Але коли до мене стало доходити, що наручники призначені для когось іншого і що з появою солдатів паштет відступив на задній план, у голові моїй ледь-ледь проясніло.

- Чи не скажете часом, котра година? - звернувся сержант до містера Памблечука, вирішивши, що коли той знається на людях, то може знатись і на часі.

- Щойно минуло пів на третю.

- Нормально,- сказав сержант, трохи поміркувавши.- Навіть якщо доведеться забаритись дві години, це нічого. А далеко звідси до боліт? Не більш як миля, гадаю?

- Миля і є,- відповіла місіс Джо.

- То й добре. Почнемо облаву на схилку дня. Перед самим смерком, такий наказ. Отже, все добре.

- Втікачі, сержанте? - діловито поцікавився містер Вовсл.

- Атож,- відповів сержант,- двоє. Оскільки відомо, вони ще на болотах і до смерку не спробують звідти вибратись. Ніхто з вас нічого такого не помічав?

Усі, крім мене, цілком щиро відповіли, що ні. А спитати мене нікому й на думку не спало.

- Що ж,- мовив сержант,- вони й не здогадуються, що скоро опиняться в облозі. Ну, ковалю! Якщо ви готові, то його величність тим паче.

Джо вже скинув піджака, жилетку й краватку, надягнув фартуха і пройшов до кузні. Один із солдатів порозчиняв дерев'яні віконниці, другий розпалив вогонь, третій кинувся роздувати міхи, а решта поставала навколо полум'я, яке невдовзі вже розгорілося. І почався у Джо стукіт і дзвякіт, стукіт і дзвякіт,- ми ж стояли з усіх боків і дивилися.

Зацікавленість майбутньою погонею настільки всіх захопила, що моя сестра навіть роздобрилася - вона наточила з барильця глек пива для солдатів, а сержантові запропонувала скляночку бренді. Але містер Памблечук хутко заперечив:

- Дайте йому вина, добродійко. В ньому-то, я вже певний, немає дьогтю.

Сержант подякував йому і сказав, що волів би питво без дьогтю, отож якщо ніхто не заперечує, то він вип'є вина. Взявши склянку, він проголосив: «За здоров'я його величності!» - привітав присутніх зі святом і вихилив усе одним духом, ще й прицмокнувши при цьому.

- Що, смачненьке, сержанте? - спитав містер Памблечук.

- Знаєте, що я вам скажу? - відповів сержант.- У мене така підозра, що це винце ви самі й роздобули.

Містер Памблечук самоздоволено засміявся й промовив:

- Ну, невже? А звідки ж у вас така підозра?

- А звідти, що ви,- відказав сержант, ляснувши його по плечах,- я бачу, розумієтесь, що й до чого.

- Ви так гадаєте? - містер Памблечук знов самовдоволено засміявся.- Випийте ще одну скляночку!

- Тільки разом з вами. На знак дружби,- сказав сержант.- За ваше здоров'я! Щоб ви жили тисячу літ і щоб завше на цім ділі зналися не згірше, як сьогодні!

Сержант миттю вихилив і цю склянку і виразно налагодився й на третю. А містер Памблечук, запалившись гостинністю, зовсім забув, що це вино він же приніс у дарунок місіс Джо, бо взяв пляшку у неї з рук і став пригощати, мов щедрий господар. Навіть мені трошки перепадо! Коли ж перша пляшка скінчилася, він гукнув, щоб принесли другу, і з не меншою гостинністю став розливати й ту.

Дивлячись, як вони весело юрмляться в кузні, я подумав: якою ж це страшенно звабливою присмакою до їхнього обіду виявився мій бідолашний утікач на болотах! За обідом, поки не з'явилася ця розвага, їм було куди нудніше. І тепер, коли вони збуджено обговорювали, як схоплять «тих двох лотрів», коли й міхи гули, і полум'я шугало, і дим курився навздогін за втікачами, коли й Джо гупав молотом задля їхніх кайданів, і зловісні тіні на стіні погрозово скидалися вслід їм у міру того, як вогонь то розгорявся, то спадав, а розжарені до червоного іскри злітали вгору й гасли,- моїй сповненій жалощів дитячій уяві здавалося, що бліде надвечір'я за вікном ще більше зблідло від співчуття до цих сердег. Нарешті Джо скінчив роботу, і дзвякіт та брязкіт припинились. Надягнувши піджака, він набрався сміливості й запропонував: чи не піти й нам із солдатами, подивитись, як проходитьиме облава? Містер Памблечук і містер Габл не пристали на цю

пропозицію, їх більше принадувало товариство дам і можливість спокійно посмоктати собі люльку. Зате містер Вопсл захотівся піти разом з Джо, а Джо сказав, що візьме й мене, коли моя сестра не заперечуватиме. Вона б нас повік-віку не пустила, я певен, якби їй самій не кортіло дізнатись, чим скінчиться облава. Отож місіс Джо дозволила, але з однією умовою:

- Якщо хлопцеві розчерепить голову кулею, не думай, що я її стулю до купи.

Сержант гречно попросився з жіноцтвом, а з містером Памблечуком розлучився як з давнім приятелем, хоч я сумніваюся, чи без сприяння спиртного він міг би так оцінити чесноти цього добродія. Солдати побрали рушниці й вишикувалися. Містерові Вопслу, Джо й мені було якнайсуворіш наказано триматися в ар'єргарді й не озиватись ані словом після того, як дійдемо до боліт. Опинившись на вільготному повітрі, ми шпарко рушили вперед, і я по-зрадницькому прошепотів Джо:

- Дай боже, Джо, щоб ми їх не знайшли. А Джо відповів мені так само пошепки:

- Я б і шилінга не пошкодував, аби лиш їм пощастило дати драла, Піпе.

Ніхто з села не приєднався до нас, бо погода була холодна й непривітна, дорога понура, і в дедалі більших сутінках іти було важко, тож люди воліли сидіти вдома біля розпалених коминків і справляти свято. Де-не-де, коли ми проходили, до освітлених вікон хутко припадали чийсь обличчя, але надвір ніхто не показувався. Ми проминули стовпа із вказівним перстом і тепер прямували до цвинтаря. Там на помах сержантової руки ми зупинились на хвилину-другу, і кілька солдатів розпорошилися серед могил та оглянули церковну паперть. Нікого не знайшовши, вони повернулися, і ми через бічні ворота

цвинтаря вийшли на відкриті болота. В очі нам біла сльота, гнана східним вітром, і Джо взяв мене на плечі.

Тепер, коли ми опинились на цьому гнітючому пустищі,- вони й не уявляли, що я був тут вісім чи дев'ять годин тому і бачив обох утікачів! - мене раптом вжахнула думка: а що, як мій каторжник вирішить, ніби це я навів сюди солдатів? Він же питав мене, чи я не дурю його, і ще сказав, що я був би паршивим щеням, якби когось нацькував на нього. Невже він подумає, що я справді ошуканець і викажчик, що я таки зрадив його? Але даремно було тепер сушити цим голову. Я сидів у Джо на плечах, а Джо, мов той мисливець, перескакував через рови і тільки підбадьорював містера Вопсла, щоб не відставав і не врізався в землю своїм римським носом. Солдати попереду розгорнулися широкою лавою. Ми посувалися в тому самому напрямку, що і я вранці, доки не заблукав у тумані. Але туману поки що не було, чи то, може, його розвіяв вітер. У багряному відблиску призахідного сонця виразно видніли й маяк, і шибениця, і пагорб з батареєю, і протилежний берег річки,- тільки окрите все водяво-олов'яною барвою.

Серце у мене гупало, мов коваль молотом, коли я сидів отак на широких плечах у Джо і вглядався навколо, щоб побачити який-небудь слід утікачів. Але нічого я не міг ні побачити, ні почути. Кілька разів мене страшенно налякав містер Вопсл своїм хеканням і сопінням, та потім я зрозумів, що ці звуки не мають ніякого відношення до мети нашої погоні. Раз я здригнувся, коли мені знов причувся звук напилка, хоча то було тільки овече брязкотельце. Вівці переставали жувати й боязко підносили погляди в наш бік, корови відвертали голови від вітру й сльоти і сердито втуплювались у нас, наче це ми завинили в негоді,- лише цим та ще тихим шелестом трави в

останньому присмерку дня і пожвавлювалась одноманітна непорушність боліт.

Солдати наближались до старої батареї, ми йшли трохи поодаль за ними, коли раптом усі зупинились мов укопані. На крилах вітру й дощу до нас долинув чийсь протяглий крик. Потім крик повторився. Він доносився звідкілься зі сходу, протяглий і лункий. Здавалося навіть, що то звучать водночас два чи й більше голосів, наскільки можна було гадати з відстані.

Сержант і кілька найближчих солдатів тихцем говорили про це, коли до них підійшли ми з Джо. Прислухавшись, Джо (який розумівся на цьому) погодився з їхньою думкою; містер Вовсл (який зовсім на цьому не розумівся) теж погодився. Сержант, чоловік рішучий, наказав на крики не відповідати, але звернути у той бік і просуватися «підбігцем». Отож далі ми рушили праворуч (на схід), і Джо так енергійно метнувся вперед, що я насилу втримувався у нього на плечах.

Це вже таки справді була гонитва, аж навіть Джо, що за всю дорогу прохопився ледве кількома словами, крикнув мені: «Ну й женем!» Ми мчали як оглашенні - вниз і вгору по насипах, через шлюзи, хлюпали по ровах, продиралися поміж цупкого очерету. Що ближче чулися крики, то ясніше ставало, що кричить не одна людина. Часом крики наче зовсім стихали, і тоді солдати завмирили на місці. Коли вони долинали знову, солдати ще хуткіше поривалися бігти, а ми за ними. Невдовзі ми вже були так близько, що розрізнили, як один голос кричить: «Убивця!», а другий: «Арештанти! Втікачі! Варта! Сюди, втікачі тут!» Потім голоси немов поглинула колотнеча, а за хвилику вони почулися знову. Тепер уже солдати рвонули вперед, мов ті олені, а з ними й Джо.

Поки ми надбігли на шум вовтузні, сержант був уже

там, і двоє солдатів майже здоганяли його. Вони піднесли рушниці й націлились, коли настигла решта погоні.

- Тут обидва! - захекано вигукнув сержант, стрибаючи на дно рову.- Здавайтеся, ви!

На всі боки прискали вода й багнюка, чулася лайка, гупали удари, але кінець кінцем кільком солдатам, що скочили в різ на допомогу сержантові, таки вдалося витягти поодинці обох каторжників - мого й другого. Закричали й задихані, вони відчайдушно лаялись і борсалися, але я, звичайно, зразу впізнав обох.

- Врахуйте! - сказав мій знайомець, пошарпаним рукавом витираючи кров з обличчя й струшуючи з пальців вирване волосся.- Це я затримав його! Я передаю його вам! Врахуйте це!

- Пуста балачка,- зауважив сержант.- Нічого ти на цьому не вигадася, чоловіче, бо ти теж з тої самої команди. Наручники сюди!

- А я й не хочу ніякої вигоди. Мене й те вдовольнить, що я зробив,- сказав мій знайомець і хижо засміявся.- Я його затримав. Він це знає. Більш мені нічого й не треба.

У другого каторжника обличчя аж посиніло, на додачу до давніших синців на лівій щоці його тепер наче геть усього покрили садна та подряпини. Він не міг промовити ані слова, такий був захеканий, і поки на них обох надівали наручники, навіть мусив прихилитись до солдата, щоб не звалитися з ніг.

- Завважте, служба,- він хотів мене вбити,- оце перше, що він спромігся сказати.

- Вбити хотів? - зневажливо повторив мій каторжник.- Хотів і не зробив цього? Я взяв його й віддав вам - ось що я зробив. Я не тільки не дозволив йому втекти з боліт, але навіть приволік назад, аж сюди дотягнув. Він з благородних, коли ваша ласка, оцей паскудник. Тепер завдя-

ки мені баржа дістала назад свого благородника. Вбити його! Чи ж варто було цим бруднити руки, коли я міг краще йому прислужитися, сюди приволявши?

Другий каторжник знов видушив із себе:

- Він хотів... хотів... убити мене. Будьте... будьте свідками.

- Ось ви послухайте,- звернувся мій каторжник до сержанта.- Я самотужки втік з плавучої тюрми, сам це надумав і зробив. Я б міг і з цих холоднющих боліт ушитися, бачите, у мене ж навіть і нога не закута,- коли б тільки не довідався, що й він тут. То оце щоб вий вирвався на волю? Щоб скористався тим способом, що я придумав? Щоб знову став жиріти моїм коштом? Щоб знов усе пішло по-старому? Ні, ні й ні! Навіть коли б я мав здохнути в цій багнищі,- він незграбно махнув скутими руками, показуючи на рів,- то й тоді я б його не випустив, а діждався, щоб ви забрали його у мене з рук.

Другий утікач, смертельно нажаханий моїм знайомцем, знову повторив:

- Він хотів мене вбити. Якби не ви, він би мене вбив.

- Брехня! - гарячково заперечив мій каторжник,- Брехлом він вродився, брехлом і подохне. Таж у нього на обличчі це написано! Ось хай-но тільки гляне на мене! Ййбо, не посміє!

Другий каторжник, силкуючись зобразити зневажливу посмішку,- хоч ніяк не міг стримати нервового шарпання, що кривило йому губи,- подивився на солдатів, подивився на болота й на небо, але вперто не підносив погляду на свого злочиствця.

- Ось бачите? - вів далі мій каторжник.- Бачите, який з нього паскудник? Бачите, як у нього очі бігають та шмигають? Ось так було й тоді, коли нас разом судили. Ні разу навіть не глянув на мене.

У того другого раз по раз посмикувались пересохлі губи й неспокійно метушилися очі, аж урешті він бликнув ними на мого знайомця й мовив: «Було б на що дивитись», - глузливо при цьому примружившись на скуті його руки. Мій каторжник аж скипів на ці слова й був би кинувся на кривдника, якби не солдати.

- Чи ж я не казав вам, - озвався тоді другий утікач, - що він убив би мене, коли б зміг?

Усі ми бачили, як він тіпався зі страху і як на устах у нього виступила біла, мов сніг, піна.

- Годі вже балачок, - втрутився сержант. - Запалюйте смолоскипи!

Коли один солдат, що був з кошиком замість рушниці, схилився на коліно й став розкривати кошика, мій знайомець уперше розглянувся й побачив мене. Я увесь час, відколи ми надбігли, так і стояв край рову, де поставив мене Джо, знявши з плечей. Перехопивши погляд свого каторжника, я непомітно ледь розвів руки й похитав головою. Мені було просто необхідно, щоб він мене побачив, щоб здогадався з мого вигляду, що я тут зовсім не винний! До мене так і не дійшло, чи він зрозумів мій намір, бо він тільки на секунду глянув якось дивно й зразу ж одвів очі. Але хоч би він дивився на мене годину або й цілий день, все одно його погляд не міг би бути пильніший, аніж за ту коротку мить.

Солдат із кошиком викресав вогонь, запалив три-чотири смолоскипи й роздав товаришам, а одного залишив собі. І до цього було майже темно, тепер же ще більш потемніло, а потім пільма й зовсім згусла. Перше ніж рушити, четверо солдатів стали кружка й двічі пальнули в повітря. Незабаром віддалеки теж загорілися смолоскипи - одні за нами, інші на болотах потойбіч річки.

- Усе гаразд, - сказав сержант. - Рушаймо.

Недалеко ми й пройшли, коли враз попереду почулись три гарматні постріли - такі лункі, аж мені здалося, наче це у мене у вусі вибухнуло.

- Це тебе ждуть на борту,- сказав сержант моему каторжникові,- вже знають, що ти вертаєшся. Не відставай, чоловіче. Підтягнись!

Обох утікачів вели осібно, кожного під окремим конвоєм. Я взяв Джо за руку, а в другій руці він ніс смолоскип. Містер Вопсл був за те, щоб вернутися у село, але Джо вирішив додивитись до кінця, отож ми й далі йшли з солдатами. Посувалися тепер битою стежкою, що слалася здебільшого берегом і тільки місцями відступала від річки, коли траплялися загати з невеличкими млинами чи замулені шлюзи. Оглянувшись, я побачив, що й інші вогники посуваються вслід за нами. Зі смолоскипів, які ми несли, на стежку падали чималі вогняні клапти й потім курились там і яскрили. Більш нічого не було видно, крім суцільної пільми. Від смолянистого полум'я повітря довкола нагрівалося, і це наче подобалось обом бранцям, що, шкутильгаючи, ступали, оточені рушницями. Йти ми не могли швидко через це їхнє кульгання, і ще довелося разів два-три зупинятись, щоб дати їм перепочити, до того вони були знесилені.

Приблизно за годину такої дороги ми добулися до простої дерев'яної хатини біля пристані. Усередині була варта, нас окликнули, і сержант відповів. Потім ми ввійшли в хатину, де стояв дух тютюну й вапна, яскраво палахкотів коминок, світилася лампа, видно було стояк для рушниць, барабан і низький дерев'яний поміст, схожий на підставку з-під величезної качалки для білизни,- на ньому могло спати разом кільканадцятьоро солдатів. Трое-четверо їх лежало там у шинелях, вони не дуже зацікавились нашою появою - ледь підвели голови, сонно

глянули й знов уклалися. Сержант так наче доповів комусь, щось записав у книжку, і тоді того каторжника, якого я називаю «другим», вивели під конвоєм, щоб переправити на баржу.

Мій каторжник ото лише раз глянув на мене, а більше й не повертав у мій бік голови. Поки ми були в приміщенні, він у задумі дивився на вогонь або ставив то одну, то другу ногу на ґратки й так само в задумі дивився на них, немов шкодуючи, що за останні дні їм довелося стільки натерпітися. Раптом він обернувся до сержанта й сказав:

- Я маю дещо заявити відносно втечі. Це задля того, щоб підозра не впала на когось іншого.

- Ти можеш заявляти все, що хочеш,- відказав сержант, схрестивши руки на грудях і холодно дивлячись на бранця,- але не конче тут. Ти ще матимеш не одну нагоду і сказати, й почути, перше ніж цю справу оформлять.

- Це правда, але тут мова за інше. Людина не може існувати без їжі, принаймні я не можу. Я поживився деяким харчем он у тому селі, де церква серед боліт.

- Ти хочеш сказати - вкрав? - спитав сержант.

- І я скажу, в кого. У коваля.

- Он як! - промовив сержант, дивлячись на Джо.

- Он як, Піпе! - промовив Джо, обертаючись до мене.

- Усякі там недоїдки, таке ото, та ще трохи спиртного, та шмат паштету.

- А ви часом не помітили, що у вас зник паштет? - тихо запитав сержант у Джо.

- Та жінка помітила, саме ту хвилину, як ви прийшли. Адже так, Піпе?

- То це ви коваль? - спитав мій каторжник, хмуρο перевівши погляд на Джо, а на мене навіть не глянувши.- Ну, то вже вибачайте, але ваш паштет я з'їв.

- Та на здоров'я, чоловіче...- Згадавши про дружину,

Джо додав: - Мені його анітрохи не шкода. Нам не відомо, що ти такого накоїв, бідолахо нещасний, але ми зовсім не хотіли б, щоб ти через це помер з голоду. Правда, Піпе?

У горлі каторжника знову щось булькнуло, і він одвернувся до нас спиною. Човен тим часом повернувся, конвой був уже готовий, тож ми пройшли за в'язнем на пристань, складену з абияк обтесаного каміння та колод, і стали дивитись, як його посадили в човен, де за гребців були такі самі каторжники, що й він. Ніхто начебто не здивувався з його появи, нікому не закортіло глянути на нього, чи привітати, чи поспівчувати, чи бодай озватись, тільки чийсь голос у човні гаркнув, немов собакам: «Гребіть, ви!» - і весла розмірено опустились у воду. При світлі смолоскипів ми бачили трохи віддаля від болотистого берега чорний обрис баржі, схожої на проклятий богом Ноїв ковчег. Вся позамикана й заґратована, припнута важкими іржавими ланцюгами якорів, ця плавуча в'язниця в моїх дитячих очах здавалась такою самою закутою в кайдани, як і каторжники на ній. Ми бачили, як човен пристав до борту, втікача підняли нагору і він зник. Тоді рештки смолоскипів солдати покидали у воду, і вони засичали й погасли, наче на знак того, що для нього все вже було скінчене.

Розділ 6

Навіть після того, як звинувачення у крадіжці так несподівано відпало від мене, моє самопочуття було таке, що я зовсім не поривався визнати власну провину; гадаю тільки, що спонукали мене до цього й добрі міркування.

Щодо моєї сестри, то я не відчував анінайменших докорів сумління, коли небезпека викриття минула. Але Джо я любив - у ті далекі дні, можливо, тільки за те, що він, добряга, дозволяв мені себе любити,- тож у ставленні до нього я не так легко міг віднайти душевну рівновагу. Сумління мені раз у раз підказувало (особливо коли він уперше кинувся шукати напилка), що я повинен розповісти йому всю правду. Проте я цього не зробив, боячись, щоб він не подумав, ніби я гірший, ніж насправді. Страх, що я втрачу довіру Джо і муситиму вечорами сидіти в кутку біля коминка, журливо втупившись у того, хто навік перестав бути моїм товаришем і приятелем,- цей страх сковував мені язика. Моя хвороблива уява твердила, що якби Джо знав усе, то кожного разу, коли він погладить свої лянні баки, мені здавалося б, що це він розмірковує про мій переступ, що якби Джо знав, то я при кожному його мимовільному погляді на залишки вчорашнього м'яса чи пудингу, поставлені на стіл, думав би, чи не підозрює він, що я знову лазив до комірчини; що якби Джо знав і при якійсь нагоді пиво здалося б йому густим чи безбарвним, то я спаленів би від сорому, що це ж він подумає, ніби пиво розбавлено дьогтем. Одне слово, я з боягузтва не повівся так, як мав би повестись, так само як з боягузтва вчинив те, чого аж ніяк не годилося б чинити. Я тоді ще не знав, які звичаї панують у світі, і не

наслідував нікого, хто діє у згоді з цією засадою. До цього відкриття я прийшов виключно завдяки власним зусиллям, як геній-самоук.

Оскільки я мало не заснув уже за кілька кроків від плавучої в'язниці, Джо знов узяв мене на плечі й так доніс до самого дому. Зворотна дорога йому відчутно далася взнаки, бо геть виснажений містер Вовсл до того роздратувався, що якби церква була «відкритою», він піддав би анафемі всіх причетних до нашого походу, почавши з Джо та мене. А що такої змоги не було, він уперто хлюпався в багнюку, і то дуже часто; отож, якби за таку поведінку карано смертю, на штанях у нього (коли він повісив сурдут підсушити перед кухонним вогнем) знайшлося б достатньо речових доказів, щоб спровадити його на шибеницю.

Коли Джо опустив мене на підлогу в кухні, я захитався, мов п'яничка, бо ж устиг заснути на його плечах, а тепер прокинувся в теплі та світлі, серед людського гамору. Прочумавшись (чому сприяв добрячий сестрин стусан мені межі плечі та її ж підбадьорливий окрик: «Ну й шибеник!»), я почув, як Джо розповідає гостям про зізнання каторжника, і всі присутні заходилися висловлювати свої міркування щодо того, як він забрався до кухні. Містер Памблечук, уважно оглянувши приміщення, висунув здогад, що спершу він виліз на дах кухні, звідти перебрався на дах будинку, а потім, зсукавши мотуза зі своїх простирадел, порізаних на смужки, спустився через димар у кухню; оскільки ж містер Памблечук був особою статечною, їздив у власному візку й нікому не поступався дорогою, усі погодилися, що так воно, певно, й було. Щоправда, містер Вовсл із роздратованістю втомленої людини слабосило вигукнув: «Ні!» Але ж він не мав аргументованої теорії і був без сурдута, тим-то на нього й не зверну-

ли уваги; та й, крім того, затиля його курилося парою, коли він сушився, стоячи спиною до вогню, а це, звісно, теж не викликало довіри до його слів.

Більш я нічого не почув того вечора, бо невдовзі сестра схопила мене, щоб я не ображав своїм сонним виглядом товариства, і відправила до ліжка такою владною рукою, що коли я підіймався нагору, то так прогрюкотів по сходинках, наче на мені було з півсотні черевиків.

Оте моє самопочуття, про яке я щойно розповів, охопило мене, тільки-но я прокинувся наступного ранку, й не покидало ще довго після того, як ця тема пішла в забуття і її перестали згадувати, хіба що в дуже виняткових випадках.

Розділ 7

В ту пору, коли я стояв на цвинтарі біля могил своїх батьків, знань у мене заледве вистачало, щоб прочитати написи на надгробках. Проте навіть ті прості слова я не міг до ладу втямити, бо от у виразі «дружина вищепойменованого» мені бачився шанобливий натяк на те, що мій батько вознісся до вищих сфер; а якби хтось із моїх покійних родичів фігурував там як «нижчепойменованний», у мене, безперечно, склалася б про нього аж ніяк не схвальна думка. Не вирізнялось ясністю і моє розуміння релігійних догматів, викладених у катехізисі: я й досі, скажімо, пам'ятаю, що, обіцяючи «прямувати тією самою стежею усі дні свого життя», я наче брав на себе зобов'язання ходити через село завжди однією дорогою, щоб не звернути вбік ані біля стельмашні, ані біля млина.

З часом я мав стати підмайстром у Джо, але поки я ще не доріс до такої честі, місіс Джо вважала, що мені нема чого потурати. Отож я не тільки підсобляв, що міг, у кузні, а й коли комусь із сусідів треба було хлопця, щоб прогнати птахів з городу, позбирати каміння або щось таке, то саме мене й сподобляли цієї роботи. Однак щоб не зазнало осуду добре ім'я нашого дому, на полиці над коминком у кухні поставили скарбничку, куди, як було оголошено, вкидалися всі мої заробітки. У мене склалося таке враження, що вони призначались у кінцевому підсумку на покриття державного боргу - я, в усякому разі, не мав анінайменшої надії скористатися цим скарбом.

У нашому селі двоюрідна бабця містера Вопсла провадила вечірню школу; інакше кажучи, ця кумедна бабця з обмеженими коштами й необмеженими болячками взяла

собі за звичку щовечора від шостої до сьомої години дрімати у товаристві кількох хлопчаків, з яких вона стягувала по два пенси на тиждень за дуже повчальну можливість споглядати її в цьому дрімотному стані. Вона орендувала невеличкий будиночок, в якому горішню кімнатку займав містер Вовсл, і нам, учням, унизу було чутно, як він лунко декламує там вірші піднесеним страховитим голосом та час від часу гупає ногою в стелю. Вважалося, що раз на три місяці містер Вовсл влаштовує нам «іспит». Полягала ця процедура в тому, що він, відгорнувши вилугу і скуйовдивши волосся, виголошував перед нами монолог Марка Антонія над забитим Цезарем.² Після цього щоразу виконувалась Коллінзова ода «Пристрасті»,³ де мене особливо вражав містер Вовсл у ролі Мсти, коли він грохав на землю меч кривавий свій і, змірявши всіх нищівним поглядом, війни знегоди провіщав. Я аж далеко пізніше спізнав у реальному житті пристрасті й зміг порівняти з ними Коллінза й Вовсла - на жаль, порівняння вийшло не на користь цих двох добродіїв.

Двоюрідна бабця містера Вовсла, окрім освітнього закладу, тримала - у тій самій кімнатинці - також крамничку. Які саме запаси там містилися або по якій що було цінні - вона не мала жодного поняття, але в шухляді комода в неї лежав засмальцьований зошит, що правив за преїскурант, і от, керуючись цим оракулом, Бідді залагоджувала всі торговельні операції. Бідді була онукою двоюрідної бабці містера Вовсла; ким вона доводилась самому містерові Вовслу, цього вже я - щиро зізнаюсь - установити не годен. Вона була сирота, як і я, і виховувано її, як і мене, власною рукою. Найбільше, що в ній впадало в

2 З трагедії В. Шекспіра «Юлій Цезар».

3 Коллінз В. (1721 -1759)-англійський поет, в оді якого «Пристрасті» виступають алегоричні образи Мсти, Гніву тощо.

око, це зовнішність: волосся, завжди незачесане, руки, завжди немиті, черевики, завжди не-полагоджені й викривлені. Цей опис, однак, стосувався лише буднів. У неділю вона йшла до церкви просто невпізнанною.

Великою мірою самотужки, і більше за допомогою Бідді, аніж двоюрідної бабці містера Вопсла, я продерся крізь абетку, немов крізь густе терня, перечіпаючись і раннячись об кожну літеру. Після цього я потрапив у лабетти забіяк - дев'яти цифр, які щовечора, здавалося, міняли свій вигляд, щоб їх важче було розпізнати. Але кінець кінцем я с'як-так навчився читати, писати й рахувати, хоча й дуже слабенько.

Одного вечора я сидів у кутку за коминком і натужно вимучував на грифельній дошці листа до Джо. Це було десь так через рік після тієї облави на болотах, бо збігло вже чимало часу і стояла зима, а землю скував мороз. Поставивши на коминку задля консультації абетку, я спромігся за годину-дві скомпонувати недоладними друкованими літерами ось таке послання:

«ЛюБи ДЖО Бажаю ТоБі здорова МаЮ НадіЮ скоро теБе вчити ДЖО, ото в7 Буде чудовно як Я Буду підма-стром у теБе ДЖО твої ПіП».

Ніякої такої особливої потреби я не мав спілкуватися з Джо листовно, оскільки він сидів поряд мене й ми були самі. Але я вручив йому свою листовну депешу (разом з дошкою), і він прийняв її, мов якесь диво ерудиції.

- Слухай, Піпе, друже! - вигукнув Джо, широко розкривши свої голубі очі.- Ти ж таким ученим зробився, що страх! Хіба не правда?

- Е, куди вже мені! - зітхнув я: кинувши оком на дошку в його руках, я побачив, які криві ті мої рядки.

- Хе, та осьо ж Д,- озвався Джо,- а це Ж, а це О, і такі красиві! І осьо знову Д, Ж, О - це ж ДЖО, Піпе!

Доти я ще ніколи не чув, щоб Джо прочитав уголос щось довше, як це коротеньке слівце, а останньої неділі, коли я в церкві випадково перевернув нашого молитовника догори ногами, Джо не відчув через це ніякісінької прикrostі. Вирішивши тут-таки з'ясувати, чи не доведеться мені починати з самого початку науку Джо, я сказав:

- Та ти читай далі, Джо.

- Далі, кажеш, Піпе? - промовив Джо, повільно вдивляючись у моє послання.- Раз, два, три. Та тут три Д, і Ж, і О, і три Джо, виходить, Піпе!

Я нахилився над Джо і за допомогою вказівного пальця прочитав йому всього листа.

- Ну й дивовижа! - сказав Джо, коли я скінчив.- Ти такий вчений!

- А як ти напишеш «Гарджері», Джо? - спитав я скромно повчальним тоном.

- Ніяк не напишу,- відповів Джо.

- Але уяви, що ти таки візьмешся написати.

- Цього я ніяк не можу уявити,- сказав Джо,- Хоч я, до речі, читання дуже поважаю.

- Справді, Джо?

- Дуже! Дай мені,- мовив Джо,- добру книжку або добру газету й посади біля вогню - то нічого кращого мені й не треба. Боже ти мій,- провадив він далі, потерши коліна,- та коли набачиш Д, та Ж, та О, та скажеш: «Ось і ДЖО, Джо»,- це ж таке цікаве читання стає!

З цього я зробив висновок, що освіта Джо так само, як і використання пари, перебуває ще в зародковій стадії. Розвиваючи далі цю тему, я спитав Джо:

- А ти хіба не ходив до школи, коли був таким маленьким, як я?

- Ні, Піпе.

- А чому не ходив?

- Знаєш, Піпе,- сказав Джо і, взявши коцюбу, - як завжди у хвилину задуми - почав повільно ворухити вуглини поміж нижніх ґраток коминка,- тут така річ. Мій батько, Піпе, любив випивати і, коли перебирав міру, немилосердно молотив мою матір. Щоправда, більш нікого він і не молотив,- окрім ще мене. Але мене вже він так завзято молотив, що йому треба було б молотом при горні так завзято махати. Тобі ясно, що я кажу, Піпе?

- Ясно, Джо.

- Отож через це ми з матір'ю кілька разів утікали від мого батька, мати наймалася на роботу й казала мені: «Джо, дитино,- отак вона казала,- тепер, слава богу, ти підеш учитися»,- і віддавала мене до школи. Але мій батько був добрий у душі й не міг обходитись без нас. Тим-то він збирав ціле юрмище і зчиняв такий галас перед тою хатою, де ми селилися, що господарі вже й не раді були нам і віддавали нас йому в руки. І він приводив нас додому й знову молотив. І це, як ти, Піпе, розумієш,- казав Джо, задумливо ворухачи вуглини й дивлячись на мене,- дуже вадило моїй науці.

- Звісно, що вадило, бідний ти Джо.

- А проте, Піпе,- сказав Джо, у задумі торкаючись коцюбою ґраток,- коли як слід усе зважити, щоб нікому не на шкоду, то мій батько був добрий у душі, їй-бо, Піпе.

Я був з цим не згоден, але промовчав.

- Та хоч би там як,- провадив далі Джо,- хтось же мусить підтримувати вогонь під казанком, а то він і не закипить,- правда ж, Піпе?

Я був з цим згоден і так і сказав.

- Отож мій батько не заперечував, щоб я став працювати, і я й пішов учитись на коваля, це ж було й батькове

ремесло, хоч він не надто себе ним обтяжував. Працював я таки вперто, можеш повірити, Піпе. З часом я вже міг і батька утримувати і таки утримував, поки його не побив грець. Я тоді мав намір у нього на нагробку написати, щоб кожен знав, що хоч він і був не без гріхів, та вік свій в доброті прожив.

Джо виголосив цей двовірш так старанно й гордовито, що я просто мусив запитати, чи не сам він його й придумав.

- Сам,- визнав Джо,- і без нічиєї помочі. Отак враз і придумав. Як ото вухналя одним ударом загнав. Я зроду-віку так не дивувався, як отоді - аж сам собі не вірив, далєбі, що це я таке втяв. Тож, кажу, я мав намір, щоб цей напис вибили на нагробку, але на вірші треба коштів, як їх не вибивай - чи то великими літерами, чи малими, тим воно й не вигоріло. Грошей чимало на похорон пішло, а решта потрібна була для матері. Здоров'я у неї було поганеньке, геть зовсім нікудишне. Недовго вона протрималась, бідолашна, як прийшла пора і їй упокоїтись.

Голубі очі Джо трохи відвологли, і він протер спершу одне око, тоді друге незручним і аж ніяк не відповідним для цієї мети знаряддям - балабухою на ручці коцюби.

- Тоді мені було так самотньо тут одинцем,- мовив далі Джо,- що я познайомився з твоєю сестрою. А твоя сестра, Піпе,- він рішуче глянув на мене, ніби загодя знав, що я з ним не погоджуся,- твоя сестра - жінка показна.

Я перевів погляд на вогонь, маючи певний сумнів щодо його слів.

- Хоч би що там думала про це рідня чи й чужі люди, твоя сестра, Піпе,- кожен склад з подальших слів Джо підсилював ударом коцюби об верхню перетинку в ґратках,- жін-ка по-каз-на!

Не придумавши нічого кращого, я тільки сказав:

- Я радий, що ти так думаєш, Джо.

- Я теж,- погодився зі мною Джо.- Я радий, що так думаю, Піпе. Що трохи шкіра червона чи там кістки де-не-де випинаються - чим це мені вадить?

Я слушно зауважив, що як йому це не вадить, то будь-кому іншому й поготів.

- Атож! - підтвердив Джо.- Правильно. Маєш слушність, друже! Коли я познайомився з твоєю сестрою, усі тільки й говорили, що вона виховує тебе власною рукою. І всі її за це похваляли, я так само. А щодо тебе,- мовив далі Джо, скривившись лицем, немов і справді перед ним постало щось у край відразливе,- то коли б ти, дорогий мій, побачив себе таким маленьким, і слабосильним, і жалюгідним, то просто сам себе став би зневажати!

Не зовсім поділяючи цю його думку, я зауважив:

- Та що там про мене балакати, Джо!

- Але я ось тоді забалакав, Піпе,- відказав він з невимушеною простотою, яка не могла не викликати симпатії.- Коли я освідчився твоїй сестрі, щоб як її воля, то й до вінця - це якщо вона згодна перебратись до мене у кузню,- я й сказав їй: «І бідолашне дитя бери з собою. Хай бог його благословить,- сказав я твоїй сестрі,- але в кузні й для нього місця стане».

Я розплакався і, обхопивши Джо за шию, почав просити вибачення, а він поклав коцюбу й теж обняв мене і сказав:

- Ми завше будемо найкращими друзями, ге ж, Піпе? Не плач, мій хлопчику!

Коли ми трохи заспокоїлися, Джо підсумував нашу розмову:

- Отож ти сам бачиш, Піпе, як усе склалося! Так воно й тягнеться. Коли ж ти візьмешся мене вчити, Піпе (а я

наперед тобі кажу, що я страх який тупайло, просто страх), місіс Джо не повинна цього знати. Це треба буде робити, сказати б, нишком. А чому нишком - я тобі зараз поясню, Піпе.

Він знов узяв у руки коцюбу, без якої був наче зовсім безпорадний у своїх міркуваннях.

- Твоя сестра, Піпе, як урядниця.

- Урядниця? - я аж здригнувся, бо у мене промайнула неясна думка (і коли вже не критись, то й надія), що Джо взяв розлучення з моєю сестрою й віддав її за якого-небудь урядового лорда адміралтейства чи державного скарбника.

- Вона як урядниця,- повторив Джо.- Себто схильна урядувати над тобою і мною.

- А-а!

- І вона не буде в захваті, коли в домі з'являться вчені,- вів далі Джо,- тим паче коли цим вченим буду я, бо вона злякається, що я можу збунтуватися. Що я вчиню заколот, розумієш?

Я збирався знову щось запитати і вже почав був: «А чому?..» - та Джо стримав мене.

- Стривай-но. Я знаю, що ти хочеш сказати, Піпе, але стривай хвильку! Ніде правди діти, твоя сестра часом добре нам дошкуляє. І штурханами годує, і не дає ніякого просвітку. А коли її проймає шал, Піпе,- Джо знизив голос до шепоту й оглянувся на двері,- то, як по щирості казати, вона тоді чиста Кара божа.

Джо промовив перше з цих двох слів так, наче воно починалося з доброго десятка великих «К».

- Чому я досі не збунтувався? Ти це хотів спитати, Піпе, коли я не дав тобі договорити?

- Атож, Джо.

- Та бачиш,- сказав Джо, перекладаючи коцюбу в ліву

руку, щоб правою помацати собі баки,- коли він вдавався до цього мирного жесту, так і жди від нього якоїсь несподіванки.- Бачиш, твоя сестра - розумаха. А так, розумаха.

- А що це таке? - спитав я, гадаючи, що він не знайдеться, як мені пояснити. Проте він, пильно дивлячись на вогонь, на мій подив, не забарився з відповіддю, яка була хоч і не присутня, зате достатня, щоб мене ошелешити:

- Таки розумаха,- сказав він. А коли нарешті відвів погляд убік і знов заходився мацати баки, додав: - Ну, а я розумом не дуже... І ще я тобі що скажу, друже,- це без усяких жартів, Піпе,- я-бо стільки надивився на свою нещасну матір та й на інших жінок - так же тяжко доводиться їм працювати, й не розгинатися з ранку до вечора, й серцем уболівати, й не мати спочинку до своєї смертної години, що тепер страх боюся, аби чим не скривдити жінки, нехай навіть мені й на гірше коли вийде. Я б волів, щоб воно тільки мені перепадало, Піпе, щоб не гуляв по тобі Лоскотун, друже,- нехай уже я один перетерплю. Але що вдієш, коли воно вже так склалося, Піпе,- ти просто не зважай на ці негаразди, та й годі.

Хоч який я був малюк тоді, а пам'ятаю, що саме від того дня почав ще захопленіше ставитись до Джо. Ми з ним як були рівні, так і лишились, але після того я не раз, бувало, коли сидів і думав про Джо, відчував, що в душі у мене наростає особливо ніжне почуття до нього.

- Та що там не кажи,- промовив Джо, зводячись підкласти вугілля у вогонь,- а її ще нема, хоч на годиннику вже скоро восьма! Не дай боже, конячка дядька Памблечука ногу підверне на слизькому та впаде!

Місіс Джо у базарні дні їздила часом з дядьком Памблечуком на ринок, допомагаючи йому жіночою порадою скупитися з усяким харчем, оскільки він, старий

парубок, не довіряв цього своїй економці. Сьогодні саме й був такий базарний день, і місіс Джо вибралася в таку поїздку.

Джо поворушив вугілля, підмів біля коминка підлогу, і ми вийшли на поріг прислухатись, чи не почуємо візка. Вечір був ясний і холодний, віяв колючий вітер, земля затвердла й побіліла від паморозі. На болотах такої ночі не витримати,- промайнула у мене думка. Я подивився на зорі й уявив собі, як, мабуть, жаско напів-замерзлій від холоду людині звести до них погляд і не знайти в осяйній їх безлічі ні співчуття, ні підтримки.

- А ось і конячку чути,- сказав Джо,- видзвонює, мов тими балабончиками!

Її залізні підківки мелодійно вистукували по твердій дорозі, коли вона бігла значно жвавішим трюхцем, ніж звичайно. Ми винесли стільця, аби місіс Джо легше було злізти, розворушили вогонь у коминку, щоб яскравіше засвітилось віконце, і ще раз оглянули кухню, чи все на своєму місці. Ледве ми скінчили ці готування, як вони й над'їхали, закутані по самі очі. Місіс Джо швиденько допомогли висісти, та й дядько Памблечук теж не став гаятись - він тільки покрит конячку попоною, і ось ми вже були в кухні, принісши з собою стільки холоду, що, здавалося, вистудили навіть жарінь у коминку.

- Ну,- заявила місіс Джо, хутко й збуджено розсупонюючись і відкидаючи назад капор, що повис у неї на плечах, затриманий шворками,- коли цей хлопчисько й тепер не буде вдячний, то вдячності від нього вже й не жди!

Я надав своєму обличчю якомога вдячливіший вираз - наскільки це можливо для хлопчика, який і поняття не має, кому й за що повинен бути вдячним.

- Я тільки сподіваюся,- докинула моя сестра,- що йому

там не потуратимуть, хоч я й не певна.

- Вона не з таких, добродійко,- сказав містер Памблечук.- Вона знає, що до чого.

«Вона?» Я глянув на Джо, зобразивши губами й бровами «Вона?». Джо глянув на мене й так само зобразив губами й бровами «Вона?». Коли моя сестра перехопила його на цьому прогріху, він поспішив почухати носа тильним боком долоні, як завжди робив у таких випадках, і примирливо подививсь на неї.

- Ну? - гаркнула моя сестра.- Ти чого витріщився? У домі пожежа?

- Та що тут дехто згадав: «Вона», - делікатно натякнув Джо.

- А вона і є вона,- відказала сестра.- Чи, може, по-твому, міс Гевішем - це він? Але не думаю, щоб навіть ти до такого скотився.

- Це та міс Гевішем, що з міста? - поцікавився Джо.

- А хіба є ще міс Гевішем, що з села? - зіронізувала сестра.- Вона хоче, щоб цей хлопець прийшов до неї погратися. І звичайно ж, він прийде! І щоб мені там добре грався,- докинула сестра, грізно шарпнувши до мене головою на знак того, щоб я був якомога жвавіший у тих своїх іграх,- бо як ні, то я йому покажу!

Я чував про міс Гевішем з міста - кожен на багато миль навкруги чував про неї,- як про неймовірно багату й сувору леді, що жила затворницьким життям у просторому й похмурому будинку, замкненому на сім спустів від грабіжників.

- Що ти кажеш! - здивовано вигукнув Джо.- А звідкіля ж вона знає Піпа?

- От туман! - скрикнула моя сестра.- Хто сказав, що вона його знає?

- Але ж дехто тут,- знову делікатно натякнув Джо,- за-

уважив, що вона хоче, аби він прийшов до неї погратись.

- А хіба не могла вона спитати у дядька Памблечука, чи не знає він такого хлопчика, що прийшов би туди погратися? І хіба не може так бути, що дядько Памблечук орендує у неї ділянку і що він часом - ми не казатимем, раз на три місяці чи на півроку, це тебе не стосується - одне слово, що він часом навідується до неї сплачувати оренду? І хіба не могла вона спитати у дядька Памблечука, чи не знає він хлопчика, що прийшов би туди погратися? І хіба не міг дядько Памблечук, котрий завше про нас думає і дбає,- хоч ти, Джозефе, здається, й не цінуєш цього (це вона сказала з глибоким докором, наче Джо був найневдячнішим з небожів),- хіба не міг він згадати цього хлопця, який вигарцьовує осью ногами (чого я не робив, присягаюся!) і від якого я, скільки живу, не маю просвітлої хвилини?

- Добре сказано! - вигукнув дядько Памблечук.- Що правда, то правда! Як у дев'ятку влучила! В самий раз! Тепер, Джозефе, тобі все ясно.

- Ні, Джозефе,- заперечила моя сестра тим самим докірливим тоном, тоді як Джо провинно потирав долонею носа,- тобі ще не ясно,- хоч, може, ти з цим і не згоден,- у чому річ... Ти можеш гадати, що ясно, але насправді до цього далеко, Джозефе. Бо тобі не відомо, що дядько Памблечук, передчуваючи, що, можливо, все майбутнє цього хлопця залежить від того, чи піде він до міс Гевішем, запропонував відвезти його зараз у своєму візку до себе, щоб він і заночував там і щоб завтра вранці самому віддати його з рук у руки міс Гевішем. Але ж господи боже мій! - скрикнула моя сестра, в раптовому пориві скидаючи геть капор.- Я тут розбалакую з цими двома телепнями, а дядько Памблечук чекає, і конячка мерзне на холоді, і цей хлопчисько стоїть у кіптяві та бруді з голови до

ніг!

Із цими словами вона кинулась на мене, як орел на ягня, встромила моє обличчя в дерев'яні ночви, а голову нагнула під кран і давай мене намилювати, і терти, й товкти, й шкребти, й шарувати, й мордувати, аж поки я зовсім не очамрів. (Можу при цій нагоді зазначити, що навряд чи хто з нині сущих авторитетів науки краще за мене знає, як болюче діє перстень, коли ним безцеремонно шуркати по людському обличчю.)

Упоравшись із моїм омиванням, місіс Джо вдягла мене в чисту й деручку, як мішковина, білизну, немов юного покутника у волосяницю, втисла в неможливо тісний та незручний костюм і вручила містерові Памблечуку, котрий прийняв мене, як шериф злочинця, і сподобив повчанням, укладеним, певно, ще заздалегідь:

- Будь повік вдячний усім своїм друзям, хлопчику, і надто тим, хто виховав тебе власною рукою!

- Прощавай, Джо!

- Хай бог береже тебе, Піпе, друзяко!

Я ще ніколи в житті не розлучався з Джо і від напливу почуттів та змилків в очах спершу навіть зірок не бачив з візка. Але мало-помалу вони засвітилися в небі, хоч мені від цього анітрохи не прояснилося, чому я маю їхати до міс Гевішем і в які ігри муситиму там грати.

Розділ 8

Заклад містера Памблечука на Головній вулиці нашого міста весь просяк перчано-борошняним духом, як і годиться закладові крамаря, що торгує зерном та насінням. Мені здалося, що він, мабуть, неабиякий щасливець, бо має у своїй крамниці так багато маленьких шухлядок; я не витерпів і заглянув у декотрі з тих, що були нижче, а побачивши там повно перев'язаних пакетиків з рудого паперу, ще подумав, що погожої пори насінню та цибулинкам дуже кортить вирватись із цих темниць і розцвісти на волі.

Розмірковував я над цим раненько-вранці на другий день після приїзду. Попереднього вечора мене зразу послали спати в комірчину у мансарді, де похила покрівля в кутку так низько опускалася до ліжка, що від моїх брів до черепиці було відстані не більше фута. Того ж ранку я завважив своєрідну подібність між насінням і вельветою тканиною. Містер Памблечук був у вельветових штаних, так само і його прикажчик; і чомусь загальний вигляд і запах вельвету до того відгонили насінням, а вигляд і запах насіння відгонили вельветом, що я ледве чи розрізняв, де одне, а де друге. При цій же нагоді я запримітив, що містер Памблечук, здавалося, тільки й мав клопоту, що дивитись через вулицю на сідляра, котрий провадив свій інтерес у той спосіб, що не опускав погляду з каретника, котрий начебто заробляв на прожиття тим, що, встромивши руки в кишені, споглядав пекаря, котрий, у свою чергу, склавши руки розглядав бакалійника, котрий стояв на порозі й позіхаючи лупив очі на аптекаря. Здавалося, що на всю Головну вулицю самий ли-

ше годинникар був заклопотаний ділом: приклавши до ока збільшувальне скло, він скоцюрблено сидів за столиком і не відривався від роботи, чим незмінно привертав увагу роззяв у полотняних одежинах, які юрмились перед його вітриною.

Ми з містером Памблечуком сіли снідати о восьмій годині ранку у вітальні в глибині приміщення, тоді як прикажчик споживав свій кухоль чаю та шматок хліба з маслом, прилаштувавшись на мішку гороху в самій крамниці. У товаристві містера Памблечука я почував себе вкрай погано. Мало, що він поділяв думку моєї сестри, ніби їжа мені вділяється виключно для приборкання плоти й покари духу, мало, що він силкувався дати мені якомога більше шкоринок і якомога менше масла і настільки розбавив молоко теплою водою, що чесніше було б обійтися взагалі без молока,- так ще й уся його розмова зводилась до лічби. Коли я, ввійшовши, чемно побажав йому доброго ранку, він замість відповіді самовдоволено поспитав: «Скільки буде сім на дев'ять, хлопче?» Звідки я міг це знати, заскочений зненацька, в незнайомому домі, і до того ж натщесерце? Я був голодний, але не встиг я й першого кусня проковтнути, як він засипав мене арифметичними прикладами, що їх вистачило аж до кінця сніданку. «Сім додати?», «І чотири?», «І вісім?», «І шість?», «І два?», «І десять?» І отак без кінця. Відповівши на одне запитання, я ледве встигав раз куснути чи піднести ложку до рота, як уже мусив відповідати на подальше; а йому ж самому нічого не треба було відгадувати, він спокійно сидів собі й наминав гарячі булочки з шинкою, як захищений ненажера (коли дозволено мені вжити такий вираз).

З огляду на це все я дуже зрадив, коли вибило десятку, і ми вирушили до міс Гевішем, дарма що я й гадки не мав,

як мені поводитись під дахом у цієї леді. За чверть години ми дісталися до будинку міс Гевішем - він був старий, цегляний і похмурий, з усіх боків у іржавих залізних ґратах. Частина вікон замурували, а з тих, які ще дивились на світ, на нижньому поверсі всі були заґратовані. Так само ґрати обгороджували й подвір'я перед будинком, отож, подзвонивши, ми мусили зачекати, поки хтось виїде відімкнути нам хвіртку. Коли ми там чекали, я заглянув на подвір'я (містер Памблечук і тут спромігся запитати: «І чотирнадцять?», але я вдав, ніби не почув) і побачив, що обік будинку стоїть чимала броварня. У ній ніхто не працював, і видно було, що вона вже довгий час без ужитку.

В одному з вікон піднялася вгору рама, і чийсь дзвінкий голос спитав: «Як зветесь?» На що мій проводар відповів: «Памблечук». Голос тоді сказав: «Правильно», віконце зачинилось, і надвір вийшла молоденька панночка з в'язкою ключів у руці.

- Це Піп,- пояснив містер Памблечук.

- Отже, це - Піп? - перепитала панночка, дуже вродлива й гордовита собою.- Заходь, Піпе.

Містер Памблечук теж хотів увійти в двір, але вона не пропустила його через хвіртку.

- Ви що? - спитала вона.- Бажаєте побачити міс Гевішем?

- Якщо міс Гевішем бажає мене побачити...- знічено відповів містер Памблечук.

- Але ж ні,- заперечила дівчинка.- Вона цього не бажає.

Голос її прозвучав так рішуче й категорично, що містер Памблечук, хоч і відчув образу своєї гідності, не знайшовся чим заперечити. Натомість він суворо глянув на мене - наче це я щось йому заподіяв! - і відійшов, докі-

рливо мовивши мені на прощання:

- Гляди ж, хлопче, щоб твоя поведінка була до честі тим, хто виховав тебе власною рукою!

Я трохи побоювався, чи не вернеться він назад, щоб ще спитати через хвіртку: «І шістнадцять?» Але він не вернувся.

Моя юна провідниця замкнула хвіртку, і ми рушили через подвір'я. Воно було вибукуване й чистеньке, тільки у кожній шпарині між камінням пробивалася трава. Праворуч бігла алейка до броварні; дерев'яні ворота на ній стояли навстіж, і всі двері у броварні теж стояли навстіж, усе порожнє й занехаяне. Холодний вітер здавався тут ще холоднішим, ніж зокола, він гулко завивав, продимаючи броварню наскрізь, як-то завиває вітер серед снастей корабля у відкритому морі.

Помітивши, що я дивлюсь на броварню, дівчинка сказала:

- Ти міг би випити все міцне пиво з цієї броварні, хлопчику, і тобі нічого б не сталося.

- Може, й міг би,- соромливо погодився я.

- Тепер тут і не пробуй варити пиво, хлопчику, однаково вийде кисле. Правда ж?

- Та наче так, міс.

- Хоча ніхто й не збирається пробувати,- додала вона,- бо з цим усім давно скінчено і все тут так і стоятиме, поки не розвалиться. А міцного пива у погребях так багато, що вистачить затопити всю цю резиденцію.

- Так називається цей дім, міс?

- Це одна з його назв, хлопчику.

- То він ще й інші назви має, міс?

- Принаймні одну. Сатіс-Гаус. «Сатіс» означає «досить» - чи то по-грецькому, чи то по-латині, чи то по-гебрейському, чи то всіма трьома мовами. Та мені до цього

байдуже.

- «Будинок Досить»! - озвався я.- Чудна якась назва, міс.

- Атож,- погодилась дівчинка.- Але вона має своє значення. Коли якомусь домові давали таку назву, це означало, що його власник більш нічого не потребуватиме. За тих часів, мабуть, уміли вдовольнитись малим. Проте не гаймося, хлопчику.

Вона раз у раз називала мене «хлопчиком» і говорила це вкрай байдужно, хоча сама була десь такого самого віку, що й я. Звичайно, як дівчинка, та ще й гарненька і самовпевнена, вона здавалася куди старшою, але до мене вона ставилась так зневажливо, наче була зовсім повнолітньою і навіть королевою.

У дім ми ввійшли бічними дверима - парадний вхід був замкнений ззовні на два ланцюги,- і найперше мене вразила суцільна темрява всередині: дівчинка залишила в передпокої запалену свічку. Тепер вона взяла її, і ми подались через коридори й далі вгору сходами; якби не свічка, нас поглинула б навколишня пітьма.

Нарешті ми підійшли до дверей кімнати, і дівчинка сказала:

- Заходь.

Я відповів - не так з чемності, як через сором'язливість:

- Ні, спершу ви, міс.

Вона на це кинула:

- Що за дурниці, хлопчику. Я не збираюся заходити. І, сповнена зневаги, пішла собі назад, а найгірше - забрала з собою свічку.

Мені стало дуже незатишно, ба навіть трохи страшно. Лишалось одне - постукати в двері, що я й зробив і почув ізсередини дозвіл увійти. Я ввійшов і опинився у досить

великій кімнаті, непогано освітленій кількома восковими свічками. Ані промінчика сонячного світла не пробивалося сюди. Судячи з меблів, це була спальня, хоча вигляд і призначення багатьох речей були мені тоді абсолютно незнайомі. Серед них виділявся покритий тканиною столик із дзеркалом у позолоченій рамі, з чого я зразу зробив висновок, що це чи не туалетний столик якоїсь панії.

Якби нікого не було за цим столиком, він, можливо, і не впав би мені зразу в око. Але у кріслі, спершись ліктем на стільницю і схиливши голову на долоню, сиділа така дивна леді, що дивнішої я ніколи не бачив і не побачу.

Вона була розкішно вдягнена - самі атласи, мережива, шовки,- і все біле. Туфлі також були білі. З її голови спадала довга біла фата, волосся прикрашали весільні квіти, але саме волосся було сиве. На шиї і на руках у неї виблискували яскраві коштовності, ще інші іскрилися на столі. Всюди видніли розкидані сукні - хоч не такі пишні, як та, що була на ній,- і стояли напівспаковані валізи. Вона ще не скінчила вдягатись, бо одна туфля була на нозі, а друга стояла на столі поруч з її рукою, і фата звисала абияк, і годинник з ланцюжком був не на ній, і мереживо було не на грудях, а лежало біля дзеркала вкупі з дрібними оздобами, хустинкою, рукавичками, якимись квітами й молитовником.

Все це я помітив не відразу, хоч і з першого погляду побачив багато більше, ніж можна було б сподіватись. Я побачив, що те, яке мало бути білим, давно втратило цю білість, поблякло й пожовкло. Я побачив, що наречена у весільній сукні зів'яла, як і та сукня та квіти, і в ній тільки й лишилось яскравого, що блиск запалих очей, Я побачив, що сукня, яка колись облягала стрункий молодий стан, тепер обвисає на висохлому тілі, де сама шкіра й кістки. Одного разу на ярмарку мене водили подивитись

на воскову фігуру, що зображувала якусь там історичну знаменитість у труні. А іншого разу в одній з наших давніх церков на болотах мені довелося бачити скелета в зотлілих шатах, викопаного зі склепу під кам'яною підлогою. Тепер у тієї воскової фігури й того скелета наче з'явилися живі темні очі, втуплені в мене. Я б закричав з жаху, якби тільки стало на це духу.

- Хто ти? - спитала леді за столом.

- Піп, мем.

- Піп?

- Хлопчик від містера Памблечука, мем. Я прийшов... погратися.

- Підійди ближче, щоб я на тебе роздивилась. Підійди до мене.

Ось саме тоді, коли я стояв біля неї, силкуючись уникати її погляду, я й роздивився докладніше все довкола і побачив, що годинник її зупинився, показуючи за двадцять хвилин дев'яту, і так само настінний годинник стояв і показував за двадцять дев'яту.

- Подивись на мене,- сказала міс Гевішем.- Ти не боїшся жінки, яка ні разу не бачила сонця за весь той час, що ти живеш на світі?

Як не прикро це визнати, але я не побоявся відповісти страшенною брехнею, яку містило слово «ні».

- Ти знаєш, що тут у мене? - спитала вона, приклавши одну, а тоді й другу руку до лівого боку грудей.

- Знаю, мем.- (При цьому я мимоволі згадав молодика з боліт, яким страхав мене мій каторжник.)

- Що це?

- Серце.

- Розбите!

Вона промовила це слово дуже значливо і пильно подивилась на мене, а уста її скривив якийсь загадковий і

навіть гордовитий усміх. Ще з хвилину вона тримала руки на грудях, а потім повільно опустила, наче їй несила було їх утримати.

- Я втомлена,- сказала міс Гевішем.- Я хочу розради, а дорослі чоловіки й жінки мені обридли. Грайся.

Я думаю, кожен мій читач, хоч би й який він був сперечальник, погодиться, що за даних обставин навряд чи можна було придумати більш обтяжливе завдання для бідолашного хлопчика.

- У мене часом бувають хворобливі примхи,- мовила вона далі,- ось і зараз мені закортіло подивитись, як хтось грається. Ну ж бо! - Вона нетерпляче поворухнула пальцями правої руки.- Грайся, грайся, грайся!

Коли я згадав, що мені «покаже» моя сестра, в разі я тут поведуся якось не так, у мене раптом зблиснула відчайдушна думка - чи не кинутись навскач по кімнаті, вдаючи конячку містера Памблечука? Але я зразу ж відчув, що це в мене не вийде, і не схотів навіть пробувати, а тільки стояв і дивився на міс Гевішем, якій я, мабуть, видався упертюхом. Як ми отак трохи надивились одне на одного, вона спитала:

- То ти неслухняний і норовистий?

- Ні, мем, мені вас дуже шкода, і дуже шкода, що я не можу зараз гратися. Якщо ви поскаржитесь моїй сестрі, вона дасть мені чосу, ото ж я б грався, якби міг, але тут усе таке нове для мене, і дивне, і гарне... і сумне...- Я урвав мову, боячись, щоб не сказати зайвого - чи то, може, я вже сказав його,- і ми знову якийсь час мовчки дивились одне на одного.

Перше ніж знов заговорити, вона відвела від мене погляд і подивилась на свою сукню, на туалетний столик і нарешті на саму себе у дзеркалі.

- Таке нове для нього,- пробурмотіла вона,- і таке

давнє для мене; таке дивнє для нього і звичнє для мене, і таке сумнє для обох нас! Поклич-но Естеллу.

Оскільки міс Гевішем і далі дивилась на свій образ у дзеркалі, я подумав, що це вона й говорить до самої себе, отож і не ворухнувся з місця.

- Поклич Естеллу, - повторила вона, блиснувши на мене поглядом.- Це вже ти можеш зробити. Поклич Естеллу. З-за дверей.

Стояти в темряві таємничого коридора невідомого будинку й дозволити собі таку непрощену вільність, щоб гукати на весь голос ім'я гордовитої панночки, якої не видно й не чутно,- це було майже так само тяжко, як і гратися по команді. Але нарешті вона озвалась, і світло її свічки, мов зірочка, замиготіло в темному коридорі.

Міс Гевішем кивнула Естеллі підійти ближче і, взявши зі столу якусь коштовність, помилювалась, як вона виглядатиме на грудях у дівчинки, а потім на її гарненьких каштанових кучерях.

- Колись, моя люба, це стане твоїм, і ти зумієш як слід себе оздобити. Пограй у карти з цим хлопчиком.

- З цим хлопчиком! Та він же звичайний селючок! Мені здалося, наче я розчув відповідь міс Гевішем - хоч вона й здавалась неправдоподібною:

- Ну то й що? Ти можеш розбити йому серце.

- В яку гру ти вмієш грати, хлопчику? - вкрай зневажливо спитала у мене Естелла.

- Тільки в дурня, міс.

- То й залиш його в дурнях,- сказала міс Гевішем Естеллі.

Так ми сіли грати в карти.

Ось тоді до мене почало доходити, що все в цій кімнаті ще хтозна-коли зупинилося, як оті обидва годинники. Я помітив, що прикрасу міс Гевішем поклала точнісінько

туди, звідки її взяла. Поки Естелла роздавала карти, я знов глянув на туалетного столика і побачив, що туфля на ньому, колись біла, а тепер пожовкла, ні разу не була взувана. Я глянув на ногу без туфлі й побачив, що шовкова панчоха на ній з білої зробилась жовта й протерлася на підошві до дірок. Якби не цей безрух на всьому, не застиглисть усіх цих побляклих і зітлілих речей - навіть вицвіла весільна сукня на схудлому тілі не нагадувала б так погребної одежі, а довга фата - савана.

Схожа на труп, міс Гевішем сиділа й дивилась, як ми граємо в карти, і мережива й торочки на її весільній сукні, здавалося, були зроблені з сіруватого паперу. Я тоді ще не знав того, що, розкопуючи давні поховання, часом знаходять тіла небіжчиків, які просто на очах перетворюються на порох; але згодом я не раз думав, що міс Гевішем справляла саме таке враження, немов, потрапивши на світло денне, вона зразу розсипалася б тліном.

- Він на даму каже краля, цей хлопчик! - зневажливо заявила Естелла, коли ми скінчили перший кін.- І які у нього пошерхлі руки! А черевики які простацькі!

Раніш мені й на думку ніколи не спадало соромитися своїх рук, але тепер я глянув і подумав, що й справді вони якісь недоладні. Презирство її до мене було таке сильне й заразливе, що передалося й мені.

Вона виграла, і тепер я роздавав. Я тут-таки збився - що й не дивно було, коли збоку хтось тільки й чекає, щоб ти що-небудь зробив не до ладу,- а вона прозвала мене дурним і незграбним простаком.

- Ти нічого не відповідаєш їй,- озвалась до мене міс Гевішем, що дивилась на нашу гру.- Вона всіляко обзиває тебе, а ти мовчиш. Якою вона тобі здається?

- Мені б не хотілося цього говорити,- пробелькотів я.

- А ти скажи мені на вухо,- міс Гевішем нахилилась

ближче до мене.

- Вона здається дуже гордою,- пошепки відповів я.

- А ще?

- І дуже вродливою.

- А ще?

- І дуже злою.

(Естелла в цю мить глянула на мене з безмежною відразою.)

- А ще?

- І ще мені хочеться додому.

- І ти не хочеш більш ніколи її бачити, хоч вона дуже вродлива?

Не знаю, може, мені й захочеться її ще побачити, але зараз я хотів би додому.

- Скоро підеш,- голосно сказала міс Гевішем.- Дограй до кінця.

Якби не той її загадковий усміх напочатку, я б нізащо на повірив, що міс Гевішем може усміхатись. На запалому її обличчі застигла похмура настороженість - очевидно, ще відтоді, як усе навкруг неї застигло,- і здавалося, що вже ніщо не зможе її розвіяти. Груді у неї запали, і вона зсутулилась, і голос у неї запав, зробився глухіш і безживний, та й уся вона справляла враження занепалої тілом і душею, всередині й ззовні, пригніченої якимось нищівним ударом.

Естелла й цього разу обіграла мене і кинула карти на стіл з таким виразом, наче їй бридко було й вигравати у такого нездари, як я.

- Коли ж тобі знов сюди прийти? - промовила міс Гевішем.- Дай-но я подумаю.

Я вже хотів нагадати їй, що сьогодні середа, але вона зупинила мене все тим самим нетерплячим порухом пальців правої руки.

- Ні, ні! Мене не цікавлять ні дні тижня, ні тижні місяця! Прийдеш через шість днів. Ти чуєш?

- Чую, мем.

- Естелла, проведи його. Даси йому попоїсти, й хай він походить там, поки їстиме. Іди, Піпе.

Я пройшов за вогником свічки вниз, як був пройшов за ним угору, і Естелла поставила її там, де взяла, коли ми входили. Поки вона не відімкнула зовнішніх дверей, мені мимоволі здавалося, що надворі вже ніч. Сяйво дня зовсім спантеличило мене, так неначе я провів у тій дивовижній кімнаті при світлі свічок багато-багато годин.

- Почекай тут, хлопчику,- сказала Естелла і зникла, замкнувши за собою двері.

Скориставшись нагодою, що більш нікого нема на подвір'ї, я приглянувся до своїх пошерхлих рук і грубих черевиків. Висновок мій був дуже для них несприятливий. Раніш вони мене анітрохи не бентежили, а ось тепер почали здаватися нестерпно простацькими. Я вирішив спитати Джо, чому він навчив мене називати королею карту, яка називається дамою. Я пошкодував, що Джо не дістав витонченішого виховання, бо тоді воно й мені б передалося.

Повернувшись, Естелла принесла шматок хліба з м'ясом та кухлик пива. Кухлик вона поставила долі, а хліб з м'ясом, не дивлячись на мене, зневажливо тицьнула мені в руку, мов собачаті. Я відчув себе таким приниженим, ображеним і зневаженим, так мені стало прикро, гидко й тоскно - не знаю, може, тільки сам бог відає, яке слово відповідало б цьому пекучому болеві,- що аж сльози виступили на моїх очах. У ту ж мить Естелла блякнула у мій бік поглядом, втішена, що довела мене до такого стану. Це, однак, додало мені сили притамувати сльози, і я зміг витримати її погляд. Тоді вона презирливо стріпнула го-

ловою - хоча, здається, зрозуміла, що занадто поквапила-ся радіти,- і пішла геть.

Я на самоті розглянувся, де б сховатися зі своїм розпа-чем, і, зайшовши за ворота, що вели до броварні, прихи-лився плечем до стіни, затулив обличчя рукавом і запла-кав. Плачучи, я гупав ногою в стіну, а рукою щосили смикав себе за волосся - так гірко було мені на душі, та-кий гострий був мій безіменний біль, що потребував яко-гось виходу назовні.

Сестрине виховання зробило мене дуже вразливим. Хоч би хто виховував дітей, вони у своєму маленькому світі нічим так боляче не переймаються, нічого так боля-че не відчують, як кривду. Нехай це буде мала кривда, але ж і дитина мала, і світ її малий, і коник-гойдалка для неї не менш дорогий, ніж для дорослого ставний ірланд-ський кінь-скаун. У мене от із самого малку виробилась на все життя нетерпимість до кривди. Ледве-но навчи-вшись говорити, я вже знав, що моя сестра з її вередли-вим і злим самовладдям несправедлива зі мною. Глибоко в моїй душі засіло переконання, що, виховуючи мене власною рукою, вона все-таки не має права зводити це виховання до стусанів. Певність у цьому я лелівав у собі всупереч усім покарам і приниженням, постам і покутам і всяким іншим виховним заходам, а що я у своїй самот-ності й беззахисності так довго був пройнятий цими дум-ками, то це великою мірою позначилось і на моїй вдачі, яка стала сором'язкою і вразливою.

Цього разу я, проте, дав раду своїм ображеним почут-тям, вигупавши їх об стіну броварні й повисмикувавши разом з власним волоссям, після чого витер обличчя ру-кавом і повернувся з-за воріт назад. Тепер уже й хліб з м'ясом виявився доречним, і пиво приємно гріло й лоско-тало в носі, і я невдовзі настільки відійшов духом, що

зміг розглянутись довкола.

Все тут і справді дихало пусткою, аж до голубника на дворі броварні, який стримів на тичці, перехняблений від вітру; якби в ньому були голуби, то їм би, певне, видалося, що це їх поколихує море. Але не було ніяких голубів у голуб'ятнику, ані коней у стайні, ані свиней у хліві, ані солоду в коморі, ані пахощів зерна й пива в казані та чані. Усі запахи й саме життя вивітрилися з броварні з останнім струмінцем диму. В дальньому кінці двору валялася купа діжок. Від них, мов на пам'ятку по давноминутих кращих днях, ледь відгонило кислим духом, хоч з нього й важко було вгадати, який смак мало колись пиво у цих діжках,- спогади відлюдників узагалі рідко бувають схожі на їхнє справжнє життя.

Там, де кінчалась броварня, за давнім муром, виднів буйно зарослий садок. Мур був не дуже високий, тож я зміг підтягтись на руках і заглянути по той бік. Садок, що розкинувся за тильною стіною будинку, густо заріс зелено-сірими бур'янами, серед яких, однак, було проторовано стежку, і ось саме цю мить стежкою ішла в глибину садка Естелла. Але вона здавалася всюдисущою. Бо коли я не витримав спокуси й, вибравшись на діжки, став ходити по них, то побачив, що й вона ходить по діжках, тільки з другого кінця. Підтримуючи руками свої гарні каштанові кучері, вона віддалялася і, так ні разу й не оглянувшись, невдовзі зникла з очей. Та й у самій броварні теж, у цьому просторому приміщенні з кам'яною підлогою, де колись варили пиво і де ще й опорядження вціліло: коли я заглянув туди і зупинився при вході, вражений його понурістю, то побачив, як вона пройшла поміж погаслих печей, піднялась легкими залізними сходами й опинилася на галереї високо над моєю головою, немов хотіла знятись до самого неба.

От саме в цьому місці і в цю хвилину моя уява утнула зі мною химерний жарт. Уже тоді він здався мені химерним, і ще химернішим - коли я згадував про нього через багато років. Кинувши погляд - ледь притуманений, оскільки перед тим я дивився на морозяне небо,- на товстелезну бантину в кутку праворуч, я раптом побачив там підвішену людину. Постать у білій пожовклій сукні, з однією туфлею на нозі - мені навіть видно було на сукні вибляклі оборки, наче зроблені з сіруватого паперу, і обличчя у неї було міс Гевішем - воно ще й ворухнулося, наче вона хотіла покликати мене. Нажаханий цією постааттю і тим, що вона - я був певен - постала просто у мене на очах, я спершу кинувся бігти від неї, а тоді до неї. Але ще дужче я вжахнувся, коли ніякої постаті там не виявилось.

І тільки знов глянувши на морозяне світло привітного неба, побачивши людей, що проходили за огорожею подвір'я, і підкріпившись рештками хліба з м'ясом та пивом, я більш-менш заспокоївся. Хоча, можливо, я б і не прийшов так скоро до пам'яті, якби не з'явилась Естелла з ключами в руках, щоб випустити мене на вулицю. Я подумав, що, побачивши, який я перестраханний, вона й справді матиме підстави дивитися на мене згори вниз, і вирішив: ні, візьму себе в руки.

Кинувши на мене тріумфальний погляд, наче втішена тим, які в мене пошерхлі руки й простацькі черевики, Естелла відімкнула хвіртку. Коли я проходив повз неї, не підводячи очей, вона глузливо торкнулась мене рукою.

- Чому ти не плачеш?

- Бо не хочу плакати.

- Ні, хочеш,- сказала вона.- У тебе очі повні сліз, ти й зараз насилу стримуєшся від плачу.

Вона зневажливо засміялась, підштовхнула мене за

хвіртку й замкнула її. Я пішов прямо до містера Памблечука і дуже зрадів, що не застав його вдома. Переказавши йому через прикажчика, коли мені знову треба бути у міс Гевішем, я вирушив пішки додому і всі чотири милі до кузні пройшов, заглиблений у роздуми про те, що я побачив, і що мені судилось бути простим хлопчиськом-селяком, і що у мене руки пошерхлі й черевики простацькі, і що я маю препогану звичку даму в картах називати королею, і що я куди більший неук, ніж мені здавалося ще вчора, і що все моє життя безпросвітне.

Розділ 9

Коли я прийшов додому, моя сестра, якій дуже кортіло все дізнатись про міс Гевішем, закидала мене безліччю запитань. І невдовзі на мене посипались дошкульні удари по голові й по спині, а чолом мене стали ганебно товкти у кухонну стіну, оскільки мої відповіді не повністю задовольняли сестру.

Якщо побоювання бути незрозумілим і справді такою значною мірою притаманне дітям, як це було зі мною в дитинстві,- а так, очевидно, і є, бо не думаю, щоб я становив якийсь виняток,- то саме в цьому криється причина дитячої замкненості. Я був певний, що коли змалюю міс Гевішем такою, як я її побачив, мене не зрозуміють. Мало того: я був певний, що й саму міс Гевішем тоді не зрозуміють. І хоча вона була суцільною загадкою для мене, я чомусь вважав, що вчинив би нечесно й зрадницьки, якби виставив її, а тим паче Еетеллу, такими, як вони є, перед очі місіс Джо. Через це я й говорив якомога менше, і за це ж мене й товкли чолом у стіну.

А найгірше, що перед вечерею прикотив у своєму візку цей причепа Памблечук, якого підстібала ненаситна жадоба дізнатись про все, що я побачив та почув. Уже самого вигляду цього мого мучителя з риб'ячими очима й роззявленим ротом, з цим запитливо настовбурченим рудуватим волоссям, з жилетом, що аж роздимався від арифметичних прикладів, виявилось достатньо, щоб я й зовсім уперся мовчати.

- Ну, хлопче? - почав дядько Памблечук, зручно вмовстившись, як почесний гість, біля коминка.- То як же тобі повелося в місті?

Я відповів: «Непогано, сер»,- за що сестра погрозила мені кулаком.

- Непогано? - перепитав містер Памблечук.- Непогано - це не відповідь. Розкажи нам, хлопче, що ти розумієш під цим словом.

Вапно на чолі, мабуть, сприяє тому, що людина робиться особливо затятою. В усякому разі, мій мозок, скріплений вапном із стіни, затверд у затятості, мов креміль. Я поміркував з хвилину й відповів, так наче придумав щось нове:

- Я й розумію - «непогано».

Моя сестра з вигуком обурення уже ладна була налетіти на мене - я не мав і надії, що хтось за мене заступиться, бо Джо як на те працював у кузні,- але її стримав містер Памблечук:

- Ні, не треба втрачати самовладання. Облиште хлопця мені, добродійко, облиште його мені.

Після цього містер Памблечук обернув мене обличчям до себе, немов збирався підстригати мені волосся, і сказав:

- По-перше (щоб довести до ладу наші думки), скажино, сорок три пенси - скільком це дорівнює?

Я зважив, чим мені пахне відповідь «Чотириста фунтів», і вирішив, що це вже буде небезпечно, тоді прикинув, наскільки міг точно, й відповів з похибкою десь так на вісім пенсів. Після цього містер Памблечук примусив мене повторити всю таблицю грошового рахунку, починаючи від «дванадцять пенсів дорівнює одному шилінгові» і кінчаючи на «сорок пенсів дорівнює трьом шилінгам чотирьом пенсам», і, оскільки гадав, що вже приборкав мою впертість,- триумфально запитав на завершення:

- Ну, то скільки ж буде сорок три пенси? На що я, подумавши довгенько, відповів:

- Не знаю.

Я був настільки збитий з пантелику, що, може, і справді не знав.

Містер Памблечук покрутив головою, наче мав намір нею, як штопором, викрутити з мене відповідь, і запитав:

- Скажімо, чи дорівнюють сорок три пенси семи шилінгам, шести пенсам і трьом фартінгам?

- Дорівнюють! - заявив я.

І хоч сестра ту ж мить огріла мене по вуху, все одно я був радий, що зіпсував йому жарт і ошелешив своєю відповіддю.

- А яка з себе міс Гевішем, хлопче? - почав наново містер Памблечук, коли трохи врівноважився. Він сидів, схрестивши руки на грудях і наготувавши до чергового вжитку свій штопор.

- Дуже висока й темноволоса,- відповів я.

- Це правда, дядечку? - поспитала моя сестра. Містер Памблечук ствердно підморгнув їй, з чого я зразу здогадався, що він ніколи не бачив міс Гевішем, бо ж вона була зовсім не така, як я сказав.

- Чудово! - прорік містер Памблечук самовдоволено (мовляв: «Ось як з ним треба! Пішло вже на наше, добродійко, чи не так?»).

- Авжеж, дядечку,- погодилась міс Джоз.- Оце якби ви частіше з ним розмовляли: ви так умієте давати йому раду.

- Ну, хлопче? То що ж вона робила, коли ти сьогодні прийшов? - запитав містер Памблечук.

- Сиділа в чорній оксамитовій кареті,- відповів я. Містер Памблечук і міс Джоз. вражено втупились одне в одного - бо й було чого - і повторили обоє:

- В чорній оксамитовій кареті?

- Атож,- підтвердив я.- А міс Естелла - це начебто її не-

бога - у віконечко карети подавала їй на золотій тарілці торт з вином. І ми всі їли торт із золотих тарілок і запивали вином. Я їв свій торт, сидячи на зап'ятках карети, бо вона мені так звеліла.

- І ще хтось там був? - спитав містер Памблечук.

- Четверо собак,- відповів я.

- Великих чи малих?

- Величезних,- відповів я.- І вони перегризлися, коли їли телячі котлети зі срібного кошिका.

Містер Памблечук і місіс Джо знову вступились одне в одного, вражені ще дужче. Я вже сам себе не тямив, як знеможений свідок під тортурами, і чого хоч міг їм наговорити.

- А де ж стояла ця карета, ради всього святого? - поцікавилась моя сестра.

- У кімнаті міс Гевішем.- Вони знову вступились одне в одного.- Але коней там не було.- Цю спасенну примітку я додав після того, як подумки відмовився від четвірки рисаків у розкішній збруї, що їх зопалу вирішив був запрягти в карету.

- Чи ж може таке бути, дядечку? - спитала місіс Джо.- Що це він плете?

- Зараз я вам поясню, добродійко,- сказав містер Памблечук.- Це, я гадаю, портшез. Вона, знаєте, жінка чуднувата, дуже чуднувата, вона така, що й не дивно, якби надумала цілі дні висиджувати в портшезі.

- А ви коли-небудь бачили, як вона в ньому сидить? - спитала місіс Джо.

- Та де ж би, коли я взагалі її ніколи не бачив! - мусив нарешті визнати містер Памблечук.- Ні разу навіть оком на неї не глянув!

- Боже милостивий, дядечку! Але ж ви розмовляли з нею?

- Та хіба ви не знаєте,- невдоволено озвався містер Памблечук,- що коли я там буваю, то стою за дверима, а двері ледве прочинені, і вона зсередини говорить до мене. І не кажіть, що ви цього не знаєте, добродійко. Ось хлопець - інша річ, він ходив туди гратися. То як же ти грався, хлопче?

- Ми гралися в прапорці,- відповів я (мені й самому тепер дивно, як згадаю, що я тоді спромігся так багато понавигадувати).

- В прапорці? - луною повторила сестра.

- Атож,- підтвердив я.- Естелла махала блакитним прапорцем, я червоним, а міс Гевішем з віконечка карети - прапорцем, що весь був у золотих зірочках. А тоді ще ми всі вимахували шаблями й кричали «ура».

- Шаблями! - повторила моя сестра.- Де ви взяли ці шаблі?

- З шафи дістали,- сказав я.- Там ще я бачив пістолети... і варення... і ліки. І в кімнаті не було денного світла, тільки свічки горіли.

- Це правда, добродійко,- підтвердив містер Памблечук, повагом кивнувши головою,- Так воно і є, це я й сам бачив.

Після цього вони обоє витріщились на мене, а я з якомога невимушенішим виглядом витріщився на них, розправляючи рукою праву штанину.

Якби вони стали далі мене розпитувати, я, безперечно, забрехався б, бо вже мав намір заявити їм, що на подвір'ї у міс Гевішем бачив повітряну кулю, і тільки тому стримався, що водночас придумав живого ведмедя у неї в броварні й не знав, чому з них віддати перевагу. Але містера Памблечука і міс Дžo настільки захопило обговорення тих дивовиж, якими я їх уже обдарував, що вони мене більше на чіпали. Вони ще й тоді говорили про це,

коли прийшов Джо з кузні випити кухлик чаю. Отож моя сестра - не стільки, щоб удовольнити його цікавість, скільки щоб собі розважити душу - і доповіла йому про всі ті пригоди, учасником яких я нібито був.

І ось, коли я побачив, як вражений подивом Джо безпорадно обвів голубими очима кухню, мене охопило каяття - але тільки через нього, а не тих двох. Лише перед Джо, перед самим Джо я відчував себе малолітнім страховищем у той час, як вони сиділи й обмірковували, які вигоди можуть спасти на мене від знайомства і сприяння міс Гевішем. Всі були згодні, що міс Гевішем «щось зробить» для мене; думки розходилися тільки щодо форми, в якій це виявиться. Моя сестра наполягала на чомусь матеріальному. Містер Памблечук схилився до чималенької пожертви на моє навчання якому-небудь пристойному ремеслу - приміром, торгівлі зерном та насінням. Джо вони обоє одностайно затюкали, коли він висунув оригінальну ідею, що мені подарують щонайбільше одну з тих собак, які гризлися за телячі котлети.

- Коли твоя дурна голова нічого кращого не здатна придумати,- заявила моя сестра,- і коли в тебе є якась робота, то краще йди собі й працюй.

Він і пішов.

Коли містер Памблечук розпрощався і моя сестра почала мити посуд, я шаснув у кузню до Джо, дочекався кінця роботи, а тоді озвався:

- Я хотів би щось тобі сказати, Джо, поки ще вогонь не згас.

- Сказати щось, Піпе? - промовив Джо, підсовуючи ближче до горна низеньку лавочку, якою він послуговувався, коли підковував коней.- Ну, то кажи. Я слухаю, Піпе.

- Джо,- почав я, схопившись закасаного рукава сороч-

ки Джо й ставши перебирати його двома пальцями,- ти пам'ятаєш усе те про міс Гевішем?

- Чи пам'ятаю! - відповів Джо. - Ще й як! Це ж так чудово!

- Мені соромно й казати, Джо, але все це неправда.

- Що ти, Піпе! - скрикнув Джо, відхиляючись назад у крайньому подиві.- Отже, ти...

- Так, ти вгадав, Джо. Це брехня.

- Але ж не все, певно?! Невже ти хочеш сказати, Піпе, що не було ніякої чорної оксамитової каре...- Він не договорив, побачивши, що я заперечливо хитаю головою.- Але бодай собаки були, Піпе? Послухай, Піпе,- він так аж наче хотів переконати мене.- Ну, нехай не було телячих котлет, але бодай собаки були?

- Ні, не було, Джо.

- Ну, хоч один собака? Хоча б щеня? Га?

- Ні, Джо, жодного собаки там не було.

Коли я приречено вступився в Джо, він подивився на мене зовсім розгубленим поглядом.

- Піпе, друже! Це ж неможливо, братчику! Послухай, до чого ж це ти так докотишся?

- Жахливо, Джо, правда?

- Жахливо? - скрикнув Джо.- Та це просто неймовірно! Що це тебе затьмарило?

- Не знаю, що мене затьмарило, Джо,- відповів я й, відпустивши його рукав, похнюплено сів просто в попіл біля його ніг, - але все-таки шкода, що ти навчив мене називати кралею даму і що черевики у мене грубі й руки такі пошерхлі.

І тоді я сказав Джо, що я дуже нещасний і що я не зміг нічого пояснити міс Джо й Памблечукові, бо вони мене геть затуркали, і що у міс Гевішем була така прегарна панночка, страшенно гордовита, і що вона сказала,

що я звичайний селяк, і що я сам знаю, що це правда, і що я хотів би не бути ним, і що всі ці брехні самі собою вийшли, я й не знаю як.

Мова моя була чисто риторична, і добрати ладу в ній Джо було не легше, ніж мені. Але він вивів її поза межі риторики і все поставив на свої місця.

- Одне в цьому безперечне, Піпе,- сказав Джо, трохи розваживши, - що брехня - це і є брехня. Звідки б вона не взялася, її просто не повинно бути, бо як вона виходить від творця брехні, так до нього й приводить. Тож гляди, щоб більше такого не робив, Піпе. Так не станеш незвичайним, друже. Та й то ще як сказати, чи ж звичайний ти. Он у дечому ти аж далеко не такий звичайний. На зріст ти малий зовсім незвичайно. І вченістю ти незвичайний.

- Де там, я темний і неосвічений, Джо.

- Е, ти от згадай, якого листа вчора ввечері написав! Ще й по-друкованому! Я не раз бачив листи, і навіть такі, що не прості люди писали, але от жодного там не було, щоб писаний друкованими літерами, їй-же бо,- сказав Джо.

- Я ж нічого не знаю, Джо. Ти це говориш, просто щоб мені було приємно.

- Знаєш, Піпе,- сказав Джо,- так це чи не так, але я гадаю, що перше треба побути звичайним вченим, а вже тоді станеш незвичайним. Ось хоч би й король, що сидить на троні й має корону на голові, - де б він зумів писати закони друкованими літерами, якби перше не вивчився абетки, ще коли був звичайнісіньким принцом, отак! - На підкріплення своїх слів Джо багатозначно шарпнув головою.- І якби почавши з першої літери, не добився до останньої. Я й сам добре знаю, яка тяжка ця наука, хоч і не можу похвалитися, що здолав її.

Мене трохи підбадьорив проблиск надії в його мудрих словах.

- Щоправда, може, тим, котрі звичайні, себто ремеслом і заробітками,- у задумі мовив далі Джо,- може б, краще їм було й спілкуватися з рівними собі, а не водити забави з незвичайними... До речі, може ж таки, бодай прапорці були, га?

- Ні, не було, Джо.

- А шкода, Піпе, що навіть прапорців не було. Та хоч би там як, а ми не будемо зараз цього зачіпати, бо ще твоя сестра розшаленіє. Це такий клопіт, що нема дурних самим на свою голову його накликати. Але послухай-но, Піпе, що я тобі скажу, як щирий друг. Це я тобі, як щирий друг, щоб ти знав. Коли ти не можеш чесним шляхом вибитися в незвичайні люди, то кривим шляхом і геть не виб'єшся. Тож-бо гляди, щоб більше не було брехень, Піпе, і ти вік звікуєш у добрі й злагоді до самої смерті.

- А ти не сердишся на мене, Джо?

- Ні, друже. Проте як подумати, скільки ти нині тут нам наторочив - і язик у тебе не затнувся! - за всякі ці телячі котлети та собачі бійки, то справжній твій доброзичливець порадив би тобі, Піпе, як підеш нагору спати, добренько над цим подумати. Оце й усе, друже, і хай більш ніколи такого з тобою не трапляється.

Піднявшись у свою кімнатинку й проказавши молитви, я не забув напучення Джо, а проте мій юний розум був такий збаламучений і такий несприйнятливий на вдячність, що ще довго після того, як я влігся, у мене снувались думки про те, яким простацьким видався б Естеллі Джо, звичайний коваль з грубими черевиками й пошерхлими руками. Я думав, що ось Джо й моя сестра сидять на кухні і що я сам теж тільки-но з кухні, тоді як міс Геві-

шем і Естелла навіть звички такої не мають - сидіти на кухні, вони далеко вищі від цих буденних речей. Засинаючи, я ще пригадував, як, «бувало», збавляю час у міс Гевішем, так наче я пробув там не кілька годин, а цілі тижні чи й місяці, так наче ці спогади постали не сьогодні, а бозна-як давно.

Пам'ятний то був день, бо він спричинив великі зміни у моєму житті. Але таке буває з кожним. Уявіть собі, що от з вашого життя викреслено один особливо важливий день - і як би тоді по-інакшому все воно склалося! Ви, що читаете ці рядки, на хвильку відсуньте набік книжку і подумайте про той довгий ланцюг із заліза чи золота, з терня чи квітів, що не обвив би ваше життя, якби не було викуто першої його ланки котрогось одного пам'ятного для вас дня!

Розділ 10

Десь на другий чи третій день, коли я прокинувся вранці, мені сяйнула чудова ідея, що як я хочу стати незвичайним, то найкраще було б почати з того, щоб переїняти у Бідді все, чого вона встигла навчитись. Прийшовши ввечері до школи двоюрідної Вопслової бабці, я їй заходився здійснювати цей блискучий задум. Я сказав Бідді, що з певних поважних причин маю намір вибитись у люди і що я був би дуже вдячний їй, якби вона змогла поділитися зі мною своїми знаннями. Бідді, добре дівча, охоче погодилась і зразу ж почала втілювати моє бажання в життя.

Перебіг занять чи то уроків, що їх запровадила двоюрідна бабця містера Вопсла, зводився в двох словах ось до чого. Учні гризли яблука й пхали один одному соломинки за шию, аж поки господиня закладу, зібравши всі свої сили, натужно зводилась на ноги й замахувалася березовою різкою на кого попаде з школярського гурту. Зустрівши цю атаку глузливими вигуками, учні вирівнювались рядком і під дружний гул передавали з рук до рук одну пошарпану книжчину. У цій книжчині містились абетка, деякі цифри й таблиці, трохи вправ на читання - вірніше, збереглися сліди того, що колись усе це було в ній. Тільки-но цей друкований опус розходивсь по руках, двоюрідна Вопслова бабця впадала в безпам'ятність, породжену або старечою сонливістю, або нападом ревматизму. Учні тоді влаштовували конкурсне змагання на тему «черевики» - хто кому болючіше наступить на ногу. Ця розумова вправа тривала доти, доки не вривалась Бідді й не розподіляла між ними три зашоргані Біблії (такі з вигля-

ду, немов їх було невміло відрубано від якоїсь колоди), надруковані нечитабельніш, ніж будь-яка з антикварних книг, що згодом трапляли мені до рук, усі в чорнильних плямах і густо всіяні трупами різноманітних комах, сплющених поміж сторінками. Цю частину занять звичайно пожвавлювали поединки, що раз у раз спалахували між Бідді та невпокірними спудеями. Після того, як коло-тнеча вщухала, Бідді називала сторінку, і ми диким хором читали вголос, хто як міг (і хто як не міг) - Бідді вела перед тонким монотонним голосом, і ніхто з нас ані розумів, ані виявляв бодай найменшої шаноби до того, що читалося. Коли цей моторошний гам тривав достатньо довго, він сам собою пробуджував Вопслову двоюрідну бабцю, яка, шкутильгаючи, добиралась до котрого-небудь хлопчиська й наминала йому вуха. Це було знаком, що сьогоднішнє навчання скінчилося, і ми висипали надвір, сповнюючи повітря переможним вереском в ім'я науки. Справедливість, однак, вимагає визнати, що учням не заборонялося вряди-годи розважитись грифельною дошкою або навіть і чорнилом (коли воно водилося), хоча зимової пори нелегко було реалізувати цей аспект учених студій, оскільки тісенька крамничка, де відбувалися заняття, - вона ж правила і за вітальню та спальню Вопсловій двоюрідній бабці - ледь освітлювалась однією-єдиною кіптюжною свічкою, з якої навіть нагару нічим було знімати. Я розумів, що за таких обставин мені довгенько доведеться вибиватись у незвичайні люди; проте я вирішив таки спробувати і, уклавши з Бідді спеціальну угоду, того ж вечора збагатився деякою інформацією, вміщеною в рубриці «вогкий цукор» з невеличкого преїскуранта Бідді, на додачу до чого я ще дістав від неї для списування вдома заголовне давньоанглійське «D», яке сама Бідді перемалювала з однієї газети і яке спершу, поки вона

мене не просвітила, здалось мені зображенням пряжки.

Звісно, що в нашому селі був шинок і що Джо часом любив там посидіти й викурити люльку. Того вечора я дістав від своєї сестри суворий наказ по дорозі зі школи знайти його у «Трьох Веселих Моряках» і будь-що-будь приставити додому. Отож я й спрямував свою ходу до «Веселих Моряків».

У першій кімнаті там був шинквас, а поруч, на стіні біля дверей, - написані крейдою страшенно довгі боргові рахунки, що їх, як мені здавалося, ніколи не сплачувано. Відколи себе пам'ятаю, я завжди їх там бачив, і росли вони швидше за мене. Але й крейди у наших краях хоч греблю гати, і можливо, що люди просто не проминали нагоди вжити її на що-небудь.

Оскільки була субота, господаря я застав похмуро втупленого в ці записи, проте мені потрібен був не він, а Джо, тож я тільки привітався до нього й пройшов коридором до зали в глибині приміщення, де у коминку яскраво палахкотів огонь і де Джо смалив свою люльку в товаристві містера Вопсла та якогось незнайомця. Джо зустрів мене звичним своїм: «Здоров, Піпе, друже!», і ледве промовив він ці слова, як незнайомиць обернувся й подивився в мій бік.

Щось таємниче було в цьому чоловікові, якого я бачив уперше в житті. Голову він тримав схиленою набік, а одне око приплющене, наче цілився в щось з невидимої рушниці. У роті в нього була люлька; цю мить він вийняв її, повільно випустив дим, усе не відводячи від мене пильного погляду, і кивнув. Я теж кивнув, тоді він кивнув знову і посунувся на лавці, наче запрошуючи мене сісти поряд.

Але, маючи звичку сидіти поруч із Джо у цьому благословенному закладі, я тільки сказав: «Дякую, сер» - і

присів на лавку навпроти, де Джо вже звільнив для мене місце. Незнайомець, глянувши на Джо і побачивши, що увага його заклопотана чимось іншим, кивнув мені ще раз, коли я вже сидів, і якимось дуже дивно, як на мене, почухав ногу.

- Отже, ви сказали,- промовив незнайомиць, обертаючись до Джо,- що ви коваль.

- Атож, так я й сказав,- підтвердив Джо.

- Ви що вип'єте, містере...? Ви, здається, не назвали свого імені.

Джо назвав його тепер, і незнайомиць звернувся до нього вже на ім'я.

- Отже, ви що вип'єте, містере Гарджері? Я плачу. Так би мовити, на дорогу?

- Та знаєте,- мовив Джо,- коли казати правду, то я не вельми охочий пити чужим коштом.

- Не вельми охочі? Нехай і так,- заперечив незнайомиць,- але разок не зашкодить, тим паче суботнього вечора. Тож-бо вибирайте, містере Гарджері.

- Ну хіба що заради компанії,- сказав Джо.- Ром.

- Ром,- повторив незнайомиць.- А що воліє другий добродій?

- Ром,- сказав містер Вопсл.

- Рому на трьох! - гукнув незнайомиць господареві.- Три склянки!

- Цей другий добродій,- зауважив Джо, відрекомендовуючи містера Вопсла,- такий, що ви б його заслухались, якби почули. Це псаломник з нашої церкви.

- Он як,- хутко підхопив незнайомиць і примружив до мене око.- З тієї церкви, що на відчепі край боліт, і могили навколо неї?

- Атож,- підтвердив Джо.

Незнайомиць вдоволено прицмокнув люлькою і витяг

ноги вздовж лавки, де тільки він і сидів. На ньому був дорожній капелюх з широкими обвислими крисами, а під капелюхом щільно пов'язана хустинка, через що волосся зовсім не було видно. Коли він дивився на вогонь, на обличчі у нього наче з'явився якийсь хитрий вираз, а потім напівприхований усміх.

- Я не бував у ваших краях, панове, але так здається, що у вас тут безлюдна місцевість ближче до річки.

- На болотах воно здебільше безлюддя,- підтвердив Джо.

- Звичайно, звичайно. А чи не трапляються тут які цигани або, скажімо, волоцюги чи то жебраки?

- Ні,- відповів Джо,- оце хіба що втікачі-каторжники час від часу. Та на них не так і легко натрапити. Правда ж бо, містере Вопсл?

Містер Вопсл милостиво зволив кивнути головою, хоч і не надто захоплено, бо ж ці згадки не містили нічого втішного для нього.

- А вам, мабуть, доводилося їх ловити? - спитав незнайомець.

- Та раз було,- визнав Джо.- Воно-то, власне, ми й не ловили їх, а просто цікаво було подивитись, тож ми й пішли - містер Вопсл, Піп і я. Чи не так, Піпе?

- А так, Джо.

Незнайомець знову подивився на мене - усе ще мружачи одне око, так ніби цілився зі своєї невидимої рушниці,- і сказав:

- Хлопчак він у вас наче нічого. Як ви його звете?

- Піп,- відповів Джо.

- Це що, його ім'я?

- Ні, не ім'я.

- То прізвище?

- Ні,- відповів Джо.- Це просто щось як прізвисько, він

сам собі його дав малюком, так воно й прижилося.

- Це ваш син?

- Та, бачите...- задумливо протяг Джо - не тому, що тут було над чим думати, а тому, що у «Веселих Моряків» так годилося - глибокодумно розмірковувати з люлькою в зубах, незалежно про що йшлося.- Як вам сказати... Ні, Ні, не син.

- Небіж? - запитав незнайомець.

- Та, бачите...- промовив Джо все в такій самій поважній задумі.- Власне, ні. Правду кажучи, ні, не небіж.

- Тоді хто ж він вам, у лихої години? - вигукнув незнайомець, як мені здалося, з зовсім недоречною гарячковістю.

Аж це до розмови вклинився містер Вопсл. За родом своєї діяльності добре поінформований у питаннях спорідненості, оскільки йому доводилось пам'ятати всіх родичів, з якими не дозволяється брати шлюб, він докладно з'ясував, які саме родинні зв'язки поєднують мене з Джо. На завершення містер Вопсл гаркливо відтарабанив якийсь монолог із Річарда Третього, додавши при кінці: «Як каже поет», чим достатньою мірою (у власних очах) виправдав свою поведінку.

Зауважу, до речі, що містер Вопсл кожного разу, коли заговорював про мене, вважав за доцільне скуйовдити при цьому моє волосся, щоб воно лізло мені в очі. Я й досі не розумію, чому і він, і всі інші, хто бував у нас в гостях, неодмінно мусили піддавати мене цій принизливій процедурі. Здається, не було жодного випадку за моїх ранніх літ, щоб котрийсь довгорукий добродій з нашого кола, завівши про мене мову, не виявляв своєї прихильності в такий спосіб.

Увесь цей час незнайомець дивився тільки в мій бік, і то так, наче твердо вирішив кінець кінцем мене під-

стрелити й покласти трупом. Але після того, як він згадав лиху годину, більше ні слова не почулося з його уст, аж поки подали склянки рому з водою. Ось тоді він і стрельнув, і постріл цей був напрочуд дивний.

Словами він нічого не сказав, а просто розіграв цілу пантоміму, адресовану тільки для мене. Він розколотив ром у своїй склянці тільки для мене і для мене ж покуштував його. Але і розколотив, і покуштував ром він не поданою йому ложкою, а напилком.

Зробив він це так, що тільки сам я й побачив напилка, а скінчивши, витер його й сховав у нагрудну кишеню. Я зразу ж здогадався, що це напилек Джо і що цей незнайомець знає мого арештанта. Я вступився в нього, мов зачарований. Але він тепер невимушено відхилився на лавці й уже не звертав на мене уваги, завівши розмову головним чином про ріпу.

Суботніми вечорами наше село огортало розкішне відчуття, що всі клопоти залагоджено й можна супокійно перепочити перед тим, як знову доведеться братися за життя, тож з такої нагоди Джо наважився пробути в шинку на півгодини довше, ніж звичайно. Коли ці півгодини й ром водночас вичерпалися, Джо підвівся й узяв мене за руку.

- Стривайте хвилинку, містере Гарджері,- озвався незнайомець.- У мене, здається, завалявся в кишені новенький блискучий шилінг, і якщо я його знайду, він дістанеться вашому хлопцеві.

Незнайомець вийняв з кишені пригорщу дрібних монет, вибрав з неї шилінга і, загорнувши його в якийсь пожмаканий папірець, вручив мені.

- Це тобі,- сказав він.- Запам'ятай! Тобі особисто!

Я подякував йому, витріщившись на нього поза межі всякої пристойності і міцно тримаючись за Джо. Незна-

Йомець попросився з Джо, попросився з містером Вовслем (котрий теж вийшов з нами), а на мене тільки глянув тим своїм прицільним оком - ні, не глянув, бо воно в нього було приплющене, - але хіба мало на що здатне око, коли його примружити!

Дорогою додому, якби мені охота говорити, я міг би вибалакатись уволу, адже містер Вовсл розпрощався з нами на самому порозі «Веселих Моряків», а Джо весь час тримав рота широко розтуленим, щоб якомога більше вивітрився дух рому. Але я був страшенно приголомшений тим, що знову впливли назовні мій давній злочин і давній знайомець, тож ні про що інше не міг і думати.

Джо, підбадьорений тією рідкісною обставиною, що моя сестра виявилась не надто сердитою, коли ми показалися в кухні, вирішив розповісти їй про блискучого шилінга.

- Закладаюся, що фальшивий, - урочисто заявила місіс Джо.- Бо чого б він дарував його хлопцеві! Ану-но покажи.

Я дістав монету з папірця, і перевірка підтвердила її справжність.

- Але що це? - скрикнула місіс Джо, кидаючи геть шилінга й хапаючи папірець.- Дві фунтові банкноти?

Таки й правда: дві замащені пухкенькі банкноти по фунту стерлінгів, здавалося, близько знайомі з усіма скоторинками графства. Джо знов схопив капелюха й побіг до «Веселих Моряків» з наміром повернути банкноти власникові. Поки Джо не було, я сидів на своєму звичайному ослінчику й невидюще дивився на сестру, впевнений, що незнайомця там уже не буде.

Незабаром Джо повернувся й сказав, що незнайомця справді вже немає, але що він, Джо, переказав у «Веселих

Моряках», де власник може знайти свої гроші. Тоді моя сестра загорнула їх у шматок паперу й поклала під висушені пелюстки троянди в розписаному чайнику на буфеті у святковій вітальні. Там вони й залишилися лежати, ставши для мене джерелом гнітючих видив ще багато-багато днів та ночей.

Того вечора я довго не міг заснути, усе мені не сходило з думки, як незнайомець цілиться в мене з невидимої рушниці та як ганебно й ницо я повівся, вступивши в потаємну змову з каторжниками (про що я вже встиг був і забути). Та й згадки про напилка не давали мені спокою. Мене брав страх, що, коли я найменш цього сподіватимусь, він знов візьме й вигулькне. Зрештою я приспав себе думкою про візит до міс Гевішем наступної середи, але й уві сні не знайшов спокою: мені примарилось, наче з-за дверей насувається на мене напилек, а хто його тримає - не видно. Я аж закричав і прокинувся.

Розділ 11

У призначений час я знову був перед будинком міс Гевішем, і на мій несміливий дзвінок вийшла Естелла. Впустивши мене, вона замкнула хвіртку, як і першого разу, і знов я рушив за нею до темного передпокою, де горіла її свічка. Мене вона ніби й не помічала,- лише взявши в руки свічку, зверхньо кинула через плече: «Сьогодні ти сюди підеш», і повела в зовсім іншу частину будинку.

Коридор був довгий, він наче проходив крізь увесь перший поверх особняка. Але ми пройшли його тільки до половини, бо там Естелла зупинилась, поставила свічку долі й відчинила якісь двері. В них я знов побачив денне світло і вийшов на брукований дворик, по другий бік якого стояв будиночок, де колись, мабуть, мешкав управитель або завідувач закинутої броварні. На зовнішній стіні цього флігеля виднів годинник. Як і обидва годинники у покої міс Гевішем, він показував за двадцять хвилин дев'яту.

Ми ввійшли в розчинені двері флігеля й опинились у похмурій низькій кімнаті першого поверху. Естелла приєдналась до кількох чоловік, що вже були в приміщенні, і кинула мені на ходу:

- А ти, хлопчику, йди й постій он там, поки тебе сплять.

«Он там» означало біля вікна, отож я підійшов туди й став, розгублено втупившись у вікно.

Воно було мало не на рівні землі і виходило на найглухіший закуток занехаяного садка, де з грядки стирчали напівзігнилі рештки капустяних качанів та височів

одинокий кущ самшиту, колись давно підстрижений у формі пудингу, яку тепер порушували свіжі паростки іншого кольору, так наче з цього боку пудинг прилип до сковороди й підгорів. Ось таке непоказне порівняння виникло у мене, поки я роздивлявся цей кущ. Звечора випав був сніжок, але він уже всюди встиг розтанути і тільки в цьому холодному закапелку залежався - вітер підхоплював його й жменями жбурляв на вікно, немов хотів укарати мене за те, що я сюди прийшов.

Я відчував, що моя поява урвала розмову гостей, і тепер вони всі стали розглядати мене. Кімнати мені не було видно, ото лише як вогонь каміна відбивався в шибці, але від усвідомлення того, що мене пильно роздивляються, я весь аж затерп.

У кімнаті було три леді й один джентльмен. Я не простояв біля вікна й п'ятьох хвилин, як у мене склалось таке враження, що вони всі лизоблюди та ошуканці, тільки кожен вдає, наче не знає цього про інших, бо, визнавши це, він (чи вона) мусив би й себе залічити до числа лизоблюдів та ошуканців.

Знудьговані й похмурі, вони сиділи, дожидаючи, поки хтось сподобить їх своєю увагою, а найбалакучіша з трьох леді силкувалась говорити якомога твердіше, щоб приховати позіхи. Ця леді, на ім'я Камілла, дуже нагадала мені мою сестру, тільки що вона була старша і (в чому я впевнився, приглянувшись) не мала таких виразних рис обличчя.

Хоча, коли я ближче придивився, то подумав: ще добре, що вона взагалі має які-небудь риси,- таке подібне було її обличчя до глухої сірої стіни.

- Бідолаха! - рвучко промовила ця леді таким тоном, як у моєї сестри.- Він тільки сам собі шкодить.

- Було б куди похвальніше, якби він шкодив комусь

іншому,- зауважив джентльмен.- Це набагато природніше.

- Кузене Реймонде,- втрутилась друга леді,- ми повинні любити свого ближнього.

- Але, Саро Покет,- відповів їй джентльмен,- кожен насамперед сам собі ближній!

Міс Покет засміялася, і Камілла теж засміялася й сказала (стримуючи позіх):

- І хто б подумав!

Мені, правда, здалося, що їм якраз припали до вподоби його слова. Третя леді, яка досі не озивалась, сказала з поважністю й переконаністю:

- Дуже слухна думка!

- Бідолаха! - трохи перегадом повторила Камілла (увесь цей час - я відчував - вони дивились на мене).- Він такий чудний! Чи ж повірите - коли у Тома померла дружина, його просто несла було переконати, що дівчаткам доконче потрібні жалобні сукенки з найглибшими шлярками! «Та боже мій,- казав він.- Камілло, яке це має значення? Головне, щоб бідні сирітки були в чорному!» Це так схоже на Метью! І хто б подумав!

- В ньому є й добрі риси, є,- сказав кузен Реймонд.- Боже борони, щоб я став це заперечувати. Але він ніколи не мав і не матиме найменшого поняття про пристойність.

- Ви розумієте, що я мусила,- мовила Камілла,- просто мусила виявити твердість. Я заявила: «Я цього не допущу, родинна честь мені дорожча». Я сказала йому, що це буде ганьба для родини, якщо сукенки не матимуть глибоких шлярок. Я твердила про це від сніданку до самого обіду. Я зіпсувала собі шлунок. І кінець кінцем він зірвався, як то з ним буває, кинув одне недобре слово й погодився: «Роби, як знаєш». І тепер, дякувати долі, я до

останніх своїх днів утішатимусь тим, що ту ж хвилину вибралася з дому, хоч була злива, і придбала все потрібне.

- Але заплатив, звичайно, він? - поцікавилась Естелла.

- Це не так важливо, дорогенька, хто заплатив,- відповіла Камілла.- Купила ж бо я. І ще не раз, коли я прокинувся серед ночі, думка про це сповнить мені душу відрадою.

Урвав цю розмову дзенькіт дзвіночка віддалік у парі з чиймось окриком, що розкотився луною по коридору, яким я прийшов. Естелла кинула мені:

- Пора, хлопчику!

Коли я обернувся йти, всі подивились на мене вкрай зневажливо, і вже на порозі я почув голос Сари Покет:

- Ну й ну! Що ж це далі буде?

До чого Камілла обурено додала:

- От забаганки! І хто б подумав!

Серед темного коридору Естелла раптом зупинилася і, рвучко обернувшись майже впритул до мене, глузливо сказала:

- Ну?

- А що, міс? - відповів я, з розгону ледь не наштовхнувшись на неї.

Вона стояла й дивилась на мене, а я, звісно, дивився на неї.

- То я вродлива?

- Так, дуже вродлива.

- І зла?

- Але не така зла, як того разу,- відповів я.

- Не така зла?

- Не така.

Вона вся спалахнула, ставлячи останнє запитання, і коли я відповів, вимашисто ляснула мене в обличчя.

- А тепер? - спитала вона.- Якої ти тепер про мене

думки, злидення миршаве?

- Я не скажу.

- Бо ти скажеш там, нагорі. Чи не так?

- Ні,- відповів я,- не так.

- Чому ти зараз не плачеш, здихля?

- Бо я вже більш ніколи через вас не плакатиму,- відказав я. Неймовірною брехнею були ці слова: я вже й у ту мить гірко плакав у душі через неї, а ще ж стільки мук вона завдала мені в майбутньому, що й не переказати!

Після цього ми стали підійматися вгору й перестріли дорогою якогось джентльмена, що навпомацки спускався сходами.

- А це хто у нас? - запитав він, зупиняючись і дивлячись на мене.

- Один хлопчик,- відповіла Естелла. Незнайомець був дорідної статури, з незвично великою головою і великими руками, і не менш незвично смуглошкірий. Своєю великою рукою він узяв мене за підборіддя й повернув у гору моє лице, щоб краще приглянутись при світлі свічки. На тім'ї у нього була передчасна лисина, а над глибоко посадженими гострозорими й недовірливими очима їжачились кущисті чорні брови. З кишені його виднів масивний ланцюжок від годинника, а на обличчі, там, де росли б вуса та борода, якби він їх не голив, проступали чорні цяточки. Для мене він був зовсім сторонньою людиною, і я тоді й гадки не мав, що з часом він відіграватиме якусь роль у моєму житті, але ось так трапилось, що мені випала нагода добре його роздивитись.

- Хлопчик з села, так? - спитав він.

- Так, сер,- відповів я.

- І як ти тут опинився?

- Міс Гевішем по мене посилала,- пояснив я.

- Ну, поведься як слід. Я добре знаю ваше хлоп'яче по-

ріддя, на що ви здатні. Тож гляди! - мовив він, суворо дивлячись на мене й покусуючи свій оцупкуватий вказівний палець.- Поводься як слід.

З цими словами він відпустив мене - чому я зрадив, бо рука його відгонила пахучим милом,- і рушив далі вниз. Я подумав - чи це не лікар? Але вирішив, що ні, лікар був би стриманіший і симпатичніший. Правда, я не дуже й мав коли роздумувати над цим, бо ми вже входили до кімнати міс Гевішем, де й вона, і все інше залишалося точнісінько таким самим, як було, коли я виходив звідти кілька днів тому. Естелла покинула мене біля дверей, і я так і стояв там, поки міс Гевішем не перевела на мене погляд з-за свого туалетного столика.

- Ага! - сказала вона без будь-якого переляку чи подиву.- Дні збігають, правда?

- Так, мем. Сьогодні вже...

- Ні-ні-ні! - спинила вона мене, дратівливо ворухнувши пальцями.- Я не хочу цього чути. Ти готовий сьогодні гратися?

Я розгубився, не знаючи, що відповісти.

- Та не дуже, мем.

- А в карти, як тоді? - запитала вона, пильно глянувши на мене.

- Так, мем. Це я можу, коли треба.

- Якщо ти в цьому домі, хлопчику, стаєш такий стриманий,- з відтінком дратівливості зауважила міс Гевішем,- і тобі не хочеться гратись, то ти, може, попрацював би?

Це вже було мені легше, і я відповів, що залюбки попрацюю.

- Ну, тоді піди он у ту кімнату,- вона показала зморщеною рукою на двері позад мене,- і почекай, поки я прийду.

Я перейшов через площадинку сходів до кімнати навпроти. Звідси денне світло теж було повністю вигнано, і в повітрі стояла затхлість. У старомодному відвологлому каміні недавно запалили вогонь, який схильний був радше погаснути, ніж розгорітись, і дим, що лінькувато зависав у кімнаті, здавався холоднішим за повітря, як туман у нас на болотах. Кілька схожих на голі сучки свічок, що стояли на високій камінній полиці, ледве освітлювали цю простору залу, або, краще сказати, ледве пробивалися крізь пітьму в ній. Зала ця колись була навіть красива, але тепер усе, що вдавалося тут розрізнити, було покрите пилом та цвіллю і розсипалось на порошок. У центрі її стояв довгий стіл, застелений скатертиною,- враження було таке, наче тут готувалися до бенкету, а потім враз годинники й усе життя в домі зупинилося. Посеред столу підносилось щось наче кількаярусна ваза, так густо обснована павутинням, що й розгледіти її було важко; коли я дивився на жовту просторінь скатертини, з якої виростала ця споруда, ніби здоровенний чорний гриб, то побачив розбухлих павуків з поцяткованими лапками, що вбігали й вибігали з цього свого пристанища, неначе павучу громаду збентежила звістка про якусь дуже важливу для неї подію.

А за панелями стін я почув шурхіт мишей, немов їх теж стосувалася ця важлива пригода. Тільки таргани не звертали уваги на загальну метушню й по-старечому неквапно пересувались побіля каміна, ніби недочували й недобачали, та ще й були пересварені між собою.

Я стояв і зоддалік зачаровано стежив за цими повзучими створіннями, коли раптом відчув у себе на плечах руку міс Гевішем. Другою рукою вона спиралася на гудзுவатий костур і схожа була на справжню відьму.

- Сюди,- сказала вона, тицяючи костуром на довгий

стіл, - мене покладуть, коли я помру. А вони прийдуть на мене дивитись.

Підсвідомо побоюючись, щоб вона не надумала тут-таки лягти на стіл і сконати, чим би остаточно довершила свою подібність до тієї моторошної воскової фігури на ярмарку, я аж зіщулився під її доторком.

- Що то, як ти думаєш? - спитала вона, знов тицяючи костуром.- Отам, де павутиння?

- Не можу здогадатись, мем.

- То великий пиріг. Весільний пиріг. Мій!

Вона обвела залу запальним поглядом і сказала, міцно вчепившись рукою в моє плече:

- Ходім, ходім, ходім! Веди мене, веди мене!

Зі слів міс Гевішем я зрозумів, що в цьому й полягатиме моя праця - водити її коло за колом по залі. Я відразу ж узявся до роботи: вона сперлась мені на плече, і ми рушили так жваво, немов надумали (згідно з моїм заміром, коли я вперше перебував під цим дахом) наслідувати конячку містера Памблечука.

Проте сил у міс Гевішем було малувато, і невдовзі вона сказала: «Повільніше!» А втім, ми й далі посувалися рвучкою нерівною ходою - вона раз у раз стискувала рукою моє плече, рот її ворухився, спонукаючи мене думати, що ми біжимо, хоч насправді то тільки її думки бігли. Через якусь часину вона сказала: «Гукни Естеллу!» Отож я вийшов на сходи й став на весь голос кликати дівчинку, як і за першим разом. Коли в далині з'явилося світло свічки, я вернувся до міс Гевішем і ми знов почали ходити кружка по кімнаті.

Якби тільки сама Естелла стала свідком цих наших пересувань, то мені й від цього зробилося б дуже прикро. Але ж вона привела з собою ще й тих трьох леді та джен-тльмена, які були внизу, і я вже не знав, що й робити. З

чемності я спробував зупинитись, проте міс Гевішем міцніше стисла моє плече, і ми помчали далі, а мене пік сором, щоб вони не подумали, ніби це все мої витребеньки.

- Дорога міс Гевішем,- озвалася Сара Покет.- Який чудовий у вас вигляд!

- Який там чудовий! - відрізала міс Гевішем.- Жовта шкіра й кості.

Камілла аж просіяла, коли почула, як присадили міс Покет; співчутливо поглядаючи на господиню, вона пробурмотіла:

- Бідолаха! Де тут сподіватися чудового вигляду! І хто б подумав!

- А ви як ся маєте? - звернулася міс Гевішем до Камілли.

Оскільки ми були ту мить поруч з Каміллою, я, природно, спробував пристати, але міс Гевішем потягла мене далі. Я відчув, що в очах Камілли зробився найгіршою потворою.

- Дякую, міс Гевішем,- відповіла вона.- Я відчуваю себе так, як тільки це можливо в моєму стані.

- Ну? І що ж таке з вами? - не приховуючи різкого тону, запитала міс Гевішем.

- Та нічого такого, про що варто згадувати,- відповіла Камілла.- Я не люблю виставлятися зі своїми почуттями, але я цілі ночі не сплю, думаючи про вас, і це не може не даватися взнаки.

- Ну, то не думайте про мене! - відрубала міс Гевішем.

- Легко сказати! - мало не ридма заперечила Камілла, переповнена дружніми почуттями, і верхня губа у неї смикнулася, а на очах зблиснули сльози.- Реймонд свідок, скільки імбирної настоянки та нюхальної солі я заживаю протягом ночі. Реймонд свідок, що й нервова судома часто зводить мені ноги. Але задишка й нервова судома -

звичайна для мене річ, коли я переживаю за тих, кого люблю. Якби я була менш співчутлива, менш прихильна серцем, у мене й травлення було б нормальне, і нерви залізні. Я б і не бажала чогось кращого. Але щоб не журитися за вас ночами!.. І хто б подумав!

І на довершення вона залилася слізьми.

Я вирішив, що згаданий Реймонд - це і є присутній тут джентльмен і що саме його звати містер Камілла. Він зразу ж кинувся на порятунок своєї половини, почавши заспокоювати її запобігливим голосом:

- Камілло, серденько, таж усі знають, що твої родинні почуття так підточують тобі здоров'я, аж одна нога у тебе стала коротшою за другу!

- Я б не сказала, моя любя, - озвалася поважна леді, голос якої я досі чув лише раз, - що, думаючи про яку-небудь особу, ми тим самим можемо сподіватися чогось від неї.

Міс Сара Покет, до якої я тільки тепер придивився, - сухенька зморщена стара жінка з брунатним личком, схожа на шкаралупу волоського горіха, і великим, як у кота, ротом, але без вусів, - підтримала це міркування, сказавши:

- Звичайно ж, не можемо, моя любя, сподіватись. Де б пак!

- Нема легше, як думати, - додала поважна леді.

- Що може бути легшого! - підтвердила міс Сара Покет.

- Атож, атож! - скрикнула Камілла, чиї розпаленілі почуття, здавалось, перемістилися з ніг до грудей. - Щира правда! Я винна, що так прихиляюся серцем, але на це нема ради. Безперечно, моє здоров'я було б куди краще, якби я була не такої вдачі, а проте я не стала б інакшою, навіть якби й могла. І хоч страждання мої незмірні, мене,

коли я прокидаюся серед ночі, втішає думка, що я саме така.

І вона знов дала волю своїм емоціям.

Міс Гевішем і я ні разу за цей час не зупинилися, а все кружляли й кружляли - то мало не доторкаючись до гостей, то віддаляючись від них у протилежний кінець похмурої зали.

- А цей Метью! - вела далі Камілла.- Щоб ніколи не засвідчити своїх родинних почуттів, ніколи не завітати до міс Гевішем! Я лежу на канапі з розшнурованим корсетом, лежу, бува, годинами без пам'яті, голова схилена набік, волосся розкидане, ноги й не знаю де...

- Далеко вище ніж голова, серденько,- зауважив містер Камілла.

- В такому стані я проводжу буквально цілі години, і все через цю чудну й незрозумілу поведінку Метью, а хоч би слово подяки від кого-небудь почула!

- Нічого дивного в цьому немає! - зазначила поважна леді.

- Бачте, моя люба,- докинула міс Сара Покет (особа солоденька і в'їдлива),- тут уся справа в тому, від кого саме ви сподіваєтесь подяки, голубко.

- Не сподіваючись ані подяки, ані будь-чого,- повела далі Камілла,- я лежу в такому стані цілі години, ось і Реймонд свідок, що я просто задихаюся, вже й імбирна настоянка не бере, а раз мій стогін почули навіть через вулицю у настроювача піаніно, бідні його дітки подумали, що то голубки десь воркують... а тепер мені кажуть...- Камілла раптом приклала руку до горла, і з уст у неї ринули звуки, за своєю складністю порівнянні хіба що з новими хімічними сполуками.

Коли було згадано ім'я Метью, міс Гевішем зупинила мене й зупинилась сама і вступилася в ораторку. Під дією

цього погляду звукотворення Камілли враз урвалося.

- Метью прийде сюди, коли я лежатиму на цьому столі,- суворо заявила міс Гевішем.- Осьде буде його місце,- вона стукнула костуром по столу,- в моєму узголів'ї! А ви стоятимете тут! А ваш чоловік он тут! А Сара Покет тут! А Джорджіана тут! Тепер уже ви знаєте, де чие місце, коли прийдете бенкетувати над моїм трупом. Тож можете забиратись!

Називаючи кожне з імен, вона при цьому стукала костуром по столу в новому місці. А потім сказала: «Веди мене, веди мене!» - і ми рушили знову.

- Гадаю, нам нічого іншого не залишається,- вигукнула Камілла,- як підкоритися й відійти! Це так багато важить - побачити, нехай навіть на хвилинку, того, кого любиш, до кого відчуваєш прихильність. Коли я тепер пробуджуватимусь серед ночі, думка про цю зустріч буде мені сумовитою відрадою. Якби ж то Метью скуштував цієї втіхи! Але він сам себе обкрадає. Я твердо вирішила не виставляти напоказ своїх почуттів, тільки ж це так прикро, коли тобі кажуть, ніби ти жадаєш бенкетувати над тілом своєї рідної... так наче ти велетень-людоджер з казки... І коли ще тобі кажуть забиратися! Хто б подумав!

Груди місіс Камілли заходили ходором, і вона вже приклала до них руку, коли її підхопив містер Камілла, і ця шановна леді з виразом непохитної витривалості на обличчі,- в якому можна було вгадати намір гепнутись на підлогу, тільки-но вона опиниться за дверима,- послала рукою поцілунок міс Гевішем і дозволила себе вивести. Після цього Сара Покет і Джорджіана якийсь час позмагалися, котра з них покине кімнату останньою. Але Сара була куди спритніша: вона так вихилясто тупцювала навколо Джорджіани, що тій хоч-не-хоч довелося вийти пер-

шою. Тоді Сара Покет прорекла на прощання: «Хай вас бог береже, дорога міс Гевішем!», зобразила на своєму горіхово-шкаралупистому личку вибачливий усміх щодо людських слабостей і собі теж вийшла.

Поки Естелла зі свічкою в руках проводила гостей, міс Гевішем усе ще ходила по залі, поклавши руку мені на плече, але дедалі повільніш і повільніш. Нарешті вона зупинилась перед каміном, задумано пробурмотіла щось під ніс і сказала:

- Сьогодні мій день народження, Піпе.

Я вже хотів поздоровити її, але вона піднесла вгору костура.

- Я не дозволяю про це говорити. Не дозволяю ні тим, що зараз були тут, ні будь-кому іншому. Вони приходять сюди в цей день, але згадувати про це не сміють.

Я, звичайно, теж відмовився від такого наміру.

- У цей день задовго до того, як ти народився, сюди принесли цю купу гнилля,- вона тицьнула костуром на павутиння посеред столу.- Ми з нею постаріли разом. Пиріг потрубила мишва, а мене трублять зуби гостріші, ніж у мишей.

Притисши до грудей костура, вона стояла у своїй колісній білій, але давно вже пожовклій і вибляклій сукні і дивилась на стіл, що його біла скатертина теж давно пожовкла й виблякла, і все у цій кімнаті, здавалося, ось-ось розсиплеться від першого ж доторку.

- Коли ця руїна довершиться,- сказала вона з моторошним виразом в очах,- і коли мене покладуть у весільній сукні на цей весільний стіл - а це таки буде, і буде як останнє прокляття йому! - я б тільки одного хотіла: щоб це сталося в мій день народження.

Вона дивилась на стіл так, наче вже бачила там саму себе небіжчицею. Я стояв непорушно. Повернулась Естел-

ла і теж непорушно застигла. Так ми простояли досить довго. У спертому повітрі зали, у цій загуслий темряві, що визирала з кутків, мене раптом пронизав страх: а що, як і ми з Естеллою ось-ось почнемо розкладатись?

Нарешті міс Гевішем - не поступово, а якось так ураз прочнувшись,- сказала:

- Ану-но подивлюсь, як ви граєте в карти. Чому ви не починаєте?

Тоді ми вернулися до її кімнати й засіли грати, як і першого разу. Я все так само програвав, а міс Гевішем неухильно стежила за нами й раз по раз нагадувала мені, яка Естелла вродлива, і прикладала різні прикраси до її грудей та волосся, щоб ця врода ще більш вражала.

Естелла, зі свого боку, ставилась до мене, як і тоді, хіба що вже й озиватись перестала. Коли ми зіграли конів із шість, міс Гевішем призначила день мого наступного візиту, і мене вивели надвір, щоб знов погодувати, як собача. Потім мені, як і за перших відвідин, дозволили самому поблукати по садибі.

Це не так важливо, відчинена чи замкнена була хвіртка в огорожі садка, коли я того разу видерся на неї, щоб заглянути в садок. Досить того, що тоді я її не побачив, а тепер побачив. А оскільки вона стояла отвором і оскільки я знав, що гостей Естелла випровадила - вона повернулася з ключами в руці,- я й подався до садка і обійшов його весь. Він геть здичавів, і у занедбаних парниках, де колись вирощувано дині та огірки, тепер пробирався нужденний проріст старих капелюхів та черевиків, проміж якими подекуди виднів самосійний пагін у вигляді ручки дірявої каструлі.

Обстеживши так садок і теплицю, в якій знайшлися тільки обвисла на землю виноградна лозина та кілька пляшок, я опинився в тому самому похмурому закутку,

на який ото недавно дивився з вікна. Не маючи сумніву, що флігель тепер порожній, я сміливо заглянув у друге вікно і, на превеликий подив, побачив просто себе молодого паничка з блідим обличчям, червоними повіками й білявою чуприною.

Блідий паничок зразу ж зник і за мить постав поряд зі мною. Він, певно, сидів за книжками, коли я його угле-дів, бо весь був у чорнилі.

- Агов, приятелю! - сказав він.

Я його теж привітав цим маловиразним слівцем - «агов», знаючи з досвіду, що воно найвідповідніше в та-кій ситуації, тільки не додав «приятелю».

- Хто тебе впустив? - спитав він,

- Міс Естелла.

- А хто дозволив тобі тут розгулювати?

- Міс Естелла.

- Ходім битися,- заявив блідий паничок.

Що мені було робити, як не послухатись його? Опісля я не раз запитував себе про це, але ж хіба я мав якийсь вибір? Його поведінка була така рішуча, а я настільки за-скочений зненацька, що хоч-не-хоч пішов за ним, немов під дією якихось чарів.

- Проте ні, стривай,- раптом обернувся він до мене, ледве ми пройшли кілька кроків.- Я ж повинен дати тобі привід для бійки. Ось на тобі!

Він задирливо сплеснув у долоні, вишукано одвів одну ногу назад, смикнув мене за волосся, знов сплеснув доло-нями, нахилив голову й буцнув мій живіт.

Цей останній бичачий випад, окрім того, що нечу-вано зухвалий, ще й тим був мені неприємний, що я ж ті-льки-но підкріпився хлібом з м'ясом. Отож я зразу дав йо-му здачі і ще хотів дати, коли він закричав: «Ага, то ти так?» - і почав якось чудернацько витанцьовувати взад-

вперед.

- Правила гри! - заявив він. І з лівої ноги перейшов стрибати на праву.- За правилами! - Тепер з правої він став стрибати лівою.- Ходім на місце і там почнемо все, як годиться! - Він знов почав вихилятися взад-вперед та виробляти всякі фортелі перед моїм розгубленим поглядом.

Я потай душі побоювався, що він такий меткий, але і моральні й фізичні відчуття говорили мені, що його білявій чуприні зовсім не було потреби стикатися з моїм животом і що я маю повне право образитись на таку нав'язливість. Тим-то я без жодного слова подався за ним у глибину садка, де сходилися дві стіни й утворювали закамарок, відгороджений від сторонніх очей ворохом сміття. Спитавши мене, чи задоволений я цією ділянкою, і почувши мою позитивну відповідь, він попрохав дозволу на хвилинку відійти й швидко повернувся з пляшкою води та губкою, змоченою в оцті.

- Обом придасться,- сказав він, поклавши те й друге під стіною. Потім почав роздягатись - скинув не тільки піджак і жилет, а й сорочку, маючи вигляд водночас легковажний, діловитий і кровожерний.

Хоч він і не показував на здорованя - на обличчі у нього були прищі, на губах подряпина,- ці його погрозливі готування нагнали на мене неабиякого страху. Він здався приблизно мого віку, але був набагато вищий і просто вражав вертлявістю. Взагалі ж вигляд цього паничка у сірому костюмі (паничком він був, поки не оголився для бою) свідчив, що його лікті, коліна, зап'ястки й стопи у своєму розвитку помітно випередили решту тіла.

Серце у мене тьохнуло, коли я побачив, як він по-знавцькому приміряється до мене поглядом, наче вибираючи, куди дошкульніш буде зацідити. І я ще зроду-віку не

був так здивований, як тоді, коли він після мого удару розпростерся горілиць і втупився знизу вгору на мене, а обличчя його якимось чудно скривилося і з носа заюшила кров.

Але скоро він підхопився і, спритно обтерши лице губкою, знову напосів на мене. І тоді мені випало вдруге так само сильно здивуватись, коли я побачив, що він знов беркицьнувся горілиць і лежить, втупившись у мене підбитим оком.

Його завзяття викликало у мене велику повагу. Здавалося, сили у нього було небагато, і він ні разу не вдарив мене боляче і безнастанно падав на землю, але щораз умить схоплювався, обтирався губкою чи надпивав води з пляшки, захоплено розігрував власного секунданта згідно з усіма правилами і кидався на мене так задьористо, що я думав: ну, тепер мені капець. Він уже весь був у синцях,- бо, як не прикро, а мушу зізнатись, що лупив я його дедалі дошкульніш,- але схоплювався знов, і знов, і знов, поки нарешті добряче гепнувся головою об стіну. Проте й після цього критичного моменту він таки звівся на ноги і став кружляти туди-сюди, не тямлячи, де я, аж кінець кінцем упав навколішки, дотягся до губки й підкинув її вгору, спромігшись при цьому видихнути:

- Це значить - ти переміг.

Він виглядав таким хоробрим і безневинним, що хоч це й не я завинив у нашій сутичці, від перемоги я відчув усього лише понуру задоволеність. Ба навіть більше: мені неясно пригадується, що, одягаючись, я здавався собі хижим вовчням чи якимось іншим диким звірям. Але хоч би там як, а я одягся, кілька разів при тім похнюплено витерши своє закривавлене лице, і сказав: «Може, тобі допомогти?», на що він відповів: «Ні, дякую». Я тоді: «Ну, то бувай», а він: «Бувай і ти!»

Коли я вернувся на подвір'я, Естелла чекала мене з ключами в руках. Але вона не спитала, ні де я був, ні чому примусив її чекати, а обличчя у неї розчервонілося, немов сталося щось таке, що привело її в захоплення, і, замість рушити до хвіртки, вона ступила назад у передпокій і поклікала мене:

- Іди сюди! Можеш поцілувати мене, коли хочеш.

Вона підставила мені щоку, і я поцілував її. Чого б я тільки, мабуть, не зробив, щоб поцілувати її у щоку! Але я відчував, що цей поцілунок наче дрібна монета, кинута простому селякові, що він нічого не вартий.

Гості на день народження міс Гевішем, карти, бійка - це тривало так довго, що, коли я підходив додому, на тлі чорного нічного неба вже пробивалося світло маяка з піщаної коси, а з кузні Джо слалася через вулицю вогняна стежка.

Розділ 12

Мене дедалі дужче непокоїв образ блідого паничика. Що більш я думав про бійку і згадував, як він падав горілиць, щоразу покриваючись усе новими набряками й синцями, то певніше відчував, що це мені так не минеться. Кров цього блідого паничика лежала на моєму сумлінню, і закон неминуче мав мене покарати. Не уявляючи собі виразно, як саме це здійсниться, я був, проте, переконаний, що сільським хлопчиськам не можна безкарно блукати околицею, вдиратися в оселі благородних людей і лупцювати віддану науці англійську молодь. Протягом кількох днів я навіть намагався далеко не відходити від дому, а, виконуючи яке-небудь доручення, з якнайбільшою осторогою й тремтінням визирав за кухонні двері, щоб не наткнутися ненароком на тюремників з в'язниці графства. Ніс блідого паничика заплямив мені штани, і я серед ночі силкувався змити з них це свідчення власної провини. Пальці мої пообдирались об його зуби, що змушувало мене щосили натужувати уяву, придумуючи всякі неймовірні способи, як одвести від себе цей фатальний доказ, коли я постану перед судом.

Страхи мої досягли апогею у той день, коли я мав знову відвідати ті місця, де скоїв злочин. А що, як у засідці за хвірткою критимуться представники правосуддя, спеціально прислані з Лондона? А що, як міс Гевішем надумає самочинно відомстити за насильство, скоєне в її домі, і підведеться в тому своєму савані, вихопить пістолета й застрелить мене на місці? А що, як підкуплять хлопців і вони цілою ватагою нападуть на мене у броварні й заб'ють на смерть? Щодо самого паничика, то я, здаєть-

ся, не піддавав найменшому сумніву його непричетність до цих виявів помсти: вони мені незмінно уявлялися ви- плодом зусиль його нерозважливих родичів, роз'ятрених станом паничевої фізіономії і обурених з чисто родинних міркувань.

А проте йти до міс Гевішем таки треба було, і я пішов. І що ж? Моєї сутички з блідим паничиком так наче й не було. Ніхто не згадав про неї бодай натяком, та й само- го її співучасника я ніде не виявив. Хвіртка знов стояла отвором - я обходив увесь садок і заглянув навіть у вікна флігеля, але мій погляд затримали зачинені зсередини ві- конниці на них, і ніде не було аніякісіньких ознак життя. Тільки в закутку, де сталася наша битва, я натрапив на деякі сліди існування паничика. То були плями засохлої його крові, і я притрусив їх землею, аби сховати від лю- дських очей.

На широкій площадинці між кімнатою міс Гевішем і тією залою, де стояв довгий стіл, я побачив легке садове крісло на коліщатках, яке возять, підштовхуючи ззаду. Воно з'явилося тут після моїх попередніх відвідин, і вже того самого дня я почав виконувати своє нове доручення - возити у ньому міс Гевішем (коли вона втомлювалась ходити, поклавши руку мені на плече) кругом по її кі- мнаті, через площадинку й по тій другій, більшій кімнаті. Ми знов і знов кружляли в цих своїх прогулянках, які ча- сом тривали години зо три без перерви. Я так і кажу у множині - «прогулянки», бо їх виявилось чимало: річ у тім, що зразу ж було ухвалено, що я приходитиму возити міс Гевішем через день, та й узагалі я тепер збираюся коротенько розповісти про цілий період свого життя, що тривав добрих вісім, а то й десять місяців.

Коли ми потроху призвичаїлися одне до одного, міс Гевішем стала балакучішою зі мною і не раз розпитувала

мене, чого я навчався та ким думаю стати. Я казав їй, що, мабуть, піду в підмайстри до Джо, і особливо налягав на тому, що нічого не знаю, а хочу знати все,- надіючись подумки, чи не зохотиться вона якимось допомогти мені в цьому. Але вона такого бажання не виявляла - навпаки, неугомою я навіть був їй начебто любіший. І грошей вона ніколи мені не давала, ото й тільки, що нагодує,- навіть і натяку я від неї не чув, що вона збирається якимось оплатити мої послуги.

Естелла щоразу бувала в домі, вона впускала мене й випускала, але вже більш ніколи не казала мені, що я можу її поцілувати. Іноді вона байдуже терпіла мою присутність, іноді була поблажлива, а то й панібратська, іноді ж запально заявляла, що ненавидить мене. Міс Гевішем частенько - перед Естеллою пошепки, без неї вголос - запитувала мене: «Чи ж не гарнішає вона з кожним разом, га, Піпе?» І коли я відповідав: «Так» (бо це була правда), моя відповідь проймала її якоюсь хижою радістю. А коли ми грали в карти, міс Гевішем стежила за нами, пожадливо переймаючись мінливими настроями Естелли. Іноді ж, коли її настрої були такі вже перепадисті й суперечливі, що я не знав, на яку й ступити, міс Гевішем обіймала Естеллу з гарячковою ніжністю й мурмотіла їй на вухо слова, в яких мені вчувалося: «Розбивай їм серця, моя гордосте й надіє, розбивай без усякого жалю!»

За роботою Джо любив мугикати уривки однієї пісеньки, у приспіву якої говорилося про «Старого Клема». Це був не вельми шанобливий спосіб засвідчувати повагу до опікуна ковальського ремесла, яким, здається, вважався цей святий. Пісеньку цю співалося в такт з ударами молота, і сама вона була не більш як ліричним приводом, щоб згадати поштивне Клемове ім'я.

Молотом-но раз за разом - Старий Клем!
Биймо дружно, биймо ладом - Старий Клем!
Не шкодує напруги й сили - Старий Клем!
Вдар, луна щоб розкотилась - Старий Клем!
Дужче хай вогонь жахтіє - Старий Клем!
Іскри тьму нічну розвіють - Старий Клем!

І ось одного дня, невдовзі після того, як з'явилося крісло на коліщатках, міс Гевішем раптом промовила, нетерпляче ворухнувши пальцями: «Ні-ні-ні, співай!» її пропозиція так мене сдивувала, що я, не перестаючи штовхати крісло, несподівано для самого себе затував пісеньку про Старого Клема. Вона її уподобала і стала й сама підспівувати, тихенько й задумливо, наче крізь сон. Отак у нас виробилася звичка роз'їжджати по кімнатах під ковальську співанку. Часто й Естелла до нас прилучалася, хоча ми співали такими приглушеними голосами, навіть коли втрюх, що були не чутніші за легкий подув вітерця у цьому старому понурому будинку.

Що могло з мене вийти за таких обставин? І чи могла моя вдача не зазнати їх впливу? То й чи можна ж дивуватися, що коли я виходив із жовтого смерку цих кімнат на денне світло, думки мої, як і очі, застигали мля?

Я б, мабуть, розповів Джо про блідого паничика, якби ото був не наговорив зопалу всіляких нісенітниць, в яких сам перед ним і зізнався. А так я побоювався, щоб мій паничик не видався Джо одним з пасажирів тієї чорної оксамитової карети, тож і не згадав йому про нього. Крім того, з часом я став ще більше, ніж перше, уникати згадок про міс Гевішем та Естеллу. Я ні до кого не мав цілковитої довіри, за винятком бідної Бідді, - і от їй я й розповів усе. Тоді я не розумів, чому мені так легко було ділитися з Бідді й чому вона так брала до серця все, про

що я говорив, хоча тепер, здається, розумію.

Тим часом на кухні у нас тривали нарада за нарадою, які доводили мене до такого розпачу, що я просто місця собі не знаходив. Цей осел Памблечук мало не щовечора з'являвся обговорювати з місіс Джо моє майбутнє, і я щиро вірю (навіть тепер у цьому анітрохи не каючись), що таки витяг би загвіздок з колеса його візка, якби тільки мої руки спромоглися на це. Жалюгідний цей недолюдок до того зашкаруб умом, що не міг говорити про моє майбутнє, коли не мав перед собою, так би мовити, об'єкта своїх зусиль, задля чого він витягав мене (звичайно за комір) з кутка, де я тихенько сидів на ослінчику, і, поставивши навпроти вогню, так наче збирався засмажити, починав:

- Ось вам, добродійко, цей хлопець. Ось вам цей хлопець, якого ви виховали власною рукою. Вище голову, хлопче, і будь завжди вдячний тим, хто тебе виховав. Отже, добродійко, що стосується цього хлопця!..- При цьому він так розкуйовджував моє волосся (права на що, як уже згадувано, я не визнавав ні за ким змалку), притримуючи весь час мене за рукав,- що я прибирав такого самого ідіотського вигляду, який мав він сам.

Далі вони вдвох з моєю сестрою поринали в такі безглузді розмірковування про міс Гевішем та про те, що вона зробить зі мною й для мене, що в мене зі злості аж сльози виступали і я ладен був налетіти на Памблечука й нещадно відлупцювати. У цих їхніх діалогах моя сестра зверталась до мене так, ніби при кожній згадці мого імені видирала мені по зубові, тоді як Памблечук, взявши на себе роль непроханого опікуна, несхвально споглядав мене, наче з сумом пересвідчувався, що його бажання залагодити моє щастя обертається вельми прикрими невигодами.

Джо у цих дискусіях участі не брав. Але згадувалося про нього не раз, оскільки місіс Джо дійшла висновку, що він не дуже прихильно ставиться до наміру забрати мене з кузні. Я вже достатньо був підріс на ту пору, щоб стати підмайстром у Джо, і коли він сидів біля вогню й задумливо ворушив попіл, просунувши коцюбу поміж нижніми ґратками коминка, моя сестра вбачала в цих безневинних діях таку незаперечну ознаку його спротиву, що налітала на нього, шарпала щосили, видирала коцюбу з рук і відставляла вбік. Усі ці розмови закінчувались для мене якнайнеприємніш. Ні сіло ні впало моя сестра уривала себе на півпозику і, неначе тільки-но помітивши мою присутність, хижо накидалась на мене з криком:

- О, ти ще тут! Ану киш у ліжко! Досить уже з тобою мороки на цей вечір! - Немовби вони робили бозна-яку ласку, доводячи мене до того, що й життя мені було немиле!

Так тяглося протягом довгих місяців і, здавалося, тягтиметься ще довго, коли це одного дня під час нашої прогулянки міс Гевішем раптом зупинилася і, не знімаючи руки з мого плеча, невдоволено зауважила:

- Ти стаєш високим, Піпе!

Задумливо втупивши погляд у далечінь, я тим самим досить переконливо відповів, що це вже від мене не залежить.

Вона більш нічого не сказала того разу, але невдовзі знов зупинилася і подивилася на мене, тоді ще раз, після чого насупилася і спохмурніла. За наступних моїх відвідин, коли ми відбули звичайні свої вправи і я підкотив її до туалетного столика, вона затримала мене нетерплячим порухом пальців:

- Нагадай-но мені, як звати цього твого коваля.

- Джо Гарджері, мем.

- Це той ремісник, до якого ти маєш піти в підмайстри?

- Так, міс Гевішем.

- То краще тобі з цим не баритись. Як ти гадаєш, погодиться Гарджері прийти сюди з тобою і принести ваш договір?

Я висловив упевненість, що він сприйме ці запросини як велику честь.

- Тоді нехай прийде.

- А в який час, міс Гевішем?

- Ні-ні! Про час я нічого не знаю. Нехай прийде, не зволікаючи, і з тобою разом.

Коли я повернувся додому й переказав Джо це доручення, моя сестра розшаленіла дужче, ніж будь-коли раніше. Вона поспитала у нас із Джо, чи не вважаємо ми її за постілку в себе під ногами, і як ми насміли так до неї ставитись, і для якого ж товариства, скажіть на ласку божу, вона в такому разі придатна? Вичерпавши потік цих запитань, вона пошпурила у Джо підсвічником, голосно розридалася, дістала совок для сміття - що завжди було дуже лихою прикметою,- начепила на себе грубого фартуха й люто заходилася наводити в домі лад. Не задовольнившись сухим прибиранням, вона схопила відро й швабру і викурила нас обох з кімнати і взагалі з дому, аж нам довелося стояти й ловити дрижаки надворі. Була вже десята година вечора, коли ми наважилися показати носа в двері, і вона тоді запитала Джо, чого б йому зразу було не взяти собі за жінку негритянку-невільницю. Джо, бідолаха, нічого на те не відповів, а тільки стояв, помацуючи свої баки й понуро дивлячись на мене, так наче думав, що це, може, й справді був би слушніший вибір.

Розділ 13

Мені було просто мукою спостерігати, як через день Джо став виряджатись у свій недільний костюм, щоб супроводити мене з візитом до міс Гевішем. Однак оскільки він вважав парадне вбрання конче необхідним для такої нагоди, не мені було казати йому, що у нього далеко кращий вигляд у звичайній його робочій одежі; до того ж я знав, що він піддає себе цим тортурам виключно заради мене, що це ж задля мене він підтяг іззаду комір сорочки так високо, аж волосся у нього на маківці піднялося сторчака.

За сніданком моя сестра оголосила про свій намір піти до міста разом з нами - ми мали залишити її у дядька Памблечука і забрати по дорозі додому, коли «покінчимо зі своїми вельможними леді», як вона висловилась, з чого Джо зробив висновок, що можна сподіватись найгіршого. Кузню замкнули на цілий день, і Джо крейдою нашкрябав на дверях (як мав звичай у тих рідкісних випадках, коли не працював) коротеньке «ПШОВ», доповнивши цей напис стрілкою, спрямованою в той бік, куди він вирушав.

Ішли ми пішки, і перед вела моя сестра, маючи на голові здоровенний касторовий капор, а в руках солом'яний кошик, подібний до того, в якому носять велику королівську печатку Англії, а також - дарма, що стояла погожа днина,- дерев'яні ступаки, запасну шаль і парасольку. Мені не ясно, для чого вона прихопила з собою всі ці причандалля - на знак покути чи, може, хизування,- але скорше, аби похвалитися своїм майном, як ото і Кле-

опатра⁴ чи котрась інша розшаленіла можновладниця могла б винести на оглядини своє багатство під час карнавалу або якої процесії.

Коли ми добулися до Памблечукової оселі, моя сестра прожогом вскочила туди й покинула нас посеред вулиці. Було вже близько полудня, і ми з Джо поспішили до дому міс Гевішем. Хвіртку, як звичайно, відімкнула Естелла, і Джо ту ж мить скинув капелюха, взяв його за криси й став зважувати в руках, так ніби мав серйозні підстави побоюватись, що капелюх не дотягує у вазі на одну восьму унції.

Естелла, не звернувши на нас ніякої уваги, рушила вперед у добре відомому мені напрямку. Я йшов за нею, а Джо за мною. Коли я оглянувся на Джо у довгому коридорі, він усе ще якнайретельніш зважував капелюха в руках, ступаючи широкими кроками, але навшпиньках.

Естелла сказала нам обом увійти, отож я взяв Джо за вилогу і запровадив на очі міс Гевішем. Вона сиділа за туалетним столиком і зразу ж обернулася до нас.

- О! - промовила вона до Джо.- То це ви чоловік сестри цього хлопця?

Я ледве міг собі й уявити, що мій любий Джо може стати таким не схожим на самого себе, а більше схожим на якогось дивовижного птаха, коли він так оніміло застиг з розтріпаним жмутком волосся на маківці і з розтуленим ротом, немов дожидав хробака.

- То це ви чоловік сестри цього хлопця? - повторила своє запитання міс Гевішем.

Як це не прикро, але протягом усієї розмови Джо вперто звертався саме до мене, а не до міс Гевішем.

- Бачиш, Піпе, воно така справа,- почав нарешті Джо вельми розважливим, щиро довірливим і водночас гли-

⁴ Клеопатра (69-30 рр. до н. є.) - остання цариця Єгипту.

боко чемним тоном,- що я таки взяв та й оженився з твоєю сестрою, а до того був, як то мовиться, парубком.

- Ага,- зауважила міс Гевішем.- І ви виховали цього хлопця з тим, щоб узяти його собі за підмайстра? Так я розумію, містере Гарджері?

- Ти ж знаєш, Піпе,- відказав Джо,- що ми з тобою завше були друзями і не раз балакали, як воно тоді чудовно буде. Але я нічого, Піпе,- коли маєш хоч найменшу нехіть до цієї роботи - ну, що, мовляв, бруд, і сажа, і всяке таке,- то ніхто тебе й не силуватиме.

- А чи хлопець,- запитала міс Гевішем,- коли-небудь висловлював свою нехіть? Чи подобається йому це ремесло?

- Ти і сам, Піпе, гаразд знаєш,- мовив Джо ще розважливішим, довірливішим і чемнішим тоном,- що завше про це мріяв, скільки жив.- (Ще й не прозвучали подальші слова, а я вже вгадав з вигляду Джо, що він зараз приточить сюди риму зі своєї епітафії.) - І ні про яку нехіть ти не говорив - ти завше про це мріяв, скільки жив.

Даремно пробував я переконати його, що він повинен звертатися до міс Гевішем. Що дужче силкувався я показати йому це жестами й мімікою, то довірливіш, розважливіш і чемніш промовляв він таки до мене.

- А договір ви принесли? - запитала міс Гевішем.

- Ну, Піпе, знаєш,- відказав Джо, немовби вважав трохи несерйозним це запитання,- ти ж бачив, як я поклав його в капелюха, то він там і лежить - хіба ти не знаєш? - З цими словами він дістав і простяг його - знов-таки не міс Гевішем, а мені. Я аж знітився з сорому за свого любого Джо - з сорому, де правду діти,- коли побачив, як Естелла, стоячи за кріслом міс Гевішем, зухвало сміється очима. Я взяв документ з його рук і передав міс Гевішем.

- То ви не розраховуєте,- сказала міс Гевішем, про-

глянувши папір,- ні на яку винагороду за навчання хлопця?

- Джо! - докірливо кинув я, оскільки він затято мовчав.- Чого ти не відповіси...

- Піпе,- зупинив мене Джо, аж ніби образившись,- таж воно така справа між нами, що на це й відповідати нічого, бо ж ти знаєш, що відповідь лиш одна: ні. Ти знаєш, що ні, Піпе, то нащо мені й повторювати?

Міс Гевішем глянула так, немов розуміла Джо краще, аніж можна було б гадати з його недорікуватості, і взяла зі столика перед собою якусь торбинку.

- Піп заслужив на винагороду,- сказала вона.- Ось тут вона і є. У цій торбинці двадцять п'ять гіней. Віддай їх своєму господареві, Піпе.

Наче зовсім відбившись глузду під впливом цієї дивної постаті в цій дивній кімнаті, Джо навіть і тепер уперто звертався тільки до мене.

- Це дуже з твого боку щедро, Піпе,- сказав Джо,- щоб отакі великі гроші, хоч я ніколи й не сподівався на таке, анітрохи. А тепер, друже,- мене аж кинуло в жар, тоді в холод від цього слова, мовби це він так панібратськи звернувся до міс Гевішем,- а тепер, друже, за роботу! І ти, і я - виконаймо свій обов'язок один перед одним і перед тими, що твій щедрий дарунок... е-е... передали... щоб він... задля спокою душі... які й не думали, не гадали...- тут Джо явно й сам відчув, що заплутався, але врешті якось-таки виборсався, врочисто заявивши: - І в думках такого не мав! - Ці слова видались йому такими слухними й переконливими, що він навіть повторив їх.

- На все добре, Піпе,- сказала міс Гевішем.- Випусти їх, Естелло.

- А мені ще приходити, міс Гевішем? - поспитав я.

- Ні. Тепер твій господар - Гарджері. На одне слівце,

Гарджері!

Я вже був на порозі, коли міс Гевішем покликкала Джо назад, і почув, як вона чітко й недвозначно заявила йому:

- Хлопець поводив себе тут добре, і це його нагорода. Гадаю, що ви, як чесна людина, більш ні на що не розраховуєте.

Як Джо спромігся вийти з кімнати, я так і не збагнув, знаю тільки, що, опинившись на площадинці сходів, він уперто поривався вгору і не слухав ніяких пояснень, аж кінець кінцем мені довелося взяти його за руку й звести вниз. За хвилину ми вже були по той бік хвіртки, вона замкнулася за нами, і Естелли теж не стало.

Коли ми залишилися вдвох серед ясного дня, Джо прихилився до огорожі й сказав мені: «Дивовижа!» Він довго стояв так і раз у раз повторював це своє «Дивовижа!», Що я вже став сумніватись, чи взагалі він коли-небудь прийде до тям. Нарешті він висловився дещо докладніш: «Ну й дивовижа, Піпе!», після чого потроху до нього повернулася здатність розмовляти й переставляти ноги.

Я маю підстави припускати, що хоч клепки Джо й зазнали такого незвичайного струсу, невдовзі вони знов стали дієздатні, і дорогою до Памблечука він вигадав один хитромудрий план. Припущення мої підтверджуються тим, що сталось у вітальні цього гидкого крамаря, коли ми ввійшли й побачили, як моя сестра провадить з ним раду.

- Ну? - скрикнула вона разом до мене й Джо.- То як з вами обійшлися? І чи ж зволите ви тепер розмовляти з такими простими людьми, як ми, хотіла б я знати?

- Міс Гевішем,- почав Джо, вступившись у мене, наче силкувався напружити пам'ять,- дуже наполягала, щоб

ми передали від неї... як-то вона казала, Піпе,- привітання чи шанування?

- Привітання,- підказав я,

- Отож і мені так пригадується,- підхопив Джо.- Привітання від неї місіс Дж. Гарджері...

- Дуже воно мені потрібне! - буркнула моя сестра, хоч трохи й улещена.

- І що вона, міс Гевішем, страшенно шкодує,- мовив далі Джо, знову втупившись у мене, щоб краще напружити пам'ять,- що стан її здоров'я позбавляє... чи то не дозволяє, як, Піпе?

- Позбавляє її приємності,- підказав я.

- Бачити у себе достойну пані,- докінчив Джо і перевів дух.

- Х-хе! - вигукнула моя сестра і глянула умиростворено на містера Памблечука.- Могла б це переказати й раніше, але краще пізно, ніж ніколи. А що вона дала цьому шибеникові?

- Йому вона нічого не дала,- відказав Джо.

Місіс Джо вже ладна була спалахнути, але Джо її стримав.

- Що вона дала,- сказав Джо,- те дала його друзям. «А коли я кажу - його друзям,- так вона пояснила,- я маю на увазі в руки його сестри, місіс Дж. Гарджері». Так точнісінько вона й сказала: «Місіс Дж. Гарджері». Може, вона не знала,- задумливо додав Джо,- як саме має бути - Джо чи Джордж.

Моя сестра подивилась на Памблечука, що погладив поруччя свого дерев'яного крісла й закивав то до неї, то до вогню в каміні, немов знав усе це наперед.

- І скільки ж вона дала? - спитала моя сестра, засміявшись. Таки так, засміявшись!

- А що скаже шановне товариство на десять фунтів? -

поцікавився Джо.

- Скаже, що непогано,- сухо відповіла сестра.- Непогано, хоч могло бути й більше.

- Тоді й беріть більше,- сказав Джо.

Цей бридкий самозванець Памблечук зараз же закивав головою й притакнув, потираючи бильця крісла:

- Беріть більше, добродійко.

- Невже ви хочете сказати?..- почала моя сестра.

- Так, я хочу, добродійко,- сказав Памблечук.- Але зачекаймо трошки. Далі, Джозефе. Ти молодчага. Далі!

- А що скаже шановне товариство,- мовив Джо,- на двадцять фунтів?

- Це вже була б кругленька сума,- відказала сестра.

- Так ото й не двадцять фунтів,- сказав Джо,- а навіть більше.

Цей мерзенний лицемір Памблечук знов закивав і, всемілостиво засміявшись, зауважив:

- Навіть більше, добродійко. Таки молодчага, Джозефе! То кажи ж далі!

- Щоб уже довше не тягти,- промовив Джо, розпромінено вручаючи торбинку своїй сестрі,- так тут двадцять і п'ять фунтів.

- Двадцять і п'ять фунтів, добродійко,- луною повторив цей пройдисвіт з пройдисвітів, Памблечук, підводячись потиснути руку сестрі,- і ви їх повністю заслужили (як я й сказав, коли спитали моєї думки). Бажаю вам великої радості від цих грошей, добродійко!

Якби цей поганець більше нічого не зробив, то й тоді його злочин був би непростенний, але ж він ще й поглибив свою провину, тут-таки беручи мене під арешт, причому з таким непрохано опікунчим виглядом, що це перевершило всі його попередні лихочинства.

- Тепер ви обоє, Джозефе з дружиною, бачите,- заявив

він, схопивши мене за руку вище ліктя,- що я з тих людей, які не полишають справу на півдорозі. Цього хлопця треба невідкладно записати до ремесла. Я так вважаю. Записати невідкладно.

- Бог свідок, дядечку Памблечук,- сказала моя сестра (затискаючи в руках гроші), - як багато ми вам завдячуємо.

- Ну, це ви зайве, добродійко,- заперечив облесливий зернокрамар.- Хто б не хотів стати в пригоді ближньому! Але цей хлопець - його треба записати до ремесла і квіт. Я ж казав вам, що подбаю про це, ви знаєте.

До міської управи, де засідали й судді, було зовсім близьенько, і ми відразу й подались туди, щоб належним чином записати мене в підмайстри до Джо. Я сказав: «Ми подались», хоч насправді мене весь час підштурхував у спину Памблечук, наче зловивши на тому, як я заліз до когось у кишеню або підпалив скирду сіна. У суді на мене й дивились так, ніби я погорів на місці злочину, бо коли Памблечук проштовхував мене крізь юрбу, одні запитували: «Що він накоїв?», а інші казали: «Е, молодий, та, либонь, битий!» А котрийсь тихенький доброзичливець навіть стромив мені в руку брошурку з намальованим на обгортці молодиком злочинницької вдачі, геть обвішаним кайданами на кшталт продавця сосисок, і з заголовком: «Читанка для камери».

В міській управі було чимало цікавого: лавки з вищими спинками, ніж у церкві, і людські обличчя, що визирали з-поза них, і всемогутні судді (один навіть у припудреній перуці), що сиділи розвалившись у кріслах,- хто склавши руки, хто нюхаючи табаку, хто лагодячись прикуняти, хто пишучи, хто читаючи газету,- а на стінах висіли лискучі чорні портрети, які, на мій неуцький погляд, здавалися зробленими з мигдалевої карамелі та липучого

пластиру. В одному з куточків цієї зали й було відповідно до вимог закону оформлено й завірено мій договір, і я вже став «записаним». Протягом усієї цієї процедури містер Памблечук невідступно тримав мене за руку, так наче провадив на шибеницю, а сюди ми заглянули тільки залагодити дрібні формальності.

Вийшовши на вулицю й спекавшись хлопчаків, що з великим пожвавленням сподівались, як мене на очах у всіх скарають на горло, а тепер неймовірно розчарувалися, коли побачили, що я у гурті друзів, ми завернули до Памблечука. Дорогою моя сестра так розпалася, згадавши про двадцять п'ять фунтів, що вирішила неодмінно відзначити цей несподіваний набуток обідом у «Синьому Кабані», а містер Памблечук нехай з'їздить своїм візком привезти подружжя Габлів та містера Вопсла.

Так і вирішили зробити, і сумнішого дня я й не пригадую у своєму житті. Бо всій чесній компанії якось так само собою видалося, що я тільки завада їхнім веселощам. Мало того, вони знічев'я ще й запитували мене раз по раз: чому я не тішуся? Ну, і що ж - мусив я відповідати їм, що ні, тішуся, хоч і як це далеко було від правди!

Самі ж вони, будучи дорослі, робили собі, що хотіли, й розважалися уволю. Цей пройда Памблечук навіть засів на чільному місці, піднісши себе до ролі загального благодійника, а заходившись пасталакати про те, як приписали мою особу до науки, зловтішно поздоровив усіх присутніх з тим, що віднині я підлягаю арештові, якщо гра тиму в карти, питиму спиртне, ходитиму допізна, водитимуся з поганим товариством або вчиню який інший переступ - у договорі вони перелічувались як майже неминучі для мене,- і для кращого унаочнення своїх просторікувань поставив мене на стільця поруч із собою.

Ще я згадую з цієї пишної врочистості те, як вони, ті-

льки-но почнуть злипатися мої очі, розбуркають мене і наказують тішитись. Як уже пізнім вечором містер Вопсл продекламував Коллінзову оду, так громовито брязнувши об землю закривавленим мечем, що прибіг офіціант і сказав: «Купці-постояльці з нижнього поверху передають вам вітання і нагадують, що тут не акробатський шинок». Як вони всі були в пречудовому настрої, коли верталися додому, і співали «О, красуне!», причому містер Вопсл запевняв своїм дужим бацищем (у відповідь на причепливість заспівувача, котрий у цій пісні вперто намагався вивідати, хто чим дише), що це таки у нього кучері біляві і що це саме він на прощу йде, молодий та жвавий. І останнє, що я згадую,- як уже опинившись у своєму ліжку, я відчув себе глибоко нещасним: у душі я був рішуче певний, що ніколи не полюблю ремесла Джо. Колись я його любив, але це вже відійшло в минуле.

Розділ 14

Нема прикріше, як соромитись рідної домівки. Можливо, що в основі цього лежить чорна невдячність, за яку рано чи пізно доводиться розплачуватись, але все-таки безмежно прикре це відчуття, знаю по собі.

Через сестрину вдачу домівка ніколи не була мені особливо любою. Але домівку освячувала присутність Джо, і я досі вірив у неї. Я вірив, що наша вітальня не гірша від якого-небудь вишуканого салону, вірив, що парадні двері - це таємничі врата величного храму, відкривання яких супроводиться жертвоприношенням у вигляді смажених курей, вірив, що наша кухня - нехай і не розкішне, але цілком пристойне приміщення, вірив, що кузня - осяйний шлях до самостійного дорослого життя. І ось не минуло й року, як усе це змінилося. Тепер наша оселя здавалась мені звичайною й простацькою, і я б ні за що у світі не хотів, щоб її побачили міс Гевішем та Естелла.

Якою мірою я сам завинив у таких негідних думках, а якою міс Гевішем чи моя сестра - це тепер не має значення ні для мене, ні для будь-кого. Головне, що зміна сталася, і саме в мені. Добре це чи зле, можна її вибачити чи ні - але вона сталася.

Колись мені здавалось, що як тільки я закасаю рукави і вступлю нарешті до кузні в ролі підмайстра Джо, гордості й щастю моєму не буде меж. Але тепер, і справді опинившись у цій ролі, я відчував лише те, що всього мене запорошив дрібний вугільний пил та що день у день мою душу гнітить такий тягар спогадів, перед якими ковадло - це суцця пір'їна. В подальшому зі мною не раз бували випадки (як, мабуть, і з більшістю людей бувають), коли на

якийсь час щось таке наче густа запона заступає все, чим життя цікаве й гарне, коли тобі зостається самий лише тупий біль. Так-от - найважчою і найщільнішою була ця запона, коли переді мною прослався безпросвітний шлях мого учнівства у Джо.

Пам'ятаю, як трохи пізніше в ту пору я, бувало, частенько стояв недільного вечора на цвинтарі, коли землю огортав присмерк, дивився на обвітрені болота і знаходив у них якусь подібність до власного життя: і там, і тут усе пласке й рівне, тільки вдалині дорога невідь-куди, густий туман і море. Таким пригніченим я почував себе з найпершого свого учнівського дня, хоча з задоволенням можу визнати, що за весь час чинності мого договору я ні разу навіть не натякнув Джо про свій стан. Це, власне, єдине, що мені приємно згадати з тогочасної своєї поведінки.

Бо хоч я іще дещо маю сюди додати, вся заслуга в цьому належить не мені, а Джо. Не моя відданість, а тільки відданість Джо утримала мене від того, щоб утекти з дому й піти у солдати або в моряки. І зовсім не через власну роботящість працював я в кузні досить сумлінно, хоч і не виявляв при цьому ніякого запалу. Годі й сказати, наскільки далеко поширюється у світі вплив чесного трударя, щирого серцем і відданого своєму обов'язкові, але, в усякому разі, для ближніх цей вплив, безперечно, не минає без сліду. Я добре знаю, що як і було щось путне у моєму учнівстві, то завдячувати його треба Джо, котрий умів задовольнятись життям, а не мені, вічно невдоволеному химерникові.

Хто може сказати, чого я хотів? Я й сам цього не знав. Мене жахало, а що, як у нещасливу годину підведу я голову - саме коли матиму найбрудніший і найпростацькіший вигляд - і раптом побачу, як з-поза дерев'яної рами

вікна на мене дивиться Естелла? Я боявся, що рано чи пізно вона застукає мене при чорній роботі, закіптюженого з ніг до голови, і насміється, й покаже свою зневагу.

Скільки разів після смерку, коли я роздирав міхи для Джо і ми співали «Старого Клема», мені згадувалось, як ця пісенька звучала в домі міс Гевішем, і ввижалося у вогні обличчя Естелли, як її гарненькі кучері розвівав вітер, яким презирством горіли її очі,- і за кожним разом я оглядався до чорних отворів вечірніх вікон, неначе бачив там, як вона тільки-но відвернула лице, і проймався певністю, що нарешті вона прийшла.

А коли після роботи ми йшли вечеряти, і кухня й сама їжа здавались мені ще й надто вбогими і я дужче, ніж будь-коли, соромився, невдячний, рідної домівки.

Розділ 15

Оскільки я вже переростав кімнатинку двоюрідної Вовслової бабці, мій освітній курс у цієї здитинілої навчительки вичерпався. Щоправда, на той час я вже встиг перейняти від Бідді все, що вона пізнала - від зошита-прейскуранта до аркушика з жартівливою пісенькою, колись придбаною за півпенса. Членоподільними в цьому літературному витворі були тільки два рядочки:

Коли у Лондон я приїхав, сер,
Туу-рул, луу-рул,
Туу-рул, луу-рул,
Чи ж не зазнав я в місті лиха, сер?
Туу-рул, луу-рул,
Туу-рул, луу-рул,-

але у своєму прагненні просвітитись я все-таки чесно вивчив його напам'ять і не піддавав сумніву мистецьких його вартостей, хоч мені здавалося (та й тепер здається), що «туу-рулів» там містилося більше, ніж поезії. Спраглий знань, я попрохав містера Вовсла вділити мені кілька округин цього духовного покорму, на що він милостиво погодився. Виявилось, однак, що я потрібен був йому тільки як статист - щоб було кому суперечити й грозитися, над ким ридати, кого обіймати, хапати, душити й жбурляти на землю в найрозмаїтіших різновидах. Отож невдовзі я відмовився від таких студій, хоч тим часом містер Вовсл у своєму поетичному запалі вже встиг завдати мені серйозних ушкоджень.

Усім, що набував нового, я намагався ділитися з Джо. Ця заява звучить трохи претензійно, тому доведеться по-

яснити її. Я хотів, щоб Джо не був такий неотесаний і простацький, щоб він став вартніший мого товариства і менш заслуговував на Естеллин осуд.

Стара батарея на болотах правила нам за класну кімнату, а поламана грифельна дошка й шматок грифеля - за навчальне приладдя, до якого Джо незмінно додавав свою люльку. Не було жодного випадку, щоб Джо запам'ятав що-небудь від неділі до неділі або взагалі щоб він набув під моєю опікою хоч сяку-таку крихту знань. Але свою люльку він смалив на батареї так по-знавецькому - ба навіть по-вченому,- як ніде, немов гадав, що досяг бозна-яких успіхів у навчанні. Любий Джо! Я б так хотів, щоб ці його успіхи відповідали дійсності!

Тут було погожо й тихо, ген по той бік земляного валу линули вітрила на річці, під час відпливу скидаючись на вітрила затонулих кораблів, що все пливуть і пливуть річищем. Коли я бачив, як судна з напнутими білими вітрилами виходять у відкрите море, мені згадувались міс Гевішем та Естелла, і так само й тоді, коли скісний сонячний промінь падав на хмарину, чи на вітрило, чи на зелений схил, чи на воду. Міс Гевішем, і Естелла, і той їхній дивний дім, і те дивне життя в моїй уяві пов'язувалися з усім, що було у світі мальовничого.

Однієї неділі, коли Джо, захоплено посмоктуючи люльку, так розхвалився власною «тупістю», що довелося дати йому спокій на цей день, я довго лежав на валу, спершись підборіддям на руку, і всюди, куди не гляну,- і в небі, і у воді,- добачав обриси міс Гевішем та Естелли, аж нарешті зважився заговорити про те, що давно вже крутилось у мене на язиці.

- Джо,- звернувся я,- як ти гадаєш, чи не годилося б мені відвідати міс Гевішем?

- Та хто його зна,- задумливо мовив Джо.- А навіщо?

- Як це навіщо? А навіщо взагалі ходять у гості?

- Бувають такі гостини, Піпе, що й справді хтозна-навіщо. Але я кажу про гостини у міс Гевішем.

Й може здатися, що ти чогось від неї хочеш, чогось сподіваєшся.

- А хіба я не можу сказати, що нічого такого не думаю, Джо?

- Та ти можеш сказати, друже, - зауважив Джо. - І вона може тобі повірити. Але може й не повірити.

Джо, як і я, відчував, що сказав дуже слушно, і став ретельно пахкати люлькою, щоб не послабити своєї думки повторенням.

- Бачиш, Піпе, - мовив він далі після того, як ця небезпека минула, - міс Гевішем повелася з тобою порядно. І коли вона це зробила, то потім ще покликала мене до себе й сказала, що це вже все.

- Я знаю, Джо. Я чув.

- Усе, - з притиском повторив Джо.

- Я знаю, Джо. Я ж чув, кажу тобі.

- Себто воно така справа, Піпе, що, може, міс Гевішем так це й розуміла: з цим скінчено! Годі вже! Мені на північ, вам на південь! Розходьмося!

Я й сам так думав, і мене зовсім не втішало, що наші думки сходяться, бо від цього вони здавалися ще ближчими до істини.

- Але ж, Джо.

- Що таке, друже?

- Я ж ось уже майже рік, як став підмайстром, а й досі не подякував міс Гевішем, не поцікавився, як вона, не показав, що пам'ятаю її.

- Це правда, Піпе, але ж коли б ти, скажімо, відніс їй повний набір підків, себто цілих чотири підкови, у дарунок, то я й не знаю, нащо вони б їй здалися, коли в неї й

копит ніяких не водиться...

- Та я зовсім не це мав на увазі, коли говорив про пам'ять, Джо, зовсім не дарунки.

Але Джо як ухопився за думку про дарунок, то й далі став її снувати:

- Або навіть і таке - щоб ми, значиться, вдвох викували їй новий ланцюжок на парадні двері, чи там десяток-два шурупів з гайками, чи якийсь дріб'язок господарчий - видельце для грінок чи то рашпер, на якому рибку підсмажують, абощо...

- Та я ніяких дарунків не мав на увазі, Джо,- урвав я його.

- Отож я й кажу,- провадив далі Джо, немов я бозна-як захопився цією його думкою,- що на твоєму місці, Піпе, я б не робив цього. Таки не робив би. Бо нащо їй дверний ланцюжок, коли в неї й так двері завше замкнено? Шурупи - то й узагалі не ясно, чи зрозуміє вона, для чого вони. Видельце - на це треба міді, і з цим тобі важкувато було б упоратись. Ну, а рашпер - з ним і найкращий майстер не відзначиться, бо рашпер - він і є рашпер,- невідступно напірав на мене Джо, немов силкуючись розвіяти мої глибоко закоренілі ілюзії,- і що ти собі там не задумав би зробити, а рашпер у тебе вийде хоч-не-хоч, ніде ти не дінешся...

- Джо, дорогий! - вигукнув я в розпачі, хапаючи його за рукав.- Досить про це! Я ж і в думках не мав дарувати щось міс Гевішем.

- От бачиш, Піпе,- підтвердив Джо, наче весь час саме цього й домагався.- І я скажу тобі на це, що ти маєш слухність, Піпе.

- Добре, Джо,- але я ось що хотів сказати: оскільки у нас тепер не дуже багато роботи, то якби ти відпустив мене завтра з полудня, я б міг сходити в місто й навідати

міс Ест... Гевішем.

- Тільки зветься вона не Естевішем, Піпе,- повагом зазначив Джо,- хіба що її вже перехрестили.

- Це я знаю, Джо, знаю. Це просто у мене прохопилося так. То що ти гадаєш з цього приводу, Джо?

Виявилось, що як я вважаю це доцільним, Джо теж. Він тільки висунув одну умову: якщо мене приймуть не дуже щиро або не натякнуть, що я можу повторити свої відвідини, які я здійснив виключно з вдячності за виявлену мені ласку, тоді нехай цей мій перший пробний візит буде й останнім. Я твердо пообіцяв цієї умови дотримати.

У Джо, треба вам знати, був найманий робітник ка прізвище Орлік. При хрещенні його начебто нарекли Долджем - іменем явно не існуючим, про що він і сам, очевидно, знав: судячи з його капосної натури, він зумисне вигадав собі таке ім'я, аби подразнити сільських легковірів. Це був широкий у плечах смаглявий незграба, неабиякий здоровань, і ходив він перевальцем, ніколи нікуди не кваплячись. Навіть на роботу він приходив так, наче знічев'я забредав до кузні, та й ідучи обідати до «Трьох Веселих Моряків» або ж вертаючи з роботи ввечері, ступав з таким виглядом, як у Каїна чи Вічного Жида,⁵ немов і гадки не мав, куди його несе, немов забирався звідси на віки вічні. Мешкав він у сторожа на шлюзі і в робочі дні прителіпувався з цього свого відлюддя, встромивши руки в кишені, а підвішений на шию клуночок зі сніданком закинувши за спину. В неділю він здебільшого вилежувався увесь день біля воріт шлюзу або стовбичив, прихилившись до клуні чи ожереду сіна. Снуючи туди-

⁵ Каїн - за біблійною легендою, старший син Адама, проклятий богом за вбивство свого брата Авеля. Вічний Жид (Агасфер) - герой середньовічної легенди, засуджений на вічні блукання за те, що не дав Христу відпочити, коли того гнали на розп'яття.

сюди, він завжди очі втуплював у землю, і коли хто, бувало, питав його що-небудь або з якої іншої причини доводилося піднести голову, погляд у нього робився напівобурений, напіврозгублений, так наче єдине, що морочило йому голову,- це здивування, що він ніколи ні про що не думає. Вовкуватий цей наймит недолюблював мене. Коли я був дуже малим і всього боявся, він мені наговорив, що в чорному кутку кузні живе чорт і що він з ним добре знається, і ще додавав, що раз на сім років вогонь у кузні розпалюють живим хлопчиком, тож, мовляв, і я можу піти на розпал. Коли я став підмайстром Джо, в Орліка, здається, скріпилася давня підозра, що я з часом займу його місце, і він став недолюблювати мене ще більше. Щоправда, говорити чи робити що-небудь відкрито вороже він не важився, але я помітив, що лупить молотом він неодмінно так, щоб іскри летіли на мене, або от тільки я затягну «Старого Клема», він і собі встряне, і конче невлад.

Коли наступного дня я нагадав Джо про обіцянку дати мені вільних півдня, Долдж Орлік чув це. В ту хвилину він нічого не сказав, бо вони з Джо саме розплескували розжарену штабину заліза, а я роздував міхи, але трохи згодом він сперся на молота й заговорив:

- Послухайте, хазяїне! Ви ж, певне, не збираєтесь тільки одному з нас давати попуст. Коли малий Піп дістає вільного півдня, то й Старому Орлікові теж хочеться.

Йому було років двадцять п'ять, але він мав звичку говорити про себе, як про діда.

- Та нащо тобі цих гулящих півдня? - спитав Джо.

- Нащо? А йому нащо? Я незгірш за нього з цим часом впораюся,- відказав Орлік.

- Та в Піпа є діло, він іде до міста,- пояснив Джо.

- Тоді Старий Орлік теж піде до міста,- не розгубився

той.- До міста й двоє можуть піти, не тільки один.

- Та не дражнися,- осмикнув його Джо.

- Як схочу, то й дражнитимусь,- буркнув Орлік.- Теж мені ходак до міста! Ні, хазяїне. Так не подобає - мазунчиків заводити. Треба порівну. По правді.

Оскільки господар відмовився обговорювати це питання, поки наймит не врівноважиться, Орлік кинувся до горна, видобув розжарену до червоного пластину, націливсь нею, мов хотів проштрикнути мені тіло, крутнув її у мзне над головою, поклав на ковадло й заходився кувати - так запекло, немов то був я, а іскри - то бризки моєї крові. Коли нарешті сам розпалився до гарячого, а залізо охолело, він знову сперся на молота й сказав:

- То як, хазяїне?

- Ти вже вгомонився? - поспитав Джо.

- Та що, вгомонився,- буркнув Старки Орлік.

- Тоді, як ти все-таки хлопець роботящий,- сказав Джо,- нехай так і буде - сьогодні з полудня всі вільні.

Моя сестра, що стояла надворі на послуху - підслухувати й підглядати вона була першорядна майстриня! - тут таки встромила голову у вікно кузні.

- Ну й дурень же! - напалася вона ка Джо.- Відпускаєш на гульки такого неробу! Багатій ти, я бачу, що отак тринькаєш гроші! От би мені його дали в руки!

- Та вам би хоч кого в руки, ви справитесь,- зло ошкірився до неї Орлік.

(- Не чіпай її,- сказав Джо.)

- Я б не попустила всім цим бовдурам і пройдам! - відрубала сестра, розпалюючи себе.- А якби цим бовдурам не попустила, то твоєму господареві й поготів, бо він бовдур над бовдурами. А якби пройдам не попустила, то й тобі тим паче, бо другого такого потвору й пройду, як ти, ані в нас, ані в самій Франції не знайдеш. Ось так!

- Ну ж і відьма ви, тітко Гарджері,- буркнув наймит.- Недурно й на пройдисвітах так добре знаєтесь.

(- Не чіпай її, чуєш? - повторив Джо.)

- Що ти сказав? - скрикнула моя сестра, зриваючись на вереск.- Що ти сказав? Що цей Орлік сказав на мене, Піпе? Як він обізвав мене в присутності чоловіка?! Ох! Ох! Ох! - Кожен подальший її вигук був усе голосніший; до речі, моя сестра, як і всі інші мегери, що їх доводилось мені бачити, не була нестриманою по натурі, бо щоб розшаленіти, їй доводилося свідомо й розважливо докладати чималих зусиль, проходячи при цьому через кілька стадій, поки остаточно знетямиться.- Яким же це словом обізвав він мене на очах цього негідника, що присягався боронити власну дружину? Ох! Тримайте мене! Ох!

- Х-хе! - чвиркнув крізь зуби наймит.- Я б вас потримав, коли б ви моя жінка. Під кран головою - і всі дуроці б змило!

(- Ти що, не чув? Не чіпай її! - повторив ще раз Джо.)

- Ох! Тільки послухайте його! - скрикнула моя сестра, водночас сплескуючи руками, що означало наступну стадію.- Як він тільки мене не прозиває! Цей Орлік! У моєму власному домі! Мене, одружену жінку! На очах у чоловіка! Ох! Ох!

Додавши ще кілька сплесків руками та вигуків, вона почала бити себе в груди й по колінах, зірвала капелюшка й стала шарпати волосся, що було останньою стадією на переході до цілковитої нестями. Успішно досягши рівня чистої фурії, вона метнулася до дверей, які я, на щастя, встиг замкнути.

Бідолашному Джо, коли так було знехтувано його наведене у дужках заступництво, нічого іншого не лишалося, як підійти до наймита й поцікавитися, що той дозволяє собі, стаючи поміж ним та дружиною, а також, чи го-

товий він відповісти за свої слова ділом. Старий Орлік відчув, що тут єдиний вихід - оборонна позиція. Отож, ледве-но скинувши з себе пропалені брудні фартухи, вони зчепились, як два велетні. Але якщо й був у нашій околиці такий чоловік, що довго міг вистояти супроти Джо, я його не бачив. Дуже скоро Орлік, немов сили мав не більше, ніж той блідий паничик, уже лежав серед вугільного пилу й зовсім не поспішав звестися на ноги. Потім Джо відімкнув двері, підхопив на руки мою сестру, що лежала без пам'яті під вікном (спершу, очевидно, таки додивившись до кінця бійку), переніс її в хату і вклав на ліжко, вмовляючи прочнутися, у відповідь на що вона одно тільки відбивалась та силувалася вчепитись йому у волосся. Після цього настали та особлива тиша й супокій, які звичайно приходять на зміну колотнечі, і я пішов на гору переодягтися, пройнятий неясним відчуттям, яке щоразу пов'язувалось у мене з такими хвилинами, наче сьогодні неділя і хтось помер.

Повернувшись, я побачив, як Джо й Орлік підмітають у кузні, і тільки й знаку було по недавній стусанині, що роздерта ніздря в Орліка, від чого він не став ні вродливіший, ні симпатичніший. З'явився глек пива, принесений від «Веселих Моряків», і вони обоє по черзі прикладались до нього, немов добрі приятелі. Це умиротворення схиляло Джо до філософських міркувань, і він, вийшовши слідом за мною на дорогу, напутив мене такими словами:

- Розшаленіє, та й відшаленіє,- ось таке воно, життя, Піпе.

Хтозна, чи цікаво було б розповідати про те, які безглузді емоції поймали мене, поки я знову йшов до дому міс Гевішем: бо ж почуття, що, на нашу думку, варті серйозної уваги в дорослого, здаються нам кумедними у хлопчика. Як і про те, що я безліч разів то підступав, то від-

ходив від хвіртки, поки нарешті наважився подзвонити. І про те, що я довго роздумував, чи не краще мені піти, так і не подзвонивши, і про те, що я таки й пішов би назад, якби мав вільний час вернутися сюди при іншій нагоді.

Хвіртку мені відімкнула міс Сара Покет. Не Естелла.

- Як, це ти? Знов? - спитала міс Покет.- Що тобі треба?

Коли я відповів, що прийшов тільки довідатись про здоров'я міс Гевішем, Сара явно завагалася, чи не хряпнути хвірткою мені перед носом, але не ризикнула взяти на себе таку відповідальність і впустила мене, а невдовзі повернулася з лаконічним дозволом піднятись «нагору».

Все в домі було незмінним, міс Гевішем сиділа сама.

- Ну? - сказала вона, втупивши в мене погляд.- Сподіваюся, ти нічого не хочеш? Бо нічого ти й не дістанеш.

- Я зовсім не того прийшов, міс Гевішем. Я тільки хочу, щоб ви знали, що я сумлінно навчаюся ремесла і не забуваю, як багато ви для мене зробили.

- Ні-ні, це пусте! - відказала вона все з тим звичним своїм порухом пальців.- Можеш приходити деколи. Приходь на свій день народження. А-а! - раптом скрикнула вона, обертаючись до мене разом з кріслом.- Ти розглядаєшся, де Естелла? Так?

Я й справді шукав очима Естеллу і тепер, запинаючись, висловив надію, що з нею все гаразд.

- Вона за кордоном,- пояснила міс Гевішем.- Стає справжньою леді, далеко звідси, погарнішала ще більше, нею всі захоплюються. Чи тобі не здається, що ти втратив її?

Останні слова вона вимовила з такою зловтіхою й засміялася таким неприємним сміхом, що я зовсім розгубився і не знав, як і відповісти. Але вона звільнила мене від

цього клопоту, бо тут-таки сказала йти. Коли хвіртку за мною замкнула Сара з горіхово-шкаралупистим личком, я ще дужче, ніж раніше, відчув прикру невдоволеність і своєю домівкою, і ремеслом, і всім - оце такий був наслідок моїх відвідин міс Гевішем.

У понурому настрої йшов я Головною вулицею, заглядаючи у вітрини крамниць і думаючи, що купив би, якби був джентльменом, коли це з однієї книгарні вихопився не хто інший, як містер Вопсл. У руках у нього була душе-вбивча трагедія про Джорджа Барнуела,⁶ за яку він щойно виклав шість пенсів з наміром утовкти її геть усю до останнього слова в голову Памблечука, бо саме до нього й прямував на кухлик чаю. Побачивши мене, він, очевидно, вирішив, що це не інакше як провидіння послало йому в особі підмайстра ще одного слухача, і став наполягати, щоб я пішов з ним. А що я знав, як незатишно буде мені вдома та як рано смеркає і яка дорога безлюдна, коли майже будь-який подорожній краще від самотини, то й недовго огинався. Отож, коли на вулицях і в крамницях засвітилися перші вогні, ми вже входили в дім до Памблечука.

Я ніколи не був на жодній виставі «Джорджа Барнуела» й не знаю, скільки часу триває ця трагедія на сцені, але добре знаю, що того вечора вона тяглася до пів на десяту і що, коли містер Вопсл опинився в Ньюгейтській тюрмі, у мене не лишилося жодної надії побачити його на шибениці, настільки на цьому етапі уповільнила свій біг його ница кар'єра. Нарікаючи, що гине у розповні літ, він явно перебирав міру: адже він з самого початку ті-

⁶ Мається на увазі популярна й у часи Діккенса трагедія Дж. Лілло (1693-1739) «Історія Джорджа Барнуела», герой якої, підмайстер, під впливом куртизанки Мілвуд грабує свого господаря і вбиває багатого Дядька у Кемберуелі, а при кінці разом з нею гине на шибениці.

льки й знав, що всихати на пню й скидати з себе листок за листком. Але всю цю нудоту ще якось можна було висидіти. Доткало мені інше: намагання доконче ототожнити головного героя з моєю безневинною особою. Коли Барнуел почав збиватися з путі праведної, я аж почервонів під обуреним Памблечуковим поглядом. Вопсл теж усіяко силкувався виставити мене в якнайгіршому світлі. Жорстокий і слізливий, я з його волі забив рідного дядька, хоч той не дав мені для цього анінайменшого приводу; я щоразу виявлявся безпорадним перед аргументами Мілвуд; скориставшись недоумкуватістю господареві доньки, я збудив у ній прихильність до мене, а те, як я гаявся й зволікав фатального ранку, тільки відповідало моїй лемехуватій вдачі. Навіть після того, як я заслужено повис на шибениці і Вопсл загорнув книжку, Памблечук ще довго сидів, утупившись у мене, похитував головою і приговорював: «Вважай, хлопче, вважай!» - так наче це був незаперечний факт, що я задумав убити котрогось близького родича, якщо тільки він по своїй слабодухості стане мені за благодійника.

Було вже зовсім темно, коли все це скінчилося і ми з містером Вопсллом рушили додому. Вийшовши за місто, ми опинилися в густому вогкому тумані. Ліхтар над дорожньою заставою розплився у каламутну пляму і немов змістився вбік, а промені його здавалися затужавілими стяжками фарби в імлі. Звернувши на це увагу й перемовляючись, що ось туман звичайно розсіюється, коли вітер на болотах починає віяти з певного напрямку, ми раптом наткнулись на чоловіка, що стовбичив з завітрянного боку хатини сторожа біля дорожньої застави.

- О! - сказали ми, зупиняючись.- Та це ж Орлік!

- Він і є,- відповів той, підходячи ближче.- Пристав тут, думаю, чи не надійде хто для компанії.

- Пізнавато щось ти,- зауважив я. Орлік відповів цілком природно:

- Справді? Та й ти теж пізнавато.

- А ми, містере Орлік,- сказав містер Вопсл, ще збуджений недавньою своєю декламацією,- провели вечір з високою духовною насолодою.

Старий Орлік тільки буркнув щось ледве чутно, наче не мав чого відповісти на такі слова, і ми пішли далі втрюх. Трохи згодом я спитав у нього, чи він був у місті весь цей час.

- Еге ж,- відповів він,- весь час. Я пішов зразу ж за тобою. Тебе я не бачив, але, мабуть, ходив майже слідом. А сьогодні знов гатять з гармат.

- З плавучої в'язниці? - запитав я.

- Звісно! Якись пташки вилетіли з клітки. Стріляють раз у раз, відколи звечоріло. Скоро ви самі почуєте.

І справді - не пройшли ми й кількох кроків, як до нас долинув знайомий мені гулкий постріл, приглушений туманом, і важко розкотився вздовж низовини над річкою, неначе слав погрозу вслід утікачам.

- Добра нічка давати драла,- сказав Орлік.- За такої погоди пташку в літ не підстрелиш.

Слова про втечу розворушили мої спогади, і я задумався. Містер Вопсл, усе ще в ролі потерпілого дядечка з вечірньої трагедії, розмірковував уголос у своєму садку в Кемберуелі. Орлік з руками в кишенях важко ступав поруч зі мною. Було дуже темно, дуже мокро, дуже грузько, і ось так ми й чалапали. Час від часу знов лунав постріл сигнальної гармати і знов так само гнітюче розлягався понад річкою. Я мовчав, поринувши у свої роздуми. Містер Вопсл покійно сконав у Кемберуелі, поліг у жорстокому бою на Босвортським полі й помер у муках біля Гла-

стонбері.⁷ Орлік вряди-годи затував ледь чуно:

Не шкоду напруги й скли - Старий Клем.
Вдар, луна щоб розкотилась - Старий Клем!

Я думав, що він п'яний, але ж прислухався - ні.

Нарешті ми дійшли до села. Дорога наша пролягала повз «Трьох Веселих Моряків», і ми з подивом помітили там - була ж одинадцята година вечора! - якусь незвичну метушню, двері стояли широко відчинені, де-не-де валялися схоплені поспіхом і покидані ліхтарі. Містер Вопсл заглянув усередину дізнатися, в чому річ (гадаючи, що це схопили втікачів), але враз і вибіг звідти.

- Щось там сталося у тебе вдома, Піпе! - кинув він на бігу.- Гайда швидше!

- А що саме? - спитав я, силкуючись не відстати. Орлік біг упорівень зі мною.

- Та не зовсім ясно. Хтось наче вдерся в дім, коли Джо Гарджері не було. Гадають, це втікачі. На когось напали й побили.

Ми мчали так швидко, що більш не змогли розмовляти, і зупинились, тільки добігши до кухні. Там було повно людей - зібралося все село, хто зайшов у приміщення, хто лишивсь надворі. Був там і лікар, і Джо стояв, і гурт жінок серед кухні. Угледівши мене, вони розступилися і я побачив, що моя сестра лежить без пам'яті й без руху на голій підлозі, збита з ніг сильнішим ударом по потилиці: невідома рука завдала його, коли вона стояла лицем до вогню, і назавжди позбавила її змоги шаленіти.

⁷ На Босвортському полі загинув король Річард III, герой однойменної трагедії В. Шекспіра; Гластонбері, очевидно, якась довільно вжита у Діккенса географічна назва.

Розділ 16

Ще не відійшовши у думках від «Джорджа Барнуела», я спершу схильний був повірити у свою причетність до нападу на сестру або, в усякому разі, в те, що підозра насамперед упаде саме на мене, оскільки я близький її родич, і котрий, як це всім було відомо, багато що їй завдячував. Але вранці, при світлі дня, я передумав цю справу і, наслухавшись різних вражень з усіх боків, прийшов до іншого, тверезішого висновку.

Того вечора Джо, посмоктуючи люльку, просидів у «Трьох Веселих Моряків» від чверті на дев'яту до без чверті десята. Поки він був там, один робітник з ферми, вертаючись у село, бачив мою сестру в дверях кухні, і вона ще привіталась до нього. Робітник той не міг пригадати, коли саме це було (спробувавши напружити пам'ять, він і зовсім заплутався),- але гадав, що перед дев'ятою. Прийшовши додому за п'ять хвилин до десятої, Джо застав її розпластаною на підлозі и кинувся кликати на допомогу. Вогонь у коминку палав ще досить яскраво, і нагару на свічці було небагато; правда, її вже хтось погасив раніше.

В домі все вціліло, і в кухні не було ніякого розгардіяшу, тільки ото свічку погашено (вона стояла на столі близько дверей, за спиною у сестри, що була лицем до вогню у момент нападу) та ще все довкруг забризкане кров'ю - певно, коли сестра падала. Але на місці злочину знайшовся один вельми прикметний речовий доказ. Вдарено сестру було чимось тупим і важким у голову й спину; коли вже вона впала ницьма, в неї щосили пошпурили щось важезне. Отож, підносячи дружину з підлоги, Джо побачив поруч арештантські кайдани з перепиляним кі-

льцем.

Приглянувшись своїм ковальським оком, Джо заявив, що перепиляно їх уже давненько. Оскільки вони походили з плавучої в'язниці, звідти прийшли люди і, перевіривши кайдани, підтвердили думку Джо. Вони не бралися твердити, коли саме ці кайдани зникли з баржі, якій, безперечно, належали, але рішуче заперечили припущення, ніби їх міг носити хтось із тих каторжників, що втекли попереднього дня. До того ж одного з них уже зловили, і він був у кайданах.

Знаючи дещо більше за інших, я дійшов до власного висновку. Я був певний, що це кайдани мого арештанта, ті самі, які він при мені перепилював на болотах, хоч я й у думках не припускав, щоб він міг мати якесь відношення до скоєного. Я вважав, що вони потрапили до рук когось іншому, хто й використав їх для таких нелюдських цілей. Може, то був Орлік, а може, той незнайомець, що показував мені напилка.

Тільки ж Орлік і справді ходив до міста, як він сказав нам біля застави: за вечір його там не раз бачили по шинках у різних компаніях, а до села він вернувся разом зі мною й містером Вовслем. Проти нього не свідчило нічого, хіба що сварка, але ж моя сестра сварилася з ним і з усіма іншими десять тисяч разів! Та й незнайомець - якби він повернувся забрати свої дві фунтові банкноти, непорозуміння й не могло б виникнути, бо моя сестра загодя приготувала ті гроші на віддачу. І ніякої сварки ж і не було: нападник увійшов знішка й так раптово, що збив сестру з ніг, навіть не давши їй обернутись.

Страшно було подумати, що це я, хоч і мимоволі, дав лихочинцеві до рук зброю, але де я міг від цього визнання подітися! У мене аж голова йшла обертом, коли я думав і передумував про те, чи не треба мені кінець кінцем

скинути з себе ці чари дитячих літ і розповісти все Джо. Протягом кількох подальших місяців я кожного дня вирішував, що цього не варто робити, а наступного ранку брався знову сперечатися сам із собою. Суть справи полягала в тому, що ця таємниця настільки задавнилася, настільки вросла в мене й зробилася часточкою мого ества, що мені вже несила було й відірвати її від себе. Мало того, що вона й так спричинила багато знегод, я боявся, що коли Джо повірить мені, то цим тальки віддалиться від мене, але чи не дужче боявся я, що він мені не повірить, а сприйме це, як ще одну з моїх вигадок, щось на зразок тих собак і телячих котлет у домі міс Гевішем. Та хоч би там як, а я просто зволікав і ні на що не наважувався - бо ж хіба не бувало у мене й раніше, що я зроблю щось, а тоді починаю вагатись: правильно я вчинив чи ні? Зрештою я поклав собі так: в усьому відкриюся, коли побачу, що це буде потрібним для встановлення особи нападника.

Протягом наступного тижня-двох до нашого дому раз по раз заглядали місцеві констеблі та детективи з лондонської Боу-стріт (у ті дні поліція ще носила червоні жилети), заклопотані тим самим, чим у таких випадках, судячи з розповідей та книжок, в основному й клопочуться люди цього фаху. Вони затримали кількох явно непричетних, уперто розвивали хибні умоглядні припущення і все силкувалися припасувати факти до цих припущень замість того, щоб будувати припущення на основі фактів. Поза тим вони цілі години стовбичили під дверима «Веселих Моряків» з таким тямущим і таємничим виглядом, що всю околицю приводили в захоплення, а спиртне втягували в себе так глибокодумно, що, здавалося, вони так само легко можуть і злочинця притягти до відповідальності. Хоча це тільки здавалося, бо його вони все-таки не

знайшли.

Ще довго після того, як ці офіційні представники забралися, моя сестра лежала прикута до ліжка. Зір її розладнався, в очах у неї двоїлося, і вона частенько хапалася руками за чашки й чарки, що існували тільки в її уяві. І слух її, і пам'ять дуже погіршилися, та й мова стала зовсім нерозбірлива. Навіть коли врешті її звели наниз, довелося класти обік неї мою грифельну дошку, щоб вона мала змогу висловити на письмі те, чого не вдавалося їй усно. А що не тільки почерк у неї був поганий, а й грамотність кульгала, і з Джо до того ж і читака був абиякий, між ними часто-густо виникали неймовірні непорозуміння, усувати які доводилось мені. Але я щодо цього теж був небезгрішний: замість ліків подавав їй лійку, Джо я плував з чаєм, а сито читав там, де малась на увазі шинка, і це ще були порівняно безневинні з моїх помилок.

Вдача сестри, однак, помітно злагідніла, і вона стала стриманішою. Усі її порухи тепер постійно супроводила якась тремтлива непевність, і згодом через кожні два-три місяці вона раптом бралася прикладати руки до голови і після цього на якийсь тиждень впадала в стан цілковитого затьмарення. Ми просто губилися, де б знайти для неї добру доглядачку, аж поки нам не стала в пригоді одна сприятлива обставина. Двоюрідна Вопслова бабця кінець кінцем зборола в собі закоренілу звичку жити, і Бідді перебралася до нашої домівки.

Сестру десь так уже з місяць приводили в кухню, коли до нас прийшла Бідді з невеличкою рябенькою скринькою, в якій містилися всі її земні пожитки, і принесла з собою втіху в нашу оселю. Особливою ж утіхою стала вона для Джо: цього любого Джо страшенно пригнічувало постійне споглядання тієї руїни, на яку перетворилась його дружина, і він, допомагаючи їй увечері, раз у раз

обертався до мене й зі слізьми у своїх голубих очах промовляв: «А яка ж показна була молодиця, Піпе!» Бідді зразу заходилася так уміло доглядати мою сестру, наче знала її з дитинства, і Джо тільки тепер зумів оцінити благословенну тишу, що прийшла в його життя, а ще ж крім того він дістав спромогу подеколи навідуватись для різноманітності до «Веселих Моряків». До речі сказати, поліційні чини всі як один мали підозру на бідолашного Джо (про що він і не звав) і сходились думкою, що такого потайного чоловіка їм рідко коли траплялося бачити.

Першим тріумфом Бідді на її новій ниві було те, як вона блискуче розв'язала загадку, що мені аніяк не давалася. А справа була ось яка.

Моя сестра часто креслила на дощці літеру, що трохи скидалася; на Т, і всіляко намагалася привернути до цього нашу увагу, як до чогось дуже для неї важливого. Чого я тільки не пропонував їй, що починалося на Т,- від табуретки до тарілки й терпуга,- і все було невгад. Зрештою мені спало на думку, що ця літера обрисом нагадує молоток, і коли я прокричав це слово сестрі на вухо, вона виразно зраділа й замотила рукою по столу. Тоді я один за одним попереотягав до неї всі наші молотки, але даремно. Потім я подумав, може, її цікавить милиця, адже вона теж подібна формою; позичивши в когось на селі милицю, я приніс її сестрі, майже певний, що це саме те, чого вона хоче. Але, побачивши милицю, сестра так енергійно захитала головою, аж ми злякалися, що у цьому своєму знеможеному стані вона зовсім скрутить собі в'язи.

Коли сестра виявила, що Бідді дуже легко її розуміє, вона знов намалювала цей таємничий знак. Бідді задумливо подивилась на нього, вислухала мої пояснення, тоді в задумі подивилась на сестру й на Джо (якого моя сестра завжди зображувала першою літерою його імені) і по-

бігла до кузні, а ми з Джо за нею.

- Таж ясно! - сяючи, вигукнула Бідді.- Хіба ви не бачите? Це ж він!

Виявляється, йшлося про Орліка! Вона забула, як його звуть, і, щоб нагадати про нього, малювала молота. Ми сказали йому, навіщо його треба в кухню, і він повільно відклав знаряддя праці, витер обличчя рукавом, а тоді ще фартухом і рушив у дім своїм характерним перевальцем.

Щиро кажучи, я сподівався, що моя сестра зараз же викриє його, отож неабияк розчарувався, коли побачив щось зовсім інше. Вона виявила ревне бажання залагодити з ним стосунки, була дуже рада, що його врешті-решт привели, і показала знаками, щоб йому дали випити. Вона придивлялась до виразу його обличчя, немов хотіла переконатись, що він задоволений цим прийомом, і взагалі силкувалась примиритися з ним, і в усіх її жестах проступали така покора й догідливість, як у дитинчати перед лицем суворого вчителя. З тих пір вона майже кожного дня малювала на дошці молота, після чого на кухню приходив Орлік і стовбичив бовваном у неї на очах, навряд чи більш за мене тямлячи, яка в цьому потреба.

Розділ 17

І знов потяглося одноманіття мого підмайстерського життя, обмеженого селом та болотами; єдиним просвітком у ньому був мій день народження та пов'язаний з цим ще один візит до міс Гевішем. Хвіртку мені знову відімкнула міс Сара Покет, і міс Гевішем я застав на тому самому місці, і про Естеллу вона говорила якщо не тими самими словами, то, в усякому разі, в тому самому дусі. Розмова наша тривала заледве кілька хвилин, і коли я вже йшов, вона дала мені гінею, сказавши прийти знов на мій наступний день народження. Зауважу, до речі, що я став бувати у неї щороку. Першого разу я спробував відмовитись від гінеї, але домігся лише того, що вона сердито запитала: «Ти що, більше хочеш?» Після цього я вже мусив її взяти.

Таке все незмінне було в цьому тьмяному старому будинку - жовте світло в затемненій кімнаті, вибляклий привид у кріслі біля дзеркала - аж здавалося, що, зупинившись, годинники зупинили й сам час у цій таємничій оселі, і, поки я й усе інше навколо старшало й старішало, тут усе лишалося, як було. Денне світло ніколи не пробивалось до цього будинку, як не пробивалось воно й до моїх думок та згадок про нього. Збитий усім цим з тверезого глузду, я й далі в душі ненавидів своє ремесло й соромився власної домівки.

Зате мимоволі я став помічати, як змінювалась Бідді. Підбори на її черевиках зробилися вищими, волосся на голові тепер вилискувало й було охайно зачесане, руки завжди чисті. Бідді не вирізнялася вродою - звичайна сільська дівчина, вона й не могла рівнятися з Естеллою,-

але вона була симпатична, здорова й лагідна. Минуло не більше року, відколи Бідді з'явилась у нас (пам'ятаю, на ній ще зовсім недавно була жалобна сукня), аж це раз увечері я помітив, які в неї на диво задумливі й уважні очі, такі привабливі й дуже добрі.

Я саме підвів погляд від своєї роботи, над якою гибів, - я виписував цілі сторінки з книжки, щоб таким хитрим чином удосконалюватись як у читанні, так і в письмі, - і побачив, що Бідді стежить за мною. Я відклав убік перо, а Бідді перестала шити, хоча шитва не відклала.

- Бідді, - спитав я, - як ти з цим справляєшся? Або я дуже дурний, або ти дуже вже тямовита.

- З чим справляюся? Не розумію, - усміхнувшись, сказала Бідді.

Вона справлялася з усіма своїми хатніми обов'язками, і то бездоганно, але я не це мав на увазі, хоч те, що я мав на увазі, тим самим ставало ще більш гідним подиву.

- Як ти справляєшся, Бідді, - сказав я, - вивчати все, що я вивчаю, і ні в чому від мене не відставати?

Я на той час уже потроху пишався своїми знаннями, на які витрачав і ті гінеї, що отримував від міс Гевішем, і більшість кишенькових грошей, хоча тепер я бачу, що надто дорого платив за крихти пізнання, якими збагачувався.

- З таким же успіхом я можу спитати, - відказала Бідді, - як це ти справляєшся.

- Е ні: коли я ввечері приходжу з кузні, кожен бачить, що я сідаю вчитися. А ти ніколи не вчишся, Бідді.

- Мабуть, воно саме до мене чіпляється... як застуда, - спокійно пояснила Бідді й стала знову шити.

Розмірковуючи про Бідді, я сперся на дерев'яну спинку стільця й задивився, як вона шиє, схиливши набік голову. Дедалі виразніше я відчував, яка вона незвичайна

дівчина. Бо ось я пригадав, що вона й на ковальському ремеслі добре знається, як та чи інша робота зветься та які в нас інструменти. Одне слово, що я знав, те й Бідді знала. Теоретично вона була ковалем не гіршим за мене, а може, й кращим.

- Ти, Бідді, така,- зауважив я,- що жодної нагоди не пропускаєш. Поки ти не жила у нас, у тебе не було такої змоги чому-небудь навчитись, а тепер диви, як ти розвинулася!

Бідді глянула на мене й знов заходилася шити.

- А я ж була твоєю першою вчителькою, правда? - сказала вона, не відриваючись від роботи.

- Бідді! - вражено скрикнув я.- Ти що, плачеш?

- Ні, я не плачу,- сказала Бідді й, підвівши голову, засміялася.- З чого це ти вигадав!

З чого б це я вигадав, як не з того, що на її шитво впала блискуча сльозинка! Я мовчки задумався, як їй тяжко доводилось, поки Вопслова двоюрідна бабця кінець кінцем не здолала в собі лиху звичку жити, якої багато кому не завадило б заздальгідь позбуватись. Мені згадалось, яка безпросвітність оточувала її в тій жалюгідній крамничці, в гаморі тієї жалюгідної вечірньої школи, при тій жалюгідній звироднілій трухлі, геть безпорадній без допомоги Бідді. Я гадав собі, що й у ту несприятливу пору в ній, певне, вже крилася духовна сила, така помітна тепер, бо інакше чого б я, тільки-но відчувши неспокій і тривогу, звертався по допомогу саме до Бідді? Вона тихенько шила й більше не плакала, і коли я дивився на неї й міркував про все це, мені раптом спало на думку, що я, мабуть, трохи винен перед нею. Я, можливо, був надміру потайливим, коли слід було б ущасливити її (хоч тоді й не вжив подумки саме цього слова) своєю довірою.

- Справді, Бідді,- сказав я, коли добре над цим розва-

жив,- ти була моєю першою вчителькою, і тоді ми навіть гадки не мали, що колись сидітимем ось так поруч, у цій кухні.

- Ох, бідненька,- зітхнула Бідді. Це було так схоже на її саможертвну вдачу,- перенести моє зауваження на мою сестру, схопитися й поправити щось там, аби сестрі було затишніше.- Хто б міг таке припустити!

- Тож мені здається,- сказав я,- що нам треба частіше розмовляти одне з одним, як колись. І я повинен частіше з тобою радитись, як колись. Ось давай, Бідді, хоч би й у цю неділю пройдемося на болота та поговоримо вволю.

Мою сестру ми тепер ніколи не залишали саму, але в неділю з полудня Джо охоче погодився доглянути її, і ми з Бідді пішли прогулятись. Стояло літо, погода була чудова. Ми проминули село, церкву й цвинтар і, вийшовши на болота, побачили на річці судна під вітрилами, і ось тоді переді мною, як то бувало вже не раз, знов постали образи міс Гевішем та Естелли. Коли ми добулись до самої річки й посідали на березі, в цій тиші, ще більш лункій від мирного жеботіння води у нас під ногами, я подумав, що це, мабуть, найвідповідніша пора й місце поділитися з Бідді таємницею своєї душі.

- Знаєш, Бідді,- сказав я, спершу взявши з неї обіцянку, що вона про це нікому ні слова,- мені хочеться стати джентльменом.

- Ну, я б на твоєму місці цього не хотіла,- відказала вона.- Навіщо це тобі?

- Бідді,- сказав я вже трохи суворішим тоном,- у мене в на це поважні причини.

- Тобі видніше, Піпе, але невже тобі не ясно, що так, як тепер, для тебе краще?

- Бідді,- нетерпляче вигукнув я,- мені так зовсім не краще! Мене відштовхує і це моє ремесло, і все моє жит-

тя. Вони мені відразливі з першого ж дня, коли я став підмайстром. Які ти дурниці городиш!

- Я городжу дурниці? - відказала Бідді, спокійно зводячи брови.- Пробач, коли так, це я ненароком. Я тільки хотіла, щоб тобі було добре й приємно.

- Ну тоді, Бідді, зрозумій раз і назавжди, що мені ніколи не буде добре й приємно, а навпаки, дуже погано, якщо я не зможу змінити оце своє життя!

- Шкода,- сказала Бідді й журливо похитала головою.

Я й сам не раз думав, що шкода, і тепер, вичерпаний цією нескінченною суперечкою з самим собою, мало не заплакав з горя й досади, коли Бідді висловила вголос те почуття, яке мене проймало. Я сказав їй, що вона має слухність, я й сам знаю, наскільки це прикро, але нічого тут не вдієш.

- Якби я міг пристосуватись до цього життя,- сказав а Бідді, вириваючи рукою травинки, як-то колись був висмикував разом із волоссям свої ображені почуття і вигупував їх ногою об стіну броварні,- якби я міг пристосуватись до цього життя і хоча б наполовину так полюбити кузню, як любив її малим, мені б стало набагато легше. Тоді б ми усі втрьох зажили чудовим життям, і Джо, мабуть, узяв би мене за компаньйона, коли скінчиться моє учнівство, а ми з тобою зблизилися б і котроїсь неділі могли б сидіти на цьому самому березі зовсім іншими людьми. Я ж був би для тебе зовсім непоганий жених, хіба ні, Бідді?

Бідді зітхнула, дивлячись на вітрильники, що пропливали річкою, і відповіла:

- Та вже ж, я не дуже перебірлива.

Гордощам моїм ледве чи полестили слова Бідді, але я знав, що вони щирі.

- А натомість,- сказав я, вирвавши ще жмут трави й

одну-дві стеблинки встромивши в рот,- бач, який я зробився. Неспокійний, усім невдоволений і... та це було б ще пусте, якби мені не кинули в очі, який я простак і селюк!

Бідді раптом обернулася і подивилася на мене куди уважніше, ніж хвилину тому на вітрильники.

- Сказати таке - це було не дуже правдиво й не дуже чемно,- зауважила вона, знов одводячи погляд у бік річки.- Хто це сказав?

Я розгубився, бо й не помітив, як зопалу вибовкнув зайве. Але тепер уже нікуди було відступати, і я зізнався:

- Вродлива панночка в домі міс Гевішем, вона найвродливіша на світі, і я просто зачарований нею і заради ж неї й хочу стати джентльменом.

Після цього безтямного зізнання я почав кидати жмутьки зірваної трави в річку, немов і сам був не від того, щоб кинутись услід за ними.

- Ти хочеш стати джентльменом на злість їй чи щоб прихилити її до себе? - помовчавши, тихо спитала Бідді.

- Не знаю,- похнюплено відповів я.

- Бо коли на злість їй,- вела далі Бідді,- то я думаю - хоча тобі видніше,- що краще й розсудливіше було б знехтувати ці слова. А коли ти хочеш прихилити її, то я думаю - хоча тобі видніше,- що вона цього не варта.

Точнісінько те саме, що й я думав, і скільки разів! Точнісінько те саме, що й зараз мені було ясніше ясного. Але як міг я, бідний збаламучений сільський хлопчина, уникнути тієї дивовижної непослідовності, в яку день крізь день впадають і найкращі та найрозумніші з чоловіків!

- Це все, можливо, й правда, але що ж, як я зачарований нею?

Сказавши ці слова, я упав ниць на траву, обіруч уче-

пився в чуприну і щосили шарпонував. Добре усвідомлюючи, як мало глузду й розваги в цьому божевіллі, що опосіло моє серце, я подумав, що нічого кращого й не заслужив, як піднести свою голову за волосся й бебехнути нею об ринь, щоб не діставалась такому йолопові, як я.

Бідді була найрозумніша з дівчат і більш не стала мене напоумляти. Вона поклала свою ніжну, хоч і огрублу від роботи руку на мої долоні й одну за одною лагідно витягла їх з чуприни. Потім заспокійливо погладила мене по плечах, а я затуливсь рукавом і трохи поплакав - точнісінько як отоді біля броварні,- невиразно відчуваючи, якої тяжкої кривди я зазнав чи то від когось одного, чи, може, від усіх.

- Я все-таки рада,- сказала Бідді,- що ти мені довірився, Піпе. І ще я рада, що ти знаєш, що я твою таємницю збережу й не підведу тебе. Якби твоя перша вчителька (бідненька, як же то вона сама потребувала, щоб її хтось навчив!) була й зараз тобі вчителькою, вона, здається, знала б, який урок тобі задати. Тільки його важко було б вивчити, а що ти вже й так її випередив, то й ні до чого про це говорити.- Вона наділила мене тихим зітханням, підвелася з піску й сказала зовсім іншим, свіжим і бадьорим голосом: - Пройдемося ще далі чи вже завернемо додому?

- Бідді! - скрикнув я, схопився й, обнявши її за шию, поцілував.- Я завжди тобі все говоритиму!

- Поки не станеш джентльменом,- додала Бідді.

- Ти ж знаєш, що я ніколи ним не стану, отже, це й буде завжди. Хоча я й не дуже маю що казати тобі, ти ж знаєш усе, що я знаю,- я вже говорив це тобі того вечора вдома.

- Атож,- майже пошепки промовила Бідді, дивлячись на кораблі. І тоді повторила тим самим бадьорим голо-

сом: - То пройдемося ще далі чи завернемо додому?

Я сказав Бідді, що краще пройдемося далі, і ми так і зробили, а літнє надвечір'я навкруг змінив літній вечір, і все було таке прегарне. Я задумався, чи не природніше й правильніше було б задовольнитись цим моїм життям, аніж при світлі свічки грати в дурня у кімнаті з зупиненими годинниками й терпіти зневагу Естелли. Я подумав, що треба було б викинути її з голови разом з усіма іншими спогадами й химерами і полюбити ту роботу, яка мені судилась, стати добрим майстром. Бо хіба ж не ясно було, що якби в цю мить поруч зі мною була Естелла, а не Бідді, то вона довела б мене до розпачу? Я не міг не визнати, що так воно, безперечно, й було б, і сказав сам собі: «Який же ти дурень, Піпе!»

Ми йшли й говорили, говорили, і все, що казала Бідді, здавалося суцьою правдою. Бідді ніколи не піддражнювала мене, не вередувала, не мінялася з дня на день; якби вона завдала мені болю, то це їй би самій заболіло, а зовсім би її не врадувало: вона швидше собі заподіяла б рану, аніж мені. Але ж як це виходило, що я просто не міг віддати їй перевагу перед тією, другою?

- Бідді,- сказав я, коли вже ми верталися додому,- я так хотів би, щоб ти змогла мене вирятувати!

- Я теж хотіла б,- сказала й вона.

- Якби я тільки міг закохатися в тебе... Ти нічого не маєш, що я говорю отак просто, як щирій товаришці?

- Та чого б я щось мала,- сказала Бідді.- На мене можеш не зважати.

- Якби я зміг покохати тебе, це було б чудово!

- Але в тому-то й річ, що ти ніколи цього не зможеш,- сказала Бідді.

Того вечора це не здавалось мені таким уже неймовірним, як, скажімо, напередодні. Я пробурмотів, що не

зовсім у цьому певний. Але Бідді заявила, що вона таки певна і нема тут про що й розводитись. У глибині душі я був з нею згоден, а проте категоричність Бідді трохи мене різонула.

Поблизу цвинтаря нам треба було перейти дамбу й перелізти через огорожу біля самого шлюзу. Зненацька перед нами чи то зі шлюзу, чи з очерету, чи з твані (що цілком відповідало б його вайлуватій натурі) вихопився Старий Орлік.

- Привіт! - буркнув він.- Куди це ви вдвох мандруєте?

- Куди ж, як не додому?

- Е, тоді щоб мене шпигонуло, якщо я не проведу вас.

Накликати на себе цю кару було у нього улюбленою примовкою. Оскільки я знаю, він не надавав цьому вислову якогось певного значення і вживав його, як і своє вигадане ім'я, просто щоб дражнити людей, щоб їм чулася тут якась невиразна, але страшна погроза. Мені-от малому уявлялося, що якби він надумав шпигоннути мене, то зробив би це гострим кривим гачком.

Бідді не хотілося, щоб він нас супроводив, і вона прошепотіла мені:

- Нехай він не йде з нами, я не люблю його!

А що я теж не дуже його любив, то взяв на себе сміливість подякувати йому й сказати, що ми й самі дорогу знаємо. У відповідь на це він зареготав і відстав від нас, хоча оддалеки таки побрів слідом.

Мене зацікавило, чи Бідді не підозрює його у підступному нападі на мою сестру, чого сестра так і не змогла пояснити, і я запитав Бідді, чому вона його не любить.

- Та! - мовила вона й оглянулась через плече на лінькувату постать позаду.- Просто тому... тому, що я, здається, йому подобаюсь.

- А він коли-небудь казав тобі про це? - обурено спи-

тав я.

- Ні,- відповіла Бідді, знов оглядаючись через плече,- він ніколи не казав, але де тільки мене побачить, так і крутиться перед очима.

При всій новизні й незвичності такого способу освідчуватись я не мав сумніву, що витлумачено його правильно. І дуже розізлився, як це сміє Старий Орлік захоплюватися Бідді,- так розізлився, наче він мені самому заподіяв образу.

- Але ж тобі до цього байдуже,- спокійно сказала Бідді.

- Так, Бідді, байдуже, хоч усе-таки це мені не подобається. Я цього не схвалюю.

- Я теж,- сказала Бідді.- А проте тобі до цього байдуже.

- Це правда,- погодився я,- Але мушу сказати, що ти дуже упала б у моїх очах, якби він крутився перед тобою з твоєї згоди.

Після того вечора я почав стежити за Орліком, і тільки-но йому випадала нагода покрутитися перед Бідді, як я виринав поміж ними, щоб позбавити її цього видовища. На той час Орлік став почувати себе певніше в кузні через незбагненну прихильність до нього моєї сестри, а то б я, мабуть, умовив Джо здихатись його. Орлік чудово бачив і розумів моє ставлення до нього, в чому я згодом мав змогу пересвідчитись.

Тепер, наче у мене й без того не було повно плутанини у голові, я заплутався в п'ятдесят тисяч разів більше, бо іноді мені ставало ясно, що Бідді незмірно краща від Естелли і що нема чого соромитись простого й чесного трудівницького життя, для якого я народився,- навпаки, саме воно може дати мені самоповагу й щастя. Під таку годину я твердо вирішував, що моє розхолодження до любого Джо й до кузні минуло, і що з часом ми з Джо

станемо працювати на рівних правах, і я одружуся з Бідді,- коли раптом зринав якийсь непроханий спогад про дім міс Гевішем і підкошував мене, мов нищівний постріл, і розпорошував усі мої добрі наміри. А зібрати їх знову було не так легко, і, бувало, тільки почну я це робити, як їх знов розпорошить на всі боки довільне припущення, що, можливо, міс Гевішем збирається забезпечити моє майбутнє після того, як я відбуду учнівство в кузні.

Хоча гадаю, що навіть якби мій термін і вийшов, я б і далі борсався у своїх непорозуміннях. Але сталось так, що він урвався передчасно, і ось про це я зараз і розповім.

Розділ 18

Ішов четвертий рік мого навчання у Джо, був саме суботній вечір. Біля коминка у «Трьох Веселих Моряках» кілька чоловік уважно слухали містера Вовсла, що читав уголос газету. Серед них був і я.

Там писалося про сенсаційне вбивство, і містер Вовсл з ніг до голови був у крові. Він упивався кожним ефектним прикметником у викладі справи і ототожнював себе з кожним допитуваним свідком. Він ледь чутно простогнав: «Мені кінець» - у ролі потерпілого, і проревів: «Я тобі покажу!» - у ролі вбивці. Медичний висновок він зачитав, виразно передражнюючи манеру нашого місцевого ескулапа, а виступаючи, як дідок-сторож при дорожній заставі, котрий чув глухі удари, так паралітично тіпався й хрипів, аж виникав сумнів, чи взагалі чогось варті покази такого свідка. Слідчий у виконанні містера Вовсла ставав Тімоном Афінським, а судовий кур'єр - Коріоланом.⁸ Містер Вовсл тішився страшенно, ми так само, і всім нам було дуже приємно. Перебуваючи в такому піднесеному стані, ми дружно винесли вердикт: зловмисне вбивство.

І ось тільки в цю хвилину звернув я увагу на незнайомого джентльмена, що прихилився до високої спинки лавки навпроти мене. З виразом зневаги на обличчі він придивлявся до присутніх і покусував бік оцупкуватого вказівного пальця.

- Бачу,- звернувся незнайомец до містера Вовсла, коли читання добігло кінця,- ви всю справу залагодили так, щоб вам було до вподоби, чи не правда?

⁸ Герої однойменних п'єс В. Шекспіра.

Кожен здригнувся й підвів погляд, наче побачив убивцю. Незнайомець дивився на всіх холодно й глузливо.

- Отже, винен? - сказав він.- Сміливіш! Ну!

- Сер,- озвався містер Вопсл,- не маю честі бути знайомим з вами, але все-таки гадаю: винен.

При цьому слові ми всі, зібравшись з духом, схвально притакнули.

- Я знав, що ви так скажете,- мовив далі незнайомець.- Я так і знав. Але дозвольте поставити вам одне запитання. Знаєте ви чи не знаєте, що англійський закон вважає людину невинною, поки не доведено - поки не доведено! - її провини?

- Сер,- почав містер Вопсл,- оскільки я англієць, то...

- Ну, ну? - напосідав незнайомець, покушуючи вказівного пальця й киваючи у бік містера Вопсла.- Не ухиляйтесь від запитання. Або ви знаєте це, або не знаєте. Одне з двох. То що саме?

Він стояв, схиливши голову набік і сам схилившись у грізно-запитальній позі, і штрикав пальцем у містера Вопсла, наче хотів затаврувати його, перше ніж знову куснути пальця.

- То як? - спитав він.- Знаєте ви чи не знаєте?

- Звичайно, знаю,- відповів містер Вопсл.

- Звичайно, знаєте. Чому ж ви так зразу й не сказали? Тепер я вас ще одне запитаю.- Він заволодів містером Вопслом, наче мав на це якесь особливе право.- А чи знаєте ви, що жодного зі свідків ще не було піддано перехресному допитові?

Містер Вопсл почав: «Я можу тільки сказати...» - але незнайомець урвав його:

- Що? Ви не хочете прямо відповідати на запитання, так чи ні? Тоді спробуємо ще раз.- Він знов штрикнув пальцем у нього.- Слухайте уважно. Відомо вам чи не відомо-

мо, що жодного зі свідків ще не було піддано перехресному допитові? Я хочу від вас тільки одне слово: відомо вам чи невідомо?

Містер Вовсл завагався і почав падати в наших очах.

- Ну? - наполягав незнайомець.- То я вам допоможу. Ви не варті цього, але я вам допоможу. Гляньте на цей аркуш паперу, що у вас у руках. Що це таке?

- Що це таке?- повторив містер Вовсл, розгублено поглядаючи на газету.

- Чи це,- вів далі незнайомець у своїй вельми глузливій манері, коли кожне наступне слово могло ошелешити несподіванкою,- той самий друкований орган, який ви тільки-но читали?

- Авжеж так.

- Авжеж так. Ну, тоді загляньте до нього і скажіть мені, чи не написано там з достатньою чіткістю, що обвинувачений за порадою своїх законних адвокатів вирішив поки що утриматись від оборони?

- Я щойно ж читав це,- благально промовив містер Вовсл.

- Немає значення, що ви щойно читали, я не питаю вас, що ви щойно читали. Про мене читайте хоч би й «Отче наш» задом наперед - можливо, вам до цього й не звикати. Але вернімся до газети. Ні-ні-ні, мій друже, не на початку шпальти, ви чудово знаєте, що внизу, внизу! (В усіх нас промайнула думка, що містер Вовсл силкується викрутитись.) Ну? Знайшли це місце?

- Ось воно,- сказав містер Вовсл.

- Тоді пробіжіть цей абзац оком і скажіть мені, чи не написано там з достатньою чіткістю, що за порадою своїх законних адвокатів обвинувачений вирішив поки що повністю утриматись від оборони? Ну? Прочитали?

Містер Вовсл відповів:

- Саме таких слів тут немає.

- Саме таких слів немає! - зневажливо повторив джентльмен.- А саме такий зміст є?

- Зміст є,- погодився містер Вопсл.

- Є,- знов повторив незнайомец і, простягнувши праву руку в бік свідка, Вопсла, обвів поглядом решту присутніх.- А тепер я вас питаю, що ви скажете про сумління добродія, який, маючи перед очима ці рядки, може спокійно лягти спати після того, як він визнав свого ближнього винним, навіть не вислухавши його?

Ми всі почали підозрювати, що містер Вопсл зовсім не той, за кого себе видає, і що ось-ось його остаточно викриють.

- І ще зверніть увагу, що такого добродія,- вів далі незнайомец, осудливо вказуючи пальцем на містера Вопсла,- що такого добродія можуть призначити до складу присяжних саме в цій справі, і що він, так сильно заплямувавши себе, може повернутися до лона своєї родини й спокійно лягти спати після того, як урочисто присягнув, що розглядатиме суперечку поміж нашим найяснішим королем і підсудним з усією можливою старанністю й ретельністю і винесе об'єктивний присуд згідно з показами, і нехай допоможе йому господь!

Ми всі були глибоко переконані, що бідолашний Вопсл зайшов надто далеко і що краще йому схаменутись, поки не пізно.

Незнайомий джентльмен з владним виразом на обличчі і з таким виглядом, наче про кожного з нас він знає якусь таємницю і може заіграшки згубити того, чию таємницю він надумав би розкрити, відійшов від лавки, до спинки якої був прихилився, і став поміж двома рядами лавок ближче до вогню, ліву руку встромивши в кишеню й покусуючи пальця на правій.

- За наявними у мене даними,- сказав він, оглядаючи наші принагідні обличчя,- серед вас має бути коваль на ім'я Джозеф - або Джо - Гарджері. Отже, хто це?

- Це я,- сказав Джо.

Незнайомий джентльмен пальцем підкликав його до себе, і Джо підійшов.

- Ви маєте підмайстра,- вів далі незнайомиць,- якого звичайно називають Піп. Він тут?

- Я тут! - вихопилось у мене.

Незнайомиць не впізнав мене, але я впізнав у ньому того самого джентльмена, якого бачив на сходах у міс Гевішем, коли був там удруге. Я розпізнав його, ще як він роздивлявся присутніх, прихилившись до лавки, а тепер, коли він стояв поруч, поклавши руку мені на плече, я пригадав усе до найдрібнішої деталі - який він головатий, який смуглошкірий, які в нього глибоко посаджені очі, куцисті чорні брови, масивний ланцюжок від годинника, підборіддя й баки в чорних цяточках і навіть яким пахучим милом відгонила його здорова рука.

- Мені треба переговорити з вами двома без свідків,- сказав він, неквапливо змірявши мене очима.- На це треба трохи часу. Мабуть, нам краще піти до вашої оселі. Тут я волів би не говорити про суть справи; згодом ви можете розповісти своїм приятелям більшу чи меншу її частину, як вам захочеться, але мене це вже не обходить.

Серед враженої тиші ми втрюх покинули «Веселих Моряків» і, охоплені враженою тишею, пішли додому. Дорогою незнайомий джентльмен то поглядав на мене, то покусував бік пальця. Коли ми були вже близько дому, Джо, маючи невиразний здогад, що нагода випала незвичайна й урочиста, метнувся вперед і відімкнув парадні двері. Розмова наша відбувалась у святковій вітальні, тьмяно освітленій однією свічкою.

Почалося з того, що незнайомий джентльмен сів за стіл, присунув до себе свічку й проглянув якісь нотатки у своєму записнику. Тоді сховав його й відставив свічку трохи вбік, перед цим пильно подивившись у темряву кімнати, щоб упевнитись, де Джо, а де я.

- Моє прізвище,- сказав він,- Джеггерс, я адвокат з Лондона. Моя особа досить-таки відома. Справа, яку мені з вами треба залагодити, вельми своєрідна, і, мушу попередити вас, постала вона не з моєї ініціативи. Якби спитали моєї ради, я б тут не був. Але моєї ради не спитали, і ось я перед вами. Я роблю те, що маю зробити як повірник іншої особи. Не більше і не менше.

Виявивши, що з того місця, де він сидить, йому не дуже добре видно нас, він підвівся, перекинув ногу через спинку стільця й нахилився вперед. Ось у такому положенні - одна нога на стільці, а друга на підлозі,- він і провадив розмову.

- Так-от, Джозефе Гарджері, мені доручено звільнити вас від цього юнака, вашого підмайстра. Ви не будете заперечувати проти того, щоб на його прохання і задля його добра розірвати з ним договір? Ви нічого за це не вимагали б?

- Боронь боже, щоб я чогось вимагав за те, що не стану поперек дороги Піпові! - вражено відказав Джо.

- «Воронь боже» - це святобливо, але не по суті,- зауважив містер Джеггерс.- Питання стоїть так: ви нічого б не вимагали? Ви нічого не вимагаєте?

- Я й відповідаю - ні,- відрубав Джо.

Містер Джеггерс кинув на Джо такий погляд, наче вважав його через цю безкорисливість останнім ідіотом, хоча з абсолютною певністю я не можу цього твердити, настільки весь був охоплений подивом і цікавістю.

- Дуже добре,- сказав містер Джеггерс.- Запам'ятайте

цю свою заяву і не пробуйте від неї відступитись.

- Та хто це збирається відступатись? - спалахнув Джо.

- А я не кажу, що хтось збирається відступатись. У вас є собака?

- Є, ну й що з того?

- А те, що Гавкун - добрий собака, але Хапун - кращий. Отож майте це на увазі,- повторив містер Джеггерс, заплющуючи очі й киваючи головою Джо так, немов прощав йому якусь провину.- Але повернімось до цього юнака. Я маю повідомити йому, що перед ним відкриваються Великі Сподівання.

Джо і я ошелешено порозкривали роти й подивились один на одного.

- Мені доручено повідомити його,- мовив далі містер Джеггерс, вказуючи на мене пальцем,- що він успадкує чималу маєтність. Далі, теперішній власник цієї маєтності висловив бажання, щоб він негайно покинув свій попередній спосіб життя, виїхав звідси й дістав виховання, яке личить джентльменові, інакше, кажучи, юнакові з великими сподіваннями.

Моя мрія здійснилась, твереза реальність перевищила найнестримнішу мою фантазію - міс Гевішем вирішила забезпечити мені величне майбутнє!

- А тепер, містере Піп,- вів далі адвокат,- я маю дещо сказати вам особисто. По-перше, вам слід знати, що особа, за вказівками якої я дію, бажає, щоб ви назавжди зберегли прізвище Піп. Гадаю, що не важко буде дотримати цієї невеличкої умови, яка гарантує вам здійснення великих сподівань. Але якщо ви маєте які-небудь заперечення, то саме час їх висловити.

Серце моє колотилось так сильно, і у вухах так дзвеніло, аж я насилу видушив із себе, що не маю ніяких заперечень.

- Я так і думав, що не маєте! По-друге, містере Піп, вам слід знати, що ім'я вашого щедрого добродійця залишається у глибокій таємниці, доки ця особа сама не вирішить розкритися. Я уповноважений заявити, що згадана особа має намір зробити це при побаченні з вами. Коли й де це станеться, я не можу сказати, та й ніхто не може. До того часу, можливо, мине багато років. Ви повинні твердо запам'ятати, що при спілкуванні зі мною вам категорично забороняється розпитувати мене про це, висловлювати на цю тему здогадки чи натяки, які могли хоча б віддалено стосуватись якої-небудь особи, саме як даної особи. Якщо у вас є певні припущення щодо цього, тримайте їх при собі. Не має значення, які причини викликали цю заборону, чи вони досить поважні й обгрунтовані, чи це просто примха. Вас це не повинно цікавити. Умови, отже, викладено. Ваше прийняття цих умов і обіцянка суворо їх дотримуватися - така остання умова, що її поставила особа, з доручення якої я виступаю і за вчинки якої я ні в чому іншому не відповідаю. Це і є та сама особа, з якою пов'язано ваші сподівання, і таємниця її відома тільки їй та мені. Ця умова також не дуже обтяжлива, тим більше, коли врахувати, що на вас чекає блискуче майбутнє. Але якщо ви маєте які-небудь заперечення, то саме час їх висловити. Я слухаю.

Я знов занукувато пробурмотів, що не маю заперечень.

- Я так і думав, що не маєте. Таким чином, містере Піп, застереження ми обговорили.- Хоч він звертався до мене вже не без шаноби і називав «містером Піпом», усе-таки в тоні його відчувалась виразна підозріливість, він і досі, говорячи, час від часу заплющував очі й тицяв у мій бік пальцем, наче натякав, що знає про мене всякі прикрі речі, тільки воліє їх не згадувати.- Тепер нам залишилися

деякі деталі. Мушу вам сказати, що хоч я й вжив кілька разів слово «сподівання», насправді ви тепер і окрім сподівань дещо вже маєте. Мені довірено суму, якої цілком вистачить на те, щоб ви дістали належну освіту й утримання. Можете вважати мене за свого опікуна. Ну ні! - стримав він мене, коли я спробував висловити подяку.- Я вам прямо кажу, що мені платиться за мої послуги, інакше б я не став їх виявляти. Зміна вашого становища в житті обумовлює те, що вам треба стати освіченішим, і ви, сподіваюся, розумієте, наскільки важливо й необхідно для вас невідкладно скористатися такою можливістю.

Я сказав, що завжди цього прагнув.

- То не має значення, чого ви завжди прагнули, містере Піп,- заперечив він,- треба ближче до діла. Вистачить, якщо ви зараз цього прагнете. Чи можу я ваші слова витлумачити в тому розумінні, що ви готові невідкладно взятися за навчання, маючи відповідного наставника? Так?

Я пробурмотів, що так і є.

- Добре. Тепер треба врахувати ваші нахили. Я, завважте, не думаю, що це розумно, але такі дано мені вказівки. Чи у вас на прикметі який-небудь наставник, що саме його ви воліли б?

Оскільки я зроду не чув ні про яких наставників, окрім Бідді та Вопслової двоюрідної бабці, то й відповів заперечливо.

- Я маю на прикметі одного наставника, який, можливо, й підійшов би для нашої мети,- сказав містер Джеггерс.- Я не рекомендую його, щоб ви знали,- я взагалі ніколи й нікого не рекомендую. Джентльмен, про якого я веду мову, називається містер Метью Покет.

Он як! Я зразу ж згадав це ім'я. Родич міс Гевішем. Той самий Метью, про якого говорили містер і місис

Камілла. Той самий Метью, якому приписано місце в головах міс Гевішем, коли вона лежатиме небіжчицею у своїй весільній сукні на весільному столі.

- Вам це ім'я знайоме? - поцікавився містер Джеггерс і допитливо подивився на мене, після чого заплющив очі, дожидаючи моєї відповіді.

Я відповів, що чув це ім'я.

- Ага! Ви чули це ім'я,- повторив він.- Але річ у тому, якої ви думки з даного питання.

Я сказав, вірніше, спробував сказати, що дуже вдячний йому за рекомендацію...

- Ні, мій юний друже! - урвав він мене, повільно хитаючи своєю великою головою.- Пригадайте-но!

Нічого не пригадавши, я знов почав, що дуже вдячний йому за рекомендацію...

- Ні, мій юний друже,- урвав він мене, хитаючи головою водночас насуплено й усміхнено,- ні, ні, ні. Це дуже добре звучить, але так не годиться: ви надто молоді, щоб мене цим узяти. «Рекомендація» - це не те слово, містере Піп. Пошукайте іншого.

Виправившись, я сказав, що дуже вдячний йому за згадку імені містера Метью Покета...

- Це вже точніше! - скрикнув містер Джеггерс.

- ...І,- (докінчив я),- охоче візьмуся за науку під наставництвом цього добродія.

- Гаразд! А зробити це вам найкраще буде у нього в домі. Для вас там усе приготують, але спершу ви побачитеся з його сином, що мешкає в Лондоні. Коли ви прибудете до Лондона?

Я відповів (глянувши на Джо, що стояв непорушно поруч), що можу вирушити хоча б і зараз.

- Однак перед цим,- сказав містер Джеггерс,- вам треба придбати нову одягу, ясна річ, не робочу. Отже, ви

прибудете, скажімо, рівно через тиждень. Вам потрібні будуть гроші. Я думаю, залишу вам двадцять гіней.

Містер Джеггерс спокійнісінько добув довгого гаманця, відлічив на стіл згадану суму й підсунув її до мене. Тільки зараз він уперше прийняв ногу зі стільця. Підсунувши гроші, він сів на стільця верхи і, помахуючи гаманцем, вступився в Джо.

- То що ви скажете, Джозефе Гарджері? Ви начебто здивовані?

- А й правда,- рішуче заявив Джо.

- Ви, мабуть, пам'ятаєте нашу з вами домовленість, Що ви для себе нічого не вимагатимете?

- Домовленість така була,- погодився Джо.- І є. І надалі буде.

- Але,- сказав містер Джеггерс, помахуючи гаманцем,- але що, як я маю вказівку дати вам відшкодування у вигляді подарунка?

- Відшкодування за що? - спитав Джо.

- За те, що ви втрачаєте робітника.

Джо по-жіночому чуло поклав мені на плече руку. Пізніше не раз згадуючи, як у ньому поєднувалися сила й лагідність, я порівнював його в думках з паровим молотом, який може роздушити людину або ледь-ледь доторкнутись до шкаралупи яйця й не пошкодити її.

- Що Піп зможе полишити роботу,- сказав Джо,- й жити у почестях та щасті - я буду тільки незмірно радий. Але як ви гадаєте, що гроші здатні відшкодувати мені втрату малюка... коли він ось такий-о прийшов до кузні... і завше були найкращими друзями!..

Ох, любий мій, дорогий Джо,- якого я, невдячний, так легко ладен був покинути,- ти перед моїми очима й зараз постаєш із цією своєю мускулистою ковальською рукою, піднесеною до очей, важко дихають широкі твої груди,

спирає голос від хвилювання. Ох, любий мій, такий вірний і самовідданий Джо, я й досі відчуваю ніжне тремтіння твоєї долоні у мене на плечах, схоже на шелест ангелового крила!

Але в ту хвилину я взявся заспокоювати Джо. Я заблукав у лабіринті свого майбутнього добробуту й не міг знов натрапити на наші спільно сходжені стежки. Щоб утішити Джо, я нагадав, що (як він мовив) ми завжди були найкращими друзями і що (як я мовив) ми завжди ними й залишимось. Джо щосили тернув по очах вільною рукою, немов хотів їх видушити, але не сказав ні слова.

Містер Джеггерс дивився на це так, наче бачив у Джо сільського дурника, а в мені - його сторожа. Коли ми трохи заспокоїлися, він сказав, зважуючи на долоні гаманця, замість того щоб помахувати ним, як перше.

- Так ось, Джозефе Гарджері, я попереджаю вас, що це остання ваша нагода. Я не визнаю напівзаходів. Якщо ви бажаєте отримати дарунок, що його я уповноважений вручити вам,- скажіть це, і ви його отримаєте. Якщо ж ви, навпаки, вважаєте...

Він не докінчив, бо на його превеликий подив Джо схопився з місця й ступнув до нього з недвозначним воювничим наміром.

- Тут така справа, що як ти прийшов до мене в дім глузувати й дражнитись, то покажись-но, який ти! Тут така справа, що як у тебе стане духу, то виходь сюди! Тут така справа й ніяка інша, і я на цьому й стоятиму, поки мої сили!

Я відтягнув Джо вбік, і він зразу ж стих, тільки ще заявив мені - достатньо шанобливим тоном, у вигляді чемної перестороги кожному, кого це може стосуватись,- що не дозволить, щоб з нього глузували й дражнилися в його ж таки домі. Містер Джеггерс ще при першому погрозли-

вому порусі Джо підхопився зі стільця й позадкував до дверей. Звідти він і виголосив свою прощальну промову, не виявляючи наміру вернутися всередину кімнати. А сказав він таке:

- Що ж, містере Піп, я гадаю, що чим швидше ви покинете цю оселю - оскільки вам належить стати джентльменом,- тим краще. Отже, ми домовились: рівно через тиждень; до того часу ви отримаєте мою візитну картку з адресою. На поштовому дворі у Лондоні ви зможете найняти екіпаж і приїхати просто до мене. Завважте, я не висловлююся ні за, ні проти тієї опіки, яку беру на себе. Я виконую цю функцію тому, що мені за неї платять. Тож-бо завважте це собі. Завважте!

Говорячи ці слова, містер Джеггерс тицяв пальцем в обох нас і, мабуть, ще довго б розводився, якби Джо не здавався йому таким небезпечним, через що він визнав за доцільне все-таки забратися.

Він уже наблизився до «Веселих Моряків», де на нього чекала наймана карета, коли мені стрельнула в голову одна думка і я кинувся за ним навздогінці.

- Перепрошую, містере Джеггерс!

- Так,- сказав він, обертаючись.- У чому річ?

- Я хочу, містере Джеггерс, щоб усе було як слід, згідно з вашими вказівками, тож подумав, що краще спитати. Можна мені перед від'їздом попрощатися з усіма своїми знайомими тут?

- Можна,- відповів він, наче не зовсім розуміючи, чого мені треба.

- Я маю на думці знайомих не тільки в селі, а й у місті.

- Можна,- відповів він.- Заперечень немає.

Я подякував йому й побіг додому, де побачив, що Джо вже замкнув парадні двері, вийшов з вітальні й сів у кух-

ні біля вогню, руки поклавши на коліна, а поглядом утупившись у червоний жар. Я й собі сів ближче до коминка й задивився у вогонь, і довгий час ніхто з нас не озивався.

Моя сестра, обмощена подушками, напівлежала у своєму кутку, Бідді з шитвом сиділа біля вогню, Джо сидів поруч з Бідді, а я поруч із Джо навпроти сестри. Що довше я дивився на розжарене вугілля, то все більш відчував, що просто не можу перевести погляд на Джо, а що довшала мовчанка, то важче було мені заговорити.

Нарешті я таки спромігся запитати:

- Джо, ти вже сказав Бідді?

- Ні, Піпе,- відповів Джо, все дивлячись на вогонь і міцно тримаючи руками коліна, наче він роздобувся на секретні дані, що вони збираються втекти від нього.- Це я лишив на тебе, Піпе.

- Ні, краще б ти, Джо.

- Ну, як так, то Піп тепер багатий джентльмен,- сказав Джо,- і хай господь його береже!

Бідді упустила шитво й подивилась на мене. Джо міцно тримав свої коліна й теж дивився на мене. Я дивився на них обох. Потім вони обоє щиро мене привітали, хоч мені вчулася нотка суму в їхніх вітаннях, чим я прикро вразився.

Я заходився переконувати Бідді (а посереднім чином і Джо), як важливо, щоб ніхто з моїх друзів нічого не знав і не згадував про мого доброчинця. Прийде час, і все з'ясується,- зазначив я,- а тепер можна сказати лише те, що з волі цього таємничого заступника переді мною відкриваються великі сподівання. Бідді, не підводячи погляду, кивнула, знов узялася за шитво й сказала, що дуже на це зважатиме; Джо, все ще тримаючи руками коліна, і собі сказав: «Атож, атож, я теж дуже зважатиму, Піпе», після

чого вони знову почали вітати мене і так ревно дивуватись моєму піднесенню до рівня джентльмена, аж мені це стало не подобатись.

Бідді добре попомучилася, силкуючись втовкмачити моїй сестрі суть того, що сталося. Але зусилля ці, на мою думку, пішли цілком намарне. Сестра сміялась, безліч разів кивала головою і навіть повторила за Бідді слова «Піп» і «власність». Сумніваюсь, однак, чи вона надала їм більшого значення, ніж звичайно надають передвиборним гаслам - це невеселе порівняння, мабуть, найкраще відбиває тогочасний її стан.

Я б ніколи не повірив, якби сам цього не зазнав, але факт, що в міру того, як до Джо й Бідді повертався притаманний їм душевний спокій, я дедалі хмурнішав. Я, звичайно, не міг бути незадоволений своїми перспективами, але, можливо, це в мені підсвідомо озивалася незадоволеність самим собою?

Одне слово, я сидів, спершись ліктем на коліно й підборіддя схиливши на долоню, дивився на вогонь, а вони вдвох говорили про те, що я поїду від них, та як вони обходитимуться без мене і все таке інше. І щоразу, ловлячи на собі їхні привітні як ніколи погляди (а вони часто на мене поглядали, особливо Бідді), я почувавсь ображеним, наче вони в чомусь мені не довіряли. Хоча, бог свідок, вони не виявляли цього ні словом, ні знаком.

Тоді я підводився й виглядав за двері - наші-бо кухонні двері виходили просто в ніч і літніми вечорами бували прочинені задля охолоди. Як не соромно зізнатись, але навіть самі зорі, до яких я зводив погляд, здавались мені сірими й мізерними через те, що мерехтіли над цим звичайним селом, де пройшло моє життя.

- Ось субота й минає,- сказав я, коли ми сіли вечеряти хлібом із сиром та пивом.- Ще п'ять днів, а тоді день пе-

ред тим днем. Вони швидко пролетять.

- Еге ж, Піпе,- погодився Джо - голос його прозвучав глухо, бо він саме тримав перед ротом кухля з пивом.- Вони швидко пролетять.

- Швидко, таки швидко,- підтвердила Бідді.

- Я оце думаю, Джо, як поїду в понеділок до міста замовляти новий костюм, то скажу кравцеві, що переодягнуся прямо у нього в майстерні або нехай він перешле одяг до містера Памблечука. Я б не хотів, щоб на мене тут усі витріщалися.

- Але містерові й місіс Габл, мабуть, дуже закортить помилуватися, як ти вирядишся, Піпе,- сказав Джо, вправно розрізаючи на лівій долоні хліб із сиром і поглядаючи на мою незайману вечерю, так наче йому згадалися часи тих наших змагань, хто швидше з'їсть.- І Вопслові, мабуть, теж. І «Веселим Морякам» це теж було б приємно.

- Оцього ж я й не хочу, Джо. Вони влаштують з цього таке видовище, таке простацьке й вульгарне видовище, що я не витерплю.

- А-а, ну тоді й справді, Піпе,- сказав Джо,- якщо ти не витерпиш...

Бідді, тримаючи перед сестрою тарілку, спитала у мене:

- А ти подумав, коли ти покажешся містерові Гарджері, і своїй сестрі, й мені? Ти ж нам покажешся, правда?

- Бідді,- відказав я ледь роздратовано,- ти така жвава, що за тобою й не встигнеш.

(- А вона зроду жвава,- зауважив Джо.)

- Якби ти ще хвильку почекала, Бідді, то почула б, що я котрогось вечора принесу сюди новий костюм у клуночку,- скорше всього напередодні від'їзду.

Бідді більше нічого не сказала. Великодушно прости-

вши її, я невдовзі щиро побажав їй та Джо на добраніч і піднявся до себе нагору. Там я сів і довго оглядав цю жалюгідну комірчину, з якою я через кілька днів назавжди розпрощаюся, перебираючись до розкішних покоїв. Але ж її населяли чисті юні спогади, і ось навіть тепер мене не полишало таке знайоме мені сум'яття: моя душа розривалась між нею і тими апартаментами, в яких я маю оселитись, як, бувало, безліч разів розривалась між кухнею і домом міс Гевішем, між Бідді й Естеллою.

Увесь день на дах моєї мансарди світило яскраве сонце, і кімната дуже нагрілась. Я відчинив вікно і, вихилившись униз, побачив, як Джо повільно вийшов з темного отвору дверей унизу й пройшовся взад-вперед і як потім до нього приєдналася Бідді, що винесла йому люльку й дала вогню. Джо ніколи не палив так пізно, тож я відчув, що він явно схвильований.

Трохи згодом він зупинився біля дверей прямо піді мною, покурюючи люльку, а поруч стояла Бідді, тихенько розмовляла з ним, і я знав, що ця розмова про мене, бо кілька разів вони з любов'ю згадали моє ім'я. Я б не став далі слухати, навіть якби й міг розчути, тож відійшов від вікна, сів на єдиного стільця біля ліжка, і так мені було сумно й дивно, що от саме цей перший вечір мого райдужного майбутнього виявився найсамотнішим за все моє життя.

Крізь відчинене вікно мені було видно, як звиваються легенькі кільця диму від люльки Джо, і я подумав собі, що це немов його благословення - ненав'язливе й непоказне, воно просякало все повітря, яким ми обидва дихали. Я загасив свічку й ліг і відчув, яке незатишне стало тепер ліжко: більш я вже ні разу не засну в ньому міцним сном, як бувало раніше.

Розділ 19

Ранок вніс значні зміни в мої уявлення про своє майбутнє - вони настільки розпогодилися, що стали просто невпізнаними. Тепер мене гнітило тільки те, що треба ще цілих шість днів чекати від їзду, а за цей час щось може статися з Лондоном, і поки я туди приїду, його або сплюндрують, або й зовсім зітруть з лиця землі.

Джо і Бідді були вельми щирі й зичливі, коли я заговорював про близьку розлуку, але самі про неї не згадували. Після сніданку Джо дістав з шафи у вітальні мій договір, ми вкинули його у вогонь, і я відчув себе вільним. Охоплений цим новим для мене відчуттям свободи, я пішов разом з Джо до церкви і, слухаючи пастора, думав, що якби він усе знав, то не став би виголошувати притчі про багатого й царство небесне.⁹

Коли ми пообідали - своїм звичаєм, рано,- я вирішив сам-один пройтись на болота розпроцатися з ними, бо вже не думав, що коли-небудь ще там побуваю. Проходячи повз церкву, я пройнявся (як і під час відправи вранці) милостивим співчуттям до тих нетяг, яким суджено щонеділі ходити сюди аж до кінця своїх днів, а потім упокоїтись у невідомості під невисокими зеленими могилками. Я дав собі слово незабаром щось для них зробити і подумки прикинув, що кожному з односельців припаде від мене по обідові з ростбіфу та плумпудингу, з пінтою елю та добрим галоном моєї прихильності на додачу.

Якщо я й раніше відчував щось подібне до сорому, думаючи про своє знайомство з утікачем, що шкутильгав

⁹ Натяк на євангельський вислів про те, що легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому потрапити в царство небесне.

серед цих могил, то які ж були мої думки цієї неділі, коли, опинившись на цвинтарі, я знову згадав його, обшарпаного й тремтячого, з залізними кайданами на ногах! Одне тільки мене втішало, що це сталося дуже давно, і що його, безперечно, вивезли дуже далеко, і що він, можна сказати, помер для мене, а може, й взагалі вже неживий.

Уже не буде більше ніколи цих болотяних низовин, цих дамб і шлюзів, цієї худоби на пасовищах - хоча корови, при всій своїй худоб'ячій тупості, здавалися тепер трохи шанобливішими і, обертаючи голови, якомога довше видивлялися на власника таких великих сподівань,- прощайте, безбарвні приятелі мого дитинства, мене створено не для вас, та й не для ковальської роботи, на мене чекають Лондон і велич! У такому просвітленому настрої дістався я до старої батареї, ліг там, став думати про те, чи входить у плани міс Гевішем одружити мене з Естеллою, і зрештою заснув.

Прокинувшись, я з подивом побачив, що поруч зі мною сидить Джо й покурює люльку. Він ласкаво всміхнувся, коли я розплющив очі, і сказав:

- Я подумав, Піпе, що це ж востаннє, то й вирішив пройтися за тобою.

- І я дуже радий, що ти так зробив, Джо.

- Дякую, Піпе.

- Запевняю тебе, любий Джо,- мовив я після того, як ми потисли один одному руки,- я ніколи тебе не забуду.

- Авжеж, Піпе, авжеж! - сказав Джо таким тоном, наче заспокоював мене.- Я й не сумніваюся.

Й-богу, друже! Таж воно як поміркуєш, що до чого, то й побачиш, що це річ безперечна. Ото тільки щоб обміркувати, треба трохи часу, надто вже несподівано все вийшло,- ге ж бо?

Мене, однак, якось не дуже втішило, що Джо такий у мені певний. Я б волів, аби він краще розчулився або сказав: «Це тобі робить честь, Піпе», або щось отаке. Тим-то я ніяк не відповів на першу частину його промови, а на другу тільки зауважив, що ця новина й справді була несподіваною, але що я завжди мріяв стати джентльменом і дуже часто розмірковував, як повівся б, діставши таку змогу.

- Кажеш, розмірковував про це? - озвався Джо.- От дивовижа!

- Дуже шкода, Джо,- сказав я,- що ти не взяв трохи більше з тих уроків, які я тобі тут давав. Ти не згоден зі мною?

- Та хто його зна,- відказав Джо.- Я ж такий тупайло. Я тільки у своєму реместві мастак. Воно завше було шкода, що я такий тупайло, от і зараз шкода, але не більше, ніж, скажімо... Ну, хоча б рік тому. Їй-бо!

Я мав на думці те, що, ставши власником свого багатства, зможу дещо зробити для Джо, отож було б доречніше, якби він виявився більш підготовленим до цього. Однак Джо зовсім не зрозумів мене, і я вирішив, що краще поговорю на цю тему з Бідді.

Так я й зробив. Коли ми попили чаю вдома, я покликав Бідді у наш невеличкий садок біля провулка, підбадьорив обіцянкою ніколи її не забути і сказав, що маю до неї прохання.

- А полягає воно в тому, Бідді, щоб ти не пропускала жодної нагоди бодай трохи облагородити Джо.

- Як це - облагородити? - перепитала Бідді, напруживши погляд.

- Та ти розумієш, Джо - такий любий, славний, коли хочеш, то любішого я й у світі не знаю, але в дечому він трохи неотесаний. Візьми от його знання, його манери.

Хоч я дивився на Бідді, поки говорив, і хоч, коли я скінчив, вона широко розплющила очі, на мене вона не дивилась.

- Ах, його манери! Отже, у нього з манерами не гаразд, так? - спитала Бідді, зриваючи листок чорної смородини.

- Люба Бідді, тут вони цілком нормальні...

- Ах, саме тут цілком нормальні? - урвала вона мене, пильно роздивляючись листок у себе в руці.

- Вислухай же мою думку!.. Адже якщо мені вдасться ввести його у вищі кола, а я маю надію, що така змога у мене з'явиться, коли моя власність перейде до мене в руки, то тоді його манери ледве чи свідчитимуть на його користь.

- А ти гадаєш, він цього не знає? - спитала Бідді. Запитання було таке ущипливе (мені-он самому воно навіть і на думку не могло спасти), що я аж огризнувся:

- Що ти хочеш цим сказати, Бідді?

Вона розтерла листок між пальців - відтоді, коли я не почую запах чорносморородинового куща, він зразу нагадає мені той вечір у нашому садку біля провулка - і сказала:

- І ти ніколи не подумав, що він, може, гордий?

- Гордий? - повторив я, зневажливо скривившись.

- Гордощі ж бувають різні,- сказала Бідді, дивлячись мені просто в вічі й похитуючи головою.- Гордощі не в усіх однакові...

- Ну? Чому ти не договориєш? - спитав я.

- Не в усіх однакові,- повторила Бідді.- Може ж, він надто гордий і не погодиться, щоб хтось забрав його з місця, де у нього своя робота, яку він виконує добре і має від людей повагу. Як на правду, то я думаю, що він таки і є гордий, хоч не мені б це говорити: ти повинен знати

його куди краще.

- Мені, Бідді,- сказав я,- дуже прикро таке чути від тебе. Я цього не сподівався. Ти просто заздриш, Бідді, тебе беруть завидки. Ти невдоволена, що мені так пощастило, і не вмієш цього приховати.

- Якщо сумління тобі дозволяє, можеш так і говорити,- відказала Бідді.- Повтори це ще раз і ще, якщо сумління тобі дозволяє.

- Ні, Бідді: це просто тобі сумління дозволяє так це сприймати,- заперечив я повчальним і зверхнім тоном.- Не звалюй вину на мене. Мені дуже прикро таке чути, бо це... це погана риса характеру. Я хотів попросити тебе, щоб коли я від'їду, ти в міру своїх скромних можливостей допомогла лютому Джо розвинутися. Але тепер я ні про що тебе не прошу. Мені страшенно прикро за тебе, Бідді,- повторив я.- Це... це погана риса характеру.

- Можеш мене гудити або хвалити,- відказала бідна Бідді,- а я однаково завжди намагатимусь тут робити все, що в моїй силі. І хоч би якої ти був думки про мене, моє ставлення до тебе не зміниться. Хоча джентльменові не годиться бути несправедливим,- докінчила Бідді й одвернулася.

Я знов запально повторив, що це погана риса характеру (і згодом переконався, що небезпідставно подумав, тільки стосувалась ця думка зовсім не її), і подався стежкою вбік, а Бідді вернулася додому. Вийшовши за хвіртку, я похнюплено проходив до самої вечері, і знов мені зробилось навдивовижу сумно, що й цей другий вечір мого райдужного майбутнього минає так само самотньо й невтішно, як і перший.

Але наступний ранок ізнов розпогодив мій настрій, і я вирішив милостиво вибачити Бідді й більше не повертатися до тієї розмови. Вбравшись у найкращу свою одягу,

я завчасу подався в місто, щоб, коли відчинятимуть крамниці, бути вже там. Містера Требба, кравця, я застав за сніданком у його вітальні в глибині приміщення, куди він і покликав мене, вважаючи, що виходити самому до такого клієнта, як я, не варто.

- А-а, як ся маєте? - по-панібратському почав містер Требб.- І чим я можу стати у пригоді?

Містер Требб щойно розрізав гарячу булочку на три перинки і, промастивши проміжки маслом, склав їх назад. Старий парубок, він мав чималі достатки, відчинене вікно з його кімнати дивилось у чималенький садок з городом, а в стіну біля комина вправлена була чимала обкута залізом скриня, в якій, щодо чого я не сумнівався, лежало чимало клунків з цими самими його достатками.

- Містере Требб,- сказав я,- мені не хочеться про це згадувати, щоб не здалося, наче я хвалюсь, але справа в тому, що у мене з'явилися значні кошти.

Містер Требб враз перемінився. Він забув про масло в затишній постелі, схопився з місця, витер руки об край скатертини й вигукнув:

- Хай мене бог милує!

- Я їду до свого опікуна в Лондон,- сказав я, наче між іншим дістаючи з кишені кілька гіней і поглядаючи на них,- і мені потрібен на дорогу модний костюм.- Боячись, що він тільки пообіцяє, а не виконає замовлення, я тут-таки додав: - За роботу я плачу готівкою.

- Дорогий сер,- прорік містер Требб, шанобливо вигинаючись усім тілом, розкидаючи руки й навіть дозволяючи собі доторкнутись до моїх ліктів,- ваші слова ображають мене! Ви не будете заперечувати, якщо я вас поздоровлю? І я вас попрошу, сер, пройдіть, будь ласка, до майстерні!

У Требба був служка-хлопчак, шибеник з шибеників

на всю округу. Коли я ввійшов, він саме підмітав майстерню і зараз же скористався нагодою розважитись, задля чого війнував на мене сміттям зі щітки. Вернувшись же з містером Треббом, я застав його за тим самим підмітанням; тепер він заходився торгати щіткою за всі виступи й перепони, аби показати (як мені видалося), що він не згірший за будь-якого коваля, живого чи й мертвого.

- Припини цей шарварок, а то я скручу тобі карк! - якнайсуворіш наказав йому містер Требб.- Чи не зволите сісти, сер? Ось, приміром, оце,- сказав містер Требб, дістаючи з полиці сувій тканини й плавно розгортаючи на прилавку, щоб можна було просунути під неї руку й показати, як вона вилискує проти світла,- дуже симпатичний крам. Можу рекомендувати вам, сер, бо це справді найвищий гатунок. Але ви познайомитесь і з іншими зразками. Подай-но сюди номер чотири, ти? - (Це він звернувся до хлопця, водночас перестерігши його страховито сердитим позирком, оскільки існувала реальна небезпека, що цей лиходій черкне мене по голові сувоєм або ще як інакше засвідчить свою фамільярність.)

Містер Требб не зводив з хлопчачого суворого погляду, поки той не поклав номер чотири на прилавок і не відступив на безпечну відстань. Потім він скомандував йому принести номер п'ять і номер вісім.

- І щоб без ніяких цих штукочок, поганцю,- докинув містер Требб,- як не хочеш каятись до останнього свого подиху!

Після цього містер Требб нахилився над номером четвертим і конфіденційно відрекомендував його мені, як легку літню тканину, дуже модну у світському товаристві, через що він вважатиме за честь для себе вбрати в костюм з неї свого славного земляка (якщо тільки йому можна так про мене висловитись).

- Та ти подаси нарешті номер п'ятий і номер восьмий, ледацюго? - звернувся містер Требб до хлопчака, покінчивши з рекламою номера четвертого.- Чи мені доведеться копняком тебе звідси витурити й самому піти по них?

За допомогою містера Требба я таки вибрав матеріал на костюм і знов пройшов у його вітальню зняти мірку. Бо хоч містер Требб і мав мою мірку і досі вона цілком його задовольняла, тепер було зовсім не те. «За нинішніх обставин вона зовсім не годиться, сер,- як він уклінко пояснив,- зовсім не годиться». Отож містер Требб виміряв мене вздовж і впоперек у своїй вітальні, немов я був земельною ділянкою, а він найдосвідченішим землеміром, і завдав собі при тім стільки мороки, що ніяка платня за пошиття не відшкодувала б цих його зусиль. Коли ж містер Требб нарешті з цим упорався і ми домовились, що готовий костюм буде прислано містерові Памблечуку в четвер увечері, він сказав, тримаючись за клямку на дверях:

- Я знаю, що лондонські джентльмени рідко звертаються до послуг провінційних майстрів, але якби ви, сер, пробуваючи в столиці, сподобили мене такої честі, я був би вельми вдячний. На все добре, сер, красно дякую. Двері!

Останнє слово адресувалося хлопчакові, котрий і поняття не мав, до чого воно. Але я бачив, як він ошелешено витріщився, коли його хазяїн, запобігливо обтрушуючи з моєї одежі порошинки, провів мене до самого порога. Ось саме тоді я вперше й по-справжньому відчув приголомшливу силу грошей, побачивши, як вони, образно кажучи, поклали на лопатки Треббового хлопчака.

Після цієї достопам'ятної події я побував у капелюшника, у шевця, у торговця білизною, почувуючи себе наче

той собака матінки Габбард,¹⁰ шати якому виготовляло так багато майстрів. Крім того, я побував і в конторі диліжансів, де замовив місце на сьому годину ранку в суботу. Не було такої особливої потреби всюди пояснювати, що у мене з'явилися значні кошти, однак щоразу, коли я про це згадував, господар закладу переставав споглядати з вікна події на вулиці й зосереджувався увагою на мені. Покінчивши з усіма замовленнями, я попрямував до Памблечукової крамниці й ще здалеку побачив, що цей добродій стоїть на порозі.

Дожидаючи мене, він аж горів від нетерплячки. Уранці він своїм візком заїжджав до нас у кузню й там почув новину. Тепер у своїй вітальні, тій самій, де відбулось читання «Барнуела», він приготував для мене частування і теж, пропускаючи в двері мою священну особу, наказав прикажчикові «ушитися з дороги».

- Дорогий друже,- сказав містер Памблечук, коли ми залишилися втрьох - він, я і частування,- щиро вітаю вас з нагоди такого великого щастя! Ви його заслужили, цілком заслужили!

Сказано було це слушно і, як мені здалося, вельми до речі.

- Вже сама думка про те,- сказав містер Памблечук, спершу хрипливо продемонструвавши свій захват мною,- що я відіграв певну роль у цьому - для мене найвища винагорода.

Я звернув увагу містера Памблечука, що цього питання не можна торкатися ані словом, ані натяком.

- Мій дорогий юний друже,- сказав містер Памблечук,- якщо ви дозволите називати вас так...

Я пробурмотів: «А певно ж», і містер Памблечук знов

10 Матінка Габбард - персонаж відомих англійських дитячих віршиків; у різних майстрів скуповувала одягу для свого собаки.

узяв мене за обидві руки й надав своєму жилетові хвилястого поруху, що мав виражати його схвильованість, хоч і народжувався трохи нижче від серця.

- Мій дорогий юний друже, можете покластись на мене, що у вашу відсутність я докладу всіх своїх скромних сил, щоб про це не забув Джозеф. Джозеф! - сказав містер Памблечук тоном ревного заклинання.- Джозеф!! Джозеф!!! - Після цього він похитав головою і постукав себе по лобі, засвідчуючи в такий спосіб своє ставлення до відповідної вади Джозефа.

- Але, мій дорогий юний друже,- сказав містер Памблечук,- ви ж, мабуть, голодні, ви ж так втомилися. Сідайте-но. Ось курятинка - це з «Кабана», ось язик, теж із «Кабана», ось іще одна-дві страви з «Кабана», які вам, сподіваюся, припадуть до смаку. Але невже ж це переді мною,- сказав містер Памблечук, ледве встигши сісти і вже знов схоплюючись,- невже ж це переді мною той, з ким я ділив забави його щасливого дитинства? Тож чи дозволите?.. Чи дозволите?..

Це «чи дозволите» означало, чи дозволю я, щоб він потис мені руку. Я погодився, він гаряче потис її і знов сів.

- Ось вино,- сказав містер Памблечук.- Випиймо. Подякуймо долі, і нехай вона й надалі вибирає своїх улюбленців не менш мудро. І все-таки я не можу,- сказав містер Памблечук, знов схоплюючись,- бачити перед собою того... випити за здоров'я того, хто... щоб не виявити ще раз... Тож чи дозволите?.. Чи дозволите?..

Я сказав, що дозволю, і він знов потис мені руку, спорожнив чарку й перевернув її догори дном. Я зробив так само, але хоч би я навіть і себе самого перевернув догори ногами, перше ніж випити, вино й тоді не вдарило б мені у голову з такою силою.

Містер Памблечук підклав мені смачненьке куряче крильце й найкращий шматочок язика (минули ті часи, коли на мою долю перепадали самі лише глухі закапелки шинки), а про себе, порівняльно кажучи, не дбав зовсім.

- О птице, птице! - висококомовно вдався містер Памблечук до курки на тарелі.- Чи ж думала ти, будши молоденьким курчам, яка тебе чекає доля у майбутньому! Чи ж думала ти, що під цим скромним дахом тобою буде підкріплятися той, хто... Нехай це вам видасться слабкістю з мого боку,- сказав містер Памблечук, знов схоплюючись,- але чи дозволите?.. Чи дозволите?..

Оскільки потреба у спеціальному моєму дозволі, очевидно, почала відпадати, він тут-таки задовольнив своє бажання. Я й досі не розумію, як йому щастило робити це так часто і жодного разу не порізатись об мого ножа.

- А ваша сестра,- поновив він мову після того, як ґрунтовно підживився,- що мала честь виховувати вас своєю власною рукою! Як це сумно, що вона неспроможна вповні зрозуміти, яка честь їй судилася! Чи дозволите?..

Я побачив, що він знов насувається на мене, і стримав його рукою.

- Вип'ємо за її здоров'я,- запропонував я.

- Ах! - скрикнув містер Памблечук, відхиляючись на спинку стільця й мало не мліючи від захоплення.- Ось по чому вони пізнаються, сер! - (Я не знаю, кого він ушанував титулом «сер», в усякому разі не мене, а жодної третьої душі з нами не було.) - Ось по чому пізнається шляхетна людина, сер! Завжди готова простити й привітати! Хтось нетямущий сприйняв би це як нав'язливість,- угідливо прорік Памблечук, поспіхом відставляючи неторкнуту чарку й знов схоплюючись,- але чи дозволите?..

Виконавши знову ту саму операцію, що й раніше, він вернувся на місце й випив за здоров'я моєї сестри.

- Не можна заплющувати очі,- сказав містер Памблечук,- на хиби її вдачі, але маймо надію, що вона діяла з добрими намірами.

Я сказав містерові Памблечуку, що доручив принести мій новий костюм до нього в дім, і він прийшов у екстаз від цієї виявленої йому шаноби. Я сказав, що мені не хотілося б, щоб на мене витріщали очі в селі, і він розхвалив мене до самого неба. Він дав мені наздогад, що ніхто, крім нього, не гідний моєї довіри і що... коротше, чи дозволю я? Потім він чуйно так поцікавився, чи пам'ятаю я нашу хлоп'ячу розвагу в арифметичні приклади на додавання, та як ми разом ходили записувати мене у підмайстри, та як він завжди був моїм улюбленцем і найщирішим другом? Хоча насправді ніколи й на крихту нічого подібного не було, і мені було гидко й подумати про таке, і я на це не міг би пристати, навіть випивши вдесьте-ро більше чарок вина. А проте, пригадую, мені тоді здалося, наче я дуже помилявся в ньому, наче він у дійсності розсудливий, практичний і доброзичливий чоловік.

Мало-помалу він і сам пройнявся такою великою довірою до мене, що став питати моєї ради у своїх власних справах. Він згадав, що на основі його закладу, якби його розширити, можна було б створити чимале об'єднання й монополію торгівлі зерном та насінням, що їй рівної не бувало ні в цій, ні в жодній сусідній окрузі. Для здійснення цієї запаморочливо прибуткової ідеї потрібно було всього лишень «трохи капіталу». Саме ці два слівця - «трохи капіталу». І він (Памблечук) гадає, що якби котрийсь новий партнер вклав у діло цей капітал, сер, то він, новий партнер, мав би тільки й клопоту, що у зручний для себе час самому або через повіреного переглянути grosбухи та ще двічі на рік приходити й складати в кишеню прибутки, десь так із п'ятдесят відсотків,- він га-

дає, що для молодого джентльмена з головою і водночас із грішми це чудова можливість. А що я думаю з цього приводу? Він вельми високо цінує мій розум, і його цікавить, що я думаю з цього приводу. Я сказав, що думаю так само, як і він. «Але не треба квапитись». Широчінь і чіткість мого погляду настільки вразили його, що він уже не став питати, чи я дозволю потиснути мені руку, а заявив, що просто мусить це зробити, - і негайно й зробив.

Містер Памблечук знов і знов обіцявся тримати Джозефа в межах (невідомо яких) і ретельно й повсякчасно usługувати мені (невідомо чим). Він також заявив - про що я довідався вперше в житті, оскільки ця таємниця крилася глибоко в його душі, - що він завжди говорив про мене: «Це хлопець незвичайний, і, зятямте моє слово, доля його теж буде незвичайна». Зобразивши на обличчі сумовитий усміх, він сказав, що зараз це здається просто неймовірним, і я погодився з ним. Нарешті я вийшов на двір, якимось туманно відчув, що з сонцем щось таке негаразд, і ледве чи уявляючи, куди йду, немов у напівдрімоті добрів до дорожньої застави.

Тут мене привів до тями голос містера Памблечука. Він був уже далеченько на заллятій сонцем вулиці, але, енергійно вимахуючи руками, просив, щоб я зачекав. Я зупинився, і він захекано підійшов до мене.

- Ні, дорогий друже, - сказав він, коли трохи віддихався. - Я не можу з цим примиритись. Я не пропущу такої нагоди, щоб не скористатися ще раз із вашої люб'язності... Тож чи дозволите, як давньому другові й доброзичливцю?.. Чи дозволите?

Ми, мабуть, усоте потисли один одному руки, і він обурено наказав якомусь молодому візникові дати мені дорогу. Потім він поблагословив мене й так і лишився стояти, махаючи рукою, поки я не зник за поворотом. А

я собі там звернув у поле і, перше ніж іти додому, гарненько передрімав під живоплотом.

Дуже скромний був багаж, який я мав узяти з собою до Лондона, бо з тієї малості, яка у мене була, небагато що підходило мені в моєму новому становищі. Але, вирішивши, що не можна гаяти ні хвилини, я заходився спаковуватись того ж самого дня і в поспіху спакував навіть речі, які, я знав, знадобляться мені вже наступного ранку.

Нарешті минули вівторок, серeda й четвер, а у п'ятницю вранці я пішов до містера Памблечука переодягтися у свій новий костюм і скласти візит до міс Гевішем. Для одягання містер Памблечук приділив мені власну спальню, прикрашену заради такої події чистими рушниками. Мій костюм, як і слід було сподіватись, трохи розчарував мене. Мабуть, відколи люди навчилися одягатись, жодного разу нове вбрання не виправдовувало тих ревних надій, які на нього покладалися. А проте, коли я пробув у новому костюмі з півгодини і трохи не скрутив собі шиї, марно намагаючись за допомогою ручного дзеркала містера Памблечука побачити власні литки, мені почало здаватись, що він уже краще сидить на мені. Містер Памблечук поїхав за десять миль до сусіднього містечка на базар. Я не сказав йому, коли саме збираюся виїжджати, і прощальне рукостискання з ним мені не загрозувало, отож з цього боку все склалося якнайкраще. Але, показавшись на люди у своїх нових шатах, я все-таки зі страхом проминув прикажчика, бо потай побоювався, чи не здаюся в цій одежі такою самою проявою, як Джо у недільному костюмі.

До будинку міс Гевішем я дістався загумінками й на силу спромігся подзвонити, оскільки пальці мої були в довгих цупких рукавичках. Сара Покет, що вийшла віді-

мкнути хвіртку, мало не зімліла, побачивши, яким я став, а її горіхово-шкаралуписте личко з бурого перетворилось на зелено-жовте.

- Ви? - сказала вона.- Боже всемогутній, ви? Чого вам треба?

- Я їду до Лондона, міс Покет,- пояснив я їй,- і хочу по-прощатися з міс Гевішем.

Мого візиту явно не сподівалися, бо, замкнувши за мною хвіртку, вона пішла дізнатися, як бути далі. Але повернувшись вона досить скоро й повела мене нагору, не зводячи з моєї персони враженого погляду.

Міс Гевішем, спираючись на костура, походжала по кімнаті з довгим накритим столом. Горіли все такі самі тьмяні свічки. Почувши нашу ходу, міс Гевішем зупинилась і обернулася. Вона якраз була навпроти зігнилого весільного пирога.

- Залишіться, Саро,- сказала міс Гевішем.- Ну то як, Піпе?

- Я завтра від'їжджаю до Лондона, міс Гевішем:- Я старанно зважував кожне слово.- І мені подумалося, що ви, можливо, не матимете нічого проти, якщо я завітаю до вас попрощатися.

- А ти став он який чепурун, Піпе,- сказала вона, обвівши круг мене костуром, немов та добра фея, що здійснила моє чарівне перетворення і тепер уділяла мені ще одного дарунка насамкінець.

- На мене спало таке велике щастя, відколи я останнього разу бачив вас, міс Гевішем,- пробурмотів я.- І я за це страшенно вдячний, міс Гевішем.

- Так-так,- сказала вона, врадувано косячи поглядом на розгублену й пройняту заздрістю Сару.- Я бачила містера Джеггерса. Я чула про це, Піпе. Отже, завтра ти від'їжджаєш?

- Так, міс Гевішем.

- І тебе всиновив якийсь багач?

- Так, міс Гевішем.

- Ім'я якого залишається невідомим?

- Так, міс Гевішем.

- І містера Джеггерса уповноважено стати твоїм опікуном?

- Так, міс Гевішем.

Вона просто упивалася цими запитаннями й відповідями, бачачи, як заздрощі дедалі дужче гнітять Сару Покет.

- Ну що ж,- мовила вона далі,- перед тобою блискуче майбутнє. Будь розважливий, поведься гідно, слухайся вказівок містера Джеггерса.- Вона подивилась на мене, а тоді на Сару, пригніченість якої викликала словтішний усміх у неї на обличчі.- Прощавай, Піпе! Ти ж завжди зберігатимеш це ім'я, правда?

- Так, міс Гевішем.

- Прощавай, Піпе.

Вона простягла мені руку, і я схилився на коліно й приклав її до уст. Я не думав, як попрощаюся з міс Гевішем,- це просто вийшло само собою. Вона подивилась на Сару Покет з торжеством у своїх загадкових очах, і такою я й залишив цю добру фею, коли вона стояла, схрестивши руки на костурі, посеред тьмяно освітленої кімнати, біля повитого павутинням зігнилого весільного пирога.

Сара Покет провела мене вниз, немов того привида, якого треба швидше викурити з дому. Вона все не могла прийти до тями, побачивши мене в такому незвичному вигляді, і так і була вкрай розгубленою. Я сказав їй: «Прощайте, міс Покет», але вона тільки витріщилась на мене, явно не чуючи моїх слів. Вийшовши з будинку, я поспішив до містера Памблечука, скинув новий костюм,

зав'язав у клунок і подався додому у своїй старій одежі, в якій, правду кажучи, почував себе куди вільніше, хоч і мусив нести клунка в руках.

І ось ті шість днів, що начебто мали тягтись так довго, блискавично збігли, і вже завтрашній день дивився мені в очі, а я не наважувався підвести на нього погляд. З кожним наступним вечором, як їх залишалося з шести п'ять, тоді чотири, три й два - мені дедалі дорожчим ставало товариство Джо й Бідді. Останнього вечора я їм на втіху вбрався в новий костюм і просидів у цій пишноті до самої ночі. Заради врочистої нагоди ми влаштували гарячу вечерю, оздоблену неминучою курячою печенею та фліпом. Усім нам було дуже сумно, хоч як ми й прикидалися бадьорими.

Вийти з села зі своєю валізкою я мав о п'ятій годині ранку, і ще напередодні ми з Джо домовилися, щоб він мене не проводив. Боюся - далєбі, боюся! - чи не крилася за цим думка, що якби ми вдвох показалися на стоянці диліжансів, надто вже різкий контраст був би між нами. Я силкувався переконати себе, що нічого такого й не думаю, але, піднявшись у свою кімнатинку того останнього вечора, мусив таки визнати, що це дуже ймовірно, і вже ладен був зійти вниз і попросити Джо, щоб провів мене. Але не зійшов і не попросив.

Усю ніч мені снилися неспокійні сні, в яких диліжанси їхали куди завгодно, аби лиш не до Лондона, і запряжено в них було то собак, то котів, то свиней, то людей, але жодного разу - коней. Химерні дорожні пригоди не полишали мене до самого світанку, коли вже почали співати пташки. Тоді я підвівся, почав одягатись, але, присівши біля вікна, щоб востаннє оглянути краєвид, там-таки міцно заснув.

Бідді раненько встала приготувати мені сніданок, і я,

не проспавши й години, крізь сон почув дим з кухні й перелякано схопився, подумавши, що вже день. Але ще довго після цього - знизу вже почувся брязкіт чашок, та й я сам давно був одягнений - мені не ставало духу спуститись. Я так і сидів нагорі, то відмикаючи й розв'язуючи свою валізку, то знов замикаючи її й зав'язуючи, доки нарешті Бідді не гукнула, що я спізнююсь.

Снідав я поспіхом, байдужий до їжі. Схопившись з-за столу, я жваво, наче це тільки-но спало мені на думку, сказав: «Що ж, мабуть, уже пора!», поцілував сестру, що, сидячи на своєму звичайному місці, сміялася, кивала й тіпала головою, поцілував Бідді й обняв Джо за шию. Потім узяв валізку й вийшов. Востаннє я побачив їх, коли оглянувся на якусь шамотню позад себе: це Джо кидав услід мені старого черевика, а другого черевика кидала Бідді. Я тоді зупинився й помахав їм капелюхом, у відповідь на що любий мій Джо, вимахуючи дужою правоцею над головою, хрипко прокричав: «Гур-ра!», а Бідді затулила обличчя фартухом.

Я жваво йшов уперед, думаючи, що от вибратися виявилось куди легше, ніж я боявся, і що як це виглядало б, якби старий черевик полетів навздогін за диліжансом на очах в усієї Головної вулиці! Дорогою я невимушено посвистував. У селі всюди було мирно й тихо, легкий туман урочисто знімався вгору, немов відкриваючи переді мною світ,- а я ж був тут колись такий маленький і безневинний, і те, до чого я прямував, здавалося таким невідомим і безмірним, що раптом грудка підкотилась мені до горла, і я заплакав. Сталось це край села, де стояв дорожній стовп із вказівним перстом; я поклав на нього руку й сказав:

- Прощавай, мій любий, дорогий друже!

Нам не слід соромитися своїх сліз, бог свідок, бо вони

ж наче дощем змивають задушливу пилюгу, що висушує наші стружені серця. Коли я виплакався, мені полегшало - я пожалкував за дечим, гостріш відчув власну невдячність і подобрішав. Якби до мене раніше прийшов цей плач, Джо, певне, був би зі мною у ту хвилину.

Настільки упокорили мене ці мої сльози, які знов і знов наvertsались мені на очі на безлюдному шляху, що, й сівши в диліжанс і виїхавши з міста, я все з бодем у серці думав, чи не зійти мені, коли мінятимуть коней, та не вернутись назад, щоб ще бодай вечір побути у колі близьких і якось щиріше з ними розпрощатися. Коней поміняли, а я так і не наважився висісти, втішаючи себе тим, що й з наступної станції це так само можна буде зробити. У цих міркуваннях мені не раз ввижався Джо то в одному, то в іншому перехожому, що наближався до нас, і серце у мене завмирало... Так наче Джо міг тут опинитись!

Ми ще раз поміняли коней, і ще раз, і вже було занадто пізно й занадто далеко вертатись, тож я поїхав далі. А туман тим часом геть увесь урочисто знявся вгору, і переді мною розпростерся широкий світ.

Такий кінець першої пори Піпових сподівань.

Розділ 20

Поїздка від нашого міста до столиці тривала годин зо п'ять. Полудень уже минув, коли запряжена четвериком дорожня карета, в якій я їхав, влилася в тисняву лондонського вуличного руху й підкотила до заїзду «Схрещені Ключі» на розі Вуд-стріт і Чіпсайду.

Ми, британці, на той час дійшли рішучого переконання, що піддавати сумніву нашу найкращість в усьому - різнозначне національній зраді; якби не це, то я, настраханий величезним обширом Лондона, ледве чи сумнівався б, що вулиці тут досить бридкі, криві, вузькі й брудні.

Містер Джеггерс, як і було домовлено, сповістив мені свою адресу - вулиця Літл-Брітен; нижче на візитівці він дописав: «Поблизу ринку Смітфілд, поруч з конторою диліжансів». Однак візник, засмальцьовану шинелю якого покривало чи не стільки ж пелерин, скільки йому було років, так старанно запакував мене у свою карету й загородив відкидною рипучою підніжкою, немов збирався везти за півсотні миль. Чимало часу пішло на те, щоб він вибрався на передок, оздоблений, як я пригадую, старим, побитим негодами гороховим чохлом, що його міль сточила на стріп'я. Чудернацька то була буда - з шістьма великими коронами по боках, з обідраними петлями ззаду, де могла б учепитися ціла юрба лакеїв, і добрим разком цвяхів під ними, щоб віднадити охочих проїхатись на дурничку. Не встиг я пристроїтись у кареті й вирішити, на що більше вона скидається - на клуню чи лахмітничкову крамничку, і подумати, навіщо конче всередині тримати торби з вівсом,- коли помітив, що візник уже лаштується злазити, наче ми ось-ось маємо зупинитись.

Незабаром ми й справді зупинились на якійсь похмурій вуличці, перед конторою, на відчинених дверях якої було виведено: «Містер Джеггерс».

- Скільки з мене? - спитав я у візника. Він відповів:

- Шилінг,- якщо не зволите дати більше. Я, звісно, сказав, що не зволю.

- Тоді, значить, шилінг,- погодився візник.- Не треба мені клопоту на голову. Я його вже знаю! - Він примружив око на двері з написом імені містера Джеггерса й похитав головою.

Коли він, одержавши свого шилінга, кінець кінцем вибрався знову на передок і від'їхав (помітно при цьому підбадьорившись), я ввійшов зі своєю валізкою в контору й спитав, чи можу побачити містера Джеггерса.

- Його немає,- відповів клерк.- Він зараз у суді. А ви будете містер Піп?

Я підтвердив клерків здогад.

- Містер Джеггерс просив передати вам, щоб ви почекали у нього в кабінеті. Оскільки він сьогодні бере участь у процесі, він не міг сказати, чи довго затримається. Але, судячи з того, що час йому дорогий, він не пробуде там жодної зайвої хвилини.

З цими словами клерк відчинив двері й провів мене до кімнати у глибині будинку. В ній ми побачили якогось одноокогого типа у вельветовій куртці й бриджах, що при нашій появі підвів голову від газети, яку проглядав, і витер носа рукавом.

- Вийдіть, Майку, почекаєте надворі,- сказав йому клерк.

Я вже хотів перепросити, що мимоволі завадив чоловікові, але клерк не став маніжитись і зразу ж спровадив відвідувача з кабінету, кинув услід його хутрянну шапку і сам теж вийшов.

Кабінет мав дуже гнітючий вигляд, бо світло проби-валось сюди тільки крізь скляну покрівлю; шибки до того ж були де-не-де так чудно позаклеювані, що нагадували розтовчену голову в пластирях, і навколишні будівлі, ви-кривлено відбиваючись у тих шибках, неначе витягували шиї, щоб краще розгледіти мене знизу. Паперів у кабінеті було не так багато, як я сподівався, зате містилися всякі дивні речі, що їх я аж ніяк не сподівався тут побачити: старий іржавий пістолет, шабля у піхвах, кілька незроз-умілих, як на мене, скриньок та пакунків, а на полиці два потворні гіпсові зліпки з по-чудернацькому розбухлих і судомно скривлених облич. Господарів стілець із висо-кою спинкою був оббитий цупкою чорною тканиною з рядочками мідноголових цвяшків по краях, мов та труна; я вже бачив, як містер Джеггерс сидить випростано на цьому стільці, покусує пальця й нагонить жах на клієнтів. Кабінет був невеликий, і клієнти, здається, завели собі звичку упиратися в саму стіну: вся вона, особливо нав-проти стільця містера Джеггерса, була зашоргана плечи-ма. Я згадав, що й одноокий тип теж терся об стіну, коли я несамохіть завинив у його вигнанні.

Я сів на призначеного для клієнтів стільця, який стояв сидінням до господаревого, і відчув усю гнітючість цієї кімнати. Я пригадав, що й клерк, як і його патрон, мав такий вигляд, немов він про кожного знає, які у кого приховані вади. Мене цікавило, звідки всі ці дивні речі й як вони тут опинились. Мене цікавило, чи дві розбухлі личини - не рідня містера Джеггерса, і якщо лиха доля су-дила йому мати таких відворотних родичів, чому він три-має їх на цих запорошених, полицях на поталу кіптяві й мухам, а не забере до себе додому. Звичайно, я ще не знав, що таке літній день у Лондоні, і, можливо, на моєму настрої прикро позначились задушне повітря, пилюка й

сажа, які густим шаром лежали на всьому навколо. Коротше кажучи, я ще посидів трохи в тісному кабінеті містера Джеггерса, а потім, відчуваючи, що далі вже несила перебувати в товаристві тих потвор на полиці, підвівся й вийшов.

Коли я сказав клеркові, що хочу трохи прогулятися, він порадив пройти за ріг, до Смітфілду.¹¹ Отак я опинився на Смітфілді, і цей гидомирний ринок мало не обліпив мене всього брудом, жиром, кров'ю й пінявою. Кинувшись навтіки, я завернув на якусь вулицю, де побачив величезну чорну баню собору святого Павла, що виступала з-поза понурої кам'яної будівлі; котрийсь перехожий назвав її Ньюгейтською в'язницею. Уздовж муру в'язниці бруківку притрусили соломою, щоб притишити стукіт підвід; і з цієї обставини, а також з того, що тут повсюди юрмилися люди, від яких страшенно тхнуло горілкою та пивом, я зробив висновок, що засідає суд.

Поки я розглядався так, до мене присусідився якийсь надзвичайно брудний підпилий судовик, запитавши, чи не волів би я ввійти й послухати одну-дві справи, за півкрони він забезпечить мені місце у першому ряду, звідки я зможу в усій красі побачити лорда верховного суддю у перуці й мантиї - він розписав цю грізну персону, немов то була воскова фігура на ярмарковому балагані, а незабаром ще й знизив ціну за неї до вісімнадцяти пенсів. Коли я відхилив його пропозицію, пославшись на брак часу, він по доброті своїй запросив мене у двір і показав, де стоять шибениці і де людей прилюдно шмагають батогами, а потім провів до «дверей боржників», через які засуджених виводять на страту, і, щоб посилити мою зацікавленість цими страшними вратами, натякнув, що після-

11 На площі Смітфілд до 1868 р. містився найбільший у Лондоні м'ясний ринок.

завтра рівно о восьмій ранку звідси виведуть чотирьох чоловік, після чого їх усіх і повісять рядком. Ці жахіття викликали у мене гидливість до Лондона, тим паче, що на власникові лорда верховного судді вся одежа (починаючи від капелюха й до черевиків, з носовою хустинкою включно) відгонила пліснявою, явно діставшись йому з других рук, тобто - як я собі взяв у голову - була придбана майже задарма у ката. За цих обставин я ще, гадаю, малим відбувся, коли здихався його за шилінг.

Заглянувши в контору й дізнавшись, що містер Джеггерс досі не з'явився, я вийшов знову. Цього разу я пройшовся по Літл-Брітен і завернув за огорожу церкви святого Варфоломея, де переконався, що не я один лекаю на містера Джеггерса. Там походжали двоє чоловік змовницького вигляду - вони зосереджено ступали поміж плитами й про щось розмовляли; один з них сказав другому, коли вони проминали мене: «Якщо тільки можливо, Джеггерс це зробить». У кутку стояв гурт з трьох чоловік та двох жінок - одна з них плакала, прикриваючи лице брудною хусткою, а друга, поправляючи хустку в себе на плечах, утішала її: «Та Джеггерс за нього, чого ж ти ще хочеш, Міліє?» Поки я прогулювався, за огорожею з'явився якийсь червоноокий коротун-єврейчик з другим таким самим єврейчиком, якого віл зараз же кудись послав, а сам тим часом, дуже збудливий вдачею, заходився в неспокої витанцьовувати джигу під ліхтарним стовпом, маячливо приспівуючи собі: «О Джеггерс, Джеггерс, Джеггерс! Хай всіх їх забере чортеггерс, аби мені був Джеггерс!» Ці свідчення популярності мого опікуна справили на мене велике враження, і він став здаватися ще цікавішим і загадковішим.

Нарешті, виглянувши з-за металевої хвіртки на Літл-Брітен, я побачив, що містер Джеггерс перетинає дорогу,

прямуючи до мене. Ту ж хвилину й інші побачили його й кинулись йому навперейми. Містер Джеггерс мовчки поклав руку мені на плече й повів із собою, на ходу відскіпуючись від своїх прохачів.

Першими були два змовники.

- Щодо вас, то я нічого не маю сказати,- кинув він їм, тицяючи в них пальцем.- Того, що я знаю, з мене досить. Чим скінчиться - бабця надвоє гадала. Я вам з самого початку казав. Ви заплатили Веммікові?

- Ми зібрали гроші сьогодні вранці, сер,- покійрно пояснив один з чоловіків, поки другий силкувався що-небудь вичитати з Джеггерсового обличчя.

- Я не питаю вас, коли ви зібрали, чи де, чи взагалі зібрали. Веммік їх одержав?

- Так, сер,- в один голос відповіли обидва.

- Дуже добре, ви можете йти. Я зовсім не хочу нічого чути! - заявив містер Джеггерс, відмахуючись від них рукою.- Ще слово почую - і відмовлюся вести справу.

- Ми думали, містере Джеггерс...- почав один з чоловіків, стягуючи капелюха.

- Саме цього я й не велів вам робити,- сказав містер Джеггерс.- Ви думали! Я за вас думаю, і цього достатньо. Якщо ви мені будете потрібні, я знаю, де вас знайти. Мені не треба, щоб ви за мною бігали. Більше не хочу нічого й чути! Ні слова!

Двоє чоловіків подивились один на одного, коли містер Джеггерс отак відганяв їх помахом руки, і мовчки й покійрно відстали.

- Ну, а ви? - сказав містер Джеггерс, раптом зупинившись і обернувшись до двох жінок у хустках, від яких непомітно відокремились троє чоловіків.- Це Емілія, чи не так?

- Так, містере Джеггерс.

- А ви не забули, що якби не я,- гостро кинув містер Джеггерс,- вас би не було тут і не могло бути?

- О так, сер! - вигукнули в один голос жінки.- Хай вас бог благословить, добродію, як таке забути!

- Тоді чого ж вас сюди принесло? - спитав містер Джеггерс.

- Але ж мій Білл, сер! - благально озвалась заплакана жінка.

- Послухайте, що я вам скажу,- промовив містер Джеггерс.- Затямте раз і назавжди! Якщо ви не знаєте, що ваш Білл у надійних руках, то я це знаю. А якщо ви будете ходити сюди й набридати з цим своїм Біллом, то я провчу й Білла, і вас: махну на нього рукою, і як буде, так і буде. Ви заплатили Веммікові?

- О так, сер! Геть до мідяка.

- Дуже добре. В такому разі ви зробили все, що мали зробити. Ще слово від вас... одне-єдине слово...- і Веммік поверне вам гроші.

Почувши таку страшну погрозу, обидві жінки зразу ж відійшли. Тепер лишався тільки той збудливий єврейчик, що вже встиг декілька разів схопити містера Джеггерса за полу сурдута й піднести її до уст.

- Хто це такий? - нищівно холодним тоном озвався містер Джеггерс- Чого цьому чоловікові треба?

- Мій дорогий міссере Джеггерс! Я рідний брат Абраама Лазаруса.

- А хто це? - спитав містер Джеггерс.- Пустіть мою полу.

Прохач ще раз поцілував крайчик одежі містера Джеггерса, тоді відпустив її й відповів:

- Абраам Лазарус, підозра у крадіжці столового срібла.

- Ви спізналися,- зауважив містер Джеггерс.- Я відстоюю інтереси потерпілого.

- Боженьку мій, міссере Джеггерс! - скрикнув, полотноючи, мій збудливий знайомець.- І не кажіть, що ви проти Абраама Лазаруса!

- Але це так,- відповів містер Джеггерс.- І тут нема про що балакати. Дайте пройти!

- Міссере Джеггерс! Півхвилиночки. Ось щойно зараз, тільки-но, мій родич пішов до міссера Вемміка запропонувати будь-які умови. Міссере Джеггерс! Чверть хвилиночки! Коли б ваша згода, щоб ми перекупили вас від супротивної сторони... за будь-яку ціну, ми на всякі гроші згодні!.. Міссере Джеггерс!.. Міссере!..

Мій опікун байдужісінько відмахнувся від прохальника і залишив його витанцьовувати на тротуарі, мов на розжареному вугіллі. Далі вже без усяких перешкод ми дійшли до контори, де застали клерка й того чоловіка у вельветі та хутряній шапці.

- Тут прийшов Майк,- доповів клерк, підводячись зі своєї табуретки й підходячи ближче до патрона.

- Ага,- зауважив містер Джеггерс, переводячи погляд на відвідувача, що смикав себе за чубчик на лобі, немов той бичок з дитячої пісеньки за мотузку дзвоника.- Вашого приятеля черга сьогодні. То як?

- Та що ж, міст'ре Джеггерс,- відказав Майк глухим голосом, наче терпів від хронічної нежиті,- я добре поморочився, поки знайшов, сер, такого, що більш-менш підходить.

- Що він може посвідчити під присягою?

- Та що, міст'ре Джеггерс,- сказав Майк, витираючи носа цим разом уже хутряною шапкою,- взагалі-то будь-що.

Містер Джеггерс раптом розлютився.

- Я ж перестерігав вас,- сказав він, тицяючи пальцем у настраханого клієнта,- що як надумаете тут говорити в

такий спосіб, вам це добром не минеться! Негіднику ви чортів, як ви посміли говорити таке мені?

Клієнт не тільки злякався, але й розгубився, так ніби не усвідомлював, що він такого накоїв.

- Йолоп! - тихо сказав клерк, штурхаючи його під бік.- Бевзень! Хто ж такі речі говорить уголос?

- Востаннє питаю вас, телепню ви один,- суворо промовив мій опікун,- що цей ваш чоловік може посвідчити під присягою?

Майк препильно подивився на мого опікуна, мовби силкуючись вичитати щось у нього з обличчя, і поволі відповів:

- Або що той взагалі на таке не здатен, або що він цілу ту ніч був разом з ним і ні на хвильку не відходив.

- Тож надалі вважайте. Яке ремесло у цього чоловіка?

Майк подивився на свою шапку, тоді на підлогу, тоді на стелю, тоді на клерка, тоді ще й на мене і нарешті почав непевним тоном:

- Ми вбрали його, як...- Але мій опікун гримнув на нього:

- Що? До вас не доходить, я бачу?

(- Йолоп! - удруге докинув клерк і ще раз штурхнув його під бік.)

Трохи помулявшись, Майк прояснів і почав знову:

- Він вбраний, як порядний пиріжник. А чи й кондитер.

- Він десь близько? - спитав мій опікун.

- Я залишив його на сходинках за рогом,- відповів Майк.

- Ану-но проведіть його повз вікно, я гляну, який у нього вигляд.

Вікно малося на увазі те, що з контори. Ми всі втрьох підійшли до цього вікна в дротяній сітці й невдовзі поба-

чили, як за ним невимушено пройшовся собі клієнт, а поруч ступав звірячої статури цибань, що мав на плечах кучу білу полотняну куртку й на голові паперовий ковпак. Цей липовий представник кондитерського фаху був виразно п'януватий, а під оком у нього красувався за давнини уже синець, підмащений фарбою.

- Скажіть йому, щоб негайно забрав звідси свого свідка,- вкрай бридливо звернувся мій опікун до клерка,- і спитайте, що він думав, приводячи сюди такого суб'єкта.

Після цього опікун повів мене до кабінету, де заходився навстоячки перекушувати сандвічем, запиваючи його хересом з фляжки (ївши, він, здавалося, навіть на сандвіча наганяв страху), і принагідно повідомив, яких заходів він вжив щодо мене. До понеділка я пробуду в Барнардовім заїзді, куди вже одвезли для мене ліжко, у містера Покета-молодшого, а в понеділок поїду з ним до його батька подивитись, чи мені там сподобається. Крім того, я дізнався, скільки можу витратити на себе грошей - виявилось, що досить багато,- а також одержав від опікуна сховані в котрійсь шухляді його столу картки з адресами різних майстрових, які можуть знадобитись мені для пошиття одягу та всяких інших потреб.

- Ви переконаєтесь, що кредит вам буде відкрито цілком достатній,- сказав мій опікун, хапливо підкріплюючись із фляжки хересу, яка віддавала, мов ціла бочка вина,- а я в такий спосіб зможу тримати вас під контролем, щоб осмикнути, коли ви заліжете в борги. Звичайно, так чи інак, але ви їх наробите, хоч я вже тут не винен.

Поміркувавши над цією підбадьорливою заувагою містера Джеггерса, я спитав його, чи не послати мені по карету. Він відповів, що потреби такої немає, бо йти зовсім недалеко, і, якщо я не заперечую, Веммік проведе мене туди.

Таким чином я довідався, що Веммік - це клерк із сусідньої кімнати. Зверху покликали іншого клерка йому на підміну, і я, потиснувши руку опікунові, вийшов удвох з Вемміком. Надворі вже зібрався новий гурт клієнтів, але Веммік швидко дав їм раду, холодно й рішуче сказавши: «Даремно чекаєте, він більше нікого не прийме», після чого вже ніхто нам не набридав, і ми вільно рушили далі.

Розділ 21

Придивляючись до Вемміка при світлі дня, я побачив, що він сухорлявий, невисокий, а риси його прямокутного дерев'яного обличчя справляли таке враження, неначе хтось недбало видовбав їх тупим долотом. Були на цьому обличчі заглибини, які зійшли б за ямочки, коли б матеріал був м'якший, а знаряддя гостріше, але в даному разі вони становили просто щербини. Три-чотири їх видніло у нього на носі, тільки долото не довело до кінця цих оздоблювальних робіт, облишивши свої зусилля на половині. Приношеність його комірців свідчила, що він був нежонатий; крім того, він явно зазнав багатьох важких втрат: на ньому було не менш як чотири жалобні персні та ще брошка з дівою і плакучою вербою біля нагробка з урною. Я також помітив, що на ланцюжку від годинника у нього висіло кілька пернів та брелоків,- так наче його всього обтяжували згадки про друзів, які відійшли у вічність. Він мав маленькі проникливі очі, чорні й блискучі, і тонкий широкий рот у ряботинні. Володів він усім цим добром, на мою думку, років сорок - п'ятдесят.

- Отже, це ви вперше у Лондоні? - поцікавився містер Веммік.

- Вперше,- відповів я.

- Колись і я був тут новачком,- сказав містер Веммік.- Тепер аж не віриться.

- Ви так добре його тепер вивчили?

- Та вже ж вивчив,- сказав містер Веммік.- Знаю, чим воно живе.

- Мабуть, розбещеності тут чимало? - спитав я не так через допитливість, як просто задля слова.

- Тут, у Лондоні, вас можуть обдурити, пограбувати й забити. Хоча, правда, й деінде охочих на такі справи не бракує.

- Це хіба зі злості,- додав я, щоб трохи послабити разючість його слів.

- Ну, щодо злості я не знаю,- відказав містер Веммік.- Злих людей не так і багато. Радше це роблять, коли є нагода поживитись.

- Тоді ще гірше.

- Ви так гадаєте? - заперечив містер Веммік.- Як на мене, то воно однаково.

Капелюха він насадив на саму маківку й дивився просто себе, йдучи з таким самозаглибленим виглядом, наче на вулицях не було нічого, вартого його уваги. Рот у нього дуже скидався на отвір у поштовій скриньці, і на обличчі його весь час був якийсь наче механічний усміх. Ми вже піднялися на Голборн-Гіл, коли я нарешті побачив, що то тільки видимість, бо насправді він зовсім не усміхався.

- А ви знаєте, де мешкає містер Метью Покет? - спитав я у нього.

- Знаю,- відповів він, киваючи кудись убік.- В Гем-мерсміті, західна частина Лондона.

- Це далеко?

- Миль зо п'ять буде.

- А його самого ви знаєте?

- Е, ви, бачу, влаштовуєте мені справжній допит! - сказав містер Веммік, схвально дивлячись на мене.- Так, я його знаю. Я вже його знаю!

Промовив він ці слова чи то вибачливо, чи то осудливо, в усякому разі, мене вони трохи неприємно вразили, і я все ще скося позирав на його непроникне обличчя в надії щось там догледіти підбадьорливе, коли раптом він

сказав, що ми вже дійшли до Барнардового заїзду. Вигляд цього «заїзду» мене аж ніяк не врадував: я уявляв собі містера Барнарда, як реальну особу, власника готелю, проти якого «Синій Кабан» з нашого містечка скидався б на звичайнісіньку нічліжку. Аж воно виявилось, що Барнард - це безтілесний дух, фантом, а його заклад - купа бруднющих облуплених будівель, згромаджених у гнилому закуті, де сходилися коти з усієї околиці.

Хвіртка впустила нас до цього милого пристанища, а довгий прохід вивів на маленький похмурий двір, який видався мені схожим на безмогильний цвинтар. Зроду я ще не бачив таких понурих дерев, таких понурих горобців, таких понурих котів і таких понурих будинків (числом десь так із шестеро). Вікна помешкань, на які поділялися ці будівлі, виставляли на видноту фіранки й штори в різних стадіях пошарпаності, ущерблені вазони, потріскані шибки, усілякі нужденні підпірки й закурений мотлох, а порожні кімнати бликали мені в очі численними наліпками: «Здаємо в оренду», «Здаємо в оренду», «Здаємо в оренду», неначе більш не знаходилось охочих тут селитись, і душа неприкаяного Барнарда поступово заспокоювалась у міру того, як нинішні постояльці один за одним накладали на себе руки й лягали в неосвячені похоронним церемоніалом могили під бруківкою двору. Виряджене у брудний жалобний покров з кіптяви й диму, це занехаяне створіння Барнардове, зведене до рівня смітника, притрушувало голову свою попелом, покірно змирившись із покутою й приниженням, що випали на його долю. Так сприйняв це мій зір, тоді як сморід сухої, мокрої і всякої іншої гнититви, що тихенько гнила на занедбаних горищах та в погребях, а також сморід пацюків, мишей, блощиць та сусідніх стаєнь відчутно дратував мій

нюх і нав'язливо кричав: «Нюхайте мікстуру Барнарда!»¹²

Таким далеким від ідеалу було здійснення першого з моїх великих сподівань, що аж розгубленість проступила у моєму погляді, коли я подивився на містера Вемміка.

- Справді,- сказав він,- зрозумівши мене по-своєму,- тут так безлюдно, що вам нагадало провінцію. Мені теж.

Він провів мене в якийсь куток, і ми сходами - які по волі перетворювались на руїну, через що мешканці верхнього поверху, відчинивши котрогось недалекого ранку двері, могли виявити, що їм немає анінайменшої можливості зійти вниз,- піднялися на горішню площадинку, де на двзрях побачили напис: «М-р Покет-мол.», а на скриньці для листів прочитали приліплений папірець: «Скоро буду».

- Він, мабуть, не сподівався вас так рано,- пояснив містер Веммік.- Я вам більше не потрібен?

- Ні, і прикміть мою щирю подяку,- сказав я.

- Оскільки готівка йде через мої руки,- зауважив містер Веммік,- ми, очевидно, бачитимемось досить часто. Усього вам найкращого.

- І вам так само.

Я простяг руку, і містер Веммік спершу подививсь на неї так, наче я чогось просив у нього. Проте потім глянув на мене і зрозумів свою помилку.

- Авжеж! Звичайно. Ви звикли тиснути руку на прощання?

Я трохи розгубився, подумавши, що в Лондоні це, можливо, вийшло з моди, але відповів ствердно.

- А я відвик якимось,- сказав містер Веммік,- Хіба що коли назавжди прощаєшся. Що ж, я дуже радий нашому знайомству. Всього найкращого.

Коли ми потисли один одному руки й він пішов, я від-

12 Очевидно, натяк на широковідомі тодішні ліки.

чинив вікно на сходовій клітці і мало не відтяв собі голову, бо підпорки перегнули й рама впала донизу, мов ніж гільйотини. Щастя ще, що я не встиг вистромити голови назовні. Уникнувши в такий спосіб погібелі, я вдовольнився тим, що став сумовито споглядати затуманений краєвид Барнардового заїзду, яким він поставав крізь грубий шар бруду на шибках, і розмірковувати при цьому, що Лондон великою мірою перехвалено.

Містер Покет-молодший, здається, розумів під словом «скоро» щось зовсім інше, ніж я, бо, дочекавши його з добрих півгодини, я зовсім занудився і встиг на кожній шибці по кілька разів повиводити пальцем серед бруду своє ім'я, коли нарешті почув на сходах ходу. Одне за одним у полі зору з'явилися капелюх, голова, шийна хустинка, жилет, штани й черевики молодика приблизно однакового зі мною суспільного положення. Під пахвами він ніс два паперові пакунки та ще в руці кошик полуниць, і весь був захеканий.

- Містер Піп? - спитав він.

- Містер Покет? - спитав і я.

- Дорогий мій, ви вже даруйте! - вигукнув він.- Я знаю, що з ваших країв якийсь диліжанс від'їжджає ополудні, то й подумав, що ви ним і прибудете. Власне, я тільки заради вас виходив, хоч це мене зовсім не виправдовує: я подумав, що як ви з провінції, то вам, може, захочеться трохи ягід на закуску, і махнув на Ковент-Гарденський ринок,- там добрі бувають.

Дивлячись на нього, я відчув, що просто очам своїм не вірю. Я якось недоладно подякував йому за увагу й подумав: чи не сон це все?

- А двері ці, дорогий мій, такі неподатні! - вигукнув господар помешкання.

Бачивши, що він змагається з дверима, коли вміст

двох пакунків у нього під пахзами вже почав перетворюватись на квашу, я висловив бажання потримати їх. Він з привітною усмішкою простяг пакунки і кинувся в бій з дверима, наче перед ним був хижий звір. Врешті двері розчинились, і то так раптово, що він полетів на мене, я на протилежні двері, і обоє ми засміялися. Але все-таки я й досі очам своїм не вірив, так наче все це діялось уві сні.

- Прошу, заходьте,- запросив мене містер Покет-молодший.- Сюди, будь ласка. Тут не бозна-які вигоди, але, сподіваюсь, до понеділка ви якось перетерпите. Мій батько подумав, що вам краще буде провести завтрашній день зі мною, ніж з ним, і що ви, можливо, захочете пройтися по Лондону. Я залюбки покажу вам місто. Що ж до столування, то, сподіваюся, воно буде не найгірше, оскільки харчі приставлятимуть із сусідньої кав'ярні і - мушу додати - за ваші гроші, таке розпорядження дав містер Джеггерс. Помешкання ж у нас не надто розкішне, я-бо сам себе утримую, батько нічим не може мені допомогти, та я б і не погодився щось у нього брати, навіть мавши таку змогу. Ось наша вітальня; стільці, столи, килим і таке інше - це те, що змогли мені дати з дому. А до скатертин, ложок і сільничок я не маю ніякого відношення: їх принесено з кав'ярні спеціально для вас. Ось моя спальенька, трохи вогкувато, але в Барнарді вогкувато всюди. Ось у цій кімнаті ви спатимете, меблі взято напрокат, хоча, я думаю, вони підходять; якщо вам ще щось буде потрібно - скажіть, і я дістану. Оселя це відлюдна, ми будемо тільки вдвох і, сподіваюся, не поб'ємося. Але, дорогий мій, я перепрошую - пакунки й досі у вас у руках! Давайте їх сюди й пробачте, ради бога! Мені аж соромно!

Стоячи навпроти містера Покета-молодшого й передаючи йому пакунки - один і другий,- я побачив, як ра-

зючий подив з'явився в його очах, такий самий, який був і у мене в погляді, і почув, як він сказав, аж відсахнувшись:

- Боже, таж ви отой хлопчик, що забрався у садок!
- А ви,- сказав я,- той самий блідий паничик!

Розділ 22

Блідий паничик і я стояли й розглядали один одного у Барнардовім заїзді, а потім обидва приснули сміхом.

- Отже, то були ви! - сказав він.

- Отже, то були ви - сказав і я.

Потім ми наново приглянулись один до одного й знов засміялись.

- Ну що ж, це все було давно,- сказав блідий паничик, щиро простягаючи мені руку,- і ви, маю надію, великодушно вибачите мені, що я вас так відлупив.

З цих слів мені стало ясно, що містер Герберт Покет (Герберт - таке було ім'я блідого паничика) трохи сплутав свій намір з тим, як він здійснився. Але я вирішив пропустити повз увагу цю деталь, і ми обмінялися палким рукостисканням.

У той час перед вами ще не було осяйного майбутнього? - запитав Герберт Покет.

- Ні,- відповів я.

- Ні,- повторив він.- Я чув, що це влаштувалося зовсім недавно. Тоді я був ближче до того, щоб мати перед собою осяйне майбутнє.

- Справді?

- Так. Міс Гевішем викликала мене тоді до себе подивитись, чи не припаду я їй до смаку. Виявилось, що не припав.

Я з чемності зауважив, що це мене дивує.

- Кепський смак! - засміявся Герберт.- Але факт. Так, вона викликала мене погостювати, і якби я успішно витримав випробування, моє майбутнє, очевидно, було б забезпечене і мене б, мабуть, як це називається... корот-

ше, з Естеллою.

- Що таке? - насторожився я.

Розмовляючи зі мною, він водночас викладав ягоди на тарілки, тож і не знайшов зразу потрібного слова.

- Поріднили,- пояснив він, підбираючи ягоди, що на-трусилися на стіл.- Засватали. Заручили. Як це ще можна назвати? Ну, щось у цьому роді.

- І як же ви пережили розчарування? - спитав я.

- Пхе! - відповів він.- Було б чого! Вона ж справжня зміюка.

- Міс Гевішем?

- Вона, власне, теж, але я мав на оці Естеллу, Ця дівчина зла, пихата й вередлива, як тільки можна бути, міс Гевішем навмисне так її виховала, щоб помститись на всіх чоловіках.

- А вона родичка міс Гевішем?

- Ніяка не родичка,- відповів він.- Просто приймачка.

- А чому вона мала б мститися на всіх чоловіках? За віщо мститися?

- Боже мій, містере Піп! - скрикнув він.- То ви нічого не знаєте?

- Ні,- сказав я.

- Дорогий мій, це ціла історія, і її ми прибережемо на обід. А тим часом дозвольте поставити вам одне запитання. Як ви опинились там у той день?

Я розповів йому, і він уважно вислухав мене аж до останнього слова, а тоді знову засміявся й запитав, чи ще довго після того я ходив у синцях. Його я не став про те саме запитувати, бо мав щодо цього абсолютно певну думку.

- Містер Джеггерс, як я зрозумів, ваш опікун? - мовив він далі.

- Так!

- Ви знаєте, що він повірений міс Гевішем і ознайомлений з її справами більше, ніж будь-хто інший.

Це вже, я відчував, підводило мене до небезпечної теми. Я відповів, не криючи своєї здержливості, що бачив містера Джеггерса у домі міс Гевішем лише раз, саме в день нашої бійки, і що він, мабуть, і не запам'ятав мене тоді.

- Він був такий люб'язний, що запропонував мого батька на роль вашого наставника і з цією метою спеціально їздив до нього. Про батька він чув, звичайно, від міс Гевішем. Мій батько - її родич, хоч вони не дуже спілкуються: батько у мене до підлесників не належить і не хоче їй потурати.

Герберт Покет поводився так щиро й невимушено, що не міг не викликати симпатії. Ніколи - ні до нього, ні після нього - я не зустрічав людини, кожен погляд якої і порух переконливіше засвідчували б таку органічну нездатність на який-небудь підступ чи підлість. Щось було на диво обнадійливе в усьому його вигляді, але при тім відчувалося, що він ніколи не досягне великого успіху чи багатства. Не знаю, з чого я зробив цей висновок. Ми ще й не сіли обідати, а я вже мав таке відчуття, хоч і не можу його пояснити.

Він і досі був блідий панич, і за всією його жвавістю та рухливістю прозирала якась нездоланна млявість: здоров'я у нього, мабуть, було не дуже міцне. Обличчя він мав не аж так і гарне, але надзвичайно привітне й веселе, що краще за всяку вроду. Трохи нескладний і тепер, як був того дня, коли його тіло немилосердно мотлошили мої кулаки,- він, здавалося, повік лишатиметься бадьорим і молодим. Сумнівно, щоб на ньому добре сидів провінційний виріб містера Требба, та одне певне, що у своєму досить уже блаженському вбранні він почувався куди

вільніше, ніж я в новому.

Оскільки він виявився таким товариським, я повівся б нечемно, не відповівши йому взаємністю, тим більше, що ми ж обоє були молоді. Отож я виклав перед ним свою недовгу історію, особливо наголосивши на тому, що мені заборонено допитуватись, хто мій доброчинець. Далі я згадав, що, виріши у сільській кузні, майже зовсім не знаюся на пристойних манерах, тим-то мені б дуже стали у пригоді його поради, коли він побачить, що я розгублюся або щось зроблю не так.

- Я охоче допоможу,- погодився він,- хоч уже наперед знаю, що вам дуже мало чого треба буде підказувати. Мабуть, ми багато часу проводитимемо разом, тому я б хотів, щоб ми між собою відкинули зайві церемонії. Давай по-простому - звертайся до мене на ім'я, Герберт, та й годі.

Я подякував і пристав на цю пропозицію. Зі свого боку я повідомив його, що мене звать Філіпом.

- Ні, Філіп - не годиться,- сказав він,- сміючись.- Це нагадує мені повчального хлопчика з читанки: він був такий ледачий, що звалився у ставок, і такий гладкий, що очі йому затекли жиром, і такий жаднучий, що заховав свого пирога, поки його миші не струбили, і так любив розоряти пташині гнізда, що його самого зжерли ведмеді, які жили по сусідству. Я ось що придумав. Ми з тобою так чудово гармоніюємо один з одним, та й ти ж був ковалем... отже, не заперечуєш?

- Чого б я став заперечувати,- відповів я.- Але мені щось не ясно...

- Ти не заперечуєш, щоб я називав тебе Генделем?¹³ У Генделя є чудова музична п'єска, вона називається «Га-

¹³ Гендель Г.-Ф. (1685-1759) - великий німецький композитор; з 1710 р. до кінця життя жив у Англії.

рмонійний коваль».

- Мені це дуже подобається.

- Тоді, мій любий Генделю,- сказав він, обертаючись на звук відчинюваних дверей,- ось уже й обід, і я прошу тебе на чільне місце за столом, оскільки ж це ти частуєш обідом.

Але я цього й слухати не хотів, тож чільне місце дісталось йому, а я сів навпроти. Обід був у нас цілком пристойний - мені тоді подумалось, чисто як бенкет у лорд-мера,- і особливо приємний тим, що ми були тільки вдвох, без нікого зі старших людей, і в самому осередку Лондона. Це до того ж надавало нашій учті дещо вільного характеру, бо якщо стіл був обставлений, як висловився б містер Памблечук, «ще й як розкішно» - і наїдки, й посуд походили з кав'ярні,- то суміжний терен вітальні являв собою пустельне й непритульне видовище, через що офіціантові з кав'ярні довелося покласти покришки на підлогу (де він зараз же й перечепився через них), розтоплене масло притулити в кріслі, хліб - на книжковій полиці, а варену курку - в сусідній кімнаті на моєму ліжку, де ввечері, лягаючи спати, я виявив чималу порцію петрушки й загуслого жиру. Завдяки цьому бенкет видався преславний, а коли й офіціанта не стало, щоб пасти мене очима, втісі моїй просто не було меж.

Обід був уже в самому розпалі, коли я нагадав Гербертові його обіцянку розповісти про міс Гевішем.

- А й правда,- відповів він.- Зараз ти про неї почувеш. Але насамперед, Генделю, дозволь нагадати, що в Лондоні не заведено стромляти ножа в рот - так недовго й до нещасливого випадку,- для цього існує виделка, та й ту сунуть у рот не дуже глибоко. Про це ледве чи й варто говорити, хоча все-таки краще зважати на досвід інших людей. Крім того, ложку звичайно беруть пальцями не

зверху, а знизу. Це має дві переваги. Так зручніше до рота потрапити (що якраз ми й маємо на меті в даному разі), і правий лікоть не так задирається, наче ти розкриваєш устриці.

Ці дружні зауваження він висловив так невимушено, що ми обоє засміялися і я навіть не почервонів.

- А тепер щодо міс Гевішем,- повів він далі.- Міс Гевішем, мушу сказати, розпещена з самого дитинства. Мати її померла, коли вона була ще немовлям, і батько ні в чому не відмовляв їй. Він був провінційним джентльменом у ваших краях та ще й броварем. Я, власне, не бачу нічого в цьому особливо достойного, коли хто живе з броварського промислу, але загальна думка така, що от пекти хліб - благородному негоже, тоді як пива можеш варити донесхочу і залишатись благородною людиною. Таке на кожному кроці трапляється.

- Але утримувати шинок джентльмен не може, правда ж? - сказав я.

- Ні в якому разі,- відказав Герберт.- Зате шинок цілком може утримувати джентльмена. Отож містер Гевішем був дуже багатий і дуже гордий. Така сама була і його дочка.

- Міс Гевішем була одиначкою? - запитав я.

- Стривай хвилинку, я до цього підходжу. Ні, вона не була одиначкою. Вона мала однокровного брата. Батько таємно одружився вдруге, здається, з власною куховаркою.

- Ти ж кажеш - він був гордий,- зауважив я.

- І це правда, любий Генделю. Він тому й одружився з другою жінкою таємно, що був гордий. А за якийсь час вона померла. І ось тоді, коли її не стало, за моїми припущеннями, він уперше й сказав про свій другий шлюб дочці, і син з тих пір став жити в їхній родині, в тому домі,

який ти добре знаєш. Син виріс гулякою, марнотратом, неробою - одне слово, зіпсутою людиною. Кінець кінцем батько позбавив його спадщини, але, коли помирав, змилостивився і щось йому таки відписав, тільки менше, ніж дочці... Вибач, але мушу сказати, що ти надміру сумлінно спорожняєш свою чарку: зовсім нема потреби перехиляти її аж собі на ніс, щоб у товаристві повірили, що вона в тебе порожня.

Я зробив це, заслухавшись у його розповідь, і тепер подякував йому й перепросив. Він сказав: «Нема за що» - і повів далі:

- Міс Гевішем стала багатою спадкоємицею і, звісно ж, знайшлося чимало охочих просити її руки. Справи її однокровного брата тепер знов пішли вгору, але, маючи борги й наробивши нових дурниць, він невдовзі геть усе розтринькав. З сестрою він сварився значно частіше, ніж з батьком, і, крім того, підозрювали, що він смертельно ненавидів її, гадаючи, ніби вона намовляла проти нього батька. Тепер почнеться найсумніша сторінка нашої історії,- я тільки зауважу, любий Генделю, що серветка не влазить у склянку.

Чому я намагався запхати серветку до склянки - цього я вже аніяк не поясню. Я тільки знаю, що куди впертіше, ніж вимагали цього обставини, силувався втиснути її в ці вузькі межі. Знов я подякував йому й перепросив, і знов він відповів цілком невимушено: «Нема за що. Така дрібниця» - і повів мову далі.

- Тепер з'явився на сцені - скажімо, на перегонах, на балах чи десь там ще - один чоловік, що почав залицятись до міс Гевішем. Я ніколи його не бачив (бо це трапилось двадцять п'ять років тому, коли нас обох, Генделю, ще й на світі не було), але мій батько казав, що він був поставний собою і міг хоч кому задурити голову. От

тільки сприйняти його за джентльмена можна було хіба з наївності чи упередження, у цьому батько був цілком певен, бо він вважає, що як хто не має шляхетності в душі, то й манер джентльменських у нього ніколи не може бути. Він каже, що скільки не поліруй дерево, а волокон не сховаєш: чим більше політури, тим виразніш проступають волокна. Отож цей чоловік просвітку не давав міс Гевішем і запевняв її у своїй безмежній відданості. Спершу вона, здається, холоднувато ставилась до нього, а потім уся її холодність розтанула і вона закохалась по вуха. Вона його просто обожнювала. А він, граючи на її почуттях, систематично видурював у неї великі гроші й умовив, щоб вона за чималу суму викупила у брата його пайку в броварні (яку по слабості душевній заповів йому батько),- мовляв, як він стане їй чоловіком, то візьме у свої руки все підприємство. Твій опікун тоді ще не був повіреним міс Гевішем, та й вона ж була така гордовита й така закохана, що нічیهї ради й не послухала б. Родичі ж її були бідні і намагалися за своєю вигодою тягти - всі, крім мого батька: він, хоч і бідний, ніколи, однак, не був лестуном чи заздрісником. Тільки він і наважився перестерегти її, що вона занадто потурає цьому молодикові, нерозважливо дає йому надто велику владу над собою. Це її дуже розгнівило, і на очах у нареченого вона показала батькові на двері,- відтоді він її більше й не бачив. Я згадав, як вона сказала: «Метью прийде сюди, коли я лежатиму мертвою на цьому столі», і спитав у Герберта: невже ж його батько так озлився проти неї?

- Зовсім ні,- відповів Герберт,- але вона на очах у свого майбутнього чоловіка закинула батькові, ніби він сам снував якісь плани щодо неї, тож і невдоволений, що вони розладнались. Тепер якби він пішов до неї, то навіть йому і навіть їй могло б здатися, немов так було насправ-

ді. Та вернімся до того чоловіка, щоб уже скінчити з ним. Призначили день шлюбу, закупили весільне вбрання, запланували весільну подорож, запросили гостей. Той день настав, але наречений не з'явився. Він написав листа...

- Що його вона отримала, одягаючись до шлюбу?! - вигукнув я.- За двадцять хвилин до дев'ятої?

- І саме на цій годині й хвилині,- сказав Герберт, киваючи головою,- вона опісля зупинила всі годинники. Лист, як я можу гадати, містив убивче повідомлення про те, що ніякого весілля не буде. Коли міс Гевішем трохи відійшла від тяжкої хвороби, в яку вкинула її ця звістка, вона привела весь дім у той занехаяний стан, в якому ти його бачив, і сама вже більш ніколи не показувалась на світло денне.

- І це вся історія? - спитав я трохи перегадом.

- Вся, оскільки я її знаю. Та й то зібрана докупи з розрізнених деталей, бо мій батько завжди уникає цієї теми, і навіть коли міс Гевішем запрошувала мене, розповів мені тільки найнеобхідніше. Але одну річ я таки забув. Вважали, що цей чоловік, якому вона так необдуманно довірилась, діяв увесь час у згоді з її однокровним братом, що між ними існувала змова і що вони ділились прибутками.

- Дивно, чому він не одружився з нею - адже тоді все її добро перейшло б до нього,- сказав я.

- А можливо, він уже був жонатий, і, можливо, в плані брата якраз і входило так жорстоко її принизити,- сказав Герберт.- Правда, це тільки мої припущення.

- А що сталося з тими двома? - спитав я, знову трохи помовчавши.

- Вони докотилися до найгіршої ганьби й безчестя, які тільки можливі, і втратили все.

- Але вони ще живі?

- Не знаю.

- Ти оце сказав, що Естелла не родичка міс Гевішем, а приймачка. Коли її взято в прийми?

Герберт знизав плечима.

- Скільки я чув про міс Гевішем, Естелла була у неї завжди. Більш я нічого не знаю. А тепер, Генделю,- сказав він на завершення своєї розповіді,- ми вже все між собою з'ясували. Ти знаєш про міс Гевішем усе, що і я знаю.

- І все, що я знаю,- докинув я,- ти знаєш.

- Справді. Отож між нами не буде місця якому-небудь суперництву чи непорозумінню. А щодо тієї обставини, якою обумовлене твоє майбутнє - щоб не допитуватись і не обговорювати, кому саме ти його завдячуєш,- то можеш бути певний, що ані я, ані будь-хто з моїх близьких ніколи цього й натяком не торкнеться.

Він промовив це з такою делікатністю, що мені стало ясно: хоч би я прожив під дахом його батька хто й зна як багато років, на цю тему я не почую навіть півслова. Але водночас Герберт промовив це так значливо, що мені стало ясно й інше: він, як і я, був певний, що моя добродчинниця - міс Гевішем.

Доти мені й на думку не спадало, що він навмисне підвів розмову до цього питання, аби вже більше до нього не повертатись; я зрозумів це тільки тоді, коли ми обоє відчули себе легше й невимушеніше. Ми весело розмовляли й жартували, і я між іншим спитав його, хто ж такий він сам. Він відповів:

- Капіталіст. Страхувальник кораблів.- Помітивши, що я розглянувся по кімнаті в пошуках яких-небудь ознак кораблів або капіталу, він додав: - У Сіті.

В мене було таке уявлення, що «страхувальники кораблів» у Сіті - люди вельми багаті й вагомі, і я з трепетом душевним подумав, як поклав був юного «страхувальни-

ка» на лопатки, підбив йому підприємницьке око й розтяв ділове чоло. Але тут-таки собі на полегкість я згадав те не знати на чому основане відчуття, що Герберт Покет ніколи не досягне великого успіху чи багатства.

- Я вкладатиму капітал не тільки у страхування кораблів. Я придбаю собі акції якого-небудь надійного страховального товариства й пройду в дирекцію. Дещо вкладу в гірничорудний промисел. А поза тим і від себе зафрахтую кілька тисяч тонн. Гадаю,- провадив він, відхилившись на стільці,- що я торгуватиму з Ост-Індією: шовк, хустки, прянощі, барвники, опій, цінні породи дерева. Товар усе цікавий.

- А зиск це дає значний? - поцікавився я.

- Величезний! - відповів він.

Я знов завагався й почав уже думати, що з цими сподіваннями моїм нема чого й тягатися.

- Гадаю, що й з Вест-Індією я теж заведу торгівлю - цукром, тютюном, ромом. І ще з Цейлоном, там особливо цінні слонові бивні.

- Для цього тобі треба буде багато кораблів,- зауважив я.

- Цілу флотилію,- підтвердив він. Приголомшений розмахом цих торговельних операцій, я запитав, куди переважно курсують кораблі, що їх він тепер застрахував.

- Я ще не почав їх страхувати,- пояснив він.- Поки що я приглядаюся.

Цей різновид занять якимось уже більш узгоджувався з Барнардовим заїздом, і я з порозумінням зауважив:

- Ага!

- Атож. Я працюю у фінансовій конторі й приглядаюся.

- А фінансова контора дає зиск? - запитав я.

- Кому саме? Ти маєш на увазі - юнакові, що в ній працює? - замість відповіді запитав він сам.

- Так. Тобі.

- Та, власне, ні. Мені - ні.- Він сказав це таким тоном, наче добре зважив усі «за» й «проти».- Прямого зиску не дає. Тобто платні я ніякої не одержую і мушу утримуватись... власним коштом.

Це вже зисками й не пахло, і я похитав головою, наче натякаючи на те, що при таких джерелах прибутків не дуже обростеш капіталом.

- Але суть у тому,- пояснив Герберт Покет,- що ти приглядаєшся. А це важить чимало. Розумієш, ти сидиш у фінансовій конторі й приглядаєшся.

З його слів хтось би подумав, що як не сидіти в конторі, то, «розумієш», і приглядатись не можна; але я поклався на його досвід і промовчав.

- А потім настає час,- сказав Герберт,- коли враз перед тобою з'являється щаслива нагода. Ти - за неї, береш усе, що вона може тобі дати, збиваєш капітал, і вже ти кум королю. А коли у тебе в руках капітал, залишається тільки орудувати ним.

Це дуже нагадувало його поведінку під час нашої сутички в садку - просто дуже. І свою бідність він сприймав точнісінько так само, як тоді був сприйняв поразку. Здавалося, йому що всі копняки та стусани долі, що ті мої удари - було однаково. Він явно не мав нічого, окрім найпотрібнішого мінімуму, бо все, на що я б не кинув оком, виявляється, було прислане сюди чи з кав'ярні, чи ще звідкілясь, і то моїм коштом.

А проте, розжившись подумки на багатство, він зовсім не заносився з ним, тож я навіть відчув вдячність за таку його скромність. Це було приємним додатком до його й без того приємної натури, і ми з ним зразу заприятелювали. Ввечері ми вийшли прогулятись по вулицях і побували за півціни в театрі, тобто на другій п'есі, що їх ставили одним заходом; наступного дня сходили до Вест-

мінстерського абатства, а надвечір гуляли в парках, і я запитав себе в думках: хто підковує усіх цих коней, і пошкодував, що не Джо.

Як я прикинув у неділю, збігло добрих кілька місяців, відколи я розпрощався з Джо й Бідді. Поміж мною і ними проліг широкий простір, болота відступили кудись бозна-як далеко, і створювалось таке враження, ніби й час розсунувся. Що я оце тільки минулої неділі у своєму старому недільному вбранні був у нашій старій церковці - цей факт здавався і з географічного погляду, і з громадського цілком абсурдним, і земля, і небо заперечували саму таку можливість. А притім на людних лондонських вулицях, яскраво освітлених у вечірньому присмерку, мені вчувалися сумовиті докори, що я покинув так далеко нашу бідну стару кухню, і серед глухої ночі хода ледацюгисторожа, що снував подвір'ям Барнардового заїзду, вдаючи, ніби виконує свою охоронну місію, глухо відлунювала у мене в серці.

У понеділок уранці за чверть до дев'ятої Герберт вирушив показатись - а водночас, мабуть, і приглянутись - до своєї контори, і я пішов разом з ним. Ми домовились, що за пару годин він звільниться і проведе мене до Геммерсміту. Бачачи, куди понеділкового ранку спрямовували свої стопи молоді страхувальники, можна було зробити висновок, що яйця, з яких вилуплюються ці майбутні велетні торгівлі, як і яйця страусів, треба тримати у гарячому поросі. Та й сама зачухана контора, де сидів Герберт, аж ніяк не скидалася на добрий спостережний пункт: містилась вона у дворі на третьому поверсі, і з вікон її, що виходили на вікна іншого такого самого приміщення третього поверху, ні до чого було й приглядатись.

Чекати мені довелось мало не до полудня, і я за цей час побував на біржі, де під оголошеннями суднових ком-

паній сиділи якісь неголені люди, що видались мені заможними купцями, тільки невідомо чого похнюпленими. Коли з'явився Герберт, ми пішли перекусити в одній знаменитій кав'ярні, яку я тоді сприйняв з усією можливою шанобливістю, а тепер згадую як найнахабніше ошуканство на всю Європу, і де - чого я й у той день не міг не помітити - підливи на скатертинах, ножах і фартухах офіціантів було значно більше, ніж при печені. Підживившись тут за досить помірну ціну (якщо врахувати, що жирні плями надавались безплатно), ми вернулись у Барнардів заїзд по мою валізку й поїхали диліжансом до Геммерсміту. Дістались ми туди близько третьої години і вже за кілька хвилин були біля будинку містера Покета. Відчинивши хвіртку, ми опинились у невеликому садку понад річкою, в якому грались діти господаря. Невдовзі я вже зміг спостерегти - а я в цьому питанні чоловік безсторонній, отже, моя думка може бути об'єктивною,- що діти містера й місіс Покет не так росли чи там виховувались, як літали перевертом.

Місіс Покет сиділа під деревом на садовому кріслі, поклавши ноги на друге таке саме крісло, і читала, а дві няньки прогулювались по садку, поки діти гралися.

- Познайомтесь, мамо,- сказав Герберт,- ось цей юнак - містер Піп.

Після цього місіс Покет привітала мене з належною гідністю.

- Мастере Елік і міс Джейн! - окликнула одна з няньок двох дітей.- Якщо ви лазитимете в кущі, то впадете в річку й потопитесь, і що тоді ваш тато скаже?

Тут-таки вона підняла хустинку місіс Покет і зауважила:

- Це вже сьогодні вшосте ви губите її, мем!

Після чого місіс Покет засміялася й сказала: «Дякую,

Флопсон», а тоді вмостилася зручніше - тепер уже тільки на одному кріслі - і знов заходилася читати. Вираз її обличчя відразу ж став такий уважний і зосереджений, наче вона цілий тиждень не відривалася від книжки. Однак, не пробігши й десяти рядків, вона зненацька підвела на мене погляд і спитала:

- Матінка ваша, гадаю, жива й здорова?

Таке несподіване запитання страшенно мене ошелешило, і я вже почав плести якусь нісенітницю, що от якби я й справді мав згадану особу, то вона, безперечно, була б здорова і дуже втішена такою увагою і передала б їй свої поздоровлення, коли раптом мене врятувала та сама нянька.

- Ну, це вже, їй-богу, всьоме! - скрикнула вона, піднімаючи хустинку.- І що з вами сьогодні таке, мем?

Місіс Покет узяла цю свою річ, спершу подивилась на неї вкрай здивовано, немов уперше в житті її бачила, тоді впізнала, засміялася, сказала: «Дякую, Флопсон», і, забувши про мене, заглибилась у читання.

Маючи нарешті змогу перелічити маленьких Покетів, я виявив, що їх не менш як шестеро і кожне з них або летіло перевертом, або було на підході до цього. Ледве я скінчив підрахунок, як звідкілясь ізгори пролунало жалібне пхикання сьомого з них.

- Не інакше, як дитя! - заявила Флопсон, неначе вельми вражена.- Поспішіть нагору, Міллерс!

Міллерс, тобто друга нянька, пішла в дім, і потроху немовляче пхикання притихло й зовсім припинилося, так ніби юному черевомовцеві чимось заткали рота. Місіс Покет увесь час невідривно читала, аж мене зацікавило, що то в неї за книжка.

Ми чекали, очевидно, появи містера Покета; в усякому разі, чогось ми чекали, отож я мав нагоду завважити

незвичайне явище у цій родині: коли котресь із дітей у ході гри опинялось поблизу матері, воно незмінно спотикалося й летіло перевертом, що кожного разу викликало у місіс Покет короткочасний подив, а у дитини трохи триваліший вереск. Я ніяк не міг зрозуміти, що тут за причина, коли це з'явилася Міллерс із немовлям, передала згадане немовля Флопсон, і та вже підносила його до місіс Покет, але раптом теж спіткнулася й була б то-рохнулась об землю разом з дитям, якби ми з Гербертом не підхопили її.

- Боже милий, Флопсон! - промовила місіс Покет, на мить підводячи погляд від книжки.- Всі спотикаються!

- І справді - боже милий, мем! - відрізала Флопсон, вся червона, як буряк.- Бо що це у вас тут таке?

- У мене, Флопсон? - здивувалася місіс Покет.

- Що ж, коли це не ваша підніжка! - скрикнула Флопсон.- Як же тут не спіткнутися, коли у вас лавочка під спідницями! Візьміть-но дитя, мем, а книжку дайте мені.

Місіс Покет зробила, як їй сказали, і стала невміло гукати дитину на колінах, тимчасом як решта дітей гралася навколо. Тривало це дуже недовго, а тоді місіс Покет дала команду відправити всіх дітей в дім передрімати. Так я здійснив друге своє відкриття у той день: виховання маленьких Покетів полягало чи не в тому, щоб по черзі літати перевертом і вкладатися спати.

Отож коли Флопсон і Міллерс загнали дітей у приміщення, немов маленьку отару овець, і звідти вийшов познайомитись зі мною містер Покет, я після всього побаченого не дуже здивувався, що вираз обличчя цього джентльмена заклопотаний, а сива чуприна розкуйовджена, неначе він уже втратив надію бодай дещо у своєму домі довести до ладу.

Розділ 23

Містер Покет сказав, що радий мене бачити і що я не розчаруюся знайомством з ним. «Бо я нічого лихого не здатний накоїти»,- додав він, усміхаючись точнісінько так само, як і його син. Виглядав він досить молодо, незважаючи на свою сивину та заклопотаність, і тримався цілком природно, без найменшого фальшу. Його трохи смішна розгубленість могла б здатися навіть безглуздою, якби він сам не відчував цієї своєї риси. Переговоривши кілька хвилин зі мною, він звернувся до місіс Покет, стривожено звівши чорні красиві брови: «Біліндо, ти, сподіваюся, познайомилася з містером Піпом?» Вона підвела очі від книжки й сказала: «Так». Потім механічно посміхнулась до мене й поцікавилася, чи подобається мені смак апельсинової води. Оскільки це запитання не мало аніякого відношення до того, що говорилося перед тим та опісля, ці її слова, як і перші, я сприйняв як звичайну спробу підтримати салонну розмову.

Місіс Покет - як я довідався за кілька годин, хоч розповісти про це можу вже й зараз,- була єдиною донькою одного небіжчика-джентльмена, який випадково вибився у дворяни і втовк собі в голову, що його небіжчик-тато дістав би титул баронета, якби не чиїсь підступи - чиї саме, я давно забув, навіть якщо й знав - чи короля, чи прем'єр-міністра, чи лорд-канцлера, чи архієпископа Кентерберійського, чи то ще когось. Виходячи з цього суто здогадного факту, він зачислив себе до найродовитіших аристократів. Самому ж йому даровано було дворянство, як я зрозумів, за те, що він узяв штурмом англійську граматику, склавши на веленовому папері вірнопідданчий

адрес із нагоди закладання першого каменю під якусь будівлю, і подав котромусь членові королівської родини чи то кельму, чи то відерце з розчином. Але хоч би як там, а він доклав зусиль, щоб майбутню місіс Покет від самої колиски виховувано так, ніби доля неодмінно подарує їй титулованого чоловіка й будь-які плебейські практичні знання їй зовсім ні до чого.

Внаслідок такого пильного нагляду й опіки над юною леді тямущий татусь домігся того, що вона виросла істотно мальовничою, але цілковито безпорадною і безпомічною. Тільки-но вступивши у пору юності з цим своїм бездоганним багажем за плечима, вона зустріла містера Покета, який теж тільки-но вступив у цю пору і ще не вирішив остаточно, чи йому посісти крісло голови палати лордів, а чи увінчати голову єпископською митрою. Оскільки те й друге було тільки питанням часу, вони вдвох вирішили часу не гаяти (хоч і мали його достатньо, щоб трохи подумати) і побралися без відома тямущого татуся. Цей самий татусь, що не міг ані дати їм чогось, ані чогось позбавити, окрім свого благословення, поогинався якийсь час і зрештою милостиво уділив їм цього посагу, повідомивши містера Покета, що його дружина - «скарб, гідний самого принца». Містер Покет пустив цей принців скарб в обіг буденного життя, але діставав з нього, як свідчить поголос, украй мізерний відсоток. А проте багато хто відчував до місіс Покет свого роду шанобливе співчуття, що вона вийшла заміж за чоловіка без титулу, тоді як до містера Покета відчували свого роду вибачливий осуд, що він не зумів вищезгаданого домогтися.

Містер Покет провів мене в дім і показав мою кімнату - досить приємну й умебльовану так, що вона могла правити й за вітальню. Потім він постукав у двері двох сусідніх таких самих кімнат і познайомив з їх пожилеця-

ми, на прізвище Драмл та Стартоп. Драмл, старуватий з вигляду й важкий статурою молодик, саме насвистував. Стартоп, молодший літами й зовнішністю, сидів за книжкою, міцно затиснувши руками голову, щоб вона часом не підірвалася від надто щічного заряду знань.

І містер, і місіс Покет так виразно засвідчували свою несаможиттєвість, що мене зацікавило, хто ж насправді господарює в домі і дозволяє їм у ньому жити, і нарешті я виявив, що ця невидима влада - в руках челяді. Так воно було, можливо, і легше, бо позбавляло зайвого клопоту, але обходилося вочевидь дорогоувато, оскільки челядь, шануючи власну гідність, ні в чому собі не відмовляла з наїдків та напоїв і влаштовувала численні прийоми у своїх підвальних покоях. Щоправда, містера й місіс Покет вони годували досить терпимо, хоч усе-таки мені завжди здавалося, що столуватися в кухні було б набагато смачніше - звісно, коли столувальник міг при потребі постояти за себе, бо от я не пробував там ще й тижня, як одна сусідка, з якою Покети не були навіть знайомі, написала їм листа, повідомляючи, що бачила, як Міллерс була немовля. Цей лист страшенно збентежив місіс Покет, вона залялася слізьми й сказала, як це погано, коли сусіди встряють у чужі справи.

З часом, головню від Герберта, я довідався, що містер Покет блискуче закінчив школу в Гарроу й університет у Кембріджі, але, мавши щастя замолоду пошлюбити місіс Покет, затьмарив собі перспективи й мусив задовольнитися скромною роллю репетитора. Підготувавши певну кількість лобасів молодого віку - чиї впливові татусі одно-стайно обіцяли допомогти йому в подальшій кар'єрі, хоча не менш одностайно й забували про свої обіцянки, тільки-но підопічні виходили з-під його влади,- він розчарувався в цьому невдячному ремеслі й переїхав до Ло-

ндона. Тут, у міру того, як поступово зазнавали краху його більш честолюбні заміри, він став підучувати молодих людей, які раніш чи то не мали змоги просвітитись, чи то знехтували її, або натреновував інших задля якихось спеціальних потреб, а також прикладав свої знання до літературних компіляцій та правки чужих рукописів, і на ці кошти, додані до його вельми скромного річного доходу, утримував дім, в якому я опинився.

Містер і місіс Покет мали одну лизоблюдну сусідку, вдовицю такої співчутливої вдачі, що вона з кожним погоджувалась, кожного благословляла, кожному ладна була приділити - відповідно до обставин - усмішку чи сльозу. Звалась ця добродійка місіс Койлер, і в самий день мого приїзду мені випала честь супроводити її до обіднього столу. Вже на сходах вона дала мені наздогад, як пригнічує дорогу місіс Покет те, що дорогий містер Покет змушений морочитися з недоуками. Мене це не стосується,- докинула вона у пориві любові й довіри (познайомили її зі мною заледве хвилин п'ять перед тим),- і якби всі учні були такі, як я, була то б зовсім інша річ.

- Але дорога місіс Покет,- вела далі місіс Койлер,- після того, як вона так рано в житті зазнала розчарування (за що дорогого містера Покета аж ніяк не можна ганити), потребує всіляких вигод і розкоші...

- Атож, мем,- сказав я, щоб зупинити її, бо вона ось-ось готова була розплакатись.

- І коли вона має такі аристократичні нахили...

- Атож, мем,- сказав я знову з тією самою метою.

- ...дуже прикро,- вела своєї місіс Койлер,- що дорогий містер Покет не може приділяти достатньо часу й уваги дорогій місіс Покет.

Я мимохіть подумав, що куди прикріше було б, якби, скажімо, м'ясоторговець не міг приділяти достатньо часу

й уваги дорогій місіс Покет, але не сказав нічого, бо почував себе дуже скуто, мусивши зосередитись на тому, щоб не схибити супроти світських манер.

Хоч уся моя пильність була спрямована на ножа з виделкою, ложку, склянку й тому подібні знаряддя самоубивства, я, проте, довідався з розмови за столом між місіс Покет і Драмлом, ім'я якого було Бентлі, що він у разі смерті безпосереднього спадкоємця має надію успадкувати титул баронета. Далі з'ясувалося, що книжка, яку місіс Покет читала в садку, вся про титули, і що місіс Покет з певністю знає, коли саме внесли б у цю книжку її дідуся, якби він взагалі мав туди потрапити. Драмл говорив мало (бувши, як мені здалося, понурої натури) але і з небагатьох його слів було ясно, що себе він залічує до еліти і в місіс Покет вбачає особу рівного йому кола. Ніхто, крім їх двох та ще лизоблюдної місіс Койлер, зовсім не цікавився їхньою розмовою, а Гербертові вона навіть була неприємна, але їй, здавалося, й кінця не буде, коли це ввійшов хлопчик-служка й доповів про несподівану притичину. Куховарка, виявляється, десь поділа яловичину. В цю хвилину я на свій невимовний подив уперше побачив, як містер Покет розважає душу вельми незвичайною процедурою, яка, однак, ні на кого не справила ані найменшого враження і до якої невдовзі я теж цілком при звичаївся. Він відклав ножа й виделку - бо саме нарізав печеню, - втопив обидві руки у власну розкошлану чуприну і надлюдським зусиллям спробував піднести себе за волосся. Здійснивши цю спробу й нітрохи не піднісши своє тіло, він спокійнісінько знов узявся за ножа й виделку.

Місіс Койлер тоді змінила тему розмови й заходилася підлещувати мене. Спершу це мені сподобалось, але її лестощі були дуже дешеві, і насолода ця скоро вичерпалася.

Вона так звивисто підсипалась до мене, що її, мовляв, страшенно цікавлять мої друзі й ті краї, звідки я прибув, - аж я немов навіч побачив її зміїне роздвоєне жало, а коли вона вряди-годи наскакувала на Стартопа (котрий дуже рідко озивався до неї) або на Драмла (котрий озивався ще рідше), я навіть позаздрив їм, що вони сидять по другий бік столу.

Після обіду привели дітей, і місіс Койлер стала захоплено розхвалювати їхні очі, носи й ноги - що становить дуже мудрий спосіб впливати на дитячий розвиток. Дівчаток було четверо, хлопчаків двоє, та ще немовля, яке могло бути й тим, і тим, і кандидат на його місце, який поки що не був ні тим, ні тим. Приставили цю дитячу команду Флопсон і Міллерс, що діяли як сержанти-вербувальники, а місіс Покет сприйняла юних претендентів на аристократство так, наче раніше вже мала приємність їх інспектувати, але тепер не знала, що саме треба з ними робити.

- Дайте-но мені вашу виделку, мем, і візьміть дитину, - сказала їй Флопсон.- Тільки не так беріть, а то її голова опиниться під столом.

Скориставшись порадою, місіс Покет узяла дитину в інакший спосіб, внаслідок чого голова дитини опинилась на столі, про що присутніх сповістив голосний стукіт.

- Боже мій, боже! Давайте її мені назад, мем,- забідкалася Флопсон,- а ви, міс Джейн, ходіть-но сюди станцюйте, втіште дитя!

Одне з найменших дівчаток, що сиділо поруч зі мною, зовсім ще крихітка, яка явно дочасно перейняла ка себе турботу про інших дітей, підвелася і доти пританцьовувала перед малям, аж доки воно перестало верещати й засміялося. Тоді й решта дітей засміялася, і містер Покет теж (який за цей час двічі пробував піднести себе за во-

лосся), і всі ми засміялися й розвеселилися.

Флопсон, склавши дитя навпіл, як ляльку, нарешті без пригод умостила його на колінах у господині й дала йому погратись лускоріхом, водночас попередивши місіс Покет, щоб воно, не дай боже, не штрикнуло себе ним в око, і суворо наказавши міс Джейн теж за цим пильнувати. Після цього обидві няньки вийшли з їдальні й затіяли на сходах жваву возтузню із безпутним хлопчаком, який прислуговував при обіді й добру половину своїх гудзиків згайнував за картярським столом.

Я непомалу стривожився, коли побачив, що місіс Покет, звернувши всю увагу на суперечку з Драмлом щодо двох носіїв баронетських титулів і споживаючи при цьому просяклі вином скибки апельсину з цукром, зовсім забула про дитину на колінах, яка чинила вкрай небезпечні маніпуляції лускоріхом. Нарешті маленька Джейн, збагнувши, під якою загрозою череп дитини, тихенько підвелася й за домогою кількох жестів та міміки виманила ту страхітливу цяцьку. Місіс Покет, що саме в цю хвилину впоралася з апельсином, невдоволено подивилась на Джейн і сказала:

- Як ти смієш, зухвале дівчисько? Ану марш на своє місце!

- Мамцю, дорогенька,- пробелькотіла дівчинка,- але ж дитина могла око собі вибити!

- І ти смієш мені таке казати?! - обурилась місіс Покет.- Зараз же мені марш на своє місце!

Я аж знітився від благородного обурення місіс Покет, так наче це я сам його спричинив.

- Біліндо,- заступився містер Покет з протилежного кінця столу,- не можна бути такою нерозважливою! Джейн же втрутилась тільки, щоб запобігти лихові.

- Я нікому не дозволю втручатись! - заявила місіс По-

кет.- Мене дивує, Метью, що ти висуваєш проти мене таке обвинувачення.

- Боже всемогутній! - скрикнув містер Покет у пориві безнадійної розпуки.- Дитя може розтовкти собі голову лускоріхом, і його забороняється рятувати!

- Я не дозволю, щоб Джейн втручалась у мої дії! - сказала місіс Покет, змірявши величним поглядом безневинну малу злочинницю.- Сподіваюсь, я пам'ятаю, хто був мій бідний дідусь. Теж мені, Джейн!

Містер Покет знову втопив руки у свою чуприну і цього разу спромігся трошечки піднести себе над стільцем.

- Тільки послухайте! - безпорадно огласив він довколишній простір.- Дітям вільно забиватися лускачами на смерть в ім'я чиїхось бідних дідусів! - Після цього знов опустився на стілець і замовк.

Поки тривала ця сцена, ми сиділи, ніяково прикипівши поглядами до столу. Під час подальшої паузи чесне й невгамовне дитя ручками й голосом тяглося до маленької Джейн, немовби з усіх членів родини (челядь не беремо до уваги) тільки з нею воно й зналося.

- Містере Драмл,- сказала місіс Покет,- подзвоніть, будь ласка, щоб прийшла Флопсон. Ти, Джейн, вредне дівчисько, забирайся спати! А ти, ясочко моя, іди до мамусі!

Дитя, як чесна душа, вчинило рішучий опір. Воно трохи не випало з рук у місіс Покет, коли замість його ніжного личка перед присутніми раптом постали плетені черевички та пухкенькі ніжки, і відчайдушно протестувало ще й тоді, коли його виносили з кімнати. І зрештою воно таки наполягло на своєму: за кілька хвилин я побачив його у вікні на руках у маленької Джейн.

Решта п'ятеро дітей так і залишилися в їдальні, оскільки у Флопсон були якісь свої приватні справи, а більш ні-

кого діти й не обходили. Завдяки цьому я мав змогу скласти певне уявлення про характер їхніх стосунків з містером Покетом, які виглядали приблизно так: протягом кількох хвилин містер Покет, розпатланий і заклопотаний ще більше, ніж звичайно, дивився на них, наче не міг втямити, з якої рації вони мешкають і харчуються в цьому домі і чому це Природа не зробила їх постояльцями деінде. Потім відстороненим, суто наставницьким тоном він дещо запитав у них, наприклад, чому в маленького Джо розірвана оборка,- на що одержав відповідь: Флопсон її зашиє, коли матиме час; або: що це у маленької Фанні за вавка? - відповідь на що була: а Міллерс збирається поставити на неї компрес, тільки все забуває. Потім, пройнявшись батьківською ніжністю, містер Покет дав кожній дитині по шилінгу й сказав їм іти гуляти, а коли вони вийшли, ще раз енергійно спробував піднести себе за волосся і нарешті махнув рукою на цю безнадійну проблему.

Увечері ми каталися на човнах. Оскільки Драмл і Стартоп мали власні човни, я вирішив і собі придбати човна й випередити їх у гребні. У різних сільських фізичних розвагах я був досить вправний, але, відчуваючи, що для Темзи, не кажучи вже про інші води, стиль у мене не надто вишуканий, я тут-таки домовився брати уроки в одного гребця-чемпіона, котрий як на те прибився до нашого причалу і з котрим я познайомився через своїх нових колег. Цей авторитет неабияк мене осоромив, сказавши, що м'язи мої як у справжнього коваля. Коли б він знав, що через свій комплімент мало не втратив учня, то, мабуть, утримався б від нього.

Увечері в домі на нас чекала холодна вечеря, і все було б чудове, тільки завадила одна прикра домашня пригода. Містер Покет був у доброму гуморі, коли це ввійш-

ла покоївка й звернулась до нього:

- Прошу пробачити, сер, але мені треба з вами поговорити.

- Поговорити з господарем? - перепитала місіс Покет, знову спалахуючи благородним обуренням.- Що це ви надумали? Підіть і поговоріть з Флопсон. Або зі мною... Тільки іншим разом.

- Перепрошую, мем,- відказала покоївка,- але мені треба поговорити зараз і саме з господарем.

Отож містер Покет таки вийшов з кімнати, і, поки його не було, ми забавляли себе, як могли.

- Уявляєш собі, Біліндо? - заявив, повернувшись, містер Покет, увесь охоплений горем і розпачем.- Куховарка лежить п'яна як ніч у кухні на підлозі, а в буфеті - великий згорток свіжого масла, приготований на продаж!

Місіс Покет негайно розхвилювалась і сказала:

- Ну ж ця противна Софія!

- Як це так, Біліндо? - не зрозумів містер Покет.

- Таж це Софія тобі наговорила! Хіба ж я не бачила на власні очі, не чула на власні вуха, як вона сюди приходила й зверталася до тебе?

- Але ж вона провела мене вниз,- заперечив містер Покет,- і показала мені й куховарку, й масло!

- І ти ще її захищаєш, Метью,- не здавалась місіс Покет,- цю призвідницю?

Містер Покет гірко зітхнув.

- То це я, онучка свого дідуся, нічого не важу в цьому домі? - вигукнула місіс Покет.- А куховарка, між іншим, дуже порядна жінка, вона ще коли напитувала місця, так щиро мені казала, що я просто вроджена герцогиня.

Побіля містера Покета стояла канапа, і він на неї й упав у позі помираючого гладіатора. Все ще не виходячи з цієї пози, він прорік глухим голосом: «Добраніч, містере

Піп», після чого я вирішив, що мені й справді краще піти спати й дати йому спокій.

Розділ 24

Через два-три дні, коли я вже влаштувався у своїй кімнаті, кілька разів з'їздив до центру Лондона і замовив у крамарів усе, чого потребував, ми з містером Покетом мали тривалу розмову. Про мої перспективи на майбутнє він був поінформований краще, ніж я, бо містер Джеггерс, за його словами, сказав йому, що мене не треба готувати до якогось певного фаху, а що для мого положення цілком вистачить, якщо я зможу триматись, як рівний, у товаристві таких самих заможних молодих людей. Я з цим, звичайно, погодився, не мігши запропонувати чого-небудь іншого.

Щоб набути основи потрібних знань, він порадив мені звернутись до певних закладів у Лондоні, на себе ж узяв роль загального керівника й дорадника моїх студій. Він висловив надію, що при вмілій допомозі я не зазнаю особливих труднощів і незабаром зможу обходитись без будь-чийх вказівок, окрім його власних. Тон, яким він сказав це і багато чого іншого в такому ж дусі, дуже мені сподобався й викликав щире довіру до нього, і я можу відразу заявити: він завжди так ревно й чесно виконував свої обов'язки щодо мене, що я й не міг не відповісти йому тим самим. Якби він виявив свою байдужість, як учитель, я, безперечно, відплатив би йому тією ж монетою, як учень; але він не дав мені такого приводу, і це забезпечило обопільну повагу в наших стосунках. І я ніколи не вбачав нічого кумедного в ньому, як наставникові,- ні, він здавався мені винятково поважним, чесним і доброзичливим.

Коли ми з ним залагодили ці питання і я по-справж-

ньому взявся за науку, мені спало на думку, що якби я зберіг за собою ту кімнатинку в Барнардовім заїзді, це приємно урізноманітнило б моє життя, та й, крім того, спілкування з Гербертом позитивно впливало б на мої манери. Містер Покет проти цього не заперечував, тільки сказав, що перше, ніж вдатись до будь-яких заходів, треба порадитися з моїм опікуном. Його слова, як я зрозумів, були викликані тією делікатною обставиною, що мій план трохи заощадив би Гербертові видатки; отож я подався на Літл-Брітен і виклав своє бажання містерові Джеггерсу.

- Якби я міг придбати ті меблі, що взято напрокат,- сказав я,- і ще кілька дрібничок, я почувався б там, як дома.

- Дійте! - сказав містер Джеггерс, пирхнувши смішком.- Я ж говорив, що ви розгорнетесь. То скільки ж вам треба?

Я сказав, що не знаю, скільки саме.

- Ага,- зауважив містер Джеггерс.- Але все-таки? П'ятдесят фунтів вистачить?

- О ні, це було б забагато.

- Тоді п'ять фунтів? - спитав містер Джеггерс.

Це вже був такий великий спад, що я трохи розгубився.

- Та ні, треба б більше.

- Більше, значить,- вичікувально зауважив містер Джеггерс, встромивши руки в кишені, голову схиливши набік, а очі втупивши у стіну позад мене.- І на скільки більше?

- Точно назвати суму важкувато,- з непевністю сказав я.

- Ага,- повторив містер Джеггерс.- Але все-таки? Двічі по п'ять - піде? Тричі по п'ять - піде? Чотири по п'ять - піде?

Я сказав, що це вже буде з гаком.

- То чотири по п'ять - вистачить з гаком? - спитав містер Джеггерс, суплячи брови.- А скільки ж це, по-вашому, буде чотири по п'ять?

- По-моєму?

- А так. Скільки?

- Гадаю, по-вашому це буде двадцять фунтів,- сказав я, посміхаючись.

- Не має значення, скільки буде по-моєму, друже,- заявив містер Джеггерс, знавецьки й прискіпливо шарпнувши головою.- Мене цікавить - скільки буде по-вашому.

- Двадцять фунтів, звичайно.

- Вемміку! - гукнув містер Джеггерс, відчиняючи двері кабінету.- Візьміть у містера Піпа письмову заяву й сплатіть йому двадцять фунтів.

Такий вельми специфічний спосіб вести ділові операції справив на мене не менш специфічне враження, не таке вже й приємне. Містер Джеггерс ніколи не сміявся, але на ньому завжди були високі начищені до блиску рипучі чоботи, і коли він стояв і чекав на відповідь, похитуючись із п'ят на пальці, велику голову схиливши вниз і брови стягнувши у вузол, оці чоботи іноді починали рипіти, немов це вони підсміювались, сухо й підозріливо. Оскільки він у цю хвилину вийшов, а Веммік був наче жвавішим і говіркішим, ніж завжди, я зауважив йому, що просто й не знаю, як розуміти містера Джеггерса.

- Скажіть це йому, і він сприйме ваші слова за комплімент,- відповів Веммік.- Якраз цього він і домагається. Та ні,- докинув він, побачивши мій здивований погляд,- тут нема нічого особистого, це у нього професійне, суто професійне.

Сидячи за своїм столом, Веммік перекушував хрусткими галетами, що їх шматочок за шматочком вкидав у шпарину рота, наче листи в отвір поштової скриньки.

- У мене постійно таке враження,- сказав Веммік,- ніби він наставив пастку на людину й чекає. Раптом - клац!
- і вже є здобич!

Нічим не зреагувавши на те, що пастки на людей аж ніяк не прикрашають життя, я тільки сказав, що він, мабуть, дуже досвідчений у своєму фаху.

- Такий, що іншим до нього далеко, як до Австралії,- зазначив він, показуючи пером на підлогу контори - в тому розумінні, що Австралія ген там, на протилежному боці земної кулі.- Або й ще далі,- докинув він, кладучи перо на місце,- якби тільки це було можливе.

Тоді я зауважив, що, мабуть, справи його процвітають, на що Веммік озвався: «Ще й як!» Після цього я спитав, чи багато в конторі клерків? Він відповів:

- Нам непотрібно багато клерків, бо Джеггерс один, а з посередниками люди не хочуть зв'язуватися. Нас тільки четверо. Може, хочете подивитись на решту трьох? Ви ж свій чоловік, можна сказати.

Я погодився. Містер Веммік вкинув крихти галет у поштову скриньку, сплатив мені гроші з каси, ключ від якої тримав десь у себе на спині й діставав з-за коміра, як залізну косичку, і ми піднялися нагору. Будівля була темна й занехаяна, зашмаровані плечі, що лишили свої сліди в Джеггерсовому кабінеті, здавалося, багато років обтирали й стіни сходів, снуючи вгору та вниз. У першій кімнаті другого поверху, що виходила вікнами на вулицю, сидів блідий і одутлий здоровань-клерк, виглядом схожий чи то на шинкаря, чи то на щуролова - він прискіпливо вислуховував трьох-чотирьох обшарпаних клієнтів, ставлячись до них так само нецеремонно, як тут ставилися взагалі до всіх, хто вкладав свої внески до Джеггерсової скарбниці.

- Бере свідчення для кримінального суду,- пояснив

містер Веммік, коли ми вийшли.

У кімнаті поверхом вище клерк, подібний до здохляка-тер'єра, такий зарослий, що, здавалося, востаннє його стригли ще собакам, теж морочився з клієнтом; містер Веммік сказав мені, що цей підсліпуватий відвідувач - тиглій, в якого казанок завжди кипить і який може будь-що розтопити; зараз його всього зросив піт, наче він на самому собі випробував власне мистецтво. У кімнатинці вікном на подвір'я сидів сутулий чолов'яга з напухлою щокою, зав'язаною шматком брудної фланелі, вдягнений у старий чорний костюм, немов навощений воском,- він переписував начисто папери, підготовлені двома іншими клерками, для власноручного вжитку містера Джеггерса.

Це були й усі конторники. Коли ми спустились назад, Веммік провів мене до кабінету мого опікуна й сказав:

- Тут ви вже бували.

- А це хто такі? - запитав я, коли мені знов упали в око два відворотно вищирені зліпки.

- Оце? - перепитав Веммік і став на стільця, щоб зняти обидві бридкі голови, спершу здувши з них порох.- Це дві знаменитості. Славетні наші клієнти, які й нас вивели в люди. Ось цей хлопака (ти, мерзотнику, либонь, уночі злавив і вмочався в чорнильницю,- ач, уся брова в чорнилі!) забив свого хазяїна, і так ладно, що й трупа не знайшли.

- То він такий і був? - спитав я, аж відсахнувшись від людомора, тимчасом як Веммік сплюнув йому на брову й розтер плювок рукавом.

- Такий-такісінький, щоб ви знали! Зліпок зроблено в Ньюгейті, як тільки його зняли з шибениці. А ти дуже до мене був прихилився, ге ж, пройдо? - сказав Веммік, і на пояснення свого ніжного звертання доторкнувся до брошки з дівою та плакучою вербою біля нагробка й урни і

докинув: - Спеціально для мене замовляв!

- А ця леді на брошці - якась конкретна особа? - поцікавився я.

- Ні,- відповів Веммік.- Тільки гра його уяви. (А уява у тебе жвава була, ге ж?) Ні, містере Піп, в цій справі не було жодних леді, крім однієї, а та на леді аніскілечки не скидалася, і урна й увік би її не зацікавила, хіба що була б з горілкою.

Перекинувшись увагою до брошки, Веммік поставив зліпок і протер брошку хустинкою.

- А цей другий так само скінчив? - спитав я.- Вираз у нього не кращий.

- Маєте рацію,- сказав Веммік,- вираз якнайхарактерніший. Так ніби одну ніздрю зачепили риболовним гачком і смикнули за волосінь. Цей так само скінчив, справді, і такий кінець тут цілком природний, можете повірити. Він підробляв духівниці, цей різун, а також, здається, вкорочував віку гаданим заповідачам. Хоча ти й джентльменськими манерами не гребував - (містер Веммік знов ударився в ніжність) - і казав, що вмієш писати по-грецькому. Атож, хвалько! Який же ти був чистобрех! Зроду я такого чистобреха не бачив! - Уже зібравшись повернути свого приятеля-небіжчика назад на полицю, Веммік приторкнувся до найбільшого свого жалобного персня і сказав: - Посилав до ювеліра придбати для мене цю річ рівно за день перед кінцем.

Поки Веммік ставив другий зліпок на місце й злазив зі стільця, мені спало на думку, що, мабуть, і решта його коштовностей не інакшого походження. А оскільки він не крився з цією матерією, я й наважився прямо спитати у нього, коли він уже стояв на підлозі й витирав руки.

- О так,- відповів Веммік,- це все однорідні дарунки. Один тягне за собою іншого, так воно і йдеться. Я ніколи

не відмовляюся. Все-таки цікавинки. І крім того майно. Може, вони й небагато чого варті, але таки це майно, та ще й рухоме. Для вас, з вашими блискучими перспективами, це абищиця, але щодо мене, то я дотримуюсь принципу: «Рухомого майна з рук не випускай».

Коли я схвалив цей його погляд, він дружнім тоном додав:

- Якби ви у вільну часину завітали до мене у Волворт, я радо запропонував би вам ночівлю. Чимось особливим здивувати вас я не зможу, але дві-три цікавинки знайдуться таких, що вам сподобаються, та й садок у мене нічогенький, і альтанка.

Я відповів, що залюбки скористаюсь його запрошенням.

- Щиро дякую,- сказав він.- Отже, коли вам буде зручніш - ласкаво прошу. А у містера Джеггерса ви ще не обідали?

- Ще ні.

- Ну, то він почастиє вас вином і, мушу сказати, добрим вином,- сказав Веммік.- А я почастию пуншем, і теж непоганим. І ще одне я вам скажу: коли обідатимете у містера Джеггерса, зверніть увагу на його економку.

- Щось рідкісне?

- Ну, щось як дика приборкана тигриця. Скажете - не така вже рідкість. А я вам на це відповім, що треба знати, наскільки вона була дика і як багато зусиль пішло на те, щоб її приборкати. Ви ще більше зможете оцінити таланти містера Джеггерса. Отож зверніть увагу.

Я сказав, що постараюся, тим паче, що його слова розпалили мою цікавість. Коли я вже зібрався прощатись, він спитав, чи не хотів би я хвилин п'ять подивитись на містера Джеггерса «у роботі»?

З кількох причин - одна з поважніших серед них була

та, що я не зовсім уявляв собі, яким саме буває містер Джеггерс «у роботі», - я погодився. Ми впірнули в Сіті й випірнули у затовпленому поліційному суді, де кровний (в убивчому розумінні) родич небіжчика з такою вигадливою уявою щодо брошок стояв за огорожею й похмуро жував щось, а мій опікун провадив допит - чи, може, перехресний допит, не знаю - якоїсь жінки, наганяючи страху на неї, і на суддів, і на всіх присутніх. Якщо хто-небудь, незалежно від того, яка його роль, казав щось таке, що не припадало йому до смаку, він негайно ж вимагав: «Запишіть!» Якщо хтось не визнавав чого-небудь, він казав: «Я це з вас витягну!», а якщо хтось зізнавався, казав: «Ось ви й попалися!» Тільки-но піднесе він пальця до рота, як суддів уже проймає дрож. І злодії, і злодієлови прислухались до його слів, мов заворожені, і здригалися, коли він поводив бровою в їхній бік. Чиї інтереси він обстоював - я так і не второпав: він, здавалося, геть усіх стирає на порох; знаю тільки, що в ту хвилину, коли я навшпиньках пробирався до виходу, він був не на боці суддів, бо ноги старого добродія у кріслі голови суду дрібно тремтіли під столом від суворого звинувачення містера Джеггерса, що його нинішня поведінка не гідна представника британського закону і правосуддя.

Розділ 25

Бентлі Драмл, до того понурій вдачею, що навіть будь-яку книжку він сприймав так, наче її автор заподіяв йому шкоду, не зичливіше сприймав і своїх знайомих. Неповороткий статурою, рухами й розумом, з млявим виразом обличчя й великим незграбним язиком, що, здавалось, так само оспало перекочувався в роті, як його хазяїн ступав по кімнаті,- він був ледачий, пихатий, скупий, замкнутий і підозріливий. Батьки його, багаті з Сомерсетшіру, леліяли цю в'язанку чеснот доти, доки не відкрили, що він дійшов повноліття й залишився бевзнем. Таким оце чином Бентлі Драмл опинився у містера Поке-та, бувши вже на голову вищим від цього джентльмена і на кілька голів тупішим від більшості джентльменів узагалі.

Стартопа ж розпестила слабовільна матуся, яку він сильно любив і якою захоплювався понад усяку міру: вона тримала його вдома, коли йому давно б уже було місце в школі. Він мав по-жіночому витончені риси обличчя і був схожий на матір, що, як зауважив мені Герберт, «кожен міг побачити, навіть ніколи її й не бачивши». Тож природно, що він мені куди більш сподобався, ніж Драмл, і що з перших наших веслярських вечорів ми поверталися поруч, перемовляючись із човна в човен, тоді як Драмл плівся одинцем позаду, серед очерету попід навислими берегами. Мов якесь осклизле земноводне, він тиснувся ближче до берега, навіть тоді, коли приплив міг би й прискорити його човна, і таким я й бачу його у згадках: суне ззаду нас у сутінках, в заводі, коли наші два човни прудко розтинають сонячну чи місячну стягу посе-

ред річки.

Герберт став мені найближчим товаришем і другом. Я вділив йому півчовна, завдяки чому він часто бував у Геммерсміті, сам же я, маючи до своїх послуг пів його помешкання, міг часто наїжджати до центру Лондона. Ми, бувало, всякої години дня й ночі простували пішки від одного місця до другого. Породжені враженнями бездосвідної юності та наївних надій, у мене й досі збереглися теплі спомини про цю нашу дорогу (хоч тепер вона далеко не така приємна, як була колись).

Я вже жив у домі містера Покета місяць чи й два, коли туди завітали містер і місіс Камілла. Ця добродійка була сестрою містера Покета. З'явилася й Джорджіана, яку я бачив у міс Гевішем при тій самій нагоді. Вона теж доводилась якоюсь родичкою, ця стара панна, що слабувала на нестравлення і власну манірність підносила до рівня добродія, а хвору печінку - до рівня людинолюбства. Вони ненавиділи мене, як можуть ненавидіти тільки захланники, розчаровані у своїх сподіванках. І, звісно, знаючи, що мені усміхнулося щастя, по-рабському запобігали переді мною. На містера Покета вони дивились, як на дорослу дитину, що не тямить, де їй вигода, і виказували щодо нього вже знайому мені зверхню вибачливість. Місіс Покет вони жалували зневагою, допускаючи, щоправда, - оскільки ця точка зору кидала певний блідий відсвіт і на них самих, - що їй довелося прикро розчаруватись у житті.

Ось у такому середовищі я й мав здобувати знання. Не довго й часу минуло, як я набрався марнотратницьких звичок і став тринькати такі гроші, які ще два-три місяці перед тим здалися б мені казковими, - єдине тільки, що при всьому тому я не занедбував читання книжок. Але моєю заслугою тут було хіба те, що у мене вистачало

глузду розуміти, як мало я знаю. Маючи таких дорадників, як містер Покет і Герберт, я прогресував швидко, а що завжди той або другий був поруч, готовий підказати щось або усунути перепону, то воістину треба було б бути таким дурнем, як Драмл, щоб не скористатися своїми можливостями.

Містера Вемміка я вже не бачив кілька тижнів і одного разу вирішив написати йому, вказавши, що ось такого-то вечора хотів би до нього завітати. Він відповів, що дуже буде радий і чекатиме мене біля контори о шостій вечора. Туди я й пішов і застав його, коли він опускав ключ від каси собі за комір на спину, а годинник саме вибивав шосту.

- А ви не проти пройти пішки до Волворту? - спитав він.

- Я з милою душею, якщо ви згодні,- відповів я.

- Я ще й дуже згоден,- сказав Веммік.- Коли ноги цілий день зігнуті під столом, не завадить трохи пройтися. А тепер я вам скажу, містере Піп, що ми матимем на вечерю. У нас буде тушковане м'ясо - домашнього приготування - і холодна куряча печеня з харчевні. Думаю, курочка буде молоденька, оскільки хазяїн харчевні недавно був у нас за члена журі присяжних, і ми дали йому змогу досить легко відбутися. Я нагадав про це, купуючи курку, я так і сказав: «Тільки виберіть, яка добра, старий британче, бо ж ми не протримали вас у суді зайвих день-два, хоч і могли б». А він мені: «Дозвольте презентувати вам щонайкращу курочку, яка тільки є у моєму закладі». Я, звичайно, дозволив. Як-не-як, а все-таки майно, та ще й рухоме. До старих батьків ви, сподіваюся, не маєте застережень?

Мені здалося, що це все йшла мова про курку, але він докинув:

- Бо у мене вдома старий батько.

Я відповів, як того вимагала чемність.

- Отже, ви досі ще не обідали у містера Джеггерса? - поцікавився Веммік, ступаючи поруч зі мною.

- Ще ні.

- Він так і сказав мені сьогодні, коли почув про ваш візит. Завтра, мабуть, він запросить вас. А разом і ваших приятелів.

Їх троє, здається?

Хоч я й не залічував Драмла до близьких своїх знайомих, але цим разом відповів:

- Так.

- Отож він збирається запросити всю братію.- Слово це аж ніяк не привело мене в захват.- І хоча б чим він почастивав вас, частування буде добре. Особливої різноманітності не сподівайтесь, але висока якість гарантується. І ще одне дивацтво у нього в домі,- мовив Веммік далі, помовчавши рівно стільки, скільки пішло б на згадку про економку.- Він ніколи не дозволяє замикати ка ніч двері й вікна.

- І його ні разу не обікрали?

- Отож бо й є? - відказав Веммік.- Він прилюдно заявляє: «Хотів би я побачити такого, хто обікраде мене!» Боже ти мій, та я сам сотні разів чув, як він в нас у конторі казав справдешнім вломникам: «Ви знаєте, де я живу, там двері ні на які клямки не замикаються. Чого ж вам не кортить заглянути до мене? А ну ж, спокусіться!» Але в жодного з них, сер, не стане духу спробувати щастя, хоч би як він любив гроші.

- Так бояться його? - спитав я.

- Бояться,- відповів Веммік.- Ви б теж забоялися! Але він усе-таки й хитрун, дарма що виставляється. Срібла не тримає, сер. Все до останньої ложки - з простого металу.

- Тож вони б не дуже й поживилися,- зауважив я,- навіть якби...

- Е, зате б він дуже поживився,- не дав мені докінчити Веммік,- і вони це знають. Він би не один десяток їх на шибеницю спровадив. І загріб би все, що лише можна загребти. Годі й сказати, чого він не зміг би загребти, запозвавшись.

Я задумався про велич мого опікуна, коли Веммік знову заговорив:

- А щодо відсутності срібла, то це, знаєте, діло непроглядне. У річки дно непроглядне, а у нього душа. Ось візьміть ланцюжок від його годинника. Щиро золотий.

- І дуже масивний,- докинув я.

- Масивний? - перепитав Веммік,- А так. І годинник його має золоту репетицію, коштує він сто фунтів і ні пенса менше. Містере Піп, у Лондоні сімсот злодіїв знають усе про його годинник, і серед них не знайдеться ні чоловіка, ні жінки, ні дитини, хто не опізнав би найменшого кільця на цьому ланцюжку і не відскочив би від нього, як від вогню, якби доторкнувся.

Ведучи отаку розмову, а далі перейшовши на загальні теми, ми з Вемміком коротали дорогу й час, аж поки він повідомив мене, що ось уже й Волворт.

То було нагромадження провулків, ровів і невеликих садків, загалом околиця, здавалося, тиха й глуха. Веммік дім виявився невеликим котеджиком у садочку, верх його з фасаду було випиляно й пофарбовано на кшталт артилерійської батареї.

- Моєї власної роботи,- сказав Веммік.- Гарненький, хіба ні?

Я ревно похвалив його виріб. Це був найменший з усіх будиночків, що я будь-коли бачив, з дуже своєрідними готичними віконцями (здебільшого глухими) й готи-

чними ж дверима, такими вузенькими, що в них насилу можна було протиснутись.

- А оце справжній флагшток,- показав Веммік,- і в неділю я вивішую там справжнього прапора. А гляньте осюди. Переходжу цей місток, піднімаю його вгору, отак,- і все, сполучення перекрито.

Місток був просто кладкою з дошки, перекинutoї через рівчак у чотири фути завширшки й два завглибшки. Але приємно було дивитись, з якою гордістю Веммік підняв його й закріпив, усміхаючись при цьому не тільки ротом, а й душею.

- О дев'ятій годині кожного вечора за Грінвічем,- сказав Веммік,- гармата дає постріл. Онде вона, бачте! Коли ви почуєте, як вона стріляє, подумаете, мабуть, що то чистий Громовик.

Згаданим громобійним пристроєм було увінчано зверху окремих гратчастий бастіончик. Від негоди його захищало вигадливе, подібне до брезентової парасолі, покриття.

- А ззаду,- мовив Веммік,- не на очах, щоб не порушувати загального враження від укріплень - бо я дотримуюсь погляду, що як маєш певну ідею, доводь її послідовно до кінця... не знаю, яка ваша думка в цьому питанні...

Я сказав, що моя думка така сама.

- ...Отже, ззаду там я тримаю свиню, а також трохи птиці й кролів. І, крім того, я спорудив невеличкий парничок, де вирощую огірки. А ще ви за вечерею покуштуєте салати з мого городця. Тож-бо, сер,- мовив далі Веммік, знов усміхнувшись і тут-таки споважніло похитавши головою,- якби, скажімо, хтось обложив цю скромну оселю, тут у розумінні харчів можна було б хтозна-як довго протриматись.

Потім він провів мене до альтанки, кроків зо двад-

цять, якби йти навпростець, хоч ми добирались туди такою звивистою алейкою, що дорога забрала чимало часу; у цьому затишку на нас уже чекали склянки, а пунш остуджувався в декоративному озерецьку поряд з альтанкою. Це плесо (з острівцем посередині, схожим на салату для вечері) мало округлу форму і оздоблювалося фонтанчиком: досить було привести в рух невеличкий млинок і вийняти затикачку з труби, як угору прискав такий потужний струмінь, що у вас уся долоня мокріла.

- Я сам собі й механік, і тесля, і водогінник, і садівник, і майстер на всі руки,- сказав Веммік у відповідь на мої компліменти.- І це, знаєте, дуже добре. Змиваєш із себе ньюгейтське павутиння, та й Старому моему цікаво. Давайте-но я зараз вас і відрекомендую йому, га? Ви не заперечуєте?

Я сказав, що охоче познайомлюся з його батьком, і ми рушили до самого Замку. Там біля каміна сидів Старенький дідусь у фланелевій куртці: чистенький, бадьоренький, спокійний, доглянутий, але зовсім глухий.

- Ну, як ся маєш, Старий? - привітав батька Веммік, щиро тиснувши йому руку.

- Гарзд, Джоне, гарзд,- відповів дідок.

- Слухай-но, Старий, ось це містер Піп,- сказав Веммік,- шкода тільки, що ти не розчуєш його імені. Кивніть йому, містере Піп, він це любить. Кивайте йому частіше, будь ласка, якомога частіше.

- Тут у мого сина так гарно, сер,- прокричав дідок, поки я енергійно кивав йому головою.- І так опоряджено все чудесно, сер. Коли мого сина не стане, держава повинна придбати цю ділянку й ці прекрасні споруди, щоб ними могли милуватись усі люди.

- А ти, Старий, пишаєшся цим, як павич! - зауважив Веммік, дивлячись на батька, і його суворе обличчя й

зовсім пом'якшало.- Ось я кивну тобі,- і ревно шарпнув головою.- Ось тобі знову,- він ще ревніше повторив той самий порух.- Тобі ж це подобається, правда? Якщо ви не втомилися, містере Піп - хоч я знаю, з незвички воно стомливо,- кивніть йому ще разок. Ви й не уявляєте, як це йому приємно.

Я кивнув ще кілька разів, чим невимовно врадував дідка. Він став збиратися годувати курей, а ми вернулись до альтанки й віддали належне пуншеві. Саме тут Веммік, попахкуючи люлькою, розповів мені, що витратив чимало років, поки довів свою садибу до нинішньої досконалості.

- І вона - ваша повна власність, містере Веммік?

- О так,- відповів він.- Усе це я придбав потрошку, одне за одним. Зробився вільним землевласником, їй-бо!

- І справді? А містер Джеггерс, мабуть, у захопленні від вашого дому?

- Він його ні разу й не бачив,- відповів Веммік.- І не чув про нього. Він ніколи не бачив Старого. І не чув про нього. Ні, контора - це одна річ, а приватне життя - зовсім інша. Коли я йду в контору, то зовсім забуваю про Замок, а коли вертаюся до Замку, зовсім забуваю про контору. Якщо це вас не дуже обтяжить, зробіть і ви так само - я буду вам вельми вдячний. Я б не хотів, щоб там заговорили про мою домівку.

Я, звичайно, пообіцяв, що неодмінно виконаю це прохання. Пунш був дуже смачний, і так за розмовою ми просиділи майже до дев'ятої години.

- Надходить пора салютувати,- сказав Веммік, відкладаючи вбік люльку.- Для Старого це велика втіха.

Ми знов пройшли до Замку, де Старий з розжеврілими очима вже розігрівав кочергу, що становило вступну акцію до величного вечірнього дійства. Веммік з годин-

ником у руці стояв наготові, щоб узяти від Старого розжарену до червоного кочергу й поспішити на батарею. Він і взяв її, і вийшов, і за хвилину Громовик так гачнув, що весь домок здригнувся до самих основ, наче ось-ось маз розвалитись, і всі чашки й склянки дрібно задзвеніли. На цей гук Старий - що, здавалося, вилетів би з крісла, якби не тримався за поруччя,- збуджено вигукнув: «Пальнуло! Я чув!», і я так розкивався йому, що все аж попливло у мене перед очима.

У проміжку між цією врочистістю та вечерею Веммік показав мені свою колекцію цікавинок. Вони були переважно кримінального походження: перо, яким послугувався котрийсь знаменитий фальшивник, одна-дві прославлені бритви, чиїсь там кучері та ще кілька написаних перед стратою власноручних зізнань, які містер Веммік цінував особливо високо, оскільки вони були, як мовляв він, «брехливі від першого до останнього слова, сер». Усі ці реліквії лежали врозкидь серед порцелянових і скляних фігурок, різних дрібничок роботи самого власника музею та паличок для натоптування люльок, що їх вирізьблював Старий. Ця експозиція містилась у тій кімнаті Замку, до якої я найперше потрапив і яка була не тільки вітальнею, а й кухнею, про що свідчила каструля на полиці та кручений мідний гачок над каміном, призначений, очевидно, для рожна.

Тут-таки я побачив і дівчинку-служницю, що доглядала Старого вдень. Коли вона накрила стіл на вечерю, місток опустився і дав їй змогу піти на ніч додому. Вечеря видалася чудова. І хоч стіни Замку поточив шашіль, через що їжа відгонила гнилим горіхом, і свиня могла б бути трохи далі - вечір мені надзвичайно сподобався. Нічого я не міг закинути й моїй спаленьці нагорі, у вежі,- ото тільки що покрівля, яка відділяла мене від флаг-

штоку, була надто вже тоненька, через що у мене було таке відчуття, коли я простягся горілиць на ліжку, наче цю жердину доведеться цілу ніч утримувати у рівновазі власним чолом.

Веммік підвівся раненько і, боюся, навіть чистив мені черевики. Потім він пішов попоратись на городі, і я зі свого стрілчастого віконечка бачив, як він про людське око наче давав щось робити Старому, час від часу ревно покиваючи йому. Сніданок наш був незгірший за вечерю, і точно о пів на дев'яту ми вирушили на Літл-Брітен. Дорогою Веммік крок за кроком ставав усе замкнутішим і сухішим, і рот його знову стягувався в отвір на поштової скриньці. А коли ми нарешті прибули на його робоче місце і він витяг ключа з-за коміра, вигляд його вже нічим не нагадував Волворту, ніби й Замок, і відкидний місток, і альтанка, і озерце, й водограй, і Старий - ніби все це злетіло в повітря від останнього пострілу Громовика.

Розділ 26

Як Веммік сказав, так і вийшло: мені недовго довелося чекати нагоди, щоб порівняти оселю мого опікуна з оселею його касира й клерка. Коли я ввійшов до контори, повернувшись із Волворту, опікун був уже у себе в кабінеті й мив руки своїм пахучим милом. Він гукнув мене і справді сказав, що запрошує в гості разом з моїми товаришами.

- Тільки без ніяких церемоній,- попередив він,- без переодягань, і домовмося, скажімо, на завтра.

Я спитав, куди нам приходити (бо ж поняття не мав, де його помешкання), і він, за своєю звичкою уникаючи занадто прямої відповіді, сказав:

- Приходьте сюди, і підемо разом.

Зауважу, до речі, що він, немов хірург чи дантист, мив руки після кожного клієнта. Для цієї мети при його кабінеті була спеціальна загородка, з якої несло пахучим милом, як з парфюмерної крамниці. Там на валку, прикріпленому до дверей, висів здоровенний рушник, яким він насухо витирав руки, помивши їх після повернення з суду або після відходу чергового відвідувача. Коли ми з товаришами прийшли до нього наступного дня о шостій годині, він, видно, щойно відбув бруднішу, ніж звичайно, справу, бо, встромивши в загородку голову, мив не тільки руки, а й обличчя, і крім того й горло прополіскував. Упоравшись із цим, він енергійно витерся рушником, аж той здійснив цілий оберт на валку, потім ще дістав складаного ножика й вишкріб рештки справи з-під нігтів і лише тоді одягнув піджака.

Коли ми вийшли надвір, там, як звичайно, товклись

явно охочі переговорити з ним, але ореол пахучого мила робив опікуна таким неприступним, що вони й не пробували його зачепити. Дорогою до західної частини Лондона серед перехожих вряди-годи траплялись такі, що впізнавали містера Джеггерса; при цьому він щоразу починав голосніше розмовляти зі мною, через що я, власне, і здогадувався, що то він або когось упізнав, або помітив, що його впізнали.

Він провів нас на Джеррард-стріт, у районі Сохо, до будинку з південного боку цієї вулиці. Будівля була досить імпозантна, тільки мала облуплені стіни й немиті вікна. Діставши ключа, він відімкнув двері, і ми опинились у кам'яному вестибюлі - голому й похмурому, наче в нежилому домі. Темні дубові сходи вивели нас на другий поверх до шереху трьох темних обшитих дубом покоїв. На панелях стін було вирізьблено гірлянди, і коли господар, вітаючи нас, зупинився на тлі цих гірлянд, мені відразу спало на думку, з чим би я ці петлі порівняв.

Обідали ми в найкращій з трьох кімнат; друга з них була гардеробною містера Джеггерса, а третя - спальнею. Він сказав нам, що йому належить увесь будинок, але що рештою кімнат він користується лиш деколи. Стіл був обставлений щедро - хоч таки справді без срібного посуду, - а обік стільця містера Джеггерса стояла містка обертова етажерка з численними пляшками та карафками і чотирма вазами садовини на десерт. Я запримітив, що він усе тримав у себе напхвату й волів пригощати гостей з власних рук.

У кімнаті стояла книжкова шафа; книжки, як свідчили корінці, склалися з життєписів іменитих злочинців, праць про слідство й судочинство, про кримінальне право, парламентських актів тощо. Меблі всі у мого опікуна були міцні й добротні, як ланцюжок від його годинника.

Але вигляд вони мали діловий, та й узагалі в кімнаті оздоб, як таких, не водилося. У кутку там примостився столик з паперами та абажурною лампою - отже, і з цього погляду його домівка нагадувала контору: ввечері йому досить було викотити столика з кутка, щоб знов сісти за роботу. Досі він не мав нагоди роздивитись моїх колег - ми ж з ним удвох ішли попереду,- тож тепер, тельнякнучи дзвіночком, опікун став на килимку перед каміном і зміряв їх прискіпливим поглядом. На мій подив, основну - якщо не всю - увагу він приділив Драмлові.

- Піпе,- сказав він, поклавши свою велику руку мені на плече й одводячи мене до вікна.- Я не знаю, як кого з них звать. Хто оцей Павук?

- Павук? - не зрозумів я.

- Цей прищавий, незграбний, набурмосений.

- Це Бентлі Драмл,- пояснив я.- А той з ніжними рисами обличчя - Стартоп.

Цілком знехтувавши «того з ніжними рисами», опікун сказав:

- Отже, він зветься Бентлі Драмл, так? Принадний тип.

Містер Джеггерс зразу ж заговорив до Драмла і анітрохи не збентежився, що той відповідав знехотя й оспало,- навпаки, він ще завзятіш хотів утягти його в балачку. Я саме задивився на них двох, коли в кімнаті з'явилась економка, що принесла першу страву.

Років їй було під сорок - хоч, може, вона мені здавалася молодшою, ніж насправді. Досить висока й струнка, рухлива, дуже бліда, ця жінка мала великі пригаслі очі й цілу кучму виткого волосся на голові. Вона раз у раз розтуляла рота, немов від задухи, і на обличчі її був вираз сполошеності й тривоги - не знаю, може, це тому, що вона мала хворе серце, але я кілька днів перед тим дивився

в театрі «Макбета», і ось її обличчя, здавалось мені, неначе так само було обвіяне гемонським вогнем, як і ті примари, що виринали там з відьомського казана.

Вона поставила посуд, тихенько торкнулась пальцем ліктя мого опікуна, даючи знак, що обід на столі, і зникла. Ми посідали за круглий стіл - опікун посадив біля себе з одного боку Драмла, а з другого - Стартопа. Перша страва виявилася смачнющою рибою, а потім ми мали так само добірну печеню з баранини і не менш добірну птицю. Соуси, вина, різні приправи - все найвищого гатунку - ми діставали з рук господаря, котрий брав їх з етажерки, пускав круг столу, а тоді незмінно вертав назад на ті полички. Звідти ж подавав він нам чисті тарілки, ножі й виделки для кожної відміни, а брудні складав у два кошики, що стояли на підлозі біля його стільця. За столом ніхто не прислуговував, тільки економка вносила страви. І щоразу, як я бачив її обличчя, воно нагадувало мені ті поріддя з відьомського казана. Через багато років я уздрів моторошну її подобизну, коли в темній кімнаті позад запаленої чаші з пуншем переді мною промайнуло одне обличчя, яке тільки й мало спільного з обличчям цієї жінки, що хвилясте волосся.

Я пильно приглядався до економки - вражений її зовнішністю, та й пам'ятаючи Веммікові слова про неї, - і помітив, що ввійшовши в кімнату, вона невідривно дивиться на мого опікуна і не зразу випускає з рук посудину, яку ставить перед ним, - немов боїться, щоб він не покликав її назад, немов хоче, що як він має щось їй казати, то хай би вже казав, коли вона поруч. Він же начебто цілком це усвідомлював і зумисне тримав її в постійній напрузі.

Обід пройшов весело, і, хоч мій опікун, здавалося, не спрямовував, а тільки підохочував розмову, мені виразно

вчувалося, що він спонукає нас розперезатися. Я от, ледве розкривши рота, виявив, що торочу про власний нахил до марнотратства, поблажливо висловлююся про Герберта й вихваляюся своїми блискучими перспективами. І так кожен з нас, а Драмл - найбільше за всіх: його схильність злісно і єхидно так брати на глузи ближніх виявилася сповна ще до того, як ми встигли впоратися з рибою.

Дещо пізніш, коли вже подали сир, розмова наша перекинулася на гребню і ми почали кепкувати з Драмла, що він завжди повзе поночі ззаду, ближче до берега, як той земноводний плазун. Драмл на це заявив господареві дому, що ми для нього - порожнє місце і що спритністю він кожного з нас перекриє, а щодо сили, то він може розкидати нас, як тріски. Скориставшись цією дріб'язковою пересваркою, мій опікун непомітно розпалив його мало не до шалу: Драмл закасав рукав і став натужувати руку, щоб усі побачили, які у нього м'язи, і ми теж, як ідіоти, позакасували рукави й стали напружувати м'язи.

А економка в цю хвилину саме прибирала зі столу. Мій опікун не звертав на неї ніякої уваги, навіть одвернув обличчя; відхилившись на стільці, він покусував пальця і не знати чого зацікавлено спостерігав за Драмлом. І ось, коли економка простягла руку через стіл, він раптом накрив її своєю здоровенною долонею, як пасткою. Цей його рух був такий несподіваний і вправний, що ми відразу припинили наше безтямне змагання.

- Коли вже говорити про силу,- сказав містер Джеггерс,- то ось я вам покажу зап'ясток. Моллі, хай вони глянуть на вашу руку.

Одна рука її лежала затиснута пасткою, але другу вона встигла сховати за спину.

- Я вас прошу, хазяїне,- тихо озвалась вона, уважно й

благально втупившись у нього очима.

- Ось я вам покажу зап'ясток,- повторив містер Джеггерс, непоступливий у своїй рішучості.- Моллі, хай вони глянуть.

- Ради бога, хазяїне! - знов стала вона благати.

- Моллі,- сказав містер Джеггерс, не обертаючись до неї, а вперто дивлячись у протилежний бік кімнати.- Хай вони побачать обидві ваші руки. Покажіть їм. Ну-бо!

Він послабив свій стиск і повернув її руку долонею догори. Друга її рука з'явилася з-за спини й лягла на стіл поруч з першою. Зап'ясток на ній був геть спотворений - вздовж і впоперек у глибоких шрамах. Витягши вперед руки, вона відірвалася очима від господаря і обвела кожного з нас настороженим поглядом.

- Ось де сила,- сказав містер Джеггерс, спокійно проводячи пальцем по прожилках.- Мало хто з чоловіків має в руках таку силу, як ця жінка. Просто неймовірно, як міцно можуть стиснути ці руки. Мені багато рук доводилось бачити, але дужчих за ці я не бачив - ні у чоловіка, ні в жінки.

Поки він неквапно й розважливо промовляв ці слова, погляд її невідступно стежив за нами. Тільки він змовк, вона знов перевела очі на нього.

- Досить, Моллі,- сказав містер Джеггерс, злегка кивнувши їй головою.- На вас помилувались, тепер можете йти.

Економка прибрала руки зі столу й вийшла, а містер Джеггерс узяв з етажерки карафку, налив собі вина й пустив її по колу.

- О пів на десяту, панове,- сказав він,- нам треба буде розійтись. І прошу вас - намагайтесь не марнувати часу. Я радий був з усіма вами познайомитись. Ваше здоров'я, містере Драмл.

Якщо, вирізняючи отак Драмла, він хотів, щоб той ще дужче розпалився, то йому цілком пощастило. Попри всю свою насупленість, Драмл був утішений: він дедалі відвертіше виявляв зневагу до нас і зрештою зробився зовсім нестерпним. А містер Джеггерс із тим самим своїм незрозумілим для мене зацікавленням придивлявся до його поведінки, все нахабнішої з кожною хвилиною. Здавалося, Драмл правив йому за своєрідну присмаку до вина, яким він частував нас.

При нашій хлоп'ячій нестриманості ми, мабуть, випили зайвого, а що вже набазікали зайвого - то безперечно. Особливо ми розгарячували, коли Драмл став під'їдати нас, що ми занадто легковажні з грішми. Я тоді в запалі необачно бовкнув, що не йому б говорити про це, бо ось у мене на очах він з тиждень тому позичив у Стартопа гроші.

- То що ж,- озвався на це Драмл,- я й віддам.

- А я й не кажу, що не віддасте,- заперечив я.- Але мені здається, що краще б ви помовчали про нас і наші гроші.

- Вам здається! - пирхнув Драмл.- О господи!

- І я гадаю,- мовив я далі, намагаючись витримати суворий тон,- що ви самі не позичили б нікому з нас, хоч би як вас просили.

- А й правда,- визнав Драмл.- Жодному з вас я б і пенса не позичив. І нікому не позичив би.

- Я вважаю, що при таких поглядах не зовсім порядно самому в когось позичати.

- Ви вважаєте! - знов пирхнув Драмл.- О господи!

Це мене страх розізлило - тим паче, що його клята тупість виявилась такою невразливою,- і, відмахнувшись від Герберта, який даремно пробував осмикнути мене, я кинув:

- Знаєте, містере Драмл, як уже на те пішло, я вам скажу, що ми з Гербертом подумали, коли ви брали ці гроші у Стартопа.

- А мені начхати, що ви там з Гербертом подумали,- буркнув Драмл. І до всього того, здається, послав нас тихцем під три чорти.

- Але я таки скажу,- затявся я,- хочете ви чи ні. Коли ви ховали ті гроші в кишеню, ми сказали, що ви в душі смієтеся з нього, чому він так легкодумно позичив їх вам.

Драмл зареготав на весь рот,- встромивши руки в кишені й звівши округлі плечі, він сидів і реготав нам у вічі, зовсім не криючись, що так воно й було насправді і що він усіх нас зневажає, як найбільших йолопів.

У цю хвилину заговорив Стартоп, показавши себе куди більш поміркованим, ніж я: він став умовляти Драмла поводитись трохи пристойніше. Стартоп, жвавий і привітний юнак, був повною протилежністю Драмлові, котрий через це раз по раз добачав у його поводженні пряму образу собі. Тож і тепер він відповів чимось брутальним, але Стартоп, щоб залагодити суперечку, підпустив жарт на зовсім сторонню тему, чим викликав дружній сміх усіх нас. Цей невинний успіх супротивника остаточно сказив Драмла, і він раптом висмикнув руки з кишені, розпростав округлі плечі, лайнувся і був би загилив у Стартопа склянкою, якби не господар дому, що в останню секунду спритно схопив його виважену руку.

- Панове,- сказав містер Джеггерс, з незворушним виглядом ставлячи на місце склянку й дістаючи за масивний ланцюжок золотого годинника.- Як не прикро, але вже пів на десяту.

Цей виразний натяк змусив нас усіх підвестися, і ми почали прощатись. Ще й не вийшли ми на вулицю, як Стартоп, наче нічого не було, уже називав Драмла «при-

ятелем». Але «приятель» був настільки непоступливий, що навіть не схотів іти до Геммерсміту разом з ним, і ми з Гербертом, залишившись ночувати в місті, бачили, як вони йдуть кожен іншим боком вулиці - Стартоп попереду, а Драмл позаду, сунучи в тіні будинків, достоту, як ото човном на річці.

Оскільки двері за нами ще не замкнули, я на хвилюку залишив Герберта й забіг нагору сказати слівце опікунові. Застав я його у гардеробній, де стояв довгий ряд черевиків,- він старанно намилював руки, щоб змити наші відвідини.

Я сказав йому, що хочу вибачитися за ті прикроці, які тут сталися, і попросити не дуже на мене сердитись.

- Пр-ру! - озвався він крізь струмінці води, якою споліскував обличчя.- Це пусте, Піпе. А Павук таки принадний тип.

Він обернувся до мене й став витиратися, стріпуючи головою й відфоркуючись.

- Я радий, що він вам видався таким принадним, сер,- відповів я.- Хоча мені він не надто приємний...

- Справді, справді,- погодився опікун.- Вам з ним нема чого спілкуватися. Краще далі від нього. А проте він принадний тип, Піпе, довершений, можна сказати. Знаєте, якби я був віщуном...

Виглянувши з-за рушника, опікун уловив мій погляд.

- Але я не віщун,- додав він, знов затуляючи голову рушником і витираючи вуха.- У мене інша робота, ви знаєте, яка. На добраніч, Піпе.

- На добраніч, сер.

Приблизно за місяць після цього скінчився термін перебування Павука у містера Покета, і на велику полегкість усіх у домі, окрім місіс Покет, він знову зашився у свою родинну шпарину.

Розділ 27

«Дорогий містере Піп!

Пишу я вам на прохання містера Гарджері, аби Ви знали, що він збирається до Лондона у товаристві містера Вонсла і був би радий зустрітися, якби на це Ваша згода. Він зайде до Барнардового готелю у вівторок о дев'ятій годині ранку, а коли Ваша незгода, то, будь ласка, сповістіть. З Вашою бідною сестрою так само, як і тоді, коли Ви від'їжджали. Ми згадуємо Вас у кухні щовечора і все думаємо, що то Ви там говорите і робите. Якщо Вам тепер здасться, що я забагато собі дозволяю, то вже даруйте з пам'яті про нашу давню приязнь. На цім кінчаю, дорогий містере Піп,-

*вічно вдячна і віддана Вам
Бідді.*

Р. С. Він конче наполягає, щоб я написала: «Як-то чудовно буде». Він каже - Ви зрозумієте. Я маю надію і не сумніваюся, що буде Ваша згода побачитися з ним, дарма що Ви тепер і джентльмен, бо у Вас добре серце, а він дуже-дуже достойний чоловік. Я прочитала йому все, крім цього останнього речення, і він дуже наполягає, щоб я ще раз написала: «Як-то чудовно буде».

Одержав я цього листа з ранішньою поштою в понеділок, отже, в запасі лишалася ще доба. А зараз дозвольте мені цілком щиро розповісти, як я сприйняв звістку про приїзд Джо.

Не з радістю, хоч мене багато що й зв'язувало з ним, ні, а з неабияким неспокоєм і явною досадою, бо гостро відчував недоречність цього візиту. Якби можна було відкупитися від Джо грішми, я, безперечно, так би й зробив.

Утішало мене тільки те, що він прибуде до Барнардового заїзду, а не до Геммерсміту, і, отже, не зустрінеється з Бентлі Драмлом. Мене не бентежило, що Джо побачать Герберт або його батько, яких я поважав, але я аж сахався на думку, що він потрапить на очі Драмлові, до якого я відчував тільки презирство. І так воно завжди в житті: найбоягузливіше й найнегідніше чинимо ми тоді, коли зважаємо на тих, хто нічого іншого не вартий, крім зневаги.

Останнім часом я чимало доклав зусиль, щоб приоздобити нашу оселю всіляким недоладним мотлохом, хоча таке змагання з Барнардом вимагало значних видатків. Нині це помешкання вже було зовсім не таким, яким я його застав, і я міг пишатися, що мої рахунки заповнили не одну сторінку в grosбухові сусіднього драпувальника. Розходячись дедалі швидше, я вже завів хлопчину-служку у своїх покоях - вірніш, у передпокої,- в залежності й рабстві у якого я, можна сказати, проводив цілі дні. Бо, породивши це страховище (з відходів родини моєї прачки) і спорядивши його в синю куртку, канаркову камізельку, білу краватку, кремові штани й високі чоботи, я ще мусив вишукувати для нього дещицю роботи й безмір їжі, і моторошна потреба день у день забезпечувати одне й друге переслідувала мене, мов мара.

Цей мстивий привид дістав наказ у вівторок від восьмої ранку перебувати у згаданому вище передпокої (площею в чотири квадратних фути, як з'ясувалося при купівлі постілки), а Герберт запропонував замовити на сніданок деякі наїдки, що, на його думку, мали б Джо сподобатися. Я, хоч і був щиро вдячний йому за таку турботливість і увагу, все-таки в глибині душі гадав, що якби це до нього завітав Джо, він би й наполовину так не клопотався.

Та хоч би там як, але я приїхав до Барнардового заїзду ще в понеділок увечері і, рано вставши у вівторок, подбав, щоб наша вітальня й сніданковий стіл виглядали якнайсвятковіш. На лихо, ранок випав сльотавий, і навіть ангел не зміг би приховати, що Барнард, немов здоровецький плаксій-сажотрус, проливав за вікном кіптяві сльози.

Що ближче стрілка годинника підходила до дев'ятої, то більше поривало мене чкурнути навітки, але ж Месник у згоді з наказом сторожив передпокій, і невдовзі я почув, як сходами піднімається Джо. Я знав, що це Джо по тому, як він незграбно ступав ногами - святкові черевики у нього завжди бували завеликі - і як він час від часу зупинявся на площадинках, читаючи на дверях прізвища пожилців. Коли нарешті він дістався до наших дверей, мені було чутно, як його пальці обвели написане фарбою моє прізвище, а потім крізь замковий отвір чітко донеслося його дихання. Кінець кінцем він тихенько постукав, один раз, і Перчик - так непоетично звався мій Месник - доповів: «Містер Гарджері!» Ноги Джо витирав так довго, що я вже подумав, чи не доведеться стягувати його з постілки, але зрештою він таки вступив у кімнату.

- Здоров, Джо, як поживаєш?

- Здоров, Піпе, а як ти поживаєш?

Його добре чесне обличчя аж сяяло з радощів, і він, поставивши капелюха на підлогу поміж нами, схопив обидві мої руки й заходився водити ними вгору й униз, так наче я був помпою новітньої моделі.

- Радий тебе бачити, Джо. Давай сюди капелюха. Але Джо, обережно піднявши його обіруч, мов пташине гніздо з яйцями, навіть чути не хотів, щоб розлучитися зі своєю власністю, і так і далі стояв у цій незручній позі.

- Але ж ти здорово виріс,- сказав Джо,- і розпишнів, і

ошляхетнів - (Джо трохи подумав, поки знайшов це слово),- що король та Англія могли б і пишатися тобою.

- У тебе теж чудовий вигляд, Джо.

- Слава богу,- сказав Джо,- нарікати не можу. Та й твоїй сестрі не гірше, ніж було. Ну, а Бідді - та молодець молодцем. І всі знайомі - хто як жив, так і живе. Окрім лишень Вопсла, бо цей урвався.

Увесь цей час Джо - турботливо тримаючи пташине гніздо - обводив очима то кімнату, то мій халат.

- Урвався, Джо?

- Та вже ж,- відказав Джо, стишуючи голос.- Покинув церкву й подався в лицедії. Оце саме лицедійство і привело його до Лондона разом зі мною. І він просив,- додав Джо, беручи на хвильку гніздо під ліву пахву, а правою рукою намагаючи там яйце,- що як не сприйметься це за образу, то щоб я передав.

Я взяв згорненого папірця, якого простяг мені Джо, і виявив, що це афішка одного дрібного лондонського театрика з повідомленням про перший виступ у них на сцені, цього ж таки тижня, «знаменитого провінційного актора-аматора, нового Росція,¹⁴ чие незрівнянне виконання головної ролі в найвеличнійшій трагедії нашого Національного Барда викликало справжню сенсацію у місцевих театральних колах».

- А ти бачив, як він це грає? - спитав я Джо.

- Та вже ж бачив,- значливо й поважно відповів Джо.

- І сенсація була справжня?

- Ну, та звісно,- мовив Джо,- апельсинових шкоринок вистачало. Надто ж як ото він уздрів привида. Хоча й те сказати, сер, що як чоловікові справитись, коли він говорить з привидом і йому раз по раз рота затикають і кричать «Амінь»? Може ж, чоловіка біда спіткала, що мусив

¹⁴ Росцій (пом. 62 р. до н. е.) - славетний актор-комік у Давньому Римі.

у церкві служити,- сказав Джо, стишуючи голос, щоб виходило переконливіше й емоційніше,- але це ж не причина збивати його з плигу в таку хвилину. Себто воно така справа, сер, що як не можна спокійно поговорити з привидом власного батька, то що ж тоді й можна? І ще, як на те, жалобний капелюх у нього був такий малий, що чорне пір'я все стягувало його набакир,- спробуй тут утримай його!

Раптом у самого Джо з'явився такий вираз, наче він уздрів привида, і я зрозумів, що до кімнати вейшов Герберт. Я познайомив їх, і мій приятель простяг йому руку, але Джо позадкував від неї і ще цупкіше вчепився за гніздо.

- Ваш покірний слуга, сер,- промовив Джо,- і я маю надію, що ви з Піпом...- У цю мить погляд Джо впав на Месника, що ставив на стіл грінки, і в ньому так виразно проступив намір залучити й цього милого джентльмена до числа членів родини, що я насупив брови, від чого Джо остаточно розгубився.- Воно така справа, панове, що ви, маю надію, обоє при доброму здоров'ї, хоч і живете в такій тисняві. Бо, може, цей ваш готель і путящий, як на лондонську мірку,- конфіденційним тоном додав Джо,- і я вірю, що йому нічого не можна закинути, але я й свині не став би в такому тримати,- звісно, коли б хотів, щоб вона сала нагуляла та щоб воно опісля добре смакувало.

Висловивши таку лестиву думку про переваги нашого житла і принагідно виявивши схильність прозивати мене «сером», Джо, коли його запросили сідати за стіл, став розглядатись по кімнаті в пошуках пристанища для свого капелюха, наче цей головний убір можна було притулити тільки на дуже вже винятковому місці, і кінець кінцем поклав його скраєчку полички над каміном, звідки той згодом час від часу падав на підлогу.

- Вам чаю чи кави, містере Гарджері? - спитав Герберт, котрий зранку завжди сидів на чільному місці.

- Дякую, сер,- відповів Джо, завмерши всім тілом на кріслі.- Що вам підходить, те й мені.

- То налити вам кави?

- Дякую, сер,- відповів Джо, помітно знічений цією пропозицією,- коли вже ваша ласка вибрати каву, я не суперечитиму. Але чи не здається вам, що вона трохи збуджує?

- Ну, тоді краще чаю,- сказав Герберт і налив йому чашку.

У цю мить капелюх звалився з полички, і Джо схопився, підняв його й поклав точнісінько на те саме місце, так наче вважав, що виявив би крайню невихованість, не давши капелюхові змоги незабаром звалитися знову.

- Коли ви приїхали до міста, містере Гарджері?

- Чи не вчора вдень? - промовив Джо, кахикнувши у кулак, немов після приїзду вже встиг і застудитися.- Ні, не так. Хоча ні, так. А так. Учора вдень.- (У тоні його вчувалася глибока задумка, прихильність до істини і втіха.)

- А чи встигли ви що-небудь цікаве побачити у Лондоні?

- Та чому ж, встигли,- відказав Джо.- Ми з Вопслом, як тільки приїхали, пішли подивитись на фабрику вакси. Але показалося, що вона не зовсім схожа, як на тих червоних наліпках, що на дверях крамниць. Себто воно така справа,- додав Джо на правах пояснення,- що там її малюють занадто архітектуралістично.

Це слово (яке, на мою думку, цілком відповідає певному різновидові будівель) Джо розтягнув би на цілий приспів, якби, на щастя, уваги його не привернув капелюх, що знов замірився впасти. Капелюх і справді вимагав від нього непослабної уваги, а також прудкості руки

й окоміру не менших, ніж у гравця в крикет. Джо виробляв з капелюхом усілякі кордебалети, виявляючи при цьому неабияку віртуозність: то, підскочивши, хапав його над самою підлогою, то ловив напівдорозі, підбивав угору й ганяв з ним по всій кімнаті, натикаючись на шпалери на стінах, бо все не важився зійтися врукопаш, аж кінець кінцем дозволив йому хлюпнутись у миску з водою, звідки вже я сам його виловив.

Що ж до комірців Джо - і від сорочки, і від піджака, то вони викликали такі тяжкі роздуми, що й не сказати. Чому, щоб вважатися пристойно одягненою, людина мусить пообдирати собі шию? Чому, одягаючи недільне вбрання, неодмінно треба очиститись стражданням? Потім ще Джо став так глибоко задумуватись, не доносячи при цьому виделки до рота; втуплював свої очі невідь-куди; раптом заходжувався якимось чудно бухикати; і так далеко відсовувався від столу, і трусив на підлогу більше їжі, ніж з'їдав, вдаючи, ніби в нього нічого не падає,- що я був неймовірно радий, коли Герберт нарешті вирушив до своєї контори.

У мене не вистачило ні глузду, ні такту збагнути, що це ж я в усьому завинив, що якби я простіше повівся з Джо, то й він повівся б простіше зі мною. Мене брала така досада й злість на Джо, а тут він ще й доливав масла у вогонь.

- Оскільки ми тепер лишилися самі, сер...- почав Джо.

- Джо! - невдоволено урвав я його.- Як у тебе язик повертається називати мене «сер»!

На хвильку в очах Джо промайнуло щось наче докір. Хоч яка недоладна була на ньому краватка і комірці не кращі, погляд його променився своєрідною гідністю.

- Оскільки ми тепер лишилися самі,- почав знову Джо,- і я не маю наміру й змоги надовго затримуватись,

то я зараз кінчу - вірніше, почну,- про те, як це вийшло, що я сподобився нині такої честі. Бо коли б,- сказав Джо, лагодячись за своєю давньою, звичкою усе докладно роз'яснити,- коли б не моє бажання стати тобі в пригоді, я б не мав честі причаститися сніданком у джентльменській оселі.

Мені дуже не хотілося знову відчутти на собі той його погляд, і я вже не став дорікати йому за такий тон.

- Отож, сер, це було так,- повів далі Джо.- Сидів я ввечері якимось у «Веселих Морях», Піпе,- (щоразу, коли в ньому брала гору симпатія, він називав мене Піпом, а коли переважала церемонність, волів величати «сером»),- аж це підїжджає своїм візком Памблечук. Той самий,- мовив Джо, відбігаючи раптом на іншу тропу,- що часами така нехить до нього, коли він на кожному перехресті почне торочити, що ви з ним з самого малку приятелювали і що він перший товариш усіх твоїх забав.

- Які вигадки! Не він, а ти, Джо!

- Я й вірю, Піпе,- сказав Джо, ледь стріпуючи головою,- хоча тепер це вже ні до чого, сер. Отож, Піпе, цей самий Памблечук, пустомолот неприторенний, підходить до мене в шинку (бо й чого ж робочому чоловікові для розваги не покурити люльки та не випити пива, сер,- хіба це що?) і каже: «Джозефе, з тобою хоче поговорити міс Гевішем».

- Міс Гевішем, Джо?

- «Вона,- отак він сказав, Памблечук,- з тобою хоче поговорити».

Джо змовк і перевів погляд на стелю.

- Ну? А далі що, Джо?

- А на другий день, сер,- мовив Джо, дивлячись на мене так, мов я був хтозна-як далеко,- я прибрався і пішов до міс Ге.

- Міс Ге, Джо? Міс Гевішем?

- Тож я й кажу, сер,- провадив Джо таким офіційним голосом, наче виголошував свій заповіт,- міс Ге, або інакшими словами - міс Гевішем. А сказала вона ось що: «Містере Гарджері, ви підтримуєте листування з містером Піпом?» А що я дістав листа від тебе, то й мав право сказати: «Підтримую». (Коли я ставав до вінця з вашою сестрою, сер, то сказав: «Обіцяюся підтримувати», а коли відповідав твоїй доброчинниці, Піпе, то сказав: «Підтримую».) Далі ж вона й каже: «Ну, то передайте йому, що приїхала Естелла і рада була б його бачити».

Підводячи погляд на Джо, я відчув, що весь зашарівся. Як би я хотів, щоб це бодай почасти було викликане думкою, що я, знаючи, з чим Джо приїхав, зустрів би його куди привітніше!

- Бідді,- мовив далі Джо,- коли я прийшов додому й попросив написати тобі, чогось почала огинатися. А тоді й каже: «Я знаю, що він був би дуже радий почути про це від вас самих. А тепер же якраз свята, і ви теж хотіли б з ним побачитись, то й з'їздить». Оце вже я й кінчив, сер,- додав Джо, підводячись із крісла,- і бажаю тобі, Піпе, щоб ти завше був у доброму здоров'ї і при великих статках.

- То ти вже йдеш, Джо?

- Таки йду,- відповів він.

- Але ж на обід ти ще прийдеш, Джо?

- Ні, вже не прийду,- відповів він.

Наші погляди зустрілись, і коли він простяг мені руку, ніяких «серів» уже наче й не знала його благородна душа.

- Піпе, друже ти мій, життя така штука, що розлука за розлукою, і кому що судилося - кому метал кувати, кому ліс рубати, а кому й золото чи то мідь обробляти. Отож і розходяться люди, і нема на це ради. Коли й вишло що сьогодні тут невладе, так це через мене. Наші з

тобою дороги в Лондоні не сходяться, це не те, коли ми вдома, де всі нас знають і всі свої. І не те, що я гордїй, а просто я хочу бути сам собою, тож ти мене більш ніколи не побачиш у цїй одежі. Я в нїй наче й на себе не схожий. Ото кузня, кухня та ще болота наші - там тільки я й схожий на людину. А ти краще запам'ятай мене у ковальському фартусі, з молотом у руці або навіть і з люлькою - тоді воно й приємніше згадається. І так само приємніше буде, коли ти, скажімо, захочеш на мене глянути, і приїдеш, і заглянеш у вікно кузні, і побачиш коваля Джо біля того самого ковадла, в тому самому пропаленому фартусі, при тїй самїй роботі. Я страх який тупайло, але, здається, кінець кінцем сказав щось до пуття. І хай господь тебе береже, дорогий Піпе, друже, хай господь тебе береже. Я не помилився, відчувши своєрідну гідність у простоті Джо. Недоладність його одежі зовсім цьому не вадила, як не вадила б і відсутність її, коли б ми стрілися з ним у раю. Він лагідно доторкнувся до мого чола і вийшов. Коли трохи згодом, отямившись, я вибіг услід за ним на вулицю, ніде вже не було й сліду його.

Розділ 28

Було ясно, що їхати мені треба наступного ж дня, і у першому спалахові каяття було так само ясно, що зупинитись я маю у Джо. Проте, коли я замовив місце на передку у завтрашній кареті і з'їздив попередити містера Покета, другий пункт уже не здавався мені таким незаперечним, і я став придумувати всякі причини й приводи, щоб заночувати у «Синьому Кабані». Бо у Джо я звальюсь як сніг на голову,- там же мене не ждуть, і постіль не встигнуть приготувати, і буде занадто далеко від міс Гевішем, а вона ж така примхлива, і це їй може не сподобатись. Нема облуди над самооблуду, а я ж якраз і силкувався сам себе одурити. Чудна-таки річ! Нічого дивного, коли я через незнання прийму від когось фальшиві півкрони; але як я міг монету свого власного карбу взяти за повноцінну?! Послужливий незнайомец, вдаючи, ніби щільніш скручує мої банкноти задля безпечності, насправді ховає їх собі в кишеню, а мені підсовує лушпу в папірці,- але чого варте це дешеве ошуканство проти того, коли я сам підсовую собі лушпу й сприймаю її за чисті гроші!

Зрештою, постановивши зупинитись таки у «Синьому Кабані», я став сушити голову тим, чи брати з собою Месника. Дуже кортіло мені побачити, як цей дорогий найманець хизуватиметься своїми чобітьми на подвір'ї «Синього Кабана», і вже зовсім важко було стриматися від спокуси так наче між іншим з'явитися з ним у кравцевому закладі й ошелешити нешанобливу душу Треббового хлопчак. Хоча, з другого боку, Треббів хлопчак міг би втертися Месникові в довіру й бозна-що йому наговори-

ти або ж освистати його на всю Головну вулицю - то такий одчайдух і паливода, що на все здатен. А крім того, про нього могла б почути моя заступниця і не схвалити мого вибору. Кінець кінцем я вирішив обійтися без Месника.

Оскільки я взяв місце у денному диліжансі і пора стояла зимова, я знав, що останні дві-три години доведеться їхати в темряві. Від «Схрещених Ключів» ми від'їжджали о другій. На станцію я прибув хвилин за п'ятнадцять до відходу диліжанса в супроводі свого служника, якщо дозволено так назвати того, хто переважно слугував власному неробству.

У ті часи перевозити поштовими каретами в'язнів на кораблі було звичайною річчю. Мені часто розповідали, як їх возили, наче пасажирів, на відкритій площадці диліжанса, та я й сам не раз бачив, як вони сидять на лавках угорі, звісивши закуті ноги, тож і не здивувався, коли Герберт (він прийшов провести мене) сказав, що з нами їхатимуть два каторжники. Але у мене були свої, хоч і давні вже, причини щоразу завмирати серцем, тільки-но я почую слово «каторжник».

- Тобі це нічого, Генделю? - спитав Герберт.

- Та ні.

- А мені щось видалось, наче ти їх не любиш.

- Я й справді їх не люблю, та й ти, мабуть, теж. Але це нічого, хай собі їдуть.

- Дивись! Онде й вони,- сказав Герберт,- виходять з пивнички. Які неприємні й деградовані обличчя!

Вони, напевне, частували свого конвоїра - бо з ними був і третій, їхній супровідник,- і всі троє витирали долонями губи. Каторжників було скуто разом ручними кайданами, і на ногах вони мали залізні кільця з ланцюгами, так добре мені знайомі! Хоча й одежа їхня теж була мені

добре знайома. Конвоїр мав на озброєнні два пістолети і ще під пахвою міцного кийка, але він був у найкращих стосунках з підопічними і, стоячи поряд них, поки запрягали коней, зберігав такий вигляд, немов арештанти були експонатами цікавої виставки, ще не відкритої для загального огляду, а він сам - її хазяїном. Один з каторжників був вищий і ширший у плечах, ніж другий, і йому, за якимись незбагненними приписами, чинними як у тюрмі, так і на волі, припав одяг меншого розміру. Його руки й ноги скидалися на здоровенні довгасті подушечки для шпильок, в арештантській роботі він узагалі здавався потворним, але я з першого погляду впізнав це приплющене око. Воно належало чоловікові, що того давнього суботнього вечора сидів на лавці в «Трьох Веселих Морях» і ціляв у мене з невидимої рушниці!

Що він мене поки що не впізнав, було очевидно. Він кинув на мене погляд, прицінився до мого ланцюжка від годинника, сплюнув і сказав щось товаришеві; тоді обоє засміялись і, забряжчавши спільними кайданами, одвернулися в інший бік. Великі цифри у них на спинах, як ото на дверях будинків, гидкі струпи на шкірі, як у бродячих собак, закуті ноги, сором'язливо оздоблені обмотками з хустинок, зацікавлені погляди й бридливість, що вони викликали у сторонніх, - усе це (як сказав Герберт) становило дуже неприємне й відворотне видовище.

Але це було ще не найгірше. Виявилось, що всі задні місця в кареті зайняла одна родина, яка вибиралася з Лондона, і двох в'язнів не було більш де посадити, як на передній лавці за кучером. Обурений цим холеричний добродій, якому припало четверте місце на цій лавці, зчинив одчайдушний лемент і розкричався, що це суперечить усім правилам, що саджати його поруч з такими мерзотниками - це бридота, й гидота, й зараза, й ганьба, й

не знаю, що ще. А коней тим часом уже запрягли, і кучер квапив до від'їзду, і ми збиралися сідати на свої місця, і в'язні разом з конвоїром підійшли до карети, війнувши на нас своєрідним тюремним духом прокислого хліба, дешевого сукна, канатного двору й вапна.

- Та ви не хвилюйтеся, сер,- умовляв конвоїр розгніваного пасажира.- Поруч з вами я сяду, а вони скраю лавки. Вони вам анітрохи не завадять, сер. Ви сидітимете спокійно, наче їх тут і нема.

- А мене й нічого ганити,- пробурчав той каторжник, якого я впізнав.- Я з доброї волі туди не їду. Я можу й тут лишитись. А як хто хоче на моє місце, я залюбки поступлюся.

- Я теж,- хрипко озвався другий.- Коли б моя воля, могло б і сліду тут не було.

Вони засміялися і заходились лущити горіхи й виплювати на всі боки шкаралупу,- як і я, мабуть, зробив би на їхньому місці, відчуваючи оцю загальну зневагу.

Зрештою з'ясувалося, що зарадити сердитому добродієві ніяк і що перед ним один вибір: або їхати в тій компанії, яку випадок судив, або зовсім не їхати. Отож він, не перестаючи бурчати, вибрався на своє місце, конвоїр сів поруч, і каторжники натужно виграмулялись нагору, а той з них якого я впізнав, опинився саме за мною, аж я відчув на потилиці його дихання.

- Щасливої дороги, Генделю! - гукнув Герберт, коли ми рушили. І я в цю мить подумав: як добре, що він дав мені це прибране ім'я!

Годі й переказати, як draжливо відчував я каторжникове дихання не тільки потилицею, а й усією спиною. То було так, наче у спинний мозок мені просякала якась гостра ядуча отрута, від чого я навіть зуби зціпив. Здавалося, він дихає і частіше, ніж звичайні люди, і голосніше,- я

аж відхилився набік, силкуючись якось уникнути цих його видихів.

Повітря просякло остудною вогкістю, і обидва каторжники стиха кляли негоду. Ще й не проїхали ми далеко, як нас огорнула дрімота, а коли позаду лишився заїзд «Напівдорозі», ми вже давно позамовкали й тільки дрібно тремтіли від холоднечі. Я теж задрімав, так і не додумавши до кінця, чи повернути цьому бідоласі два фунти стерлінгів, поки він тут поруч, і як краще це зробити. Гойднувшись уперед - чи не з наміром пірнути поміж коней, - я злякано прокинувся й знов заходився думати про те саме.

Але я, мабуть, проспав довше, ніж гадав, бо хоч стояла темрява і в миготливому світлі наших ліхтарів нічого не можна було розрізнити, все ж таки холодний вогкий вітер уже доносив знайомий подих боліт. Каторжники, скулившись від холоду, присунулися майже впритул до моєї спини. Перші їхні слова, які я почув після того, як прочнувся, неначе вторували моїм думкам:

- Дві фунтові банкноти.

- Де він їх дістав? - спитав незнайомий мені каторжник.

- А відки я знаю! - відказав перший.- Мав сховані. Від приятелів хіба.

- Ото б мені їх зараз,- сказав другий, лайнувши холоднечу.

- Гроші чи приятелів?

- Гроші! А всіх своїх приятелів я б і за фунта продав, і ще й заробив би на цьому. Ну й що ж він сказав?

- Та сказав,- повів далі мій знайомиць.- Ми миттю все це облагодили за штабелем лісу на пристані. «Ти ж, мовляв, виходиш на волю?» - «Та виходжу», - кажу. Тож він і попросив знайти хлопчиська, що нагодував його й не ви-

казав, і дати йому ті дві фунтові банкноти. Я й погодився. І так і зробив.

- Бо дурень,- буркнув другий.- Я б собі їх забрав, проїв би й пропив. То він зелений, певне, був. І ти кажеш - до того він тебе й не знав?

- Зовсім не знав. Різні партії, на різних суднах. Його судили вдруге, за втечу з тюрми, вліпили довічне.

- Значить, тоді... А щоб його!.. Ото лиш тоді ти й був у цих краях?

- Лиш тоді.

- І яка ж тут місцина?

- Та препаскудна. Болота, драговина, мла, робота - і знов робота, мла, драговина, болота.

Вони обидва нещадно лайнули місцину, куди закинула їх доля, і, одвівши душу, змовкли.

Підслухавши цю розмову, я був би скочив з диліжанса в темряву безлюдного шляху, якби не певність, що цей каторжник і не підозрює, хто я. Бо й справді: за ці роки я не тільки виріс, а ще ж і одежею і всім своїм виглядом цілковито змінився, тож без чийогось підказу йому мене й не впізнати. Наймовірним був збіг обставин, що звів нас поруч в одній кареті, але саме через це й було мені страшно: ану ж станеться й друга така наймовірна випадковість і хтось при ньому назве мене на ім'я? Тим-то я вирішив висісти з карети ще на околиці містечка. І це мені вдалося. Моя невеличка дорожня сумка лежала в спеціальній загородці під лавкою, де я сидів; я відгорнув запону, дістав сумку, скинув на дорогу й сам скочив слідом, опинившись біля першого ліхтаря першої ж брукованої вулиці. А каторжники поїхали диліжансом далі - я знав, де саме їх висадять і поведуть до річки. В уяві я вже бачив човна з гребцями-в'язнями, що чекав на них побіля замулених сходинок причалу, і знов чув, як хтось гаркнув

їм, немов собакам: «Гребіть, ви!», і знов бачив на чорній воді той нечестивий Ноїв ковчег.

Я не міг сказати, чого саме боявся, бо страх мій був якийсь неозначений і невиразний, але все-таки він проймав мене до глибини душі. До готелю я йшов, тремтячи з жаху, і цього мого стану аж ніяк не можна було пояснити побоюванням - хоч як то було б неприємно й прикро, - що мене впізнають. Швидше всього, в цьому підсвідомому почутті ожили на мить страхи мого дитинства.

Закусочна в «Синьому Кабані» була порожня, і я не тільки замовив тут обід, а й встиг уже сісти за стіл, коли офіціант упізнав мене. Зразу ж вибачившись, що його підвела пам'ять, він спитав, чи не послати коридорного по містера Памблечука.

- Ні, ні в якому разі,- заперечив я.

Офіціант (той самий, що передав був нам глибоке обурення купців-постояльців з нижнього поверху того дня, коли мене записали в підмайстри) начебто вельми здивувався і при першій же нагоді підсунув мені заяложений старий номер місцевої газетки, де я прочитав таку статейку:

«Недавнє таке романтичне піднесення долі молодого залізних справ майстра з нашої місцевості (до речі, яка вдячна це тема для чарівного пера нашого поки що не загально визнаного співгородянина Тубі, чиї віршовані твори часто оздоблюють наші шпальти!) спонукає нас довести до читацького відома цікавий факт, що першим доброчинцем, товаришем та приятелем згаданого юнака була одна високошанована особа, яка має певну причетність до торгівлі зерном та насінням і зручний та просторий комерційний заклад якої розташований невіддалік Головної вулиці. Не без почуття особистого задоволення

кожен з нас у цій особі вбачає Ментора ¹⁵ нашого юного Телемаха, бо приємно знати, що саме мешканець нашого міста заклав підвалини юнакового щастя. Хто ж він, цей юний герой? - постає запитання на задумливому чолі місцевого Мудреця, у прекрасних очах місцевої красуні. Оскільки нам відомо, Квентін Массейс¹⁶ був ковалем в Антверпені. *Verb, sap.*».¹⁷

Багатий досвід незаперечно мені підказує, що якби в дні свого добробуту я опинився на Північному полюсі, то й там знайшовся б такий мандрівний ескімос чи цивілізований панок, який став би мене запевняти, що найпершим моїм доброчинцем був Памблечук і що саме він заклав підвалини мого щастя.

15 Ментор - приятель Одиссея, опікувався його домом і був вихователем його сина Телемаха (про це розповідається у творах Гомера).

16 Квентін Массейс (14667-1530) - видатний фламандський художник, що замолоду начебто працював у кузні.

17 *Verbum sat sapienti* - розумний зрозуміє (і без дальших слів) (латин.).

Розділ 29

Підвівся я на світанні й вийшов надвір. До міс Гевішем було ще рано, тож я пішов прогулятись на околицю міста з того боку, що ближче до дому міс Гевішем і далі від кузні Джо (туди, вирішив я, можна буде сходити й завтра), роздумуючи дорогою про свою заступницю та про те, які рожеві плани вона снує на моє майбутнє.

Вона взяла за дочку Естеллу та й мене, власне, усиновила, маючи на меті, безсумнівно, з'єднати нас. Саме мені випаде повернути життя в цей занедбаний дім, наповнити сонцем затемнені кімнати, пустити всі годинники, розкласти яскравий вогонь у камінах, змести павутиння, вивести повзучу гадь - коротше, здійснити всі славні подвиги казкового лицаря і побратися з королівною. Підійшовши до будинку міс Гевішем, я зупинився і став роздивлятись його - і потьмяніла червона цегла стін, і замуровані вікна, і густий зелений плющ, цупке гілля й пагінці якого, немов жилаві старечі руки, обвило навіть димарі на даху,- все це становило якусь разюче вабливу таємницю, героєм якої був я. А осердям усього цього, звичайно, була Естелла, що надихала мене. Але хоч вона так неподільно владувала наді мною, хоч з нею було пов'язане все, чого я прагнув і жадав, хоч вона ще в дитинстві виявила величезний вплив на моє життя і вдачу, я навіть того романтичного ранку не наділяв її чеснотами, яких вона не мала. Я кажу це зараз зумисне, бо завдяки цьому можна простежити за мною в тому плутаному лабіринті, де я опинився. З власного життя мені добре відомо, що загальноприйняте уявлення про закоханого далеко не завжди слушне. Незаперечне одне: коли я покохав Естел-

лу юнацьким коханням, то це просто тому, що не зміг протистояти її чарам. І покохав навік. Пройнятий смутком, я часто-часто, а може, й безперестану, повторював собі, що люблю її без надії і без взаємності, всупереч логіці й розчаруванням, не маючи сподівань на душевний спокій і щастя. Але знання всього цього не послабило мого почуття: я покохав її так, немов вона була втіленням людської досконалості,- покохав навік.

Я так розрахував свою прогулянку, щоб опинитись біля хвіртки в той самий час, як і давніше бувало. Смикнувши нетвердою рукою за дзвінок, я одвернувся спиною до входу, щоб перевести дух і бодай трохи втишити биття збентеженого серця. Я чув, як відчинились двері будинку, чув кроки через подвір'я, але вдавав, наче не чую, як зарипіла хвіртка на іржавих завісах.

Коли нарешті мене торкнули за плече, я здригнувся і обернув голову. І враз здригнувся куди природніше, побачивши, хто стоїть переді мною в охайній сірій одежі. Його я вже аж ніяк не сподівався спіткати у ролі одвірника міс Гевішем.

- Орлік!

- Атож, паничу, тут ще більші зміни, як у вас. Але заходьте, заходьте. Мені наказано, щоб хвіртка не стояла отвором.

Я ступив на подвір'я, і він захряснув хвіртку й вийняв ключа.

- Ось так,- сказав він, ступивши кілька кроків поперед мене до будинку, а тоді раптом оглянувшись.- Тепер я тут!

- Як тебе сюди занесло?

- Ногами,- відказав він.- А скриньку мою привезено тачкою.

- Ти що, напостійно тут влаштувався?

- А чого ж, паничу, шкоди від мене не буде.

Я щодо цього не мав певності. Поки я обдумував його слова, він повільно звів важкий погляд від землі й зміряв мене з ніг до голови.

- Отже, кузню ти покинув?

- А хіба це схоже на кузню? - відказав Орлік, ображено обводячи круг себе поглядом.- Хіба схоже?

Я спитав, чи давно він покинув кузню Джо.

- Тут дні що один, що другий - однакові,- відповів він,- тож не полічивши, й не скажеш. Одне слово, після того, як вас там не стало.

- Це я й сам знаю, Орліку.

- Авжеж,- сухо зауважив він.- Ви ж учені зробилися.

Ми вже підійшли до будинку, де я прбачив при вході збоку приділену Орлікові кімнатку з невеличким віконцем у двір. Вона була така маленька, як ото приміщення паризьких консьєржів. На стіні там висіла в'язка ключів, до якої Орлік додав ключа від хвіртки, а у неглибокій ніші стояло застелене клаптюватим укривалом ліжко. Все в цій комірчині, схожій на клітку для байбака, мало занехаяний і сонний вигляд, а сам Орлік, що важко й цигато бовванів у темному кутку біля вікна, і виглядав цим байбаком, яким він, власне, і був.

- Я ніколи раніш не бачив цієї кімнати,- зауважив я.- Та й одвірника тут не водилося.

- Не водилося,- погодився він,- аж поки не стали поговорювати, що дім без охорони, а це, мовляв, небезпечно, бо усякі тут каторжники й обідранці шастають. Отож мене й нараяли сюди, що я кожного можу як слід відшити, я й погодився. Тут легше, ніж міхи надимати її молотом махати... А ця штука заряджена.

Це він помітив, що мій погляд затримався на рушниці з мідним ложем, почепленій над каміном.

- Добре,- озвався я, не маючи охоти розводити з ним дальших балачок,- то мені можна піднятися до міс Гевішем?

- А щоб мене спалило, якщо я знаю! - відказав він, спершу потягшись усім тілом, а потім стріпнувшись.- Те, що мені наказано, так далеко не сягає, паничу. Ось я лупну цим молотком по оцьому дзвінку, а ви собі йдіть коридором, поки когось не стрінете.

- Але мене ждуть, сподіваюся?

- Щоб мене двічі спалило, якщо я знаю! - відказав він.

Тоді я звернув у довгий коридор, де колись ходив у своїх простацьких черевиках, а він ударив по дзвінку. Ще не завмерла луна від дзвінка, як у кінці коридора показала Сара Покет, що, побачивши мене, стала мінитись зеленою і жовтою барвою.

- О! - сказала вона.- То це ви, містере Піп?

- Я, міс Покет. І радий сповістити вам, що містер Покет з усією родиною в доброму здоров'ї.

- Але розуму їм не додалося? - озвалася Сара, скрушно хитаючи головою.- Розум їм потрібніший, ніж здоров'я. Ах, Метью, Метью! Ви знаєте, куди йти, сер?

Чом би я не знав, коли стільки разів піднімався цими сходами помацки! Тепер я піднявся у модних туфлях (не те, що колись!) і знов, як бувало, постукав у двері кімнати міс Гевішем.

- Впізнаю - це Піп,- зараз же я почув її голос.- Заходь, Піпе.

Вона сиділа на тому самому місці біля столу, в тій самій старій сукні, схрестивши руки на костурі й спершись на них підборіддям, а очі втупивши у вогонь. А біля неї, тримаючи в руці невзувану білу туфлю й наче уважно її розглядаючи, сиділа якась незнайома мені елегантна пані.

- Заходь, Піпе,- знову тихо сказала міс Гевішем, не одводячи погляду вбік чи вгору,- заходь. Як ся маєш, Піпе? То ти мені цілуєш руку, ніби я королева, га? Ну, що скажеш?

Вона раптом блиснула на мене очима, не підвівши голови, і повторила грайливо-сердитим тоном:

- Ну?

- Я довідався, міс Гевішем,- трохи розгублено мовив я,- про ваше бажання мене побачити, тож зразу й приїхав.

- Ну?

Незнайома пані піднесла голову й лукаво глянула на мене, і я враз побачив очі Естелли. Але вона настільки змінилася й погарнішала, стала настільки жіночніша, та й в усьому довершеніша, що я проти неї наче лишився таким нерозвиненим, як був колись. Дивлячись на Естеллу, я сам собі знов почав здаватися простим неотесаним селюком. О, як Естелла подаленіла й піднеслася високо вгору, тепер ще більш, ніж будь-коли, неприступна для мене!

Вона простягла мені руку. Я пробелькотів щось про те, як приємно побачити її знову та як довго дожидав я цього дня.

- Ну, то як, Піпе, дуже вона змінилася?- спитала міс Гевішем, хижо поглядаючи на мене й стукаючи костуром по стільцю, що стояв поміж ними, на знак того, щоб я сів.

- Коли я ввійшов, міс Гевішем, мені її лице й постава здалися зовсім незнайомими, але тепер, як це не дивно, я дедалі більше впізнаю ту саму...

- Що? Невже ти скажеш - ту саму Естеллу?- урвала мене міс Гевішем.- Вона була гордовита й зла, і ти хотів утекти від неї. Хіба ти забув?

Я розгублено зауважив, що то було давно, що я тоді нічого не розумів, і таке інше. Естелла незворушно посміхнулася і сказала, що я, безперечно, мав рацію,- вона могла допекти хоч кому.

- А він змінився? - спитала міс Гевішем у неї.

- Дуже,- відповіла Естелла, дивлячись на мене.

- Вже не такий простий і неотесаний?- спитала міс Гевішем, перебираючи Естеллині кучері.

Естелла засміялася, глянула на туфлю у себе в руці, знову засміялася, потім глянула на мене і поставила туфлю на підлогу. Я для неї й досі наче був хлопчиськом, хоч водночас вона й зваблювала мене.

Ми сиділи в тій примарній кімнаті, яка була справила на мене таке дивне враження, і я дізнався, що Естелла недавно повернулася з Франції і збирається до Лондона. Вона все так само була гордовита й своєвільна, але тепер ці риси настільки зрослися з її вродою, що, здавалося, неможливо й навіть неприродно було б відокремлювати їх одне від одного. І вже зовсім було б неможливо, дивлячись на неї, не піддатися цій недостойній жазі грошей і панського лоску, що так скалічила мої хлоп'ячі літа, цим викривленим уподобанням, що спонукали мене соромитися рідної домівки й Джо, цій знадливій грі уяви, коли Естеллин образ поставав переді мною в омахах полум'я, чи серед іскор над ковадлом, або ж темного вечора бачився, на коротку мить у вікні кузні. Одне слово, мені несила було відокремити її - чи у минулому, чи й у теперішньому,- від самого мого ества.

Ми вирішили, що я пробуду тут увесь день, а на ніч повернуся в готель і завтра від'їду до Лондона. Коли ми трохи поговорили, міс Гевішем послала нас прогулятися удвох у занедбаному садку, а потім,- додала вона,- я покажаю її у кріслі, як давніш бувало.

Отож ми з Естеллою пройшли в садок через ту саму хвіртку, яка колись привела мене до бійки з блідим паничком, нинішнім Гербертом,- я був охоплений трепетом, залюблений у самі складки її сукні, а вона абсолютно незворушна і вже аж ніяк не залюблена у складки моєї куртки.

Коли ми наблизилися до місця сутички, вона зупинилась і сказала:

- Дивачка я була, що тоді сховалася й підглядала, як ви билися. Але це мені надзвичайно сподобалося.

- А я тоді дістав від вас надзвичайну винагороду.

- Справді?- недбало озвалася вона, ніби все забувши.- Я тільки пам'ятаю, що була страшенно зла на вашого супротивника: я боялася, щоб він не лишився тут заважати мені своєю присутністю.

- Тепер ми з ним великі друзі.

- Он як? Хоча, правда, його батько, я чула,- ваш наставник.

- Так.

Я визнав це не зовсім охоче, бо її слова зводили мене до рівня школяра, а я ж і без того був для неї наче малий хлопчик.

- Відколи зазнали змін ваше становище й ваші перспективи, ви й товариство своє змінили,- сказала Естелла.

- Це цілком зрозуміло,- зауважив я.

- І неминуче,- додала вона зверхнім тоном.- Тепер вам не личить спілкуватися з тими, з ким ви спілкувалися раніше.

Щиро кажучи, я й перед цим ледве чи мав ще намір побачитися з Джо, але після Естеллиних слів він розвіявся вже остаточно.

- Тоді ви, мабуть, і не гадали, що вам судиться таке

щастя? - спитала Естелла, помахом руки окресливши той час, коли сталася наша з Гербертом бійка.

- Звичайно, не гадав.

Коли ми так проходили поруч стежкою, я гостро відчував, яка велика поміж нами різниця: хода її була впевнена й горда, моя ж - несмілива й покірна. Але це відчуття було б куди більш разючим, якби я не мав переконання, що саме мене вирізнено й призначено для неї.

Садок настільки здичавів і заріс, що ходити по ньому було нелегко, і ми, обійшовши його разів два-три, вернулися назад у двір броварні. Я показав Естеллі те місце, де першого дня бачив, як вона ходила по діжках; вона холодно й байдуже глянула в той бік і сказала: «Справді?» Я нагадав їй, що ось тут, вийшовши з дому, вона дала мені м'яса й пива, і почув відповідь: «Не пам'ятаю».

- І не пам'ятаєте, як довели мене до сліз?- спитав я.

- Ні,- відказала вона і, хитнувши головою, одвела погляд убік.

Я таки вірив, що вона не пам'ятала й що їй було однаковісінько, і від цього я знову заплакав, у душі,- а це ж найпекучіші з усіх сліз.

- Ви повинні знати,- зауважила Естелла тоном великосвітської красуні, яка милостиво зволила просвітити моє нещасття,- що я не маю серця, і це, можливо, пояснить вам, чому в мене така пам'ять.

Я промурмотів щось у тому дусі, що, мовляв, не можу в таке повірити. Що вона помиляється. Що вроди без серця не буває.

- О, та я, звісно, маю серце - в тому розумінні, що його можна пробити чи прострелити,- мовила далі Естелла,- і, звичайно, якби воно перестало битись, то й мене не стало б. Але ви розумієте, що я хочу сказати. Добрість, співчуття, жаль - усі ці дурниці для мене нічого не озна-

чають.

Але що це промайнуло в моїй уяві, поки вона стояла й уважно дивилась на мене? Щось таке, що я підмітив у міс Гевішем? Ні. Інколи в її жестах та міміці прохоплювалось дещо схоже на міс Гевішем, як то буває у дітей, що довгий час живуть усамітнено з кимось дорослим: навіть вирісши, вони зберігають перейняту від нього якусь характерну рису, дарма що в усьому іншому між ними нема нічого спільного. Однак тут було щось таке, що до міс Гевішем, здається, не стосувалося. Я глянув ще раз на Естеллу, але, хоч вона все так само дивилась на мене, видиво зникло.

Що ж це було?

- Я серйозно кажу,- промовила Естелла не те, щоб насупившись (вона зовсім не стягувала брів), а просто потемнівши лицем.- Якщо ми маємо часто бачитись, краще б вам зразу це запам'ятати. Ні! - вона владно зупинила мене, коли я спробував розтулити рота.- Я нікому не дарувала своєї прихильності. Такими речами я не бавлюся.

За хвилину ми опинились у давно занедбаній броварні, і Естелла, показавши на галерею під дахом, де я бачив її першого дня, сказала, що пам'ятає, як була тоді там і дивилася вниз на мою перелякану постать. Коли я простежив поглядом за її білою рукою, у мене знов з'явилося те саме невиразне й незрозуміле відчуття. Я мимохіть здригнувся, і вона доторкнулась рукою до мого плеча. Видиво промайнуло й зникло.

То що ж це було?

- Що таке з вами? - спитала Естелла.- Ви знов злякалися?

- Я б і злякався, якби повірив у те, що ви оце сказали,- відповів я, переводячи розмову на інше.

- Отже, ви не повірили? Що ж,- я сказала, що мусила

сказати. Міс Гевішем ось-ось уже чекатиме вас на тому самому посту, хоч мені здається, ці забавки пора б уже відкинути, як і решту давніх витребеньок. Обійдімо ще раз садок - і в дім. Ходімо! Сьогодні ви не проливатимете сліз через мою жорстокість, сьогодні ви будете супроводити мене, як паж.

Її розкішна сукня волочилася шлейфом по землі. Однією рукою вона ледь піднесла крайчик сукні, а другою легенько сперлась на моє плече, і так ми ще разів два-три обійшли занехаяний садок, що для мене розбуяв яскравим цвітом. Навіть якби зелено-бурі бур'яни попід муром стали найкоштовнішими в світі квітами, то й тоді моя пам'ять не змогла б дбайливіше їх леліяти.

Поміж нами не було різниці в літах, що могла б розділити нас,- ми були приблизно однакового віку, хоч вона, безперечно, здавалася старшою роками; але неприступність, яка проглядала в усій її вроді й манерах,- ось що мучило мене навіть у хвилину найбільшого захоплення, незважаючи на всю певність, що наша добродійниця призначила нас одне для одного. Безталанний був я хлопча!

Нарешті ми вернулися в дім, і тут я з подивом довідався, що до міс Гевішем заходив у справи мій опікун і що він вернеться обідати. А в залі з напівзігненим столом уже запалили свічки в тих самих старих сучкуватих канделябрах, і міс Гевішем у кріслі чекала на мене.

Тільки ми рушили з кріслом навкруг столу з залишками весільного бенкету, як я відчув, що наче вернувся в минувшину. Але в цій жалобній залі, під пильно втупленим поглядом живої небіжчиці в кріслі, Естелла здавалася ще гарнішою й осяйнішою, і чари її ще дужче, ніж будь-коли, повивали мою душу.

Час поволі збігав, наближалась пора нашого раннього

обіду, і Естелла вийшла опорядитися. Коли я зупинив крісло біля середини довгого столу, міс Гевішем простягла зморшкувату руку й опустила на пожовклу скатертину. Естелла з порога озирнулась через плече, і міс Гевішем послала їй поцілунок рукою, вклавши в цей жест стільки хижого запалу, аж мені зробилося страшно.

Коли ми залишилися вдвох, міс Гевішем обернулась до мене й сказала пошепки:

- То як вона,- вродлива, граціозна, струнка? Ти в захопленні від неї?

- Від неї всі в захопленні, міс Гевішем.

Стара жінка обвила мене рукою за шию й притягла мою голову ближче до крісла.

- Кохай її, кохай, кохай! Як вона до тебе ставиться?

Але не встиг я відповісти (якщо я взагалі міг дати якусь відповідь на таке запитання), як міс Гевішем повторила:

- Кохай її, кохай, кохай! Коли вона прихильна до тебе - кохай її! І коли вона ранить тебе - кохай її! І коли вона шматує тобі серце - а що старші ми стаємо, то це болючіше,- все одно кохай її, кохай, кохай!

Така пристрасна напруга чулася в цих її словах, як ще ніколи не бувало. Я відчував, як у цьому надпориві, напустилися м'язи на її схудлій руці, що обвила мою шию.

- Послухай мене, Піпе! Я взяла до себе Естеллу, щоб її кохали. Я її виховала й виростила, щоб її кохали. Я зробила її такою, якою вона стала, щоб її могли кохати. Кохай її!

Вона так часто твердила це слово, що й не можна було піддати сумніву його значення, але якби замість «кохай» вона раз у раз повторювала б «ненавидь, муч, помстися, погуби», - в її устах це звучало б таким самим прокляттям.

- Я тобі скажу,- провадила вона тим своїм хапливим пристрасним шепотом,- що таке справжнє кохання. Це сліпа відданість, безоглядна покора, цілковите самозабуття, коли віриш і надієшся наперекір собі й усьому світові, коли всю душу й серце віддаєш мучителеві... як я зробила!

У цю мить несамовитий зойк вирвався з її уст, і я ледве встиг підхопити її, як вона шарпнулася з крісла в тій своїй сукні-савані й різонула рукою повітря, наче ладна була з не меншою силою врзатися головою в стіну й забити себе на смерть.

Усе це тривало лічені секунди. Посадивши її назад у крісло, я відчув знайомий мені дух пахучого мила і, коли обернувся, побачив у кімнаті свого опікуна.

Він завжди мав при собі (я цього ще, здається, не згадував) розкішну шовкову хустинку чималого розміру, яка дуже ставала йому в пригоді під час виконання професійних обов'язків. Мені доводилось бачити, якого жаху він наганяв на позивача чи там свідка на допиті, коли статечно розгортав цю хустинку з наміром висякати носа, а потім зупинявся напівдорозі, немов був певний, що не встигне цього зробити, як чоловік уже викриє себе, після чого бідолашному позивачеві чи свідкові нічого й не лишалося, як зізнаватись. Ось і цієї хвилини він саме тримав у обох руках свою проречисту хустинку й дивився на нас. Зустрівши мій погляд, він на мить застиг у цій позі, неначе промовивши: «Он як? Дивно, дивно!» - і потім вельми ефектно вжив хустинку за її прямим призначенням.

Міс Гевішем помітила його в ту саму секунду, що й я. Вона відчувала страх перед ним (як і кожен інший), але силою волі спробувала себе заспокоїти й зауважила йому, Що він пунктуальний, як завжди.

- Пунктуальний, як завжди,- повторив він, підходячи ближче до нас.- (Добрий день, Піпе. Вас покатали, міс Гевішем? Один разок?) - Так оце ви тут, Піпе?

Я сказав йому, коли приїхав, і пояснив, що міс Гевішем запросила мене в гості побачитися з Естеллою. На що він зауважив: «Ах, ця гарненька молода леді!» - і став однією рукою штовхати поперед себе крісло міс Гевішем, другу встромивши в кишеню штанів, наче там беріг купу секретів.

- І дуже часто ви, Піпе, бачились раніше з міс Естеллою?- спитав він, зупинившись.

- Чи дуже часто?

- Так, скільки разів? Десять тисяч?

- Ні, звичайно, менше.

- Вдвічі?

- Джеггерсе,- втрутилась міс Гевішем мені на полегкість,- дайте спокій Піпові, краще йдіть обоє обідати.

Він скорився, і ми напомацки побралися вниз темними сходами. Ми ще були в дорозі до флігеля, що стояв по другий бік брукованого дворика у глибині садиби, коли містер Джеггерс поцікавився, чи часто я бачив, як міс Гевішем їсть та п'є, запропонувавши мені своїм звичаєм широкий вибір - від ста разів до одного.

Я подумав і відповів:

- Жодного разу не бачив.

- І не побачите, Піпе,- зауважив він, хмуро посміхнувшись.- Вона відтоді, як живе таким життям, ніколи не дозволяє, щоб її бачили за їжею. Ночами вона снує туди-сюди, і що натрапить, те і їсть.

- А можна, сер, запитати у вас одну річ? - звернувся я.

- Чому ж, можна, хоч я можу й ухилитись від відповіді. Запитуйте.

- Прізвище Естелли - Гевішем, чи...?

Але докінчити я не мав чим.

- Чи яке?- спитав він.

- Її прізвище - Гевішем?

- Гевішем.

Нарешті ми підійшли до обіднього столу, де на нас чекали вона, Естелла, і Сара Покет. Містер Джеггерс сів на чільне місце, Естелла навпроти нього, а я поруч зі своєю зелено-жовтою приятелькою. Обід був чудовий, і прислуговувала нам покоївка, якої я ніколи раніш тут не бачив, хоча, цілком можливо, що вона служила в цьому таємничому домі ще до того, як я вперше ступив сюди ногою. Після обіду перед моїм опікуном поставили пляшку добірного портвейну (тутешні винні запаси явно були йому добре знайомі), і обидві леді вийшли.

Того дня у домі міс Гевішем мій опікун тримався з такою демонстративною скритністю, що перевершив навіть самого себе. Він і очі весь час відводив убік, і скільки ми були за столом, заледве раз глянув на Естеллу. Коли вона озивалась до нього, він вислуховував, а тоді відповідав, але все не дивлячись на неї. Вона ж натомість частенько на нього поглядала - з допитливістю й цікавістю, а то й недовірою, чого він ніби й не помічав. Протягом усього обіду він, звертаючись до мене, раз за разом переводив мову на мої сподівання, від чого Сара Покет на втіху йому дедалі дужче зеленіла й жовкла. Але й це у нього виходило якось так непомітно, наче він просто спонукував мене розбазікуватися, а я у своїй наївності й піддавався на ці спонуки.

Коли ж ми залишилися вдвох, його стало просто розпирати від цих потаємних відомостей, і я відчув, що більше не витримаю. Не маючи іншої жертви напохваті, він почав піддавати перехресному допитові своє вино. Він то підновив його проти світла, то смакував трохи, переганя-

ючи туди-сюди в роті, тоді надпивав, знов дивився на світло, нюхав, куштував, випивав до дна, знов наливав, знов підозріло його оглядав - аж я зрештою так рознервувався, мовби чув на власні вуха, як вино нашіптує йому щось проти мене. Разів три-чотири я пробував завести розмову, але він перехоплював мій погляд і, піднісши чарку вгору, брався смакувати вино, чим доводив до мого відома, що однаково не зможе нічого мені відповісти, бо у нього інший клопіт.

Міс Покет, здається, була тієї думки, що в моїй присутності їй загрожує небезпека зсунутися з глузду, а то ще й зірвати з голови чіпця - бридкого, просто жах, щось на кшталт муслинової швабри,- і натрусити на підлогу свого волосся, походженням з усією очевидністю не її власного. Тим-то вона вже й не показувалась у кімнаті міс Гевішем, і ми вчотирьох засіли за віст. Поки нас не було, міс Гевішем спало на думку прикрасити Естелліні кучері, шию й руки найкращими коштовностями зі свого туалетного столика, і я помітив, що навіть мій опікун бликнув на Естеллу з-під густих брів і трохи ще й звів їх, коли її врода постала перед ним в усій цій різнобарвній іскристій оздобі.

Я не розводитимусь про те, як він упевнено повитягував у нас усі наші козири й потім ходив з якихось мишавих шісток, перед якими никли наші пишні королі й дами, або про те, як виразно я бачив з його поглядів, що ми для нього банальні й нецікаві загадки, давно вже розгадані. Мене діймало інше: несумісність холоднечі, якою віяло від нього, і моїх ревних почуттів до Естелли. І не в тому була річ, що я й не уявляв, чи зміг би заговорити з ним про неї або почути, як він порипує чобітьми перед нею чи мив руки після її відвідин. Ні, не це! Але дивитись на неї захопленим поглядом, коли він був поряд, горіти

коханням до неї в його присутності - ось що було нестерпною мукою.

Ми грали до дев'ятої години, а тоді домовились, що коли Естелла їхатиме до Лондона, мені дадуть звістку і я зустріну її на поштової станції. Після цього я попрощався з нею, доторкнувся до її руки й вийшов.

Мій опікун на ніч улаштувався в «Кабані», у суміжній зі мною кімнаті. Аж до глибокої ночі звучали в моїх вухах слова міс Гевішем: «Кохай її, кохай, кохай!» Змінивши їх на свій лад, я без кінця твердив у подушку: «Я кохаю її, кохаю, кохаю!» Потім хвиля вдячності піднялася в моїй душі за те, що її суджено мені, колись простому підмайстрові коваля. Потім, пригадавши, що вона аж ніяк не захоплена таким присудом долі, я подумав: то коли ж у ній прокинеться інтерес до мене? Коли мені пощастить розбурхати її серце, досі німе й дрімотне?

Я, нещасний, уявляв собі, що то були шляхетні й одухотворені почуття. Тільки ж мені й на думку не спадало, як негідно й ницо я повівся, побоявшись побачитися з Джо, через те, що вона сповнена до нього такого презирства. Минув тільки день, відколи Джо викликав сльози у мене на очах, але вони так швидко висохли,- хай бог мені простить, так швидко!

Розділ 30

Одягаючись уранці в «Синьому Кабані», я добре обдумав це питання і вирішив сказати опікунові, що Орлік навряд чи підходить на роль довіреної особи міс Гевішем.

- Та певно ж не підходить, Піпе,- відказав він, радий нагоді висловити очевидне узагальнення.- Таких, хто підходив би на роль довіреної особи, взагалі не існує.

Бін начебто вельми пожвавішав, дізнавшись, що й даний випадок не становить винятку з правила, і охоче вислухав мою розповідь про Орліка.

- Чудово, Піпе,- сказав він, коли я скінчив.- Скоро я знов там побуваю і розрахую нашого приятеля.

Трохи стривожений таким категоричним висновком, я зауважив, що, може, не треба квапитись і навіть кинув наздогад, що «нашого приятеля» так легко не візьмеш.

- Ну ні,- впевнено відповів мій опікун, значливим рухом добуваючи свою хустинку.- Хотів би я бачити, як він почне сперечатися зі мною!

Оскільки ми мали вертатись до Лондона денним диліжансом разом і оскільки за сніданком мене так жахала можлива поява Памблечука, що мені було не до їжі, я сказав йому, що поки він буде заклопотаний справами, піду пройдуся лондонською дорогою, а його попрошу нагадати кучерові, щоб зупинив карету, коли вона порівняється зі мною. Отож зразу після сніданку я вибрався з «Синього Кабана». Я дав чималий гак, щоб обійти задвірками Памблечуків заклад, і вийшов знову на Головну вулицю, далеко поминувши цю пастку й опинившись у відносній безпеці.

А таки цікаво було знову пройтися цим тихим містеч-

ком, і я не бачив нічого прикрого в тому, що вряди-годи хтось упізнавав мене й оглядався моїм слідом. Разів зо два дехто з крамарів навіть вибігав на вулицю і проходив трохи вперед, а тоді, наче забувши щось, завертав назад, аби зустрітися зі мною лице в лице, і я не знаю, хто при цьому незграбніше поводився: чи вони, вдаючи, ніби не помічають мене, чи я, вдаючи, ніби не бачу їхніх поглядів. Але хоч би там як, а я помітно виділявся серед перехожих, і це приємно лоскотало моє самолюбство, аж поки лиха доля не виставила на моїй дорозі цього гидкого поганця - Треббового хлопчак.

Глянувши раз уперед, я раптом побачив, як наближається цей парубійко, поцьвохкуючи себе порожньою синьою торбою. Я так собі подумав, що, мабуть, найкраще буде пройти повз нього з незворушною байдужістю на обличчі - це, можливо, трохи остудить його аж надто в'їдливу натуру. Отож я прибрав відповідного виразу і вже ладен був привітати себе з успіхом, коли враз коліна Треббового хлопця підігнулися, волосся стало сторч, шапка злетіла, він затремтів усім тілом, спотикача вискочив на бруківку й заверещав: «Тримайте мене! Я боюся!» - так наче достойний мій вигляд нажахав його й пройняв каяттям. Коли ж я був уже поряд, зуби у нього голосно зацокотіли, і він у вкрай упокореній позі розпластався переді мною в поросі.

Це хоч і важко було витерпіти, але набагато гірше чекало попереду. Ледве я пройшов з двісті кроків, коли, ка свій невимовний подив, жах і обурення, побачив, як мені назустріч з-за рогу вулиці виринув той-таки Треббів хлопчак. Синя торба була у нього на плечах, очі світилися чеснотою й працьовитістю, хода свідчила про твердий намір якомога швидше дістатись до господаревого закладу. Угледівши мене, він раптом застиг на місці, так само

вражений, як і за першим разом, тільки тепер рухи його набрали обертового характеру: він закружляв довкола мене, згинаючись дедалі більше в колінах і своїми піднесеними вгору руками немов благаючи милосердя. Гурт роззяв радісними вигуками привітав ці його страждання, а я мало крізь землю не провалився з сорому.

Тільки-но я дійшов до пошти, аж це знову побачив перед собою Треббового хлопчака, що встиг задвірками ще раз вибігти наперед. Тепер вигляд його став невпізнаний. Він ішов тротуаром з протилежного боку вулиці, синю торбу ніс перекинутою через руку, як я плаща, і супроводила його ціла згряя пройнятих захватом хлопців, яким він час від часу вигукував, зневажливо вимахуючи рукою: «Я вас не знаю!» Годі й переказати, як прикро й гірко стало мені, коли Треббів хлопчак, зрівнявшись зі мною, підтягнув комір сорочки, підкрутив чуба, взявся рукою під бік, самовдоволено скривився і попростував далі, вихляючи ліктями й задом і раз у раз манірно приказуючи своєму почтові: «Я вас не знаю, не знаю і зроду-віку не знав!» На додачу до того всього він заходився кукурікати мені вслід, мов розгніваний півень, який знався зі мною ще за ковальських моїх часів,- і це кукурікання переслідувало мене й тоді, як я вже був на мосту, неначе довершуючи ту ганьбу, що знаменувала мій відхід з міста, вірніше, моє вигнання у голе безкрає поле.

Я й досі не знаю, як би я міг тоді приборкати Треббового хлопчака - хіба що поклавши трупом на місці. Битися з ним серед вулиці або задовольнитись чимось меншим, аніж кров його серця,- було б однаково принизливо й марно. Та й взагалі йому нічим не можна було допекти: верткий і невловний, мов змієня, він, коли загнати його в кут, вислизав у супротивника поміж ніг і ще й

глузливо дзявкав. Але наступного дня я все-таки написав містерові Треббу листа, де заявляв, що надалі містер Піп не зможе вдаватись до послуг людини, яка, повністю забувши свій обов'язок перед пристойним товариством, тримає на роботі хлопчиська, вартого з погляду джентльмена тільки зневаги.

Диліжанс із містером Джеггерсом над'їхав своєчасно, і я знову сів на передок і прибув до Лондона цілий - але не неушкоджений, бо серце моє скипало кров'ю. Тільки-но прибувши, я надіслав Джо на знак своєї покути рибу-тріску й барильце устриць (як компенсацію за те, що не побував у нього сам) і подався до Барнардового заїзду.

Коли я з'явився там, Герберт саме обідав холодним м'ясом; він радо привітав мене. Відправивши Месника до кав'ярні по другу порцію, я відчув, що мушу сьогодні ж таки відкритися своєму щиросердому другові. А що про це не могло бути й мови в присутності Месника - оскільки він перебував, власне кажучи, у передпокої до замкової шпарини - я спровадив його в театр. Навряд чи можна придумати кращий доказ моєї рабської залежності від цього свого наглядча, як ось такі жалюгідні викрути, щоб хоч абичим заповнити його час! З розпачу я навіть до того доходив, що часом посилав його до Гайд-парку подивитись, котра година.

Коли ми впоралися з обідом і посідали, поклавши ноги на ґратки каміна, я сказав Гербертові:

- Любий Герберте, я маю поділитися з тобою однією таємницею.

- Я, любий Генделю,- відповів він,- з належною повагою вислухаю все, чим ти зі мною поділишся.

- Це стосується мене особисто, Герберте,- сказав я,- і ще однієї особи.

Герберт схрестив ноги, схилив голову набік і втупив

погляд у вогонь, але коли збігла ціла хвилина, а я все мовчав, запитально глянув у мій бік.

- Герберте,- мовив я, кладучи руку йому на коліно,- я кохаю... я обожнюю... Естеллу.

Герберт, зовсім не вражений моїм зізнанням, зауважив досить прозаїчним тоном:

- Ясно. Ну й що?

- Як - «ну й що»? І це все, що ти можеш сказати, Герберте? Оце тільки?

- І що далі, я маю на увазі,- пояснив Герберт.- Бо це я й без твоїх слів знаю.

- Звідки ти знаєш?- здивувався я.

- Звідки знаю? Та від тебе ж.

- Я ніколи тобі цього не говорив.

- Не говорив! Ти ніколи не говориш мені, коли ходиш підстригатись, але ж я й сам це бачу. Ти обожнюєш її весь час, скільки я тебе знаю. Своє обожнення її ти приніс сюди разом з валізою. Не говорив мені! Та ти торочив мені про неї з ранку до вечора! Коли ти розповідав про своє життя, мені зразу стало ясно, що ти обожнював її з першого ж дня, як побачив, ще коли був малим хлопчиком.

- Що ж, дуже добре,- погодився я, не без задоволення сприйнявши цей новий для мене аспект власної біографії.- Виходить, я ніколи й не переставав її обожнювати. А тепер вона повернулася такою вродливою і вишуканою панною, що й не порівняти! І вчора я її бачив. І якщо раніш я її обожнював, то тепер обожнюю вдвічі дужче.

- Тоді тобі тим більш пощастило, бо вона ж призначена для тебе,- сказав Герберт.- Адже, навіть не торкаючись забороненої теми, можна, здається, визнати, що ні ти, ні я не маємо щодо цього сумнівів. А чи хоч знаєш ти, як

Естелла дивиться на цю справу з обожненням?

Я похнюплено похитав головою.

- О, вона за тисячу миль від мене,- мусив визнати я.

- Терпіння, любий Генделю: часу ще досить, ще й як досить. Але ти ще щось хотів мені сказати?

- Мені соромно зізнатись,- відповів я,- тільки ж усе од-но я про це думаю. Ось ти кажеш - я щасливець. Звичай-но, це правда. Тільки вчора я був підмайстром коваля, а сьогодні... але хто ж я такий сьогодні?

- Ну, порядний хлопець, коли хочеш, щоб тобі підка-зали,- з усмішкою промовив Герберт і по-дружньому по-плескав мене по руці.- Порядний хлопець, якому властиві запал і вагання, сміливість і сором'язність, жага дії і мрій-ливість, і все це в ньому так своєрідно переплітається...

Я задумався на хвилину, чи й справді суміш усіх цих рис властива моєму характерові. Не в усьому я був зго-ден з Гербертом, але вирішив, що про це не варто гово-рити.

- Запитуючи, хто я такий сьогодні, Герберте,- мовив я далі,- я маю на увазі свої думки. Ти кажеш - я щасливець. Але я знаю, що в цьому нема ніякої моєї заслуги, це доля мене піднесла, просто мені дуже пощастило. І все-таки, коли я думаю про Естеллу...

(- А хіба буває такий час, що ти про неї не думаєш?- докинув Герберт, дивлячись на вогонь, і у мене промай-нуло: який же він добрий, який співчутливий!)

- ...Тоді, любий Герберт, я й сказати тобі не можу, на-скільки почуваю себе залежним і невпевненим, підвла-дним тисячі випадковостей. Не торкаючись, так само, як і ти, забороненої теми, я тільки одне зауважу, що всі мої сподівання залежать від постійності однієї особи (яку я не називатиму). І хоч би там як, а відчуваєш себе дуже непевно й незадоволено від того, що ці сподівання такі

невиразні.

Сказавши це, я наче скинуа з душі великий тягар, що гнітив мене, власне, завжди, а особливо відучора.

- Але ж, Генделю,- відповів Герберт своїм, як звичайно, підбадьорливим тоном,- мені здається, що, піддавшись ніжній пристрасті, ти заглядаєш крізь лупу дарованому коневі у зуби. І що, зосередившись на цих оглядинах, ти зовсім випускаєш з поля зору те краще, що він має. Хіба ти не казав мені, що твій опікун, містер Джеггерс, з самого початку запевнив тебе, що ти вже тепер маєш дещо, окрім сподівань? І навіть якби він і не запевнив тебе в цьому - хоч це, погоджуюсь, було б значним мінусом,- чи ж можеш ти припустити, щоб такий досвідчений фахівець, як містер Джеггерс, погодився взяти на себе опіку над тобою, не маючи цілковитої певності в цій справі?

Я визнав, що його аргумент, безперечно, вагомий, але визнав (як то часто роблять люди в аналогічних випадках), наче просто змушений був, тоді як насправді я й не збирався цієї істини заперечувати!

- Вагомий аргумент, я думаю,- підхопив Герберт,- спробуй-но придумати вагоміший! Що ж до решти, то доведеться почекати знаку від твого опікуна, а йому від його довірителя. Ти й не зоглядишся, як тобі мине двадцять один рік, і тоді, мабуть, дещо проясниться. А як і ні, то однаково ж буде ближче до прояснення, колись же до цього таки дійде!

- Ти з такою надією дивишся на світ! - вигукнув я, щиро захоплений його життєрадісністю.

- Доводиться,- сказав Герберт,- бо я тільки цим і багатий. Але між іншим зізнаюся, що слухність цього мого зауваження належить не мені, а моєму батькові. З приводу твоєї історії він лише одне сказав: «Справа це абсо-

лютно певна, інакше містер Джеггерс за неї б і не брався». А тепер, перше ніж додати дещо про свого батька або його сина й відплатити довірою за довіру, я хочу на короткий час накликати на себе твоє невдоволення або навіть і обурення.

- Це тобі не вдасться,- заперечив я.

- То ще побачимо! - відказав він.- Раз, два, три - і пішли. Генделю, друже мій,- тон його був невимушений, але говорив він цілком поважно,- ось відколи ми сидимо тут і розмовляємо, поклавши ноги на ґратки, я все думаю, що оскільки твій опікун ніколи й не згадував про Естеллу, приділений тобі спадок, можливо, зовсім не залежить від твоїх з нею стосунків. Адже, якщо я правильно зрозумів тебе, він ніколи не згадував про неї, ні прямо, ні посередньо? Ніколи не натякав, наприклад, що твій добродієць має якісь бодай віддалені плани щодо твого одруження?

- Ніколи.

- Май на увазі, Генделю, я зовсім не хочу дошкулити тобі, слово честі! Отож-бо - якщо вас двох ніщо не зв'язує, то чи не міг би ти відірватись від неї? Я ж казав, що накличу на себе твоє невдоволення.

Я одвернув голову вбік, бо раптом,- наче вітер з моря, що шугає над нашими болотами,- серце мені пронизало гостре почуття, схоже на те, яке упокорило мою душу того ранку, коли я полишав кузню, коли так урочисто знімався вгору туман і рука моя лягла на дорожнього стовпа з перстом. На хвилину між нами запала мовчанка.

- Атож. Але, любий Генделю,- повів далі Герберт, наче й не було ніякої паузи,- справа дуже серйозна, якщо це почуття міцно закоренилось у грудях хлопчика, такого романтичного натурою і з вини обставин. Подумай, яке вона дістала виховання, подумай про міс Гевішем. Поду-

май про те, яка у неї душа (ось тепер і обурюйся, і ненавидь мене). Це все може скінчитися дуже сумно.

- Я знаю, Герберте,- озвався я, і далі не обертаючи голови,- але нічого не можу вдіяти.

- Ти не можеш відірватись?

- Ні. Шкода й мови.

- І спробувати не можеш, Генделю?

- Ні. Шкода й мови.

- Ну що ж! - сказав Герберт, підвівся й стріпнувся, наче зі сну, і поворушив у каміні.- Тепер я знов спробую стати привітним.

Він обійшов кімнату, поправив фіранки, переставив крісла на місце, склав на купку розкидані книжки, заглянув у передпокій, чи нема листів у скриньці, замкнув двері, повернувся до свого крісла біля вогню й сів, обхопивши обіруч ліве коліно.

- Тепер, Генделю, я збираюся сказати кілька слів про свого батька і його сина. Як син свого батька, я, мабуть, ледве чи й потребую згадувати, що господар з нього не дуже зразковий.

- Але в домі всього вистачає, Герберте,- зауважив я йому на втіху.

- О, звичайно! Так, мабуть, і лахмітник каже, коли вдосталь назбирає мотлоху, і тандитник у своїй крамничці край міста. Однак якщо говорити поважно - бо це річ досить поважна,- то ти, Генделю, не гірш від мене знаєш, як воно насправді. Колись, гадаю, був такий час, коли батько ще не розчарувався в житті, але, в усякому разі, той час минув. Дозволь-но запитати у тебе: ти коли-небудь зауважував у ваших краях, що діти від невдалих, шлюбів завжди квапляться якнайскорше одружитись?

Це запитання видалось мені настільки дивним, що я замість відповіді й собі запитав:

- Невже й справді так?

- Не знаю,- відповів Герберт,- оце ж я й хотів би знати. Бо от у нашій родині саме так. Разючий приклад - моя бідна сестра Шарлотта, наступна за мною, що померла, не досягши й чотирнадцяти років. І з маленькою Джейн те саме.

Й так кортить швидше заміж, немов усе своє недовге життя вона нічого іншого не бачить, як саму, родинну благодать. Елік ще зовсім малюк, а й той уже наглянув собі відповідну кандидатуру десь у К'ю. Здається, геть усі брати, й сестри заручені, крім хіба немовляти.

- І ти теж? - спитав я.

- Я теж,- відповів Герберт,- тільки це таємниця.

Я запевнив його, що й словом не прохоплюся, і став просити, щоб він докладніше розповів мені про це. Він так тверезо й проникливо висловився про мою слабкість, що мені хотілося бодай трохи довідатись про його силу.

- А як же її хоча б звать?- поцікавився я.

- Звать Кларою,- відказав Герберт.

- І живе вона в Лондоні?

- Так. Слід ще те зауважити,- додав Герберт, який раптом спохмурнів і знітився, тільки-но ми торкнулися цієї цікавої теми,- що походження її зовсім не таке, як воліла б моя мати з її аристократичними забаганками. Батько Кларин постачав харчі на пасажирські судна. Був чимось на взірць інтенданта.

- А тепер він хто?- спитав я.

- Тепер він інвалід,- відповів Герберт.

- А живе?..

- На другому поверсі,- поспішив відповісти Герберт, хоч я убирався запитати зовсім про інше - про те, на які кошти він живе.- Я ніколи його не бачив, бо за весь час мого знайомства з Кларою він ні разу не виходив зі своєї

кімнати. Але от чую його я постійно. Він зчиняє неймовірний гамір - верещить і лупить у підлогу якимось страхотливим знаряддям.

Глянувши на мене, Герберт весело засміявся і знов на часину зробився невимушеним, як звичайно.

- І ти не маєш надії його побачити?- спитав я.

- Чому ж не маю,- відказав Герберт.- Щоразу, почувши його, я сподіваюся, що він провалиться до нас крізь стелю. Хто ж його зна, чи довго ще балки витримають.

Він знову весело засміявся, потім знову трохи знітився і сказав, що тільки-но почне збивати капітал, так зразу ж і одружиться з цією юною особою. І додав, щоб цілком зрозумілою стала причина його зажури:

- Бо ж, ясна річ, не можна одружуватись, поки ти ще приглядаєшся!

Ми мовчки задивились на вогонь, і я, задумавшись про те, як часом важкувато буває збити цей самий капітал, механічно встромив руки в кишені. Намацавши там якийсь складений папірець, я витяг його і побачив, що то афішка, яку мені передав Джо,- реклама вистави за участю знаменитого провінційного актора-аматора, нового Росція.

- А щоб тобі! - вихопилось у мене вголос.- Та це ж сьогодні!

Моя знахідка враз розвіяла наші думки, і ми вирішили поспішити в театр. І ось після того, як я присягнув на всі можливі й неможливі способи допомагати й сприяти Гербертові у його любовних клопотах, а Герберт сказав мені, що його обраниця вже чула про мене від нього і що невдовзі він познайомить її зі мною, і коли наші взаємні сповіді були скріплені палким потиском рук, ми загасили свічки, підклали вугілля в камін, замкнули двері й подалися на пошуки містера Вопсла і Данії.

Розділ 31

Коли ми прибули до Данії, король і королева цієї країни вже правили раду, сидячи в кріслах, поставлених на кухонний стіл. Оточувала їх уся датська знать у складі: шляхетного молодика у замшевих чоботях якогось височенного предка, сивочолого пера з брудним обличчям, котрий, очевидно, тільки на схилі віку піднявся з простолюду, і датського рицарства в білих шовкових панчохах та з гребінцем у волоссі - особи недвозначно жіночої статі. Мій обдарований земляк, схрестивши руки на грудях, понуро стояв збоку, і я подумав, що його кучері та чоло могли б мати й природніший вигляд.

По ходу дії з'ясовувались деякі цікаві подробиці. Король-небіжчик не тільки слабував на нежить у годину скону, а й забрав її з собою в могилу і опісля приніс назад. Жезл монаршого привида був обмотаний якимось потойбічним манускриптом, до якого привид раз у раз вдавався по консультацію, а гублячи місце, страшенно панікував, зовсім як звичайний смертний. Саме через це, як мені здається, і пролунала порада йому з гальорки: «Глянь на звороті!» - яку він сприйняв, однак, дуже болісно. Крім того, цей величний привид, з'являючись на кону, щоразу вдавав, наче був відсутній хтозна-як довго і повернувся з крайсвіту, тоді як кожен бачив, що він виринув з отвору в стіні. Внаслідок цього у глядачів він викликав замість жаху тільки сміх. Королева Данії, пухкенька молодичка, хоч і мала, згідно з історичною правдою, різкий металевий голос, усе-таки, на думку публіки, занадто розчепурилася металом: широка мідна пластина, з'єднана з діадемою, підтримувала її підборіддя (наче во-

на терпіла від благородного зубного болю), мідний же обруч стягував їй стан, і такі самі браслети оздоблювали обидві руки, з огляду на що її на весь голос охрестили «литаврами». Шляхетний молодик у предківських чоботях надміру вже часто міняв свою поставу, мало не воднораз виступаючи і бувалим моряком, і мандрівним актором, і гробокопом, і священнослужителем, і тим незамінним авторитетом на придворних турнірах, котрий, маючи метке око й глибоке знання, визначає, чий удар вправніший. Кінець кінцем така непостійність усім набридла, і коли його викрили в образі священника, що відмовився служити відхідну, загальне обурення знайшло вияв у горіхах, які сипонули на сцену. Та й Офелія так мляво з'їжджала з глузду під якусь сонну мелодію, що коли нарешті вона стягла з себе білий мусліновий шарф, склала його й поховала в землі, один сердитий дядько з переднього ряду гальорки, який довгий час, впершись у залізного стовпця, нетерпляче студив носа, буркнув: «Ну, дитинку вклали спати, тапер можна й повечеряти!» - що прозвучало принаймні недоречно.

А моєму бідолашному землякові дісталосся найбільше. Тільки-но цей нерішучий принц запитає що-небудь або висловить сумнів, як публіка враз кидається йому на підмогу. Ось, приміром, на запитання, «чи терпіти скалки та стріли навісної долі», одні стали гукати у відповідь «так», інші «ні», ще інші, не маючи певної думки, закликали визначити це жеребкуванням,- одне слово, витворився цілий дискусійний клуб. Коли він запитав, нащо таким створінням, як він, повзати поміж небом та землею, у залі пролунали схвальні вигуки: «А й правда, правда!» Коли він з'явився з однією обвислою панчохою (цього ефекту звичайно досягають, запрасувавши вгорі на панчосі точно розраховану складку), на гальорці стали об-

говорювати, яка бліда у нього литка і що це, мабуть, поява привида так його налякала. Коли в руках у нього з'явилася флейта - підозріло схожа на невеличкий чорний інструмент, на якому тільки-но грали в оркестрі, а тоді простягли комусь у бічні двері,- присутні одностайно почали вимагати, щоб він ушкварив гімн «Прав, Британіє». Коли ж він порадив лицедієві не пиляти ось так повітря руками, сердитий дядько з гальорки зауважив: «Глянь на себе, ти ще гірше розмахався!» І як не прикро, а мушу додати, що при кожній такій нагоді публіка вітала містера Вопсла гучним реготом.

Але найтяжчі випробування чекали його на цвинтарі у вигляді лісової хащі з якоюсь подобою праленьки, що мала зображувати церкву, по один бік, та хвіртки при заставі - по другий. Побачивши, як містер Вопсл входить у хвіртку в широченному чорному плащі, хтось по-дружньому попередив гробокопа: «Ось іде хазяїн, гляди ж не байдикуй!» Мені здається, що у кожній конституційній країні мали б зрозуміти, що містер Вопсл, виголосивши філософську тираду над черепом, не міг не витерти рук від пороху, для чого він дістав хустинку з-за пазухи,- проте навіть цей безневинний і у певному розумінні необхідний жест не обійшовся без ущипливого коментаря: «Де там офіціант?!» Прибуття трупа на місце похорону (в порожній чорній скрині з кепсько припасованим віком) стало сигналом до загальних веселощів, які ще збільшились, коли серед носіїв знайшовся якийсь знайомий публіці бридкий тип. Веселощі супроводили містера Вопсла також під час сутички з Лаертом на краю оркестрової ями й могили і не вщухали доти, доки він не скинув короля з кухонного столу і не помер поволі й сам, почавши з ніг.

Спершу ми несміливо пробували поплескати містеро-

ві Вопслу, але скоро переконались у безнадійності цих спроб. Отож ми сиділи і, при всьому нашому співчутті до нього, мало животи собі не надривали зі сміху. Не в силі стриматись, я реготав від початку до кінця, настільки це все було кумедне; а проте мене не покидало відчуття, що в декламації містера Вопсла було щось рішуче-піднесене, і так здавалось мені не тому, що я знав його з дитячих літ, а тому, що мова його була дуже повільна й дуже за- нудна, з різкими перепадами від скрику до шепоту і зовсім не подібна до того, як висловлюються люди в природних обставинах життя та смерті. Коли трагедія скінчилась і його викликали на сцену й освистали, я сказав Гербертові:

- Швидше тікаймо, а то ще перестрінемо його!

Ми поспішили сходами вниз, але все одно було вже пізно. При вході стояв якийсь єврей з неймовірно густими, немов намальованими, бровами; він запримітив нас ще нагорі і, коли ми спустилися ближче, поцікавився:

- Містер Піп з приятелем?

Не спромігшись викрутитись, ми визнали, що так і є.

- Містер Волденгарвер,- сказав єврей,- мав би за честь.

- Волденгарвер?- здивувався я, коли це Герберт шепнув мені на вухо:

- Це ж, мабуть, Вопсл.

- О,- пробурмотів я.- Авжеж, звичайно. Ви нас проведете?

- Сюди, будь ласка, тут два кроки.- Коли ми опинились у бічному коридорі, він обернувся й спитав: - То як вам його вигляд? Це я його вдягав.

Не знаю, кого ще іншого нагадував він своїм виглядом, як не учасника траурної процесії, а підвішений у нього на шиї на блакитній стрічці здоровенний датський

орден сонця чи то зірки робив його схожим на клієнта якоїсь чудернацької страхувальної компанії. Але я сказав, що вигляд він мав дуже гарний.

- Коли він підійшов до могили,- зауважив наш супровідник,- плащ його звійнувся пречудово. Але, наскільки мені збоку було видно, йому б треба було трохи більше виставити панчохи, особливо, коли він побачив привида в покої королеви.

Я скромно погодився, і ми всі втрюх через замацані обертові дверцята ввалилися в щось схоже на натоплену до жароти пакувальну скриню, де містер Вопсл позбавлявся датських шат. Лишивши двері, чи то пак віко скрині, широко відчиненими, ми дістали таким чином змогу причаститись до цього цікавого видовища, яке ми споглядали один в одного з-за плеча.

- Я радий вас бачити, джентльмени,- сказав містер Вопсл.- Сподіваюся, містере Піп, ви не шкодуєте, що я послав вам запрошення. Я мав щастя знати вас у минулі часи, а люди знатні й благородні завжди опікувалися театром.

Тим часом містер Волденгарвер, увесь покритий потом, силкувався скинути з себе жалобне вбрання принца датського.

- Панчохи скручайте зверху, містере Волденгарвер,- сказав хазяїн одежі,- а то вони тріснуть. А пропадуть панчохи - пропадуть тридцять п'ять шилінгів. Таких гарних панчіх Шекспірові ще ніколи не перепало. Дайте-но я сам, а ви посидьте спокійно.

З цими словами він став навколішки й заходився здирати шкіру зі своєї жертви; коли перша панчоха опинилась у нього в руках, містер Вопсл був би беркицнувся разом зі стільцем, якби не брак місця.

Я досі не наважувався й словом згадати про саму гру.

Аж це містер Волденгарвер глянув на нас і самовдоволено спитав:

- Ну то як вам, джентльмени, видалась вистава? Герберт, що стояв за мною, відповів (водночас підштовхуючи мене в спину):

- Блискуча.

І я повторив:

- Блискуча.

- А що ви можете сказати про моє тлумачення ролі, джентльмени? - спитав містер Вовсл мало не поблажливим тоном.

Герберт ззаду відповів (знов підштовхнувши мене):

- Вагоме й разюче.

І я сміливо заявив - так наче сам до цього додумався й рішуче наполягаю на своїй думці:

- Вагоме й разюче.

- Мені приємно почути вашу схвальну оцінку, джентльмени,- з гідністю сказав містер Волденгарвер, дарма що був припертий до стіни й мусив міцно триматися за сидіння стільця.

- Але послухайте мене, містере Волденгарвер,- озвався чоловік на колінах,- я вам скажу, де саме ви хибите у тлумаченні ролі. Мені байдуже, що твердять інші,- це я вам кажу. Ви робите помилку, коли виставляєте ноги у профіль. Останній Гамлет, якого я одягав, теж допускався цієї помилки на репетиціях, доки я не порадив йому приліпити на гомілках по великій червоній облатці. А на останньому перегляді я пішов у залу, сер, сів у партері і щоразу, коли він ставав у профіль, гукав йому: «Не видно облаток!» І ось увечері його виконання було пресимпатичне.

Містер Волденгарвер усміхнувся до мене, мовби кажучи: «Відданий челядник, хоч і з примхами», а тоді прорік

уголос:

- Моє виконання для них занадто класичне й проникливе, але з часом вони зрозуміють, вони зрозуміють.

Ми з Гербертом одностайно притакнули:

- О так, вони, безперечно, зрозуміють.

- А ви помітили, джентльмени,- сказав містер Волденгарвер,- що один чоловік на гальорці намагався висміяти відправу... тобто, я хочу сказати, виставу?

У нас стало нахабства збрехати, наче ми й справді завважили цього чоловіка. А я ще додав:

- Та він був п'яний, не інакше.

- О ні, дорогий мій, ні, сер,- відповів містер Вопсл,- не п'яний. Той, хто підіслав його, не допустив би цього. Його наймач не дозволив би йому напиться.

- То ви знаєте, хто підіслав цього чоловіка?- поцікавився я.

Містер Вопсл дуже повільно заплющив очі, а потім так само повільно їх розплющив.

- Ви, мабуть, помітили, джентльмени,- сказав він,- того неука, заплішеного дурня з хрипучим голосом і злостивим обличчям, що, претендуючи на акторське амплуа (якщо дозволено буде мені сказати французьким словом), не так виконував, як вимучував роль Клавдія, короля Данії. Оце ж він і підіслав його. Така наша професія!

Не знаю, чи я більше шкодував би містера Вопсла, якби він піддався розпачеві, але мені й без того так було його шкода, що я скористався моментом, коли він, застібаючи підтяжки, обернувся спиною - тим самим випхавши нас за поріг,- і спитав у Герберта, чи не запросити нам мого земляка на вечерю? Герберт відповів, що це було б гуманно. Отож я запросив його, і він, закутавшись до самих очей, подався з нами до Барнардового заїзду, де ми влаштували йому гостинний прийом і де він просидів

до другої години ночі, упоєний своїми успіхами й планами на майбутнє. Щодо деталей, то я забув, у чому саме полягали ці плани, але загалом малося на меті спершу відродити Театр, а тоді й погубити, оскільки зі сконом містера Вопсла Театр захиріє остаточно й безповоротно.

Дуже невтішно було у мене на серці, коли я ліг нарешті спати, і дуже невтішними були мої думки про Естеллу, і так само невтішний приснився мені сон - ніби всі мої сподівання розвіялися, і ніби я маю одружуватися з Гербертовою Кларою чи то грати Гамлета за участю міс Гевішем у ролі привида, а на нас дивиться двадцять тисяч глядачів, тоді як я не пам'ятаю й двадцяти слів зі своєї партії.

Розділ 32

Одного дня, коли я сидів над книжками у містера Покета, мені принесли листа, самий вигляд якого мене дуже схвилював, бо хоч почерк був незнайомий, я відразу вгадав, чия це рука. Лист не починався ніяким звертанням,- скажімо, «Дорогий містере Піп», «Дорогий Піпе», «Дорогий сер» або ще як,- а просто викладав суть справи:

«Я приїжджаю до Лондона післязавтра денним диліжансом. Здається, була домовленість, що ви мене зустрінете? В усякому разі, так гадає міс Гевішем, за наполяганням якої я й пишу. Вона передає вам привіт. З повагою - Естелла».

Якби був час, я б з такої нагоди замовив пару нових костюмів, але оскільки часу не було, довелося вдовольнитися тими, які я мав. Я вмить утратив усякий апетит і не знаходив ні хвилини спокою до самого дня приїзду. Але й цей день не приніс мені полегкості,- навпаки, хвилювання ще й посилювалось, і я став снувати довкола поштової станції на розі Вуд-стріт і Чіпсайду ще до того, як диліжанс відїхав від «Синього Кабана». І хоч я чудово знав це, мені все одно здавалося, що я не маю права відходити від станції довше, як на п'ять хвилин. Ось у такому збентеженні я провів перші півгодини з чотирьох чи п'яти годин, які ще мав тут прождати, коли раптом мене перестрів Веммік.

- Добридень, містере Піп,- сказав він,- як ся маєте? Школи б я не подумав, що вас сюди може занести!

Я пояснив, що чекаю на одну людину, яка приїжджає диліжансом, і поцікавився, як там Замок і Старий.

- Обоє чудово,- відказав Веммік,- і особливо Старий, Він просто цвіте. Йому ось-ось мине вісімдесят два роки. Я збираюся його день народження відзначити салютом з вісімдесяти двох пострілів, якщо сусіди не запротестують та гармата витримає. Але це не лондонська розмова. А чи вгадаєте ви, куди я йду?

- До контори,- сказав я, бо він і справді простував у тому напрямку.

- Ви майже вгадали,- відказав Веммік.- Я йду до Ньюгейту. У нас саме на черзі справа про пограбування банку, то оце я дорогою кинув оком на місце дії, а тепер мушу перемовитися словом-другим з нашим клієнтом.

- Так це ваш клієнт вчинив злочин?- спитав я.

- Шо ви, боронь боже! - незвичайно сухо відповів Веммік.- Просто його в цьому обвинувачують. Кожен міг би опинитись на його місці. Так само могли б обвинуватити в цьому й вас, і мене.

- Але ж не обвинуватили,- зауважив я.

- Е, ви, містере Піп, я бачу, битий жак! - сказав Веммік, злегка тицяючи мені в груди пальцем.- А не хотіли б ви заглянути зі мною до Ньюгейту? Ви маєте вільний час?

Я мав стільки вільного часу, що його пропозиція була мені як знахідка, хоч вона й суперечила моєму намірові не спускати з ока поштову станцію. Пробурмотівши, що я тільки з'ясую, як у мене з часом, я пішов у контору станції й доти морочив голову котромусь конторникові, доки той не сказав мені, з якої саме хвилини можна сподіватись прибуття диліжанса - що я й без нього чудово знав. Потім я вернувся до містера Вемміка, глянув на годинника, начебто здивувався, що ще надто рано, і погодився піти з ним.

За кілька хвилин ми вже були в Ньюгейті і через вар-

тівню, де на стінах поряд з правилами тюремного розпорядку висіло кілька пар кайданів, пройшли у внутрішній двір в'язниці. За тих часів цього роду установи були вельми занехаяні, і до перегину в протилежний бік, який спричинюють усілякі громадські зловживання і який сам по собі є найважчою й найтривалішою покарою за них, було ще далеко. Тож-бо злочинців тоді утримували й харчували не краще, ніж солдатів (уже не кажучи про поселців робітного дому), через що вони з цілком похвального жадання мати смачніший суп зрідка навіть підпалювали свої в'язниці. Коли Веммік привів мене, була саме година побачень, і по двору ходив разнощик з пивом, а в'язні з-поза ґрат купували те пиво і розмовляли з відвідувачами, і все тут було вкрай брудне, бридке, невлаштоване й гнітюче.

Мені спало на думку, що Веммік походжає тут, наче садівник у себе в садку. Першого разу я так подумав, коли він, побачивши новий пагін, що пробився за ніч, привітав його словами: «О, капітане Том! Ви теж тут? Оце так!», після чого докинув: «А то хто за баком - чи не Чорний Білл? Що це я не бачив вас цілих два місяці? Як же ви поживаєте?» А зупиняючись біля ґрат і уважно вислуховуючи, що йому, щоразу один на один, шепотіли стривожені клієнти (його поштова скринька при цьому була щільно закрита), він приглядався до них так, наче хотів упевнитись, чи як слід підрости вони від минулого разу, щоб розпуститися повним цвітом у день суду.

Він був дуже популярним серед цієї публіки, становлячи свого роду загальноприступний філіал Джеггерсової контори, хоча частинка величі його патрона передалась і йому, що зобов'язувало у стосунках з ним триматися в певних межах. Упізнавши того чи іншого клієнта, він вважав за цілком достатнє кивнути головою, обома рука-

ми дещо вільніше накласти капелюха на голову, а потім щільніше закрити свою поштову скриньку й устроювати руки в кишені. Разів зо два сталась деяка загайка при стягуванні гонорару; містер Веммік тоді відсувався якомога далі від простягнутої йому недостатньої суми й казав:

- Шановний мій, це даремна розмова. Я тільки підлегла особа. Я не можу цього взяти. Торгуватися з підлеглою особою нема сенсу. Якщо для вас ця сума зовелика, шановний, вам краще звернутись до іншого адвоката, їх, як ви знаєте, достатньо, і що не задовольняє одного, може цілком задовольнити іншого. Це я раджу вам, як підлегла особа. Не марнуйте часу на вмовляння. Навіщо? Кого тут ще ми маємо?

Так ми походжали Вемміковою теплицею, аж це він обернувся до мене й сказав:

- Зверніть увагу на чоловіка, якому я потиснув руку. Я б звернув увагу й без попередження, бо ж досі він ще ні з ким за руку не вітався.

Ледве він сказав ці слова, як до ґрат з того боку підійшов височенький тілистий чоловік (він і зараз стоїть у мене перед очима) у приношеній куртці оливкового кольору, з особливою якоюсь блідістю, що пригасила природний рум'янець на його обличчі, і з неспокійно метушливими очима. Піднісши руку до капелюха, покритого шаром лою, немов застиглою юшкою, він напівповагом, напівжартома віддав нам честь.

- Моє шанування, полковнику! - сказав Веммік.- Як ся маєте, полковнику?

- Добре, містере Веммік.

- Було зроблено все, що можна, полковнику, але речові докази виявилися занадто вагомими, навіть як на нас.

- Так, занадто вагомими, сер... Але мені то що!

- Безперечно, безперечно,- заспокійливо притакнув Веммік.- Вам, звичайно, що! - І, обернувшись до мене, додав:- Служив його величності. Скуштував пороху й викупився з військової служби.

Я зауважив: «Справді?», а погляд цього чоловіка зупинився на мені, майнув кудись наді мною, потім оббіг круг мене, і нарешті колишній вояка провів долонею по губах і засміявся.

- У понеділок, здається, все скінчиться, сер,- сказав він Веммікові.

- Можливо,- відказав мій проводар,- хоча наперед ніколи не відомо з певністю.

- Я радий нагоді побажати вам усього найкращого, містере Веммік,- сказав чоловік, простягаючи руку поміж ґратами.

- Дякую,- відказав Веммік, тиснучи йому руку.- Того самого й вам бажаю, полковнику.

- Якби те, що знайшли при мені, було непідробне, містере Веммік,- сказав чоловік, усе не випускаючи його руки,- я просив би вас, щоб ви ласкаво погодились прийняти ще одного персня на знак моєї вдячності за вашу увагу.

- Спасибі й за добрий намір,- відказав Веммік.- А до речі, ви ж були завзятий голубівник.- Чоловік підвів погляд до неба.- Я чув, що ви мали гарних турманів. То чи не могли б ви відрядити котрогось свого приятеля, щоб приніс мені парочку, якщо вам вони більше не потрібні?

- Буде зроблено, сер.

- То й чудово,- відказав Веммік,- а голубам я гарантую належний догляд. На все добре, полковнику. Бувайте!

Вони ще раз потисли один одному руки, а коли ми відійшли, Веммік сказав мені:

- Фальшивомонетник, незрівнянний майстер. Сьогод-

ні буде підписано указ про виконання вироку, і в понеділок його, безперечно, стратять. Але пара голубів, що там не кажіть, усе-таки рухоме майно.

З цими словами він обернувся й кивнув своєму приреченому пагонові, а далі ще, поки ми проходили через двір, оглянувся туди-сюди, немов прикидаючи, ким би його можна було замінити.

Коли ми опинились у вартівні, при виході з в'язниці, я помітив, що наглядачі цінують думку мого опікуна не менше, ніж їхні піддоглядні.

- То як, містере Веммік,- озвавсь наглядач, що старанно замикав за нами внутрішні, обсажені шпичаками двері вартівні, перше ніж відімкнути для нас такі самі зовнішні двері,- що збирається містер Джеггерс зробити з цим убивством в Уотереайді? Подасть його як ненавмисне чи якимось інакше?

- А ви в нього й спитайте,- порадив Веммік.

- Ге, так у нього й спитаєш!- заперечив наглядач.

- Оце вони завжди такі, містере Піп,- обернувся до мене Веммік, розсуваючи отвір своєї поштової скриньки.- У мене, підлеглої особи, питають що завгодно,- а спробували б запитати що-небудь у патрона!

- А цей молодий джентльмен практику у вас відбуває чи, може, працює? - поцікавився наглядач, належно осміхнувшись на жарт містера Вемміка.

- Ось бачите, він знову за своє! - вигукнув Веммік.- Я ж казав вам. Ще на перше запитання не дістав відповіді, а вже й друге підкинув, і все підлеглій особі. Ну, припустімо, містер Піп одне з двох,- що з того?

- О, тоді він знає,- сказав наглядач, знов осміхнувшись,- що таке містер Джеггерс.

- Ич який! - скрикнув Веммік, жартома замахуючись на наглядача.- А коли мій патрон тут, ви ані пари з уст,

як і оці ваші ключі. Випускайте нас швидше, старий лисе, а то я скажу, щоб він заклав на вас позов за незаконне ув'язнення.

Наглядач засміявся, розпрощався з нами і так і лишився стояти, сміючись, по той бік шпичастих дверей, поки ми спускалися сходами на вулицю.

- Завважте, містере Піп,- повагом сказав Веммік, нахилившись до мого вуха та ще й узявши мене під руку задля більшої таємничості,- ось у цьому якраз і полягає велика мудрість містера Джеггерса, що він тримає себе так високо. І він повсякчас такий недосяжний. Оця його постійна недосяжність дорівнює лише його величезним здібностям. Із ним полковник не посмів би прощатись, і так само наглядач не наважився б розпитувати, як він думає повернути справу. А він поміж власною недосяжністю й ними ставить свого підлеглого, розумієте, і завдяки цьому прибирає до рук їхні й душу, й тіло.

Хитромудрість мого опікуна неабияк мене вразила, та й не вперше вже. І, як щиро казати, то я, власне,- теж не вперше вже - пожалкував, що мені не дістався опікун, наділений трохи меншими талантами.

Ми з містером Вемміком розлучилися при дверях контори на Літл-Брітен, де, як звичайно, гурт прохачів дожидав появи містера Джеггерса, і я повернувся на своє чергування біля поштової станції, маючи в запасі ще години зо три. І весь цей час мені не сходило з думки - як це дивно, що моє життя знову й знову стикається з тюрмою та злочиним: уперше я спіткався з ними ще в дитинстві, зимового вечора на наших безлюдних болотах; потім вони двічі поставали переді мною як вицвілі, але до кінця не зниклі плями; а ось тепер вони потьмарювали й просвітлу мою годину. І водночас я думав про юну красуню Естеллу, горду й вишукану, що з кожною хвилиною на-

ближалася до мене, і здригався від огиди, уявляючи контраст поміж в'язницею і нею. Я шкодував, що зустрів Вемміка, шкодував, що погодився піти з ним, бо ж подумати лишень, щоб саме в цей день і моя одежа, і сам я просякли духом Ньюгейту! Я походжав туди-сюди вулицею і струшував тюремний порошок зі своїх ніг, збивав його зі своєї одежі, видихав це повітря зі своїх легень. Пам'ятаючи, на чий приїзд я чекаю, я почував себе таким загидженим, що врешті мені видалось, наче диліжанс прибув занадто швидко, і я так і не встиг очиститись від видихів Веммікової оранжереї, коли побачив у віконечку диліжанса її обличчя й руку, що помахувала до мене.

Але що це за невловна тінь знову промайнула переді мною в цю коротку мить?

Розділ 33

У своїй отороченій хутром дорожній одежі Естелла навіть мені здалася ще гарнішою, ніж завжди. Та й до мене вона поставилась не так холодно, як бувало, що я приписав впливу міс Гевішем.

Ми стояли на подвір'ї заїзду, і я, відібравши за вказівками Естелли її речі серед багажу, вивантаженого з диліжанса, раптом згадав - бо ж коли я побачив її, у мене все інше повилітало з голови,- що не знаю, куди саме вона прямує.

- Я їду до Річмонда,- сказала вона мені.- Як відомо, є два Річмонди, один у графстві Саррей, а другий у графстві Йоркшір, так от я їду до саррейського Річмонда. Відстань - десять миль. Для цього мені треба карету, і ви маєте мене туди привезти. Ось мій гаманець, і з нього ви оплачуватимете мої видатки. Ні-ні, гаманець ви повинні взяти! У нас нема іншого вибору, як тільки виконувати вказівки. Ми не можемо щось робити на власний розсуд, ні ви, ні я!

Простягаючи гаманця, вона підвела на мене погляд, і я спробував добачити в її словах якесь приховане значення. Бо хоч говорила вона недбало, в тоні її не чулося невдоволення.

- По карету доведеться послати, Естелло. А тим часом ви, може, відпочинете?

- Так, я б хотіла трохи відпочити й випити чаю, а ви повинні мною заопікуватись.

Вона взяла мене попід руку, немов так належалось, і я сказав офіціантові,- який стояв поряд і лупив очі на диліжанс, ніби вперше в житті угледів таке диво,- що нам

треба окремий номер. Почувши це, він видобув серветку, наче без допомоги цього магічного берла не знайшов би й дороги нагору, і провів нас до якогось чорного закамарка, де були зменшувальне дзеркало (річ абсолютно зайва в такому малорозмірному приміщенні), соусниця та чийсь дерев'яні ступаки. Оскільки цей притулок мене не задовольнив, він показав нам іншу кімнату, де стояв обідній стіл чоловік на тридцять, а в каміні під купою попелу виднів обгорілий аркуш із зошита. Глянувши на це пожарище і скрушно похитавши головою, він прийняв моє замовлення і вийшов з номера зовсім спохмурнілий, бо ж я попросив усього лише «чаю для панни».

Я й тоді так думав, і тепер думаю, що саме повітря тієї хоромини, наскрізь просякле духом стайні та м'ясної юшки, не могло не спонукати до висновку про те, що на диліжансах багато не заробиш і що кмітливий хазяїн вирішив потроху пускати коней на харч для постояльців. І все-таки в тій кімнаті я почував себе, як у раю, бо ж поруч була Естелла. Мені здавалося, що з нею я був би там щасливий до кінця віку (хоч насправді щастя мені там і не всміхалось, і я добре це знав).

- А до кого ви їдете у Річмонд?- поцікавився я.

- Я збираюся оселитися, та ще й за великі гроші,- відказала вона,- в однієї леді, яка має змогу - або каже, що її має,- виводити мене у світ, знайомити з різними людьми, показувати мені їх, а їм мене.

- Вам, певне, сподобаються нові знайомства, нові захоплення.

- Та певне.

Вона відповіла так безтурботно, аж я не стерпів:

- Ви говорите про себе, наче про когось іншого.

- А звідки вам відомо, як я говорю про інших? Ет, обличчя,- сказала Естелла з чарівною усмішкою,- не думай-

те, що я буду вчитись у вас, як мені говорити,- з мене вистачить і власної манери. А як вам ведеться у містера Покета?

- Мені там цілком добре, в усякому разі...- я раптом відчув, що втрачаю таку рідкісну нагоду.

- В усякому разі?- перепитала моїми ж словами Естелла.

- В усякому разі, наскільки може бути добре без вас.

- Дурненький хлопчику,- незворушно зауважила Естелла,- як ви можете говорити таку нісенітницю!.. А ваш приятель, містер Метью, гадаю, вирізняється в кращий бік з-поміж своїх родичів?

- Ще й як вирізняється! Він нікому не жадає зла...

- Тільки не додавайте: «Крім себе самого»,- урвала мене Естелла,- бо я не терплю таких людей. Але, здається, він і справді некорисливий і вищий від дрібних заздрощів та злості?

- Я в цьому рішуче впевнений.

- Однак про його родичів ви рішуче не можете цього сказати,- зауважила Естелла, киваючи мені з виразом водночас серйозним і жартівливим,- бо вони просто обложили міс Гевішем доносами й брехнями на вашу адресу. Вони стежать за вами, оббріхують вас, пишуть про вас листи (часом анонімні), одне слово, живуть і мордуються лише вами. Ви й уявити собі не можете, як страшенно вони вас ненавидять.

- Але ж, гадаю, вони не заподіють мені шкоди?

Замість відповіді Естелла вибухнула сміхом. Це здалось мені досить недоречним, і я розгублено глянув на неї. Коли вона стихла,- а сміялась вона не манірно, а від усієї душі,- я спитав - трохи невпевненим тоном, як завжди при ній:

- Сподіваюся, однак, що ви б цим не втішилися, якби

вони заподіяли мені шкоду?

- Ні-ні, щодо цього можете бути певні! - сказала Естелла.- А сміюсь я тому, що в них нічого не виходить. Тільки ж як вони звиваються біля міс Гевішем, яких мук завдають собі!

Вона знову засміялась, але навіть тепер, коли вона все пояснила і я не мав сумніву в щирості її сміху, він мені здавався якимсь недоречним і не зовсім виправданим. Я відчував, що тут мусить бути якась глибша, невідома мені причина; вона вгадала мою думку й відповіла на неї.

- Навіть вам нелегко зрозуміти,- сказала Естелла,- як мене тішать невдачі цих людей, як я аж оближуюсь від задоволення, коли вони хапають облизня. Ви ж не жили в цьому дивному домі з ранніх літ. А я жила. Вам не доводилось, будши слабосилим і беззахисним, напружувати весь свій дитячий розум, щоб протистояти цим нескінченним інтригам проти тебе, замаскованим під співчуття, й жалощі, й усякі інші благородні емоції. А мені доводилось. Ви такого не зазнали, щоб змалку дедалі ширше й ширше розкривати очі в подиві на цю лицемірну жінку, яка, навіть пробудившись серед ночі, прикидає, як би то так чим облудніше вдати доброзичливість. А я от зазнала.

Тепер Естеллі було не до сміху, - видно, тяжко давались їй ці прикрі спогади. Лице у неї так спохмурніло, що я зрікся б усіх своїх сподівань, аби лиш вона проясніла.

- Я дві речі вам скажу,- мовила далі Естелла.- По-перше, всупереч прислів'ю, що крапля камінь точить, ви можете не сумніватися, що цим людям ніколи, хоч би й до кінця віку вони тужились, не вдасться пошкодити вам в очах міс Гевішем - ні у великому, ні в малому. По-друге, я вам вдячна, бо ж саме через вас вони так комашаться й інтригують, і все даремно,- і ось вам за це моя рука.

Вона весело простягла мені руку - похмурий настрій

Естеллин уже розвіявся,- і я затримав її у своїй долоні й підніс до уст.

- Смішний же ви хлопчисько, - сказала Естелла,- ніякі остереження на вас не діють! Чи ви робите це з тих самих мотивів, з яких я колись дозволила вам поцілувати мене в щоку?

- А які то були мотиви?- спитав я.

- Зараз я пригадаю. То була зневага до всіх цих підле-
сників та пліткарів.

- А якщо я скажу «так», ви дозволите мені ще раз поці-
лувати вас у щоку?

- Це треба було спитати до того, як цілувати руку. Але коли вже ви так хочете, нехай буде по-вашому.

Я нахилився до неї, і обличчя її було холодне, як у статуї.

- А тепер,- сказала Естелла, відсторонившись, ледве я встиг доторкнутися щоки,- ви повинні подбати, щоб по-
дали чай, і відвезти мене до Річмонда.

Мені зробилось боляче, коли вона знову заговорила таким тоном, наче наше з нею спілкування накинуто нам ззовні і ми лише ляльки в чийхось руках. Але й усі мої зу-
стрічі з Естеллою нічого іншого мені не давали, як відчут-
тя болю. Хоч би який був її тон у розмові зі мною, я не міг йому довіряти й на щось надіятись - і все-таки кохав усупереч вірі й надії. Але навіщо повторювати це безліч разів? Так було завжди.

Я подзвонив, щоб принесли чаю, і офіціант, з'явив-
шись зі своїм магічним берлом, почав приносити різне
начиння, загальною кількістю з півсотні одиниць, які ма-
ли більше чи менше відношення до чаю. Сюди входили:
таця, чашки з блюдечками, тарілки, виделки й ножі
(включаючи й ножі для м'яса), ложки (столові й десерт-
ні), сільнички, маленький гарячий млинець, ретельно

схоронений під важкою залізною покришкою, шматочок напіврозталого масла, захований у заростях петрушки, мов те немовлятко Мойсей в очереті, блідава булочка з припудреною головою, два тригранчастих шматочки хліба з відбитками ґраток кухонного каміна і нарешті пузатий чайник-спиртівка, що його офіціант вніс, мало не в три погибелі зігнувшись від позірного тягара. Після цього настав тривалий антракт, який завершився появою офіціанта, що мав у руках коштовну на вигляд скриньку з якимись прутиками. Заливши їх окропом, я у результаті всіх цих приготувань добув чашку невідь-якого напою для Естелли.

Коли було сплачено рахунок, і офіціантові дано на чай, і конюха не забуто, і покоївку взято до уваги,- одне слово, коли роздали досить хабарів, щоб викликати зневагу й невдоволення в усьому закладі, з огляду на що Естеллин гаманець відчутно полегшав,- ми сіли в карету й від'їхали. Звернувши на Чіпсайд і прогуркотівши по Ньюгейт-стріт, ми невдовзі опинились під високим муром, якого я так соромився.

- Що тут таке? - поцікавилась Естелла. Я здуру вдавав, наче не впізнав в'язниці, і лише потім відповів їй. Вона подивилась на мур, вистромивши голову з карети, а тоді промовила: «Нещасні!» Тепер я б уже ні за що в світі не признався, що був тут щойно сьогодні вранці.

- Про містера Джеггерса кажуть,- озвався я, щоб, ненароком не заговорити про себе,- що на таємницях цього похмурого місця він знається, як ніхто в Лондоні.

- Мабуть, і взагалі нема таких таємниць, на яких би він не знався,- тихо зауважила Естелла.

- Вам, очевидно, часто доводилось його бачити?

- Я звикла бачити його час від часу, скільки себе пам'ятаю. Але я й тепер знаю його не більше, ніж знала малою

дитиною. А яке ваше враження від нього? Ви з ним добре зійшлися?

- Коли я призвичаївся до його манери нікому не довіряти, то воно й нічого,- відповів я.

- А ви з ним у близьких стосунках?

- Раз я обідав у нього вдома.

- Своєрідне, мабуть, місце,- здригнувшись, мовила Естелла.

- Справді своєрідне.

Мені треба було б бути обережнішим і навіть їй якомога менше говорити про мого опікуна, але я вже ладен був розписати наш обід на Джеррард-стріт, коли раптом ми в'їхали в смугу світла від газового ліхтаря. На хвилину, поки ми там проїжджали, мене наче знову охопило те нез'ясовне почуття, якого я був уже зазнав, і навіть коли навкруги знову потемніло, я ще часину сидів, немов осліплений блискавкою.

Далі ми заговорили про інше - переважно про дорогу, якою їхали, та про те, які лондонські квартали лежать по цей бік від неї, а які по той. Цього великого міста, сказала Естелла, вона, по суті, не знає, бо майже безвиїзно жила у домі міс Гевішем до подорожі у Францію і Лондон бачила лише проїздом туди й назад. Я запитав, чи не доручено моєму опікунові доглядати за нею, поки вона лишатиметься у Річмонді. На це вона значливо відповіла: «Боронь боже!» - і змовкла.

Я не міг не бачити, що вона хоче приманити мене й підкорити, і згодна задля цього й докласти деяких зусиль. Але це мене зовсім не захоплювало, бо навіть якби вона й не прибрала такого тону, ніби ми виконуємо чийсь чужу волю, все одно мені було ясно, що моє серце не пробуджує в ній ніяких ніжних почуттів і що вона грається ним просто тому, що їй так закортіло, і що вона без уся-

кого жалю може розбити його й викинути.

Коли ми проїжджали через Геммерсміт, я показав їй на будинок, де жив містер Метью Покет, і сказав, що це недалеко від Річмонда,- отже ми, напевно, зможемо часом бачитись.

- О так, ви бачитиметесь зі мною, ви зможете приїжджати, коли вам буде зручніше, про вас повідомлять у цей дім,- та вже досі й повідомили.

Я поцікавився, чи велика родина, в якій вона має оселитись.

- Ні, їх тільки двоє - мати й дочка. Мати - леді з певним положенням, як здається, хоч і не проти того, щоб заокруглити свої достатки.

- Дивно, що міс Гевішем так скоро погодилася знову розлучитися з вами.

- А це входить у плани міс Гевішем щодо мене, Піпе,- сказала Естелла, зітхнувши, наче дуже втомилась.- Я маю постійно писати до неї і регулярно її відвідувати й доповідати, як мені живеться - мені та її коштовностям, бо вони тепер майже всі перейшли до мене.

Це вперше вона назвала мене на ім'я. Звичайно, зроблено то було свідомо - вона знала, як я цим утішуся.

До Річмонда ми приїхали, як на мене, занадто швидко, і ось уже були біля мети нашої подорожі - старого, розміщеного над лугом масивного будинку, якому добре пам'ятні були фіжми, мушки й припудрені перуки, гаптовані камзоли, закочені панчохи, гофровані манжети й шпаги. Декілька старовинних дерев перед будинком і досі були ще підстрижені за давньою модою і неприродним виглядом своїм нагадували оті фіжми, перуки та банеподібні спідниці, але вже недалеко була пора, коли вони мали зайняти приділені їм місця в процесії небіжчиків і тихо відійти в небуття.»

При місячному світлі старечо продзеленькотів дзвіночок, що свого часу, мабуть, не раз сповіщав: «Ось прибула зелена сукня з фіжмами... Ось меч з діамантовим руків'ям... Ось черевички з червоними підборами і синім солітером на пряжці...», і дві рожеволиці покоївки вибігли з дому зустрічати Естеллу. Невдовзі двері поглинули її скриньки, вона простягла мені руку й усміхнулась і попрощалася, а потім двері поглинули і її саму. А я все стояв і дивився на будинок і думав, яким би щасливим я був, живши там разом з Естеллою, хоч і знав, що ніколи не зазнаю з нею щастя, а тільки гостріш відчуваю своє безталання.

З тугою на серці сідав я у карету, яка мала відвезти мене назад до Геммерсміту, і поки доїхав, туга ця посилилася ще більше. Біля будинку містера Покета я перестрів маленьку Джейн, що в супроводі свого маленького кавалера поверталася з гостей, і навіть позаздрив тому її кавалерові, дарма що він був під наглядом Флопсон.

Містер Покет відїхав кудись читати лекцію; він був бездоганний лектор з проблем домознавства, а його брошурки про виховання дітей та поведження з челяддю залічувались до найкращих посібників з цих питань. Але місіс Покет була вдома, дещо розгублена у зв'язку з тим, що немовляті дали подушечку з голками, щоб утихомирити на час непередбаченої відсутності Міллерс (яка мала родича у гвардійському полку), а тепер виявилось, що бракує більше голок, аніж можна було рекомендувати пацієнтові в такому ніжному віці - чи для уколювання, чи й для ковтання.

Знаючи, як містера Покета високо цінують за вміння давати чудові практичні поради, за його ясні й тверезі міркування та вельми проникливий розум, я був подумав, чи не поділитися з ним своїми переживаннями, щоб роз-

важити тугу. Але коли глянув на місіс Покет, яка, приписавши немовляті сон, як найкращі ліки, знову заглибилась у читання книжки про титули, вирішив,- ні, не варто.

Розділ 34

Поступово звикаючи до своїх сподівань, я мимохіть став завважувати, як вони позначаються на мені і на моєму оточенні. Вплив їх на самого себе я по змозі намагався недобачати, але чудово знав, що він не такий уже й благодатний. Я жив у постійному неспокої, відчуваючи свою провинність перед Джо. Та й щодо Бідді мене мучило сумління. Коли я прокидався серед ночі, - як Камілла, - мене часто бентежила думка, що якби я ніколи не бачив міс Гевішем, то певне став би щасливішим і кращим і, вирішивши, чесно працював би поруч із Джо при ковадлі. Багато разів, сидячи самотньо ввечері біля розпаленого каміна, я думав, що хоч би там що, а нема миліше, як вогонь у кузні та у кухні рідної домівки.

Але Естелла була невіддільна від усіх моїх тривог та неспокоїв, і я аж ніяк не був певен, що то лише я сам спричинив їх усі. Інакше кажучи, якби у мене й не було ніяких сподівань і якби тільки Естелла заповонила мої думки, навряд чи я почував би себе краще. Що ж до впливу мого становища на інших, то в цьому легше було зорієнтуватись, і я усвідомлював - хоч, може, і не дуже виразно, - що воно не принесло добра нікому, а надто Гербертові. Мої марнотратні звички спонукали Герберта, поступливого натурою, іти на видатки, що перевищували його можливості, розладнували його просте життя, викликали в душі у нього недоречні гризоти й жалі. Я не брав собі на карб, що мимоволі знаджую інших родичів містера Покета на неподобні вчинки: дрібна підлість і без мене була їм властива, і як не я, то хтось інший розворушив би її в них. Зовсім не те було з Гербертом, і мені

не раз боліла душа, що я так недобре йому прислужився, захарастивши його скромне помешкання всіляким нікчемним мотлохом та ще й приставивши до нього жовтогрудого Месника.

Переходячи від дрібного марнотратства до щораз більшого, я почав нагромаджувати борги. Герберт, не мігши довго стримуватись, пішов моїм слідом. На пропозицію Стартопа ми виставили свої кандидатури до клубу, що називався «Зяблики з Гаю»; я так ніколи й не з'ясував, навіщо була створена ця інституція,- хіба що для того, щоб члени її могли двічі на місяць влаштовувати розкішні обіди, відчайдушно сваритись після обідів і давати змогу шістьом офіціантам напиватися на сходах. Цих високих суспільних цілей Товариство незмінно досягало, тож ми з Гербертом саме в такому розумінні й сприймали найголовніший тост клубу, який звучав так: «Панове, випиймо за те, щоб серед Зябликів з Гаю повік панувала нинішня взаємозичливість!»

Гроші Зяблики тринькали безоглядно (розважальних закладів поблизу готелю, де ми влаштовували обіди, не бракувало), і першим Зябликом, якого я побачив, коли мав честь вступити до клубу, був Бентлі Драмл, що під ту пору розгулював по місту власним кабріолетом, завдаючи відчутної шкоди тумбам на перехрестях. Часом його самого вистрілювало з екіпажа головою вперед через фартух, а раз я на власні очі бачив, як він саме в такий спосіб - немов мішок з вугіллям - приставив себе до під'їзду клубу. Але це я забігаю трохи наперед, оскільки я ще не був Зябликом, і священні закони клубу й не дозволяли мені стати ним до повноліття.

В надії на своє майбутнє багатство я б охоче взяв Гербертові видатки на себе, але Герберт був гордий, і я не міг йому цього запропонувати. Отож клопоти обсідали

його з усіх боків, а він і далі все приглядався. Коли ми по-троху призвичаїлися засиджуватись у пізніх компаніях, я став помічати, що за сніданком він приглядається похню-плено, перед полуднем погляд його більш-менш розпо-годжується, в обідню пору він падає духом; після обіду досить чітко розрізняє вдалині обрис Капіталу; близько півночі йому лишається тільки збити цей самий Капітал, а годині о другій ночі він знову робиться такий похню-плений, що вже поговорює про намір придбати рушницю й податись до Америки - чи не задля того, щоб примуси-ти бізонів здобути йому багатство.

Звичайно я проводив у Геммерсміті з півтижня і, жи-вучи там, час від часу навідувався до Річмонда, про що буде окрема мова. Герберт у ці дні теж нерідко бував у Геммерсміті; його батькові, гадаю, тоді не раз спадало на думку, що до Герберта й досі ще не прийшла та сподівана щаслива нагода. Але в цій родині, де взагалі все летіло перевертом, очевидно, вважали, що й Герберт рано чи пізно сам собою злетить угору. Тим часом містер Покет; ставав дедалі сивіший і щораз частіше силкувався витя-гти, себе за волосся з клопотів. А місіс Покет усе так само змушувала ближніх спотикатися через ту свою підніжку, та все читала книжку про титули, та губила хустинки, та розказувала нам про свого дідуся, та виховувала дітлахів тим, що, тільки-но забачивши їх, спроваджувала спати.

Оскільки я, щоб розчистити собі шлях для подальшої оповіді, даю тут начерк цілого періоду своєї біографії, доречно буде змалювати задля повноти картини стиль життя, який склався в нас у Барнардовім заїзді.

Витрачали ми гроші без усякого ліку, а одержували за них так мало, що, власне, й нічого було лічити. Завжди ми почували себе більш чи менш пригнічено, і таке само-почуття переважало й у колі наших знайомих. Ми вдава-

ли невгамовно веселих, але гола правда виглядала зовсім навпаки. Зрештою, можу вас запевнити, що ми у цьому розумінні становили досить типове явище.

Щоранку Герберт ішов у Сіті приглядатись, наче це йому була первина. Я частенько складав візити до тієї його темної комірчини, де він засідав у товаристві чорнильниці, кілка для капелюха, скриньки на вугілля, коробки зі шпагатом, календаря, столика з табуреткою, а також лінійки, і я не пам'ятаю, щоб хоч раз застав його не за пригляданням, а за чимось іншим. Якби ми всі так само сумлінно бралися виконувати свої наміри, як Герберт, нас би оточувала Республіка Чеснот. Він, бідолаха, і не мав нічого іншого робити, як щодня о певній годині «йти до Ллойда»¹⁸ - чи не для того, щоб відбути церемонію побачення із своїм патроном. Щоправда, всі його справи з Ллойдом, оскільки мені відомо, лише до того й зводилися, щоб сходити туди, а потім вернутися звідти. Коли він особливо гостро відчував серйозність свого становища й доконечну потребу спіткати щасливу нагоду, то вирушав на біржу в самий розпал дня і крутився там серед комерційних тузів, наче виконував якийсь заморочливий танок.

- Річ-бо в тому, Генделю,- як пояснив мені Герберт, вернувшись додому на обід після однієї з таких походеньок,- що нагода сама не йде до тебе, а її треба шукати. Отож задля цього я туди й ходжу.

Якби ми менше зблизились, нас би щоранку неминуче проймала взаємна ненависть. В цю покутню пору наше помешкання здавалось мені гидким, як ніколи, а від Месникової лівреї мене просто вернуло, бо у жодну іншу хвилину дня й ночі я так виразно не бачив, як вона доро-

18 Ллойд - заснована у XVII ст. англійська асоціація зі страхування (головним чином морських суден).

го нам обходиться і як мало від неї пожитку. Що глибше ми залазили в борги, то більш наш сніданок перетворювався на чисту формальність, і одного разу, одержавши саме вранці повідомлення (листом) про закладений на мене позов, «який має певну причетність», як сказали б у нашій провінційній газетці, «до коштовностей», я так знетямився, що у відповідь на зухвалу заяву Месника, ніби ми потребуємо булочки на снідання, схопив його за синій комір і щосили струсонув, аж він злетів у повітря, немов узутий в чоботи Купідон.

Через певні проміжки часу - точніше, через непевні, бо це залежало від настрою,- я, бувало, казав Гербертові, наче роблячи бозна-яке відкриття:

- Любий Герберте, справи наші кепські.

- Любий Піпе,- якнайщиріше вторив мені Герберт,- може, ти й не повіриш, але дивним збігом саме ці слова і я хотів тобі сказати!

- У такому разі, Герберте,- відповідав звичайно я,- спробуймо докладніше їх з'ясувати.

Ми відчували велике задоволення, коли приймали таку ухвалу. Оце було по-діловому, вважав я, ось так треба протистояти обставинам, ось так треба брати ворога за горло! Герберт, безперечно, був такої самої думки.

Щоб бути на висоті поставлених завдань і належне підкріпитися перед цим нелегким випробуванням, замовляли на обід щось особливе з пляшкою чогось не менш екстраординарного. Пообідавши, ми клали перед собою пучок пер, достатній запас писального паперу та вимочок і ставили наповнені доверху чорнильниці. Це було дуже заспокійливо - цілком забезпечитись канцелярським приладдям:

Після цього я брав аркуш паперу і акуратно виводив угорі заголовок: «Реєстр Піпових боргів», під ним позна-

чивши місце - «Барнардів заїзд» - і дату. Точнісінько так само робив і Герберт, беручись укладати «Реєстр Гербертових боргів».

Потім кожен з нас вдавався до мішма накиданої купи папірців, повитягуваних з шухляд, протертих до дірок від тривалого перебування в кишенях, обгорілих від припалювання ними свічок, залежаних тижнями за дзеркалом або ще як інакше ушкоджених. Скрипіння наших пер неабияк нас підбадьорювало, і то до такої міри, що часом я приймав цю високоповчальну процедуру мало не за саму сплату боргів. В усякому разі, і те й те здавалося однаково похвальним.

Пописавши трохи, я запитував Герберта, як у нього посувається робота. Звичайно Герберт на цей час уже скрушно чухав потилицю, бачачи, як стовпчик цифр перед ним дедалі довшає.

- Вони все ростуть, Генделю,- відповідав Герберт.- Ростуть, хоч ти їм що.

- Будь твердий, Герберте,- казав я на це, не перестаючи ретельно водити пером.- Дивись труднощам у вічі. Дивись, поки не передивишся. Поки вони не відступлять перед тобою.

- Я б з дорогою душею, Генделю, але боюся, що швидше я відступлю перед ними.

Однак моя рішучість справляла своє враження, і Герберт наново брався працювати. Через деякий час він знову відкладав перо - мовляв, усе не знаходиться рахунок Кобса, Лобса чи Нобса, коли там чий.

- Ну то прикинь, Герберте,- прикинь, заокругли й запиши.

- Який же ти здогадливий! - захоплено вигукував мій друг.- У тебе рідкісні ділові здібності, їй-бо.

Я теж був такої думки. В ці дні я вважав себе першо-

рядним підприємцем - точним, рішучим, енергійним, тверезим і розсудливим. Скінчивши вичерпний перелік своїх боргів, я звіряв кожний запис із рахунком і ставив проти запису галочку. Ця операція надавала мені ще більшої ваги у власних очах. Коли галочки всі було проставлено, я складав рахунки в пачку, робив на звороті кожного позначку і акуратно перев'язував. Потім те саме я виконував для Герберта (який скромно визнавав, що не має мого діловодського хисту), вважаючи, що вношу певну ясність і в його справи.

У цих моїх фінансових операціях була ще одна приметна особливість, яку я називав - «залишати резерв». Ось, приміром, Гербертові борги становили, скажімо, сто шістдесят чотири фунти, чотири шилінги й два пенси. Я тоді пропоную: «Залиш резерв і записуй зразу двісті фунтів». Або, наприклад, мої борги були вчетверо більші - я тоді залишаю резерв і записую сімсот. Цей «резерв» мені тоді здавався дуже мудрим винаходом, хоча тепер, оглядаючись назад, я мушу визнати, що обходився він нам страшенно дорого, бо ми зразу ж заборговували на всю суму резерву, а то, бува, відчувши себе вільними й платоспроможними, чималенько перебирали й з наступної сотні фунтів.

Але після кожного такого перегляду наших справ до нас приходив спокій і спочинок, ми відчували свого роду добродетельну втишеність, що дозволяло мені на деякий час мати найкращу думку про власну особу. Умиротворений своїми тяжкими зусиллями, своєю вигадливістю й Гербертовими похвалами, я сидів перед двома акуратними пачками рахунків на столі й відчував себе не просто людиною, а подобою цілого Банку.

В ці врочисті хвилини ми замикали вхідні двері, щоб нас ніхто не тривожив. І ось одного вечора, коли я пробу-

вав у такому душевному супокої, ми почули, як у шпарину в дверях вкинуто листа.

- Це тобі, Генделю,- сказав Герберт, вертаючись із передпокою з листом.- Маю надію, нічого поганого не сталося.- Він натякав на важку чорну печатку й жалобну смужку по краях конверта.

Листа підписали «Требб і спілка», і короткий зміст його зводився до того, що я шановний сер і що вони мають честь довести до мого відома, що місіс Дж. Гарджері упокоїлась у понеділок о шостій годині двадцять хвилин вечора і що мене прохають прибути на похорон, призначений на третю годину наступного понеділка.

Розділ 35

Уперше в мене на життєвому шляху розкрилася могила і струсонула до самих глибин моє безхмарне існування. І вдень, і вночі поставав переді мною образ сестри в її кріслі біля кухонного вогню. У мене просто в голові не вкладалось, щоб її місце в кухні могло спорожніти, і хоча останнім часом я рідко, а може, й зовсім не думав про неї, тепер мені почало ввижатися, що вона то підходить до мене на вулиці, то ось-ось постукає в двері. А в мої кімнати, до яких вона взагалі не мала ніякого відношення, раптом увійшла порожнеча смерті, і раз у раз став вчуватися сестрин голос або зринало обличчя чи й уся її постать, так наче вона ще була жива й часто тут бувала.

Незалежно від того, як склалася б моя доля, я ледве чи міг би згадувати сестру з великою любов'ю. Але жаль, очевидно, може опекти гострим боєм і без особливої любові. Під впливом цього почуття (і, можливо, за браком чогось ніжнішого) в мені зануртувало люте обурення на того напасника, що завдав їй стількох мук; я відчував, що, якби знайшлись вагомі докази, я б зробив усе від мене залежне, аби лиш Орлік чи хто там інший зазнав належної покари.

Висловивши у листі до Джо своє співчуття й пообіцявши неодмінно прибути на похорон, я провів кілька наступних днів у тому дивному стані, про який щойно розповів. Виїхав я з Лондона раннім ранком і, коли зійшов з диліжанса біля «Синього Кабана», мав цілком достатньо часу, щоб пішки дістатися до кузні.

Знову стояла погожа літня пора, і поки я йшов, у свідомості моїй став оживати той час, коли я був малий і

безпорадний, а моя сестра ставилась до мене так суворо. Але згадувався він, мов повитий легеньким серпанком, тож навіть доторки Лоскотуна здавалися з відстані часу лагіднішими. Бо тепер сам запах королєвого цвіту й конюшини немов нашіптував мені, що котрогось дня й моїй пам'яті буде приємно, коли хтось, ідучи під яскравим сонцем, згадає про мене і при цій згадці теж злагідніє душею.

Нарешті вдалині показався наш будинок, і я побачив, що командують там усім похоронним ритуалом «Требб і спілка». Біля дверей на вулицю розташувалися на посту дві недоладні понурі постаті, у кожної виставлений на видноту костур, обвитий крепом, неначе це знаряддя могло хоч кого-небудь утішити. В одній з них я впізнав форејтора, вигнаного з «Синього Кабана»: він звалив у баяру молодят у день весілля, бувши до того п'яний, що на коні міг всидіти, лише тримаючись обіруч за його шию. Помилуватися цими жалобними стражами, а також зачиненими вікнами хати й кузні посходилися діти з усього села й більшість жінок. Побачивши, що я підходжу, один страж (колишній форејтор) постукав у двері, так ніби мене настільки здолала скорбота, що я вже й постукати сам не міг.

Другий жалобний страж (колишній тєся, що одного разу, побившись об заклад, з'їв дві гуски) відчинив двері й провів мене до святкової вітальні. Тут містер Требб, запосівши великого стола, розсунув його на всю довжину і за допомогою численних чорних шпильок улаштував щось на кшталт чорного базару. Коли я входив, він саме скінчив сповивати в чорну тканину, мов негритянське немовля, чийогось капелюха і простяг руку по мого. Я, розгубившись, хибно витлумачив його жест і потис ту руку з усією можливою щирістю.

Бідний Джо, закутаний в якийсь чорний плащик з великим бантом на шиї, сидів у дальньому кінці кімнати, куди його, очевидно, примістив Требб, як головного жалобника. Коли я нахилився до нього й сказав: «Джо, дорогий, як ти?» - він відповів: «Піпе, друже, ти ж знав її, коли вона була така показна собою...» - і, стиснувши мені руку, так і не докінчив.

Бідді, дуже симпатична у своїй простенькій чорній сукенці, клопоталася по господарству, всюди встигаючи дати лад. Я тільки привітався до неї, вирішивши, що зараз не час на розмови, тоді присів біля Джо й подумав: а де ж лежить воно... тобто, вона, моя сестра? В повітрі вітальні чувся запах солодощів, і я розглянувся у пошуках столу з наїдками - ввійшовши зі світла до присмеркової кімнати, я не зразу його помітив. Тепер я придивився й побачив на ньому нарізаний сливовий пиріг, скибочки апельсинів, сандвічі, печиво і дві карафки (що їх я добре знав у ролі оздоб, але ні разу за все життя не бачив у вжитку) - одна з портвейном, друга з хересом. Біля столу крутився цей облесницький Памблечук у чорному плащі й капелюсі, завинутому в цілий сувій крепу: він напихався їжею, а у вільні проміжки силкувався запобігливими жестами повернути мою увагу. Коли останнє йому вдалося, він підійшов ближче - дихнувши на мене ароматом хересу та булочок - і сказав ледь приглушеним голосом: «Чи дозволите, сер?..», після чого здійснив свій задум. Потім я зауважив містера Габла та його дружину, яка застигла у кутку в німій розпуці. Всі ми мали супроводити труну на цвинтар, з огляду на що Требб засупонював кожного з нас зокрема в якісь сміховинні клумаки.

- Воно така справа, Піпе,- прошепотів до мене Джо, коли Требб почав нас «шикувати» у вітальні парами, немов ми лагодилися до якогось моторошного танцю,- воно

така справа, сер, що я волів би сам однести її до церкви, ну, ще трое-четверо приятелів прийшли б підсобити, в кого щира душа, але що поробиш, коли люди на це не так подивляться, скажуть, неповага до небіжчиці.

- Усім витягти носові хустинки! - скомандував містер Требб до міри понурим, але діловим голосом.- Усім витягти носові хустинки! Рушаємо!

Отож ми приклали носові хустинки до облич, наче у нас бігла з носа кров, і вийшли на вулицю пара за парою: Джо і я, Бідді й Памблечук, містер і місіс Габл. Останки моєї бідної сестри тим часом уже винесли кухонними дверима і, оскільки похоронний церемоніал вимагав, щоб шестеро носіїв труни ступали наосліп і задихалися під бридкою чорною попоною, облямованою білим, уся ця споруда скидалася на сліпу химеру з дванадцятьма людськими ногами, що, шургаючи по землі, поволі посувалася під орудою двох погоничів - форейтора й теслі.

Односельці, проте, вельми схвально сприйняли це видовисько і не приховували свого захоплення, коли ми проходили селом. Котрі ж молодші та метикуватіші - ті вряди-годи вискакували нам навперейми або влаштовували проти нас засідки у зручних місцях. Нашу появу з-за повороту більш говірки з них вітали гучними вигуками: «Ось вони! Ідуть!» - і мало не кричали нам «ура». І всю дорогу мені діяв на нерви цей мерзенний Памблечук: ступаючи позад мене, він раз у раз виявляв свою чуйну увагу - то крєп на моєму капелюсі поправить, то складки мого плаща розгладить. Дратувала й самовдоволеність подружжя Габлів, що аж пороздимались від пихи: де ж бо, стали учасниками такої достопам'ятної процесії!

Ось уже перед нами розляглися болота, з-поза яких виростали вітрила суден на річці, і ми вийшли на цвинтар, туди, де були могили моїх не відомих мені батьків,

«Філіпа Пірріпа, мешканця сієї парафії, а також Джорджіани, дружини вищепойменованого». Тут тіло моєї сестри тихо опустили в могилу, поки у високостях над нами виспівували жайворонки та легкий вітрець слав по землі візерунчасті тіні хмарин і дерев.

Щодо поведінки цього ласолюбного Памблечука на цвинтарі, то я тільки одне скажу, що вся вона спрямована була на мене. І навіть коли виголошувалися глибокозмістовні слова, в яких нагадувано людині, що вона нічого не приносить із собою у світ і нічого не може забрати з собою, що вона пробігає, мов тінь, і швидко зникає,- містер Памблечук недвозначно кахикнув: мовляв, один молодий джентльмен, несподівано сподобившись великого багатства, тим самим засвідчив, що він не підлягає даному правилу. Коли ми верталися назад, у нього вистачило нахабства сказати мені, що моя сестра, на жаль, не знає, яку я честь їй виявив, і ще натякнути, що заради такої честі вона згодилася б і вмерти. В домі він допив рештки хересу, а містер Габл випив портвейн, і вони розбалакались у тому дусі (звична річ у таких випадках, як я опісля не раз помічав), неначе вони зовсім іншої породи, аніж небіжчиця, і їм гарантовано безсмертя. Кінець кінцем він забрався і забрав подружжя Габлів,- не інакше, як з наміром улаштувати собі приємний вечір у «Веселих Моряхах», вихваляючись перед усіма, що він мій найперший доброчинець і що саме він заклав підвалини мого щастя.

Коли вони пішли і коли Требб та його підручні (хлопчака його, однак, тут не було) поскладали в торби своє маскарadne причандалля й пішли також, у домі стало якось здоровіше. Невдовзі по цьому Бідді, Джо і я сіли за холодний обід - але не в кухні, а у вітальні, і Джо при тім так надміру обережно обходився з ножем, і виделкою, і

сільничкою, і всім іншим, що ми почували себе дуже скуто. Зате після обіду, коли я вмовив його запалити люльку і ми з ним побули в кузні, а тоді посідали на великій каменюці під кузнею, настрої у нас поліпшився. Я ще зауважив, що, прийшовши з похорону, Джо переодягнувся в щось проміжне між своїм недільним вбранням і робочим і став природнішим, більше схожим на самого себе.

Йому дуже сподобалось, коли я попросився у нього переночувати в моїй колишній кімнатинці, та й мені теж: я відчував, що правильно вчинив, звернувшись з цим проханням.

Коли на землю лягли вечірні тіні, я скористався вільною хвилиною, щоб прогулятися з Бідді в садку й поговорити.

- Бідді,- сказав я,- ти ж, гадаю, могла б повідомити мене про цю сумну новину.

- Ви так гадаєте, містере Піп? - відказала Бідді.- Я б і повідомила, якби вважала, що це потрібне.

- Я не хочу дорікати, Бідді, але все-таки, здається, тобі слід було б це зробити.

- Вам так здається, містере Піп?

Вона говорила дуже тихо, і вся здавалася такою стриманою, лагідною і милою, що мені не хотілося знову доводити її до сліз. Подивившись трохи на її потуплений вид, коли вона ступала поряд, я вирішив облишити цю тему.

- Тепер, Бідді, люба, тобі, мабуть, незручно буде залишатися в домі?

- О, так, я розумію, містере Піп,- твердо, хоч і не без суму, сказала Бідді.- Я вже говорила з місіс Габл, і завтра я переберуся до неї. Сподіваюся, разом ми якось подбаємо про містера Гарджері, поки у нього якось влаштується життя.

- А як ти збираєшся жити, Бідді? Якщо тобі треба гро...

- Як я збираюся жити?- не дала мені договорити Бідді, вся зашарівшись.- Я скажу вам, містере Піп. Я спробую дістати місце вчительки в новій школі, яку тут закінчують будувати. Односельці зможуть дати мені добрі рекомендації, і я сподіваюся, що буду працювати й терпляча і навчатимусь сама, поки навчатиму інших. Ви знаєте, містере Піп,- з усмішкою мовила далі Бідді, підводячи на мене погляд,- нова школа тут зовсім не схожа на ту колишню, але я відтоді багато чого перейняла від вас, та й пізніше теж у дечому вдосконалилась.

- Та ти, Бідді, така, що завжди можеш удосконалюватись, де б не опинилась!

- Воно-то так, але якби ж не погані риси характеру,- пробурмотіла Бідді.

Це прозвучало не як докір, а як думка, що ненароком зірвалася з язика. Що ж, подумав я, краще й цю тему облишити. Я мовчки пройшов ще кілька кроків поруч з Бідді, дивлячись на її потуплений вид.

- Бідді, я от не чув подробиць, як саме моя сестра померла.

- Та які там подробиці! Вона, бідна, чотири дні була в поганенькому стані - хоча останніми часами це з нею рідше траплялося, аніж спершу - і ось увечері, саме коли чай пити, прочнулась і сказала цілком чітко: «Джо». А що вона вже хтозна-як здавна ані словом не озивалась, то я побігла й привела з кузні містера Гарджері. Вона мені знаками показала, щоб він сів поряд неї і щоб я поклала її руку йому на шию. Тож я допомгла їй обняти його, і вона схилилась головою до нього на плече, заспокоїлася й стихла. А трохи згодом удруге сказала «Джо», і один раз «Вибач», і один раз «Піп». І більше голови ні разу не під-

води́ла, а рівно за годину ми поклали її на ліжко, коли побачили, що вона вже не дихає.

Бідді схлипнула, та й мені сльози так застували зір, що я ледь розрізняв потемнілий садок, і стежку, і зорі, які висіювались на небі.

- І так нічого й не з'ясувалося, Бідді?

- Нічого.

- А де подівся Орлік - ти знаєш?

- Та з його вимашеного одягу можна гадати, що він працює в кар'єрі.

- Отже, ти його бачила?.. А чого ти дивишся на оте темне дерево над стежкою?

- У той вечір, як вона померла, він стояв під тим деревом.

- Але й після того ти його бачила, Бідді?

- Бачила. Ось і зараз він знов там був... Та пізно вже,- сказала Бідді, кладучи руку мені на плече, коли я шарпнувся бігти туди.- Ви ж знаєте, я б не стала вас обманювати - він на хвильку показався і зник.

Я страшенно обурився, що цей тип і досі не дає їй спокою,- ненависть до нього просто клекотіла в мені. Я сказав це Бідді і ще додав, що не пошкодував би ні грошей, ні зусиль, щоб викурити його з нашої округи. Поступово їй вдалося заспокоїти мене, і вона заговорила про те, як Джо мене любить і ніколи не нарікає - вона не сказала: «на вас», але мені й так було ясно,- а виконує свій повсякденний обов'язок, завжди працюючий, стриманий у слові, доброзичливий.

- Він і справді людина виняткова,- сказав я.- І знаєш, Бідді, нам з тобою треба буде більше так-от розмовляти, бо я ж тепер, звичайно, частіш приїжджатиму. Я не залишу бідного Джо зовсім самого.

Бідді промовчала.

- Ти чуєш, що я кажу, Бідді?

- Чую, містере Піп.

- Та як ти можеш називати мене «містером Піпом», як у тебе язик повертається, Бідді! І що це має означати?

- Що саме? - несміливо перепитала Бідді.

- Бідді,- сказав я тоном ображеного праведника,- я у тебе серйозно питаю, що ці твої слова мають означати?

- Що мають означати?- знов перепитала Бідді.

- Та що ти все повторюєш те саме, Бідді! - не витерпів я.- Раніше у тебе такої звички не було.

- Раніше не було! - луною озвалася Бідді.- Ох, містере Піп, раніше!

Я відчув, що нічого не вдієш - і цю тему теж краще облишити. Але коли ми мовчки обійшли ще раз садок, таки вернувся до того самого питання.

- Бідді,- почав я,- от я сказав, що частіш приїжджати-му бачитися з Джо, а ти багатозначно промовчала. Поясни мені, будь ласка, Бідді, чому це ти?

- А ви таки певні, що частіш приїжджатимете? - спитала Бідді, зупиняючись на вузькій стежині й дивлячись на мене при світлі зір ясним і чистим поглядом.

- Ох, боже мій! - скрикнув я, відчувши, що Бідді просто неможлива.- Оце вже справді погана риса характеру. Не треба більш ні слова, ради бога, Бідді. Мені дуже прикро все це чути!

З цієї поважної причини я вирішив сторонитися Бідді під час вечері, а йдучи спати до своєї колишньої кімнати-нки, попрощався з нею якомога стриманіше - наскільки дозволяла мені моя збентежена душа, пригнічена похороном і взагалі всім цим днем. Спав я дуже неспокійно, раз у раз прокидаючись і думаючи, як недобре, як образливо й кривдно повелася зі мною Бідді.

Від'їжджати я мав рано-вранці. Отож я раненько

встав, вийшов надвір і тихцем заглянув у вікно кузні. Кілька хвилин простояв я так, дивлячись на Джо, котрий уже був при роботі - обличчя у нього пашіло здоров'ям і силою, так наче всього його освітлювало яскраве сонце життя.

- Прощавай, любий Джо! Та ні, не витирай руки... дай я її потисну, яка вона є, чорна від сажі! Я скоро приїду, я часто навідуватимусь.

- Чим скоріше - тим краще, сер,- сказав Джо.- І чим частіше - тим краще, Піпе!

Бідді чекала мене біля дверей кузні з кухлем свіжого молока й куснем хліба.

- Бідді,- сказав я, простягти їй руку на прощання,- я не сердитий на тебе, але все-таки мені гірко.

- Ой, не треба так! - скрикнула вона зболеним голо-сом.- Хай уже мені самій буде гірко, якщо я вас образила.

І знову, коли я відходив, туман знімався вгору. Відкриваючи переді мною дорогу, він, можливо, цим давав мені наздогад, що я сюди не повернуся і що Бідді мала рацію. Якщо це так, то - мушу визнати - туман теж мав рацію.

Розділ 36

Становище наше з Гербертом дедалі гіршало, і боргів ставало все більше, хоч як ми «з'ясовували свої справи», «залишали резерви» і тому подібне. Час же, незважаючи ні на що, ішов собі своїм заведеним ладом, і ось уже Гербертове передбачення збулось: не встигши й зогледітись, я досяг повноліття.

Герберт досяг його за вісім місяців переді мною. Але оскільки він окрім того нічого й не сподівався досягти, ця подія не дуже сколихнула Барнардів заїзд. Інша річ - мій двадцять перший день народження: дожидаючи його, ми наснували купу всіляких гадок та планів, певні, що цього дня мій опікун уже неодмінно сповістить мені щось певне.

Я подбав про те, щоб на Літл-Брітен добре знали, коли саме мій день народження. Напередодні від Вемміка я отримав листовне повідомлення, що містер Джеггерс матиме честь прийняти мене у себе в конторі завтра о п'ятій годині. Це підтвердило наші припущення, що станеться щось важливе, і коли я прибув до опікунової контори в призначену годину, серце моє аж заходилося від хвилювання.

У першій кімнаті Веммік поздоровив мене й ніби ненароком потер собі носа складеним хрустким папірцем, вигляд якого мені вельми сподобався. Але на цю тему він нічого не сказав, а тільки кивнув на двері опікунового кабінету. Був листопад місяць, і містер Джеггерс стояв, прихилившись до полички каміна, а руки заклавши під поли піджака.

- Що ж, Піпе,- сказав він. - Сьогодні я вже маю нази-

вати вас «містер Піп». Прийміть мої поздоровлення, містер Піп.

Він потис мені руку - це у нього завжди виходило наддивовижно коротко,- і я подякував йому.

- Сідайте, містере Піп,- запросив мене опікун. Коли я сів, а він лишився стояти, та ще й суплячись на свої чоботи, мені зробилось якось мулько і пригадався той далекий день, що ото мене було посаджено на надгробок. У двох моторошних зліпків на полиці неподалік від нього так по-ідіотському скривились роти, наче вони силкувалися підслухати нашу розмову.

- А тепер, мій юний друже,- почав опікун, немов збираючись допитувати свідка в суді,- нам треба про дещо переговорити.

- Будь ласка, сер.

- Скільки, на вашу думку,- сказав містер Джеггерс, нахиляючись уперед, щоб подивитись на підлогу, а тоді закидаючи голову назад, щоб подивитись на стелю,- скільки, на вашу думку, ви витрачаєте за рік?

- Скільки витрачаю, сер?

- Скільки,- повторив містер Джеггерс, усе ще дивлячись на стелю,- ви - витрачаєте - за - рік? - Після чого обвів поглядом кімнату і завмер, тримаючи в руці хустинку на півдорозі до носа.

Я з'ясовував стан своїх грошових справ так часто, що тепер не мав про них навіть приблизного уявлення. Хоч не-хоч мені довелося визнати, що я неспроможний відповісти на це запитання. Ці мої слова немовби втішили містера Джеггерса, бо він сказав: «Я так і думав!» - і з неабияким задоволенням висякав носа.

- Ну от, мій друже, я поставив вам запитання,- сказав містер Джеггерс.- Тепер, може, ви у мене що-небудь запитаєте?

- Мені, звичайно, дуже б хотілося поставити вам, сер, навіть декілька запитань, але я пам'ятаю вашу заборону.

- Поставте одне,- сказав містер Джеггерс.

- Чи я дізнаюся сьогодні ім'я свого доброчинця?

- Ні. Поставте друге.

- А чи скоро я про це довідаюсь?

- Зачекайте з цим, а тим часом поставте ще одне запитання,- сказав містер Джеггерс.

Я оглянувся круг себе, але тепер уже, здавалося, неминуче мусив це запитати.

- Чи я... що-небудь одержу, сер?

На ці слова містер Джеггерс, торжествуючи, зауважив:

- Я так і думав, що ми до цього доберемось.- І гукнув Веммікові, щоб приніс йому того самого папірця. Веммік прийшов, вручив його патронові й зник.

- А тепер, містере Піп,- сказав мій опікун,- будь ласка, вислухайте мене уважно. Кредит вам тут було відкрито досить широкий, ваше ім'я у Вемміковій касовій книзі зустрічається досить часто. Але ви, звичайно, маєте борги?

- Боюся, що мушу відповісти «так», сер.

- Ви знаєте, що мусите відповісти «так», чи не правда?- сказав містер Джеггерс.

- Правда, сер.

- Я не питаю вас, скільки ви заборгували, бо ви цього не знаєте, а якби й знали, то не сказали б мені, а применшили б цифру. Так, так, мій друже! - скрикнув містер Джеггерс і замахав пальцем, щоб я й не пробував заперечити.- Вам, цілком можливо, здається, що ви не стали б применшувати, але насправді таки применшили б. Ви вже даруйте, але я знаю краще від вас. Тепер візьміть у руку цей папірець. Узяли? Дуже добре. Тепер розгорніть його й скажіть мені, що це таке.

- Це банкнота,- сказав я,- в п'ятсот фунтів.

- Банкнота,- повторив містер Джеггерс,- в п'ятсот фунтів. Сума чимала, як мені здається. Ви згодні?

- Як же можна не бути згодним!

- Ага. Але все-таки дайте відповідь на запитання,- сказав містер Джеггерс.

- Я абсолютно згоден.

- Отже, ви абсолютно згодні, що це чимала сума. Тепер ця чимала сума належить вам, Піпе.

ї подаровано вам на день народження, як завдаток у рахунок ваших сподівань. Надалі ви можете проживати в рік цю чималу суму, але не більше, допоки не з'явиться особа, яка вам її презентує. Тобто віднині виключно ви самі розпоряджаєтесь своїми грішми: щокварталу Веммік вручатиме вам по сто двадцять п'ять фунтів, аж доки ви встановите зв'язок із самим першоджерелом, коли вже відпаде потреба у виконавцеві. Як я вам свого часу казав, я тільки виконавець. Я виконую дані мені вказівки, і за це мені платять. Я вважаю, що ці вказівки нерозумні, але мені платять не за те, щоб я висловлював про них свою думку.

Я вже розтулив рота, щоб подякувати своєму добродчинцеві за таку його неймовірну щедрість, але містер Джеггерс зупинив мене:

- Мені, Піпе, платять не за те, щоб я переказував когось ваші слова,- холодно зауважив він і звільна підібрав поли піджака - так само, як підбирав слова у розмові,- після чого нахмурено подививсь на свої чоботи неначе підозрював, що вони щось недобре затівають проти нього.

Трохи перемовчавши, я натякнув:

- А оте запитання, містере Джеггерс, про яке ви сказали, щоб я трохи зачекав? Чи можна його знову поставити?

- Яке саме запитання?- спитав він.

Я мав би знати, що він нізащо не допоможе мені виплутатись, але все-таки мене трохи ошелесила необхідність формулювати запитання мовби заново.

- Чи можливо,- почав я нарешті,- що мій заступник, оте першоджерело, про яке ви говорили, містере Джеггерс, незабаром...- Тут я з делікатності не договорив.

- Що незабаром? - перепитав містер Джеггерс.- У такому вигляді це ще не запитання, ви самі розумієте.

- Що він незабаром прибуде до Лондона,- сказав я, дібравши начебто потрібні слова,- або викличе мене в якесь інше місце?

- У зв'язку з цим,- відповів містер Джеггерс, тільки тепер вступивши в мене свої глибоко посажені темні очі,- нам треба повернутись до того вечора, коли ми вперше зустрілись у вашому селі. Що я тоді сказав вам, Піпе?

- Ви, містере Джеггерс, сказали, що, можливо, мине багато років, поки з'явиться ця особа.

- Саме так,- підтвердив містер Джеггерс.- Оце ж і є моя відповідь.

Ми глянули прямо в вічі один одному, і я відчув, як мене пориває вивідати що-небудь від нього. І водночас я відчув, що він чудово бачить, в якому я стані, і що у мене менше ніж коли шансів щось від нього вивідати.

- Ви й тепер гадаєте, що може минути багато років до часу моєї з ним зустрічі, містере Джеггерс?

Мій опікун похитав головою - він не те що дав заперечну відповідь, а наче взагалі відкинув можливість хоч би якої відповіді на моє запитання, і обидва бридкі зліпки, на яких я мимохіть глянув, так скривилися, мов уся їхня увага вичерпалась і вони ось-ось чмихнуть.

- Знаєте, мій друже Піп,- сказав містер Джеггерс, зігріваючи собі стегна нагрітими від каміна долонями,- я вам

відверто скажу. Такого запитання переді мною не можна ставити. Вам буде ясніше, якщо я скажу, що це запитання може мене скомпрометувати. Ба навіть я піду далі і скажу вам ще дещо.

Він змовк і так низько нахилився, хмурячись на свої чоботи, що міг би й литки собі потерти, поки тривала пауза.

- Коли ця особа відкриє себе,- сказав містер Джеггерс, випростовуючись,- ви з нею самі залагоджуватимете свої стосунки. Коли ця особа відкриє себе, моя участь у даній справі цілковито скінчиться. Мені навіть не треба буде нічого знати про те, що ця особа відкриє себе. Оце й усе, що я мав сказати.

Ми якийсь час дивились один на одного, а тоді я відвів погляд і задумливо подивився на підлогу. З цих слів опікуна я зробив висновок, що міс Гевішем з якихось причин чи й просто так не розкрила йому своїх намірів щодо мене й Естелли і що його це обурило й образило його самолюбство, або що він заперечує проти цього плану і не хоче мати з ним нічого спільного. Підвівши погляд, я побачив, що він і далі пильно дивиться на мене.

- Якщо це все, що ви мали сказати, сер,- озвавсь я,- мені теж більше нічого сказати.

Він кивнув на знак згоди, витяг свого годинника, що наганяв жах на злодіїв, і спитав мене, де я збираюся обідати. Я відповів, що у себе вдома, удвох з Гербертом. Після цього я не міг його не запросити, а він зразу й погодився. Він тільки конче хотів піти разом зі мною - це щоб я не надумав робити яких зайвих готувань задля нього, але перед тим йому ще треба було написати один-два листи і (звичайно ж!) помити руки. Я тоді сказав, що поки що вийду в контору й побалакаю з Вемміком.

Річ у тому, що коли у мене в кишені з'явилося п'ятсот

фунтів, мені спала на думку одна ідея, над якою я й раніше подумував, а Веммік, як здавалося, був саме той, з ким варто було б про це порадитися.

Він уже замкнув касу і збирався йти додому. Підвівшись із-за столу, він переніс дві сальні свічки разом із щипцями на поличку біля дверей, щоб погасити при виході, згріб на купку вугілля в каміні, взяв у руку капелюха й плаща і, щоб розворушитись після безнастанного сидіння, заходився енергійно постукувати себе по грудях ключем від каси.

- Містере Веммік,- сказав я,- мені треба вашої поради. Я дуже хочу зробити послугу одному приятелеві.

Веммік щільно закрити свою поштову скриньку й похитав головою, неначе засвідчуючи цим категоричну незгоду з будь-якими проявами такої фатальної слабості.

- Цей приятель,- мовив я далі,- збирається взятися за комерцію, але не має грошей для початку, і ця обставина дуже його гнітить. Отож я хотів би якось допомогти йому на перших порах.

- Вклавши за нього гроші? - спитав Веммік тоном, сухішим за тирсу.

- Частину грошей,- відповів я, бо мене раптом стрілила обтяжлива згадка про акуратно перев'язаний стосик рахунків удома,- вклавши частину грошей і, можливо, взявши на себе деякі зобов'язання в надії на майбутню спадщину.

- Містере Піп,- сказав Веммік,- я б вам був дуже вдячний, якби ви вкупі зі мною порахували на пальцях усі мости звідси й до Челсі. Отже, так: Лондонський міст - один, Саутворкський - два, Блекфраерський - три, міст Ватерлоо - чотири, Вестмінстерський - п'ять, Воксхольський - шість.- Називаючи кожного моста, він вистукував борідкою ключа по своїй долоні.- Шість мостів, як бачи-

те,- вибирайте, який хоче.

- Не розумію,- сказав я.

- Виберіть собі моста, містере Піп,- пояснив Веммік,- пройдіть на центральний його прогін, киньте свої гроші в Темзу і збудетесь клопоту. Допоможіть приятелеві грошми, і кінець буде той самий, тільки більш мороки та неприємностей.

Після цих слів отвір його рота зробився такий широкий, що хоч цілу газету туди встромляй.

- Ви мене зовсім засмутили,- озвався я.

- Я це й мав на меті,- сказав Веммік.

- Отже, ви вважаєте,- запитав я трохи аж обурено,- що ніколи не треба...

- ...Вкладати рухоме майно в приятеля? - підхопив Веммік.- Звичайно, не треба. Хіба коли хочеш приятеля позбутись. Але й тоді ще слід зважити, скільки саме майна на це не шкода.

- І це ви цілком серйозно, містере Веммік?- спитав я.

- Так серйозно, як тільки можна у цій конторі,- відказав він.

- Ага! - вхопився я за останні його слова, сподіваючись знайти тут якусь лазівку.- Значить, у Волворті ви можете й інакше думати?

- Містере Піп,- повагом відіювів він.- Волворт - це одне місце, а ця контора - зовсім інше. Так само, як Старий - це одна особа, а містер Джеггерс - зовсім інша. Змішувати їх ні до чого. Про мої волвортські погляди треба питати у Волворті, а тут, у конторі, ви можете почути тільки мої службові погляди.

- Дуже добре,- сказав я з полегкістю.- У такому разі можете бути певні, що я відвідаю вас у Волворті.

- І там будуть вельми раді, містере Піп,- відказав він,- прийняти вас, як суто приватну особу.

Усю цю розмову ми провадили мало не пошепки, добре знаючи, який гострий слух у мого опікуна. А що зараз він показався у дверях кабінету, витираючи рушником руки, Веммік накинув плаща й приготувався погасити свічки. Ми всі разом вийшли на вулицю, але за порогом Веммік звернув в один бік, а ми з містером Джеггерсом у другий.

Цього вечора у мене не раз прокидався жаль, чому містер Джеггерс не має у своєму домі на Джеррард-стріт Старого, чи Громовика, чи хоч кого-небудь або чого-небудь,- може, тоді він не був би вічно таким насупленим. Дуже ж невтішно було думати у свій двадцять перший день народження, що мало чого й варте повноліття в цьому сповненому недовіри й підозри світі, який він витворював довкола себе. Він у сто разів був досвідченіший і кмітливіший за Вемміка, і все-таки я в сто разів більше волів би обідати з Вемміком, аніж з ним. І не лише на мене містер Джеггерс впливай так гнітюче, бо коли він пішов від нас, Герберт, втупивши очі у вогонь, сказав, що, певно, у нього, Герберта, на сумлінні якийсь тяжкий, тільки зовсім забутий злочин,- бо чого б ще йому почуватися так пригнічено й винувато?

Розділ 37

Гадаючи, що неділя - найкращий день для ознайомлення з волвортськими поглядами містера Вемміка, я найближчої ж неділі вирушив на прощу до Замку. Опинившись перед його зубчастими укріпленнями, я побачив, що вгорі має прапор і місток піднято; проте, не перестрашений гордим виглядом фортеці, я тельнькнув дзвінком біля хвіртки, і мене якнаймирнішим чином впустив Старий.

- Мій син, сер,- сказав він після того, як закріпив опущений місток,- так і думав, що ви можете навідатись, тож велів передати вам, що скоро вернеться з прогулянки. У мого сина так заведено - регулярно прогулюватись. Мій син, він любить, щоб в усьому був лад.

Я закивав йому незгірше, мабуть, і від самого Вемміка, і ми, ввійшовши в дім, посідали перед каміном.

- Ви, сер,- сказав щебетливим голосом дідок, гріючи руки біля вогню,- гадаю, познайомилися з моїм сином у нього в конторі? - Я кивнув.- Ха! Я чував, сер, що мій син надзвичайно вмілий у своєму ділі? - Я кивнув енергійніш.- Атож, так мені й казали. Він же служить по адвокатській лінії? - Я кивнув ще енергійніш.- Оце ж і найдивніше в моєму синові,- сказав дідок,- бо навчався він зовсім не адвокатського ремесла, а бондарського.

Мене цікавило, чи дійшов до старого добродія відгомін слави містера Джеггерса, і я прокричав йому це ім'я. Він украй ошелешив мене, коли на мої слова щиро засміявся й вельми грайливо відповів:

- Звісно, що ні, ви вгадали!

Я так і до сьогоднішнього дня не знаю, що він мав на

увазі, що за жарт, на його думку, я утнув.

Оскільки я не міг без кінця кивати, не пробуючи якось інакше розворушити дідка, я голосно запитав його, чи він і сам не мав відношення до бондарського ремесла. Я кілька разів повторив те саме і потицяв йому в груди, мовляв, це ж про нього я питаю, - поки він нарешті зрозумів, що мене цікавить.

- Ні, - сказав старий добродій, - я комірником працював, комірником. Спершу там-о, - він показав у напрямку димаря, хоча мав на думці, здається, Ліверпуль, - а опісля тут, у лондонському Сіті. Тільки оця неміч до мене ув'язалася, - бо ж я недочуваю, сер...

При цих словах я зобразив якомога більший подив.

- Таки недочуваю. Так ото як ця неміч до мене ув'язалася, мій син пішов по адвокатській лінії і став опікуватися мною і помалу-малу доробився цієї пристойної гарненької садиби. А щодо тих ваших слів, сер, - вів далі дідок, ізнов щиро засміявшись, - то я й кажу - звісно, що ні, ви вгадали!

Я скромно визнав, що навіть найдотепніша моя вигадка навряд чи втішила б його так, як цей уявний жарт, і в цю ж мить здригнувся, почувши, як щось клацнуло на стіні обік димаря і наче порушувана якоюсь невидимою силою відкинулася дерев'яна дощечка з написом «Джон». Дідок, простеживши за моїм поглядом, вигукнув урадувано: «Син прийшов!», і ми вдвох поспішили до опускного містка.

Варто було добрих грошей, щоб побачити привітальний помах Вемміка з другого берега річка, коли він простісінько міг би й звідти потиснути мені руку! Старий же тим часом так ревно заходився опускати місток, що я й не пробував допомогти йому, а просто почекав, поки Веммік перейде на цей бік і познайомить мене з міс

Скіффінс,- бо він прийшов не сам, а з леді.

Міс Скіффінс мала дерев'яне обличчя і, як і її супутник, числилася за поштовою парафією. На два-три роки молодша, ніж Веммік, вона, судячи з усього, була власницею деякого рухомого майна. Виріз плаття міс Скіффінс, як спереду, так і ззаду, робив верхню половину її фігури дуже схожою на повітряного змія, а колір його, як на мене, був надміру жовтогарячий, так само як колір її рукавичок був надміру вбивчо-зелений. А проте в цілому вона здавалася компанійською і виявляла велику повагу до Старого. Не багато й часу минуло, як мені стало ясно, що вона частий відвідувач Замку, бо коли ми ввійшли і я поздоровив Вемміка з таким хитромудрим пристроєм, що дає йому змогу заздальгідь попереджувати Старого про свій прихід, він попросив мене звернути увагу на стіну по другий бік димаря, а сам вийшов. Невдовзі знову щось клацнуло, і відкинулись другі маленькі дверцятка з написом «Міс Скіффінс», потім «Міс Скіффінс» зачинилася, а відкинувся «Джон», потім відкинулись разом «Міс Скіффінс» і «Джон», і нарешті вони разом зачинилися. Коли Веммік повернувся, я висловив велике захоплення цим його вигадливим винаходом, на що він сказав:

- Знаєте, це й приємно, і корисно для Старого. І ще одне я вам скажу, сер,- з усіх, хто сюди заходить, таємницю цієї механіки знають лише Старий, міс Скіффінс і я.

- І містер Веммік сам усе це придумав,- додала міс Скіффінс,- і зробив своїми власними руками.

Поки міс Скіффінс скидала капелюшок (у зелених рукавичках вона залишалася весь вечір, виразно цим підкреслюючи, що в домі гості), Веммік запропонував, щоб я пройшовся по садибі й подивився, який вигляд має острівець узимку. Вирішивши, що це він надає мені змогу поцікавитись його волвортськими поглядами, я зразу

ж, як тільки ми вийшли з Замку, і скористався нагодою.

Добре продумавши всю цю справу, я став викладати її перед ним так, ніби вперше. Я сказав Веммікові, що мене непокоїть доля Герберта Покета, і розповів, як ми з ним були зустрілися і як побилися. Я здійснив коротенький екскурс до Гербертової домівки, змалював його характер, його незабезпеченість, цілковиту залежність від тієї дещиці, яку вряди-годи може йому вділити батько. Я дав зрозуміти, як дуже мені стало в пригоді його товариство, коли я був ще наївним і недосвідченим, і визнав, що я, здається, заплатив Гербертові злом за добро, бо йому, мабуть, жилося б краще без мене й моїх сподівань. Обходячи якомога далі міс Гевішем, я, однак, натякнув, що, можливо, моя поява стала на заваді Гербертові, але заявив, що він великодушний як ніхто, що він ніколи не забруднить себе дрібними підозрами, порахунками чи підступами. З усіх цих міркувань (так сказав я Веммікові) і тому, що він мій щирий товариш і друг і що я його дуже люблю, я хотів би, щоб моє осяйне майбутнє і на нього кинуло проміння, отож я й прошу Вемміка, який так добре знає людей і мав великий досвід, порадити, як мені краще скористатися наявними коштами для забезпечення Гербертові вже тепер сталого доходу - скажімо, фунтів сто на рік - це підбадьорило б його й підняло на дусі, а з часом можна було б і придбати йому частку в якому-небудь скромному підприємстві. Під кінець я сказав, що Герберт про ці мої плани не знає і не повинен навіть здогадуватись і що мені крім Вемміка більш ні з ким порадитись. А потім я поклав руку йому на плече й сказав:

- Я не міг не звернутись до вас, хоч і розумію, що це вам морока. Але ви самі винні,- не треба було мене сюди запрошувати.

Веммік помовчав деякий час, а тоді якось так наче

раптово прорік:

- А знаєте, містере Піп, я одне мушу вам сказати. Це чортзна-як добре з вашого боку.

- Тож допоможіть мені в цьому доброму ділі!

- Жаль тільки,- відказав Веммік, хитаючи головою,- що я служу не по цьому профілю.

- Але ж ви зараз і не на службі! - зауважив я.

- А й правда,- погодився він.- Це ви влучно сказали. Я, містере Піп, тут пометикую трохи: гадаю, з часом щось вдасться зробити. Брат міс Скіффінс працює бухгалтером і торговим агентом. Ми з ним порадимось у цьому питанні, і він допоможе.

- Дякую вам від щирого серця!

- Навпаки, це я вам дякую,- заперечив він,- бо хоч ми з вами й розмовляємо як суто приватні особи, ньюгейтське павутиння - таке липуче, що й тут воно носить, а ось такі справи якраз і допомагають його струсити з себе.

Переговоривши ще трохи в цьому самому дусі, ми повернулися до Замку, де міс Скіффінс уже готувала чай. Відповідальну місію - смажити грінки - доручили Старому, і цей премилый дідок так запопадливо взявся до роботи, що ми почали боятись, чи й він сам не розтопиться разом з маслом: трапеза-бо ладналась не просто для проформи, а з широким розмахом. Старий насмажив таку велику копицю грінок, що його й самого з-поза неї ледве було видно, хоч вони й далі потріскували на залізному деку, причепленому до верхньої прутини ґраток, а міс Скіффінс запарила чаю так багато, що це викликало страшне збудження у свині в хлівчику за домом, звідки вона голосно виказувала бажання і собі взяти участь у бенкеті.

Прапора спустили, гармата бабахнула в належну годину, і я відчув себе відгородженим від решти Волворту

так міцно, неначе ривчак був у тридцять футів завширшки і не менш завглибшки. Ніщо не порушувало спокою, який запанував у Замку, тільки й того, що час від часу чувся легенький стукіт, і на стіні поставали або «Джон», або «Міс Скіффінс»: дверцятка ці мали певний конструктивний ганж, через що мені було трохи не по собі, поки я не звик. З того, як упевнено господарювала міс Скіффінс, я дійшов висновку, що готувати тут чай - її щонедільний обов'язок, і запідозрив, що свій характерний зразок рухомого майна - класичну брошку з профілем не аж такої вже привабливої прямоносої жіночки на тлі тоненького місячного серпа - вона одержала як презент від Вемміка.

Ми спожили всі грінки й чаю чимало випили і до того увігрілися й замастились, що аж любо було дивитись. А особливо Старий: він міг би пройти за справжнього вождя котрогось дикунського племені, який щойно змастився жиром. Після недовгого перепочинку міс Скіффінс - через відсутність дівчинки-служниці, яка в неділю, очевидно, пробувала у лоні сім'ї,- помила чайне начиння, причому зробила це так ніби між іншим, тож нам зовсім не було незручно за неї. Потім вона знов одягла рукавички, ми підсіли ближче до вогню, і Веммік сказав:

- Ану-но, Старий, що там новенького в газеті? Поки дідок діставав окуляри, Веммік пояснив мені, що це у них таке заведено і що читати вголос газету для Старого - безмежна насолода.

- Я не збираюся щось тут виправдовувати,- додав Веммік,- але ж він і так позбавлений багатьох радощів,- ге ж бо, Старий?

- Гаразд, Джоне, гаразд,- озвався дідок, побачивши, що до нього звертаються.

- Ви тільки кивайте йому час від часу, коли він підведе голову від газети,- сказав Веммік.- Це йому найбіль-

ша втіха. Ми слухаємо, Старий!

- Гаразд, Джоне, гаразд! - відказав жвавий дідок, такий заклопотаний, такий вдоволений, що куди там.

Читання Старого нагадало мені школу двоюрідної Вовпслової бабці, з тією, однак, приємною різницею, що долинали воно мовби крізь замкову шпарину. Старий волів, щоб свічки стояли до нього якомога ближче, але що сам він раз у раз ладен був устроїти в огонь то голову, то газету, за ним треба було стежити, як за порохом складом. Проте Веммік пильнував так невтомно й делікатно, що Старий читав собі, навіть ані здогадуючись про небезпеки, які чекали на нього. А коли він підводив до нас погляд, ми одностайно демонстрували найглибшу зацікавленість і подив, кивали йому, і він знову брався за читання.

Оскільки Веммік і міс Скіффінс сиділи поруч, а я трохи ззаду в затіненому кутку, мені було видно, як рот містера Вемміка поволі й обережно розтягується, а рука теж поволі й обережно скрадається довкола стану міс Скіффінс. Через деякий час рука виринула по другий її бік, аж це міс Скіффінс вправно перехопила руку зеленою рукавичкою, змотала назад, мов той шарф, і спокійнісінько поклала на стіл перед собою. Цю операцію вона провела так незворушно, що просто вразила мене, і якби тільки можливо було добачити тут неухвалюваність, я подумав би, що міс Скіффінс зробила рух цей механічно.

Минуло трохи часу, і Веммікова рука знов почала зникати з очей, а тоді й рот знов почав розширюватись. Я на добру хвилину застиг у напруженому, мало не до болю чеканні, поки ця рука нарешті виринула по другий бік міс Скіффінс. Ту ж мить достойна панна вправним рухом досвідченого боксера перехопила її, як і першого разу зняла з себе цей пасок спокуси чи то пак пояс Афроді-

ти ¹⁹ і поклала на стіл. Якщо прирівняти стола до тропи чесноти, то можна було б сказати, що поки ото Старий читав, Веммікова рука раз по раз ухилялася з неї, а міс Скіффінс незмінно повертала її назад.

Кінець кінцем Старий зачитав себе до дрімоти, і Веммік роздобув невеликий казанок, тацю зі склянками та чорну пляшку з порцеляновим корком, що зображував розпашілу веселу особу духовного стану. Завдяки цьому ми всі дістали змогу скуштувати гарячого грогу, в тім числі й Старий, що невдовзі знов пробудився. Розмішувала напій міс Скіффінс, і я звернув увагу, що вона й Веммік пили з тієї самої склянки. Звичайно, я розумів, що провести міс Скіффінс додому й без мене знайдеться кому, отож, сповнений вдячності за такий приємний вечір, відкланявся першим, особливо щиро розпрощавшись зі Старим.

Не минуло й тижня, як я одержав записку з Волворту; Веммік повідомляв, що начебто дещо з'ясував у тій справі, яку ми з ним обговорювали як суто приватні особи, у зв'язку з чим він запрошує мене до себе. Так я знову завітав до Волворту, а тоді ще раз, і ще, крім того декілька разів ми бачилися й у Сіті, але на Літл-Брітен або поблизу не торкалися цієї теми ані півсловом. Зрештою ми знайшли чесного молодого купця чи то маклера з морських перевезень, котрий тільки недавно став на ноги і потребував капіталу та тямущого помічника і котрому з плином часу й з розширенням обороту міг знадобитись і партнер у ділі. Між ним і мною було укладено потаємну угоду (об'єктом якої був Герберт), і я сплатив йому половину своїх п'ятисот фунтів, а також зобов'язався згодом

19 Пояс Афродіти, богині вроди й кохання у грецькій міфології, містив приховану таємницю принадності богині й міг додати краси будь-якій жінці.

внести ще деякі суми - одні у певні терміни з мого доходу, а інші, коли стану власником мого багатства. Вів переговори брат міс Скіффінс. Керував ними від початку до кінця Веммік, хоч особисто в них участі не брав.

Все пощастило облагодити так тонко, що Гербертові й на думку не спало запідозрити мене в причетності до цієї справи. Ніколи я не забуду, з яким сяючим обличчям прийшов він одного дня додому й розповів мені превелику новину: як він випадково познайомився з таким собі Кларрікером (так звали молодого купця), і цей Кларрікер чогось дуже вподобав його, і що це, здається, і є та довгождана щаслива нагода. А в міру того, як його надії щодень міцнішали й обличчя все більш прояснювалося, він, певне, вважав мене за дедалі відданішого друга,- адже я насилу міг стримати сльози радості, бачивши його таким піднесеним.

Коли нарешті все владналося і Герберт уперше відпрацював день у Кларрікеровій конторі, а потім увесь вечір пробалакав зі мною, упоєний своїм таланом і радістю, я, лігши спати, глибоко розчулився, що от мої сподівання хоч комусь стали у добрій пригоді.

Тепер у мене на пам'яті постає подія величезної ваги, поворотний момент усього мого життя. Але перше, ніж розповісти про неї та перейти до всіх тих змін, які вона спричинила, мені треба один розділ присвятити Естеллі. Це не так і багато, коли врахувати, як довго Естелла панувала у моєму серці.

Розділ 38

Якщо після моєї смерті коли-небудь у цьому старому масивному особняку над Річмондським лугом заведеться привид, то це буде не хто інший, як мій невгомний дух. О, як багато ночей і днів блукав він у ньому, коли там жила Естелла! Хоч би де бувши тілом, душею я незмінно й невтримно вертався до цього будинку.

Місіс Брендлі, леді, яка взяла до себе Естеллу, була вдовою і мала одну дочку, на кілька років старшу від Естелли. Мати виглядала молодувато, дочка - старувато, мати - була квітуча обличчям, дочка - прив'яла, мати захоплювалась світськими насолодами, дочка - теологією. Вони посідали те, що називається добрим становищем у товаристві, багато роз'їжджали і самі приймали багатьох.

Їх з Естеллою ледве чи зв'язували які-небудь почуття - скорше ніяких не було,- але вважалось, що вони потрібні їй, а вона їм. Місіс Брендлі приятелювала з міс Гевішем до того, як та пішла у своє відлюдництво.

І в домі місіс Брендлі, і поза ним я терпів найнеможливіші муки, що їх тільки могла накликати на мене Естелла. Характер наших з нею стосунків, коли вона трималася зі мною простіше, ніж з іншими, але зовсім не прихильніше, доводив мене мало не до розпачу. Мною вона дражнила своїх залицяльників, і водночас сама простота наших взаємин давала їй змогу демонстративно нехтувати моє почуття. Якби я був її секретарем, служкою, однокровним братом, убогим родичем - чи хоча б меншим братом її нареченого,- то й тоді не відчував би, що, перебуваючи так близько від неї, я дуже далеко від здійснення своїх надій. Що мені дозволено було називати її

на ім'я й чути, як вона називає мене на ім'я,- це тільки посилювало мої страждання і доводило мене до ще більшої нестями, аніж інших закоханих у неї.

А залицяльників вона мала силу-силенну. Через мої ревності мені здавалося, що кожен, хто підходить до неї, уже її залицяльник, але й без того їх було більше ніж досить.

Я часто бачив її в Річмонді, часто чув про неї в Лондоні, часто катався з нею і з обома Брендлі по річці. І не перелічити пікніків, іменин, вечірок, поїздок в оперу, на драму й на концерти, всіляких інших розваг, на яких я бував поруч з нею, і всі вони ятрили мені душу. Жодної щасливої години я не зазнав у товаристві Естелли, хоч сам дні й ночі тільки й марив про те, яким щастям було б не розлучатися з нею аж до могили.

Увесь цей період - а він тривав, як незабаром стане ясно, дуже довго за моїм тодішнім уявленням - Естелла в поводженні зі мною силкувалася підкреслити, що наше спілкування накинуто нам іззовні. Але бували моменти, коли вона раптом відходила від цього тону і взагалі від своєї заданості в манерах і начебто шкодувала мене.

- Піпе, Піпе,- сказала вона одного вечора, будучи якраз у такому незаданому настрої,- ми саме сиділи біля присмеркового вікна у річмондському домі,- невже ви так і не навчитесь остерігатись?

- Чого остерігатись?

- Мене.

- Остерігатись вас - тобто не захоплюватись вами, ви це маєте на увазі, Естелло?

- Маю на увазі! Якщо ви не бачите, що я маю на увазі, то ви сліпий.

Хотів я їй відповісти, що кохання ж і є сліпим, але мене стримала думка - через неї я теж чимало натерпівся,-

що негоже нав'язуватися своїми почуттями, коли Естелла й без того муситиме скоритись волі міс Гевішем і знає це. У мені завжди жив страх, що вся її гордість опирається цьому примусові і що в душі вона не може не збурюватись проти мене.

- В усякому разі,- сказав я,- сьогодні ніхто мене не остерігав, ви ж навіть самі написали мені приїхати.

- Це правда,- погодилась Естелла з холодною дужною посмішкою, від якої у мене щоразу терпло на серці.

Подивившись трохи на сутінки за вікном, вона мовила далі:

- Міс Гевішем знову викликає мене на один день до Сатіс-Гаусу. Ви, коли згодні на це, маєте одвезти мене туди й привезти назад. Вона проти того, щоб я їхала сама, і не дозволяє мені брати з собою покоївку, бо не терпить, коли челядь пліткує про неї. То ви можете мене супроводити?

- І ви питаєте, Естелло!

- Отже, можете? Тоді, будь ласка, післязавтра. Всі витрати ви оплачуєте з мого гаманця. Така умова, чуєте?

- Я мушу скоритись,- відповів я.

Це було перше й останнє попередження як щодо цієї поїздки, так і щодо всіх інших: міс Гевішем ніколи мені не писала, і я навіть не знав її почерку. Через день ми з Естеллою поїхали і застали міс Гевішем у тій самій кімнаті, де я її вперше побачив, і в домі - зайве й додавати - нічогосінько не змінилося.

Любов її до Естелли стала ще страшнішою, ніж була тоді, коли я бачив їх удвох останнього разу; я свідомо вживаю цього слова, бо її пестощі й погляди на Естеллу - це таки воістину було щось страшне. Вона упивалася красою дівчини, упивалась її словами, упивалась її жестами і, дивлячись на неї, мемрала губами свої тремтячі пальці,

немов пожирала прекрасне створіння, яке сама ж і ви-кохала.

З Естелли вона переводила погляд на мене, наче хотіла прозирнути мені в саме серце й пересвідчитись, чи глибоко його зранено.

- Як Естелла до тебе ставиться, Піпе, як вона ставиться? - з відьомською настирливістю допитувалася міс Гевішем знову й знову, дарма що Естелла була поруч.

Але особливо моторошною видалась мені вона, коли ми сиділи ввечері при мерехтливому вогні каміна: притисши до себе ліктем Естеллину руку і вп'явшись у неї кістлявими пальцями, вона випитувала в Естелли імена й титули причарованих її вродою чоловіків, що про них та регулярно згадувала в листах; міс Гевішем прикипіла до цього реєстру так затято, як може прикипіти тільки смертельно ушкоджений розум, другою ж рукою вона спиралася на свій костур, підборіддя поклала на цю руку, а її втуплені в мене вибляклі очі пашіли, мов у привида.

І хоч як боляче було мені від цих розмов, хоч як гостро давали вони мені відчуття моєї залежності, а то й приниженості, - я вбачав у них свідчення того, що Естеллі суджено мстити за міс Гевішем чоловічому родові і що вона стане моєю лише тоді, коли ця помста бодай якоюсь мірою удовлетворить міс Гевішем. Я вбачав у них також доказ того, що Естеллу заздальгідь приділено мені. Бо посилаючи її у світ зваблювати, і мучити, і ранити, міс Гевішем мала ту зловтіху, що дівчина однаково недосяжна для всіх залицяльників і що всякий, хто поставить на цю карту, неминуче програє; і ще я вбачав у цьому хворобливе жадання навіть і мені завдати мук, дарма що в кінці на мене таки чекає винагорода. Я вбачав у цьому також причину того, чому я маю так довго чекати, чому мій колишній опікун уперто не визнає, що він посвяче-

ний у плани щодо мене. Одне слово, я вбачав у цьому і міс Гевішем - такою, якою вона поставала переді мною і тоді, і раніше,- і виразну тінь затемненого нездорового дому, в якому її життя ховалося від сонця.

Свічки, що освітлювали кімнату міс Гевішем, стояли в канделябрах, прикріплених на стінах. У затхлому повітрі вони горіли рівним і тьмяним полум'ям. Дивлячись на них, на їхнє мерхле сяйво, на зупинений годинник, на напівзотлілі клапти її весільного вбрання, розкидані на столі й на підлозі, на цю схудлу жінку, довжелезне примарне відбиття якої падало на стелю й стіну, я знову й знову вбачав у всьому підтвердження своїх здогадів. Мої думки перекинулись до зали по той бік сходів, де стояв накритий стіл, і я й там читав ці самі слова - у павутинні, що обвисало з вази посеред столу, в повзанні павуків по скатертині, в шурхоті полохливих мишей за панелями стін, у неквапливих прогулянках тарганів по підлозі.

І от саме під час цих моїх відвідин Естелла й міс Гевішем перекинулись кількома гострими словами. Це я вперше був свідком такої сцени.

Ми сиділи біля вогню, про що я вже говорив, і Естеллина рука досі була притиснута ліктем міс Гевішем, і досі ще в долоню дівчини впивалися пальці старої жінки, коли це Естелла потроху почала вивільнювати руку. Вона й раніше не раз виказувала бридливе роздратування цими виявами шаленої ніжності і тільки терпіла їх, зовсім ані рада їм, ані охоча відповісти на них взаємністю.

- Що! - сказала міс Гевішем, блиснувши на Естеллу очима.- Я тобі обридла?

- Ні, це я сама собі трохи обридла,- відповіла Естелла і, випручавши-таки руку й відійшовши до каміна, звернула погляд до вогню.

- Не кажи неправди, невдячна! - скрикнула міс Геві-

шем і гнівno стукнула костуром об підлогу.- Я тобі обридла!

Естелла незворушно глянула на неї і знову перевела погляд на вогонь.

ї граційна постава й прегарне обличчя виявляли таку цілковиту байдужість до дикого спалаху старої жінки, що було не далеко від жорстокості.

- О бездушне створіння! - вигукнула міс Гевішем.- О, холодне, холодне серце!

- Що-о? - спитала Естелла, прихилившись до камінної полички; все так само байдужа, вона тільки повела очима в бік міс Гевішем.- Ви докоряєте мені, що я холодна? Ви?

- Бо хіба ж неправда? - гостро відповіла та.

- Ви повинні б знати,- сказала Естелла,- що я така, якою ви мене зробили. Чи хвали я варта, чи огуди, чи успіху я досягла, чи хреста несу - все це ваша і заслуга, і вина.

- О, ви тільки гляньте на неї, тільки гляньте! - гірко промовила міс Гевішем.- Ви тільки гляньте, яка вона недобра й невдячлива, і це в тому самому домі, де її виховано! Де я притискала її малою до своїх нещасних грудей, які ще кривавилися ранами, де я роками виливала на неї свою ніжність!

- Ну, в цьому я вже не винна,- відказала Естелла,- бо я тоді ледве тільки навчилася ходити й говорити. Але чого ви від мене хочете? Ви були дуже добрі зі мною, і все, що у мене є, я завдячую вам. Чого ж ви ще хочете?

- Любові,- промовила та.

- Я вас люблю.

- Ні, не любиш,- заперечила міс Гевішем.

- Моя прибрана мати,- почала Естелла, не міняючи граційної пози й не підвищуючи голосу, як це робила

стара жінка, і не виказуючи ані гніву, ані ніжності.- Моя прибрана мати, я вже сказала: все, що у мене в, я завдячую вам. Все, що я маю,- ваше. Все, що ви дали мені, я можу вам повернути, коли така ваша воля. Поза цим я нічого не маю. Але якщо ви просите від мене того, чого ніколи мені не виявляли,- то я, при всій своїй вдячності й почутті обов'язку, не можу зробити неможливого.

- Це я ніколи не виявляла до неї любові! - скрикнула міс Гевішем, у нестямі обертаючись до мене.- Я ніколи не виявляла любові, я, що любила її так палко - аж до ревнощів, або й до гострого болю, як-от зараз, коли я чую від неї такі слова! Та краще, та краще нехай назве вона мене божевільною!

- Чого б це я називала вас божевільною? - відказала Естелла.- Саме я? Та чи ж хто-небудь на світі краще, ніж я, знає, яку певну мету ви перед собою поставили? Чи ж хто-небудь краще, ніж я, знає, яка у вас міцна пам'ять? Та це ж я сиділа перед цим самим каміном на ослінчику, який і досі біля вас, слухала вашу науку й дивилась у ваше обличчя, яке так разило мене й проймало страхом!

- І все вже забуто! - простогнала міс Гевішем.- Так скоро забуто!

- Ні, не забуто,- заперечила Естелла.- Не забуто, а старанно бережеться у моїй пам'яті. Чи ж було коли так, щоб я вчинила всупереч вашим настановам? Щоб я знехтувала вашу науку? Щоб я коли-небудь допустила сюди,- вона торкнулася рукою грудей,- те почуття, яке ви в мені викоренили? Будьте ж справедливі щодо мене.

- Самі гордощі, самі гордощі! - простогнала міс Гевішем, обіруч відкидаючи своє сиве волосся.

- А хто прищепив мені ці гордощі? - відказала Естелла.- Хто хвалив мене, коли я засвоювала вашу науку?

- І така недобра, така недобра! - простогнали міс Геві-

шем, повторивши той самий жест.

- А хто навчив мене буди недоброю? - відказала Естелла.- Хто хвалив мене, коли я засвоювала вашу науку?

- Але ти ж горда й недобра зі мною! - голос міс Гевішем мало не зірвався на крик, коли вона простягла вперед руки.- Естелло, Естелло, Естелло, ти ж горда й недобра зі мною!

Естелла хвильку подивилась на неї з холодним подивом і ані здригнулася, а потім знов перевела погляд на вогонь.

- Мені незрозуміло,- помовчавши, промовила Естелла і підвела очі на міс Гевішем,- чому ви влаштовуєте ці недоречні сцени, коли я приїжджаю до вас після розлуки. Я ніколи не забувала ні вашого горя, ні його причини. Я ніколи не відступаюся від вас і від вашої науки. Я не можу собі закинути, щоб хоч раз проявила якусь слабкість.

- Хіба це була б слабкість,- відповісти любов'ю на любов? - вигукнула міс Гевішем.- Але що ж - вона назвала б це слабкістю!

- Я вже майже розумію,- задумливо почала Естелла, знов перемовчавши трохи в такому самому холодному подиві,- як це вийшло. Якби ви виховали свою приймачку в темряві оцих покоїв і приховали від неї саме існування денного світла, при якому вона ніколи не бачила вашого обличчя, і після цього якби вам закортіло, щоб вона враз зрозуміла, що таке денне світло, а вона не змогла б цього зробити,- то ви б розчарувалися й образились?

Міс Гевішем нічого не відповіла - обхопивши голову руками й тихо стогнучи, вона погойдувалась на своєму кріслі.

- Або,- мовила далі Естелла,- і це буде ясніше - якби ви з самого її дитинства постійно й невідступно нав'язували думку, що денне світло існує, але що воно створене їй на

шкоду й на згубу, і що вона повинна завжди уникати його, бо воно погубило вас і може погубити її, і якби після цього вам закортіло, щоб вона сприйняла денне світло, як щось нормальне, а вона не змогла б,- то ви б розчарувалися й образились?

Міс Гевішем сиділа й слухала (принаймні так мені здавалося, бо я не бачив її обличчя), але знову нічого не відповіла.

- Що ж, якою мене зроблено, такою й беріть,- докінчила Естелла.- І успіху свого я не сама досягла, і хреста не сама на себе взяла - на це обставини мого життя склалися.

Я й не помітив, як це міс Гевішем опинилася долі, серед свого весільного стріп'я. Скориставшись цією хвилиною - мене вже давно поривало втекти звідси,- я вийшов з кімнати, після того як помахом руки попрохав Естеллу змилоствитись над старою жінкою. З порога я побачив, що Естелла все так само стоїть біля каміна, як і стояла. Сиве волосся міс Гевішем розтріпалося по підлозі всуміш з весільними лахманами, і вся вона була жалюгідною руїною.

Тяжко мені було на серці, коли я з годину чи й більше блукав під ясними зорями у дворі, навколо броварні, стежками занехаяного садка. Набравшись нарешті духу й вернувшись до кімнати, я побачив, що Естелла сидить біля ніг міс Гевішем і зшивав докупи одну з тих старих суконь, що розповзлись на клапті,- згодом я не раз згадував їх, коли дивився на вибляклі посмути старих корогів, порозвішаних на стінах соборів. Того вечора я з Естеллою ще пограв, як бувало, у карти - тільки ми вже були мастаки і грали не в які, а у французькі ігри,- і так настанала пора лягати спати.

Мені постелили у флігелі за двориком. Вперше я про-

водив ніч у Сатіс-Гаусі, і сон уперто не йшов до мене. Цілі сотні міс Гевішем не давали мені спокою. Вона ввижалася мені то зліва, то справа, то в узголів'ї, то в ногах, то поза ледь причиненими дверима туалетної кімнатки, то в самій тій кімнатці, то вгорі наді мною, то внизу - всюди. Нарешті, коли час доповз до другої години ночі, я відчув, що таки не засну тут і що мушу встати. Тож я встав, одягся і через дворик перейшов у довгий кам'яний коридор, щоб дістатись на зовнішнє подвір'я і там походити, коли трохи вляжеться у мене на душі. Але в коридорі я зараз же загасив свою свічку, помітивши, як удалині, мов привид, ступає з тихим плачем міс Гевішем. Пройшовши за нею, я побачив, що вона стала підійматися сходами. У руці в неї була свічка, вийнята, мабуть, із канделябра у спальні, а сама вона при цьому світлі скидалася на примару. Знизу від сходів мені не видно було, як вона відчинила двері, але я відчув, як пахнуло спертим духом парадної зали,- вона пройшла туди, потім через площадинку до себе в кімнату, потім знов до зали, усе з тим же тихим плачем. Перечекавши трохи, я спробував напомацки вибратись надвір або вернутись назад, але спромігся на це лише тоді, як перші проблиски світання процідились у коридор. І весь цей час, коли я підходив ближче до сходів, чулися вгорі її кроки, миготіла свічка й долинав неугавний тихий плач.

Суперечка між нею та Естеллою більше не виникала ні наступного дня, коли ми від'їжджали, ні за інших наших приїздів, а їх було, наскільки пригадую, ще четверо. Та й ставлення міс Гевішем до Естелли ані в чому не змінилося, хіба що в її почуваннях з'явилося щось подібне до страху.

Неможливо - хоч як я й хотів би цього! - перегорнути цю сторінку мого життя, не згадавши на ній імені Бентлі

Драмла.

Одного дня, коли Зяблики зібралися в повному складі і коли всі встигли пересваритися між собою на доказ квітучої взаємозичливості, голова зборів закликав присутніх угамуватись, нагадавши, що містер Драмл ще не виголосив тосту за здоров'я леді - згідно зі статутом клубу сьогодні це випадало зробити саме цьому мурлові. Коли карафки пішли по колу, мені видалось, наче Драмл якось так гидко вищирився в мій бік - що, зрештою, не дуже мене й здивувало, оскільки ми й не мали обопільної симпатії. Але яке ж було моє обурення, коли він запропонував членам клубу випити за здоров'я «Естелли»!

- А як на прізвище? - поцікавився я.

- Не має значення,- відрубав він.

- І звідки вона? - спитав я.- Ви зобов'язані сказати звідки.- Таке правило й справді існувало серед Зябликів.

- З Річмонда, джентльмени, - заявив Драмл, так наче виключаючи мене з-посеред їх числа.- І незрівнянна красуня.

«Дуже ж він знається на незрівнянних красунях, ідіот нещасний!» - шепнув я Гербертові.

- Я знайомий з цією леді,- голосно сказав Герберт, коли всі випили.

- Справді? - озвався Драмл.

- Я теж,- додав і я, зашарівшись.

- Справді? - повторив Драмл.- О господи!

На яку-небудь іншу відповідь (хіба загилити склянкою чи тарілкою) цей бевзь і не був здатен, але я, спалахнувши від цього слова, наче від бозна-як дошкульного дотепу, скочив на ноги й заявив, що коли високодостойний Зяблик виступає в цьому Гаю - ми люблячи вдаватися до таких парламентських зворотів,- пропонуючи тост за здоров'я леді, з якою він зовсім не знайомий, то я

не можу оцінити це інакше, як нахабство. На що містер Драмл схопився з місця й запитав: що я хочу цим сказати? У відповідь на що я вдався до крайнього засобу, висловивши надію, що він знає, де мене знайти.

Питання про те, чи можливо у християнській країні обійтися після таких слів без кровопролиття, викликало справжній рейвах серед Зябликів. Дебати набрали досить гучного характеру, і не менш як шість інших високодостойних членів висловили шістьом іншим надію, що ті знають, де їх можна знайти. Кінець кінцем ухвалили таке (оскільки Гай взяв на себе обов'язки суду честі): у разі містер Драмл подасть найменший доказ того, що він мав честь бути знайомим з цією леді, містер Піп, як джентльмен і Зяблик, повинен перепросити за те, «що, проїнявшись запалом, він...» і так далі. Щоб наша честь не вичахла, розгляд справи призначили вже на наступний день, і того ж таки дня Драмл прибув з коротенькою запискою почерком Естелли, де вона чемно сповіщала, що мала честь кілька разів танцювати з ним. Мені не лишилось нічого іншого, як перепросити, «що, проїнявшись запалом, я...» і так далі, і забрати назад, як цілком необгрунтовану, заяву про те, що мене можна десь там знайти. Після цього ми з Драмлом із годину ще глухо погарикували один на одного, а Гай аж заходився від безладних суперечок, внаслідок яких було проголошено, що ніколи ще взаємозичливість серед членів клубу не сягала такого високого рівня.

Я розповідаю все це легкома, але пережив ті дні я аж ніяк не легко. Словами й не передаси, як боляче мені було довідатись, що Естелла обдаровує своєю прихильністю такого ницого неотесу й незграбу, такого телепня, дурніш якого ще попошукати. Моє почуття до неї горіло чистим вогнем великодушності та самозречення, і я й досі

тільки цим і можу пояснити, чому мені нестерпно було навіть думати, що вона сходить на рівень цієї тварюки. Звісно, що хоч би до кого вона прихилилася, мене б це не врадувало, але якби то був хтось вартніший, я переживав би це не так гостро й болісно.

Невдовзі я пересвідчився - та це й неважко було,- що Драмл залицяється до неї і вона не відшиває його. Ще трохи минуло часу, і він уже не давав їй проходу, тож ми з ним стали стикатися день у день. Він переслідував її невтомно, з тупою впертістю, а вона так само невтомно його заохочувала: то ласкавістю, то холодністю, то мало не лестячи, то відверто виявляючи свою зневагу, то зустрічаючи його як доброго знайомого, а то наче й зовсім не пам'ятаючи, хто він.

Але Павук, як назвав його містер Джеггерс, звичний був чекати на здобич і мав павуче терпіння. На додачу до цього він твердолюбо вірив у свої гроші й знатність, що часом незле йому ставало у пригоді, заступаючи цілеспрямованість та силу волі. Отож уперто липнучи до Естелли, Павук уже цим самим віднаджував багатьох тямковитіших зальотників і не раз звивав своє павутиння й спускався згори саме слушної для себе хвилини.

На одному міському балу в Річмонді (в ті часи такі бали влаштовували повсюдно), де Естеллина вродо зачарувала всіх, цей недотепа так в'язнув до неї і вона так терпляче сприймала це, що я вирішив поговорити з нею про нього. Я скористався хвилиною, коли вона, чекаючи на місис Брендлі, щоб разом їхати додому, сиділа осторонь серед ваз із квітами. Я ж був поруч, бо майже завжди супроводив її при таких виїздах.

- Ви втомились, Естелло?
- Та трохи, Піпе.
- Воно й не дивно.

- Але мені якраз це зайве, бо я ще маю перед сном написати листа до Сатіс-Гаусу.

- Звітуватись про сьогоднішній тріумф? - сказав я.- Але мало чого він вартий, Естелло.

- На що ви натякаєте? Я щось нічого й не помітила.

- Естелло,- сказав я,- подивіться-но на того молодика в кутку, що не зводить з нас погляду.

- А навіщо мені на нього дивитись? - відказала Естелла, підводячи натомість погляд на мене.- Чим таким цей молодик у кутку, як ви кажете, відзначився, щоб на нього дивитись?

- Оце ж я й хотів у вас спитати,- сказав я.- Він же весь вечір кружляє біля вас.

- Навколо запаленої свічки кружляють метелики й усяка інша бридка комашня,- відказала Естелла, зиркнувши в його бік.- Чи ж може свічка цьому зарадити?

- Свічка не може,- зауважив я,- але Естелла може!

- Та хтозна,- сказала вона, засміявшись.- А проте, можливо, й так. Думайте як завгодно.

- Але ж, Естелло, вислухайте мене. Мені страшенно прикро, що ви підохочуєте цього Драмла, якого всі тільки зневажають. Ви ж знаєте, що до нього інакше й не ставляться.

- Ну то й що? - спитала вона.

- Ви ж знаєте, що вдачею він так само непривабний, як і зовнішністю. Обмежений, нестриманий, понурий, безкебетний.

- Ну то й що? - спитала вона.

- Ви ж знаєте, що у нього за душею нічого нема, крім грошей та купи тупоголових предків,- ви ж знаєте, хіба ні?

- Ну то й що? - спитала вона втретє, і за кожним разом її премилі очі ставали все ширші.

Щоб якось здолати цю її короткослівну відповідь, я сам ухопився за неї і запально вигукнув:

- Ну то й що! А те, що я цим мучуся!

Якби ж тільки я міг повірити, що вона приманює Драмла, аби цим завдати мені - саме мені! - муки, у мене б зразу відлягло на серці, але вона, як звичайно, просто забувала про моє існування, тобто дарма було й видумувати собі щось таке.

- Не говоріть дурниць, Піпе,- сказала Естелла, кинувши оком по кімнаті.- Хоча на інших, може, це й справді так впливає, і, може, я цього й хочу. Але про це не варто балакати.

- Ні, таки варто,- заперечив я,- бо я не витерплю, коли люди почнуть говорити, що «вона своєю вроду й чари пускає на цього суцього хама».

- Я це витерплю,- сказала Естелла.

- Ох, та не будьте ж така гордовита, така непоступлива, Естелло!

- Тепер я гордовита й непоступлива! - сказала Естелла, розводячи руками.- А хвилину тому мені дорікали, що я зійшла на рівень хама!

- Бо й правда,- гарячково мовив я,- адже ось цього самого вечора у мене на очах ви дарували йому такі погляди й усмішки, яких ніколи не дарували... мені!

- То ви хочете,- сказала Естелла, раптом звертаючи на мене пильний і зосереджений, мало не гнівний погляд,- щоб вас дурили й заманювали в пастку?

- Тобто ви його дурите й заманюєте в пастку, Естелло?

- Атож, і багатьох інших теж - усіх, крім вас. Ось підходить місіс Брендлі. Більше я нічого не скажу.

А тепер, присвятивши увесь цей розділ тому, що так довго панувало у моєму серці і так часто примушувало

його знов і знов страждати, я можу нарешті перейти до події, що зависала наді мною вже довгий час, події, передумови до якої постали ще перед тим, як я дізнався, що є на світі така Естелла,- її дитячий розум тоді щойно починав відчувати на собі руйнівний вплив міс Гевішем.

В одній східній казці важку брилу, що мала в годину тріумфу впасти на владареву голову, довго вирубали в каменярні, довго пробивали в скелях багатосторовий тунель для мотуза, який утримував би брилу на місці, саму брилу довго піднімали й вправляли в дах, обмотали її мотузом і довго протягували той мотуз довгезалізним тунелем до великого залізного кільця. Коли після нескінченних зусиль усе було готове й надійшла належна година, султана розбудили глухої ночі, дали в руку гостру сокиру, що мала відділити мотуз від великого залізного кільця, і він ударив сокирою, вивільнений мотуз зник удалині, і стеля обвалилася. Отак було й зі мною: всі підготовчі зусилля, близько й далеко від мене, що вели до неминучого кінця, довершилися, водномить ударила сокира, і я опинився під руїнами своєї твердині.

Розділ 39

Я вже мав двадцять три роки. Минув тиждень після мого двадцять третього дня народження, але за весь цей час я не почув більше ні слова, яке прояснило б мої сподівання. З Барнардового заїзду ми понад рік тому перебралися в Темпл, оселившись у Гарден-Корті, над річкою.

Мої заняття з містером Покетом від деякого часу припинилися, хоча стосунки наші лишалися якнайкращі. Попри всю неспроможність зупинитись на якомусь конкретному колі інтересів - що, як мені здається, можна було пояснити внутрішньою тривогою і цілковитою непевністю моїх перспектив - я приохотився до читання і читав по кілька годин щодня. У Герберта справи йшли на краще, а в мене ж усе було так само, як я змалював у попередньому розділі.

Гербертові по роботі довелося виїхати до Марселя. Я сидів удома сам і тоскно відчував свою самотність. Знічений і знепокоєний безнастанним чеканням, що ось завтра чи там за тиждень щось у мене виясниться, спроневірний його безплідністю, я вже встиг стужитись за бадьорим обличчям і щирою доброзичливістю свого друга.

Погода стояла поганюча: бурі й дощі, дощі й бурі, і непролазна багнюка, багнюка, багнюка на всіх вулицях. День за днем зі сходу насувалася на Лондон величезна важка поволока, неначе там згромадилося хмар та вітру на цілу вічність. Вітер бурхав такими шаленими поривами, що у місті здирав залізні дахи з високих будівель, а по селах вивертав з корінням дерева, заносив хтозна-куди крила вітряків. З узбережжя доходили трагічні звістки про корабельні аварії та людські жертви. Розгул вітряної

стихії супроводили неймовірні зливи, а той день, рештки якого я вирішив просидіти за книжкою, був найгірший з усіх.

Від тих часів багато що змінилося в цій частині Темплу - вона вже не така малолюдна і не так оголена з боку річки. Ми жили на верхньому поверсі крайнього будинку, і того вечора вітер, що налітав з-над Темзи, струшував його, немов гарматні постріли чи удари морських хвиль. Коли дощ із вітром так нещадно шмагав вікна, що аж тряслися віконні рами, мені ввижалося, ніби це я на маяку серед розбурханого моря. Часом дим з каміна вливався в кімнату, наче його не вабило у таку негоду виходити надвір, а коли я відімкнув зовнішні двері й виглянув на сходи, там не світився жоден ліхтар; затінивши ж долонями очі й припавши до чорних шибок вікна (в такий дощ та вітер і думки не було, щоб їх прочинити), я побачив, що й у дворі ліхтарі позадувало, і що на мостах та на березі вони ледве миготять, і що іскри від вугільних багать на баржах розносить вітер, мов розжарені дощові бризки.

Я поклав перед собою на столі годинника, маючи намір читати до одинадцятої вечора. Тільки-но я загорнув книжку, як дзигарі на соборі святого Павла та на численних церквах у Сіті - одні забігаючи вперед, другі влад, треті навздогінці - почали вибивати годину. Передзвін якось по-чудному розпливався на вітрі - я прислухавсь до нього й думав, як вітер налітав і розшарпує ці звуки, коли раптом на сходах почувалась чиясь хода.

Чому я стривожено здригнувся і перестрашено згадав ходу моєї сестри-небіжчиці, не має значення. Це проминуло блискавично і, прислухавшись, я знову почув, як хтось навпомацки береться сходами нагору. Згадавши тоді, що ліхтарі ж на сходах загасило, я схопив зі столу

лампу й вийшов на площадинку. Знизу помітили світло, бо кроки стихли.

- Хтось там є внизу? - гукнув я, заглядаючи через поруччя.

- Є,- долинув з темряви голос.

- Який вам поверх треба?

- Верхній. Там, де містер Піп.

- Це я. Щось трапилось?

- Нічого не трапилось,- відказав голос. І кроки почулися знову.

Я стояв, піднісши лампу над поруччям, і нарешті у світлі її промайнули обриси якогось чоловіка. Лампа була з абажуром, щоб зручніше для читання, і освіт її був невеликий, отож чоловік з'явився в ньому лише на коротку мить. За цю мить я встиг завважити зовсім незнайоме мені лице і звернений угору погляд, в якому проступала якась незрозуміла зворушеність і втіха від зустрічі зі мною.

Переміщуючи лампу в міру того, як незнайомиць піднімався вище, я побачив, що вдягнений він добротню, але просто, як-от для подорожі морем. Що у нього довга сива чуприна. Що років йому під шістдесят. Що він мускулистий, дужий у ногах, засмаглий і обвітрений з обличчя. Коли він піднявся останніми сходинками й лампа освітила обох нас, я аж застиг з подиву, побачивши, що він простягає до мене руки.

- Пробачте, але що вам треба? - спитав я.

- Що мені треба? - перепитав він, зупиняючись.- Але ж так. Справді. З вашого дозволу, я поясню, що мені треба.

- Ви хочете ввійти до кімнати?

- Атож,- відповів він.- Я хочу ввійти до кімнати, хазяїне.

Запитання мої були не надто привітні: мене обурювала впевненість, якою променилось його обличчя. Мене це обурювало, бо ж він наче сподівався, що я відповім йому тим самим. Однак я таки провів його до кімнати і, поставивши лампу на стіл, як міг ввічливо попросив пояснити, в чому справа.

Він роззирнувся довкола з дуже чудним виглядом, водночас і захоплено, і втішено, так немовби мав якусь причетність до всіх цих речей, і скинув грубого дорожнього плаща та капелюха. Тепер я побачив, що голова його зморшкувата й лиса і що довге сиве волосся росте тільки по боках. Але я нічого такого не побачив, що бодай би трохи роз'яснило його появу. Ба навіть навпаки: у наступну мить він знову простяг до мене руки.

- Що це означає? - спитав я, побоюючись, чи він часом не божевільний.

Він одвів від мене погляд і повільно потер правою рукою, чоло.

- Не надто й гостинна зустріч, - сказав він грубуватим хрипльавим голосом, - коли чоловік стільки часу чекав та приїхав з такої далечини, але ти не винен, - ні ти, ні я тут не винні. За хвилинку я все розповім. Дай-но я трошки передихну, будь ласка.

Він сів на крісло біля вогню й приклав до чола здорові засмагли жилаві руки. Я пильно подивився на нього й відсторонився на крок, але все-таки не впізнав.

- А тут нікого нема, га? - спитав він, оглядаючись через плече.

- А навіщо вам, незнайомцеві, що прийшов до мене такої пізньої пори, це потрібно знати? - спитав і я.

- Е, ти зух, я бачу, - відказав він, киваючи головою з явною прихильністю, що мене і спантеличило, і роздратувало. - Але я радий, що ти виріс таким зухом. Тільки ж

гляди - мене не займай, а то пошкодуєш потім.

Тепер я вже знав, хто це, і відкинув свій намір, про який він здогадався! Я вже знав, хто це, дарма що жодної його ризи ще не міг пригадати. Якби навіть вітри й дощі змели геть усі проминулі відтоді роки, розвіяли всі проми-нулі події і закинули нас знову на той цвинтар, де ми вперше спіткалися за таких зовсім інакших обставин, я б і тоді не впізнав свого каторжника з більшою певністю, аніж упізнав його зараз, коли він сидів на кріслі перед вогнем, йому зовсім не треба було діставати з кишені напилка й показувати мені, не треба було скидати з шиї хустинку й обвивати нею голову, не треба було обхоплювати себе обіруч за плечі й тремтячи, немов з холоду, походжати по кімнаті, оглядаючись на мене, щоб полегшити мені спогаданя. Я впізнав його раніше, ніж він вдався до цих підказувань, хоча ще хвилину тому наче й близько не здогадувався, хто це.

Він вернувся до того місця, де я стояв, і знов простяг до мене обидві руки. Не знаючи, що робити - від подиву мені аж голова йшла обертом - я неохоче подав йому свої. Він жадливо схопив їх, підніс до уст, поцілував і трохи ще потримав.

- Ти повівся порядно, мій хлопче,- сказав він.- Порядно, Піпе! І я ніколи цього не забував.

Коли він рухнувся так, наче з наміром обняти мене, я поклав руку йому на груди й злегка відсторонив від себе.

- Стривайте! - сказав я.- Не треба! Якщо ви вдячні мені за те, що я вчинив, будиши малою дитиною, ваша вдячність, сподіваюся, знайшла вияв у тому, що ви стали на чесний шлях. Якщо ви прийшли сюди дякувати мені, в цьому не було потреби. Але якщо ви все-таки знайшли мене, певне, вас привело сюди добре почуття, і я не хочу відштовхувати вас, хоча ви, безперечно, повинні розумі-

ти, що я...

Його зосереджений погляд на мене мав у собі щось таке загадкове, аж я мимоволі урвав на півслові.

- То ти кажеш,- озвався він після того, як ми з хвилину мовчки дивились один на одного,- що я, безперечно, повинен розуміти. Що ж таке я повинен розуміти?

- Що нині, коли обставини так змінилися, я зовсім не бажаю поновлювати те наше давнє випадкове знайомство. Мені приємно, що ви покаялись і виправились. Мені приємно сказати це вам. Мені приємно, що ви, вважаючи, що я заслужив на подяку, прийшли її висловити. Але життєві шляхи у нас із вами різні, і тут уже нічого не вдієш. Ви змокли і втомилися. Може, вип'єте чого-небудь на дорогу?

Він уже знову накинув собі на шию хустинку і стояв, устромивши в рот її крайчик і пильнуючи мене настороженим поглядом.

- Гадаю,- відповів він, усе не випускаючи хустинки з рота й не зводячи з мене погляду,- гадаю, що я вип'ю, дякувати тобі, на дорогу.

На відкидному столику під стіною стояла таця з напоями. Я переніс її на стіл ближче до вогню і спитав гостя, що він воліє. Він доторкнувся до котроїсь пляшки, ані глянувши на неї, ані озвавшись, і я приготував йому грог. Я силкувався, щоб рука не дрижала, поки наливати-му, але через його втуплений у мене погляд - він сидів, відхилившись на кріслі й затиснувши зубами зіжмаканий крайчик хустинки, зовсім, мабуть, несвідомий, що робить,- мені не вдалося вгамувати руку. Коли я нарешті подав йому склянку, то вражено побачив, що очі його повні сліз.

Досі я весь час стояв, не приховуючи бажання якомога швидше його випроводити. Але злагіднілий його вид

спонукав і мене злагіднити, і я навіть трохи відчув докори сумління.

- Сподіваюся,- сказав я, нашвидку наливаючи й собі чогось у чарку та присовуючи крісло до столу,- ви не подумаете, що я надто різко говорив з вами? Це я ненавмисне, і ви вже вибачте, що так вийшло. За ваше здоров'я й щастя!

Коли я приклав чарку до уст, він з подивом глянув на крайчик хустинки, що впав йому на груди, як тільки він розтулив рота, і простяг до мене руку. Я потис її, і він випив, після чого провів рукавом по очах і по чолу.

- З чого ж ви живете? - спитав я його.

- Я розводив овець, розводив корів, та й ще дечим промишляв ген там у новому світі,- відповів він,- за багато тисяч миль буремного моря відсіль.

- Сподіваюся, вам добре повелося?

- Ще й як добре! Іншим он, що вибралися туди водно-раз зі мною, теж добре повелося, але далеко не так, як мені. Про мене там просто слава ходить.

- Я радий це чути.

- Я й сподівався, що ти так скажеш, мій хлопче.

Не завдавши собі клопоту задуматись над цими словами чи над тоном, яким він їх промовив, я заговорив про те, що тільки-но пригадав.

- Колись ви послали одного чоловіка з дорученням до мене. То чи пізніше ви бачили його?

- Не бачив ні разу. Бо й не було такої змоги.

- Він знайшов мене й передав дві однофунтові банкноти. Я був тоді вбогим хлопчиком, як ви знаєте, а для вбогого хлопчика то було цілим скарбом. Але, як і вам, мені відтоді добре повелося, і я попрошу вас прийняти їх назад. Ви зможете віддати їх котромусь іншому вбогому хлопчикові.

Я дістав гаманця.

Він дивився, як я поклав його на стіл і розкрив, як я витяг звідти одну й другу однофунтові банкноти. Вони були новенькі й чистенькі, і я розправив їх і простяг йому. Все ще дивлячись на мене, він склав банкноти разом, згорнув уподовж, скрутив, підпалив над лампою і попіл струсив на тацю.

- А чи ж дозволено буде мені поцікавитись,- сказав він після цього, усміхаючись так, наче супився, і суплячись так, наче усміхався,- яким це чином тобі добре повелось відтоді, як ми бачились на тому холодному болоті?

- Яким чином?

- Атож.

Він спорожнив чарку, підвівся і став біля вогню, грубезну засмаглу руку поклавши на поличку каміна. Одну ногу він поставив на ґратки, щоб обсушити її й обігріти, і мокрий черевик почав парувати. Але він не дивився ні на нього, ні на вогонь, а все не відводив погляду від мене. І тільки тепер я почав дрібно тремтіти.

Спромігшись нарешті розкрити рота й зобразити устами якісь беззвучні слова, я ледь зрозуміло пробелькотів йому, що маю успадкувати певну власність.

- А чи ж може бідний кайданник поцікавитись, що це за власність? - спитав він.

Затиноючись, я відповів:

- Не знаю.

- А чи ж може бідний кайданник поцікавитись, чия це власність? - спитав він.

Я відповів, так само затиноючись:

- Не знаю.

- Ану-но, чи вгадаю я,- сказав каторжник,- скільки ти отримуєш на рік від часу свого повноліття? Ну хоча б яка перша цифра. П'ять?

Серце у мене гупало, як важкий молот, що вибився з ритму, і я підвівся з крісла, сперся рукою на його спинку і безтямно втупився у свого гостя.

- Та й щодо опікуна,- мовив він далі.- Мав же бути у тебе опікун або хтось такий, поки ти був неповнолітній. Може, якийсь адвокат. То от з яких літер починалось прізвище цього адвоката? Чи не з «Дж»?

Наче яскравий сполох освітив моє життя, зусібич ринула на мене безліч розчарувань, небезпек, принижень і взагалі найрізноманітніших наслідків цього разючого відкриття, і під навалою їх я просто неспроможен був перевести дух.

- Уяви собі,- поновив він мову,- що наймач цього адвоката з прізвищем на «Дж»,- може, навіть і Джеггер-са, уяви собі, що він прибув морем до Портсмута, зійшов там на берег і вирішив побачитися з тобою. «Але якщо ви все-таки знайшли мене»,- ти оце сказав. То як я спромігся знайти? Та написав із Портсмута одному чоловікові в Лондон і спитав твою адресу. А як звати цього чоловіка? Вемміком же й звати!

Я не зміг би промовити жодного слова, навіть якби мені смерть загрожувала. Я стояв, одну руку поклавши на спинку крісла, а другу притиснувши до грудей, немов не мав чим дихати,- стояв так, безтямно втуплений у нього, і враз, коли вся кімната гойднулася і попливла перед очима, судомно хильнувся до крісла. Він підхопив мене й посадовив на канапу, обтулив подушками й схилився переді мною на коліно; лице його, яке я тепер так добре пригадав і яке сповнювало мене такою бридливістю, опинилося зовсім поруч.

- Атож, Піпе, мій хлопче, це я зробив з тебе джентльмена! Не хто, як я! Ще тоді я заприсягся, що коли розживуся на гінею, ця гінея припаде тобі. А потім я запри-

сягся, що коли стану на ноги й розбагатію, ти теж будеш багатий. Я жив тяжко, щоб тобі жилося легко, я гибів у праці, щоб ти міг обходитись без неї. І що з того, мій хлопче? Гадаєш, це я кажу, аби ти був мені вдячний? Зовсім ні. Це я кажу, аби ти знав, що от ти зберіг життя зацькованому шолудивому псові, а він вибився так високо, що зробив із когось джентльмена, і цей джентльмен - ти, Піпе!

Якби він навіть був хижим звіром, я й тоді не міг би відчувати до нього більшої осоруги, не міг би пройнятися більшим жахом і відразою.

- Послухай-но сюди, Піпе. Я ж тобі як другий батько. Ти - мій син, навіть дорожчий за сина. Я складав гроші - аби тільки ти їх міг витратити. Коли мене найняли за пастиуха і я жив у глухій хижці, не бачивши навколо жодної людської подоби, а тільки овечі, аж позабулося, на що воно чоловіча чи жіноча подоба й схожа, то й тоді я тебе бачив. Обідаю чи там вечеряю я в тій хижці, упущу, бува, ножа, і враз промайне думка: «Це ж знову мій хлопчик дивиться на мене, як я їм і п'ю». Скільки разів я бачив тебе там - так виразно, як на тих гнилих болотах! «Хай мене господь поб'є,- мовляв я щоразу й виходив надвір, щоб сказати це просто неба,- як я не зроблю з цього хлопчика джентльмена, коли вийду на волю й роздобудуся на гроші!» І я зробив це. Глянь лишень на себе, мій хлопче! Глянь на ці хорони, які й лордові не встид би мати! Та що там лордові! З твоїми грішми тобі ніякий лорд не рівня!

Переїнятий цим своїм запалом і торжеством, та ще ж і бачачи, що я ледве чи при пам'яті, він зовсім не завважував, як я сприймаю його слова. Лише це й надавало мені трохи полегкості.

- Послухай-но сюди! - мовив він далі, дістаючи у мене

з кишені годинника й обертаючи персня на моєму пальці камінцем до себе, тоді як я аж зібгався від його доторку, неначе від змії.- Золотий, та який же гарний - оце-таки джентльменський нівроку! І діамант, усипаний рубінами,- таки ж джентльменський нівроку! А білизна ж яка тонка й гарна! А одяга - кращої й не знайдеш! Та й книжки твої теж,- він обвів очима кімнату,- цілі стоси їх, цілі сотні на поличках! І ти всі їх читаєш, ге ж? Я ж бачив, що ти читав, коли я ввійшов. Ха-ха-ха! Ти й мені їх прочитаєш, мій хлопче! І хай вони, може, чужими мовами, яких я не розумію, все одно я пишатимусь тобою.

Він знову підніс обидві мої руки до вуст, а в мене аж кров похолола.

- Та ти не силуйся говорити, Піпе,- сказав він після того, як у горлі в нього щось булькнуло - так же пам'ятно для мене! - і рукав його знов черкнув по очах і по чолу, а я від того, що він говорив таким повагом, пройнявся ще дужчою бридливістю.- Тобі краще буде помовчати, мій хлопче. Ти ж не дожидав цього так довго, як я, ти не готувався так, як я. Але невже тобі жодного навіть разу не надумалося, що це я все?

- О ні, ні, ні! - відказав я.- Жодного разу!

- А ось бачиш, що це я, і не хто інший. І ані одна душа у світі про це не знала, тільки я й містер Джеггерс.

- І нікого більше й не було? - поспитав я.

- Ні, не було,- відповів він, зводячи здивований погляд.- Хто ж би ще міг бути? Але який же ти славний виріс, мій хлопче! І певно, десь і карі оченята є, ге? Є ж дзсь карі оченята, що до них ти в думці линеш?

Ох, Естелло, Естелло!

- Хоч би за які гроші, а ці оченята будуть твої, мій хлопче! Тут не те, що такий джентльмен, як ти, та ще й собою ставний, не може хоч кого до себе привернути,

але з грішми воно однак певніше. Та хай-но я скінчу свою розповідь, мій хлопче. З тої-от хижки, що я пас овець, у мене й завелися грошенята (мені їх заповів хазяїн, коли помирав,- він був з таких самих, як і я), а потім я вийшов на волю і вже на свою руч став робити. І хоч би що я робив, усе з думкою про тебе. «Хай господь чумою мене скарав, коли це не для нього!» - казав я сам собі, беручись за роботу, хоча б яка вона там була. І щастило мені в усьому на диво. Оце ж я тобі натякнув, що про мене там просто слава ходить. Ті гроші, що хазяїн мені відписав і що я за перші роки заробив, я й послав містерові Джеггерсу, все для тебе - тоді ж ото він до тебе й приїздив, як я йому написав листовно.

О, та краще було б йому й зовсім не приїздити! Краще було б залишитись мені у кузні - нехай би мене й не тішила та моя доля, але ж як незмірно був би я щасливіший!

- І це ж, мій хлопче, було мені винагородою - знати потайці, що у мене росте джентльмен. Колоністи могли роз'їжджати породистими кіньми й куряву збивати в очі мені пішому, а я що казав? Я казав собі подумки: «У мене он росте такий джентльмен, що ви й увік такими не станете!» Коли один з них казав іншому: «Він же кілька літ тому був ще каторжником, та й тепер темний неук, попри весь його талан», - що я казав? Я казав собі подумки: «Коли я й не джентльмен, і наук ніяких не проходив, зате у мене є свій джентльмен. Ви собі майте землі та худобу, а от хто з вас має вихованого в Лондоні джентльмена?» Оце так я підтримував себе на дусі. І ще я повсякчас мав на думці, що колись неодмінно приїду й побачу мого любого хлопчика й відкриюся йому на його землі.

Він поклав руку на моє плече. Я здригнувся, подумавши - а може ж, ця рука заплямована кров'ю?

- Мені, Піпе, нелегко було вибратися з тих країв і не дуже безпечно. Але я вперто домагався свого, і що важче було, то затятіший ставав, бо так я вирішив і непохитно стояв на своєму. І нарешті я здійснив свій намір. Я домігся свого, мій хлопче!

Я силкувався зібратися з думками, але був занадто приголомшений. Поки він говорив, мені все здавалося, що я більше вслухаюся у шум вітру й дощу, аніж у його слова, і навіть зараз я не міг відрізнити голос цього чоловіка від голосів стихії, хоч він уже змовк, а ті звучали далі.

- Де ти прилаштуєш мене? - спитав він трохи згодом.- Мене треба десь прилаштувати, мій хлопче.

- Спати? - перепитав я.

- Атож. І засну я мов убитий,- відказав він,- бо стільки ж місяців мене гойдало по морях!

- Мого друга й співмешканця нема вдома,- сказав я, підводячись із канапи,- і ви ляжете в його кімнаті.

- А він завтра не повернеться, ні?

- Ні,- відповів я, тільки ледь-ледь, на превелику силу усвідомлюючи, що кажу,- завтра ще ні.

- Бо розумієш, мій хлопче,- сказав він притишеним голосом, багатозначно приклавши довгого пальця мені до грудей,- треба бути обережним.

- Як це обережним?

- Та бо тут пахне смертю.

- Чому смертю?

- Мене ж засуджено на довічне вигнання. А хто самовільно вернувся, тому одна кара - смерть. Останніми роками багатенько було таких, що верталися, і мені шибениці теж не минути, як попадуся.

Цього тільки не вистачало! Нещасний каторжник, що й мене знещасливив, оповивши своїми злото-срібними

путами, важить власним життям, аби лише побачитися зі мною, і тепер я мушу відповідати за його життя! Якби я відчував не відразу до нього, а любов, якби він викликав у мене не найглибшу огиду, а найглибше захоплення й симпатію - то й тоді мені не могло б бути гірше. Навпаки, тоді було б краще, бо я цілком щиро й природно прагнув би забезпечити йому надійний захистом.

Найпершим моїм поривом було позачиняти віконниці, щоб назовні не проступало світло, а потім замкнути й перевірити двері. Поки я це робив, він стояв біля столу, попиваючи ром і закушуючи печивом,- і вигляд при цьому був у нього достоту такий, як і тоді, коли він утікачем на болоті підживлявся моїм харчем. Мені навіть здалося, що ось зараз він нахилиться й почне пиляти собі коло ноги.

Сходивши до Гербертової кімнати й замкнувши там другі двері, щоб звідти вихід був тільки через кімнату, в якій ми розмовляли, я спитав у нього, чи він уже лягатиме. Він відповів, що так, і попросив приготувати йому на ранок пару моєї «джентльменської білизни». Я приніс її й поклав на стільці, і знову кров у мене похолола, коли він, прощаючись на ніч, удруге потис мені обидві руки.

Уже й не знаю, як я вийшов від нього; розворушивши вогонь у тій кімнаті, де ми були вдвох, я сів біля каміна, не наважуючись лягти спати. З годину чи й довше ніякі думки не бралися мені до голови, такий я був приголомшений, і тільки коли я спромігся думати, до мене поступово почало доходити, що я загинув, що корабель мого життя рознесло вдрузки.

Наміри міс Гевішем щодо мене - чисте марево, Естелла зовсім не суджена мені, у Сатіс-Гаусі мене терпіли тільки для того, щоб допекти пожадливій рідні, тільки як ляльку з механічним серцем, з якою можна позабавляти-

ся за браком інших жертв,- такий був найперший мій пекучий біль. Але найгостріше і найдошкульніше було усвідомлювати, що заради каторжника, який винен у бозна- яких злочинах і якого запросто могли б витягти з цих-от кімнат і повісити перед дверима суду,- що я заради каторжника покинув Джо!

Тепер я вже ні за що в світі не вернувся б до Джо й до Бідді - хоча б уже через те, що добре усвідомлював негідність своєї поведінки супроти них, чого нічим у світі не можна було б виправдати. Ніяка мудрість на землі не зрівняється з тією втіхою, яка спала б на мене від їхньої відданості й простоти,- але провини моєї перед ними мені не спокутувати повік-віку.

У кожному пориві вітру, в кожному напливі дощу мені вчувались переслідувачі. Я ладен був присягтися, що разів зо два хтось стукав і шепотівся перед вхідними дверима. Сповнений цих страхів, я чи то уявив, чи то пригадав, що появи мого давнього знайомця передували якісь загадкові перестороги. Що ще кілька тижнів тому мені траплялись на вулиці люди, начебто схожі на нього. Що чим ближче він підпливав до англійських берегів, такі випадки частішали. Що його нечестива душа якимсь чином посилала мені цих провісників і що ось тепер, у цю буряну ніч, він дотримав свого слова і сам з'явився до мене.

Потім у ці міркування вклинилися спогади про те, яким до нестями відчайдушним бачили його мої дитячі очі, та як другий каторжник раз у раз приказував, що він хотів його вбити, та який вигляд був у нього, коли вони билися в рові, коли він люто, мов дикий звір, шарпав свого супротивника. З цих спогадів при світлі каміна зродився якийсь невиразний страх, чи ж безпечно сидіти замкненим укупі з ним такої штормової глухої ночі.

Страх мій дедалі більшав, аж поки заповнив усю кімнату і спонукав мене взяти свічку й піти поглянути на цього моторошного прибульця.

Він закутав голову хустинкою, і обличчя його вві сні було суворе й похмуре. Але він спав, і цілком спокійно, дарма що поруч на подушці лежав пістолет. Упевнившись у цьому, я тихенько витяг ключа й замкнув двері ззовні й лише тоді знову сів до вогню. Поступово я зсунувся з крісла й опинивсь на підлозі. Коли я прокинувся, усе так само пройнятий відчуттям свого краху, церковні дзиг'арі вибивали п'яту годину, свічки погасли, вогонь давно вигорів, а дощ і вітер ще й підсилювали непроглядну чорноту за вікном.

Такий кінець другої пори Піпових сподівань.

Розділ 40

То ще добре випало, що я мусив подбати, як безпечніше влаштувати мого страшного прибульця: коли я прокинувся, про це була перша моя думка, тож вона й відтіснила всі інші думки, які мішма насувались на мене.

Залишати його у цьому помешканні, звісно, не можна було. Приховатись йому тут однаково б не вдалося, а спроба це зробити неминуче викликала б підозри. Правда, Месника на цей час я вже збувся, але мені услуговувала одна пронюшлива бабця, яка приводила собі до помічі живу торбу вереття, що її вона називала своєю небогою, і не пустити їх в котрусь із кімнат означало б тільки розпалити їхню цікавість і спородити всілякі плітки. Вони обоє слабували на очі, в чому, на мою думку, звинила довготривала звичка заглядати у замкові шпарини, і завжди плуталися під ногами, коли їх ніхто не потребував - це, власне, і становило єдину їхню сталу рису (на додачу до схильності цупити, що легко лежить). Щоб вони не добачили тут якоїсь таємниці, я вирішив сказати їм уранці, що до мене з провінції несподівано приїхав дядько.

Придумав такий хід я ще тоді, коли намацував у темряві, чим би запалити свічку. Так нічого й не знайшовши, я мусив піти до сторожки біля найближчих воріт по сторожа з ліхтарем. І ось, спускаючись помацки темними сходами, я перечепився через щось, що виявилось скощорбленим у кутку чоловіком.

Оскільки на моє запитання, що він тут робить, невідомий нічого не відповів, а лише відступився вбік, я побіг до воріт і швиденько привів сторожа, дорогою розповів-

ши йому про пригоду. Вітер бурхав так само запекло, отож, боячись, щоб не погасла свічка в його ліхтарі, ми не стали засвічувати світло на сходах, а перше оглянули їх знизу доверху, але нікого там не знайшли. Я тоді подумав, чи не забрався невідомий до мене в помешкання; запаливши свічку від сторожа і самого його залишивши при дверях, я пильно оглянув усі кімнати, в тому числі й ту, де спав мій страшний гість. Кругом було тихо, ніхто сторонній сюди явно не заходив.

І треба ж таке, щоб саме цю ніч у мене на сходах знайшовся підглядач! Мене це занепокоїло, і я, піднісши сторожеві чарку спиртного, поцікавився, чи не впускав він у ворота якого-небудь підпилого джентльмена. Чому ж, були такі,- відповів він,- кожен у свою годину, троє їх. Один живе у Фаунтен-Корті, інші двоє у завулку, і всі вони пішли додому, він бачив. А єдиний чоловік, що мешкав у тому самому під'їзді, де й я, кілька тижнів, як виїхав з Лондона, і цього вечора він не вертався, бо, відіймаючись сходами, ми бачили у нього на дверях замок.

- Така негода була звечора, сер,- сказав сторож, віддаючи мені чарку,- що мало хто й проходив крізь мої ворота. Окрім тих трьох джентльменів, що я оце згадував, нікого начебто й не було після одинадцятої години, коли один тут питає за вас.

- А так, це мій дядько,- пробурмотів я.

- Ви ж бачили його, сер?

- Так. Звичайно, бачив.

- І того другого, що з ним?

- Другого? - вражено перепитав я.

- Мені так здалося, що вони були разом,- відказав сторож.- Коли незнайомиць зупинився спитати за вас, другий теж зупинився, а коли він пішов, другий теж пішов услід.

- А який він був собою, цей другий?

Сторож не дуже його розглянув - начебто він був з простих, сірувата одежа, темний плащ зверху. Звісно, сторожеві й не було потреби пильно придивлятися, не те, що мені.

Задовольнившись своїм розпитуванням, я відпустив сторожа і почав стривожено зіставляти ці дві обставини. Якщо кожна з них поодиноці пояснювалась цілком безневинно - скажімо, хтось, добре пообідавши в гостях чи й удома, міг, навіть і не проходячи поблизу цієї сторожки, забрести до мене в під'їзд і там задрімати, або ж мій безіменний прибулець міг попросити, щоб його провели до мого дому,- то зведені до купи, вони виглядали вельми підозріливо для того, хто так багато пережив за останні кілька годин і тепер схильний був до недовіри й страху.

Я запалив у каміні - вогонь розгорявся повільно й блідаво в цю передсвітню пору - і закуняв у кріслі. Мені здалося, що я прокуняв отак цілу ніч, коли годинник вибив шосту. Знаючи, що до світанку ще добрих півтори години, я знову задрімав, раз у раз неспокійно скидаючись: то мені причувались якісь пустопорожні балачки, то мене будило гуготіння вітру в комині; кінець кінцем я таки міцно заснув і прокинувся, коли надворі вже розвидніло.

І як увечері я неспроможний був обміркувати своє становище, так і зараз. Просто я не мав сили ні над чим зосередитись. Я був такий пригнічений і знепокоєний, що ніякі думки не йшли мені до голови. А щоб накинути який-небудь план дій - то це було для мене так само неможливо, як і перекинутись на слона. Коли я відчинив віконниці й побачив надворі непогідний дощовий ранок і олов'яне небо, коли я розгублено снував з кімнати до кімнати, коли я, пройнятий дрожем, знову сів перед каміном, чекаючи на покоївку,- я все відчував, який я нещас-

ний, але навряд чи усвідомлював, чому це, чи скільки часу воно триває, чи якого дня почалося, або й узагалі - хто я, власне, такий.

Нарешті прийшла стара з небогою - кучмату голову цієї останньої нелегко було відрізнити від її закуреного віника,- і обидві висловили подив, що я встав так рано. Я повідомив їх, що у кімнаті в мене спить мій дядечко, приїхавши звечора, і що, отже, слід внести відповідні зміни в підготовку до сніданку. Після цього я вмився й одягся, поки вони гуркотіли меблями та збивали пилюку, і так, усе ще напівсонний, як той сновида, знов опинився перед вогнем, чекаючи, поки Він з'явиться до сніданку.

Збігло трохи часу, і ось двері відчинились і він увійшов. Сам його вигляд, за дня ще прикріший, ніж звечора, був мені просто нестерпний.

- Я навіть не знаю,- сказав я впівголоса, коли він сів за стіл,- як до вас звертатися. Я всім кажу, що ви мій дядько.

- То й добре, мій хлопче. Називай мене дядьком.

- Але ж на борту ви їхали під якимсь прізвищем, гадаю?

- Авжеж, мій хлопче. Я прибрав собі прізвище Провіс.

- І ви думаєте й надалі його зберегти?

- А чого ж, мій хлопче, чим воно гірше від якого іншого... Хіба що ти волів би інше.

- А яке ваше справжнє прізвище? - спитав я пошепки.

- Мегвіч,- відповів він так само пошепки.- А ім'я - Абель.

- Ким же ви збиралися стати у житті?

- Кайданником, мій хлопче.

Він сказав це слово цілком поважно, немов воно означало фах.

- Коли учора ввечері ви входили до Темплу...- почав я

і затнувся, вражений, що це було тільки вчора, а не вічність тому.

- То що, мій хлопче?

- Коли ви ввійшли у ворота й спитали у сторожа дороги сюди - чи був з вами ще хтось?

- Ще хтось? Ні, мій хлопче.

- А поблизу нікого не було?

- Та я так наче не помітив,- непевно сказав він,- бо ж я тут узагалі вперше. Але, здається, і справді хтось був і ввійшов услід за мною.

- Вас у Лондоні знають?

- Сподіваюся, ні,- сказав він, багатозначно штрикнувши пальцем себе в шию, від чого мене аж у грудях замлоїло.

- А раніше знали?

- Мало хто, мій хлопче. Я більше у провінції проживав.

- А вас... у Лондоні... судили?

- Це вкотре? - сказав він і скинувся поглядом.

- Востаннє.

Він кивнув.

- Оце ж тоді я з містером Джеггерсом запізнався. Він був моїм оборонцем.

У мене вже на язиці крутилося запитання - за що ж його судили, але цю мить він схопив ножа, вимахнув ним і, промовивши: «А що я вчинив - за те я відробив і заплатив уповні!», взявся до сніданку.

Їв він так захланно, що неприємно було й дивитись, і всі його рухи були незграбні, шумливі, пожадливі. Відтоді, як я бачив його на болотах, зубів у нього поменшало, і коли він ялозив їжу в роті й схиляв голову набік, щоб краще прихопити її іклами, вигляд його страшенно нагадував голодного старого собаку.

Якби я навіть мав яку охоту їсти, вона б тут неминуче пропала, ото ж я тільки сидів, похмуро втупившись у ска-тертину й відхиляючись від свого гостя з почуттям нездо-ланної відрази.

- Люблю попоїсти всмак, мій хлопче,- сказав він, так ніби виправдовуючись, коли впорав сніданок,- і завше любив. Коли б я не такий ласий на їжу, то, може, й кло-поти не були б такі на мене ласі. Та й без курива я не мо-жу. Коли мене вперше найняли пасти овець на тім кінці світу, я б, їй-бо, і сам перетворився на мекотливу вівцю, не мавши курива.

З цими словами він підвівся з-за столу, сягнув рукою в нагрудну кишеню свого цупкого бушлата й дістав коро-теньку чорну люльку та жменьку міцного тютюну, що його звуть негритянським. Коли люлька була натоптана, він висипав рештки тютюну назад у кишеню, немов у шухляду. Потім щипцями дістав з вогню вуглинку, при-палив люльку і, ставши спиною до каміна, все тим своїм улюбленим жестом простяг до мене обидві руки.

- Так ось,- сказав він, погойдуючи мої долоні й попах-куючи люлькою,- так ось той джентльмен, якого я зро-бив! Справжній, натуральний джентльмен! Та ж і приєм-но мені дивитись на тебе, Піпе! Отак би, хлопче, стояв і очей від тебе не відводив!

Я при першій же нагоді вивільнив руки й відчув, що тільки тепер починаю думати, в якому становищі я опи-нився. Вслухаючись у його хрипкий голос, вдивляючись у його зморшкувату лисину, оторочену сивим волоссям, я став усвідомлювати, до кого мене припнуто і якими міц-ними путами.

- Я не хочу бачити, як мій джентльмен чвакає по ка-люжах, на його чоботях не повинно бути бруду. Мій дже-нтльмен повинен завести коней, Піпе! І верхових, і їздо-

вих, і для челяді само собою. Щоб ото колоністи роз'їжджали кіньми (ще й не якими, а породистими, хай їм усячина!), а мій лондонський джентльмен ходив пішки? Е ні! Ми їх заткнемо за пояс, Піпе, правда-бо?

Він витяг з кишені велике розбухле від паперів портмоне й кинув на стіл.

- Ось тут дещо таке, що його слід пустити на видатки, мій хлопче. Це твоє. Все, що я маю,- не моє, а твоє. Та ти те бійся, цього добра ще й більше є. Я для того й прибув до старого краю, щоб побачити, як мій джентльмен витрачатиме гроші на джентльменський лад. Оце буде мені втіха. Дивитись, як він буде їх витрачати,- оце втіха! А вас усіх під три чорти! - прохопився він при кінці вигуком, кинувши погляд на кімнату й голосно клацнувши пальцями.- Під три чорти вас усіх, від судді в перуці до колоніста, що чваньком збиває куряву,- вам тричі вмитися до мого джентльмена, і то буде мало!

- Замовкніть! - скрикнув я, не тямлячи себе від страху й огиди.- Мені треба поговорити з вами. Мені треба знати, що робити. Я мушу знати, як уберегти вас від небезпеки, чи довго ви збираєтесь тут бути, які ви маєте плани.

- Послухай-но сюди, Піпе,- сказав він, кладучи руку мені на плече і якимось відразу змінившись і втишившись,- насамперед послухай-но сюди. Я забувся оце зараз. Я сказав негодящі слова, ось що я сказав. Негодящі, так. Послухай-но, Піпе. Забудь про них. Більше такого негодящого не трапиться.

- Насамперед,- заговорив я знову, мало не стогнучи,- яких застережних заходів слід вжити, щоб вас не впізнали й не забрали до в'язниці?

- Ні, мій хлопче,- мовив він тим самим тоном,- не це насамперед. Про негодящість треба спершу. Коли я стіль-

ки літ ростив джентльмена, то щоб я не знав, як з ним належить поводитись! Послухай-но сюди, Піпе. Я повівся негодяще, ось що я тобі скажу, негодяще. Забудь про ці слова, мій хлопче.

Щось таке похмуро-комічне було в його поставі, що мене прорвало трохи нервовим сміхом, і я відповів:

- Та я вже забув про них! І облиште, ради бога, товкти одне й те саме!

- Воно-то так, але ти все ж послухай,- не вгавав він.- Я не для того, мій хлопче, їхав у таку далечину, щоб так негодяще повестися. А тепер - за що це ти був почав, мій хлопче? Ти спитав...

- Як вас уберегти від тієї небезпеки, яку ви на себе накликали.

- Та що, мій хлопче, небезпека не яка й велика. Якщо на мене не донесуть, то небезпеки все одно що й нема. Про мене знають Джеггерс, та Веммік, та ти. А більш ніхто й не знає, щоб донести.

- А хіба не може хтось на вулиці вас випадково впізнати? - спитав я.

- Та наче й нікому б то,- відповів він.- І я ж не збираюся давати в газетах оголошення, що от такий собі А. М. повернувся з Ботані-бей,²⁰ та й років чимало збігло, і кому від цього був би пожиток? Але слухай-но сюди, Піпе: нехай би й у сто разів більша була небезпека, я б однак сюди приїхав, щоб тебе побачити.

- А чи довго ж ви думаєте тут пробути?

- Чи довго? - перепитав він, виймаючи чорну люльку з рота і вражено вдивляючись у мене.- А я й не збираюся туди вертатись. Я приїхав назовсім.

20 Затока на південно-східному узбережжі Австралії (штат Новий Південний Уельс), де висаджувано привезених з Англії каторжників та засланихців.

- А де ж ви житимете? - спитав я.- І що з вами робити? І де ви будете у безпеці?

- Та чого тільки не купиш за гроші, мій хлопче,- відказав він,- і перуку, й пудру, й окуляри, і чорні панталони, і що хочеш. Так і до мене люди переховувались, а як інші могли, то чого б і я не зміг! А де та як улаштуватись - це вже ти, мій хлопче, підкажи.

- Ви зараз так безтурботно про це говорите,- сказав я,- а от увечері цілком серйозно присягалися, що це смерть.

- Я й зараз присягаюся, що смерть,- сказав він, знову стромляючи люльку до рота,- і смерть у зашморгу, при всіх людях, на тій вулиці, що неподалік звідси, і це таке серйозне діло, що тобі й справді треба як слід його втямити. Але що зроблено, того назад не переробиш. Я вже тут. Вернутися туди мені не краще, аніж тут лишитись, ба ні - ще й гірше. Та й крім того, Піпе, я тут тому, що так сам хотів, я за це довгі роки мріяв. Хай воно й небезпечно, але я старий птах і стільки тих силець оминув, відколи пір'ям обріс, що тепер не побоюся сісти на опудало. Коли там чатує смерть, то й хай чатує, нехай покажеться мені на очі, отоді я й повірю, але не раніше. А тепер дайно я ще раз помилуюся на свого джентльмена.

Він знов узяв мене за руки і, вдоволено попахкуючи люлькою, оглянув з таким захопленням, як свою власність.

Мені здавалося, що найкраще буде знайти для нього десь неподалік відлюдну оселю, куди б він міг перебраться, коли днів за два-три повернеться Герберт. Що Герберта таки доведеться посвятити в нашу таємницю - мені було абсолютно очевидно, вже не кажучи про те, яка велика це була б полегкість для мене. Але містерові Провісу (як я вирішив його звати) це аж ніяк не було очевидно: перше ніж дати згоду на залучення Герберта до цієї

справи, він хотів побачити його на власні очі й скласти про нього прихильну думку.

- Та й тоді, мій хлопче,- додав він, добуваючи з кишені маленьку заяложену біблію в чорній оправі,- він ще нам присягне.

Я не можу категорично твердити, що мій страшний заступник тільки для того й тягав з собою по світі цю чорну книжку, щоб при потребі люди присягали йому на ній, але я жодного разу не бачив, щоб її використовувалося з якоюсь іншою метою. Саму книжку, найімовірніше, було поцуплено десь у суді, і, можливо, пам'ятаючи це, а також враховуючи власний досвід з нею, він покладався на її силу, як на своєрідне юридичне заклинання або амулет. Коли він оце вперше при мені видобув її, я пригадав, як того далекого дня на цвинтарі він примусив мене присягтись у вірності та як напередодні він розказував, що в тій своїй самотині скріплював божбою кожне своє рішення.

Оскільки на ньому було просте моряцьке вбрання, що наштовхувало на думку, ніби він ось-ось запропонує купити папугу чи сигари,- я, не відкладаючи, обговорив з ним питання, який найкраще підібрати йому одяг. Сам він чомусь особливо вірив у маскувальні властивості «панталонів» і вже придумав собі одяжину, яка перетворила б його на щось проміжне між священнослужителем та дантистом. Мені з неабиякими труднощами вдалося переконати його, що вигляд заможного фермера йому більше личить; крім того, ми домовилися, що він підстриже й трошки припудрить волосся. А що покоївка з небогою ще не бачили його, то він мав не показуватися їм на очі, поки його зовнішність не зазнає всіх цих змін.

Здавалося б, погодити ці застережні заходи - річ зовсім нескладна, але я був у настільки розгубленому, якщо

не сказати запамороченому стані, що заледве о другій чи третій годині дня звільнився й вийшов на вулицю, щоб їх реалізувати. Він лишився замкнений у приміщенні, з умовою, що ні в якому разі нікому не відчинятиме.

Неподалік на Ессекс-стріт, як я знав, був вельми пристойний пансіон, що тильним боком виходив на Темпл, у межах чутності від моїх вікон, і я передусім туди й подався. Мені пощастило найняти там номер на третьому поверсі для мого дядька Провіса. Після цього я обійшов низку крамниць, замовивши всю необхідну одягу, яка мала змінити його зовнішній вигляд. Покінчивши з цим, я попрямував - уже з чисто приватною метою - на Літл-Брітен. Містер Джеггерс сидів за столом, але, побачивши мене, зразу ж підвівся й перейшов до каміна.

- Глядіть, Піпе,- сказав він,- будьте обережні.

- Звичайно, сер,- відповів я, оскільки дорогою добре обдумав, що маю йому сказати.

- І собі не зашкодьте,- сказав містер Джеггерс,- і нікому іншому. Розумієте - нікому іншому. Мені нічого не розповідайте, я нічого не хочу знати, я не такий допитливий.

Я, звісно, побачив, що приїзд до мене гостя для нього не новина.

- Я тільки хочу переконатись, містере Джеггерс,- сказав я,- що мені сказано правду. Я не маю підстав сподіватися, що це не правда, але все-таки волів би впевнитись.

Містер Джеггерс ствердно кивнув.

- Але ви як висловились: вам було «сказано» чи вас було «повідомлено»? - спитав він, схиливши голову набік і дивлячись не на мене, а на підлогу й туди ж таки вслуховуючись.- «Сказано» начебто передбачає особисте спілкування? А вам же ясно, що особисто спілкуватися з лю-

диною у Новому Південному Уельсі ви аж ніяк не могли.

- Нехай буде «повідомлено», містере Джеггерс.

- Отож так і треба.

- Чоловік на ім'я Абель Мегвіч повідомив мене, що він і є той доброчинець, про якого я так довго нічого не знав.

- Так, це він - чоловік у Новому Південному Уельсі,- підтвердив містер Джеггерс.

- І тільки він? - спитав я.

- І тільки він,- сказав містер Джеггерс.

- Я не настільки дурний, сер, щоб думати, ніби ви хоч якоюсь мірою відповідаєте за мої помилки й хибні висновки, але я весь час гадав, що то міс Гевішем.

- Ви ж самі кажете, що я за це не відповідаю,- відказав містер Джеггерс, зводячи на мене незворушний погляд і покушуючи пальця.

- Але ж це так було схоже на правду,- похнюплено зауважив я.

- А проте ви не мали жодного доказу,- сказав містер Джеггерс, хитаючи головою й підбираючи поли піджака.- Ніколи не покладайтесь на схожість, вірте лише доказам. Це найпевніша засада.

- Мені більше нічого сказати,- помовчавши, озвався я й зітхнув.- Я перевірів одержану інформацію, і це все.

- А оскільки Мегвіч - у Новому Південному Уельсі - нарешті відкрився вам,- сказав містер Джеггерс,- ви, Піпе, можете переконатись, що у спілкуванні з вами я послідовно дотримувався тільки фактів. Я ні на йоту не відступав від фактів. Ви повністю це усвідомлюєте?

- Повністю, сер.

- Я перестеріг Мегвіча - у Новому Південному Уельсі - коли він уперше написав мені - з Нового Південного Уельсу,- щоб він і не сподівався від мене нічого іншого,

крім послідовного дотримання фактів. І ще в одному питанні я перестеріг його. У своєму листі він так наче глухо натякнув на можливість у віддаленому майбутньому його побачення з вами тут, в Англії. Я перестеріг його, що мені не треба про це навіть чути, що у нього нема й найменшої надії на помилування, що його вислано з Англії довічно і що його поява у цій країні означатиме злочинний акт, який карається стратою. Я недвозначно перестеріг Мегвіча,- додав містер Джеггерс, дивлячись мені просто в лице,- у листі до Нового Південного Уельсу. Він, безперечно, взяв це до уваги.

- Безперечно,- погодився я.

- Веммік повідомив мене,- мовив далі містер Джеггерс, усе так само дивлячись мені просто в лице,- що він одержав листа з Портсмута від колоніста на ім'я Первіс чи то...

- Чи то Провіс,- поправив я.

- Чи то Провіс,- дякую, Піпе. Може, й справді Провіс? Може, ви певні, що таки Провіс?

- Так,- сказав я.

- Ви певні, що таки Провіс. Листа з Портсмута від колоніста на ім'я Провіс, який від імені Мегвіча просив дати йому вашу адресу. Оскільки я знаю, Веммік надіслав йому адресу зворотною поштою. Очевидно, саме через Провіса ви й одержали інформацію про Мегвіча... у Новому Південному Уельсі?

- Саме через Провіса,- підтвердив я.

- То на все добре, Піпе,- сказав містер Джеггерс, простягаючи мені руку.- Радий був побачитися з вами. Коли писатимете Мегвічу - до Нового Південного Уельсу - або передаватимете йому щось через Провіса, будьте такі ласкаві згадати, що детальний звіт і відповідні документи у нашій довготривалій справі буде переслано вам разом з

рештою грошей, бо деякі гроші ще лишилися. На все добре, Піпе.

Коли ми тисли один одному руки, він і далі дивився просто на мене. І коли я обернувся з порога, погляд його усе ще був утуплений просто на мене, а два гидкі зліпки наче силкувалися розвести повіки й видушити з розпухлих своїх горлянок: «Оце людина!»

Вемміка в конторі не було, але якби він і був, я не міг сподіватись від нього якої-небудь допомоги. Я вернувся прямо до Темплу, де грізний Провіс спокійнісінько попивав ром з водою та потягував свою люльку з негритянським тютюном.

Наступного дня принесли на дім замовлену одягу, і він почав переодягатись. Але, хоч би в що він убрався, воно личило йому гірше, ніж попередній одяг, і це мене страшенно гнітило. Щось у ньому зводило нанівець усі спроби змінити його подобу. Чим більше й чим краще я його переодягав, тим виразніш мені бачився зсугулений утікач на болоті. Звісно, почасти це було від того, що при моїй розбентеженій уяві я дедалі чіткіше пригадував його тодішнє обличчя й жести; мені навіть ввижалося, що він волочить одну ногу, наче на ній і досі тяжать залізні кайдани, і що він усією своєю поставою виказує каторжника.

Та й звички самотнього побуту в пастушій хижці часом озивалися в ньому, і ніяка одяга не могла приховати цих його відлюдницьких манер; а ще додайте до цього кайданницьке тавро подальшого життя серед вільних колоністів і найголовніше - усвідомлення, що він знову мусить ховатися від закону. В усіх його порухах - як він сидів і стояв, як їв і пив, як задумувався порою, схиливши плечі, як діставав свого великого ножа з роговою колодкою, обтирав об штани й нарізав собі їжу, як незграбно підносив до уст легеньку чарку чи філіжанку, немов то

був здоровий бляшаний кухоль, як відбатовував кусище хліба й витирав геть усю підливу з тарілки, щоб ані крапельки не пропало з мізерної пайки, а потім витирав пальці об хліб і відправляв його в рот - в усьому цьому й тисячі інших повсякденних дрібниць недвозначно проступав В'язень, Злочинець, Колодник.

Йому дуже кортіло напудрити волосся, і я погодився на це, коли він відступився від панталонів. Але пудра на ньому виглядала так, як виглядали б рум'яна на обличчі небіжчика: цей жалюгідний викрут виставив на видноту те, що якраз у першу чергу треба було б приховати,- воно аж наче засіяло круг його маківки. Від пудри ми зразу ж відмовились, і він тільки підстриг свою сивину.

Нема слів, як мене гнітила моторошна таємничість, пов'язана з цією людиною. Коли ввечері він засинав у кріслі, стиснувши гудзуватими руками підлікотники й спустивши на груди лису голову, всю в глибоких зморшках, я сидів і дивився на нього, гадаючи, що ж він такого накоїв, і приписував йому один по одному всі можливі злочини, поки далі вже не мав сили терпіти і ладен був схопитися й тікати світ за очі. З кожною годиною моя відраза до нього більшала, і я, можливо, не витримав би цього напруження й таки втік би, незважаючи на все, що він зробив для мене, на всю ту небезпеку, якій він піддав себе, якби не думка про близьке повернення Герберта. Але раз, правда, я таки був схопився серед ночі й почав натягувати найгіршу свою одягу, у поспіху заміряючись покинути його й усе, що мав, і записатися солдатом до Індії.

Навіть сам на сам з привидом я не відчував би такого жаху довгими вечорами й довгими ночами у своєму безлюдному помешканні, коли надворі неугавно бушували вітер з дощем. Привида не можна було через мене зааре-

штувати й повісити, а от з моїм гостем це могло трапитися першої-ліпшої хвилини - і такі думки ще й посилювали мою скруху.

Коли він не спав і не розкладавав своєю пошарпаною колодою карт якийсь дуже вигадливий пасьянс - подібного я ні раніш, ні пізніш ніколи не бачив, причому щоразу, коли пасьянс сходився, він власним ножом робив чергову зарубку на столі,- отож, коли Провіс не був заклопотаний одним чи другим, то просив мене почитати йому вголос: «По-чужоземному, мій хлопче!» І поки я читав, він стояв перед вогнем і, хоч не розумів ані слова, оглядав мене, немов розпорядник виставки, що рекламує якийсь надзвичайний експонат, а поміж пальців руки, якою я затулявся від світла, мені було видно, як він жестами закликає меблі поділити його захоплення моїми талантами. Породжений письменницькою уявою вчений, що опинився під владою потвори,²¹ яку він сам же, пройнятий марнолюбством, і створив, не був нещаснішим, аніж я, що опинився під владою чоловіка, який створив мене і до якого я відчував тим більшу огиду, чим дужче він захоплювався й милувався мною.

Я пишу про все це так, наче тривало воно з рік. Насправді це тривало тільки п'ять днів. Нетерпляче дождаючи Герберта, я не важився відлучатися з дому і виходив лише після смерку - прогулятися з Провісом. Нарешті одного вечора, коли ми вже пообідали і я, зовсім знесилений, ледь задрімав - уночі-бо лихі привиддя раз у раз вдиралися в мої неспокійні сні - мене розбудила довгосподівана хода на сходах. Від мого поруху пробудився й Провіс, що теж був задрімав, і в руці у нього миттю збли-

21 Натяк на фантастичний роман англійської письменниці М. Уолстонкрафт-Шеллі (1797-1851) «Франкенштайн», герой якого, молодий учений, кінець кінцем гине від рук створеного ним страховища.

снув ніж.

- Заспокойтеся! Це Герберт! - сказав я, і в кімнату влетів мій друг, принісши з собою свіжий дух сотень миль французьких шляхів.

- Генделю, дорогий мій, вітаю тебе, вітаю і ще раз вітаю! Я наче цілий рік не був удома! А може, й справді минув цілий рік, бо ти ж так схуд і зблід! Генделю, дорогий... Ох, перепрошую!

Він урвав свою запальну мову й перестав тиснути мені руку, побачивши Провіса. А той, не зводячи з нього пильного погляду, повільно ховав ножа й водночас добував із другої кишені щось інше.

- Герберте, друже,- сказав я, замикаючи зовнішні двері, тоді як Герберт застиг у німому подиві,- сталося дещо вкрай чудне. Це... мій гість.

- Правильно, мій хлопче! - сказав Провіс, виступаючи наперед зі своєю чорною книжкою, застебненою на пряжку, і далі звернувся до Герберта: - Візьміть ось це у праву руку. Хай вас господь поб'є на цьому самому місці, якщо ви бодай словом прохопитесь. Цілуйте її!

- Зроби, як він хоче,- тихцем мовив я Гербертові.

З обличчя Герберта все не зникала турботлива занепокоєність і розгубленість, але він послухався мене, і після цього Провіс потис йому руку й сказав:

- Тепер вас уже зв'язує присяга, самі розумієте. І щоб я так живий був, коли Піп не зробить з вас джентльмена!

Розділ 41

Коли ми всі втрюх сіли біля вогню і я виклав Гербертові свою таємницю, він так здивувався й стривожився, що годі й передати. Одне тільки скажу, що на Гербертовому обличчі я побачив відбиття своїх власних почуттів, у тому числі й відрази до чоловіка, який так багато зробив для мене.

Вже саме те, як він тішився моїм таланом, безмежно віддаляло його від нас двох із Гербертом. За винятком єдиного прикрого, як йому здавалося, випадку, коли у нього вирвались «негодящі слова», - про що він почав торочити Гербертові, ледве-но я скінчив розповідь, - Провіс не бачив нічого, що могло б затьмарити моє безхмарне щастя. Хвалячись, що він зробив з мене джентльмена і приїхав дивитись, як я розгорнуся на його чималі кошти, він говорив не тільки від свого імені, а й від мого. І в нього не виникало й тіні сумніву, що це дуже приємно і Гербертові, й мені, і що ми обоє можемо цим тільки пишатися.

- Послухайте-но сюди, Піпів товаришу, - звернувся він до Герберта на закінчення своєї розлогої орації, - я дуже добре знаю, що один раз після повернення я на півхвилини забувся і допустивсь негодящих слів. Я так і Піпові сказав, що знаю - то були негодящі слова. Але ви не зважайте на цей випадок. Не для того я зробив з Піпа джентльмена, а Піп зробить джентльмена з вас, щоб мені не знати, як з вами обома належить поводитись. Мій хлопча і його товаришу, можете покластись на мене, що я ніколи не розпущу язика. Як я тримав язика на припоні після тої нещасної півхвилини, коли сказав негодящі

слова, так і сю мить його тримаю й триматиму завше.

Герберт відказав: «А певно ж», хоча вигляд у нього був аж ніяк не втішений - стурбованість і пригніченість так і не покидали його обличчя. Нам кортіло швидше спровадити його до себе й залишитися самим, але він, очевидно, ревнував мене до Герберта й уперто сидів. Вже аж за північ я провів Провіса на Ессекс-стріт, приставивши у цілковитій безпеці до дверей його нового житла. І тільки коли він замкнув за собою двері, я уперше після його приїзду відчув деяку полегкість.

У мене ні на мить не сходила з пам'яті неприємна зустріч з невідомим на сходах, і виводячи в смерку свого гостя надвір чи вертаючись із ним, я щоразу оглядався, так було й зараз. Але хоч і як важко у великому місті позбутися підозри, тим більше - небезпідставної, немов за тобою стежать, я все-таки не міг повірити, що когось із сторонніх цікавить моя особа. Поодинокі перехожі спішили кожен своєю дорогою, а коли я звертав до Темплу, вулиця була зовсім порожня. Ніхто з нами не виходив за ворота, ніхто зі мною не входив назад. Проходячи побіля фонтану, я побачив рівне яскраве світло у Провісових вікнах, а зупинившись на хвильку перед своїм під'їздом, переконався, що в усьому Гарден-Корті тихо й безлюдно - так само, як було й на сходах, коли я почав підійматись нагору.

Герберт зустрів мене розкритими обіймами, і я ще ніколи в житті так гостро не відчував, яке це щастя - мати друга. Після того, як він висловив мені своє співчуття й підтримку, ми почали обмірковувати питання: що ж робити?

Оскільки крісло, на якому сидів Провіс, лишалось, де й було - а він взагалі мав таку тюремну звичку неприкаяно тупцюватись на одному місці, виробляти ті самі мані-

пуляції з люлькою, негритянським тютюном, ножем, колодою карт і чим там ще, неначе виконував завдання, написане йому на грифельній дошці,- оскільки, кажу, його крісло лишалось де й було, Герберт машинально сів на нього й ту ж мить схопився, відсунув його вбік і пересів на інше. Тепер уже він не потребував казати мені, яку антипатію викликав у ньому мій заступник, як і я не потребував казати йому цього самого про себе. Ми визнали це один перед одним без жодного слова.

- Ну, то що ж його робити? - сказав я, коли Герберт улаштувався в другому кріслі.

- Бідний мій Генделю,- відказав він, схопившись руками за голову,- я такий ошелешений, що не можу й думати.

- Отож і я був у такому стані, Герберте, коли вперше на мене це звалилося. Але однаково щось же треба зробити. У нього купа марнотратницьких ідей - коні, карети, всілякі розкішні вбрання. Його треба якось зупинити.

- Отже, ти вважаєш, що не можеш прийняти...

- Та як же я можу? - вихопилось у мене, коли Герберт не договорив.- Тільки подумай, хто він! Тільки глянь на нього!

Мимохіть ми обоє здригнулися.

- А проте, Герберте, він, як це не жахливо, прихилився до мене, і навіть дуже. І треба ж такого безталання мені на голову!

- Бідний мій Генделю,- повторив Герберт.

- Знову ж таки,- мовив я далі,- нехай я зараз поставлю на всьому хрест і не візьму в нього більш ні пенса,- але ж подумай, скільки я йому вже винен! Та й те, що я ж у боргах, по вуха в боргах - як я виплутаюся з них, коли тепер у мене ніяких сподівань?.. І ніякого ремесла в руках і взагалі я ні до чого не здатний?

- Ну-ну, це вже ти зайве на себе наговорюєш,- заперечив Герберт.

- А до чого я здатний? Хіба в солдати піти! І я б так, може, й зробив, любий Герберте, якби не надія на твою дружню пораду й допомогу.

Звичайно, я в цю мить уже не міг стримати сліз, а Герберт, звичайно, тільки стис мені палко руку, наче нічого й не помітивши.

- В усякому разі, любий Генделю,- сказав він передгодом,- солдати - це не вихід. Коли ти вирішив надалі відмовитись від його заступництва і його багатства, то, мабуть же, ти маєш сяку-таку надію колись розплатитися за те, що від нього дістав. А з солдатських грошей яка там уже надія! Та й це просто нерозумно. Набагато краще тобі піти у контору Кларрікера, хоч ця фірма й невелика. А у мене, знаєш, іде до того, щоб стати компаньйоном.

Бідолаха! Він і гадки не має, чиїм це коштом.

- Але тут є інше питання,- мовив Герберт.- Він неосвічений і впертий чоловік, що довгі роки плекав у душі одну мрію. Ще й більше: мені здається (може, я й помиляюся), що вдача у нього відчайдушна й запекла.

- Я це знаю,- відказав я.- Ось послухай, що я бачив на власні очі.

І я розповів йому про те, чого не згадував раніше: про його бійку з другим каторжником.

- Тож і подумай тут! - сказав Герберт.- Ризикуючи власним життям, він приїжджає сюди, щоб здійснити свою мрію. І ось коли він так багато натерпівся й діждався на решті її здійснення, ти вибиваєш землю у нього з-під ніг, знищуєш його мрію, позбавляєш сенсу все його життя. Уявляєш собі, на що його може штовхнути розчарування?

- Я уявляю, Герберте, це у мене не сходить з гадки від того фатального вечора, коли він з'явився. Страшно й подумати, що він може сам з доброї волі віддатися правосуддю.

- А ця небезпека, запевняю тебе, дуже реальна,- сказав Герберт.- Саме в цьому розумінні ти в його руках, поки він в Англії, бо якщо ти від нього відступишся, він з розпуки так і зробить.

Мене до того вжахнула така можливість,- власне, вона мене від самого початку непокоїла, бо ж хто, як не я, був би винуватцем цього самогубства? - що я схопився на ноги й став стривожено ходити взад-вперед по кімнаті. Я ще сказав Гербертові, що навіть якби Провіса зовсім випадково впізнали й заарештували, я все одно б дуже мучився, вважаючи, що то ж через мене. І це я казав цілком щиро, дарма що мені нестерпно тяжко було бачити його на волі поруч із собою, дарма що я радше волів би вік звікувати в кузні, аніж дожити до цього дня.

Та хоч би там як, а питання стояло й далі: що ж робити?

- Найголовніше,- сказав Герберт,- це вивезти його з Англії. Тобі доведеться виїхати разом з ним, бо інакше він не погодиться.

- Ну нехай я вивезу його з собою, але як не допустити, щоб він знову вернувся?

- Добрий мій Генделю, хіба ж тобі не ясно, наскільки небезпечніше розкритися перед ним тут, щоб він вчинив щось нерозважливе за два кроки від ньюгейтської тюрми, ніж зробити це десь за кордоном! А чи не можна виманити його звідси, взявши як привід хоча б того другого каторжника або яку-небудь іншу обставину його життя?

- Ото ж бо й є! - сказав я, зупиняючись перед Гербертом і широко розводячи руки на доказ безнадійності мо-

го становища.- Я ж нічого не знаю про його життя. Я мало не збожеволів, коли сидів тут вечорами з цим зовсім невідомим чоловіком, що запосів усю мою долю й недолю! Мені ж тільки те й відомо, що в дитинстві через цього нещасного волоцюгу я два дні прожив у смертельному страху.

Герберт підвівся, взяв мене під руку, і ми повільно пройшлися по кімнаті, вивчаючи візерунок килима.

- Генделю,- сказав нарешті Герберт, зупиняючись.- Ти рішуче певен, що не можеш надалі користуватись його добродійством, так?

- Абсолютно. А хіба ти на моєму місці зміг би?

- І ти рішуче певен, що треба повністю припинити з ним усякі стосунки?

- Ти ще питаєш, Герберте!

- І ти охоплений тривогою - бо й не може бути інакше - за його життя, яким він ризикував заради тебе, отже, ти повинен зробити все можливе, щоб утримати його від самогубного кроку. Звідси висновок: перше вивези його з Англії, а тоді вже виплутуйся сам. А коли виплутаєшся - і ради бога, якомога швидше,- ми вдвох поміркуємо, як бути далі.

Якою втіхою було потиснути один одному руки навіть після такої половинчастої ухвали і знову пройтися з кутка в куток по кімнаті!

- Ну, а щодо того, як довідатись його історію,- сказав я,- то на це тільки одна рада: просто спитати у нього. Я так і зроблю, Герберте.

- Атож,- погодився Герберт.- Спитаєш зразу вранці, коли сядемо снідати.- (Бо він, прощаючись із Гербертом, сказав, що неодмінно прийде на сніданок.)

Задовольнившись цим, ми пішли спати. Спав я препогано, снились мені якісь химерні сни, пов'язані з

Провісом, а тільки я прокинувся, мене знов охопив неспокій: що, як його хтось вистежив? Від цієї думки лише сон мене й рятував.

Провіс прийшов у належну пору, дістав свого ножа й сів за трапезу. В голові у нього роїлося безліч планів, як «його джентльмен покаже своє справжнє джентльменство», і він усе умовляв мене швидше скористатись його портмоне, яке з найпершого дня було віддане до моїх послуг. Мої кімнати і свій номер він вважав тільки тимчасовим пристанищем і радив мені, не барячись, приглянути «чимдобротнішу оселю» поблизу Гайд-парку, де б і для нього знайшовся «куток». Коли він скінчив снідати і вже витирав ножа об штанину, я звернувся до нього без усяких передмов:

- Як ви пішли вчора, я розповів своєму другові про вашу бійку на болоті, коли вас застукали солдати й потім ми надійшли. Пам'ятаєте?

- Пам'ятаю, ще б пак!

- Так от ми хотіли б дещо довідатись про цю людину, та й про вас. Яюсь дивно, що я дуже мало знаю про нього, а про вас особливо - ото й тільки, що я розказав увечері. То, може, ви розповіли б нам трохи хоча б і зараз?

- Що ж,- поміркувавши хвильку, промовив він.- Вас, Піпів товаришу, зв'язує присяга, ви не забули?

- Звичайно, не забув,- відповів Герберт.

- І хоч би про що я говорив,- категорично заявив Провіс,- присяга поширюється на всі мої слова.

- Я цілком це розумію.

- І слухайте-но сюди! Що я вчинив - за те я відробив і заплатив уповні,- додав він так само категорично.

- Нехай і так.

Він дістав свою чорну люльку й збирався вже натоптати її негритянським тютюном, але, глянувши на зати-

снуту в пальцях пучку тютюну, очевидно, вирішив, що люлька може порушити плин його розповіді. Тоді він висипав тютюн назад у кишеню, люльку встромив у петельку бушлату, поклав руки на коліна і з хвилину мовчки й хмурно дивився на вогонь, після чого обернувся до нас і почав свою мову.

Розділ 42

- Мій хлопче і його товаришу! Я не буду розповідати вам своє життя, як то в піснях співається чи в книжках пишеться. Я вам скажу коротко і ясно, простими людськими словами. В тюрму й з тюрми, в тюрму й з тюрми, в тюрму й з тюрми. Оце воно і є, моє життя. Так воно й збігало до тої пори, коли мене вислано на край світу, це по тому, як Піп мені став у пригоді.

Чого тільки зі мною не робили - одне тільки, що не вішали. Тримали під замком, немов чайника зі щирого срібла. Волочили туди й сюди, викурювали й з одного міста, і з іншого, забивали в колодки, шмагали батогами, проганяли, цькували псами. Де я вродився, я знаю не більше, ніж ви знаєте. Найперше, що я пам'ятаю про себе, - це як я в Ессексі ріпу цупив з голоднечі. Один заброда покинув мене самого, і ще й прихопив жарівницю з собою, і я від холоду аж затерп.

Я знаю, що ім'я моє Абель, а прізвище - Мегвіч. Відкіля знаю? А відкіль я знав, що от пташки в кущах - та зветься зяблик, а та - горобець, а та - дрізд? Хтось би сказав, що то тільки вигадка, але ж вони виявляються справжніми, ці пташині імена, то, либонь, і моє теж справжнє.

І от скільки моя пам'ять сягає, хто лишень перестріне цього хлопчиська Абеля Мегвіча, голого й голодного, кожен злякається і або жене геть, або тягне в буцигарню. З самого малечку мене так затидали, що я й волі, власне, не бачив.

Отож так і вийшло - я був ще такий малий обшарпанець, що його б тільки пожаліти, побачивши (хоч я й геть-то сам себе не бачив, бо ті хати, куди я носа поти-

кав, не дуже на дзеркала були багаті), а вже мене зачислили до невиправних. «Цей просто невиправний,- тицяли пальцем на мене, коли відвідувачі приходили до тюрми.- З тюрми й не вилазить». Вони на мене витріщаються, а я на них, і беруться тоді декотрі голову мені вимірювати - живота б мені краще виміряли! - а інші підсовують святобліві книжки, яких я не вчитаю, та правлять мені слова, яких я не втну. І все вони страхали мене чортом. Але що в чорта мені було робити? Живота я мусив чимось напхати, чи ні?.. Але це я знов негодяще слово сказав,- я-бо знаю, як належиться поводитись. Мій хлопче і його товаришу, не бійтеся, більше такого не буде.

Я бурлакував, жебракував, крав, іноді підробляв, коли вдавалося - хоч і не часто, бо ви от і самі прикиньте, чи ж вам би хотілося такому мені дати роботу - був і браконьєром, і наймитом, і візником, і кесарем, і вуличним крамарем, і чого тільки не перепробував, що не дуже прибутне, а лишень морочливе,- і отак я й виріс. Читати мене навчив в одній нічліжці солдат-дезертир, що ховався у бурті з картоплею, а писати - мандрівний велетень, що ярмаркував своїми підписами по пенсу за штуку. Тепер уже мене рідше саджали, хоча ключникам клопоту зі мною вистачало.

А десь так років тому двадцять з гаком запізнався я на перегонах у Епсомі з одним чоловіком - коли б мені зараз його спопасти, я б йому ось цею коцюбою розчерепив черепа, як ракову клешню! Звався він Компесон; і це той самий чоловік, мій хлопче, якого я в тебе на очах відмотловив у рові,- ти щирю правду розказав своєму товаришеві, коли я вчора пішов.

Він корчив джентльмена, цей Компесон, та він і вправду вчився в багацькому пансіоні й науки проходив.

І на язик він був жвавий, і норовом багатир на всю губу. І з обличчя красунчик. Був переддень головних переговорів, коли я побачив його вперше на лузі біля іподрому, в одному балагані, куди й раніше вчашав. Він та інші там ще сиділи за столами, коли я ввійшов, і хазяїн (він знав мене, і сам заповзятий такий був) покликав його й каже: «Цей, гадаю,- (я тобто) - може вам підійти».

Компесон зміряв мене пильно, а я його так само. На ньому костюм шик, годинник з ланцюжком, і перстень, і краватка зі шпилькою.

«Як на ваш вигляд, вам не дуже таланить»,- каже мені Компесон.

«Еге ж, пане, я й ніколи не міг цим похвалитися».

(А мене щойно тоді з Кінгстонської в'язниці випустили, сидів за волоцюзтво. Міг би й за що інше, тільки того разу іншого не було.)

«Але талан - річ мінлива,- каже Компесон.- Може, й ваш незабаром зміниться».

Я відказую:

«А можливо. Пора б уже».

«Що ви вмієте робити?» - пита Компесон.

«їсти й пити,- відказую.- Якщо хто поставить».

Компесон засміявся, знову пильно зміряв мене, дав п'ять шилінгів і звелів узавтра прийти на те саме місце.

Я прийшов узавтра на те саме місце, і Компесон узяв мене за свого підручного й компаньйона. А яким таким ділом промишляв Компесон і до якого й мене зтяг? Його промисел був - махлювати, підробляти підписи, збувати крадені банкноти й таке інше. Усякі пастки, що він міг придумати своєю головою - але так, щоб самому ноги туди не встромити, та всякі оборудки, щоб іншому збитки, а йому зиски,- оце такий був Компесонів промисел. Серця він мав не більше, як залізний напилок, холодний був

як смерть, а головою метикуватий, мов той чорт, що оце я згадав.

А з Компесоном працював один такий, що називався Артур - це в нього не ім'я було, а прізвище. Цей уже ледве ноги волочив, був як тінь. Кілька років перед тим вони вдвох обпатрали одну багату панію і купу грошви нагребли, але Компесон скажено грав на закладах і в азартні ігри - він і королівську скарбницю розвіяв би за вітром не те що. Отож Артур цей помирав, помирав у злиднях від білої гарячки, і Компесонова жінка (яку Компесон нещадно духопелив) жаліла його, коли могла, а Компесон - той узагалі ні до кого й ні до чого не мав жалю.

Мені тра' було б за осторогу взяти долю Артурову, але ж ні, цього не було, і я й не казатиму вам, ніби я поостерігся там чогось, бо це була б неправда, мій хлопче і його товаришу. Отож я злигався з Компесоном і став покірним знаряддям у його руках. Артур мешкав на верхньому поверсі в Компесоновім домі (це біля Brentfordu), і Компесон вів точний рахунок, скільки той йому завинив за харчі й житло, щоб, коли оклигає, відробив борг. Але Артур невдовзі перекреслив цей рахунок. За другим чи, може, третім разом, що я його бачив, він пізно ввечері влетів стрілою до Компесона у вітальню, в самому халаті, волосся злипле від поту, й каже Компесоновій жінці:

«Саллі, вона, їй-богу, там нагорі біля мого ліжка, і я не можу її здихатись. Уся в білому,- каже,- і у косах білі квітки, і скажена страх, і саван тримає в руці й погрожує, що накине його на мене о п'ятій годині ранку».

«Та ти що, дурню,- каже йому Компесон,- забув, що вона жива істота? І як вона може бути там нагорі, не пройшовши ні в двері, ні у вікно, і сходами не підійнявшись?» «Не знаю, як її туди занесло,- каже Артур, а сам увесь колотиться в гарячці,- але вона стоїть у кутку край

ліжка, скажена страх. А там, де серце у неї розбите,- це ти його розбив! - краплі крові проступають!»

Компесон на словах був одчаяка, та в душі боягуз. «Відведи цього божевільного нагору,- каже він жінці,- а ти, Мегвічу, поможи їй». Сам же й близько не підступив! Ми з Компесоновою жінкою одвели його нагору і вклали в ліжку, а він усе не вгомониться у своїй маячні.

«Ви тільки поглядіть на неї! - кричить він.- Вона махає мені саваном! Хіба ви не бачите? Гляньте їй в очі! Вона ж скажена страх! - А далі кричить: - Вона накине його на мене, і я пропав! Відберіть його в неї, відберіть!»

І він учепився в нас і завів з нею балачку, відповідає їй, аж мені почало здаватися, наче вже я й сам її бачу.

Компесоновій жінці з ним була не перевинка, тож вона дала йому чогось випити, і гарячка спала, він потроху втихомирився.

«Ох, нарешті пішла! Це її сторож по неї приходив?» - питає він.

«Сторож», - відказує Компесонова жінка.

«Ви сказали йому, щоб він замкнув її і на засув узяв?»

«Сказала».

«І щоб забрав у неї це страховисько?»

«Сказала, сказала, все буде гаразд».

«Ви добра душа,- каже він,- тільки не кидайте мене, не кидайте, і спасибі вам».

По цьому він тихенько лежав майже до п'ятої години, а тоді як схопиться з гвалтом та як заверещить:

«Вона! Знову прийшла з саваном! Ось розгортає! Виходить з кутка. Підступає до ліжка. Тримайте мене, обоє тримайте, з обох боків... Не дайте, щоб доторкнулася мене отим... Х-ха! Не влучила цього разу. Тепер хоче накинути мені на плечі. Не дайте, щоб обгорнула мене ним! Вона випростує мене! Не пускайте ж!»

Потім раптом увесь цупко так випростався і був уже готовий.

Компесон сприйняв його смерть байдужісінько, як найзручніший вихід для них обох. Ми з ним незабаром узялися за діло, але перше він (хитрюга!) примусив мене заприсягти на моїй же біблій, ось на цій самій чорній книжці, мій хлопче, що на ній і твій товариш присягав.

Я не стану заглиблюватись в усі ті штуки, що Компесон придумував, а я виконував - на це бо й тижня ледве чи вистачило б,- а скажу тільки вам, мій хлопче і його товаришу, що цей чоловік так мене заплутав, що я зробився його чорним невільником. Я був завше винен йому, завше під його п'ятою, завше в роботі, завше у небезпеці. Він був молодший за мене, і спритняк на всі боки, і вчений, а хитрощами в сто разів мене переплюнув і ні краплі милосердя не мав. Моїй любці й мені скрутненько довелося з... Але цить!

ї нема чого сюди приплітати...

Він нестямно розглянувся, немов загубив те місце, на якому зупинився у книзі своїх спогадів, тоді одвернувся до вогню, ширше сперся руками на коліна, після чого підняв їх і знову опустив.

- Та що там говорити! - сказав він, ще раз обводячи поглядом кімнату.- Коли я працював з Компесоном, то був, либонь, найскрутніший час у моєму житті,- цим усе й сказано. Я не розповідав, як під ту пору влип за дрібні махінації,- Компесон лишився збоку, а мене судили?

Я відповів:

- Ні.

- Так от мене таки судили, і я відбув своє,- сказав він.- А щодо арештів за підозрою, то їх було два-три за ті чотири чи п'ять років, поки ми діяли у спілці, тільки щоразу доказів бракувало. Кінець кінцем нас обох посадили за

те, що пускали в обіг крадені банкноти, та й ще деякі грішки там були. Компесон тоді й каже мені: «Захищаймося порізну, між нами нічого спільного», - ото й усе. А я ж був такий бідний, що мусив спродати все своє манаття, крім того, що на мені, поки зміг найняти Джеггерса.

Коли нас привели на суд, я найперше примітив, яким джентльменом виглядає Компесон - зачесані кучері, чорний костюм, біла хустинка - і який проти нього я шарпак. А почалося засідання й зачитали докази, - я вже тоді запримітив, як тяжко провина падає на мене і як легенько на нього. Коли ж свідків стали допитувати, бачу, щоразу так виходить, наче я головний винуватець і кожен ладен у цьому присягти - наче й гроші саме мені платили щоразу, наче я усе це закрутив і зиск увесь мені йшов. Але коли Компесонів адвокат виступив, то вже я до кінця зрозумів їхню механіку, бо він так повів: «Мілорди й джентльмени, ось перед вами поряд стоять двоє чоловік, і ви й самі бачите, як різко вони відмінні. Один, молодший, одержав добре виховання, з ним і розмова буде відповідна; другий, старший, ніякого не мав виховання, то з ним і розмова інакша; один, молодший, ні до чого такого не причетний, хіба що зрідка, та й то це лише підозра; другого, старшого, багато разів застукували на гарячому, і щоразу провина його була незаперечна. То чи ж можна сумніватися, коли в кого ще є сумнів, хто з них винний, а хто ні, - а якщо обидва винні, то хто з них винен набагато більше?» Таке ото. А коли дійшло до нашого минулого, то ж хто як не Компесон і у школі вчився, і його товариші шкільні посад високих доскочили, і по всяких таких клубах та товариствах його бачено, і жоден свідок нічого поганого про нього не чув? І хто ж, як не я, був уже й суджений, і знаний в усіх в'язницях та буцигарнях Англії? А коли дали нам останнє слово, - то чи ж не Компесон як

почав примилитися та прикладати раз у раз біленьку хусточку до очей, та ще й віршики приплітати у свою мову? А я що, я тільки й зміг сказати: «Джентльмени, цей чоловік поруч зі мною - пройдисвіт, якого світ не бачив!» А коли присяжні винесли вердикт, то чи ж не Компесонові вони просили пільгу дати, враховуючи його благородне виховання й поганий вплив на нього, і те, що він так спритно все перекинув на мене, а от для моєї душі у них не знайшлося іншого й слова, як тільки: «Винен»? І коли я сказав Компесонові: «Ось тільки вийдемо відси - розтовчу тобі пику!», то чи ж не він, Компесон, став благодати в судді захисту, і чи ж не до нього приставляють двох вартових - охороняти його від мене? І коли оголосили вирок, то чи ж не він одержав тільки сім років, а я цілих чотирнадцять, і чи ж не його ще й пошкодував суддя, бо він, мовляв, міг би всього в житті добитися, і чи ж не про мене сказав суддя, що я закоренілий злочинець і що через свою знавіснілу вдачу, мабуть, кінчу ще гіршим?

Провіса охопило страшенне збудження, але він стримав себе, разів два-три коротко зітхнув, проковтнув слину і, простягти до мене руку, заспокійливо сказав:

- Я не допущусь негодящих слів, мій хлопче!

Він так розпаленів, що мусив дістати хустинку й витерти собі обличчя, голову, шию і руки, перше ніж спромігся заговорити далі:

- Я сказав Компесонові, що розтовчу йому пику, і заприсяг - нехай господь мою розтовче, коли я не дотримаю слова. Ми опинились на тій самій тюрмі-баржі, але я довгий час не міг до нього дістатись, як не силувався. Та нарешті мені вдалося підступити до нього, і я зацідив його у вухо, щоб він обернувся й дав змогу як слід розтовкти йому пику, коли це мене схопили й кинули в карцер. Ну, а як хто бувалець, та вмів плавати й пірнати,

то карцер на тій баржі був блаженський. Я втік відтіля на берег і сховався серед могил, заздрячи мерцям, що вже всіх клопотів збулися, і оце ж тоді уперше побачив мого хлопчика!

Він кинув на мене пройнятий любов'ю погляд, від чого в мені знов прокинулась відраза, хоч і як щиро я жалів його.

- Зі слів мого хлопчика я здогадався, що Компесон теж ховається на болотах. Певне, він дав драпака зі страху переді мною, їй-бо, тільки не де йому було знати, що і я тут на березі! Я вистежив його. І розтовк йому пикку. «А тепер,- кажу йому,- я прислужусь тобі й затагну назад у тюрму. А за себе мені малий клопіт». І якби на те пішло, я б його й сам плавом на баржу приволік, за волосся дотяг би, й без ніяких солдатів.

Звісно, йому й тут зробили потачку - благородного ж бо виховання! Він утік, мовляв, до нестями перестраханний, щоби я не вбив, тож і кара випала йому легенька. А мене забили в кайдани, знов судили й вислали довічно. Правда, я таки не довічно лишився там, мій хлопче і його товаришу, бо ось же я тут.

Він знову витерся хустинкою, а тоді звільна дістав пучку тютюну з кишені, вийняв люльку з петельки, звільна ж натоптав її й запалив.

- А він помер? - запитай я.

- Хто помер, мій хлопче?

- Компесон.

- Я тільки одне знаю: як він живий, то сподівається, що я помер. А я про нього відтоді більше й не чув.

Герберт тим часом щось написав олівцем на розгорненій книжці. Коли Провіс, покурюючи люльку, задумливо втупився у вогонь, Герберт тихенько підсунув книжку мені, і я прочитав:

«Брата міс Гевішем звали Артур. Компесон - це той, що вдавав її нареченого».

Я загорнув книжку, відклав набік і ледь помітно кинув Гербертові. Але ми не сказали один одному ні слова, а тільки дивились на Провіса, що стояв біля вогню й попахкував люлькою.

Розділ 43

Чи варто задумуватись над тим, якою мірою мою неприязнь до Провіса спричинила Естелла? Чи ж варто затримуватись у дорозі, щоб порівняти, в якому стані я був тоді, коли силкувався змити з себе тюремний бруд, готуючись зустріти її на поштової станції, і в якому стані я був тепер, коли вражено думав про прірву, що відділяє гордовиту й вродливу Естеллу від переховуваного у мене засланця? Дорога через це не вирівнюється, і кінець її не стане радіснішим, і ані йому від цього не полегшає, ані моя провина не зменшиться.

Провісова розповідь розбурхала нові страхи у моїй душі, чи то пак вони вже були в мені, тільки тепер набрали чіткішої форми. Якщо Компесон живий і довідається про повернення Провіса, то можна й не сумніватися, до чого це призведе. Ніхто краще за мене не знав, що Компесон смертельно його боїться, а маючи таку вдачу, як її змалював Провіс, він уже не промине нагоди остаточно спекатися свого лютого ворога і неодмінно донесе на нього.

Про Естеллу я не прохопився Провісові й півсловом, та й надалі не збирався цього робити. Але Гербертові я сказав, що, перше ніж їхати за кордон, мені треба побачитися з Естеллою та міс Гевішем. Це було того самого вечора, коли ми почули Провісову історію і залишилися пізніше вдвох. На другий же день я поїхав до Річмонда.

В домі місіс Брендлі до мене вийшла Естеллина покоївка і повідомила, що її господиня виїхала у провінцію. Куди саме? У Сатіс-Гаус, як звичайно. Зовсім не як звичайно, заперечив я, бо раніш вона ніколи туди не їздила без мене. А коли вона повернеться? Деяке зволікання з

відповіддю ще більше насторожило мене; зрештою, я почув, що, на думку покоївки, якщо вона й повернеться, то ненадовго. З цих слів мені тільки одне стало ясно: що ясної відповіді я й не діждуся, і додому я їхав зовсім розгублений.

У черговій нараді з Гербертом, після того як Провіс пішов на ніч до себе (я завжди проводив його і завжди пильно розглядався на всі боки), ми дійшли висновку, що до мого повернення від міс Гевішем на поїздку за кордон не слід і натякати. Тим часом Герберт і я мали кожен поодиноці обдумати, який краще обрати привід: чи прикинутись, наче ми злякалися, що хтось за ним стежить, чи мені висловити бажання поїхати у подорож, оскільки я ще ніколи не бував за межами Англії. Ми обидва були певні, що Провіс пристане на будь-яку мою пропозицію. Не менше ми розуміли й те, що неможливо надовго залишати його в такій небезпеці.

Наступного дня у мене вистачило совісті збрехати, що я обіцяв відвідати Джо, - хоча про яку вже тут совість говорити, коли я міг спекулювати Джо або його ім'ям! Провіса я попередив, щоб дуже стерігся цей час, а Герберта попросив пильнувати за ним так само, як я пильнував. Мене не буде тільки одну ніч, а повернувшись, я спробую заспокоїти його невтоленну жагу й візьму на себе роль марнотратного джентльмена. І в цю хвилину у мене - а як потім з'ясувалось, і у Герберта - промайнула думка, що, скориставшись цим, мабуть, найлегше буде вивезти його з Англії, - мовляв, щось там треба придбати абощо.

Забезпечивши собі таким чином можливість з'їздити до міс Гевішем, я вирушив раннім диліжансом ще затемна і був уже далеко від Лондона, коли зайнялося на день - боязкий, плаксивий і тремтливий, мов той жебрак, повитий клаптями хмар і руб'ям туману. Коли ми крізь мжич-

ку підїхали до «Синього Кабана», назустріч кареті з воріт вийшов із зубочисткою в руці - хто б подумав! - сам Бентлі Драмл!

І як він вдав, що мене не бачить, так і я вдав, що його не бачу. Вдавання це було дуже невправне з обох боків, тим паче, що ми обидва ввійшли до закускової, де він тільки-но скінчив сніданок, а я собі щойно замовив. Бачити його в цьому місті - то було мені як ніж у серце, бо я дуже добре знав, навіщо єін сюди приїхав.

Сівши за свій столик, я прикинувся, ніби читаю стару газету - багату не стільки місцевими новинами, скільки сторонніми матеріями у вигляді кави, розсолу, рибного соусу, м'ясної підливи, вина й розтопленого масла, якими вона була густо поцяткована, немов слабувала на особливий різновид кору,- а він став перед вогнем. Через деякий час я відчув, що це його стояння страшенно ображає мене, і схопився на ноги, вирішивши усунути таку несправедливість. Я підійшов до каміна з наміром розворушити вугілля і, щоб дістати коцюбу, мусив простягти руку позад ноги містера Драмла, все так само вдаючи, наче не впізнаю його.

- Ви навіть не вітаєтесь? - сказав він.

- А, це ви? - озвався я.- Як ся маєте? А я думаю собі - хто там загородив вогонь.

Сказавши ці слова, я енергійно заорудував коцюбою, а потім випростався й собі теж улаштувався спиною до вогню - біч-о-біч з містером Драмлом.

- Ви зараз приїхали? - спитав він, легенько відсторонюючи мене плечем.

- Так,- відповів я, легенько відсторонюючи його своїм плечем.

- Поганюча місцевість,- сказав Драмл.- Здається, це ваші краї?

- Атож,- погодився я.- Кажуть, тут дуже схоже на ваш Шропшір.

- Анітрохи не схоже,- заперечив Драмл.

Цю мить містер Драмл подививсь на свої чоботи, а я на свої, після чого він подививсь на мої, а я - на його,

- І довго вже ви тут? - спитав я, вирішивши не поступатись ані цяткою передкамінного терену.

- Досить довго, щоб мені набридло,- відповів Драмл, вдаючи, наче позіхає, і дотримуючись такої ж, як і я, непоступливості.

- І довго ще пробудете?

- Хтозна,- відповів містер Драмл.- А ви?

- Та й я хтозна,- була моя відповідь.

Кров у мені так нуртувала, що я відчув: якщо плече містера Драмла спробує посунути мене ще хоч на волосинку вбік, я вижбурну його у вікно; і водночас я відчув, що як я спробую його посунути, містер Драмл вижбурне мене в передпокій. Він почав насвистувати. Я теж.

- Тут навколо, я чув, великі болота? - спитав Драмл.

- Так,- відповів я.- І що з того?

Містер Драмл подивився на мене, потім на мої чоботи, тоді сказав: «О!» - і засміявся.

- Вам весело, містере Драмл?

- Ні,- сказав він,- не дуже. Я ось хочу трохи проїхатись верхи. Роздивитися задля розваги ці самі болота. Тут, кажуть, трапляються глухі села, а також цікаві шиночки, кузні всілякі - отаке. Гей, офіціанте!

- Слухаю, сер.

- Коня мені приготували?

- Уже подали до дверей, сер.

- Послухайте, як вас там? Молода леді сьогодні не поїде на прогулянку, погода не підходить.

- Розумію, сер.

- І я не обідатиму тут, бо мене запрошено до молодої леді.

- Розумію, сер.

Погляд Драмлів зустрівся з моїм, і так мене допік вираз нахабної погорди на його тупацькому щелепаستому обличчі, що я ладен був загребти його (як розбійник із казки стару бабцю) й запхати у самий вогонь.

Одна річ була обом нам ясна: поки хтось не виручить, жоден з нас не відступиться від каміна. Ми стояли плече в плече й нога в ногу, випроставши груди, руки заклавши за спину, мов прикипілі до підлоги. За вікном виднів Драмлів кінь під мжичкою, мій сніданок подали на стіл, а після Драмла вже прибрали зі столу, офіціант порухом запросив мене до сніданку, я кивнув у відповідь, але ми обидва не рухнулися з місця.

- Ви бували відтоді в Гаю? - спитав Драмл.

- Ні,- відповів я,- з мене вже досить Зябликів після останнього разу.

- Це тоді, коли ми з вами розійшлися думкою?

- Так,- коротко відповів я.

- Е, ви ще надто легко відбулися,- зіронізував Драмл.- Ви не повинні так легко втрачати самовладання.

- Але не вам про це судити, містере Драмл,- сказав я.- Коли я втрачаю самовладання (хоч я не кажу, що саме так було зі мною того разу), то не кидаюся склянками.

- А я кидаюся,- заявив Драмл.

Глянувши на нього ще раз-другий - щодалі лютіше - я сказав:

- Містере Драмл, я не шукав цієї розмови, і я не думаю, що вона привітна.

- Авжеж ні,- зневажливо промовив він через плече,- хоч я про неї взагалі не думаю.

- Тому,- повів я далі,- я дозволю собі запропонувати,

щоб наше з вами знайомство на цьому припинилося.

- Я теж так вважаю,- сказав Драмл.- Я б і сам це запропонував чи, швидше, зробив би без усяких пропозицій. Але ви не втрачайте самовладання. Хіба ви й без того мало втратили?

- На що ви натякаєте, сер?

- Офіціанте! - гукнув Драмл замість відповіді. Офіціант з'явився.

- Послухайте, як вас там. Ви запам'ятали, що молода леді сьогодні на прогулянку не їде і що на обід мене запрошено до молодої леді?

- Все запам'ятав, сер.

Коли офіціант помацав долонею мій уже напівохололий чайник і, благально глянувши на мене, вийшов, Драмл обережно, щоб не ворухнути тим плечем, яке впилося в мене, і не зрушити з місця, дістав з кишені сигару й надкусив її кінчик. Задихаючись від обурення, я відчував, що ще слово, і вплине ім'я Естелли, а почути його з уст цього негідника мені було несила, отож я незмигтно втупився у протилежний бік, наче більш нікого й не було в кімнаті, і присилував себе мовчати.

Хто й зна, як довго ще ми змогли б витримати в таких чудних позах, аж це до закускової - чи не з намови офіціанта - навернулося троє здорованів-фермерів, на ходу розстібаючи куртки й потираючи руки; вони з таким запалом ринули до каміна, що ми хоч-не-хоч мусили відступитися.

Через вікно я бачив, як Драмл рвучким жестом схопив коня за гриву й важко видерся в сідло, аж кінь під ним оступився вбік і назад. Я вже думав, що його нема, коли це він знов показався на видноті й гукнув, щоб дали вогню припалити сигару, яка була у нього в роті. Звідкілясь - я так і не зрозумів, чи з подвір'я, з вулиці, чи ще

звідки - з'явилася постать у сіруватій одежі, і коли Драмл перехилився до неї з сідла, припалюючи сигару, і, засміявшись, кивнув головою в бік закусочної, сутулі плечі і розчухрані кучми цього чоловіка, що стояв спиною, нагадали мені Орліка.

В ту пору я був настільки не в собі, що мене й не цікавило, він то чи ні, та й снідати вже перехотілось, отож я тільки змив дорожній пил з рук та обличчя і пішов до знайомого старого будинку, до якого мені краще було б узагалі не підступати і ніколи його й не бачити.

Розділ 44

У кімнаті, де стояв туалетний столик і горіли воскові свічки у стінних канделябрах, я застав міс Гевішем і Естеллу; перша сиділа на канапці біля вогню, друга на подушці біля її ніг. Естелла плела, а міс Гевішем дивилась на неї. Вони обидві підвели голови, і обидві побачили в мені зміну. Я це зауважив по тому, як вони переглянулися.

- Яким вітром тебе сюди занесло, Піпе? - сказала міс Гевішем.

Хоч дивилась вона на мене твердо, я помітив у її очах деяку збентеженість. З руху пальців Естелли, яка на хвилюк піднесла на мене погляд, а тоді знов перевела його на свою роботу, мені видалось, наче вона здогадалася, що я вже знаю, хто мій доброчинець.

- Вчора, міс Гевішем, я їздив до Річмонда,- сказав я, маючи намір поговорити з Естеллою, і коли дізнався, що її якимсь вітром занесло сюди, вирішив і собі приїхати.

Міс Гевішем уже втретє чи й учетвертє давала мені знак сісти, і я сів на крісло біля туалетного столика, де звичайно сиділа вона сама. Серед усієї навколишньої руїни в той день то було немов найвідповідніше для мене місце.

- Що я маю сказати Естеллі, міс Гевішем, я скажу у вашій присутності зараз... За хвилину. Це не здивує вас і не образить. Я нещасний так, як ви тільки могли бажати.

Міс Гевішем дивилась на мене так само твердо. Рух Естеллиних пальців за роботою свідчив, що вона прислухається, хоч погляду не підводить.

- Я виявив, хто мій заступник. Це не втішне відкриття, і воно не додасть мені нічого - ні честі, ні становища, ні

багатства. З певних причин я не можу говорити на цю тему детальніше. Це не моя таємниця, а чиясь інша.

Оскільки я змовк, дивлячись на Естеллу й розмірковуючи, як далі говорити, озвалася міс Гевішем:

- Отже, це не твоя таємниця, а чиясь інша. І що з цього?

- Коли ви, міс Гевішем, уперше звеліли мені прийти сюди, коли я ще жив он у тому селі, звідки мені краще було б не виїздити,- тут я, мабуть, опинився чисто випадково, як і будь-який інший хлопчик міг би опинитись, у ролі служки, щоб задовольнити вашу потребу чи примху й отримати за це скількись там грошей, так?

- Справді, Піпе,- відповіла міс Гевішем, спокійно киваючи головою,- так і було.

- І містер Джеггерс...

- Містер Джеггерс,- рішуче підхопила мою думку міс Гевішем,- не має до цього ніякого відношення й навіть не знав про це. Те, що він був моєю довіреною особою і водночас довіреною особою твого заступника - просто збіг. І в цьому нічого дивного, адже він має стількох клієнтів. Але так чи інакше, а ніхто цього спеціально не придумував.

При погляді на її виснажене обличчя кожен переконався б, що все це вона говорила відверто, не намагаючись щось приховати.

- Але коли я піддався самообманові й так довго залишався під його владою, ви по суті ж сприяли цьому? - спитав я.

- Це так, я й не пробувала розкрити тобі очі,- визнала вона, знову твердо кивнувши мені головою.

- І це було по-людському?

- А хто я така,- скрикнула міс Гевішем, спаленівши гнівом і так грюкнувши костуром об підлогу, що аж Есте-

лла підвела на неї здивований погляд,- хто я, на бога, така, щоб виявляти до когось людське ставлення?

Те моє запитання вихопилось у мене якось несамохіть, проти моєї волі. Я так і сказав їй, коли вона похнюпилась і змовкла після свого раптового спалаху.

- Ну добре, добре,- мовила вона.- А ще що?

- За мою службу тут мені було щедро заплачено,- сказав я, щоб замирити її,- і я став підмайстром коваля, а розпитував я вас, маючи на думці з'ясувати дещо для себе особисто. Те, що я далі скажу, виходить з інших - сподіваюся, більш благородних - міркувань. Умисно не розвіюючи мого самообману, ви, міс Гевішем, мали на меті покарати... провчити...- може, ви самі підкажете, яким словом це назвати, щоб вам не було образливо,- своїх корисливих родичів, так?

- Справді так. Вони ж самі напросилися. І ти також. Невже я, стільки переживши в житті, мала б ще умовляти їх і тебе, щоб не забивали собі голови ілюзіями?! Ви самі понаставляли собі пастки. Я вас туди не заманювала.

Почекавши, поки вона знову заспокоїться - бо ці її слова теж перейшли у збуджений крик,- я повів далі.

- У Лондоні я мав змогу близько спілкуватися з деким із ваших родичів, міс Гевішем. Я знаю, що вони цілком щиро поділяли мої ілюзії. І я вчинив би нищо й підло, якби не сказав вам - незалежно від того, сподобається це вам чи ні, повірите ви мені чи ні,- що ви глибоко помиляєтесь щодо містера Метью Покета та його сина Герберта, коли не хочете бачити, які це шляхетні, чесні, прямі люди, нездатні ні на які інтриги чи підступи.

- Вони твої друзі,- зауважила міс Гевішем.

- Вони стали моїми друзями тоді,- заперечив я,- коли вважали, що я запосів їхнє місце, і коли Сара Покет, міс Джорджіана й місіс Камілла, оскільки я знаю, дивились

на мене, як на конкурента.

Таке протиставлення, як я з приємністю відзначив, піднесло їх двох в очах міс Гевішем. Вона з хвильку уважно дивилась на мене, а тоді тихо спитала:

- Чого ж ти хочеш для них?

- Тільки одного,- відповів я,- щоб ви не ставили їх на один рівень з рештою рідні. Вони, може, і тієї самої крові, але вдачею відмінні.

Не зводячи з мене уважного погляду, міс Гевішем повторила:

- Чого ж ти хочеш для них?

- Ось бачите - навіть якби я й намагався,- сказав я, відчуваючи, як червонію,- то не зумів би приховати, що таки хочу дещо у вас попросити. Міс Гевішем, якби ви змогли певною сумою грошей допомогти моєму другові Герберту міцніше стати на ноги - але щоб без його відома! - то я міг би підказати вам, як саме це зробите.

- А чому неодмінно без його відома? - спитала вона, склавши руки на костурі й пильніше вдивляючись у мене.

- Тому,- відповів я,- що я ще понад два роки тому почав це діло без його відома і не хочу, щоб воно викрилося. Чому я не спроможен сам цього докінчити - я не можу пояснити. Це частка тієї таємниці, що зв'язана з іншою особою.

Міс Гевішем звільна перевела погляд із мене на вогонь. Тривало це, як здавалось у цілковитій тиші й при млявому світлі свічок, дуже довго, але коли кілька жарин шурхітливо розсипалось, вона, стрепенувшись, знову подивилася на мене - спершу невидючим, а тоді вже свідомішим поглядом. Естелла весь цей час не припиняла роботи. Зосередившись нарешті увагою на мені, міс Гевішем озвалась так, наче наша розмова й не уривалася:

- А ще що?

- Естелло,- сказав я, обертаючись в її бік і силкуючись стримати тремтіння в голосі,- ви знаєте, що я вас кохаю. Ви знаєте, що я кохаю вас давно й самовіддано.

Почувши, що до неї звертаються, Естелла підвела голову, хоч пальці її й далі працювали, і незрушно подивилась на моє обличчя. Міс Гевішем перебігла поглядом з мене на неї і назад на мене.

- Я мав би це сказати раніше, якби не мої тривалі ілюзії. Через них у мене постала надія, що в планах міс Гевішем ми призначені одне для одного. Поки я вважав, що ви, так би мовити, не вільні у своєму виборі, я мовчав. Але тепер я мушу це сказати.

Сидячи все так само незрушно й не відриваючи пальців від роботи, Естелла похитала головою.

- Я знаю,- сказав я у відповідь на цей порух,- я знаю. Я й не сподівався коли-небудь назвати вас моєю, Естелло. Не знаю, що станеться зі мною вже в найближчому часі, яким бідним я зроблюсь і куди подінуся. Але я все одно вас кохаю. Кохаю вас відтоді, як уперше побачив у цьому домі.

Все так само незрушно дивлячись на мене й не перестаючи плести, вона знову похитала головою.

- Якщо міс Гевішем свідомо скористалася вразливістю бідного хлопчика й усі ці довгі роки мучила мене марними надіями та незбутніми мріями, то це було з її боку жорстоко, неймовірно жорстоко. Але, мабуть, це вона не свідомо. Мабуть, власні страждання настільки її засліпили, що вона й не подумала про мої страждання, Естелло.

Я бачив, як міс Гевішем приклала руку до серця й так і тримала її, дивлячись по черзі то на Естеллу, то на мене.

- Здається,- спокійно мовила Естелла,- існують такі речі, як емоції... химери... не знаю, як їх назвати... що до

мене не доходять. Коли ви кажете, що кохаєте мене, я розумію слова, які ви вживаєте, але не більше. Ви нічого не пробуджуєте у мене в грудях, нічого не зворушуєте. Мені байдуже, хоч би що ви казали. Я пробувала остерегти вас щодо цього, хіба ж ні?

- Так, пробували,- невтішно погодився я.

- Так. Але ви не хотіли остерегтися, ви думали, що це я аби лиш говорити. Хіба ж ви не думали цього?

- Я думав і сподівався, що це ви просто говорите. Ви, Естелло, така молода, така недосвідчена і така прегарна! Та це ж суперечить природі!

- Але моїй природі це не суперечить,- відказала вона. І додала, наголошуючи на кожному слові: - Це не суперечить тій природі, яку мені прищеплено. І коли я говорю це вам, то тим самим вирізняю вас з-посеред усіх інших людей. Більшого від мене й не чекайте.

- Хіба це не правда,- сказав я,- що Бентлі Драмл тут, у нашому місті, і не відстає від вас?

- Чиста правда,- відповіла вона таким голосом, наче нічого іншого до нього не відчувала, крім зневаги.

- І що ви підохочуєте його і їздите з ним верхи, і що він сьогодні обідає у вас?

Її начебто трохи здивувало, що я це знаю, але відповіла вона так само байдужісінько:

- Чиста правда.

- Та ви ж не можете кохати його, Естелло! Пальці її вперше за весь час зупинилися, і вона відповіла ледь роздратовано:

- Що я вам казала? Невже ви й досі, незважаючи ні на що, вважаєте, що я просто язиком плещу?

- Але ж ви не вийдете за нього заміж, Естелло? Вона подивилась на міс Гевішем і на хвильку задумалась, не випускаючи плетива з рук. А потім сказала:

- Та чого б і не знати вам правди? Я таки виходжу за нього заміж.

Я затулив лице руками, але спромігся опанувати себе швидше, ніж сподівався, коли зважити, як мені заболіло від її слів. Знову підвівши голову, я побачив такий моторошний вираз на обличчі міс Гевішем, що не міг не вразитись, хоч і був пригнічений до глибини душі власним горем.

- Естелло, дорога, дорога Естелло, не дайте міс Гевішем штовхнути вас на цей згубний крок! Нехай я навік буду нелюбий вам - ви вже це вирішили, я добре знаю, - але ж виберіть собі когось достойнішого, ніж Драмл! Міс Гевішем віддає вас йому на знак крайньої образи й зневаги до багатьох незрівнянно кращих від нього юнаків, які захоплюються вами, і до тих нечисленних, які щиро вас кохають. Серед цих нечисленних, можливо, знайдеться хтось один, що кохає вас не менш самовіддано, ніж я, хоч і не так довго. Ощасливте його, і мені легше буде витерпіти це заради вас!

Мій ревний заклик збудив у ній подив, аж здавалося, що якби вона спроможна була уявити, в якому я стані, то виявила б мені співчуття.

- Я виходжу за нього заміж, - повторила вона лагіднішим тоном. - Підготовка до весілля вже почалася, і незабаром воно відбудеться. А мою прибрану матір ви даремно винуватите. Це все я роблю з власної волі.

- З власної волі, Естелло, кидаєтесь на шию такій тварюці?

- А кому ж би я мала кинутись на шию? - усміхнено заперечила Естелла. - Може, такому, котрий зразу відчує (якщо люди відчувають такі речі), що я нічого не зможу йому дати? Ет, облиште! Все вже вирішено. Мені буде непогано, та й моєму чоловікові. А щодо того, що це згу-

бний крок, як ви кажете, то міс Гевішем якраз відмовляла мене від нього й радила зачекати. Але мені набридло дотеперішнє моє життя, в ньому нема нічого привабливого, і я хочу його змінити. І годі про це. Ми ніколи не зрозуміємо одне одного.

- Але ж така підла, така дурна тварюка! - розпачливо вигукнув я...

- Не бійтесь, я не буду йому благословенням божим, сказала Естелла.- Я не з таких. Ну, ось вам моя рука. На цьому й розпрощаймося, мрійний ви хлопчику... чи дорослий?

- Ох, Естелло! - скрикнув я, і гіркі мої сльози, хоч як я стримувався, зросили їй руку.- Навіть якби мені судилося лишитись в Англії й далі дивитись людям в очі, як я зміг би бачити вас Драмловою дружиною?!

- Дурниці,- відказала вона,- дурниці. Це скоро минеться.

- Ніколи, Естелло!

- Збіжить тиждень, і ви забудете про мене.

- Забути про вас! Та ви ж частка мого життя, моєї істоти. Я бачу вас у кожному рядку, що я прочитав відтоді, як прийшов сюди простим сільським хлопчиком, чие бідне серце через вас уже тоді зазнало пекучого болю. Я бачу вас усюди, куди тільки гляну - на річці, на вітрилах суден, на болотах, у хмарах, у світлі, в темряві, у вітрі, в лісі, у морі, на вулицях. Ви - втілення кожної принадної мрії, яку тільки здатна породити моя уява. Найбільші з лондонських будівель, що їх ви не владні зрушити руками з місця, не такі міцні, як міцний і непорушний у моїй душі ваш образ, присутній в мені повсюдно й навіки. Естелло, до останнього мого подиху ви неминуче залишитесь часткою мене самого, часткою всього доброго, що є в мені - хоч як його й мало,- і всього злого. Але в цю про-

щальну хвилину я думаю тільки про те, що принесли ви мені доброго, і я завжди саме так про вас думатиму, бо вірю, що ви таки більше добра мені зробили, ніж зла, дарма що моє серце й розривається з горя. Нехай вас господь благословить і простить!

В якому це болісному екстазі вихопилася з мене ця злива уривчастих слів - я й сам не знаю. Вона нароста в мені й прорвалася, мов кров із внутрішньої рани. На кілька секунд я притис до уст її руку - і швидко вийшов. Але я назавжди запам'ятав - а невдовзі постали ще й особливі причини, щоб цього не забувати,- що тоді, як Естелла дивилась на мене тільки зачудовано, схожа на привид постать міс Гевішем з рукою, все ще притиснутою до серця, перетворилася на моторошний образ жалю й каяття.

Все скінчено, все пропало! Стільки всього скінчилося й пропало, що коли я вийшов за хвіртку, навіть світло дня наче стало тьмянішим, аніж коли я входив. Якийсь час я крився по глухих вуличках та завулках, а тоді майнув пішки до самого Лондона. Я вже настільки прийшов до пам'яті, що зрозумів: мені несила повернутись до готелю й знову побачити Драмла; несила їхати в диліжансі, де неодмінно хтось заведе зі мною мову; несила будь-що робити, як тільки йти і йти аж до цілковитої виснаги.

Минула вже північ, коли я перейшов через Лондонський міст. Плутаними вуличками, які в ті часи тяглися до заходу над Мідлсекським берегом, я через Уайтфрайерз наблизився до Темплу з боку річки. Вдома мене чекали тільки завтра, але при мені були ключі і, якщо Герберт уже ліг, я можу тихенько ввійти, зовсім його не потурбувавши.

Оскільки пізньої пори я рідко коли входив у Темпл через Уайтфрайерзькі ворота, а з дороги весь був у боло-

ті, нічого дивного не було, що сторож досить пильно до мене придивився, перше ніж впустити в ледь прочинений прохід. Щоб розвіяти його сумніви, я назвав йому своє ім'я.

- Я так і думав, сер, тільки був не зовсім певен. Ось тут вам лист, сер. Посильний, що приніс його, сказав, щоб ви, коли ваша ласка, тут таки при світлі ліхтаря й прочитали його.

Неабияк здивований такою умовою, я взяв листа. Адресовано його було Філіпові Піпу, есквайру, і згори на листі виднів напис: «Прохання прочитати на місці». Я розірвав конверт і, коли сторож підніс ближче ліхтаря, прочитав три слова, написані рукою Вемміка:

«Не йдіть додому».

Розділ 45

Ледве-но прочитавши цю пересторогу, я завернув убік від Темплу і поспішив на Фліт-стріт, де зловив запізнілого візника й доїхав до готелю «Гаммамз» у районі Ковент-Гардену. За тих часів туди впускали будь-якої нічної години, і коридорний зразу ж відчинив мені двері, запалив найближчу свічку, що стояла у нього на поличці, і провів у найближчий вільний номер на нижньому поверсі, з вікном у двір. То був свого роду склеп, де над усім панувало ліжко з чотирма стовпцями, один з яких воно зухвало вперло в камін, другий вистромило на поріг, а крихітний умивальничок самовладно затисло аж у куток.

Оскільки я попросив нічника, коридорний, перше ніж покинути мене, приніс нехитрий виріб тих благословених давніх днів - очеретяну свічку у вигляді ув'язненого на дні високої бляшанки привида тростини, який ламався при першому ж доторку і від якого нічого не можна було запалити. В тій бляшанці з усіх боків було попробовано круглі отвори, і з них на стінах витворювався візерунок світляних цяток, вибалушених на кімнату. Коли я ліг, втомлений і нещасний, з натертими до крові ногами, виявилось, що мені незмога зімкнути не тільки очі цього чудернацького Аргуса,²² але й свої власні. Так ми лежали й дивились одне на одного в тиші й понурості глухої ночі.

Яка ж тужлива то була ніч! Яка тривожна, яка гнітюча, яка довга! В кімнатинці негостинно пахло охололим попелом і нагрітою пилюкою. Дивлячись на кутки балдахіна над ліжком, я думав, скільки там, певно, зачаїлося

22 Аргус - у грецькій міфології багатоокий велетень-охоронець.

синіх мух з м'ясної крамниці, щипавок з сусіднього базару та гусіні з передмість, дожидаючи приходу літа. Далі я, природно, подумав, чи іноді не падають вони звідти, після чого мені стали вчуватись чийсь легенькі доторки до обличчя - що було само собою неприємне і викликало ще підозріліші відчуття на спині. Коли збігло трохи часу, я почав розрізняти якісь чудні голоси, що заповнювали нічну тишу. Щось нашіптувала шафка, зітхав камін, потакував крихітний умивальничок, вряди-годи озивалась одинока гітарна струна у комоді. Водночас в очах на стіні з'явився новий вираз, і в кожному з цих вибалушених кружалець мені читався напис: «Не йдіть додому».

Ні нічні видива, ні нічні звуки, що облягали мене, не спроможні були прогнати цих слів - «Не йдіть додому». Вони впліталися в усі мої думки, мов невідчепний біль. Незадовго перед тим я прочитав у газетах, як один невідомий влаштувався в «Гаммамзі» на ніч, ліг у ліжко й наклав на себе руки. Вранці його знайшли в калюжі крові. Мені шибнула думка: а що, як це сталося саме в цьому склепі, де я зараз? Схопившись на ноги, я став придивлятися, чи не побачу де слідів крові. Тоді відчинив двері й визирнув в коридор, сподіваючись, що мені полегшає, коли побачу віддалеки світло, біля якого має дрімати коридорний. І ввесь цей час голова моя була заклопотана тим, чому мені не можна вертатись додому, та що сталося вдома, та коли я зможу туди прийти, та чи в безпеці у себе Провіс - аж урешті почало здаватись, що ні на що інше в голові уже нема місця. Навіть коли я думав про Естеллу й про те, що вчора ми з нею розпрощалися назавжди, і пригадував усі деталі нашого прощання, кожен її погляд, кожне слово, кожен порух її пальців, коли вона плела,- навіть тоді я, де не гляну, повсюди бачив пересторогу: «Не йдіть додому». Коли ж, знемігшись душею й

тілом, я нарешті задрімав, переді мною постало здоровенне розпливчасте дієслово, що його я мав провідміняти - у наказовому способі: не йди додому, нехай він, вона, воно не йде додому, не йдім додому, не йдіть додому, нехай вони не йдуть додому; тоді в умовному способі: я не пішов би додому, ти не пішов би додому, він не пішов би додому,- аж поки я відчув, що у мене слова за слова заплітаються і, повернувшись на другий бік, знову задивився у ті вибалушені кружальця на стіні.

Я попередив, щоб мене розбудили о сьомій годині, бо ж було ясно, що насамперед мені треба побачити Вемміка і поцікавитись саме волвортськими його поглядами з даного питання. Тільки-но постукали в двері, я відразу ж схопився зі свого неспокійного ложа, аби швидше вибратися звідси після такої обтяжливої ночі.

О восьмій я вже був перед зубчастими укріпленнями Замку. Якраз у ту хвилину входила служничка з двома гарячими булочками, отож я разом з нею перейшов опускним містком і таким чином без попередження постав перед Вемміком, що готувався запарювати чай собі й Старому. Крізь прочинені двері видно було й самого Старого в ліжку.

- Добридень, містере Піп! - озвався Веммік.- Ви, значить, вернулися додому?

- Вернувся,- відповів я,- але вдома не був.

- І правильно зробили,- сказав він, потираючи руки.- Я про всяк випадок залишив по записці вам у всіх воротах Темплу. Якими ви входили?

Я сказав йому.

- Вдень я обійду решту воріт і знищу записки,- мовив він.- У мене таке добре правило - по змозі ніде не полишати документальних свідчень, бо ніколи не знаєш, хто і з якою метою надумає їх використати. А зараз я дозволю

собі з вами по-простому: вам неважко буде підсмажити цю ковбаску для Старого?

Я сказав, що зроблю це залюбки.

- В такому разі, Мері Енн, ви вільні,- звернувся Веммік до служнички,- а ми з вами, містере Піп,- докинув він, підморгнувши мені,- лишаємось, як бачите, наодинці.

Я подякував йому за дружбу й турботу, і ми тихенько стали розмовляти, поки я смажив Старому ковбаску, а Веммік намазував йому маслом розрізану булочку.

- Так-от, містере Піп,- мовив Веммік,- ми розуміємо один одного. Ми розмовляємо як суто приватні особи, і нам не вперше обговорювати такі конфіденційні питання. Службові погляди - це зовсім інша річ. Але ми зараз не на службі.

Я цілком погодився з ним. Страшенно збуджений, я вже встиг запалити ковбаску Старого як той смолоскип, хоча зразу й загасив.

- Вчора вранці я випадково почув,- почав Веммік,- бувши в певному місці, куди я раз вас водив... навіть один на один краще не згадувати власних назв без крайньої потреби...

- Безперечно, краще не згадувати,- погодився я.- Я вас розумію.

- Отже, вчора вранці я там ненароком почув,- мовив далі Веммік,- як одна особа, що, можливо, має відношення до колоній і володіє деяким рухомим майном... хто саме - я не знаю... ми не називатимемо цієї особи...

- І не потрібно,- докинув я.

- ... Викликала неабиякий переполох у певній частині світу, куди вирушає багато людей, не завжди з власної доброї волі і здебільшого навіть чи не коштом держави...

Пильно стежачи за його обличчям, я й не помітив, як ковбаска Старого фахнула не згірше фейерверка; це не

могло не відвернути уваги й моєї, і Веммікової, за що я поспішив перед ним вибачитись.

- ...зникнувши звідти й не залишивши по собі ніяких слідів,- мовив Веммік.- Внаслідок цього виникли різні припущення й здогади. І ще я чув, що за вашим помешканням у Гарден-Корті в Темплі стежили, а можливо, й тепер стежать.

- Хто? - спитав я.

- Цих деталей я волів би не торкатись,- ухильно сказав Веммік,- щоб не порушити своїх службових обов'язків. Я просто чув це, так само як у різний час у тому самому місці чув і багато інших цікавих речей. Я не говорю вам на підставі отриманої інформації. Я просто чув це.

Не перестаючи говорити, він узяв у мене видельце й ковбаску і поклав сніданок для Старого на невеличку тацю. Але перше ніж подати її Старому, він увійшов у спальню до нього, зав'язав йому під шиєю чистеньку білу серветку, допоміг сісти й збив набік його нічний ковпак, від чого дідок прибрав цілком молодецької постави. Тоді дбайливо примостив перед ним сніданок і спитав: «Ну то як, Старий, усе гаразд?», на що той бадьоренько відповів: «Гаразд, Джоне, хлопчику, гаразд!» Оскільки Старий явно був не в такому вигляді, щоб являтися гостям, слід було розуміти, що його не видно; тим-то я вдав, наче нічого цього не бачу. Коли Веммік повернувся, я сказав:

- Те, що за моїм помешканням стежать (я й сам раз мав підстави це запідозрити), пов'язано з тією особою, про яку ви згадували, так?

Обличчя Веммікове було дуже серйозне.

- На основі того, що мені відомо, я б не твердив цього категорично. Тобто спершу не твердив би. Але як я зараз дивлюся, то або це так, або це буде так, або до того йдеться.

Бачивши, що він не може висловитись виразніше з огляду на свою вірність Літл-Брітенові, і з вдячністю визнаючи, що він і так чималою мірою відступив від своїх засад, я не став більше наполягати. Але трохи поміркуювавши біля вогню, я все-таки сказав, що хотів би запитати у нього одну річ, а він може відповісти або не відповісти, як визнає за доцільніше,- я не матиму до нього ніяких претензій. Він перервав сніданок, згорнув руки і, прихопивши долонями рукави сорочки (в ім'я хатнього затишку він дозволяв собі снідати без піджака), кивнув на знак того, що я можу запитувати.

- Ви чули про одного пройдисвіта, справжнє прізвище якого - Компесон?

Замість відповіді він кивнув удруге.

- А він живий?

У відповідь Веммік ще раз кивнув.

- Він у Лондоні?

Веммік кивнув ще раз, щільно закрити поштову скриньку, тоді кивнув востаннє і повернувся до сніданку.

- А тепер,- сказав Веммік,- оскільки запитання вичерпалися,- він підкреслив ці слова й для більшої ясності ще й повторив їх,- я розповім, що я зробив, почувши те, що почув. Я пішов до вас у Гарден-Корт; коли нікого не застав там, пішов до Кларрікера, сподіваючись застати там містера Герберта.

- А його ви застали? - стривожено запитав я.

- Застав. Не називаючи ніяких імен і не входячи в деталі, я дав наздогад, що в разі йому відомо про перебування якого-небудь Тома, Джека чи Діка у вашому помешканні або десь поруч, добре було б, поки вас немає, цього самого Тома, Джека чи Діка переселити куди-інде.

- І він розгубився, не знаючи, що робити?

- Так, попервах розгубився, тим паче, коли я висловив

свою думку, що спробувати тепер Тома, Джека чи Діка вивезти кудись дуже далеко - небезпечно. Я вам ось що скажу, містере Піп. За даних обставин нема краще, як велике місто, коли вже ви в ньому опинились. Не вилазити надто рано з укриття. Треба залягти. Зачекати, доки все стихне, і лише тоді вистромити носа, хоч і як, може, кортить подихати закордонним повітрям.

Я подякував йому за цінну пораду й спитав, що ж зробив Герберт.

- Містер Герберт з півгодини не міг прийти до тями,- сказав Веммік,- а потім дещо прикинув. Під великим секретом він розповів мені, що має наречену, яка - про це ви, звісно, знаєте,- живе разом з прикутим до ліжка татусем. І цей татусь, що колись був судновим інтендантом, лежить у віконному виступі, звідки видно, як річкою вгору-вниз пропливають кораблі. Вам, очевидно, знайома ця молода леді?

- Особисто ні,- відповів я.

Щиро кажучи, Клара не була в захопленні від мене, вважаючи, що я спонукаю Герберта до марнотратства, тож вона дуже стримано сприйняла його пропозицію познайомитися зі мною; коли Герберт проінформував мене про це, наше знайомство довелося на якийсь час відкласти. Почавши потайки допомагати Гербертові в його діловій кар'єрі, я таке ставлення Клари сприймав з філософським спокоєм; зі свого боку, ні Герберт, ні його суджена, природно, не поривались мати третього учасника своїх побачень, через що й вийшло, що хоч я, судячи з Гербертових слів, останнім часом і виріс у Клариних очах і хоч ми з нею вже віддавна обмінювались через Герберта привітаннями й побажаннями, бачити її саму я так і не бачив. Щоправда, Веммікові я не став забивати голову цими подробицями.

- Оскільки будинок з віконним виступом,- мовив далі Веммік,- стоїть над Темзою поміж Лаймгаусом та Грінвічем і власниця його, як здається, вельми статечна вдова, яка здає в оренду умебльовані кімнати на верхньому поверсі, то містер Герберт і поцікавився у мене, чи не підійшли б вони, як тимчасове місцепроживання Тома, Джека чи Діка. Я сказав, що, на мою думку, вони чудово підійшли б, і саме з трьох таких міркувань.

По-перше, ви там зовсім не буваєте, і це осторонь людних вулиць, великих і маленьких. По-друге, не показуючись самі там, ви через Герберта завжди можете знати про стан Тома, Джека чи Діка. По-третє, коли через деякий час ви визнаєте за безпечне й доцільне посадити Тома, Джека чи Діка на чужоземний пакетбот - то ваш пасажир тут-таки поруч, готовий.

Дуже підбадьорений цими міркуваннями, я ще і ще раз подякував Веммікові й попросив розповідати далі.

- Отож містер Герберт енергійно взявся за справу, сер, і на дев'яту годину вечора Том, Джек чи Дік - хто саме, нас не обходить - уже перемістився до нової оселі. На старому помешканні господарям дали зрозуміти, що його викликано до Дувра, власне, він і виїхав дуврською дорогою і тільки опісля звернув. І ще одна велика перевага цієї операції в тому, що її здійснено без вас, і коли хтось особливо цікавиться вашими пересуваннями, то він має знати, що ви в цей день були за багато миль від Лондона і мали в голові зовсім інший клопіт. Це відводить підозри вбік і сплутує їх; саме виходячи з цього я й радив вам не ходити вчора додому, навіть якби ви вернулися в Лондон пізнім вечором. Це додатково заплутує справу, що вам тільки наруч.

Скінчивши сніданок, Веммік подивився на годинник і почав одягати піджак.

- І ще одне я скажу, містере Піп,- додав він, встромляючи руки в рукави,- я, здається, зробив майже все, що міг; але якщо можна буде зробити більше - тобто з волвортського погляду, як суто приватній особі,- я радо це зроблю. Ось вам адреса. Не буде нічого страшного, якщо ви ввечері, перш ніж піти додому, побуваєте там і самі переконаєтесь, що Том, Джек чи Дік влаштувався цілком добре,- це ще один аргумент за те, що вам не треба було йти додому вчора ввечері. Але як уже прийдете додому, туди більше не ходіть. Та нема за що, містере Піп, нема за що! - це руки його вже показалися з рукавів, і я палко їх стискав.- І ще дозвольте наостанку висловити вам одну важливу пораду.- Він поклав долоні мені на плечі й багатозначно прошепотів: - Не проґавте сьогоднішнього вечора й забезпечте за собою його рухоме майно. Ви не знаєте, що з власником майна може статися. Тож не дайте, щоб й з рухомим майном щось сталося.

Не маючи й найменшої надії розтлумачити Веммікові свій погляд у даному питанні, я не став і пробувати.

- Мені вже пора,- сказав Веммік.- Якщо у вас нема якогось нагальнішого клопоту, я радив би вам побути тут до вечора. Вигляд у вас досить стомлений, і вам не завадило б перепочити день у товаристві Старого - він невдовзі встане - і смачненького шматочка... Ви пам'ятаєте свиню?

- Аякже,- відповів я.

- Так-от - і смачненького шматочка свинятинки. Оця ковбаска, що ви смажили, теж із неї,- свиня взагалі виявилась пречудова. Покуштуйте хоча б заради давнього знайомства.- І бадьоро гукнув на весь голос: - До побачення, Старий!

- Гаразд, Джоне, гаразд, хлопчику! - пропищав дідок з глибини приміщення.

Незабаром я закуняв біля каміна, і так ми зі Старим провели майже весь день, раз по раз поринаючи перед вогнем у дрімоту. На обід ми мали ту саму свинятинку з городиною місцевого походження, і я кивав Старому, коли з найкращих намірів, а коли просто з втоми. Вийшов із Замку я тільки тоді, як уже посутеніло й Старий готувався смажити грінки; з числа чайних чашок, а також з поглядів Старого на відкидні дощечки на стіні я здогадався, що на вечерю сподіваються міс Скіффінс.

Розділ 46

Уже пробило восьму, коли я дістався до околиці, де на мене приємно пахнуло духом трісок та стружок, що ним просякли майстрові човнів, і щогл, і весел, і блоків. Уся ця надбережна місцевість нижче Лондонського мосту була мені зовсім незнайома, і, вийшовши до річки, я побачив, що потрапив не туди, куди прямував, і що блукати доведеться, мабуть, довгенько. А знайти я мав Вітряків ставок поблизу Чінксової затоки, єдиною прикметою якої була «Стара Мідяно-Зелена канатна майстерня».

Наблюкався й набачився я без ліку-міри: кораблі, ремонтвані в сухих доках, напіврозвалені корпуси суден, твань, багнюка й усякі покидьки, нанесені припливом, численні корабельні, де будують нові й розбирають старі судна, іржаві якорі, що тупо чіпляються за землю, хоч самі давно вже відслужили своє, гори діжок та брусів, що виростали у мене на дорозі, кілька канатних майстерень, на які я натрапив і жодна з яких не була «Старою Мідяно-Зеленою». Я завертав до річки то зарано, то запізно, але кінець кінцем, вийшовши з-за повороту, несподівано опинився-таки над Вітряковим ставком. Як на довколишній краєвид, це була досить затишна місцина, де міг вільно розгулятися річковий вітер. Там росло кілька дерев, стояв кістяк покинутого вітряка і поруч - «Стара Мідяно-Зелена канатна майстерня»: при місячному світлі вона тяглась удалину вузькою низкою закілкованих у землю дерев'яних рам, що скидались на якісь ветхі граблі, від старості майже дочиста обеззублені.

Вибравши з кількох химерних будинків над Вітряковим ставком один з дерев'яним фасадом і віконним ви-

ступом в усі три поверхи, я підійшов ближче й прочитав на дверній табличці: «Місіс Вімпл». Оскільки саме це прізвище й було мені потрібне, я постукав, і двері відчинила літня жіночка, пухкенька й симпатична виглядом. Проте зараз же на зміну їй з'явився Герберт, що мовчки провів мене у вітальню й замкнув двері. Дивно було побачити таку знайому мені постать друга, що почувався в цій незнайомій кімнаті й узагалі в цій околиці як удома, і я придивлявся до нього мало не з такою самою увагою, як і до скляного й порцелянового посуду в кутовій шафці, до черепашок на камінній полиці та кольорових гравюр на стіні, що зображували загибель капітана Кука,²³ корабельну шлюпку і його величність короля Георга Третього у пишній кучерській перуці, шкіряних бриджах і ботфортах на терасі Віндзорського палацу.

- Все гаразд, Генделю,- сказав Герберт,- і він цілком задоволений, тільки дуже хоче тебе бачити. Моя дівчинка зараз у свого батька, за хвилину вона вернеться, я познайомлю вас, і тоді підемо нагору...- (Цю мить донеслося якесь грізне гарчання, що, очевидно, викликало подив у мене на обличчі, бо Герберт зауважив:) - Ото її батько.

Посміхнувшись, він ще додав:

- Мабуть, добрий пройда, хоч я його ні разу ще не бачив. Чуєш запах рому? Це від нього.

- Рому? - перепитав я.

- Атож,- відповів Герберт.- Можеш собі уявити, як ром добре діє на його подагру. А ще ж він усі харчі тримає у себе в кімнаті і видає видавцем. Там усе стоїть на полицях над ліжком, а відпускається тільки на вагу. Та його кімната, певне, як бакалійна крамничка.

Поки він говорив, гарчання перейшло в протяглий

23 Кук Джеймс (1728-1779) - англійський мореплавець, загинув у сутичці з тубільцями на Гавайських островах.

рев і потім завмерло.

- Та й чого тут іншого сподіватись,- сказав задля пояснення Герберт,- коли він і сир dokonче сам розрізає. Коли в чоловіка подагра у правій руці - та й в усіх інших кінцівках - як він може розрізати здоровенну головку глостерського, не покалічившись?

Цю мить розпорядник харчів і справді, здається, серйозно покалічився, бо дике ревище знялося з новою силою.

- Місіс Вімпл дуже пощастило, що Провіс поселився на верхньому поверсі,- сказав Герберт,- звичайно пожилці втікають від такого галасу. Чудне місце,- правда, Генделю?

Що чудне - то таки чудне, хоча в домі було на диво чисто й охайно.

- Місіс Вімпл,- сказав Герберт, коли я поділився з ним цим своїм враженням,- чудова господиня, і я просто не знаю, як би Клара обходилася без її материнської турботи. Адже у Клари нема матері й взагалі ніякої рідні, крім старого Бурка.

- Це що, таке прізвище у нього, Герберте?

- Та ні,- відповів Герберт,- це я його так називаю. Його прізвище - Барлі. Чим не щастя для сина моїх батьків любити дівчинку, яка не має рідні і яка ні собі, ні кому іншому не морочить голови своїми предками!

Герберт уже розповідав мені, а тепер ще нагадав, що з міс Кларию Барлі він познайомився, коли та закінчувала освіту в одному закладі в Геммерсміті, і після того, як її забрали додому доглядати хворого батька, вони в усьому відкрилися сповненій материнських почуттів місіс Вімпл, яка відтоді щиро й тактовно опікувалась ними й підтримувала їх. Старому ж Барлі про свою обопільну прихильність вони й не збиралися говорити, оскільки він був ці-

лком неспроможний зацікавитись чим-небудь більш піднесеним, аніж подагра, ром та інтендантські припаси.

Поки ми так стиха розмовляли, а балка у стелі вібривала від безугавного буркоту старого Барлі, двері кімнати відчинились і ввійшла гарненька й струнка темноока дівчина років двадцяти, з кошиком у руці. Герберт делікатно звільнив дівчину від цього тягаря і, зашарівшись, відрекомендував її, як «Клару». Дівчина справді була дуже чарівна і любісінько могла б зійти за бранку-фею, яку старий людожер Барлі приневолив собі прислужувати.

Герберт, співчутливо і ніжно всміхаючись і показуючи на кошика, сказав мені, коли ми трохи переговорили:

- Глянь лишень - отак бідна Клара щовечора отримує свою вечерю. Кусень хліба, шматочок сиру, порція рому (це вже мені перепадає). А ось що має бути зготовлено на сніданок містерові Барлі. Два баранячі битки, три картоплини, трохи лущеного гороху, жменька борошна, дві унції масла, дрібка солі й чорний перець для приправи. Це все разом запікається і споживається в гарячому вигляді - гарненька річ для подагри, нічого не скажеш!

Було щось таке миле й природне у погляді Клари, яким вона обводила ці харчі, що їх демонстрував Герберт, такі любов і довіра опромінювали всю її невинну позу, коли вона невимушено дозволила Гербертовій руці лягти їй на плече, і такою беззахисною здавалась вона на березі Вітрякового ставка, поблизу Чінксової затоки та «Старої Мідяно-Зеленої канатної майстерні», під балкою, яка двигтіла від буркоту старого Барлі,- що я не погодився б розладнати заручини між нею й Гербертом навіть за всі оті гроші, які й досі лежали неторкано в Провісовому портмоне.

Я дивився на дівчину, не приховуючи свого захоплення, коли раптом буркотнява знов перейшла у рев, і згори

долинуло страхітливе гупання, наче велетень з дерев'яною ногою силкувався пробитися до нас крізь стелю. Почувши цей гуркіт, Клара сказала Гербертові: «Тато кличе, любий!» - і вибігла.

- От жаднющий кайман! - озвався Герберт.- Як ти гадаєш, Генделю, чого він зараз хоче?

- Не знаю,- відповів я.- Може, пити?

- Маєш рацію! - скрикнув Герберт таким тоном, наче я розгадав бозна-яку загадку.- Розколочений грог у барильці стоїть наготові у нього на столі. Зараз почувеш, як Клара його трохи підніме за плечі, щоб він зміг відпити. Ось! - Знову знялося ревіння, що, вібруючи, сходило на нівець.- Тепер,- сказав Герберт, коли все стихло,- він п'є. А тепер,- сказав Герберт, коли балка ще раз задвигтіла,- знов кладеться горлиць.

Клара невдовзі повернулася, і Герберт повів мене на гору до нашого підопічного. Проходячи повз кімнату містера Барлі, ми почули звідти хрипкий буркіт, що наростав і спадав, як пориви вітру; коли замінити в тому буркоті на добрі побажання щось прямо до них протилежне, то вийшло приблизно б таке:

- Агов там! Щоб ви такі ладні були, це він, Старий Білл Барлі. Це він, старий Білл Барлі, щоб ви такі ладні! Лежить плазом на спині старий Білл Барлі, їй же бо! Плазом, як дохла камбала, лежить цей ваш старий Білл Барлі, щоб ви такі ладні були. Агов там! Щоб вам було ладно!

Герберт сказав мені, що невидимий Барлі може задля розваги отак цілі дні й ночі розмовляти сам із собою, окрім того завидна він ще прикладається одним оком до телескопа, прикріпленого так, щоб йому зручно було, лежачи, оглядати судна на річці.

Провіс, як я виявив, влаштувався доволі непогано у

своїх двох кімнатках на верхньому поверсі, де було вдосталь повітря й світла і де містера Барлі менш чулося, ніж унизу. Він не виказував анінайменшої тривоги, так наче й не відчуваючи її зовсім; мене тільки вразило, що він якось злагіднів - ні тоді, ні пізніше я так і не зміг з'ясувати, в чому саме це полягало, хоча було незаперечним.

Протягом дня добре все зваживши, я вирішив, що про Компесона йому не треба й згадувати. Бо ж через ворожість до нього він може кинутись на розшуки його і тим самим накличе лихо на самого себе. Отож, коли ми всі втрюх сіли біля вогню, я найперше спитав, чи покладається він на думку Вемміка та на джерела інформації, з яких той виходить.

- Та вже ж, мій хлопче,- відповів він, повагом хитаючи головою.- Джеггерс такий, що знає.

- В такому разі,- сказав я,- послухайте, яку пересторогу дав мені Веммік і що він мені порадив.

Після цього я по змозі точніше переповів йому те, що довідався від Вемміка - за винятком згаданої вище деталі. Що у Ньюгейтській в'язниці хтось (охоронець чи в'язень - я не знаю) пронюхав про його повернення, і що за моїм помешканням стежать; що Веммік радить йому на якийсь час «залягти в укритті», а мені з ним поки що не зустрічатися; і що саме Веммік думає стосовно його від'їзду за кордон. Я, звичайно, додав, що, коли надійде ця година, я поїду разом з ним або зразу ж услід, як буде безпечніш з погляду Вемміка. Про те що робити далі, я не згадував, бо таки нічого певного й не міг сказати, тим більше тепер, коли він так злагіднів і опинився в такій небезпеці заради мене. Що ж до того, щоб змінити мій спосіб життя й збільшити видатки, то нехай він сам скаже, чи не було б це смішно, коли не гірше, в нашій теперішній ситуації?

Він не міг цього заперечити і взагалі повівся цілком розважливо. Він визнав, що, повертаючись до Англії, ризикував,- це було ясно з самого початку. І тепер він не зробить нічого, що ускладнило б його становище, а коли є такі добрі помічники, йому й боятися, власне, нічого.

Герберт, який досі в задумі дивився на вогонь, сказав, що Веммікова пропозиція викликала у нього одну цікаву, думку.

- Ми з тобою, Генделю, непогані веслярі і могли б і самі, коли настане потреба, вивезти вниз річкою нашого гостя. Тоді не доведеться наймати човна й човняра, і на одну підозру буде менше, отже, такою нагодою обов'язково треба скористатися. Нічого, що холодна пора - тобі якраз було б доречно вже тепер завести човна, тримати його біля сходів Темплу і плавати ним по річці. Коли забавлятися цим день у день, невдовзі до цього звикнуть і перестануть дивуватися. Як ти здійсниш двадцять чи п'ятдесят таких прогулянок, ніхто не зверне уваги, коли ти вийдеш у двадцять перший чи п'ятдесят перший раз.

Мені цей план сподобався, а Провісові й надто. Ми ухвалили, що так і зробимо і що Провіс не показуватиме, що впізнає нас, коли ми пропливатимемо нижче Лондонського мосту й повз Вітряків ставок. Водночас ми домовились, що як він, побачивши нас, захоче передати нам знак «усе гаразд», то спустить штору на тій половинці вікна, яка дивиться на схід.

Коли ці наші переговори скінчились і все було домовлено, я підвівся йти, зауваживши Гербертові, що краще нам поодинці добиратися додому, тому я вийду на півгодини раніш за нього.

- Мені не хочеться покидати вас,- сказав я Провісові,- хоча ви тут, звичайно, у більшій безпеці, аніж біля мене. Прощайте!

- Мій хлопче,- відповів він, стискуючи мої руки,- я не знаю, коли тепер ми зустрінемося, і не подобається мені це «Прощайте». Скажи краще: «Бувайте!»

- Бувайте! Ми завжди довідуватимемося один про одного через Герберта, і коли надійде пора, я буду готовий, щодо цього не сумнівайтесь. Бувайте, бувайте!

Ми вирішили, що йому не варто спускатись, і він лишився стояти на своїй площадці, тримаючи над поруччям свічку, щоб нам було видніше. Оглянувшись до нього, я згадав той вечір, коли побачив його вперше,- я тоді стояв у такій самій позі, як він тепер, і навіть гадки не міг мати, що прийде час і мені буде так невимовно тяжко з ним розлучатися.

Старий Барлі й далі невгомно бурчав і кляв, коли ми проходили повз його двері, наче ні на хвилику не змовкав і не збирався змовкнути. Внизу я спитав Герберта, чи наш підопічний зберіг прізвище Провіс? Він відповів: звісно, що ні, новий пожилець зветься містер Кембл. І додав, що про містера Кембла тут знають тільки те, що він, Герберт, турбується за нього й дуже зацікавлений, щоб той мав добрий догляд і щоб ніхто йому не докучав. Отож коли ми ввійшли до вітальні, де місіс Вімпл і Клара сиділи за шитвом, я визнав за краще не згадувати, що я теж далеко не байдужий до особи містера Кембла. Розпрощавшись із гарненькою темноокою дівчиною та сповненою материнських почуттів жінкою, в якій роки не пригасили хисту щиро вболівати за двох закоханих сердець, я відчув, що «Стара Мідяно-Зелена канатна майстерня» цілковито перемінилася у моїх очах. Старий Барлі міг собі бути старим як світ і сваритись, як ціла рота солдатів, але над Чінксовою затокою вистачить молодості, віри й надії, щоб заповнити її по вінця. І тоді мені згадалась Естелла і моє з нею прощання, і прикрий сум

огорнув мою душу, коли я йшов додому.

У Темплі все було тихо, як у найсупокійнішу пору. Вікна тих кімнат, де ще так недавно мешкав Провіс, стояли темні й зачинені, і в Ковент-Корті не було ні живої душі. Я разів два-три пройшовся біля фонтану, перше ніж піднятись до себе сходами, але нікого не перестрів. Герберт, що за півгодини зайшов до мене в спальню,- втомлений і пригнічений, я зразу ліг у постіль,- доповів те саме. Відчинивши одне з вікон, він виглянув на вулицю під місячним світлом і повідомив, що там панує така сама врочи́ста порожнеча, яка буває о цій годині всередині будь-якого собору.

Наступного дня я подався роздобути човна. Це не забрало багато часу, і невдовзі човен уже стояв на приколі біля сходів Темплу, куди я міг дістатися з дому за хвилину-дві. Після цього я почав вправлятись у веслуванні - сам або з Гербертом. Мене часто бачили в холод, дощ і сльоту, і за кілька днів уже ніхто не звертав на це уваги. Спершу я не спускався нижче Блекфрайєрського мосту, але коли години припливу змінилися, став добиратись і до Лондонського. То ще був старий Лондонський міст, і в певних стадіях припливу там виникали бистрини й круговерті, через що він зажив поганої слави. Однак приглянувшись до інших веслярів, я навчився зручно прохоплюватись через небезпечні місця і серед різних човнів не раз добувався аж до Еріта. Повз Вітряків ставок ми з Гербертом уперше пройшли у парі і двічі бачили, як штора на вікні опускалася,- коли ми пливли туди й коли верталися назад. Герберт бував там не менш як тричі на тиждень і жодного разу не сповістив мені нічого хоч трошки тривожного. А проте я знав, що непокоїтись є чого, і все ніяк не міг збутися відчуття, що за мною стежать. Як тільки таке відчуття з'явиться, воно вже не дасть тобі

спокою: хто й зна, скількох безневинних чоловік я підозрював у тому, що вони назирають за мною!

Одне слово, я не мав пресвітлої хвилини через страх за цю відчайдушну людину, яку ми переховували. Герберт іноді казав мені, як йому приємно під час відпливу стояти в смерку біля одного з наших вікон і думати, що вода, разом з усім, що на ній, тече до його Клари. Але я з жахом думав, що вона тече до Мегвіча і що кожна чорна цяточка на її поверхні може виявитись погонею, яка наближається до нього швидко, тихо і невідворотно.

Розділ 47

Кілька тижнів минуло без будь-яких змін. Ми чекали знаку від Вемміка, а він усе не озивався. Якби я ніколи не бачив його поза Літл-Брітен і не мав приємності отак подружньому гостювати в Замку, я б ще й засумнівався в ньому; але добре знаючи Вемміка, я не піддавався й найменшим сумнівам.

Мої справи тим часом різко погіршали, кредитори один за одним стали вимагати сплати боргів. Мені навіть почало не вистачати грошей (інакше кажучи - кишеня засвітила пусткою), і я мусив обернути на готівку деякі свої коштовні дрібнички. Але я твердо вирішив, що поки нічого не з'ясується з моїми намірами та планами, брати гроші від мого доброчинця було б нечесно. Тим-то я відіслав йому через Герберта неторкане портмоне, щоб він зберігав у себе власні заощадження, і сам відчув при цьому своєрідне задоволення - не скажу, вдаване чи щире,- що от відколи він відкрився, я з його щедрості не скористався ні разу.

З часом мене опосіло прикре відчуття, що Естелла вже одружилася. Боячись дістати підтвердження цьому здогадові, хоч і майже певний у цьому, я уникав газет і попрохав Герберта (якому я виклав подробиці своєї останньої розмови з Естеллою) ніколи мені про неї не згадувати. Бозна-навіщо беріг я цей останній клаптик відшат надії, розшарпаних усіма вітрами. Але ж от хоча б і вас узяти, читачу,- навіщо допустились ви такої самої непослідовності у своєму житті минулого року, минулого місяця, минулого тижня?

Дуже невесело мені тоді жилося, і з-посеред усіх моїх

тривога була одна, що ні на хвилину не давала мені спокою - вона підносила над рештою, як ото висока гора над гірським кряжем. Щоправда, ніяких нових підстав для побоювання не було. Хоч би скільки разів я схоплювався ночами з постелі, вражений моторошною думкою, що Провіса вже викрили; хоч би з яким жахом прислухався до Гербертової ходи ввечері, чи не квапиться він з лихою звісткою, хоч би яких страхів не наганяв я собі, життя своїм звичаєм ішло далі. Приречений на бездіяльність і повсякчасну стривоженість та неспокій, я одно тільки катався на човні й безнастанно чекав, чекав і чекав.

Бувало так, що, спустившись річкою, я не міг пробитись назад через водоверті коло арок та хвильорізів старого Лондонського мосту; тоді я полишав човна на пристані, там, де митниця, домовляючись, щоб пізніше його підігнали до сходів Темплу. Це навіть на краще виходило: я зі своїм човном ставав звичнішим явищем для річкових завсідників. З цією незначною обставиною пов'язано дві зустрічі, про які я зараз маю намір розповісти.

Одного дня наприкінці лютого я прибився до берега біля митниці, коли вже сутеніло. Спустився я разом з відпливом аж до Грінвіча, а повернувся з припливом. День був ясний і погожий, але надвечір з'явився туман і доводилося поміж суден та човнів пробиратися вельми обережно. І плывучи вниз, і на зворотній дорозі я бачив знак у Провісовім вікні: «Все гаразд».

Вечір був сльотавий, я промерз і вирішив зразу ж підкріпитись обідом. А оскільки в Темплі на мене чекали години понурої самотності, я подумав, чи не сходити після обіду до театру. Той театр, де містер Вопсл досяг був свого сумнівного успіху, стояв неподалік від річки (тепер він ніде не стоїть), і ось туди я й вирішив піти. Я знав, що містерові Вопслу не пощастило з відродженням британсь-

кого театру - швидше навпаки, разом з театром він і сам підупадав. На одній афіші мені якось впала в око лиховісна згадка про містера Вопсла в ролі вірного арапа при якійсь шляхетній панночці з мавпочкою. А Герберт раз бачив його, вирядженого за кровожерного східного царка, що смішив публіку розмальованою на червоне парсуною та чудернацьким ковпаком з балабончиками на голові.

Пообідав я в одному з тих закладів, що їх ми з Гербертом називали «географічними закусочними», де на кожній скатертині сліди від кухлів з портером викреслили карту світу, а на кожному ножі підливою повимальовувало морські течії - іще й досі в усіх володіннях лондонського лорд-мера ледве чи знайдеться бодай одна негеографічна закусочна! - і де я збував час, дрімаючи над хлібними крихтами, мружачись на газові ріжки й засмагаючи у гарячих повівах від обідів. Але потім я таки розворушився й подавсь до театру.

Там я побачив доброчестивого боцмана на службі його величності - героя хоч куди, от тільки штани у нього в одних місцях були занадто тісні, а в інших занадто вільні,- який насував усякій людській дрібноті капелюхи на очі, дарма що сам був великодушний та мужній, і підбивав усіх навколишніх не сплачувати податків, дарма що сам був запеклим патріотом. У кишені він мав торбу з грішми, схожу на завинутий у скатертину пудинг, і на ці гроші одружився з дівулею, вбраною у завіски з ліжка, чим дуже розважив присутніх; з цієї нагоди все населення Портсмута (в кількості дев'яти чоловік за останньою ревізією) висипало на берег і, потираючи власні руки й тиснучи чужі, заспівало: «Наливай, наливай!» Проте один темновидий плюгавець, який відмовився й наливати і взагалі нікого не слухав і серце якого (про що відверто

сказав боцман) було таке саме чорне, як його мармиза, закликав двох інших плюгавців заморочити всім на світі голови; це було здійснено так блискуче (плюгавське поріддя мало великий вплив на громадське життя), що минуло піввечора, поки спромоглися знов усе направити, та й то лише завдяки тому, що один чесний дрібний бакалійник з червоним носом, у білому капелюсі й чорних гетрах заховався в годиннику, маючи при собі рашпер, підслухав чиюсь розмову, тоді виліз і попристукував ззаду рашпером усіх, кого не переконала здобута ним інформація. Після цього без жодного попередження з'явився на сцені з орденом Підв'язки на грудях містер Вопсл - у ролі всемогутнього можновладця безпосередньо з адміралтейства - і заявив, що всіх плюгавців негайно відправлять до в'язниці, а боцманові він привіз британського прапора як скромну винагороду за його заслуги перед короною. Боцман через цю відзнаку вперше на віку пустив сльозу, яку поштиво витер прапором, а далі, повеселішавши, назвав містера Вопсла «ваша честь» і попросив дозволу потиснути йому руку. Містер Вопсл простяг долоню з належною гідністю і зараз же опинився затиснутим у курному кутку, оскільки решта дійових осіб заходилась танцювати матроський танець. Ось із цього кутка, оглядаючи невдоволеним оком публіку, він і помітив мене.

Другим номером ішла нова комічна різдвяна пантоміма, у вступній сцені якої я, собі на прикрість, розпізнав містера Вопсла з обличчям, що аж світилося від фосфору: вдягнений у червоне вовняне трико, з кучмою червоних торочок замість волосся, він в, якійсь подобі печери кував громи й страшенно злякався, коли з'явився додому його хазяїн-велетень (до речі, дуже охриплий). Невдовзі, однак, він задемонстрував себе достойнішим чином. Геній Юного Кохання, опинившись у скруті - через жорсто-

кість і нетямущість фермера, котрий, щоб досадити доччиному обранцеві, заліз у лантух з-під борошна і в такому вигляді з другого поверху звалився йому на голову,- вдався по допомогу до мудрого Чарівника, і коли цей Чарівник вигулькнув досить нетвердою ходою з підземелля явно після втомної дороги, виявилось, що це не хто, як містер Вовсл у високому капелюсі і з грубенькою книжкою чорної магії під пахвою. Оскільки діяльність цього Чарівника на землі обмежувалась в основному тим, що до нього зверталися, про нього співали, його штовхали, танцювали навкруг і засліплювали його різнокольоровими хлопавками, вільного часу він мав достатньо. І я з немалим подивом побачив, що весь цей вільний час він украй вражено втуплює очі у мій бік.

Розгубленість у погляді містера Вовсла щодалі дужчала, здавалося, чим напруженіше пробує він щось з'ясувати, тим більше плутається, і я просто збагнути не міг, у чому тут річ. Я думав про це ще довго після того, як він знявся до хмар у великому футлярі з-під годинника, і все так само нічого не розумів. Іще й через годину я думав про це, коли, вийшовши з театру, побачив, що він чекає мене біля під'їзду.

- Як ся маєте? - привітав я його й потис руку, після чого ми рушили вулицею.- Ви, я бачив, мене помітили.

- Помітив вас, містере Піп? - відказав він.- Звичайно ж, я вас помітив. Але хто там був ще?

- Хто ще?

- Це страшенно дивно,- сказав містер Вовсл, і на обличчі у нього знову з'явився розгублений вираз,- але я міг би поклястися, що то він.

Стривожившись, я попросив містера Вовсла пояснити, що він має на думці.

- Я от не знаю, чи звернув би на нього увагу, якби вас

не було,- сказав містер Вопсл усе так само розгублено,- але думаю, що, мабуть-таки, звернув би.

Я мимоволі оглянувся на всі боки, як уже звик робити дорогою додому,- бо від цієї загадкової мови мене обсіпало морозом.

- О ні, його близько не може бути,- сказав містер Вопсл.- Він вийшов ще до кінця вистави, я бачив.

Небезпідставно припускаючи, що за мною стежать, я запідозрив навіть цього бідолашного актора. Я подумав, а чи не заманюють мене в пастку, щоб вивідати щось? Тим-то я тільки глянув на нього, коли ми йшли разом далі, але нічого не сказав.

- Мені чомусь здалося, що ви прийшли з ним, містере Піп, та потім я побачив, що вам і невтямки, хто то сидить за вами, немов привид.

У мене знов мороз пробіг поза шкурою, хоч я таки не озвався, адже цілком могло бути, що цими натяками хотіли витягти у мене згадку про Провіса. Але що сам Провіс не міг бути в театрі - я ні на хвилику не сумнівався.

- Я бачу, ви не розумієте, містере Піп. Справді. Бо ж таки це дивовижно! Ви ледве чи й повірите, коли я вам зараз скажу. Я б і сам ледве чи повірив, якби почув від вас.

- Справді?

- А й справді. Ви, містере Піп, пам'ятаєте той давній різдвяний вечір, коли ви були ще дитиною, і я обідав у Гардзкері, і до вас прийшли солдати полагодити пару наручників?

- Пам'ятаю дуже добре.

- А пам'ятаєте, як потім була погоня за двома втікачами, і як ми брали в ній участь, і як Гарджері посадив вас на плечі, і як я біг попереду, а ви насилу встигали за мною?

- Пам'ятаю все це дуже добре.- Йому й не уявити, як міцно запам'ятались мені всі ці деталі,- за винятком, звісно, останньої.

- І пам'ятаєте, як ми надбігли, а вони двоє билися в рові, і один страшенно віддухопелив другого й розтовк йому все обличчя?

- Я бачу все це, як сьогодні.

- І потім солдати запалили смолоскипи й поставали навколо тих двох, а ми пішли за ними через чорні болота, щоб до кінця все роздивитися, і світло смолоскипів падало на їхні обличчя - на цьому я особливо наголошую, світло смолоскипів падало на їхні обличчя,- а оточувало нас кільце непроглядного мороку?

- Так,- сказав я.- Я все це пам'ятаю.

- Так ото один з тих двох в'язнів сидів сьогодні за вами. Я розпізнав його ззаду вас.

«Спокійно!» - подумав я собі й спитав:

- А котрий же з них це був, як вам здалося?

- Той, що з розтовченим обличчям,- ту ж мить відповів він,- і я можу поклястися, що впізнав його! Що довше я про це думаю, то стаю більш певний.

- Дуже дивно,- відповів я, силкуючись вдати, ніби його розповідь не аж надто мене зацікавила.- Справді дуже дивно!

І не переказати, як я стривожився від цієї нашої розмови, як я вжахнувся, коли збагнув, що позад мене, «немов привид», сидів Компесон. Бо якщо за весь цей час, що ми переховували Мегвіча, я й мав кілька хвилин, не обтяжених думками про Компесона, то це саме тоді, коли він був у мене за спиною; і усвідомлювати, що після стількох моїх застережних заходів мене таки застукано зненацька, було однаково, якби я, щоб відгородитись від нього, замкнув за собою одні по одних сотню дверей, а

тоді раптом виявив його поруч. І прийшов він до театру, безперечно, лише через мене, а це означало, що хоч і не було якихось видимих ознак небезпеки, вона чигала на мене невідступно.

Я став про дещо розпитувати містера Вопсла. Коли цей чоловік увійшов? Цього він не міг сказати - спершу він побачив мене, а вже тоді за мною і його. І розпізнав він його не зразу, хоч із самого початку підсвідомо відчував, що цей чоловік має якесь відношення до мене і до тих часів, коли я малим жив у селі. Як він був одягнений? Пристойно, але нічого такого особливого; здається, у чорному костюмі. Чи обличчя його було спотворене шрамом? Ні, начебто ні. Я теж так гадав, бо хоч заклопотаний своїми думками, я й не приглядався до тих, хто був ззаду мене, усе-таки шрам, певне, привернув би мою увагу.

Коли містер Вопсл розповів мені все, що спромігся пригадати, а я з нього витягти, і коли я почастивав його легкою перекускою після такого втомливого вечора, ми розпрощалися. Поки я дістався до Темплу, була вже майже година ночі, і ворота стояли замкнені на ніч. Ані коли я ввійшов у ворота, ані коли підходив до будинку, нікого поблизу мене не було.

Герберт якраз був удома, і, посідавши біля вогню, ми почали серйозно радитись. Але зробити ми могли лиш одне: повідомити Вемміка про сьогоднішню мою пригоду й нагадати, що чекаємо його вказівок. Щоб не пошкодити йому надто частими відвідинами Замку, я вирішив сповістити його листовно. Написав я листа ще до того, як лягти, і зразу ж вийшов і відправив, і знову ніде навколо нікого не було. Ми з Гербертом погодились, що нам тільки й залишається бути дуже обережними. І ми й справді стали берегтися ще більше, ніж перше, наскільки це було

можливо - я, наприклад, взагалі не показувався перед Чі-нксовою затокою, хіба що пропливаючи повз неї човном, але й тоді на берег Вітрякового ставка я дивився анітрохи не уважніше, ніж на інші довколишні об'єкти.

Розділ 48

Друга з двох зустрічей, про які я згадав у попередньому розділі, сталася десь так за тиждень після першої. Я знову залишив човна на пристані нижче Лондонського мосту; до смерку було ще з годину і, не вирішивши поки що, де пообідати, я вийшов на Чіпсайд і прогулювався вулицею, найнеприкаяніший серед усіх цих заклопотаних перехожих, коли раптом ззаду на плече мені лягла чиясь важка рука. Виявилось, що це рука містера Джеггера,- він узяв мене під лікоть.

- Якщо ми в тому самому напрямі, Піпе, то можемо й разом пройтися. Ви куди саме прямуєте?

- Та, мабуть, до Темплу,- відповів я.

- А ви що, не знаєте? - спитав містер Джеггерс.

- Та як вам сказати,- відповів я, радий, що хоч цього разу його допит не збентежив мене.- Не знаю, бо ще не надумав.

- Але ви збираєтесь обідати? - спитав містер Джеггерс.- Цього вже ви, гадаю, не заперечуватимете?

- Ні, не заперечуватиму,- відказав я.

- А вас нікуди не запрошено?

- І цього не заперечуватиму.

- В такому разі,- сказав містер Джеггерс,- ходімо на обід до мене.

Я вже хотів під якимсь приводом відмовитись, коли він додав:

- Веммік теж прийде.

Тоді я свою відмову змінив на згоду - ті перші слова, що я промовив, підходили й на одне, і на друге,- і, пройшовши ще трохи Чіпсайдом, ми звернули на Літл-Брі-

тен, тимчасом як у вітринах крамниць уже спалахувало яскраве світло, а ліхтарники, насилу знаходячи серед вуличної тисняви, де примістити свої драбинки, стрибали вгору й униз, бігали взад і вперед, запалюючи у передвечірньому тумані більше червоних очиць, аніж було білих очиць від очеретяної свічки на сповненій примар стіні мого номера в «Гаммамзі».

У конторі на Літл-Брітен тривали звичайні роботи, що завершували діловий день: писано листи, мито руки, гашено свічки, замикано касу. Поки я нудився в кабінеті містера Джеггерса, у зблисках і спадах полум'я з каміна мені привиділося, ніби зліпки з полиці завели зі мною якусь диявольську гру в піжмурки, а дві грубі конторські свічки, що тьмяно освітлювали містера Джеггерса, заклопотаного у кутку писанням листів, в опливах воску здавалися загорнутими у брудні поховальні савани, наче в пам'ять про повішених клієнтів.

На Джеррард-стріт ми вирушили втрьох найманою каретою, і відразу ж, як туди прибули, нам подали обід. У цьому домі я, звичайно, не дозволив би собі й найвіддаленішого натяку на Веммікові волвортські почуття, але був не від того, щоб часом помітити на собі його дружній погляд. Та ба! Він якщо й підводив очі від столу, то тільки на містера Джеггерса, а до мене озивався так сухо й стримано, немов на світі жило двоє близнюків Вемміків і присутній був якраз не той, котрого я потребував.

- Ви переслали містерові Піпу записку міс Гевішем, Вемміку? - спитав містер Джеггерс, тільки ми сіли за стіл.

- Ні, сер,- відповів Веммік,- я саме лаштувався це зробити, коли ви привели містера Піпа в контору. Ось вона.- І він простяг записку - але не мені, а своєму патронові.

- Тут усього два рядки,- сказав містер Джеггерс, передаючи записку мені.- Міс Гевішем послала її через мене,

бо вона не знала вашої нової адреси. Вона каже, що хоче побачитися з вами в тій невеличкій справі, про яку ви з нею говорили. Ви поїдете?

- Поїду,- відповів я, глянувши на записку, зміст якої містер Джеггерс виклав цілком точно.

- І коли ви думаєте поїхати?

- Я тут зв'язаний деякими обставинами,- сказав я, кидуючи погляд на Вемміка, що запихав рибу в поштову скриньку,- і не зовсім вільний з часом. Але думаю, що зразу й поїду.

- А якщо містер Піп збирається їхати зразу,- звернувся Веммік до містера Джеггерса,- то йому, очевидно, і відповідь нічого писати.

Добачивши в цих словах натяк, що краще не баритись, я вирішив поїхати вже завтра, і так і сказав. Веммік вихилив чарку вина і з похмуро-задоволеним виглядом подивився - але зовсім не на мене, а на містера Джеггерса.

- Отже, Піпе, наш друг Павук,- промовив містер Джеггерс,- розіграв свої карти. Він-таки зірвав банк.

Найбільше, що я міг зробити,- це кивнути на знак згоди.

- Х-ха! Промітний молодик - як на свій лад, звичайно,- але, може, не все так вийде, як він ладнає. Кінець кінцем дужчий виграє, а тут якраз і невідомо, хто з них дужчий. Якщо він дійде до того, щоб битися з нею...

- Невже ви серйозно думаєте,- урвав його я, відчуваючи, як у мене пашать і обличчя, і серце,- що він аж настільки підлий, містере Джеггерс?

- Я цього не тверджу, Піпе. Я тільки умовно кажу. Якщо він дійде до того, щоб битися з нею, то, можливо, сила виявиться на його боці. Але якщо вони поміряються розумовими здібностями, перевага, безперечно, буде не

на його боці. Важко гадати, чим скінчить цей тип за таких обставин, коли однаково ймовірні обидва результати.

- А які саме, ви не скажете?

- Такий тип, як наш друг Павук,- зауважив містер Джеггерс,- або б'ється, або плазує. Він може плазувати й гарчати або плазувати й не гарчати, але він неодмінно або б'ється, або плазує. Спитайте у Вемміка, яка його думка з цього приводу.

- Або б'ється, або плазує,- сказав Веммік, звертаючись знову ж таки не до мене.

- Отож вип'ємо за місіс Бентлі Драмл,- промовив містер Джеггерс, беручи з обертової етажерки карафку добірного вина й наливаючи нам і собі,- і нехай питання про верховну владу розв'яжеться на користь леді! Щоб вийшло на користь і леді, і джентльмена, такого повік не може бути. Але ж, Моллі, Моллі, Моллі, Моллі, яка ви невіpravна сьогодні!

Економка цю мить була поряд нього - ставила на стіл якусь страву. Випустивши її з рук, вона відступила на крок-два і щось розгублено пробурмотіла на своє виправдання. І от увагу мою привернуло те, як заворушились у неї пальці.

- Що сталося? - спитав містер Джеггерс.

- Нічого,- відказав я.- Просто тема цієї розмови не надто мені приємна.

Пальці її ворушились так, як ото коли плетуть. Вона стояла, дивлячись на свого господаря, не впевнена, чи може відійти, чи він щось їй ще скаже й покличе назад, якщо вона піде. Погляд її був дуже напружений. Та я ж зовсім недавно, в такий пам'ятний для мене день бачив точнісінько такі самі очі й руки!

Господар відпустив її, і вона безгучно вийшла з кі-

мнати. Але вона й далі стояла перед моїм зором так виразно, наче зовсім і не виходила. Я дивився на ці руки, на ці очі, на ці виткі коси, і бачив поруч добре мені знайомі інші руки, інші очі, інші коси, і уявляв собі, якими вони стануть після двадцяти років виснажливого життя з таким тварюкою-чоловіком. І знову я дивився на руки й очі економки і пригадав, яке нез'ясовне почуття охопило мене, коли я - не сам - востаннє проходив занехаяним садком і потім через покинуту броварню. Я пригадав, як пережив те саме почуття, побачивши обличчя, звернене до мене, і руку, помахом якої мене кликано з віконечка дилжанса, і як воно знов ожило в мені й осліпило, немов блискавка, коли я проїздив каретою - також не сам - і на нас серед темної вулиці раптом упало світло газового ліхтаря. Я пригадав, як недавно в театрі досить було однієї ланки в ланцюгу спогадів, щоб розпізнати мерзотника, і зрозумів, що тепер, завдяки такій самій, відсутній раніше ланці, у мене теж усе прояснилося, коли враз перекинувся місток від імені Естелли до цих пальців, що ворушилися так, наче плели, і до цих пильно зосереджених очей. І я відчув з абсолютною певністю, що ця жінка - Естеллина матір.

Містер Джеггерс бачив мене разом з Естеллою, і напевно, щоб для нього лишилися таємницею мої почуття, яких я й не збирався приховувати. Він кивнув головою, коли я сказав, що тема нашої розмови не надто мені приємна, поплескав мене по плечах, налив усім вина і знов заходився їсти.

Після цього економка показувалась тільки двічі і на короткий час, і щоразу містер Джеггерс обходився з нею досить суворо. Але руки у неї були - Естеллині руки, і очі її були - Естеллині очі, і хоч би вона ще й сотню разів зайшла, це й на крихту ані зміцнило б, ані похитнуло моєї

впевненості.

Вечір тягся нудно. Веммік вихиляв своє вино, коли йому наливали, з таким діловим виглядом, як, певне, й свою платню отримував, коли йому її вручали, а погляд його був невідривно втуплений у патрона, засвідчуючи постійну готовність бути підданим допитові. Що ж до вина, то Веммікова поштова скринька споживала його в не меншій кількості (і так само байдужно), ніж усяка інша поштова скринька приймає листів. З мого погляду, це весь час був зовсім не той близнюк, він тільки зовнішністю нагадував волвортського Вемміка.

Розпрощались ми рано і вийшли вдвох. Уже коли ми намацували свої капелюхи серед Джеггерсового завалля чобіт, я відчув, що потрібний мені близнюк ось-ось живе, і не пройшли ми й десятка кроків по Джеррард-стріт у напрямку Волворту, як я переконався, що йду руч об руч з потрібним близнюком, а той другий устиг розчинитись у вечірньому присмерку.

- Нарешті вже! - озвався Веммік.- Дивовижний він чоловік, іншого такого й не знайдеш, але, обідаючи у нього, мусиш засупонювати себе по саму зав'язку, тоді як мені обід більше смакує, коли я у розсупоненому стані.

На мою думку, він висловився дуже слушно, і я так йому й сказав.

- Нікому, крім вас, я й не говорив би цього,- зазначив Веммік.- Я знаю, що сказане між нами далі не піде.

Я поцікавився у нього, чи він коли-небудь бачив названу дочку міс Гевішем, нинішню місіс Бентлі Драмл. Він відповів, що ні. Щоб уникнути надто різкого переходу, я тоді заговорив про Старого й міс Скіффінс. Він зробив хитрувату міну, коли я згадав міс Скіффінс, і зупинився серед вулиці висякати носа, стріпнувши головою й розгорнувши хустинку не без прихованого самовдоволен-

ня.

- Пригадуєте, Вемміку,- сказав я,- ви мені радили - ще до того, як я побував у домі в містера Джеггерса,- звернути увагу на його економку?

- Невже? - відказав він.- Ах, таки й справді. Хай йому чорт! - додав він похмуро.- Звісно, що радив. Виявляється, я ще не повністю розсупонився.

- І ви назвали її диким приборканим звіром?

- А як би ви її назвали?

- Точнісінько так само. Але от як її містер Джеггерс приборкав?

- Це його секрет. Вона у нього вже багато років.

- Мені хотілося б почути її історію. З певних причин вона мене дуже цікавить. Ви ж можете не сумніватись, що сказане між нами далі не піде.

- Та, як на правду, то я не знаю її історії,- відказав Веммік.- Тобто я знаю не все. Але те, що я знаю, я вам розповім. Звичайно, це ми з вами розмовляємо як суто приватні особи.

- Певна річ.

- Десятків два років тому цю жінку судили в кримінальному суді за вбивство і виправдали. Замолоду вона була красуня, і здається, має в собі домішку циганської крові. В усякому разі, тоді кров у неї була досить гаряча, як можна гадати.

- Але ж її виправдали.

- Оборонцем у неї був містер Джеггерс,- мовив далі Веммік, значливо глянувши на мене,- і він провів справу напрочуд майстерно. Справа здавалась безнадійною, та й він тоді лише починав кар'єру, але йому вдалося повернути все так, що це викликало загальне захоплення - власне, з тих часів він і прославився. Він день у день стримів у поліційному суді, протестуючи навіть проти поперед-

нього ув'язнення, а на судовому процесі, коли сам не міг виступати, радив адвокатові, що треба говорити,- всі чудово це бачили. Жертвою вбивства була жінка, на добрих десять років старша за цю і куди як кремезніша та й узагалі дужча. Причина - ревності. Вони обидві були волоцюжки, і ця з Джеррард-стріт дуже молодою вийшла за якогось волоцюгу - жила з ним, як то говорить, на віру,- і ревнива була до сказу. Жертву - по літах вона, очевидно, більше підходила тому чоловікові - знайшли мертвою в клуні поблизу Гаунслоу-Гіта. Між ними сталася сварка й, мабуть, бійка. Жертва вся була в синцях, гулях та подряпинах, і кінець кінцем її схопили за горло й задушили. Підозра ні на кого не могла впасти, крім цієї жінки, і ось містер Джеггерс побудував оборону на тому, що їй просто не по силі було б це зробити. І вже будьте певні,- додав Веммік, торкаючись мого рукава,- що тоді він і не натякав, як тепер, які в неї дужі руки.

(Якось я був розповів Веммікові, що раз під час обіду він примусив її показати гостям свої зап'ястки.)

- Отож, сер,- мовив далі Веммік,- випадково так вийшло - чисто випадково, розумієте,- що, опинившись під арештом, ця жінка весь час мала на собі дуже вміло підібрану одягу, завдяки чому здавалась куди тендітнішою, ніж насправді; особливо ж рукави були прикметні - від них було таке враження, наче руки її зовсім тоненькі. На тілі в неї виявили всього один-два синці - для волоцюжки річ звичайна,- але долоні з тильного боку вона мала подряпані, і питання стояло, чи це не від нігтів. Так-от містер Джеггерс довів, що вона продиралася через зарості ожини, які до обличчя їй не сягали, але не могли не зранити її рук; на шкірі у неї справді знайшли колючки, подані опісля судові як речові докази, до того ж у тих заростях при огляді познаходили й надламані гілки, маленькі

клаптики від її сукні та де-не-де цяточки крові. Проте найсміливіший його аргумент був ось який. Щоб довести її ревнощі, висувалося нібито обгрунтоване припущення, що приблизно в той самий час, коли сталося вбивство, вона на злість своєму чоловікові у нестямі позбавила життя їхню трилітню дитину. Містер Джеггерс повернув це ось в який спосіб. «Ми твердимо, що це сліди не нігтів, а колючок ожини, і показуємо вам ці колючки. Ви твердите, що це сліди нігтів, і висуваєте гіпотезу, що вона забила власне дитя. Але в такому разі ви повинні погодитись і на всі висновки, що випливають з цієї гіпотези. Коли на те пішло, то вона могла вбити свою дитину, а дитина, чіпляючись за неї, могла подряпати їй руки. Але що з цього? Ви ж розглядаєте не справу про вбивство дитини, то вже була б зовсім інша історія. А що стосується даної справи, то якщо ви наполягаєте на тому, що це такі подряпини від нігтів, очевидно, у вас є якесь пояснення цього, припустивши заради суперечки, що ви їх не вигадали?» Коротше кажучи, сер,- докінчив Веммік,- містер Джеггерс так забив баки присяжним, що ті визнали її невинною.

- І відтоді вона служить у нього?

- Так,- сказав Веммік.- Але тут ще одне: вона пішла до нього на службу зразу ж, як її виправдали, і вже такою приборканою, як нині. Щодо її обов'язків, то вона за цей час дечого навчилася, однак приборканою вона була з самого початку.

- А ви не пам'ятаєте, якої статі була дитина?

- Кажуть, дівчинка.

- Більше ви нічого не маєте мені сьогодні сказати?

- Більше нічого. Вашого листа я отримав і знищив. А більше нічого.

Ми щиро побажали один одному на добраніч, і я пі-

шов додому, обтяжений новими думками, хоч так і не звільнився від тягаря тих, які обсідали мене давніше.

Розділ 49

Ранковим диліжансом я виїхав до Сатіс-Гаусу, взявши в кишеню записку міс Гевішем,- на випадок, якщо вона у своїй химерності висловить подив, чого я став туди учащати. Але на половині дороги я зліз біля заїзду, що так і називався «Напівдорозі», поснідав там і далі вже пройшов пішки, маючи намір прибути в місто непомітно, малолюдними загумінками, і так само й покинути його.

Найсвітліша денна пора вже минула, коли я проходив тихими лункими дворами поза Головною вулицею. Глушина довколишніх руїн давнього монастиря, де колись стояли трапезні й шуміли сади і де міцні ще стіни стали підпорами простацьким повіткам та стайням, була ледве чи менш німотною, ніж самі ченці в могилах. А соборний передзвін ніколи ще не здавався мені таким сумним і далеким, як тепер, коли я поспішав пройти, не привернувши нічиєї уваги; звуки старовинного органа звучали для мене як траурна музика, і граки, кружляючи біля сірої дзвіниці та погойдуючись на голому вітті високих дерев монастирського садка, неначе гукали мені, що все тут змінилося і що Естелла вже більш ніколи сюди не вернеться.

Хвіртку відімкнула літня жінка, яку я бачив і раніше,- одна із служниць, що мешкали у флігелі за двориком. У темному коридорі, як і колись, стояла запалена свічка, і я взяв її й сам піднявся сходами. Міс Гевішем була не у своїй кімнаті, а в більшій, через площадинку. Оскільки на мій стукіт вона не озвалась, я заглянув у двері й побачив її на обшарпаному кріслі біля самого каміна, задумливо втупленою у напівпригаслий вогонь.

Я, як уже не раз бувало, увійшов і став при каміні, де міс Гевішем, підвівши погляд, зразу б мене побачила. Вона здавалась такою страшенно самотньою, що я пройнявся б до неї жалем, навіть якби вона зумисне заподіяла мені шкоду ще й більшу за ту, в якій я міг її звинуватити. Коли я так стояв, співчутливо дивлячись на неї і думаючи, що ось тепер і я став часткою руїни цього знедоленого дому, погляд її зупинився на мені. Вона здригнулась і тихо промовила:

- Це справді ти?

- Так, це я, Піп. Містер Джеггерс учора передав мені вашу записку, і я зразу ж приїхав.

- Дякую тобі. Дякую.

Я підсунув до каміна друге таке саме обшарпане крісло і, сівши, зауважив якийсь незвичайний вираз на її обличчі - так наче острах переді мною.

- Я хочу,- сказала вона,- вернутись до того питання, про яке ти згадував останнього разу, і показати тобі, що я не зовсім скам'яніла серцем. Але, може, ти вже ніколи тепер не повіриш, що в мені лишилися якісь людські риси?

Коли я промовив щось заспокійливе, вона простягла вперед тремтячу праву руку, немов хотіла доторкнутись до мене, але зараз же й відсмикнула, перше ніж я встиг зрозуміти її намір і якось до нього поставитись.

- Ти тоді говорив про свого друга, що, мовляв, ти можеш підказати мені, як зробити щось добре й корисне. Щось таке, що ти дуже хотів би, щоб воно було зроблено, так?

- Ще й як дуже хотів би!

- То що ж це таке?

Я став розповідати їй історію потаємної своєї причетності до долі Герберта. Не багато я й сказав, як відчув з її

вигляду, що вона не стільки вслухається в мої слова, як радше думає про мене. Здається, так і було, бо коли я перестав говорити, минула ціла хвилина, поки вона це помітила.

- Ти чому змовк? - спитала вона знову з таким виразом, наче боїться мене.- Я тобі така осоружна, що ти й розмовляти зі мною не хочеш?

- Ні, ні,- відповів я,- як вам таке спало на думку, міс Гевішем! Я перестав говорити, бо подумав, що ви не слухаєте мене.

- Мабуть, таки правда,- озвалась вона, прикладаючи руку до голови.- Почни-но знову, а я дивитимусь на щось інше. Зараз. Ну, тепер і говори.

Вона сперлась рукою на костур з рішучим виглядом, який часом з'являвся у неї, і втупилась у вогонь, немов силуючи себе уважно слухати. Я ще раз пояснив їй і сказав, що сподівався внести решту пайки з власних коштів, але тепер такої змоги, на жаль, уже нема. Докладніше пояснити цього я не можу (нагадав я їй), оскільки це таємниця іншої людини.

- Ага! - сказала вона, киваючи головою, але не переводячи погляду на мене.- І скільки ж треба грошей для завершення справи?

Сума була така велика, що я аж боявся її назвати.

- Дев'ятсот фунтів.

- Якщо я дам тобі гроші на цю мету, ти збережеш мою таємницю так само, як зберігаєш свою?

- Збережу так само певно.

- І тобі полегшає на душі?

- Значно полегшає.

- А тепер ти дуже нещасний?

Вона запитала це, усе ще не дивлячись на мене, але з якоюсь незвичайною лагідністю. Я не зміг відразу від-

повісти - голос мене зрадив. Вона поклала ліву долоню на головку костура і тихо прихилилась до руки чолом.

- Я далеко не щасливий, міс Гевішем. Але у мене є й інші причини для гризоти, не тільки ті, про які ви знаєте. Це пов'язано з тією таємницею, про яку я говорив.

За хвилину вона підвела голову й знов задивилась на вогонь.

- З твого боку це так великодушно - сказати, що ти нещасний і з інших причин. Але ти не вигадуєш?

- Де вже тут вигадувати!

- І я можу допомогти тобі, Піпе, тільки тим, що допомагаю твоєму другові? Вважай, що це вже зроблено, але хіба для тебе самого я нічого не можу зробити?

- Ні, нічого. Дякую вам, що ви це спитали. І ще більше дякую за тон, яким ви спитали. Але ні, нічого.

Незабаром вона підвелася й розглянулася по порожній кімнаті, шукаючи, чим і на чому написати. Що нічого такого не знайшлося, вона дістала з кишені жовті таблички слонової кості, оправлені потьмянілим золотом, і написала на них кілька слів олівцем у потьмянілій золотій оправі, що висів у неї на шиї.

- Ти й тепер у добрих стосунках з містером Джеггерсом?

- Так. Оце щойно вчора я у нього обідав.

- Ось доручення, на основі його він сплатить тобі гроші, які ти маєш використати в інтересах свого друга. Я тут не тримаю грошей, але якщо ти волієш, щоб містер Джеггерс не знав про цю операцію, я сама перекажу їх тобі.

- Дякую вам, міс Гевішем. Мені буде цілком зручно отримати гроші у нього в конторі.

Вона прочитала написане; все там було сказано ясно й чітко, так, щоб не виникло й найменшої підозри в то-

му, що я можу вжити ці гроші з корисливими цілями. Я взяв таблички з її тремтливих рук, і вони затремтіли ще більше, коли вона зняла з шиї ланцюжок із олівцем і теж віддала мені. За весь цей час вона не глянула на мене й разу.

- На першій табличці стоїть моє ім'я. Якщо ти коли-небудь зможеш написати під цим ім'ям: «Я її прощаю», хоч би й тоді, коли мої кістки вже стануть тліном,- зроби це, будь ласка.

- Ох, міс Гевішем, я й зараз це можу зробити,- відказав я.- Скільки тих прикрих помилок у житті! Я ж і сам був сліпим і невдячним, і потребую прощення та доброї поради, і мені зовсім не випадає мати гнів на вас.

Тільки тепер вона перевела на мене погляд і, на мій подив,- ба навіть жах - упала навколішки біля моїх ніг і простягла до мене складені руки чи не так само, напевне, як і тоді, коли її бідне серце було ще молоде, й незра-не-не, й чисте, і вона, стоячи обік матері, простягала їх до неба.

Приголомшливо було бачити, як вона, сива й знеможена, уклякла біля моїх ніг. Я благав її підвестися, підхопив під пахви, щоб допомогти їй встати, але вона тільки стискала мою руку, припадала до неї й плакала. Ніколи я ще не бачив, щоб вона зронила бодай сльозинку, і тепер мовчки схилився над нею, сподіваючись, що цей струс дасть їй полегкість. Вона вже й не стояла на колінах, а простерлася долі.

- О! - вигукнула вона, поійнята розпачем.- Що я наробила! Що я наробила!

- Коли ви, міс Гевішем, маєте на увазі, якої завдали мені шкоди, то я вам відповім. Шкода зовсім невелика. Я б однаково її покохав... А вона вже одружена?

- Так.

Але зайве було запитувати: нова занехаяність, що з'явилась у цьому й без того занехаяному домі, сама про це свідчила.

- Що я наробила! - Вона заламувала руки, шарпала своє сиве волосся і знов і знов вигукувала: - Що я наробила! Що я наробила!

Я не знав, як їй відповісти, чим її втішити. Я чудово розумів, наскільки тяжко вона завинила, коли, піддавшись почуттю лютої помсти, смертельної образи, зраненої гордості, скалічила вразливу дитячу душу. Але так само я розумів і те, що, відгородившись від денного світла, вона відгородилась від незмірно більшого; що, прирікши себе на затвірництво, вона зреклася тим самим тисячі природних цілющих впливів; що, заглибившись у самотні думи, вона надвередилась розумом, як то завжди було, і буде, і не може не бути з кожним, хто чинить наспроти усталеного ладу творця. І чи ж міг я не співчувати їй, коли бачив, як вона сама себе скарала, перетворившись на каліку, ставши зовсім безпорадною на цій землі, де їй суджено було жити, віддавшись до решти марнославної скорботі, як інші віддаються марнославної покуті, смиренню, самозневазі чи яким там ще проявам страхітливого марнославства, що прокляттям тяжіють над людьми?

- Поки ти не заговорив з нею того дня, поки я не побачила в тобі, як у дзеркалі, те, що сама колись пережила, я не усвідомлювала, що наробила. Що я наробила! Що я наробила!

І так знову й знову - двадцять, п'ятдесят разів - «Що я наробила!»

- Міс Гевішем,- сказав я, коли вона стихла,- не мучтеся сумлінням через мене. Але Естелла - зовсім інша річ, і якщо ви спроможні бодай невеличкою мірою виправи-

ти ту шкоду, яку заподіяли, позбавивши її людяності, то краще це й зробити, аніж цілу вічність оплакувати минуле.

- Так, так, я знаю це. Але, Піпе... соколику мій! - Якесь щире жіноче співчуття забриніло в цих її словах.- Соколику мій! Повір, що спершу, коли вона тут з'явилася, я хотіла тільки врятувати її від такої гіркої долі, як у мене. Спершу я нічого іншого й не хотіла.

- Що ж,- сказав я,- можливо, так і було.

- Але як вона, підростаючи, ставала дедалі гарнішою, я крок за кроком почала її псувати - похвальбами, і коштовностями, і повчаннями, і своїм виглядом, що повсякчас був для неї пересторогою й наочним прикладом,- усім цим я викрала у неї серце й дала натомість льодину.

- Краще було залишити їй звичайне людське серце,- не стримався я, щоб не сказати,- і хай би воно сплигло кров'ю або й розбилося.

Якусь часину міс Гевішем дивилась на мене безтямними очима, а тоді заголосила знову: «Що я наробила!»

- Якби ти знав усе моє життя,- простогнала вона,- ти б краще мене зрозумів і, може, пожалів би.

- Міс Гевішем,- відповів я по змозі обережніш,- повірте, що я знаю ваше життя, і давно знаю, ще відтоді, як уперше виїхав звідси. Я від щирого серця співчуваю вам і хочу вірити, що розумію ваші переживання і все, до чого вони призвели. Але те, що сталося між нами, чи не дає мені права запитати у вас одну річ, яка стосується Естелли? Не теперішньої Естелли, а тієї, якою вона була тоді, коли тут з'явилася?

Міс Гевішем сиділа на підлозі, ліктями впираючись на обшарпане крісло, а головою схиляючись на долоні. Почувши мої слова, вона підвела на мене погляд і сказала:

- Запитуй.

- Хто батьки Естелли?

Вона похитала головою.

- Ви не знаєте?

Вона знов похитала головою.

- Але привіз її сюди чи прислав - містер Джеггерс?

- Він привіз її.

- А ви не розкажете мені, як це сталося?

Вона заговорила пошепки й з осторогою:

- Я вже прожила замкненою у цих кімнатах довший час (скільки саме - не можу сказати, ти ж знаєш, котру годину показують тут годинники), коли повідомила його, що хотіла б узяти якусь маленьку дівчинку, аби виховати її, полюбити і врятувати від моєї долі. Вперше я з ним побачилась, запросивши його сюди, щоб він надав цій оселі її теперішнього вигляду, а раніше, ще поки не покинула світу, я читала про нього в газетах. Він пообіцяв, що нагляне мені таку дівчинку-сирітку. І ось одного вечора він привіз її сюди сонною, і я дала їй ім'я Естелла.

- А якого вона була віку?

- Років два-три. Сама вона про себе нічого не знає, тільки те, що лишилася сиротою і що я взяла її за годованку.

Але я настільки був певний, що та жінка - матір Естелли, що й не потребував якихось доказів. Хоча тепер, як мені здавалося, вже кожному було б ясно, що зв'язок тут явний і прямий.

Чого я ще міг сподіватися від подальшої розмови? Гербертову справу я щасливо залагодив, про Естеллу міс Гевішем розповіла мені все, що знала, я сказав і зробив те, що міг, щоб полегшити тягар на її сумлінні. Не має значення, які ще слова прозвучали поміж нами на прощання,- досить того, що ми розпрощалися.

Уже вечоріло, коли я спустився сходами й вийшов на

свіже повітря. Жінці, яка була відімкнула мені хвіртку, я гукнув, що поки що її не турбуватиму, а піду пройдуся наостанок по садибі. Я мав таке передчуття, що вже ніколи сюди не повернуся, і сутінкова пора якнайкраще відповідала цим прощальним оглядинам.

Повз купу діжок, де я колись давно ступав,- відтоді їх стільки років мочили дощі, що вони в багатьох місцях попрогнивали, а на тих, що були ставма, поробилися болітця та калюжі - я подався до занедбаного садка. Я обійшов його з краю в край, побачив закуток, де ми билися з Гербертом, побачив стежки, по яких ми ходили з Естеллою. Так холодно, так порожньо й понуро було повсюди!

Вертаючись, через дверцята з іржавою клямкою я потрапив із садка до броварні й пройшов її наскрізь. Уже виходячи дверима з протилежного боку - їх тепер нелегко було відчинити, бо дошки відвологли й розбухли, і завіси порозходились, і поріг запліснявів,- я озирнувся. І раптом з разючою силою ожив у мені спогад з дитячих літ і я наче навч побачив, як міс Гевішем бовтається на бантині. Враження до того було гостре, що я так і застиг там, тремтячи всім тілом, аж поки врешті збагнув, що це мені просто привиділося.

Присмеркова гнітючість усього довкола й страхітливе видиво - нехай і короткочасне - сповнили мене неймовірним жахом, коли я виходив на подвір'я перед будинком через ті самі дерев'яні ворота, за якими я колись рвав собі волосся, силкуючись вирвати з серця біль, що завдала мені Естелла. На подвір'ї я постояв, вагаючись, чи покликати служницю з ключима від хвіртки, чи ще раз піднятися нагору й переконатися, що з міс Гевішем нічого не сталося. Я вибрав останній варіант і рушив на другий поверх.

Вона була в тій самій кімнаті, де я її й залишив, і си-

діла спиною до мене на обшарпаному кріслі, зовсім близько до вогню. Але в ту мить, як я втягував назад голову, щоб тихенько причинити двері й піти геть, у повітря шугнув стовп полум'я. І ту ж мить я побачив, як вона з вереском біжить до мене, вся охоплена вогнем, що знявся куди вище за її голову.

На собі я мав шинелю з подвійним каптуром, а в руці куртку з цупкої тканини. Що я шарпонував їх із себе, рвонувсь їй навперейми, збив її з ніг і накинув на неї одягу; що я задля того ж стяг зі столу й широченну скатертину, а разом і всю ту гниль та всіх паразитів у ній; що ми зчепилися на підлозі, мов смертельні вороги, і чим щільніш я її вкривав, тим запекліш вона кричала й пробувала випручатись,- усе це до мене дійшло пізніше, бо тоді я нічого не відчував, не думав і не усвідомлював. Тільки з часом у моїй свідомості стало прояснитися, що ми лежимо на підлозі біля довгого столу і що в задимленому повітрі кружляють вогняні клапти, які ще хвилину тому були її вибляклим весільним убранням.

Потім я оглянувся й побачив, що по підлозі розповзаються сполохані таргани й павуки, а в кімнату захекано вбігають перестрашені служниці. Я й далі притискав її щосили до підлоги, як бранця, що міг би вирватись, і наврог чи тоді розумів навіть те, хто вона, або чому ми зчепилися, або що її охопило полум'я, або що полум'я вже погасло, аж доки побачив, як ті клапти, які колись були її вбранням, позгоравши, падають чорним дощем довкола нас.

Вона була непритомна, і я боявся, щоб ніхто її не ворухнув і навіть не доторкнувся до неї. Послали по лікаря, і поки він прийшов, я все не пускав її, немов у нестямі уявляв собі (так воно, мабуть, і було), що як вона вирветься у мене з рук, вогонь спалахне знову й пожере її всю.

Коли лікар з помічниками підійшов оглянути потерпілу і я підвівся, мене здивувало, що обидві мої руки попечено,- доти я й не відчував ніяких опіків.

Огляд показав, що хоч вона дістала серйозні ушкодження, життю її вони не загрожували; більшу небезпеку становив нервовий шок. За вказівками лікаря постіль її перенесли в цю кімнату й постелили на довгому столі, де якраз було дуже зручно перев'язати їй рани. Коли я побачив її через годину, вона й справді лежала на тому самому місці, по якому колись стукала своїм костуром, приказуючи, що ось тут її й покладуть небіжчицею.

Хоч одяг у неї, як мені сказали, згорів дощенту, вигляд її і досі відстрахував натяком на розладнане весілля: обкутана до самої шиї білою ватою, а зверху вкрита білим простирадлом, вона все ще скидалась на привиддя чогось такого, що було, але безповоротно змінилося.

Від челяді я дізнався, що Естелла в Парижі, і попросив лікаря написати їй з першою ж поштою. Родичів міс Гевішем я узяв на себе, маючи на думці повідомити лише містера Метью Покета, а далі щоб він уже сам вирішував, кого ще сповістити. Я зробив це через Герберта наступного ж дня, коли повернувся до Лондона.

Того вечора вона один час говорила про те, що сталося, досить зібрано, тільки неприродно жваво. Ближче до півночі вона почала забалакуватись, а ще пізніше стала повторювати раз у раз тихим однотонним голосом: «Що я наробила!» А після того: «Коли вона вперше з'явилася, я тільки хотіла врятувати її від такої гіркої долі, як у мене». І далі: «Візьми олівця й напиши під моїм ім'ям: «Я її прощаю!» Вона завжди повторювала ці три речення в тій самій послідовності, тільки часом випускала десь одне слово, але ніколи не додавала замість нього іншого, а переходила до подальших слів.

Оскільки я вже нічим тут не міг допомогти, а вдома на мене чекали клопоти й страхи, про які я не міг забути навіть серед її марень, я вночі вирішив, що виїду вранці якомога раніше: з милію пройду пішки, а за містом сяду в диліжанс. Отож годині о шостій ранку я схилився над нею й торкнувся своїми устами її уст, які й у ту хвилину промовляли: «Візьми олівця й напиши під моїм ім'ям: «Я її прощаю!»»

Розділ 50

Протягом ночі мені разів два-три перев'язували руки, а на світанку перев'язали ще раз. Ліву руку я здорово попик до ліктя і менше - до плеча; вона дуже боліла, бо й полум'я ж було з цього боку, тож я ще радів, що легко відбувся. На правій руці опіків було не так багато, і я навіть міг ворухити пальцями. Цю руку, звичайно, також забинтували, але не так суцільно, як ліву, яку довелося тримати на черезплічнику. І шинелю я міг надягти тільки як пелерину - наопашки, зацібнувши її на шиї. Волосся мені теж осмалило, але голова й лице лишилися цілі.

Герберт, з'їздивши до Геммерсміту на побачення з батьком, вернувся назад і решту дня присвятив доглядові за мною. Дбайливішої за нього няньки годі було й уявити: він з такою терплячістю й ніжністю знімав пов'язки у належні години, змочував у прохолодній рідині, що стояла напоготові, і накладав знову, що я не знав, як йому й дякувати.

Спершу, коли я непорушно лежав на канапі, мені було страшенно важко, та навіть і неможливо відігнати від себе омахи полум'я, хапливе потріскування вогню, ідучий запах горілого. Тільки я задрімаю на хвилину, як тут-таки схоплююсь від крику міс Гевішем і бачу, як вона біжить до мене, а над головою в неї стовп вогню. Витерпіти ці хворобливі марева було куди тяжче, ніж фізичний біль, і Герберт, відчуваючи це, силкувався відвернути мою увагу на щось стороннє.

Про човна ні він, ні я не згадували, але думали про нього обоє. Тим-то ми й уникали цієї теми і погодились між собою - без жодного слова - що треба, щоб мої руки

загоїлись якомога швидше, у межах якихось годин, але ні в якому разі не тижнів.

Коли я побачив Герберта, перше моє запитання, звичайно, було - чи все гаразд над річкою. Герберт відповів ствердно, голос його був спокійний і бадьорий, і більше протягом дня ми цього питання не торкалися. Але коли Герберт надвечір перев'язував мені руки - не так при світлі з вікон, як при відблисках з каміна - він мимохідь сам про це заговорив.

- Вчора ввечері, Генделю, я просидів з Провісом добрих дві години.

- А де ж Клара була?

- Бідолашка! - сказав Герберт.- Вона мусила цілий вечір бігати вгору-вниз через Бурка. Тільки вона за двері, він уже й стукає в підлогу. Хоча, я думаю, що він уже довго не протягне. Ці нескінченні ром з перцем та перець з ромом таки пристукнуть і його самого.

- І тоді ви, Герберте, одружитесь?

- А як же інакше я можу подбати про дорогу мою дівчинку? Поклади руку на спинку канапи, любий, я тут сяду й зніму перев'язку так обережненько, що ти й не помітиш. Але я почав про Провіса. Ти знаєш, Генделю, що він змінюється на краще?

- Я ж казав тобі: коли я бачив його останнього разу, він став якимсь лагіднішим.

- Так, ти казав. І це правда. Вчора ввечері він дуже розбалакався і розповів про себе дещо нове. Пам'ятаєш, як він тут згадав про одну жінку, з якою у нього був великий клопіт, і зразу урвав мову?.. Я тобі зробив боляче?

Я здригнувся, та не від його доторку, а від його слів.

- Я про це забув, Генделю, але тепер, коли ти заговорив, я пригадую.

- Так ото він заходився розповідати про цю пору свого

життя, страшенно похмуру й тяжку. Переказати тобі? Чи зараз це було б зайве для тебе хвилювання?

- Перекажи неодмінно. Все до слова.

Герберт нахилився вперед і пильно глянув на мене, немов моя відповідь здалась йому надміру поквапною.

- У тебе голова не гаряча? - спитав він, доторкаючись долонею до мого чола.

- Зовсім не гаряча,- відповів я.- Любий Герберте, ти краще розкажи, що почув від Провіса.

- Та здається,- почав Герберт.- ...О, ця пов'язка знялась на диво легко, а зараз накладемо нову, прохолодну... Тобі болить, що ти шарпаєшся, бідний мій? Нічого, це скоро пройде... Здається, що то була молода жінка, ревнива і мстива,- мстива, Генделю, аж до крайнього.

- Що це значить - до крайнього?

- Аж до вбивства...Що, занадто холодне на твою рану?

- Ні, я не відчуваю. А як це сталося? І кого вона вбила?

- Та, можливо, того, що вона зробила, й не можна назвати цим страшним словом,- сказав Герберт,- але судили її за це, і оборонцем у неї був містер Джеггерс, і от саме тоді, коли він дуже вдало провів її оборону, про нього й довідався Провіс. Жертвою була інша жінка, набагато сильніша за цю, і між ними дійшло до бійки... в якійсь клуні. Не ясно,- хто розпочав її, хто там чесно бився, хто ні, але чим вона скінчилася - річ безперечна, бо жертву знайдено задушеною.

- І цю жінку визнали винною?

- Ні, її виправдали... Бідний Генделю, я тобі знову зробив боляче?

- Анітрохи, ти так обережно, що обережніш і не можна. Ну, і що ж далі?

- У цієї виправданої жінки була від Провіса мала дитина, яку Провіс палко любив. Звечора, перед тим, як ста-

лася та трагедія, молода жінка на хвилину прийшла до Провіса й поклялася, що вб'є дитину (дитина була у неї) і він більш ніколи її не побачить, а потім зникла... Нарешті цю важчу руку ми впорали, лишається ще права рука, це вже значно легше. Мені вистачить і світла від вогню в каміні, у мене тоді певніші рухи, коли я не так виразно бачу твої опіки... А чи не здається тобі, що в тебе гарячка, любий? Щось ти надто часто дихаєш.

- Може, й справді, Герберте. І та жінка зробила те, чим погрожувала?

- Оце і є найтяжче, що було у Провіса в житті. Так, вона це зробила.

- Тобто він каже, що вона зробила.

- Та звісно, що він, любий мій,- здивовано відказав Герберт, знов нахилиючись уперед, щоб пильніше до мене приглянутись.- Це все я розповідаю з його слів. Більш ні від кого я цього й не чув.

- Так, звичайно.

- Ну, а як він ставився до матері своєї дитини - добре чи погано,- мовив далі Герберт,- то про це Провіс нічого не сказав. У всякому разі, вона років чотири-п'ять ділила з ним знегоди його бурлацького життя, про яке він нам тут розповідав, і він, здається, шкодував її й хотів уберегти від найгіршого. Тим-то, боячись, щоб його не стали допитувати про загиблу дитину, що призвело б до смертного вироку їй, він приховався (хоч і як переживав за дитиною), «ушився,- як він сам каже,- подалі від людських очей» і від судовиків, і на процесі про нього тільки побіжно згадувалось, як про такого собі Абея на ймення, що через нього спалахнули ті ревнощі. А після виправдання вона зникла, і ось так він втратив і дитину, і матір дитини.

- Мене цікавить...

- Хвилиночку, любий, я вже кінчаю. Цей його злий

дух, Компесон, негідник з негідників, знаючи про те, що він приховався від слідства і чому він так зробив, згодом, звісно, скористався цим і шантажував його доти, доки перетворив на слухняне своє знаряддя. Вчора мені стало ясно, що саме за це Провіс найбільше його й ненавидить.

- Мене от цікавить,- сказав я,- і це дуже важливо, Герберте, чи він сказав, коли саме оте сталося?

- Дуже важливо? Стривай-но, зараз я пригадаю. Він сказав ось як: «Років двадцять тому, десь невдовзі після того, як я злигався з Компесоном». Скільки тобі було років, коли ти наткнувся на нього на вашому цвинтарі?

- Років сім.

- Ага. А оте сталося на три-чотири роки раніше, каже він, і ти йому нагадав його трагічно загиблу донечку, яка була приблизно твого віку.

Помовчавши хвилинку, я хапливо сказав:

- Слухай, Герберте, тобі при якому світлі краще мене видно - від вікна чи від каміна?

- Від каміна,- відповів Герберт, знов нахиляючись ближче.

- Подивись на мене.

- Дивлюсь, любий.

- Торкнись мене.

- Торкаюсь, любий.

- Ти не думаєш, що я марю або що у мене з головою негаразд після вчорашнього випадку?

- Н-ні, любий,- відповів Герберт, змірявши мене пильним поглядом.- Ти трохи збуджений, але загалом такий, як завжди.

- Я знаю, що я такий, як завжди. Так ось чоловік, якого ми переховуємо в будинку над річкою,- Естеллин батько.

Розділ 51

Хтозна, задля чого я так ревно силкувався встановити батьків Естелли. Незабаром стане ясно, що я й не ставив перед собою цього питання у більш-менш виразній формі, поки не почув його з уст людини, набагато розсудливішої за мене.

Але після того, як у нас із Гербертом відбулася ця знаменна розмова, я пройнявся гарячковим почуттям, що мені доконче треба дослідити все до кінця, що цього не можна так облишити і що я мушу побачити містера Джеггерса й домогтись від нього правди. Я таки й не знаю, чи то заради Естелли я прагнув це з'ясувати, чи мені хотілося, щоб частка романтичного ореолу, який здавна оточував її в моїх очах, передалася й чоловікові, у порятунку якого я дуже був зацікавлений. Друге, мабуть, було імовірніше.

Та хоч би там як, а мені страшенно кортіло того ж таки вечора майнути на Джеррард-стріт. Стримав мене лише Гербертів аргумент, що через це я можу злягти й виявлюсь ні до чого непридатним, коли, можливо, саме від мене залежатиме безпека нашого втікача. Гербертові довелося безліч разів запевняти мене, що завтра я вже неодмінно піду до містера Джеггерса, поки я нарешті погодився лишитися вдома, вгомонився і дозволив Гербертові опікуватись мною. Наступного дня вранці ми виїшли удвох, і з перехрестя Гілтспер-стріт і Смітфілду Герберт подався до Сіті, а я на Літл-Брітен.

У містера Джеггерса й Вемміка було заведено час від часу проглядати фінансові документи, перевіряти рахунки клієнтів і доводити все в конторі до ладу. В таких ви-

падках Веммік з книгами й паперами переходив до Джеггерсового кабінету, а на його місце сідав котрийсь клерк з верхнього поверху. Побачивши саме в той день такого клерка за Вемміковим столом, я зрозумів, у чому річ, але не пошкодував, що застану їх разом: Веммік на власні вуха переконається, що я нічим не виказав його. Моя поява з перев'язаною рукою й з шинелею наопашки справила сприятливе для мене враження. Хоч я, повернувшись до Лондона, зразу ж написав містерові Джеггерсу коротенький звіт про те, що сталося, тепер я мусив розповісти все детально; завдяки незвичності теми розмова наша вишла не така суха й офіційна і менш подібна до свідчень у суді, аніж то бувало раніше. Поки я описував нещасливу пригоду, містер Джеггерс своїм звичаєм стояв біля каміна. Веммік відхилився на стільці й уважно дивився на мене, руки сховавши в кишені штанів, а перо встромивши у поштову скриньку. Бридотні зліпки, що в моїй уяві були обов'язковим складником тутешніх ділових переговорів, неначе принюхувались, чи не почують і зараз смаленого.

Скінчивши свою розповідь і відповівши на їхні запитання, я дістав розпорядження міс Гевішем про сплату мені дев'ятисот фунтів для Герберта. Очі містера Джеггерса ще глибше затінились бровами, коли я вручив йому таблички, але за хвилику він простяг їх Веммікові, щоб той виписав чек, після чого він його підпише. Під час цієї процедури я дивився на Вемміка, а містер Джеггерс, похитуючись взад-вперед на своїх до блиску начищених чоботях, дивився на мене.

- Мені шкода, Піпе,- сказав він після того, як я сховав у кишеню підписаний чек,- що ми нічого не робимо для вас особисто.

- Міс Гевішем,- відказав я,- була така добра, що спита-

ла, чи не може вона зробити що-небудь для мене, і я відповів: «Ні».

- Кожен сам мусить знати, чого він потребує,- зауважив містер Джеггерс, а Веммікові губи безгучно промовили: «Рухоме майно».

- Я б на вашому місці не сказав їй: «Ні»,- додав містер Джеггерс.- Але кожен має сам знати, чого він потребує.

- Рухомого майна потребує кожен,- озвався Веммік, докірливо глянувши на мене.

Я відчув, що зараз саме пора згадати про те, заради чого я сюди й прийшов, і, обернувшись до містера Джеггерса, сказав:

- Проте з одним проханням я таки звернувся до міс Гевішем. Я попросив її розповісти про свою названу дочку, і вона розповіла мені все, що знала.

- Справді? - зауважив містер Джеггерс, нахилившись подивитись на свої чоботи, а тоді випроставшись.- Х-ха! На місці міс Гевішем я навряд чи робив би це. Але вона краще має знати, що їй треба робити.

- Я знаю про названу дочку міс Гевішем більше, ніж знає сама міс Гевішем. Я знаю, хто її мати.

- Хто її мати?

- Я бачив її матір щойно три дні тому.

- Он як?

- І ви теж її бачили, сер. Ви її бачили навіть вчора й сьогодні.

- Он як?

- Можливо, я знаю про минуле Естелли ще й більше, ніж ви знаєте,- сказав я.- Я знаю й те, хто її батько.

Деяка загадка в русі містера Джеггерса - він занадто добре володів собою, щоб чимось істотнішим себе виказати, але от на секунду мимоволі загаївся,- переконала мене, що йому невідомо, хто батько Естелли. Я й сам так

гадав, знаючи з Провісових слів (у переказі Герберта), що Провіс на час був «ушився від людських очей» і що клієнтом містера Джеггерса він став лише через яких чотири роки, коли йому було не до претензій на батьківство. Хоча раніш я все-таки не міг бути певний щодо незнання містера Джеггерса: ця певність з'явилася тільки тепер.

- Ага! Отже, ви, Піпе, знаєте, хто батько юної леді? - сказав містер Джеггерс.

- Так,- відповів я,- і звать його Провіс... Із Нового Південного Уельсу.

Від цих слів навіть містер Джеггерс здригнувся. Це було ледь-ледь помітно, він зразу ж стримав себе й узяв у руки, але все-таки він здригнувся, хоч і вдавав, немов то він так шарпливо дістає хустинку з кишені. Як сприйняв мої слова Веммік - я не можу сказати, бо в ту хвилину боявся й глянути в його бік, щоб містер Джеггерс своїм гострим оком не помітив, що ми з Вемміком спілкуємось у нього за спиною.

- І на підставі чого Провіс це твердить, Піпе? - украй холодно спитав містер Джеггерс, тримаючи хустинку на півдорозі до носа.

- Він цього не твердить і ніколи не твердив,- сказав я,- він нічого не знає про свою дочку, не знає навіть, чи вона жива.

Цього разу всемогутня хустинка не спрацювала. Моя відповідь була для містера Джеггерса така несподівана, що він, не довершивши звичайного свого ритуалу, сховав хустинку назад до кишені, згорнув руки і зміряв мене пильним і проникливим поглядом, хоч з обличчя й лишався незворушним.

Тоді я розповів йому все, про що дізнався, і як я про це дізнався - подбавши тільки, щоб інформація, одержана

від Вемміка, виглядала так, наче я добув її від міс Гевішем. За цим я особливо простежив. А туди, де сидів Веммік, я не дивився, поки не скінчив, і ще й потім цілу хвилину мовчки витримував погляд містера Джеггерса. Глянувши нарешті на Вемміка, я побачив, що перо він уже перемістив з поштової скриньки у руку й зосереджено схилився над столом.

- Х-ха! - промовив кінець кінцем містер Джеггерс, підступаючи до розкладених на столі паперів.- То на чому ж ми, Вемміку, зупинились, коли ввійшов містер Піп?

Але я не міг погодитись, щоб від мене отак просто відкараскались, і гаряче, мало не обурено, став його умовляти, щоб він був щирішим і відвертішим зі мною. Я нагадав йому, якими необгрунтованими надіями я дурих себе, і як довго це тривало, і як зрештою я все зрозумів, і натякнув на ту небезпеку, що гнітить мою душу. Я сказав, що, розкрившись перед ним, я можу сподіватись, що й він певною мірою розкриється переді мною. Я заявив, що не ганю його й ні в чому не підозрюю, що я довіряю йому й хочу від нього тільки одного: підтвердження істини. А якщо він спитає, навіщо це мені знати, яке я маю на це право, я відповім, хоч для нього нічого й не важать такі жалюгідні мрії: я кохав Естеллу так міцно й так довго, що нехай я втратив її і став навіки самотній, для мене все одно нічого нема дорожчого на світі за все те, що стосується Естелли. А побачивши, що містер Джеггерс стоїть непорушно й мовчки, глухий до моїх звертань, я обернувся до Вемміка й сказав:

- Вемміку, я знаю, що у вас добра душа. Я бачив вашу затишну домівку, й вашого старого батька, й ваші невинні розваги, які роблять таким принадним ваше дозвілля. Благаю вас, закиньте за мене слово містерові Джеггерсу, переконайте його, що, враховуючи все, що сталося, він

повинен бути відвертіший зі мною!

Зроду ще я не бачив, щоб двоє чоловік так дивно вступились один в одного, як містер Джеггерс і Веммік після цієї моєї тиради. Спершу в мене промайнуло побоювання, що Веммік цю ж мить вилетить з роботи, але воно розвіялось, коли я побачив, що заціпенілість на обличчі містера Джеггерса змінилася слабеньким усміхом і Веммік посміливішав.

- Що я чую? - озвався містер Джеггерс.- Ви і старий батько, ви й невинні розваги?

- А й що? - відказав Веммік.- Поки я не заявляюся з ними сюди, кого це обходить?

- Піпе,- сказав містер Джеггерс, кладучи руку мені на плече й неприховано всміхаючись,- цей чоловік, здається, найхитріший облудник на весь Лондон.

- Е ні,- зауважив Веммік, сміливішаючи ще більше.- Я гадаю, що й ви незгірший.

І знов вони обмінялись тими самими дивними поглядами, наче підозрювали один одного в ошуканстві.

- Ви - і затишна домівка! - сказав містер Джеггерс.

- Оскільки вона не заважає службі,- відказав Веммік,- то хай собі й буде. Я от дивлюся на вас, сер, і думаю, а чи ви й самі не збираєтесь завести собі затишну домівку на той час, коли вам набридне уся ця робота?

Містер Джеггерс разів два-три кивнув головою і навіть - що найдивніше! - зітхнув.

- Піпе,- сказав він,- про «жалюгідні мрії» ми не говоритимемо: ви на них більше знаєтесь, і вони у вас свіжіші в голові. А тепер щодо цієї іншої справи. Я от розповім вам одну уявну історію. Тільки завважте: я говорю цілком умоглядно.

Він помовчав, давши мені змогу запевнити його, що я повністю усвідомлюю всю умоглядність його історії.

- Отож, Піпе,- почав містер Джеггерс,- уявіть собі таку історію. Уявіть, що жінка за таких обставин, які ви змалювали, приховала дитину, але змушена була заявити про це своєму законному адвокатові, коли той пояснив їй, що для того, щоб краще обороняти її, він повинен знати, що насправді сталося з дитиною. Уявіть собі також, що в цей самий час йому було доручено знайти для однієї ексцентричної багатії леді дитину, яку та хотіла взяти й виховати, як свою рідну.

- Я слухаю, сер.

- Уявіть собі далі, що він жив у середовищі, де панує зло, і про дітей знав тільки те, що їх плодять у великому числі для неминучої погибелі. Уявіть собі, що він часто бачив, як за кримінальні злочини найсерйознішим чином судять таких маленьких дітей, яких доводиться тримати на руках, бо інакше присяжні їх і не побачать; уявіть собі, що він знав безліч випадків, коли дітей ув'язнювали, шмагали батогами, засилали на каторгу, занедбували й робили вигнанцями із суспільства, всіляко допомагали їм ставати смертниками, а коли вони виростили, віддавали на смертну страту. Уявіть собі, що майже на всіх дітей, яких випадало йому день у день бачити у своїй практиці, він мав підстави дивитись, як на мальків, що, дорісши до розмірів риби, неминуче потраплять йому в невід - щоб їх переслідували, обороняли, зрікалися, полишали сиротами, щоб з них знущалися.

- Я слухаю, сер.

- Уявіть собі, Піпе, що серед цієї сили-силенної дітлашні трапилось одне гарненьке дитя, яке можна було врятувати,- батько начебто вважав це дитя неживим і сам не наважувався ні на які розшуки, що ж до матері, то вона була повністю в руках свого адвоката, який сказав їй приблизно таке: «Я знаю, що ви вчинили і як. Ви пішли

туди-то, ось так ви напали, ось так захищалися, а потім, щоб одвести від себе підозри, ви подалися туди-то й зробили те-то. Я простежив за всіма вашими діями і розказую вам, як усе це було. Розлучіться з дитиною; якщо виникне потреба приставити дитину на суд, щоб з вас зняли обвинувачення, це буде зроблено. Віддайте дитину мені, і я докладу всіх зусиль, щоб вас визволити. Якщо вас буде врятовано, вашу дитину теж; якщо ви загинете, то хоч вашу дитину буде врятовано». Уявіть собі, що жінка на таке погодилась і що її виправдали.

- Я чудово вас розумію.

- І ви розумієте, що все це чисто умоглядно?

- Так, я розумію, що все це чисто умоглядно.

- Чисто умоглядно,- повторив Веммік.

- Уявіть собі, Піпе, що надмірні переживання й жах перед смертю трохи надвередили розум жінки, і, опинившись на волі, вона побоялася жити серед людей і -прийшла шукати притулку у свого адвоката. Уявіть собі, що він узяв її до себе і щоразу, коли її нестримна дика натура ладна була розбуятись, приборкував цю дикість, нагадуючи жінці про свою владу над нею. Ви усвідомлюєте, що це все вигадана історія?

- Цілком усвідомлюю.

- І от уявіть собі, що дитина ця виросла і вийшла заміж з розрахунку. Що мати її досі жива. Що батько її досі живий. Що батько й мати нічого не знають одне про одного, хоч і перебувають за кілька миль - нехай навіть за кілька ярдів - одне від одного. Що таємниця й лишається таємницею, як не вважати, що ви до неї докопалися. На цю останню деталь зверніть особливу увагу.

- Добре.

- Вемміка я теж попрошу на це звернути особливу увагу.

Веммік відповів:

- Добре.

- В ім'я кого варто було б відкривати цю таємницю? В ім'я батька? Не думаю, щоб зустріч з матір'ю полегшила його становище. В ім'я матері? Якщо її не даремно обвинувачували, то не думаю, щоб вона після цього відкриття відчула себе безпечніше. В ім'я дочки? Не думаю, щоб їй це вийшло на краще: чоловік, знаючи про її походження, мав би зайву перевагу над нею, а саму її покрила б ганьба, якої вона щасливо уникала двадцять років і може не зазнати й довіку. Але додайте до цього ще те, що ви, Піпе, її кохали, що вона була втіленням ваших «жалюгідних мрій», - які, між іншим, не тільки вам одному забивали голову, - і я скажу до вашого відома (а ви, подумавши, визнаєте мою рацію), що як це робити, то краще б ви цією вашою перев'язаною правою рукою відрубали собі перев'язану ліву руку, а тоді передали сокиру Веммікові, щоб він відрубав вам і праву.

Я подивився на Вемміка; обличчя його було дуже поважне. Він повагом приклав вказівного пальця до уст. Я зробив так само. Так само зробив і містер Джеггерс.

- Ну, Вемміку, - сказав він, уже звичайним своїм тоном, - то на чому ж ми зупинились, коли ввійшов містер Піп?

Я зазримітив, що, взявшись за роботу, вони ще кілька разів обмінялися тими своїми дивними поглядами, - тільки тепер кожен з них підозрював, а може, й певний був, що проявив свою суто людську слабкість, аж ніяк не допустиму при їхньому фахові. Саме тому, як мені здалося, вони стали такі непоступливі один перед одним: містер Джеггерс тримався якнайвладніше, а Веммік уперто стояв на своєму, коли мав хоч найменшу для цього підставу. Я ще ні разу не бачив, щоб в їхній співпраці

панувала така незлагодa, бо, як правило, вони чудово ладнали між собою.

Аж це - неначе сама доля вирішила підмогти їм - до кабінету вступив Майк, той самий клієнт з хутряною шапкою і звичкою витирати носа рукавом, що я його побачив, ще коли вперше опинився в цих стінах. Виглядало на те, що у цього типа завжди як не він сам, то хтось із рідні в халепі (тобто в Ньюгейті); отож і цим разом він повідомив, що його старшу дочку заарештовано за підозрою в крадіжці з крамниці. Коли він викладав цю сумну пригоду Веммікові - тимчасом як містер Джеггерс велично й відсторонено стояв біля каміна,- на очах у нього випадково зблиснула сльозa,

- Що це з вами? - вкрай обурено запитав Веммік.- Ви прийшли сюди рюмсати?

- Та це я ненароком, міст'ре Веммік.

- Ні, нароком! - заявив Веммік.- Як ви посміли? Вам тут нема чого робити, якщо ви й слова не годні вимовити, щоб не бризкати, як зіпсуте перо. І що ви собі думаете?

- Та бува, що й несила стримати своїх почуттів, міст'ре Веммік,- став виправдовуватись Майк.

- Своїх чого? - з люттю вигукнув Веммік.- Ану-но повторіть!

- Послухайте, добродію,- втрутився містер Джеггерс, виступаючи наперед і показуючи рукою на двері.- Забирайтесь звідси. Мені не треба тут ніяких почуттів. Геть звідси.

- Отак вам і треба,- докинув Веммік.- Геть звідси.

Отож бідолашний Майк мусив покiрно вибратися за двері, а містер Джеггерс і Веммік, відновивши своє взаєморозуміння, так жваво взялися до своєї роботи, немов щойно добряче підкріпилися.

Розділ 52

З Літл-Брітен я пішов з чеком у кишені до брата міс Скіффінс, бухгалтера, а той відразу ж подався до Кларрікера й привів його до мене, і я з почуттям неабиякого задоволення завершив нашу з ним угоду. Це було єдине добре діло, що я зробив, єдине, що я довів до кінця, відколи дізнався про свої великі сподівання.

Кларрікер принагідно повідомив мене, що справи фірми йдуть угору, і що розширення ділових контактів вимагає створення невеличкого її представництва на Сході, і що Герберт у своїй новій ролі компаньйона якраз дуже надається на керівника цієї філії, з чого я зробив висновок, що невдовзі муситиму розлучитися з моїм другом, навіть якби я сам і не виїжджав з Англії. В цю хвилину я відчув, що мій останній якір ось-ось відірветься і я лишуся на волю хвиль та вітрів.

Зате ж яка була моя радість, коли Герберт, приходячи ввечері додому, розповідав мені про зміни у своєму становищі - ані й гадки не маючи, що для мене це ніяка не новина - і захоплено розписував переді мною, як він поведе Клару Барлі до країни тисячі й одної ночі, та як я приїду до них (чи не з караваном верблюдів), і як ми всі разом вирушимо в подорож по Нілу й будемо милуватися всякими дивами. Не вельми переймаючись надіями на свою участь у всіх цих осяйних планах, я, однак, бачив, що Гербертові перспективи швидко прояснюються, і якщо старий Білл Барлі все так само вдаватиметься до перцю з ромом, майбутнє його дочки незабаром буде забезпечене.

Настав уже березень. Моя ліва рука загоювалась нор-

мально, хоч і поволі, бо я їй досі не міг встромити її в рукав; правою, нехай і дещо спотвореною, вже можна було сяко-так орудувати.

У понеділок уранці, коли ми з Гербертом сиділи за сніданком, з пошти принесли листа від Вемміка такого змісту:

«Волворт. Спаліть це відразу, як прочитаєте. На початку тижня або, скажімо, у середу, коли хочете, можете здійснити те, що надумали. Тепер спаліть».

Я дав листа прочитати Гербертові, після чого ми вивчили його напам'ять і спалили, а тоді стали міркувати, як нам бути, бо ж ясно було, що гребти я неспроможен.

- Я вже стільки думав над цим,- сказав Герберт,- що, здається, надумав дещо краще, ніж наймати човняра з Темзи. Візьмім-но Стартопа. Він гарний хлопець, веслує добре, та й нас любить, і щирий, і чесний.

Я теж не раз думав про нього.

- Але щось же йому треба буде пояснити, Герберте.

- Зовсім небагато. Нехай він поки що вважає, що це просто наша примха, яку треба тримати в таємниці, а коли вже будемо всі на човні, скажемо йому, що в тебе є поважні причини, щоб вивезти Провіса за кордон. Ти ж поїдеш з ним?

- Звичайно.

- А куди?

Пройнятий тривоною, я так багато розважав про це, що тепер для мене не мало ніякого значення, куди саме ми вирушимо, до Гамбурга, Роттердама чи Антверпена - головне, щоб він опинився поза межами Англії. Ми можемо сісти на будь-який іноземний пароплав, що нас візьме. Я вважав, що слід човном спуститися якомога далі,

в усякому разі аж ген за Грейвзенд, де була реальна небезпека розпитувань або й трусу, якби щось запідозрили. Оскільки іноземні судна звичайно відходять від Лондона, коли приплив найвищий, нам треба спуститися річкою з попереднім відпливом і в якомусь затишку виждати, коли повз нас пройдётиме пароплав. Годину цю можна розрахувати досить точно, якщо поцікавитись завчасу.

Герберт був згоден зі мною, і ми зразу ж після сніданку вибрались на розвідини. З'ясувалося, що для нас найзручнішим був би пароплав на Гамбург, і саме на ньому ми й зосередили основну увагу. Але ми придивилися й до інших іноземних суден, що відходили з цим припливом, і добре запам'ятали їхні обриси та загальний вигляд. Потім ми на кілька годин розлучилися: я пішов дістати необхідні документи, а Герберт - побачитися зі Стартопом у нього вдома. З цим ми обоє легко впорались, про що й доповіли один одному, зустрівшись о першій годині. Я вже мав готові документи, а Герберт переговорив з Стартопом, котрий охоче погодився допомогти нам.

Ми вирішили, що Герберт і Стартоп сядуть на весла, я стернуватиму, а наш підопічний тихенько вмоститися на правах пасажира; часу в нас буде вдосталь, тож ми й не поспішатимемо. Було погоджено, що сьогодні ввечері, не заходячи додому обідати, Герберт поїде до Вітрякового ставка; що завтра ввечері, у вівторок, він зовсім туди не показуватиметься; що він попередить Провіса, щоб той у середу, коли побачить нашого човна (але не раніше) спустився сходами до річки; що з ним усе буде домовлено сьогодні ж таки, у понеділок, увечері, і що більше ми не бачитимемось, аж доки не під'їдемо по нього човном.

Коли ми продумали всі ці застережливі заходи, я пішов додому.

Відімкнувши двері нашого помешкання, я знайшов у

скриньці адресованого мені листа; лист був дуже брудний, але не безграмотний. Приніс його явно посильний - після того, як я пішов з дому,- а написано в ньому було ось що:

«Коли ви не побоїтесь увечері о дев'ятій годині сьогодні або завтра прийти на болота до хатини над шлюзом, там, де піч для випалу ванна, то краще прийдіть. А якщо вас цікавить дещо про вашого дядька Провіса, то вже конче прийдіть, не гаючи часу, і щоб нікому ні слова. Приходьте самі. Листа принесіть із собою».

І до цього чудного листа у мене голова аж гула від клопоту. А тепер я й зовсім не знав, що робити. Найгірше ж те, що вирішувати треба було негайно, бо-інакше я пропустив би денний диліжанс, яким міг би до вечора доїхати до нашого містечка. Відкладати на завтра ніяк було: там уже налягала втеча. Та й крім того - ану ж оте «дещо» безпосередньо стосується задуманої втечі?

Навіть якби я мав більше часу на роздуми, я б, мабуть, однаково поїхав. Але оскільки взагалі не було коли роздумувати - мій годинник показував, що диліжанс відходить за півгодини,- то я й вирішив їхати. Я б ще, може, лишився, коли б не згадка про «мого дядька Провіса»; саме ця згадка, на додачу до вранішнього Веммікового листа й усіх наших готувань, і переважила на користь поїздки.

Коли гарячково спішиш, важко вхопити зміст листа, хоч би який він, тим-то я ще разів зо два перечитав цю таємничу цидулу, поки до мене якось механічно дійшло попередження, що про неї нікому не можна говорити. Так само механічно я схопив олівця й написав Гербертові записку, що оскільки мені доведеться виїхати і, можливо,

надовго, то я вирішив нашвидку - одна нога там, друга тут - довідатись, як здоров'я міс Гевішем. Я ледве мав коли накинути шинелю, замкнути двері й дістатися задвірками до поштової станції. Якби я взяв візника і їхав вулицями, то нізащо б не встиг - я й так спіймав диліжанс уже у воротах. Прийшовши до пам'яті, я побачив, що сиджу всередині тряскої карети сам-один, по коліна в соломі.

Я таки й справді не приходив до пам'яті, відколи одержав цього листа: він добряче мене ошелешив після всієї тієї гарячки за попередніх півдня. А гарячкував я тоді й переживав страшенно, бо хоч яке довге й напружене було чекання звістки від Вемміка, поява її все одно вразила несподіваністю. Тепер же, сидячи в кареті, я почав дивуватись, як це я тут опинився, і сумніватись, чи варто мені їхати, і прикидати, чи не краще висісти й вернутися назад, і твердити собі, що ніколи не слід зважати на анонімні листи,- коротше кажучи, пройшов через усі стадії суперечливих рішень і вагань, знайомих майже кожному, хто діє гарячково. І все-таки та обставина, що Провіса було згадано на ім'я, взяла гору. Я розміркував так - як робив і раніше, хоч і підсвідомо, чого, можливо, і не назвеш міркуванням,- що якби я не поїхав і через це з ним щось сталося, я б собі повік не простив.

Ми ще були в дорозі, коли смеркло, і поїздка здалася мені неймовірно довгою і втомливою, бо ж у віконце карети нічого не було видно, а вибратись на горішні місця я не міг, мавши попечені руки. Щоб не показуватись у «Синьому Кабані», я зупинився у простішому заїзді на околиці міста й замовив обід, а поки його готували, сходив до Сатіс-Гаусу й поцікавився здоров'ям міс Гевішем. Стан її ще залишався серйозним, хоч трохи й покращав.

Цей мій заїзд колись був частиною монастирських приміщень, і обідав я у восьмигранній залі, подібній до

церковного приміщення. Оскільки я не міг дати ради з ножем, господар, стариган з лисучою лисиною, сам нарізав мені м'ясо. При цій нагоді ми розбалакались, і він розважив мене моєю власною історією - ясна річ, у тій поширеній версії, згідно з якою Памблечук був моїм найпершим доброчинцем і що саме він заклав підвалини мого щастя.

- А ви знаєте цього молодика? - поспитав я.

- Себто я? - перепитав господар.- Та я знав його ще отаким пуцьверінком!

- А він і тепер навідується у ці краї?

- Та деколи навідується,- відказав господар,- до своїх вельможних друзів, а от хто його в люди вивів, від того й носа верне.

- Хто ж цей його благодійник?

- Та той, про кого я вам і правлю,- відказав господар.- Містер Памблечук.

- А він більш нікому не відповів такою невдячністю?

- Відповів би, якби було кому,- сказав господар,- але от не було кому. А чого? Та бо тільки самий Памблечук і зробив усе для нього.

- Це Памблечук так каже?

- Каже! - обурився господар.- Йому й не треба нічого казати!

- Але він так каже?

- Коли слухаєш, як він про це говорить, сер, то аж серце кров'ю обкипає,- сказав господар.

Я подумав: «Але ти, Джо, любий Джо, ти ніколи про це не говориш. Стільки натерпівшись і не переставши любити, ти ніколи не нарікаєш. І ти теж ні, добра Бідді».

- Вас, здається, і апетиту ця пригода позбавила,- сказав господар, кинувши погляд на мою перев'язану руку під шинелею.- Покуштуйте хоч цей ніжненький шмато-

чок.

- Ні, дякую вам,- відповів я і, обернувшись від столу, похнюплено втупився у вогонь.- Я не можу більше їсти. Будь ласка, заберіть це все.

Ще ніколи я так гостро не відчував своєї провини перед Джо, як-от через цього нахабного самозванця Памблечука. На тлі його лицемірства й підлості Джо виглядав ще чеснішим, ще шляхетнішим.

З добру годину просидів я перед каміном, охоплений почуттям глибокої і цілком заслуженої осороми. Удари годинника розбурхали мене,- хоч і не розпогодили мого настрою і не розвіяли докорів сумління,- і я підвівся, попросив, щоб мені зацібнули шинелю під шиєю, і вийшов. Я вже раніше перенишпорив по всіх кишенях, шукаючи листа, щоб перечитати його ще раз, але ніде не знайшов і з прикрістю подумав, що, певне, він у мене випав на соломі в кареті. Зміст його, проте, я запам'ятав дуже добре: зустріч було призначено в хатині над шлюзом біля печі для випалу вапна на болотах, о дев'ятій годині вечора. А що часу вже лишалось обмаль, я й подався, нікуди не звертаючи, навпростець до боліт.

Розділ 53

Вечір був темний, але коли обгороджені ділянки залишилися позаду і я опинився на болотах, зійшов місяць уповні. Смужка чистого неба ген за чорнотою боліт була така вузька, що великому червоному місяцеві ледве ставало місця на ній. За кілька хвилин він піднявся вище й сховався серед навислого пасма хмар.

Сумовито завивав вітер, і на болотах було дуже гнітюче. Хтось незнайомий з цими краями довго тут би не витримає, і навіть мені зробилося так прикро, що я завагався - чи не повернути назад. Але ж я знав ці болота, і не заблукав би тут і темнішого вечора, та й заїхавши сюди, я не мав ніякого приводу для відступу. Отож опинившись тут проти своєї волі, я проти волі й далі пішов. Простував я не в тому напрямку, де стояв наш дім, і не в тому, де ми колись переслідували втікачів. Плавуча тюрма була далеко ззаду, а вогні старого маяка на косі я міг побачити, лише оглянувшись. Піч для випалу вапна я знав не гірше від старої батареї, але їх розділяло добрих кілька миль відстані, і якби того вечора в обох цих місцях горіло світло, між ними простяглася б довга лінія чорного обрію.

Попервах я місцями причиняв за собою хвіртки в огорожах і вряди-годи зупинявся, щоб корови, які порозлягалися на стежках, де було сухіше, встигали підвестися і сонно відступитися в траву й очерет. Але невдовзі я вже лишився самотою серед цього пустища.

Минуло ще з півгодини, поки я наблизився до печі. Вапно горіло, відгонячи смердючим застійним запахом, вогонь, очевидно, запалили на цілу ніч, бо робітників ні-

де не було видно. Поруч був невеличкий кар'єр, через який слалася моя стежка; розкидані кайла й тачки свідчили, що вдень тут працювали.

Піднявшись стежкою знову на рівень боліт, я побачив, що в старій хатині над шлюзом світиться. Я прискорив ходу і за хвилюк постукав у двері. Чекаючи на відповідь, я розглянувся й помітив, що давно покинутий шлюз стоїть напіврозвалений, що хатина - дерев'яна, під черепицею,- якщо й дає ще захисток від негоди, то дуже ненадійний, що багнюку й твань навколо позаснувало вапном і що на мене невблаганно наповзають задушливі випари від печі. Оскільки ніхто не показувався, я знову постукав. Не почувши ніякої відповіді, я натис на клямку. Вона легко подалась, і двері прочинилися. Заглянувши всередину, я побачив стіл з запаленою свічкою на ньому, лавку й сінник на низенькому ліжку. А що вгорі було і й піддашся, то я гукнув: «Є тут хто?», але знову ж ніхто мені не відповів. Я глянув на годинник, переконався, що дев'ята година вже минула, і ще раз гукнув: «Є тут хто?» Так і не діждавшись відповіді, я вийшов надвір і зупинився, не певний, що робити далі.

Починалася злива. Не побачивши надворі нічого нового, я знов завернув у хатину, став на порозі й задивився в ніч. Розмірковуючи, що хтось недавно тут був і скоро має вернутись - бо звідки ж запалена свічка - я надумав подивитись, чи багато гніту вигоріло. Тільки я ступнув за поріг і узяв свічку, як хтось сильним ударом вибив її у мене з руки й вона погасла, а ззаду на шию мені накинули міцного зашморга.

- Ага, попався! - з лайкою промовив притишений голос.

- Що це? - закричав я, вириваючись.- Хто тут? Рятуйте, рятуйте!

Але не тільки лікті мої виявилися щільно притиснені до боків, а ще й нестерпно боліла опечена рука. Щоб заглушити мій крик, хтось затискав мені рота то дужою долонею, а то й усім дужим тілом; відчуваючи близько чиєсь гаряче дихання, я марно силкувався вирватись, поки мене міцно до чогось прив'язувано.

- Ану-но ще крикни,- промовив з новою лайкою притишений голос,- і я тобі враз хребта переб'ю!

Мало не зімлівши від болю ушкодженої своєї руки, досі ще знетямлений від несподіванки, але притім усвідомлюючи, що ця погроза ніякий не жарт, я стих і спробував бодай трошки вивільнити руку. Однак спроба ця виявилась даремною. А рука моя, ще не загоєна від опіків, тепер боліла так, немов її встромили в окріп.

Темний вечір за вікном раптом змінився чорною пітьмою, з чого я зробив висновок, що невідомий зачинив віконницю. Намацавши кремій з кресалом, він став викрешувати вогонь. Напружено вдивляючись в іскри, що падали на трут, який він силувався роздмухати, я побачив, та й то лише на мить, тільки його губи та голубуватий кінчик трісочки у нього в руці. Трут відволог - що й не дивно було тут - і іскри одна за одною гасли.

Невідомий не квапився і далі собі кресав кременем по сталі. Коли раз іскри приснули навколо дощем, я вловив обрис його долонь і крайчик обличчя і зрозумів, що він сидить за столом,- але й тільки. Та незабаром я знову побачив його сині губи, що дмухали на трут, і ось тріска спалахнула й освітила - Орліка!

Не знаю, кого я сподівався побачити, тільки вже ж не Орліка. Впізнавши його, я відчув, що становище моє й справді небезпечне, і вирішив не спускати з нього ока.

Він без поспіху запалив свічку, кинув тріску на підлогу й затоптав ногою. Потім поставив свічку трохи осто-

ронь, щоб йому було видніше, сперся ліктями на стіл і втупився в мене. Я побачив, що стою прив'язаним до драбини на піддашшя, вправленої в підлогу за крок від стіни.

- Тепер ти попався,- озвався він після того, як ми кілька хвилин оглядали один одного.

- Розв'яжи мене. Відпусти!

- Еге ж,- відказав він.- Я відпущу тебе. Відпущу так, що ти знімешся до самого неба й до самих зірок. Але все у свою пору.

- Навіщо ти заманив мене сюди?

- А тобі не ясно? - відказав він, злісно бликнувши очима.

- Навіщо ти напав на мене в темряві?

- Бо хочу сам усе впорати. Один краще збереже таємницю, ніж двоє. Ну ж ти, вража сила!

Спершись ліктями на стіл і взявши долоні під пахви, він самовдоволено похитував головою і так зловтішно споглядав мою безпорадність, що я й зовсім занепав духом. Поки я мовчки дивився на нього, він сягнув рукою в куток і дістав рушницю з оправленим у мідь ложем.

- Знайома тобі ця штука? - сказав він, так наче цілячись у мене з рушниці.- Пам'ятаєш, де ти бачив її раніше? Ану кажи, вовчиську!

- Пам'ятаю,- відповів я.

- Ти викурих мене відти. Це твоя робота. Ану кажи!

- А як же я міг інакше?

- Вже за одне це тебе треба уколошкати. А як ти на смів відшити мене від одної молоді особи, що мені подобалась?

- Коли це?

- Ще питаєш коли? А хто як не ти день у день паплюжив перед нею Старого Орліка?

- Ти сам себе спалюжив, тож себе й винувать. Я б не

міг нічим тобі зашкодити, якби ти сам собі не шкодив.

- Брешеш! Хіба це не ти казав, що не пошкодуєш ні зусиль, ні грошей, щоб викурити мене з цієї округи? - повторив він мої слова, сказані Бідді під час нашої останньої розмови.- Тож послухай, що я скажу. Коли-коли, а сьогодні тобі то вже на правду треба було б викурити мене з цієї округи! Еге ж! Навіть якби на це пішли всі твої гроші до останнього щербатого фартінга! Коли він погрозився мені своїм ручищем, вищирившись, мов та тигрюка, я відчув, що це таки правда.

- Що ти зі мною зробиш?

- Я знаю, що зроблю,- сказав він і, звівшись на ноги, щоб краще розмахнутись, щосили гупнув кулаком у стіл,- прибі'ю тебе і квіт!

Він нахилився до мого обличчя, поволі розпростав кулак і долонею витер рота, немов у нього слина бігла при погляді на мене, а тоді знову сів.

- Ти ще малим був, а вже стояв на дорозі Старому Орлікові. Але сю ніч він тебе вже копитне зі своєї дороги. Він з тобою не буде більше воловодитись. Тобі каюк.

Я відчув себе на краю погібелі. Кинувши навкруги відчайний погляд, я не побачив і найменшого пролазу з цієї пастки.

- І не тільки це,- сказав він, знову кладучись ліктями на стіл.- Від тебе ні шматини, ні кісточки не зостанеться. Я вкину твій труп у піч - я туди і двох таких, як ти, доволочу - і хай собі люди гадають, кому що хочеться, а ніхто й сліду ніякого не знайде.

В голові у мене неймовірно швидко промайнули всі можливі наслідки такої смерті. Естеллин батько вирішить, що я відступився від нього, його схоплять, і він помре, проклинаючи мою душу; навіть у Герберта зародиться сумнів, коли він зіставить залишену йому записку з

тим фактом, що я тільки на хвилину підходив до хвіртки міс Гевішем; Джо й Бідді ніколи не дізнаються, як я цього вечора відчув усю свою провину перед ними; ніхто так і не довідається, як багато я пережив, як щиро хотів виправитись, яких мук зазнав. Смерть, що чигала на мене, була жахлива; але куди жахливішим був страх, що по смерті мене безпідставно осудять. І так прудко неслися мої думки, що поганець і не встиг договорити, а я вже бачив, як мене зневажають ще ненароджені покоління - діти Естелли, діти її дітей...

- Вже недовго чекати, як я тебе приб'ю, мов худобину, бо ж для того тебе й прив'язано,- сказав він.- Але перше, вовчиську, я ще намілююся тобою та наглузуюся. Ну ж ти, вража сила!

У мене пронеслася думка - чи не заволати знову порятунку? Хоча ледве чи хто так добре, як я, знав безлюдність цієї пустки й усю безнадійність сподівань на допомогу. Отож коли він хижо втупився в мене, я тільки міцно стис губи, сповнений гніву й зневаги. Як там не було, а я вирішив не благодати його, і, якщо мені судилось померти, чинитиму опір, скільки стане сили. І хоч у цю найскрутнішу хвилину я не відчував зла ні до кого з людських істот; і хоч я в покорі молив у неба милосердя; і хоч серце моє троюдила думка, що це ж я не попросився і вже й ніколи не зможу попроситися з найдорожчими мені людьми і не зможу ні пояснити їм нічого, ні попросити, щоб вони зглянулись на мої гідні жалю помилки,- його, якби мені така змога, я б убив, навіть будши при останньому подиху.

Він, видно, випив, бо очі йому почервоніли й налились кров'ю. На шиї у нього була бляшана баклага - так давніше він носив із собою клуночок з їжею та питвом. Він підніс баклагу до уст, жадливо смикнув з неї, і я від-

чув міцний запах горілки, що проступила багрянцем на його обличчі.

- Старий Орлік має тобі дещо сказати, вовчиську,- озвався він, знову лягаючи ліктями на стіл.- Це, коли хочеш знати, ти, саме ти згубив свою відьомську сестру.

І знов у голові в мене з неймовірною швидкістю ожили ті сцени - напад на мою сестру, її неміч і смерть,- поки він повільно й плутано жмакав слова.

- Ні, це ти, негіднику,- сказав я.

- А я кажу - це твоя робота, через тебе це вийшло,- відрубав він, ухопивши рушницю і широко вимахнувши нею в повітрі.- Я наскочив на неї ззаду, як оце й на тебе сьогодні, та як влуплю! Вона гепнулася, мов труп, і коли б там така піч, як отут, їй би вже й не ожити. Але згубив її не Старий Орлік, а ти. Ти був мазунчиком, а на нього сипалися лайки й стусани. Це на Старого б то Орліка лайки та стусани, ге? Ось тепер ти за все поплатишся. Твоя провина, ти й поплатишся.

Він знову відсморбнув і ще дужче розлютився. З того, як задерлася вгору баклага, я зрозумів, що в ній лишилося зовсім мало. Мені було ясно, що це ж він так набирається духу, щоб покінчити зі мною. Я знав, що кожна крапля, яка ще була у баклазі,- це крапля мого життя. Я знав, що тільки-но я перетворююсь на складову частину тих випарів, які ще недавно наповзали на мене, мов зловісний привид-попередження, він поведеться так само, як і після нападу на мою сестру: чимдуж майне до міста, щоб усі бачили, як він там швендяє та пиячить по пивничках. Уява моя помчалася за ним у місто, намалювала вечірню вулицю, де він бреде, і - як противагу до того світла й життя - пустельне болото й повзучі білі випари, що на них перетворилося моє тіло.

Поки він вимовляв кільканадцять слів, я встигав охо-

пити думкою цілі, роки, і ще й більше того: те, що він говорив, не лишалося для мене самими словами, а поставало як зримі картини. Мій мозок був у такому збудженому й гарячковому стані, що тільки я подумаю про якесь місце, як уже й бачу його, згадаю про когось - і вже та людина постає перед моїм зором. Чіткість цих образів була просто дивовижна, але водночас я ні на секунду не спускав з ока самого Орліка - хто ж би не стежив за тигром, що припав до стрибка! - аж до тієї міри, що й найменший порух його пальців не проходив повз мою увагу.

Хильнувши ще раз, він підвівся з лавки і відсунув стола. Потім підняв свічку і, загородивши її своєю лихочинною рукою, щоб вона кидала світло на моє обличчя, став навпроти і злорадо втупився в мене.

- Я тобі іще дещо скажу, вовчиську. Отої ночі на сходах ти перечепився через Старого Орліка.

Я побачив сходи, на яких не горіло світло. Побачив тінь масивного поруччя, що падала на стіну від сторожевого ліхтаря. Побачив кімнати, яких мені більш ніколи не побачити: двері - одні напівотвором, другі причинені, меблі попід стінами.

- А чому Старий Орлік там опинився? Я тобі скажу іще дещо, вовчиську. Ти з нею таки зумів викурити мене з цієї округи, зумів позбавити легкого хліба, і я завів собі нових товаришів і нових господарів. Дехто з них і листи для мене пише, як треба - утямив? - листи для мене пише, вовчиську. П'ятдесятма різними почерками вони здатні писати, не те, що ти! Ще з тих пір, як ти приїздив сюди сестру ховати, я твердо намислив звести тебе зі світу. І все примірявся, як краще тебе взяти, і став придивлятися, як ти живеш, де буваєш. Бо Старий Орлік не дарма сказав собі: «Так чи так, але я його спопаду!» І що ж? Вистежував я тебе, а натрапив на твого дядька Про-

віса! Цікаво, ге?

Берег Вітрякового ставка, Чінксова затока, «Стара Мідяно-Зелена канатна майстерня» так чітко й виразно вималювалися переді мною! Провіс у себе нагорі, сигнал, тепер уже непотрібний, гарненька Клара, добра жінка з материнським серцем, розпростертій горілиць старий Білл Барлі - усе це пропливло повз мене, неначе підхоплене швидкою течією мого життя, що неслося до моря!

- Це в тебе б то дядько! Та я ж знав тебе у Гарджері ще малим вовчням, якому можна було й двома пальцями в'язи скрутити (я не раз поривався так зробити, коли бачив, як ти в неділю за селом тиняєшся), і в тебе тоді ніяких дядьків не водилося. І не пахло ними! Але ось коли Старий Орлік прочув, що твій дядько Провіс найпевніше носив на нозі ту залізяку, яку Старий Орлік знайшов хтозна-скільки літ тому розпиляною на цих болотах і переховував у себе, щоб опісля огріти нею твою сестру, мов бугая, так само, як і тебе от-от огріє... що, ні?., коли він прочув це... ні, думаєш?..

Глузливо ошкірившись, він тицьнув свічкою мені мало не в саме обличчя, аж я хильнувся вбік.

- Ага! - скрикнув він, сміючись, після того, як ще раз тицьнув у мене свічкою.- Опечене дитя вогню боїться! Старий Орлік знає, що ти задумав тихцем спровадити свого дядька Провіса з Англії, Старого Орліка так просто не обведеш, він знав і те, що ти сьогодні прийдеш! А тепер я тобі ще дещо скажу, вовчиську, це вже наостанці. Тут є такі люди, що їх твоєму дядькові Провісу так само не обвести, як тобі Старого Орліка. Хай-но спробує постережеться цих людей, коли його небіж гигне! Хай-но постережеться, коли від його дорогенького родича ні шматини, ані кісточки жодна душа не знайде. Ці люди нізащо не примиряться, щоб Мегвіч - атож, я й прізвище

його знаю! - жив у одному з ними краю, і вони мають певні дані про нього, як він ще в іншому краю перебував, і вже ж ніяк не примиряться, щоб такого ворога поруч терпіти, щоб не доповісти, кому належиться. Може, це якраз і є ті люди, що здатні п'ятдесятьма різними почерками писати, не те, що ти! Стережися, Мегвічу, Компесона, та й шибениці заразом!

Він знов тицьнув у мене свічкою, опік мені обличчя й волосся і на мить осліпив, а тоді повернувся широченною спиною, ставлячи свічку на стіл. Я встиг подумки проказати молитву й побувати з Джо, й Бідді, й Гербертом - і все це за ту коротку мить, поки він стояв спиною до мене.

Поміж столом та протилежною стіною було кілька футів вільного місця, і ось там він і став тупцятися взад-вперед. Ще ніколи він не здавався мені таким сильнющим, як зараз, коли отак вихляв своїми довжелезними ручіськами й злісно поглядав на мене. Я не мав і крихітки надії. Хоч як блискавично діяв мій мозок і хоч які напрочуд виразні поставали переді мною картини замість думок, я все-таки чудово розумів, що він твердо вирішив за кілька хвилин позбавити мене життя і лише тому й наговорив мені так багато.

Раптом він зупинився, витяг корок з баклаги й пошпурих геть. Легенький був той корок,- а проте, як на мене, гупнув, мов свинцевий важок. Орлік пив повільно, все вище закидаючи баклагу, і вже не дивився на мене. Останні кілька крапель він вилив собі на долоню й злизав їх. Потім, наче неспроможний більше стримувати лють, брутально вилаявся, відкинув баклагу, нагнувся, і я побачив у нього в руці важенний каменярьський молот з довгим руків'ям.

Я не забув, що вирішив був чинити в останню хвили-

ну: не ставши дарма благати, я закричав щосили і щосили став вириватись. Вільні у мене були тільки голова й ноги, але виривався я з такою потугою, що й сам здивувався, звідки вона в мене взялась. І ту саму мить пролунали чийсь крики мені у відповідь, у дверях блиснуло світло й промайнули якісь постаті, почулися голоси й вовтузня, і я побачив, як Орлік випірнув із людського стиску, немов з виру, перемахнув через стіл і зник у темряві ночі.

Коли минула непритомність, я відчув, що лежу розв'язаний на підлозі, в тій же таки хатині, і що голова моя у когось на коліні. Приходячи до пам'яті, я був втуплений поглядом у драбину проти стіни - я побачив її ще до того, як сприйняв свідомістю,- ото ж тим-то й зрозумів, що я в тій самій хатині, де сталася пригода.

Занадто знечулений, у першу хвилину я навіть не оглянувся, щоб переконатись, хто ж мене підтримує, а просто лежав і дивився на драбину, коли це нараз поміж мною і нею постало обличчя. І то було - обличчя Треббового хлопчика!

- Та з ним наче нічого,- діловим тоном зауважив він.- От лише блідий.

При цих словах обличчя того, хто підтримував мене, нахилилося наді мною, і я побачив, що то...-

- Герберт! Сили небесні!

- Тихіше,- сказав Герберт.- Стримуйся, Генделю. Не треба хвилюватись.

- І наш товариш Стартоп! - скрикнув я, коли й він нахилився наді мною.

- Згадай, в якому ділі він збирається допомогти нам, і заспокойся,- порадив мені Герберт.

Я аж схопився, зразу все пригадавши, але від болю в руці тут-таки ліг знову.

- Ще не спізналися, Герберте? Який це сьогодні вечір? Скільки часу я тут? - Бо мене раптом різонував страх, що я вже довго так лежу - добу, дві чи й більше.

- Ні, не спізналися. Ще не минув понеділок.

- Слава богу!

- І ти ще цілий вівторок можеш відпочивати,- сказав Герберт.- Але тобі несила стримати стогін, любий Генделю. Що у тебе ушкоджено? Можеш ти стояти?

- Так, так,- відповів я,- я й іти можу. У мене нічого не ушкоджено, тільки ось руку шарпає.

Вони зняли перев'язку й зробили все, що могли. Рука страшенно розпухла й запалилась, і коли її торкалися, нестерпно боліла. Але вони розірвали свої хустинки на нові бинти і обережно вклали руку назад у черезплічник, щоб я витримав до міста, де можна буде дістати примочку проти жару. Незабаром ми замкнули за собою двері темної порожньої хатини і вирушили в дорогу назад через кар'єр. Попереду йшов Треббів хлопчак - тепер уже довготелесий парубок,- несучи в руці ліхтаря, що ото його світло я побачив у дверях. Минуло вже години зо дві, відколи я востаннє дивився на небо, бо місяць за цей час піднявся значно вище, і ніч, хоч і дощовита, проясніла. Білі випари з печі пливли вбік від нас, і як перше на устах у мене була прощальна молитва, так тепер з'явилися слова подяки.

Упросивши Герберта розповісти, як йому пощастило мене врятувати - хоча спочатку він навідруб відмовився говорити і тільки повторював, що мені потрібен спокій,- я довідався, що в поспіху загубив розкритого листа у себе в кімнаті, і Герберт дуже скоро після мого від'їзду знайшов його, прийшовши туди вдвох зі Стартопом, з яким зустрівся дорогою. Тон цього листа стривожив Герберта, тим більше, що він суперечив змістові моєї нашвидкуруч

написаної записки йому. Розмірковуючи про це, він ще дужче стривожився і за чверть години поспішив на поштову станцію дізнатись, коли відходить наступний диліжанс; Стартоп зголосився піти разом з ним. Довідавшись, що останній на сьогодні диліжанс уже відійшов, і відчуваючи, що через ці перепони стривоженість його перетворюється на справжній страх, він вирішив їхати вслід за мною у поштовій кареті. Отак вони зі Стартопом прибули до «Синього Кабана», цілком упевнені, що або мене самого там застануть, або щось почують про мене. Коли ж обидві їхні надії не справилились, вони пішли до міс Гевішем, де я з ними розминувся. Тоді вони вернулися до готелю підкріпитись (очевидно, в той самий час, коли я вислуховував поширену місцеву версію моєї історії) і знайти когось, хто провів би їх на болота. Серед інших роззяв біля під'їзду «Кабана» їм трапився Треббів хлопчак - вірний своїй давній звичці траплятись усюди, де в нього немає діла,- і ось він бачив, як я проходив від міс Гевішем у напрямку того мого заїзду. Таким оце чином Треббів хлопчак зробився їхнім провідником, і з ним вони вибралися до хатини над шлюзом, тільки що вони пішли прямо через місто, тоді як я подався з околиці. Дорогою Герберт розважив, що, можливо, тут ідеться про безпеку Провіса, а якщо так, то стороннє втручання може тільки зашкодити; тому він залишив Стартопа з провідником край кар'єру, а далі пішов сам і разів два-три тихенько обійшов круг хатини, щоб переконатись, чи там усередині все гаразд. Не почувши ж нічого, крім глухого бубоніння хрипким басом (це було тоді, коли мій мозок гарячково працював), він зрештою навіть засумнівався, чи й узагалі я тут є, коли це раптом пролунав мій голосний крик, тоді й він закричав і вбіг у хатину, а слідом надбігли й решта двоє.

Коли я виклав Гербертові, як розвивались події у хатині, він заявив, що треба негайно, незважаючи на пізню годину, піти до міських властей з вимогою видати ордер на арешт. Я вже й сам про це думав, але ж тоді нас затримують тут або викличуть на другий-третій день, що може виявитись фатальним для Провіса. Через те ми з Гербертом вирішили поки що дати спокій Орлікові. Щодо Треббового хлопчика, то ми визнали за доцільне про всяк випадок подати йому мою історію в менш похмурому світлі, ніж насправді; він, я певний, дуже б розчарувався, дізнавшись, що своїм втручанням врятував мене від вогнедишної печі. Цей Треббів хлопчак був не те щоб злостивий натурою, а просто в ньому жвавість аж через край перехлюпувала, і він завжди був охочий урізноманітнити собі життя якоюсь розвагою чужим коштом. Коли ми прощалися, я вручив йому дві гінеї (що він, як мені здається, належно оцінив) і висловив жаль, що раніше мав таку погану думку про нього (до чого йому було байдужісінько).

Оскільки середя була не за горами, ми вирішили вертатися до Лондона цієї ж ночі, всі втрьох у поштової кареті, та й взагалі нам краще було забратися звідси до того, як розійдеться поголос про вечірню пригоду. Герберт дістав у місті велику пляшку примочки і в дорозі раз у раз змочував мені руку, через що я витримав поїздку більш-менш терпимо. Коли ми добулися до Тем-плу, був уже світанок, і я відразу ліг у постіль і не вставав до самого вечора.

Я так боявся, щоб не розхворітися і не виявитися завтра ні до чого не придатним, що аж дивно, як я від самого цього страху не занедужав. Воно, певне, так би й сталося, коли ще взяти до уваги, скільки я пережив за попередній вечір,- якби не рятувала мене надзвичайна напру-

женість, яку я відчував у зв'язку із завтрашнім днем. У такій тривозі ми чекали на цей день, так багато надій покладали на нього і такою непевністю він був покритий, хоч уже й зовсім близький!

Не спілкуватися з Провісом у вівторок, звичайно, було найелементарнішим застережним заходом, але якраз це й посилювало мій неспокій. Я здригався щоразу, коли чув чиюсь ходу чи якийсь звук - мені здавалося, що його вже викрили й схопили, а тепер приходять мені сказати. Я переконував себе, що його й справді схопили, що мене гнітить щось більше, ніж страх чи передчуття, що він уже під вартою і що в якийсь таємничий спосіб мені це стало відомо. В міру того, як минав день, не принісши ніяких лихих вісток, як сутеніло й наставав вечір, мене проймав дедалі більший жах, що через хворобу я завтра буду ні до чого не придатним. Шарпало і опечену руку, і опечену голову, і вже мені уявлялося, що я починаю марити. Щоб не знепритомніти, я починав рахувати до великих чисел, повторював вивчені напам'ять вірші чи уривки прози. Часом перевтомлений мозок відмовляв мені, я тоді забувався на півслові або падав у напівдрімоту, а потім схоплювався й казав подумки: «О, уже,- починається гарячка!»

Цілий день від мене вимагали не рухатись, перев'язували наново руку, давали прохолодні напої. Запавши в сон, я щоразу прокидався з тією самою думкою, що й у хатині над шлюзом,- наче вже й пройшло бозна-як багато часу і нагоду врятувати Провіса проґавлено. Близько півночі я скочив з ліжка й кинувся до Герберта, переконаний, що проспав двадцять чотири години і що середа вже минула. Це було останнє виснажливе зусилля, на яке я спромігся у своїй збудливості, бо після цього міцно заснув.

Ранок середі тільки-но зорів, коли я виглянув у вікно. Миготливі вогники на мостах уже поблідли, сонце над обрієм нагадувало віддалену пожежу на болотах. Ще темна й таємнича, річка спокійно текла попід мостами, які взялися холодною сіриною, і тільки де-не-де на них лягали багряні відблиски небесної заграви. Поки я дивився на громаддя дахів, серед яких дзвіниці й шпилі гостро врізались у надзвичайно прозоре повітря, сонце зійшло і річка заіскрилась мільйонами полисків, наче з її поверхні враз зірвали туманну запону. З мене також наче спала запона, і я відчув себе дужим та здоровим.

Герберт спав у себе на ліжку, а наш давній колега по науці на канапі. Одягтися сам без допомоги я не міг, отож я лише роздмухав у каміні вугілля, яке ще тліло звечора, і приготував для всіх кави. Невдовзі й вони прокинулись дужі та здорові, і ми впустили у вікна свіже ранкове повітря й подивились, як з припливом прибуває вода в річці.

- Коли о дев'ятій почнеться відплив,- жваво сказав Герберт,- будьте наготові, ті, хто там чекає нас над Вітряковим ставком!

Розділ 54

Був один з тих березневих днів, коли сонце світить гаряче, а вітер дме холодом, коли на сонці літо, а в затінку зима. Ми прихопили з собою теплі куртки, я - дорожню сумку. З усього, що було у мене на світі, я взяв лише кілька найнеобхідніших речей, які вмістилися в цій сумці. Куди я поїду, що робитиму або коли зможу повернутись - нічого цього я не знав, та й не морочився цим, заклопотаний виключно Провісовим порятунком. Оглянувшись на мить на порозі, я мимохіть подумав, скільки ж то станеться подій, поки я знову побачу ці кімнати, якщо взагалі ще сюди вернуся!

Ми так, ніби вагаючись, підійшли до сходів Темплу, що над річкою, постояли там, все ніби вагаючись, чи взагалі варто спускатися до води. А щоб човен стояв унизу готовий і опоряджений - про це я вже раніше подбав. Продемонструвавши вповодж кількох хвилин це своє вагання, на яке нікому було дивитись, крім двох-трьох земноводних, що постійно обсідали ці сходи, ми сіли в човна й відчалили - Герберт на носі, я за стерном. Приплив стояв тоді на найвищому рівні, було пів на дев'яту ранку.

План наш полягав ось у чому. О дев'ятій починається відплив, і ми разом з ним спускаємось десь так до третьої години, а потім гребемо далі вже проти течії, до самого смерку. На той час ми опинимось багато нижче Грейвзенда, поміж Кентом і Ессексом, де річка вже широка й на ній мало руху, де й береги майже не заселено - там лише зрідка трапляються надбережні шинки, в одному з яких ми й зупинимось. Там ми маємо перебути всю ніч. Пароплави - один на Гамбург, другий на Роттердам - вийдуть

з Лондона в четвер о дев'ятій ранку. Залежно від того, де ми будемо, ми прикинемо, о котрій годині їх сподіватися, і окликнемо той з них, що надпливе першим - це щоб як нас з якоїсь причини він не візьме на борт, мати в запасі другий пароплав. А характерні обриси обох суден ми добре запам'ятали.

Опинившись нарешті при довго жаданому ділі, я відчув таку полегкість, що аж просто не вірилось, які сумніви поймали мене всього кілька годин тому. Свіже повітря, ясне сонце, рух на річці, рух самої річки - цієї живої дороги, що, здавалося, співчувала нам, підохочувала й підганяла нас,- все це сповнювало мене новими надіями. Мені тільки прикро було, що від мене так мало користі в човні, але ж моїх двоє товаришів були дуже вправні веслярі, і мало хто міг зрівнятися з ними, а такими широкими вимахами весел вони могли гребти хоч би й увесь день.

У ті часи пароплавів на Темзі було багато менше, ніж тепер, але гребні човни траплялися куди частіше. Барж, вітрильних вугільників, каботажних суден було тоді, мабуть, стільки ж, зате число пароплавів, великих і малих, збільшилося відтоді разів у десять чи двадцять. Того дня, хоч і рання ще стояла пора, на річці снувало безліч човнів і безліч барж спускалося разом з відпливом, а проте проплисти на гребному човні поміж мостами було все-таки незрівнянно легше й звичніше проти нинішніх часів, і ми жваво мчали вперед серед численних яликів та шлюпок.

Невдовзі ми вже проминули старий Лондонський міст, і старий Біллінгсгейтський ринок з устричними баркасами та голландськими вітрильниками, і Білу вежу Та-

уеру, і Браму Зрадників,²⁴ і опинилися в самій гущі портового руху. Тут вантажились і розвантажувались пароплави з Літа, Абердіна й Глазго, що здавалися нам з човна неймовірно високими, коли ми пропливали поруч; тут були десятки вугільників, з яких за допомогою коловоротів з гуркотом пересипали вугілля на баржі; тут на якорі стояв завтрашній пароплав на Роттердам, до якого ми добре придивилися; стояв тут і другий, що мав іти на Гамбург,- ми проскочили під самим його бушпритом. І ось уже в мене сильніш забилося серце, коли я, сидячи на стерні, побачив попереду берег Вітря-кового ставка й тамтешні сходи до річки.

- Він уже є? - спитав Герберт.

- Ще ні.

- І правильно. Він повинен спуститися, лише коли нас побачить. Видно знак у нього на вікні?

- Звідси не дуже, але ні, здається, вже видно... А ось і він сам! Сильніш налягайте! Легше, Герберте. Весла з води!

Човен доторкнувся сходів на одну коротку мить, і вже він був на борту, і ми знов відчалили. На ньому був моряцький дощовик, а в руках чорна парусинова сумка - я аж утішився, що у нього вигляд справжнього річкового лоцмана.

- Дорогий хлопче! - сказав він, коли сів, і легенько поклав руку мені на плече.- Молодець, вірний мій хлопче. Дякую тобі, дякую.

І знову ми пропливаємо поміж десятків більших та менших суден, ухиляючись від іржавих ланцюгів, обстрі-

24 Біла вежа - одна з найдавніших споруд Тауеру, фортеці на березі Темзи, спорудженої у XI-XIII ст., яка у різний час була королівською резиденцією і в'язницею. До Брами Зрадників над самою річкою підвозили човном засуджених на ув'язнення в Тауері.

паних лив, гойдливих буйків, ударами весел занурюючи у воду поламані кошики, яких повно на воді, розганяючи стружки й уламки дощок, прорізаючи плями вугільного пилу, пропливаємо попід вирізьбленими з дерева на форштевнях фігурами Джона Сандерлендського, який промовляє до вітрів (як і багато інших Джонів на світі), та Бетсі Ярмутської з міцними персами та балухатими очима, що на два дюйми стирчать з орбіт, пропливаємо під стукіт молотків на корабельнях і чиркання пилок по брусах, гуркіт механізмів, що виконують невідомо яку роботу, скрегіт помп на суднах з течею і порипування лебідок, пропливаємо повз кораблі, що виходять у відкрите море, повз якихось морських диваків, що на все горло лаються через фальшборт з матросами ліхтерів,- аж нарешті вибираємось на вільнішу річку, де судові юнги можуть прибрати кранці,- годі вже ловити рибку в каламутній воді за бортом,- і де гірляндисті вітрила можуть розпуститися на вітрі.

І побіля сходів, де ми взяли Провіса на борт, і далі я раз у раз пильно оглядався, чи не стежить хто за нами. Нічого підозрілого я не помічав. Безперечно, що ні зараз, ні раніше нічий човен не плив поряд або вслід за нашим. Завваживши щось таке, я звернув би до берега, щоб той човен або випередив нас або якось інакше виказав свої наміри. Але ми пливли вперед, і ніде не було ніяких ознак, що за нами хтось ув'язався.

Провіс у своєму моряцькому дощовику, як я вже казав, чудово вписувався в навколишній краєвид. Характерно, що з усіх нас він найменше тривожився (хоча, можливо, це було просто тому, що він звик до життєвих випробувань). Не був він і байдужим - від нього я почув, що він сподівається побачити свого джентльмена в числі найкращих джентльменів у чужій країні; не помічав я в

ньому й пасивності чи покори долі - він тільки не хотів непокоїтися завчасу. Коли небезпека прийде, він зустріне її з відкритим чолом, але раніше нема чого морочити нею голову.

- Коли б ти знав, дорогий мій,- сказав він мені,- як це славно сидіти поруч з моїм любим хлопцем і покурювати люльку після того, як я стільки днів пробув у чотирьох стінах, ти б мені позаздрив. Але тобі цього не зрозуміти.

- Чому ж, я розумію, яку втіху дає свобода,- відповів я.

- Може,- сказав він, повагом похитавши головою.- Проте не такою мірою, як я. Щоб пізнати це такою ж мірою, треба посидіти під замком і колодкою, мій хлопче... Але ні, я не говоритиму негодящих слів.

Мені здалося, що це ж явна суперечність - заради якоїсь химери, що опосіла його уяву, піддати небезпеці свою свободу, а то й життя. Однак потім я зміркував, що свобода, не пов'язана з небезпекою, йому, на відміну від когось іншого, певне, здається чимось занадто незвичним. Цей мій здогад був більш-менш слухний, бо він, покуривши трохи, повів далі:

- Бачиш, мій хлопче, коли я був ген там, на тому кінці світу, мене завше тягло сюди, у цей край, і все мені там оприкріло, хоч я й розбагатів. Там кожен знав Мегвіча, Мегвіч міг ходити, куди хотів, і робити, що хотів, і нікого це не займало. А тут мною он як цікавляться, мій хлопче... себто зацікавилися б, коли б їм знаття, де я...

- Якщо все складеться гаразд, за кілька годин ви вже будете на волі й у цілковитій безпеці,- сказав я.

- Що ж,- відказав він, глибоко зітхаючи.- Маймо надію.

- Але ви не дуже її маєте?

Він занурив руку у воду за планширом і сказав, усміхаючись із тією лагідністю, яку я віднедавна став поміча-

ти в ньому:

- Та чого ж, маю, мій хлопче. Он як у нас усе йде справно та ладно,- краще й сподіватися годі. Але так уже любо й тихенько пливе наш човен, що я, мабуть, саме того й подумав, коли палив люльку: як не проглянути нам дна цієї річки, так і не вгадати, що станеться за кілька годин. І бігу подій не відвернеш, як не втримаєш цю воду. Бач, спливла поміж пальців, і вже її нема! - І він підніс руку, з якої спадали останні краплі.

- Якби не вираз вашого обличчя, я б подумав, що ви трохи похнюпились,- сказав я.

- Ані крихти, мій хлопче! Це все того, що ми пливемо так ладно, і вода під човном так мило жебонить, немов спів святочний чути. Та ще, мабуть, того, що поволі старість до мене приходить.

Він знов незворушно встромив до рота люльку й сидів такий супокійний і вдоволений, наче ми вже були за межами Англії. Але притім він так прислухався до кожної поради, немов був у безнастанному страху, бо коли ми пристали до берега заpastись кількома пляшками пива, і він теж хотів висісти з човна, а я зауважив, що, може, йому безпечніше лишатися на місці, він тільки озвався: «Ти гадаєш, мій хлопче?» - і слухняно сів знову.

Над річкою тягло прохолодою, але день був сонячний, і ця погожість бадьорила нас. Я силкувався вповні використати прудку силу течії, а мої товариші розмірено вимахували веслами, і човен впевнено посувався вперед. Вода поволі спадала, і навколишні ліси й пагорби зникали з нашого овиду, а ми опинялися щораз нижче поміж замулених берегів, хоча навіть тоді, коли ми проминали Грейвсенд, відплив ще сприяв нам. Оскільки нашого пасажира надійно маскував дощовик, я, щоб вибитися на бистрину, провів човна зовсім близьенько від плавучої ми-

тниці і побіч двох суден з емігрантами й попід самим носом великого військового транспорту, з півбака якого на нас дивилися солдати. Але невдовзі відплив почав слабшати, і судна на якорях стали обертатися, і ось вони вже всі обернулися, а кораблі, які дожидали припливу, щоб увійти до лондонського порту, посунули в наш бік цілою флотилією. Ми тоді притислися до берега, далі від основної течії припливу, водночас старанно оминаючи обмілини та банки.

Протягом дня наші гребці кілька разів на хвилинку-другу пускали човна на волю течії, тож вони майже не втомилися, і для перепочинку їм цілком вистачило й чверті години. По слизькуватому камінні ми вибралися на берег, перекусили тим, що взяли з собою, і розглянулися. Ця місцевість нагадувала мої рідні болотисті околиці: була так само пласка й одноманітна, з імлистим крайобрієм; звивисто бігла вдалину річка, на ній звивистою биндою тяглися великі плавучі буйкі, а все інше немов застигло у намулі. Бо останнє судно з флотилії вже сховалося за останнім вигином річки, який лишився у нас позаду, і зникла вантажена соломою зелена барка з брунатним вітрилом, а кілька барж, схожих на кораблики, незграбно змайстровані дитячими руками, нерушно зарились у твань, і стояв у твані присадкуватий маяк на палях, мов каліка на милицях, і стирчали з твані осклизлі кілки й осклизлі каменюки та червоні берегові знаки, і стовпці з позначками рівня високої води, і посповзали у твань стара занедбана пристань та стара безверха халупчина, і все навколо нас обснували безрух і твань.

Ми знову відчалили й повільно рушили вперед. Тепер це було куди тяжче, але Герберт і Стартоп затято гребли, і гребли, і гребли аж до заходу сонця. На цей час вода в річці трохи піднялась, і ми разом з нею, і стало видно ген

поза береги. Онде червоне сонце западало за повитий багрянцем обрій, що його хутко поглинала чорнота; онде лежало безлюдне пласке болото; онде вдалині були пагорби, і від них і до нас анічогісінько живого, хіба часом пролетить самотня чайка.

Поночіло швидко, а місяць, будши вже на спаді, мав зійти ще не скоро, отож ми коротко порадилися й вирішили заночувати в першій же глухій таверні, на яку натрапимо. Наших двоє веслярів знов узялися за весла, а я став приглядатися, чи не побачу де якої споруди. Так ми, майже не озиваючись один до одного, пропливли довгих чотири або й п'ять миль. Було дуже холодно, і вугільник, що плив назустріч, видався нам затишним, як рідна домівка, бо в камбузі його привабливо палахкотів вогонь. Нічна темінь накрила все навколо вже до самого ранку, і те світло, що ми бачили, йшло не так з неба, як з річки: це коли весла, опускаючись у воду, сколихували нечисленні відображення зірок.

У цю похмуру годину, мабуть, кожен з нас мав таке відчуття, наче за нами йде погоня. Прибуваючи, хвилі припливу час від часу шумко вдарялись об берег, і щоразу тоді хтось із наших здригався й озирався у тому напрямку. Де-не-де течія повимивала в березі бухточки, і при кожному з таких місць тривога наша росла й ми пильно до них приглядалися. Часом котрийсь запитував тихенько: «Що це хлюпнуло?» Або хтось інший: «А то не човен?» Після того поміж нами западала мертва тиша, і я сидів і дратливо думав, чого це так голосно риплять весла в кочетах.

Нарешті ми нагледіли світло й дах і невдовзі прибилися до маленького причалу, складеного з поназбируваного довкола каміння. Залишивши всіх у човні, я піднявся на берег і виявив, що то світиться вікно шинку. Заклад був

доволі занехаяний і, очевидно, добре знайомий контрабандистам, але в кухні там яскраво горів вогонь, і була змога підкріпитись яєчнею з салом, та й випити теж би знайшлось. Крім того, були там для постояльців дві кімнати - «які вже не є», як зазначив хазяїн, і в кожній широке ліжко. Людей у всьому закладі тільки й було, що хазяїн, його дружина та сивий наймит, який обслуговував гостей на причалі, - таке осклизле й зачухане створіння, наче й він вимок у воді з намулом.

З цим помічником я знову спустився до човна, і всі наші зійшли на берег і забрали весла, стерно, гак та інше, а самого човна закріпили на березі. Ми непогано по-вечеряли біля кухонного вогню і потім пішли поглянути на наші кімнати: Герберт зі Стартопом мали спати в одній, а я з Провісом у другій. Повітря з обох кімнат було ретельно викурено, неначе воно становило смертельну загрозу для життя, а під ліжками лежало стільки брудної білизни та якихось коробок, аж я здивувався - звідки це шинкар розжився такою гурмою добра. Але все-таки ми вважали, що влаштувалися якнайкраще, адже відлюднішого місця годі було й уявити.

Коли ми після вечері примостились на часину біля вогню, наймит - він сидів у кутку в розбухлих черевиках, про які встиг поінформувати нас, поки ми їли яєчню з салом, що кілька днів тому стягнув їх на березі з матроса-потопельника,- спитав у мене, чи не траплялась нам чотиривесельна шлюпка, що пішла вгору з припливом. Коли я відповів: «Ні», він сказав, що вона, отже, завершила у другий бік, хоча звідси «рушила проти течії».

- Либонь, вони чогось передумали й подалися вниз,- докінчив він.

- То ви кажете - чотиривесельна? - перепитав я.

- Атож,- підтвердив той.- Четверо на веслах і двоє їзд-

ців.

- Вони тут виходили на берег?

- Набрали собі у двогалонову сулію пива. Я б їм залюбки проносного в це пиво підсипав чи й отрути,- сказав наймит.

- А то чому?

- Я вже знаю, чому,- сказав наймит. Голос у нього був хрипкуватий, немов у горло йому набралось твані.

- Він гадає,- озвався хазяїн, хирлявий тугодумний чоловік з білястими очима, що, очевидячки, мав звичку звертатися на свого наймита,- ніби вони не ті, за кого себе вдають.

- Я вже знаю, що гадаю,- зауважив наймит.

- Гадаєш, це митники? - спитав хазяїн.

- А так,- підтвердив наймит.

- Ну й помиляєшся.

- Цебто я?!

Прорікши цю значливу відповідь, сповнену почуття власної непомильності, наймит скинув один з розбухлих черевиків, витрусив з нього кілька камінчиків і взув знову. Зробив він це з виглядом людини, яка в усьому має рацію і може дозволити собі що завгодно.

- Ну добре, але куди ж вони свої гудзики подівали?- запитав хазяїн, ще трохи опираючись.

- Гудзики? - відказав наймит.- Викинули за борт. Проквотнули. Посіяли на салату. Ось куди гудзики подівали!

- Та ти не заносся так,- стримав його хазяїн понурим плачливим тоном.

- Митник уже знайде, куди подіти свої гудзики,- сказав наймит, зневажливо підкреслюючи ненависне слово,- коли йому треба, аби вони не бликали людям в очі. Шлюпка з чотирма гребцями й двома їздцями, і щоб ото без потреби шугати вгору-вниз з припливом і відпливом, що

й не второпаєш, куди її несе,- ні, тут без митників не обійшлося.

Прорікши це, він, сповнений зневаги, вийшов, а хазяїн, не маючи тепер на кого звірятись, вирішив далі не розбалакувати на таку специфічну тему.

Ця розмова стривожила всіх нас, а надто мене. Вітер хмуρο підвивав за будинком, прибій хлюпав у берег, і я мав таке відчуття, наче ми сидимо замкнені в клітці. У мене все не сходила з думки ця підозріла чотиривесельна шлюпка, що не знати з якою метою снувала річкою. Коли я умовив Провіса лягти спати, ми втрюх (Стартопа до цього часу вже втаємничили у нашу справу) вийшли надвір і знову стали радитись. Треба було обговорити, чи нам лишатися в шинку, доки прийде пора вибиратись до пароплава, а це буде близько години дня, чи, може, відчалити зранку. Ми визнали доцільнішим побути тут десь так до полудня, а тоді виплисти на фарватер і тихенько посуватися за течією. Погодившись на цьому, ми вернулися в дім і поклалися спати.

Я ліг, майже не роздягаючись, і спокійно проспав кілька годин. Прокинувшись, я почув, що розгулявся вітер і вивіска закладу («Корабель») стала поскрипувати й стукатись об свою опору, від чого я аж здригнувся. Тихенько, щоб не розбудити Провіса, я встав і визирнув у вікно. Воно виходило на причал, куди ми витягли човна, і, коли мої очі призвичаїлись до тьмяного світла захмареного місяця, я побачив, як у човен заглядають двоє незнайомців. Потім вони пройшли під вікном і, не спускаючись до пристані, де, як мені здалося, нікого не було, подалися через болота у напрямку гирла Темзи.

Першим моїм поштовхом було розбудити Герберта й показати цих двох незнайомців. Але ще не ввійшовши до його кімнати, яка була поруч з моєю, тільки вікном у

другий бік, я пригадав, що він і Стартоп втомилися більше за мене, і передумав порушувати його сон. Повернувшись до свого вікна, я ще побачив, як даленіли над болотом ті дві постаті. Невдовзі вони розтанули в присмерковому світлі, а я, добряче промерзши, ліг, щоб обдумати все це, і знову заснув.

Повставали ми рано. Коли ми всі вчотирьох, дожидаючи сніданку, прогулювались перед будинком, я вирішив розповісти товаришам, що бачив уночі. І знову ж таки наш підопічний стривожився найменше з усіх нас. «Дуже ймовірно, що ці люди митники,- спокійно сказав він,- і ми їх зовсім не цікавимо». Я пробував переконати себе, що це й справді так, бо ж такий варіант був цілком можливий. Але про всякий випадок я запропонував, щоб ми вдвох з Провісом пройшли пішки до віддаленого виступу берега, видного звідси, а човен забере нас там близько полудня. Цей застережний захід усі визнали слušним, і зразу ж після сніданку ми з Провісом і вирушили пішки, нікому в шинку нічого не сказавши.

Дорогою Провіс покурював свою люльку й часом зупинявся поплескати мене по плечах. Хтось би подумав, що це мені, а не йому загрожує небезпека і що він мене підбадьорює. Говорили ми дуже мало. Коли ми наблизились до того виступу берега, я сказав, щоб він почекав в улоговинці, а сам пішов уперед розвідати, бо саме ж у цьому напрямку подалися вночі незнайомці. Він послухався, і далі я пішов один. Але ні на самому березі, ані поблизу не було ніякого човна, як не було й слідів, що він тут причалював. Хоча, правда, з ночі вода піднялась, і якщо й були тут які відбитки ніг, вони опинилися під водою.

Виглянувши з улоговинки й побачивши, що я махаю йому капелюхом, він приєднався до мене, і ми стали

удвох чекати на човна, то лежачи у своїх плащах на березі, то походжаючи туди-сюди, щоб зігрітися. Нарешті наш човен вигулькнув з-за повороту; ми спокійно сіли й впливли на фарватер. Була вже за десять перша, і ми почали виглядати, коли покажеться дим пароплава.

Але тільки о пів на другу ми нагледіли дим одного судна, а там і другого. Оскільки вони йшли на повній швидкості, ми приготували обидві сумки й попрощалися з Гербертом і Стартопом. Ми щиро потисли одні одним руки, і, мушу сказати, що і в Герберта, і в мене проступили сльози на очах, аж це раптом з бухточки неподалік попереду стрілою вимкнулася чотиривесельна шлюпка й понеслася теж на середину річки.

Досі ми бачили тільки дим, а самого пароплава приховував вигин річки; але ось і він з'явився на видноті, прямуючи просто на нас. Я сказав Гербертові і Стартопу триматись поперек течії, щоб на судні здогадалися про наш намір, а Провісові порадив сидіти тихо, загорнувшись у дощовик. Він бадьоро озвався: «На мене можеш покластися, мій хлопче», і застиг, мов статуя. Тим часом вправно ведена шлюпка перетяла нам дорогу, дозволила зрівнятися з нею й пішла поряд. Залишивши поміж човнами досить місця для вимаху весел, вона так і посувалася на одному рівні з нами, або віддаючись на волю течії, коли ми переставали гребти, або й собі вимахуючи раз-другий веслами. Один з двох їздців там стернував і пильно, як і веслярі, дивився в наш бік; другий, закутаний не згірше Провіса, глянувши на нас, наче зібгався й пошепки підказав щось стерновому. Вголос ніхто не озвався ні на їхньому, ні на нашому човні.

За кілька хвилин Стартоп, що сидів проти мене, розрізнув, який пароплав іде першим, і тихцем мовив мені: «Гамбурзький». Він наближався дуже швидко, лопаті йо-

го коліс щораз голосніше виляскували по воді. Тінь від нього вже насувалась на наш човен, коли з шлюпки до нас гукнули. Я озвався.

- На вашому човні самовільний поверненець із каторжників,- сказав їхній стерновий.- Це той, що загорнувся плащем. Його ім'я Абель Мегвіч, або інакше Провіс. Я беру його під арешт і пропоную йому здатись, а вам - допомогти органам влади.

В ту ж мить, наче й не давши ніякої команди своїм гребцям, він підвів шлюпку впритул до нашого човна. Не встигли ми перевести дух, як вони одним сильним помахом весел вирвались наперед, втягли весла і вчепилися в наш борт. Це спричинило великий переполох на пароплаві - я чув, як звідти гукали нам, чув, як скомандували зупинити машину, чув, як вона зупинилась, хоча судно невблаганно наповзало на нас. У ту саму мить я побачив, як стерновий зі шлюпки поклав руку на плече своєму бранцеві, і як обидва човни крутнуло течією, і як матроси на пароплаві чимдуж збігаються на передню палубу. І ту-таки мить я побачив, як бранець схопився, простяг руку через плече поліцейського і зірвав плаща з голови того, хто сидів, зібгавшись на шлюпці. Ту ж таки мить я впізнав знайоме обличчя - обличчя другого каторжника з тієї далекої давнини. І ту ж таки мить це побіліле від жаху обличчя, якого мені повік не забути, сахнулось назад, на борту пароплава знялися гучні крики, щось лунко хлюпнулось поруч у воду, і човен - я відчув - вислизає з-під мене.

Це тривало коротку хвилину, поки я неначе відбивався від тисячі млинових кіл і тисячі спалахів світла; ця хвилина минула, і мене втягли на борт шлюпки. Герберт буз уже там, Стартоп теж, але човен наш зник, і обидва каторжники також зникли.

У криках, що розлягались на пароплаві, у посвисті пари, у безупинному русі й судна, і шлюпки я спершу не міг відрізнити неба від води й берега від берега, але веслярі швидко вирівняли шлюпку і, впевнено вивівши її вперед кількома сильними ударами, схилились над веслами, після чого стали мовчки й зосереджено вдивлялись у воду за кормою. Незабаром у воді з'явилось щось темне, течія несла його до нас. Ніхто не озвався, але стерновий підніс руку, і веслярі встромили весла впоперек течії, щоб човен повільніше зносило вниз. Коли темна цятка наблизилась, я побачив, що то Мегвіч і що пливе він над силу. Його втягли на борт і зразу ж закували йому руки й ноги.

Шлюпку вирівняли і знову стали мовчки й пильно приглядатися до річки. Але вже надходив роттердамський пароплав; там, звичайно, нічого не знали про пригоду,- судно йшло на повній швидкості. Даремно до нього гукали, щоб його зупинити,- невдовзі й цей пароплав став уже віддалятися, і ми залишилися самі на розбурханих хвилях річки. Потім усе стихло, й обидвох пароплавів не стало видно, але з шлюпки ще довго приглядалися до річки, хоч кожен розумів, що тепер це вже безнадійно.

Нарешті від марних чекань відмовились, і понад берегом попливли до того самого шинку, який ми недавно покинули і де нас сприйняли з немалим подивом. Тут я спромігся бодай дечим полегшити страждання Мегвіча - тепер уже не Провіса,- що досить серйозно забився грудьми й мав глибокий поріз на голові.

Він розповів мені, що, мабуть, опинився під кілем пароплава і, піднімаючись, стукнувся об днище головою. А грудьми він, здається, вдарився в борт шлюпки, через що йому тепер дуже боляче дихати. Мегвіч додав, що не може сказати, чи у нього були якісь певні наміри щодо Компсона, але коли він шарпнув його плаща, аби розпізнати

негідника, той схопився з місця й відхилився назад, і вони обоє полетіли за борт; падаючи, він мимохіть штовхнув човна, а ще ж і поліцейський силкувався його не відпустити - отож тому човен і перекинувся. Пошепки він ще розповів мені, що вони пішли під воду, міцно вчепившись один в одного, і там, у глибині, сталася сутичка, і зрештою він випручався, вирвався й вплив.

Я не мав ніяких підстав піддавати сумніву його розповідь. Поліційний офіцер, що правив шлюпкою, приблизно так само змалював мені, як вони звалились у воду.

Коли я попросив у офіцера дозволу поміняти мокру одягу заарештованого на якусь іншу, що знайшлася б на продаж у хазяїна шинку, він люб'язно погодився, обумовивши тільки, що мусить затримати у себе всі Мегвічеві речі. Таким чином колись передане мені портмоне опинилось у руках офіцера. Але він дозволив мені супроводити Мегвіча до Лондона, хоч Гербертові й Стартопу в цьому відмовив.

Наймитові з «Корабля» показали, де загиблій упав у воду, і він обіцявся пошукати труп на березі в тих місцях, куди його найімовірніше мало б викинути. Зацікавленість наймита у пошуках особливо посилилась, коли він довідався, що загиблій мав на собі панчохи. На те, щоб одягти його з голови до ніг, пішло, мабуть, з кільканадцятьох потопельників; саме цим, мабуть, і пояснювалось, чому кожна деталь наймитового вбрання перебувала на іншій стадії руйнації.

У шинку ми лишалися, аж доки надвечір почався приплив; тоді Мегвіча знесли до причалу й поклали в шлюпку. Герберт і Стартоп мали добиратись до Лондона сухоходом, як собі зможуть. Сумне було наше прощання, і я, сідаючи поруч з Мегвічем, відчув, що віднині до кінця його днів моє місце буде біля нього.

Бо моя відраза до Мегвіча тепер де й поділася, і в зацькованому, зраненому й закутому створінні, яке тримало мою руку в своїй, я бачив тільки людину, що прагнула бути мені доброчинцем і протягом двох довгих років ставилась до мене з незмінною любов'ю, відданістю й щедрістю. Я бачив у ньому тільки набагато кращу людину, аніж я сам був стосовно Джо.

Ближче до ночі його дихання погіршилось, і він часто не міг стриматися від стогону. Здоровою рукою я силкувався підтримувати його, але сам у душі, як це не прикро, зовсім не шкодував, що він тяжко поранився: швидка смерть була б для нього тільки порятунком. Я не сумнівався, що знайдеться достатньо живих людей, спроможних і охочих засвідчити його особу. Та й помилювання йому дарма чекати: ще на суді його було виставлено у найгіршому світлі, а після того він утік з ув'язнення й був засуджений знову, тоді самовільно вернувся з довічного заслання і до того всього спричинив смерть людині, яка його вистежила.

Поки ми пливли в бік призахідного сонця, я сказав йому, як гнітить мою душу думка, що це ж через мене він повернувся на батьківщину.

- Мій хлопче,- відповів він,- я зовсім не нарікаю на долю. Я ж усе-таки побачився з тобою, а джентльменом ти зможеш бути й без мене.

Але ні. Я вже думав про це, сидячи поруч з ним. Ні. Безвідносно до моїх власних нахилів, я тепер розумів, на що натякав Веммік. Оскільки Мегвіча засудять, все його майно перейде у державну скарбницю.

- Послухай-но сюди, мій хлопче,- сказав він.- Ти ж бо джентльмен, то не треба, аби люди тепер бачили, що ти водишся зі мною. Досить буде, як ти так ніби ненароком коли заглянеш сюди, наче по дорозі з Вемміком. А коли

мене приведуть до присяги, це вже востаннє, ти сядь так, щоб мені було добре тебе видко, і більш нічого я не хочу.

- Я ніколи від вас не відійду,- заявив я,- я буду при вас весь час, скільки дозволять! Бог свідок, що я залишусь вірним вам так само, як ви були вірні мені!

Я відчув, як його рука у моїй затремтіла, і він одвернувся вбік, лежачи на дні човна, і знову з горла у нього почувся той самий булькотливий звук, тільки якийсь лагідніший, яким він і весь став віднедавна. Але добре, що він заговорив на цю тему й допоміг мені вчасно збагнути те, про що сам я здогадався б, можливо, запізно: ні в якому разі не можна було допустити, щоб він дізнався, що його надії зробити мене багатою людиною розсипалися на порох.

Розділ 55

Наступного дня Мегвіча приставили у поліційний суд і справу відразу передали б на розгляд, якби не треба було для підтвердження його особистості викликати старого наглядача, що служив на плавучій в'язниці, звідки Мегвіч колись був утік. Ніхто не сумнівався в його особі, але Компесона, що мав засвідчити це, носило мертвого десь на хвилях, а когось іншого з тюремних урядовців, котрий міг би дати необхідні свідчення, як на ту нагоду, не знайшлося у Лондоні. Я того ж дня, коли ми прибули до Лондона, сходяв до містера Джеггерса додому, щоб упевнитись в його підтримці, і він пообіцяв не показувати проти заарештованого. Оце й усе, що можна було для нього зробити, бо, як пояснив він мені, справу вирішать за п'ять хвилин, коли з'явиться свідок, і ніякі сили на землі не спроможні змінити вирок на нашу користь.

Я поділився з містером Джеггерсом своїм наміром приховати від Мегвіча, що його статок втрачено. Містер Джеггерс насварив мене, що я дозволив «грошам прослизнути поміж пальців», і сказав, що треба буде невідкладно подати петицію й спробувати хоча б частину їх урятувати. Проте він не приховував від мене, що хоч конфіскація передбачається далеко не в усіх вироках, у даному випадку вона неминуча. Це я й сам дуже добре розумів. Я не був родичем злочинцеві й не перебував з ним ні в якому офіційно визнаному зв'язку; до свого арешту він не написав ніякого заповіту або дарчого листа на мою користь, а тепер така заява не мала б юридичної сили. У мене не було ніяких прав на його майно, і я зрештою вирішив - і опісля ніколи не відступав від цього рішення,-

що не дуритиму себе безнадійними спробами домогтися такого права.

Були явні підстави припускати, що затонулий інформатор розраховував у разі конфіскації одержати винагороду і дістав точні дані про майнове становище Мегвіча. Коли знайшли Компесонове тіло - за багато миль від місця загибелі і так жахливо спотворене, що труп ідентифікували тільки за речами у його кишені,- деякі нотатки в записнику ще вдалося прочитати. Там згадувався, між іншим, один банк з Нового Південного Уельсу, куди Мегвіч поклав певну суму, а також перелічувались кілька земельних ділянок значної вартості. Ці дані містилися також у списку, якого Мегвіч передав містерові Джеггерсу в тюрмі, сподіваючись, що я успадкую все його добро. Неуцтво бідолахи бодай цим разом стало йому в пригоді: він до останнього дня не сумнівався, що як уже Джеггерс узявся за цю справу, спадщина таки дістанеться мені.

Через три дні з'явився свідок з плавучої в'язниці, якого, дожидало обвинувачення, і нескладне слідство добігло кінця. Мегвіч мав постати перед судом на найближчій сесії, тобто через місяць.

Саме в цю тяжку пору мого життя Герберт одного вечора повернувся додому зовсім похнюплений і сказав:

- Мій любий Генделю, боюся, що невдовзі я муситиму розпрощатися з тобою.

Оскільки його компаньйон попередив мене про це, я здивувався менше, ніж Герберт сподівався.

- Якщо я відмовлюсь поїхати до Каїра, ми втратимо чудові можливості, і мені дуже прикро, що доведеться покинути тебе, коли я тобі найбільше потрібен.

- Ти, Герберте, завжди будеш мені потрібен, бо я завжди тебе любитиму, але сьогодні ця потреба не більша, ніж будь-коли.

- Тобі буде так самотньо.

- У мене нема часу цим перейматися,- відказав я.- Ти знаєш, що я в нього весь час, скільки дозволяють, і я був би там цілі дні, якби змога. Та й коли я не з ним, мої думки залишаються там, при ньому.

Жахливе становище, в якому опинився Мегвіч, настільки вражало обох нас, що ми й не могли говорити про нього якось виразніше.

- Дорогий мій,- сказав Герберт,- лише з огляду на нашу розлуку, а вона вже близько, я дозволю собі поцікавитись, чи подумав же ти про своє майбутнє?

- Ні, я взагалі боюся думати про майбутнє.

- Але ж якесь майбутнє у тебе буде, дорогий Генделю,- і ти не можеш про це забувати. Коли я тобі друг, то поговорім хоч би й зараз про твої справи.

- Ну нехай,- погодився я.

- У нашій новій філії, Генделю, ми потребуватимем... Бачивши, що він з делікатності не наважується вимовити належне слово, я підказав йому:

- Клерка.

- Атож, клерка. І, як я гадаю, зовсім не виключено, що з часом він (як і один добре тобі знайомий клерк) може піднятися до ролі компаньйона. Так-от, Генделю... коротше, любий мій, приїхав би ти до мене, га?

Щось було напрочуд щире й зворушливе в його голосі, коли він після слів «Так-от, Генделю», які могли б бути вступом до поважної ділової розмови, раптом відкинув цей тон, простяг мені свою дружню руку й заговорив, як підліток.

- Ми з Кларою безліч разів це обговорювали,- мовив далі Герберт,- і моя дорога дівчинка ось навіть сьогодні зі слізьми на очах просила передати тобі, що якщо ти погодишся приїхати до нас, коли ми будемо разом, вона зро-

бить усе можливе, щоб ти почувався в нашому домі як-найкраще, і що друг її чоловіка їй теж друг. Ми б так чудово влаштували все, Генделю!

Я щиро їй подякував, і Гербертові теж, але сказав, що поки що не можу дати певної відповіді на їхню таку великодушну пропозицію. По-перше, голова у мене так заклопотана, що я й неспроможен про це як слід подумати. А по-друге... Атож. По-друге, в уяві у мене заройлося дещо таке, про що піде мова десь при кінці моєї немудрої розповіді.

- Але якби, Герберте, без шкоди для ваших справ можна було це питання залишити відкритим на деякий час...

- На який завгодно час! - скрикнув Герберт.- На півроку, на рік!

- Ні, на так довго не треба,- заперечив я.- Вистачить на два-три місяці.

Герберт був у захопленні, коли ми закріпили цю домовленість взаємним потиском рук, і зауважив, що тепер йому стане духу сказати мені, коли він від'їжджає: очевидно вже на кінці цього тижня.

- А як же Клара? - спитав я.

- Моя дорога дівчинка не покине батька, поки він живий,- сказав Герберт.- Проте йому вже не довго лишилося. Місіс Вімпл довірчо повідомила мене, що це може статись першого-ліпшого дня.

- Нехай мені проститься,- озвався я,- але це найкраще, що він може зробити.

- Боюся, ти маєш рацію,- погодився Герберт.- І тоді я повернуся по мою дорогу дівчинку, і ми з нею тихенько обвінчаємось у найближчій церкві. Не забудь, любий Герберте, що моя ясочка не має ніяких іменитих предків, зроду не заглядала до родовідної книги перів і не уявляє собі, ким був її дідусь. Чим не щастя для сина моєї мате-

рі!

Цього самого тижня в суботу я розпрощався з Гербертом - сповненим найсвітліших надій, хоч і зажуреним розлукою зі мною,- коли він сідав на поштову карету, що відвозила його до порту. Я зайшов до сусідньої кав'ярні й надіслав звідти коротенького листа Кларі з повідомленням, що Герберт, відїжджаючи, прохав запевнити її у своїй безмежній любові, після чого подався до своєї самотньої домівки, якщо можна було так сказати про ту мою оселю, бо ж у мене тепер взагалі ніде на білому світі не було рідної домівки.

На сходах я перестрів Вемміка, що спускався вниз, даремно настукавшись у мої двері. Я ще не бачився з ним віч-на-віч, відколи так трагічно скінчилася наша спроба втечі, і він приходив, щоб як суто приватна особа дещо пояснити мені у зв'язку з цією невдачею.

- До покійного Компесона,- сказав Веммік,- сяк чи так мала стосунок добра половина справ нашої контори, і те, про що я вас інформував, мені стало відомо з розмов декотрих його поплічників, які опинилися в клопоті (хтось із його поплічників постійно у клопоті). Я наче ні на що не звертав уваги, а сам пильно прислухався, доки почув, що він у від'їзді, і тоді я й подумав, що це саме нагода вам ризикнути. Тепер я можу гадати так, що він, хитрюга, яких світ не бачив, дурив і тих, хто служив йому. Сподіваюся, містере Піп, ви не осуджуєте мене? Запевняю вас, я всім серцем хотів стати вам у пригоді.

- Я не менш вашого певний у цьому, Вемміку, і я глибоко вам вдячний за вашу дружбу й сприяння.

- Що ж, спасибі, щире спасибі на доброму слові. Кепська вийшла історія,- сказав Веммік, чухаючи потилицю,- і можете мені повірити, що я вже давно не почував себе так незручно. У мене все не сходить з думки, що пропало

знічев'я так багато рухомого майна. Просто жах!

- А у мене, Вемміку, все не сходить з думки бідоласний власник цього майна.

- Та звісно, що там говорити,- погодився Веммік.- Це природна річ, що ви йому співчуваєте, я б і сам не пошкодував п'ять фунтів стерлінгів, щоб витягти його з біди. Але я дивлюсь на справу так: якщо вже покійний Компесон загодя пронюхав про його повернення й доніс на нього, навряд чи вдалося б його урятувати. А от рухоме майно, безперечно, врятувати можна було. У цьому й полягає різниця між майном та його власником, ви розумієте?

Я запросив Вемміка зайти до мене й випити чарку грогу, перше ніж вирушати до Волворту. Він прийняв запросини. Попиваючи цей скромний почастунок, він раптом ні сіло ні впало сказав трохи зніяковілим тоном:

- Як вам це видасться, містере Піп, якщо я у понеділок візьму собі вихідний?

- Що ж, ви, мабуть, уже цілий рік такого собі не дозволяли.

- Точніше скажіть - уже цілий десяток років,- поправив мене Веммік.- Атож. Я збираюся взяти собі вихідний. Навіть більше: я збираюся піти прогулятися. І навіть більше: я хочу й вас попросити прогулятися зі мною.

Я вже почав вибачатись,- мовляв, який з мене тепер товариш для прогулянок,- але Веммік не дав мені висловитись.

- Я знаю, що поглинає ваш час,- сказав він,- і знаю, в якому ви настрої, містере Піп. Але якби ви змогли виявити мені таку послугу, я був би вам вдячний. Прогулянка ця недовга, і до того ж рання. Забере вона у вас часу - разом зі сніданком - десь так від восьмої до дванадцятої. Невже ви не зможете приділити мені цю часину?

Він так багато зробив для мене, відколи ми познайомились, що я не міг відмовити йому в такій малості. Я сказав, що зможу, навіть неодмінно, і він так зрадів моїй згоді, аж я сам врадувався. Ми домовилися, що я завітаю до Замку в понеділок о пів на дев'яту, і на цьому розлучилися.

Точно о домовленій годині у понеділок уранці я подзвонив біля хвіртки Замку. Впустив мене сам Веммік, причому виглядав він ще охайніше, і капелюх на ньому виглядав ще чепурніше, ніж звичайно. На столі вже стояли дві склянки рому з молоком та печиво. Старий, певне, встав разом з першими півнями, бо, глянувши у прочинені двері спальеньки, я помітив, що ліжко його порожнє.

Коли ми, підживившись ромом з молоком та печивом, налаштувалися до таємничого моціону, мене непомалу здивувало, що Веммік при виході взяв на плече вудочку.

- Хіба ми збираємось рибу ловити? - поцікавився я.

- Ні,- відказав Веммік,- просто я люблю прогулюватися з вудочкою.

Мені це здалося трохи чудним, однак я нічого не зауважив, і ми вийшли. Рушили ми в напрямку Кембервельського луку, і коли вже підходили туди, Веммік раптом вигукнув:

- Ти ба! Тут і церква є!

В цьому нічого не було дивного, але знов мені довелося здивуватись, коли він заявив, немов осяяний блискучою ідеєю:

- А зайдім-но до неї, чи що?

Веммік залишив вудочку на паперті, і ми зайшли до церкви й розглянулися. Потім він видобув з кишені піджака щось, загорнуто в папір.

- Ти ба! - сказав він.- Тут і пара рукавичок! Ану-но

одягнім їх, чи що?

Оскільки рукавички були білі й лайкові, а отвір поштової скриньки розширився до своїх крайніх меж, в мені зародилися сильні підозри. Вони переросли у впевненість, коли я вгледів, що у бічні двері ввійшов Старий, супроводячи якусь леді.

- Ти ба! - сказав Веммік.- Тут і міс Скіффінс! Ану-но зіграймо весілля, чи що?

Ця цнотлива панна була у звичайній своїй одежі, як не лічити того, що зелені лайкові рукавички вона саме цю мить заходила на міняти на білі. Старий теж готувався принести таку саму жертву на вівтар Гіменей.²⁵ Але ця процедура для джентльмена похилого віку виявилась досить обтяжливою, і Веммікові довелося прихилити батька спиною до колони, а самому, зайшовши ззаду, потягти рукавички на себе, тоді як я підтримував Старого за пояс, щоб він виявив належний опір без шкоди для власного життя. Завдяки цьому вигадливому маневрові рукавички одяглись якнайкраще.

Потім показалися псаломник і священник, і нас вишикували належним чином на підході до фатального поруччя. Згідно зі своїм планом робити все мовби ненароком, Веммік, як я почув перед самим початком вінчання, дістав щось з кишені жилета й сказав:

- Ти ба! Тут і обручка!

Я виступав у ролі боярина або дружки нареченого, а маленька кульгава церковна служничка в якомусь наче дитячому капелюшку вдавала щирю приятельку міс Скіффінс. Відповідальний обов'язок весільного батька ліг на Старого, котрий у ході виконання цієї ролі несамохіть поставив священника у дуже незручне становище. Трапилось це так. Коли священник прорік: «Хто віддає сю діви-

25 Гіменей - бог шлюбу у грецькій та римській міфології.

цю в жони сьому чоловікові?», старий джентльмен, ані гадки не маючи, на якому етапі перебуває шлюбна процедура, стояв собі й умиротворено споглядав десять заповідей на стіні. Священикові довелось удруге проректи: «Хто віддає сю дівицю в жони сьому чоловікові?» А що Старий і далі перебував у доброчестивому невіданні, наречений прокричав йому гучним по-домашньому голосом: «Ну, Старий мій, ти ж знаєш - хто віддає?» На що той, перше ніж заявити, що це він віддає, жваво озвався: «Гаразд, Джоне, гаразд, хлопче!» Після цих слів священник витримав таку лиховісну паузу, аж я вже засумнівався, чи взагалі нам пощастить цього дня завершити весілля.

Проте таки пронесло, і, коли ми виходили з церкви, Веммік підняв покришку з купелю, вкинув туди свої білі рукавички й поклав покришку на місце. Місіс Веммік, більш завбачлива щодо майбутнього, свої білі рукавички сховала в кишеню, перше ніж знов одягти зелені.

- А тепер, містере Піп,- сказав Веммік, урочисто завдаючи вудочку собі на плече при виході з церкви,- дозвольте вас спитати: чи хто ж би подумав, що ми оце тількино з весілля?

Сніданок було замовлено в симпатичненькому ресторанчику за якусь милю від луку; був тут і більярд на той випадок, якби ми забажали розвіятись після поважної церемонії. Я з приємністю завважив, що тепер місіс Веммік уже не змотувала назад Веммікову руку, коли та обвивала її стан, а примостилась на стільці з високою спинкою, наче віолончель у футлярі, і сприймала прояви ніжності, як цей мелодійний інструмент сприймав би доторк смичка.

Сніданок був пречудовий, і щоразу, коли хтось відмовлявся від якоїсь страви, Веммік приказував: «За все заплачено наперед, тож-бо споживайте, не соромтесь!» Я

випив за здоров'я молодят, за здоров'я Старого, за добробут Замку, а на прощання поцілував молоду - коротше, всіляко силкувався підтримати добрий настрій у компанії.

Веммік провів мене до порога, і я ще раз потис йому руку й побажав щастя.

- Дякую вам,- відказав він, потираючи руки.- А курей розводити вона така майстриня, що й не уявляєте. Ось покуштуєте при нагоді яечок - самі скажете.- І коли я вже відходив, гукнув мене і додав тихенько: - Ясна річ, містере Піп, що все це чисто волвортські міркування.

- Я розумію. На Літл-Брітен їх не треба згадувати,- сказав я.

Веммік кивнув.

- Після того, як ви там були промовились, краще містерові Джеггерсу й зовсім про них не знати. А то він ще подумає, що у мене мозок розквасився абощо.

Розділ 56

Протягом усього місяця - аж до настання судової сесії - він тяжко хворів. У нього було зламано два ребра, вони зачепили одну легеню, і дихалось йому з кожним днем усе важче й болючіше. Через це він говорив ледве чутно, а більше взагалі мовчав. Але слухав мене він дуже охоче, і тепер перший мій обов'язок був говорити й читати йому те, що, як я вважав, було найпотрібніше в його нинішньому становищі.

Як тяжко хворого, його за день-два перемістили із загальної камери до тюремного шпиталю. Це дало мені змогу досить часто бувати у нього. А в кайдани його не закували, тільки зглянувшись на хворобу, бо ж вважалося, що він, як невинуватий злочинець, будь-що спробує втекти.

Бачив я його кожен день, але щоразу недовго, і зміна в його фізичному стані за решту доби встигала відбитись у нього на обличчі. І я не пригадую, щоб хоч одна з тих змін була на краще: відколи двері в'язниці замкнулися за ним, він щодалі більш худнув і поволі ставав усе слабший та кволіший.

Його покора чи то збайдужіння свідчили про смертельну виснаженість. У мене часом складалося враження - з його тону або з окремих пошепки сказаних слів,- що він розмірковує над питанням, чи не вийшла б із нього краща людина за кращих обставин. Проте він ніколи не натякав, що винні зовнішні причини, і не пробував перетлумачити своє минуле у вигідному для себе світлі.

Двічі-тричі при мені дехто зі шпитальної обслуги згадував про його репутацію відчайдушного урвиголови. На

устах у нього тоді з'являлася посмішка, і він з довірою обертав погляд до мене - мовляв, я, нехай ще тільки малою дитиною, бачив і щось добре в ньому. Що ж до всього іншого, то він був саме смирення й каяття і ніколи ні на що не нарікав.

Коли сесія розпочалась, містер Джеггерс подав клопотання відкласти його справу до наступної сесії. Це робилось явно в надії, що він до того часу не дотягне, але клопотання відхилили. Мегвічева справа розглядалася в числі перших, і на суді йому дозволили сидіти на стільці. Ніхто не забороняв мені стати біля самої загородки для підсудних і тримати його простягнену крізь ґратки руку.

Суд був дуже короткий, бо все було ясніше ясного. Те, що можна було сказати в обороні Мегвіча, сказали - як він на засланні завдяки власній працьовитості цілком законним шляхом розжився на статок. Але ніщо не могло заперечити того факту, що він повернувся й був ось тут перед очима судді та присяжних. Оскільки саме за це його й судили, неможливо було не визнати його винним.

У той час існував звичай (як я сам спізнав на тій жахливій судовій сесії) останній день приділяти на оголошення вироків, причому смертні вирoki задля більшого ефекту зачитувалися при самому кінці. Якби ця картина не збереглась незмивно у моїй пам'яті, то зараз, пишучи ці рядки, я б нізащо не повірив, що суддя за одним махом оголосив смертні присуди тридцяти двом чоловікам та жінкам. І найпершим серед цих тридцяти двох був він - йому й тут дозволили сидіти, бо, маючи страшну задишку, він би стоячи не витримав.

Сцена суду постає переді мною в усіх її промовистих деталях - аж до крапель квітневого дощу, що поблискували в промінні квітневого сонця на вікнах судової зали. У загородці, біля якої я знову стояв, тримаючи його руку,

зібрано тридцять двоє чоловіків та жінок - хто тримав себе зухвало, хто був вражений жахом, хто ридав і плакав, хто затуляв обличчя руками, хто понуро розглядався. Деякі жінки зняли були крик, але їх уже вкоськали, і залягла тиша. Шерифи з масивними кайданами та бутоньєрками, інші судейські кузьки та страховидла, оповісники, придверники, широка галерея, вщерть наповнена публікою - ніби глядачами в театрі,- всі витріщились на тридцятьох двох приречених і суддю навпроти їх. І ось суддя звертається до підсудних зі словом. Серед цих бідолашних є один, кого він мусить спеціально вирізнити, як порушника закону мало не з самих пелюшок: після неодноразового ув'язнення та інших покарань його засудили на певний термін каторжних робіт; коли він здійснив зухвалу втечу звідти, пов'язану з насильством, його засудили на каторгу й довічне вигнання. Опинившись далеко від місця своїх злочинств, нещасний, здавалося, усвідомив власні провини і на якийсь час зажив мирним та чесним життям. Але у фатальну хвилину знов піддавшись нахилам і пристрастям, через попуст яким його особа так довго була плямою на нашому суспільстві, він покинув гавань супокою і каяття і повернувся до країни, доступ куди йому було заборонено законом. Невдовзі викритий тут, він, однак, спромагався певний час уникати правосуддя, а схоплений нарешті при спробі втекти, вчинив опір, та ще й - йому краще це знати, умисно чи в засліпленні власним зухвальством,- завинив у смерті того, хто його викрив і знав усе його минуле. Оскільки повернення до країни, де йому заборонено перебувати, карається смертю, а він поза тим ще й обтяжив свій злочин, йому слід приготуватися до смерті.

Сонце яскраво світило у великі вікна суду крізь лискучі краплі дощу на шибках, і широка смуга світла простя-

глася від тих тридцятьох двох до судді, зв'язуючи їх воєдино і, можливо, нагадуючи декому з присутніх, що й ті, кого судять, і той, хто судить, постануть як рівні перед іншим, вічним судією, котрий усе відає і не може помилитися. Підвівшись на мить, так що обрис його обличчя чітко проступив у цій смузі світла, засуджений промовив: «Мілорде, я дістав уже свій смертний присуд від всемогутнього, але я й ваш приймаю», - і сів знову. Після цього закликали до тиші, і суддя договорив те, що стосувалося решти підсудних. Потім зачитали текст самих вироків, і частину засуджених вивели попідруки, дехто, виходячи, вдавав байдужого, декотрі кивали у бік галерії, двоє-трое тисли руки одні одним, ще інші жували духмяну траву, якою притрушено підлогу в залі. Він вийшов останній, бо без сторонньої допомоги ледве чи й міг переставляти ноги. І весь час його рука була в моїй руці - поки інших випроваджували і поки глядачі підводились (оправляючи на собі одіж, як у церкві після відправи чи там де) та показували пальцями на котрогось із в'язнів, а найчастіше на нього й на мене. Я всією душею сподівався, що він не доживе до того дня, коли підпишуть указ про виконання вироку, і благав про це долю, але, все-таки побоюючись, щоб він не протягнув надто довго, того ж вечора засів писати петицію міністрові внутрішніх справ, в якій виклав те, що знав про нього, і наголосив, що він повернувся до Англії виключно заради мене. Писав я це збуджено і пристрасно, а скінчивши й відіславши її, взявся скласти клопотання на інших офіційних осіб, які здавались мені більше схильними до милосердя, а одне навіть надіслав на монарше ім'я. Протягом кількох днів та ночей після оголошення йому вироку я тільки й знав, що писати ці петиції, і засинав хіба що сидячи на стільці. Та й повідсилавши їх усі, я не міг перебувати далеко від тих

місць, куди вони адресувались: коли я був поблизу, мої зусилля здавались мені не такими розпачливими й хоча б трохи обнадіювали. У цьому нерозсудливому хвилюванні й душевній тривозі я цілі вечори блукав повз ті відомства й приватні будинки, де лежали мої петиції. Ще й досі холодного й курного весняного вечора понурі вулиці західної частини Лондона з їхніми рядами щільно позамиканих особняків та довгими низками ліхтарів щоразу навіюють мені сумовиті роздуми.

Щоденні наші побачення тепер ще більше скоротили, і наглядати за ним стали пильніше. Помітивши на собі чи то уявивши підозрілі погляди, нібито я збираюсь пронести йому отруту, я попросив обшукувати мене, перше ніж допускати до його койки, і сказав невідступно присутньому при цьому наглядачеві, що я можу дати будь-які запевнення у чесності моїх намірів. Але в цілому ні він, ні я не відчували надмірної суворості. Службові особи діяли в межах чинних приписів, і не більше. Наглядач щоразу повідомляв мене, що йому гіршає, і це саме підтверджували інші недужі арештанти з палати, а також шпитальна обслуга з арештантів (лихочинці, але, дякувати богу, не позбавлені почуття доброти!).

З бігом днів він дедалі частіше лежав пластом, втупившись порожнім поглядом у білу стелю, і тільки на мить лице його оживало від якогось мого слова, після чого знов ставало знечуленим. Часом він майже - або й зовсім - не міг говорити; тоді він відповідав мені легким потиском руки, і я навчився добре орієнтуватись, що він має на увазі.

На десятий день я помітив у ньому більшу зміну, ніж звичайно. Очі його, звернені до дверей, засвітилися при моїй появі.

- Я вже боявся, що ти спізнишся, мій хлопче,- озвався

він, коли я сів біля його койки.- Хоч і знав, що цього не може бути.

- Зараз тільки почалась година побачень,- відповів я.- Я ще чекав при воротях.

- Ти щоразу чекаєш при воротях, правда, мій хлопче?

- Так. Я ні хвилинки не хочу втратити.

- Дякую тобі, мій хлопче, дякую. Хай тебе бог благословить! Ти ніколи не відступався від мене, мій хлопче.

Я мовчки потис йому руку, бо ж не міг забути, як один час ладен був від нього відступитись.

- А найдорожче,- сказав він,- що коли наді мною зависла чорна хмара, ти став для мене добріший, ніж тоді, як світило сонце. Оце найдорожче.

Він лежав горілиць і дихав на превелику силу. Хоч як він напружувався, хоч як він любив мене, лице його час від часу гасло і безживний погляд, втуплений у стелю, туманів.

- Вам дуже боляче сьогодні?

- Я зовсім не нарікаю, мій хлопче.

- Ви ніколи не нарікаєте.

Після цього він уже нічого не сказав. Він тільки всміхнувся й ледь ворухнув пальцями; я здогадався, що він хоче покласти собі на груди мою долоню. Тоді я так і зробив, а він знов усміхнувся й поклав поверх моєї свої згорнені руки.

Тим часом хвилини побачення збігли, але, оглянувшись, я побачив поруч начальника тюрми, що прошепотів мені: «Можете ще побути». Я щиро йому подякував і спитав:

- Можна мені дещо йому сказати, якщо він почує? Начальник тюрми відступив убік і кивнув наглядачеві теж одійти. Хоч ці їхні рухи були зовсім безгучні, його втуплений у стелю стуманілий погляд ожив і з ніжністю обер-

нувся до мене.

- Дорогий Мегвічу, тепер нарешті я можу це сказати вам. Ви розумієте мене?

Його пальці ледь відчутно стисли мені руку.

- Колись у вас була дитина, яку ви любили і втратили. Пальці стисли мою руку відчутніше.

- Вона залишилася жива й знайшла впливових друзів. Вона й тепер жива. Вона справжня леді й велика красуня. І я кохаю її!

Останнім слабким зусиллям, яке б і не здійснилося без моєї допомоги, він підніс мою долоню собі до уст. Потім знову лагідно опустив її на груди й прикрив своїми долонями. В очах його, втуплених у стелю, постав той самий порожній погляд і за мить згас, а голова тихо схилилась на груди.

Згадавши тоді, що ми з ним разом читали, я подумав про тих двох молільників у храмі і зрозумів, які будуть найкращі слова перед його смертним ложем: «Господи, будь милостивий до нього, грішника!»

Розділ 57

Залишившись тепер сам-один, я заявив про намір вибратися зі свого помешкання у Темплі, як тільки мине термін оренди, а тим часом винайняти його комусь іншому від себе. Не гаючись, поналіплював я на вікнах оголошення, бо ж у мене були борги й майже не лишалося грошей, і стан моїх справ не на жарт мене непокоїв. Точніше сказати - занепокоїв би, якби я мав досить сили зосередитись увагою на чому-небудь іншому, крім того, що я серйозно захворюю. Напруження останніх тижнів дало мені змогу відтягти хворобу, але не подолати, і тепер я відчував, що вона насувається на мене, і майже нічого іншого й не відчував, настільки до всього збайдужнів.

День-два я лежав то на канапі, то на підлозі - де мене знемагала втома - з важкою головою й тупим болем у ногах та руках, без думки й без снаги. Потім настала ніч, бозна-як довга й сповнена тривоги та страхів, а коли вранці я спробував підвестись на ліжку і все обдумати, то не зміг ні того, ні того. Чи й справді я серед ночі спускався до Гарден-Корту в пошуках човна, якого начебто залишив на подвір'ї, чи й справді я кілька разів приходив до пам'яті на сходах і жахався, що мене сюди вигнало; чи й справді я запалював лампу, впевнений, що це ж він піднімається сходами, тоді як світло там давно погасло; чи й справді мене збивали з пантелику чийсь безглузді балачки, сміхи та стогони, що, як я неявно підозрював, від мене самого й походили; чи й справді в темному кутку кімнати стояла закрита залізна пічка й чийсь голос гукав знов і знов, що міс Гевішем уже догоряє там,- ось в усьому цьому я й силкувався добрати ладу, лежачи того ран-

ку у себе на ліжку. Але важкі випари печі, де випалювалось вапно, не давали цим образам прояснитись і раз у раз заступали їх від мене, аж поки нарешті крізь ці випари я розрізнив двох чоловік, що уважно дивились на мене.

- Чого ви хочете? - спитав я перелякано.- Я вас не знаю.

- Та що там, сер,- відповів один з них, нахилиючись і торкаючи мене за плече,- сподіваюся, ви це незабаром залагодите, але поки що вас заарештовано.

- А на яку суму борг?

- Сто двадцять три фунти, п'ятнадцять шилінгів і шість пенсів. Рахунок від ювеліра, здається.

- І що ж тепер робити?

- Вам краще перебратись до мене,- відказав той самий чоловік.- У мене дім цілком пристойний.

Я спробував підвестись і одягтися. Коли я знову звернув на них увагу, вони стояли трохи віддалік від ліжка й дивились на мене. Я все так само лежав плазом.

- Ви бачите, в якому я стані,- сказав я.- Я пішов би за вами, якби зміг, але таки справді несила. А якщо ви самі спробуєте вивезти мене, я ще помру дорогою.

Можливо, вони щось відповіли, чи заперечили, чи пробували вмовити мене, що я краще себе почуваю, ніж мені здається. Але що моя пам'ять більш нічого не зберегла про них, я так і не знаю, що вони зі мною зробили,- в усякому разі, вивезти мене нікуди не вивезли.

Що я мав лихоманку й до мене боялись підходити, що я мучився страшенно й часто непритомнів, що часові кінця-краю не було, що я плував усякі найнеймовірніші подоби зі своєю власною - був цеглиною в стіні будинку й водночас благав спустити мене з запаморочливої висоти, куди мене вправили муляри, був сталевим балансиrom

величезної машини, який ляскотливо погойдувався над прірвою й воднораз сам же молив, щоб машину зупинили й витягли мене з неї,- що я пройшов через усі ці стадії хвороби, я знаю зі своїх спогадів, а почасти знав і тоді. Що іноді я відбивався від реальних людей, вважаючи їх за вбивць, а потім раптово усвідомлював, що вони ж хочуть мені добра, і, знемігшись, падав їм на руки й дозволяв себе вкласти - це я теж знав тоді. Але найпевніше я знав, що всім цим людям, які в найтяжчі дні моєї хвороби являлися мені у найхімерніших різновидах людських облич і виростали до велетенських розмірів,- повторюю, найпевніше я знав, що всім їм властиво було невідомо чому рано чи пізно ставати схожими на Джо.

Коли криза хвороби була вже позаду, я почав завважувати, що тоді як інші пов'язані з нею химери потроху зникають, ця залишається незмінною. Хто тільки підходив до мене, кожен набирив рис Джо. Розплющував я очі вночі - і у великому кріслі біля ліжка бачив Джо. Розплющував очі вдень - і бачив, як на дивані біля відчиненого й завішеного вікна, посмоктуючи люльку, сидить знову ж таки Джо. Я просив чогось прохолодного випити, і дбайлива рука, що простягала мені питво, була рукою Джо. Затамувавши спрагу, я відхилявся на подушку, і обличчя, що дивилось на мене з надією й любов'ю, було обличчям Джо.

Нарешті одного дня я набрався духу й спитав:

- Чи це Джо?

І такий дорогий, знайомий голос відповів:

- Він і є, друже.

- О, Джо, ти розбиваєш мені серце! Насварись на мене, Джо. Побий мене, Джо. Назви невдячним. Тільки не будь такий до мене добрий!

Бо Джо, зрадивши, що я впізнав його, поклав голову

на мою подушку й обняв мене за шию.

- Ми ж з тобою, голубе,- сказав Джо,- завше були друзями, Піпе. А коли ти піддужаєш і ми поїдемо вдвох прогулятись - ото буде чудовно!

Після чого Джо відступив до вікна і став спиною до мене, потираючи очі. А я, бувши вкрай знесиленим, не міг схопитись і підбігти до нього,- я тільки лежав і шепотів, пройнятий покутою: «Господи, благослови його! Благослови цю добру християнську душу!»

Коли Джо знову сів біля мене, очі у нього розчервонілися, але я тримав його за руку, і ми обоє були щасливі.

- А скільки часу, любий Джо?

- Себто тебе цікавить, Піпе, скільки часу ти слабуєш, друзяко?

- Атож, Джо.

- Уже кінець травня, Піпе. Завтра перше червня.

- І ти весь час тут, любий Джо?

- Та десь так і є, друзяко. Бо, як я сказав Бідді, коли прийшов лист про твою хворобу, а листоноша - він же парубком був, оце тільки недавно одружився, хоч і така мізерна платня у нього, дарма що багато хідні, всі підметки зітреш, але він за багатством не вганяв, не мав таких гріхів, лиш страх побратися хотів...

- Так любо тебе слухати, Джо! Але я перебив твою мову,- що ж там ти сказав Бідді?

- Та от і сказав, що як ти тепер серед чужих, і що як ми завше були друзями, то відвідати тебе такої пори якраз, може, і не буде недоречно. А Бідді, вона й каже: «Не гай часу і їдь до нього». Атож,- розважливо притакнув сам собі Джо,- отак вона просто й сказала: «Не гай часу, мовляв,- і їдь до нього». Коротше кажучи, я недалеко відбіжу від правди,- трохи поміркувавши, докинув Джо,- ко-

ли саме так і передам її слова: «Не гай часу ні хвилини».

На цьому Джо урвав свою промову і сповістив, що балакати зі мною слід якнайменше, що підгодовувати мене треба потроху, але в певний час, хочу я того, чи ні, і що я повинен в усьому його слухатись. Отож я поцілував йому руку й стих, а він заходився укладати листа Бідді, в якому мав передати й моє вітання їй.

Бідді, виявляється, навчила його писати! Коли я лежав у ліжку й дивився, як гордовито він засів за писання, у мене через мою неміч аж сльози виступили на очах. Коли я хворів, з мого ліжка зняли запону й перенесли його разом зі мною у вітальню, де було просторіше й більше повітря, а килим звідси забрали і стежили, щоб і вдень, і вночі тут було чисто й затишно. І ось за моїм письмовим столом, відсунутим у куток і заставленим пляшечками, і сів Джо за свою поважну роботу, спершу вибравши з невеличкої таці перо, мов важкий інструмент зі скриньки, й закасавши рукави, так наче збирався орудувати ломом чи молотом. Але перед початком Джо ще треба було міцно впертися в стіл лівим ліктем і відставити праву ногу далеко назад, а коли він почав, то кожному риску вниз вів так довго, ніби вона була в шість футів завдовжки, коли ж лінія йшла вгору, його перо аж збризувало. Чомусь йому уявилося, що чорнильниця стоїть не там, де насправді, і він раз по раз стромляв перо у порожнечу й неначе бто цілком був задоволений досягнутим. Вряди-годи його стримувала яка-небудь правописна крутиголовка, але назагал просувався він зовсім непогано, і, підписавши листа й за допомогою обох вказівних пальців перенісши останню ляпку з паперу собі на маківку, підвівся і ще якусь часину з неабияким задоволенням походжав побіля столу, оглядаючи свій витвір з різних боків.

Щоб Джо не переживав, що я надміру балакаю, навіть

якби це було мені до снаги, я вирішив про міс Гевішем поцікавитись у нього іншим разом. Коли я на другий день спитав, чи вона вже видужала, він похитав головою.

- Вона що, померла, Джо?

- Та що ти, друже,- докірливо мовив Джо, маючи на думці поступово підготувати мене,- це вже було б трохи занадто, просто вона не...

- Нежива, Джо?

- Ось так буде ближче до речі,- сказав Джо.- Вона нежива.

- І довго це тяглося, Джо?

- Після того, як ти занедужав, десь так, щоб сказати правду, з тиждень,- мовив Джо, затявшись про все сповіщати мене конче поступово.

- А ти не чув, що сталося з її майном, Джо, любий?

- Та воно тут така справа, друже,- сказав Джо,- що вона нібито майже все відписала міс Естеллі. Але за день-два до нещастя власноруч приписала до духівниці поправку, що заповідав цілих чотири тисячі містерові Метью Покету. Тільки з якої б то притичини, як ти гадаєш, вона заповіла цих цілих чотири тисячі йому? «Виходячи з відгуку Піпа про вищезгаданого Метью». Бідді твердить, що там саме так і написано,- сказав Джо, смаковито повторюючи цю закручену фразу: - «Виходячи з його відгуку про вищезгаданого Метью». Цілих чотири тисячі, Піпе!

Я так ніколи й не довідався, звідки Джо взяв, що ці чотири тисячі саме цілі, а не складені з частинок, але йому, очевидно, здавалося, що сказати так - значить підкреслити солідність цієї суми, отож згадуючи про неї, він щоразу додавав, що тисячі були «цілі».

Розповідь Джо дуже мене врадувала: це ж було єдине моє добре діло, доведене до кінця. Я спитав у Джо про інших її родичів - чи їм щось перепало.

- Міс Сара,- сказав Джо,- ця дістала двадцять п'ять фунтів на рік - купувати пігулки, бо в неї розливається жовч. Міс Джорджіана - ця одержала двадцять фунтів, і все. Місіс... як пак її звать, друзяко, ту, що мила?

- Яка це мила? - здивувався я.

- Отак і є,- кивнув Джо.- Міс Яка-мила - (я здогадався, що під цим ім'ям він розумів Камілу) - ця дістала п'ять фунтів на дешеві свічки, щоб могла заспокоїти нерви, коли пробудиться серед ночі.

Точність усіх цих деталей, як на мене, переконливо свідчила про вірогідність інформації Джо.

- А тепер,- сказав Дяко,- оскільки ти ще не надто піддужав, то я тобі, друзяко, лиш одну новинку підкину, і на сьогодні квит. Старий Орлік вклепався на тому, що пограбував людську оселю.

- А чию ж? - поцікавився я.

- Та такого, що кирпу здорово гне, ніде правди діти,- винуватим тоном мовив далі Джо,- хоч усе-таки дім англійця - це його фортеця, а у фортеці вдираються, лише коли війна. І скільки б він не мав гріхів, але із продажу зерна й насіння жив.

- Отже, це Памблечука дім пограбували?

- Саме так, Піпе,- підтвердив Джо,- і забрали весь ви-торг, і скриньку з грішми, і випили його вино, і підживились його харчем, і по пиці йому надавали, і за носа по-потягали, і ще прив'язали його до ліжка й всипали як слід, а щоб не кричав, рот набили насінням однорічних квітів. Але він упізнав Орліка, і тепер той сидить у місцевій в'язниці.

Так-от потроху ми з Джо ставали все більш невимушеними у наших розмовах. Сили до мене повертались повільно, однак я таки одужував, і Джо весь час був поряд, аж мені стало уявлятися, наче я знов перетворився

на маленького Піпа.

Бо ніжності Джо я саме тепер потребував, як ніколи, буди перед ним немов безпорадним дитям. Він сидів і розмовляв зі мною так по-давньому довірливо й просто, і турботливість його була так по-давньому ненав'язлива, що мені часом здавалося, - а може, все моє життя, відколи я покинув нашу стару кухню, - це лише тяжке марення з недавньої лихоманки? Джо вдовольняв усі мої потреби, і тільки для куховарства та прибирання в помешканні знайшов одну дуже порядну жінку на місце попередньої моєї економки, яку він викурив відразу, як приїхав. «Чи ж повіриш, Піпе, - не раз казав він, пояснюючи це своє самовладдя, - вона у мене на очах прочопила дірку в запасній перині, немов у барилі з вином, набрала відро пір'я й уже потягла продавати. Коли б її воля, вона б завтра і твою перину поцупила, і з тобою на додаток, і все вугілля повиносила б у каструлях та мисках, а вино й горілку - у твоїх високих чоботях».

Того дня, коли я зміг би виїхати на прогулянку, ми дожидались так само нетерпляче, як ото колись мого зарахування в підмайстри. І коли цей день настав і під'їхав відкритий екіпаж, Джо закутав мене, взяв на руки, зніс по сходах і вмістив на сидінні, немов я й досі був малою безпорадною істотою, з якою він так щедро ділився багатством свого великого серця.

Джо сів поруч зі мною, і ми поїхали разом далеко за місто, де трава й дерева вже розбуяли літнім зелом, а повітря сповнювали ніжні літні пахощі. Була саме неділя, і я, дивлячись на цю мальовничість навколо, думав, як усе тут виростало й змінилося, як удень і вночі, під сонцем і під зорями розпашіли невибагливі польові квіти і голоси пташок набирали на силі, тоді коли я, бідний, тіпався в жару й маренні, і якби не згадки про те, як я кидався й

марив, душевний спокій мій був би цілковитий. Але почувши недільний передзвін і ще раз проїнявшись цим привіллям краси, я зрозумів, наскільки мізерна моя вдячність - що навіть для цього занадто мало у мене сили,- і я схилив голову Джо на плече, як бувало в ті далекі часи, коли він возив мене на ярмарок і враження через край переповнювали мою дитячу душу.

Згодом я трохи врівноважився, і ми розбалакалися, як, бувало, колись, лежачи на траві на старій батареї. Джо анітрохи не змінився. В моїх очах яким він був тоді, таким і тепер лишився: просто відданим і просто чуйним.

Коли ми повернулись додому і він, узявши мене на руки, легко переніс через двір і потім угору сходами, я згадав той достопам'ятний різдвяний вечір, коли він ніс мене на плечах через болота. Досі ми ще ні разу й натяком не торкалися змін у моїх перспективах, і я навіть не знав, якою мірою йому відомо про те, що я пережив останнім часом. Я тепер настільки спроневірився у собі й настільки покладався на нього, що ніяк не міг вирішити, чи слід заводити розмову на цю тему, коли він сам її не починає.

- А чи ти чув, Джо,- нарешті наважився я запитати одного вечора, коли він палив люльку біля вікна,- хто був моїм доброчинцем?

- Та чув, друже,- відповів Джо,- що це не міс Гевішем.

- А хто саме то був, ти знаєш, Джо?

- Та чого ж, Піпе, я чув, наче це був той, що послав того іншого, котрий дав тобі банкноти у «Веселих Морях».

- Це правда.

- Дивовижа! - зауважив Джо зовсім безвиразним то-

НОМ.

- А чи ти чув, що він помер, Джо? - спитав я за хвилину, вже дещо непевніше.

- Хто? Той, хто передав тобі банкноти, Піпе?

- Так.

- Та, здається,- подумавши довгий час, мовив Джо і ухильно скосив погляд на дизан,- я чував, як з ним буцімто сталося щось таке у цім дусі.

- А про нього самого ти що-небудь чув?

- Та нічого такого, щоб аж дуже, Піпе.

- Якщо тебе це цікавить, Джо...- почав я, коли раптом Джо підвівся й підійшов до моєї канапи.

- Послухай-но мене, голубе,- сказав Джо, нахилиючись наді мною.- Ми з тобою завше були друзями, правда ж, Піпе?

Мені було соромно щось йому відповісти, і я промовчав.

- Отож це,- мовив Джо, неначе я таки відповів йому,- справа, значиться, ясна. Тоді нащо ж ми, друзяко, балакатимем про такі речі, яких нам обом і згадувати нема потреби? Хіба мало про що можемо ми поговорити й без того, що нам непотрібне? Господи! Та згадаймо лишень твою бідну сестру, та як вона шаленіла! А Лоскотуна ти пам'ятаєш?

- Де б мені не пам'ятати, Джо.

- Так-от послухай-но, що я скажу, друзяко,- мовив Джо.- Я робив, що міг, аби Лоскотун був від тебе якнайдалі, хоч не завше воно виходило, як я замірявся. Бо коли твоя бідна сестра налітала на тебе і я пробував за тебе заступитись,- вів далі Джо своїм звичним розсудливим тоном,- так вона мало що й на мене налітала, але ж головне, тобі тоді перепадало більше. Я це запримітив. Як дорослого чоловіка мають за баки там посмикати чи то го-

ловою потовкти (що твоя сестра ще й як полюбляла) - то вже нехай, якщо він тим самим дитину від карі вирятує. Але коли цій дитині через цю смиканину й товканину ще й більше перепадає, то неминуче той чоловік подумає: «Що ж доброго з твого втручання? Шкода от явна,- гадає він,- а добра й краплі нема. Показав би хто мені, що в цім доброго!»

- Отак гадає він? - озвався я, коли Джо змовк і чекально глянув на мене.

- Отак і гадає,- підтвердив Джо.- Тож чи не слухна його думка, цього чоловіка?

- Любий Джо, думка цього чоловіка завжди слухна.

- Ну, нехай, друже,- мовив Джо,- буде по-твоєму. Якщо його думка завжди слухна (хоч узагалі він куди частіш помиляється), то й тоді слухна, коли він так гадає: припустімо, ти якусь дрібницю там, малюком бувши, від усіх приховав. І чому ти це зробив? А ось чому: бо ти знав, що у Дж. Гарджері не завше так виходить, як він заміряється, себто аби Лоскотун був від тебе якнайдалі. Тож і не мороч собі цим голови, і нічого нам балакати про те, чого й згадувати нема потреби. Бідді перед дорогою добре наморочилась, поки втовкмачила це мені в голову (бо я ж страшений тупайло), щоб я опісля й тобі належно пояснив. А тепер, як і з одним, і з другим ми впоралися,- завершив Джо у цілковитому захопленні власною логікою,- ось що тобі щирій друг скаже. А саме. Тобі не можна перевтомлюватись балачками, тим-то по večеряй, випий свою склянку води з винцем та й укладайся спати.

Я глибоко зворушився тим, як тактовно зумів Джо ухилитись від неприємної для мене теми і як чуйно й зичливо Бідді (вона ж бо давно розгадала мене своєю жіночою інтуїцією!) підготувала його до цього. Але я так і не

зрозумів, чи знає Джо, що я тепер злидар, що мої великі сподівання розтанули, мов болотяний туман у сонячному промінні.

І ще була одна річ, якої спершу я ніяк не міг зрозуміти, але від якої мені стало дуже прикро, коли вона прояснилась переді мною: що більш я дужчав і здоровішав, то менш невимушеним у ставленні до мене робився Джо. Коли я був недужий і цілком залежав від його допомоги, він вернувся до колишнього тону в наших стосунках, називав мене «Піпом, друзякою»,- словами, що бриніли у моїх вухах музикою. Я теж заговорив до нього, як у дитинстві, щасливий і вдячний, що він це дозволяє. Але поступово, дарма що я й тримався давніх звичок, він почав від них відходити; я, спершу здивувавшись, невдовзі, однак, зрозумів, що причина цього криється в мені, що винен у цьому тільки я.

Бо так! Хіба ж я не дав Джо підстави сумніватись у моїй сталості і гадати, що в щасті я охолону до нього й одвернуся? Хіба я не заронив у щирій душі Джо підозри, що, оскільки я одужую, він мені буде дедалі менше потрібен і що, отже, краще вчасно послабити наші зв'язки й відпустити мене, не дожидаючи, поки я сам собою вирвуся?

Особливо виразно помітив я цю зміну в Джо, коли втретє чи вчетверте, спираючись на його руку, прогулювався в саду Темплу. Ми посиділи на теплому осонні, замилувано надивились на річку і вже підвелися йти, аж це я сказав:

- Дивись, Джо! Я вже зовсім вільно можу ходити. Ось зараз побачиш, як я сам і додому дійду.

- Тільки не натруджуйся, Піпе,- відказав Джо,- хоч я буду дуже радий вашому здоров'ю, сер.

Останні слова різонули мене, але чи ж міг я дорікнути

йому? Я дійшов самотужки лише до воріт саду, а там прикинувся, наче втомився, і попросив Джо, щоб підтримав мене. Джо простяг мені руку, хоча так і лишився задуманий.

Я теж був задуманий: глибоко жалкуючи за минулим. Я сушив голову тим, як стримати цю щораз більшу зміну в Джо. Не приховую,- я соромився розповісти йому правду про своє матеріальне становище, але, гадаю, цю мою нехоть можна почасти зрозуміти. Адже він, безперечно, захотів би допомогти мені своїми скромними заощадженнями, тоді як я знав, що просто не повинен цього допустити.

Задума не покидала нас обох увесь той вечір. Але перше ніж лягти, я вирішив з наступного тижня - бо як на те, завтра мала бути неділя - почати нове життя. У понеділок уранці я поговорю з Джо про цю зміну в його поведженні, відкриюся перед ним в усьому і розкажу йому, що я маю на думці (оте саме «по-друге», до якого ще не дійшла мова) і чому я поки що не знаю, чи їхати мені до Герберта, і тоді від його прикрої зміни не залишиться й сліду. Вирішивши це, я прояснів, і Джо теж прояснів, наче й він водночас зі мною прийняв якесь рішення.

Неділя проминула у нас дуже спокійно - ми їздили за місто, погуляли в полі.

- Я, Джо, просто вдячний долі, що захворів,- сказав я.

- Любий Піпе, друже,- ви вже таки піддужали, сер.

- Це такий прегарний для мене час був, Джо.

- Для мене також, сер,- відповів Джо.

- Цього часу, що ми провели з тобою вдвох, Джо, я повік не забуду. Я знаю, в минулому бувало так, що я дещо забував, але цього часу я не забуду повік.

- Це було чудовно, Піпе,- сказав Джо якось так хапливо й заклопотано.- А що вже минуло, сер, те минуло.

Увечері, коли я ліг спати, Джо зайшов до мене в кімнату, як і щовечора заходив, поки я хворів. Він поцікавився, чи так само добре я почуваю себе, як і вранці.

- Так, любий Джо, в усякому разі не гірше.

- І потроху, друзяко, стаєш дужчим?

- Так, любий Джо, з кожним днем.

Своєю великою доброю рукою Джо поплескав мене по плечах, укритих ковдрою, і сказав хрипкуватим, як мені здалося, голосом:

- Добраніч.

Уранці я схопився ще більш бадьорий і зміцнілий, сповнений рішучості негайно ж розповісти все Джо. Розповім йому ще до сніданку. Зараз одягнуся, піду до нього в кімнату й здивую, бо це ж перший день, коли я встав так рано. Я ввійшов до його кімнати, але Джо там не було. І не тільки його самого не було, а й скриньки його теж.

Я кинувся до обіднього столу й знайшов на ньому листа. Ось його зміст:

«Не бажаючи нав'язуватись, від'їжджаю, бо як ти вже піддужав, дорогий Піне, і обійдешся без ДЖО.

Р. С. Завше були найкращими друзями».

В листі була й розписка за сплату боргу, через який мене мало не заарештували. До останньої хвилини я наївно гадав, що мій кредитор забрав позов або вирішив почекати, поки я видужаю. Мені й на думку не спадало, що гроші заплатив Джо - але це було так, бо розписка була на його ім'я.

Що мені тепер лишалось, як не поспішити вслід за

ним до любої старої кузні й там в усьому перед ним відкритися, і злегка виговорити йому, і полегшити душу й серце тим самим «по-друге», що зародилось як невиразне щось у моїх думках, а тепер сформувалося у цілком певний намір?

А намір був такий, що я підійду до Бідді, покажусь їй, яким упокореним і розкаяним я повернувся, розповім, як я втратив усе, що сподівався дістати, і нагадаю, як ми повірялися одне одному в дні моїх перших знегод. А тоді скажу їй: «Бідді, колись ти, здається, була дуже прихильна до мене, і моє нерозважне серце, хоч і поривалось кудись далі, лише біля тебе знаходило спокій і розраду, яких воно відтоді більше ніде вже не зазнавало. Якщо ти можеш вподобати мене хоча б наполовину проти того, що було давніш, якщо ти можеш признати мене з усіма моїми помилками й розчаруваннями, якщо ти можеш прийняти мене, як прощену дитину (бо й справді - мені сором, Бідді, але я так потребую втішливого слова й ласкавої руки!), то я маю надію, що буду трошки більш вартим тебе, ніж раніше - не набагато, а все-таки трошки більш вартим. І то вже як ти скажеш, Бідді,- чи мені працювати разом з Джо у кузні, чи пошукати якої іншої роботи в Англії, а чи нам поїхати у далекий край, де на мене чекає місце, від якого я відмовився, бо ж хотів спершу почути твою відповідь. І тепер, любя Бідді, коли ти скажеш, що згодна розділити зі мною моє життя, то й життя моє опроміниш, і мене ощасливиш, а я вже зроблю все, на що стане снаги, щоб і ти стала щасливою».

Такий був мій намір. Набравшись сили протягом трьох днів, я поїхав у рідні околиці, щоб його здійснити. А як мені там повелося - оце й усе, що я маю ще розповісти.

Розділ 58

Звістка про крах мого осяйного майбутнього досягла нашої місцевості раніше, ніж я туди прибув. «Синій Кабан», як виявилось, уже поінформували про це, і ставлення до мене там різко змінилося. Той самий «Кабан», що всіляко запобігав переді мною, коли справи мої йшли вгору, тепер, коли вони завернули вниз, повівся щодо мене вкрай холодно.

Приїхав я до міста ввечері, страшенно втомлений дорогою, яку раніше переносив так легко. «Кабан» не зміг приділити мені звичайного мого номера (очевидно, зайнятого постояльцем із сподіваннями), і я мусив задовольнитись простенькою кімнатинкою у глибині подвір'я, десь поміж голубником та возівнею. Але заснув я в ній так само міцно, як і в найрозкішнішому апартаменті «Кабана», і сни бачив такі самі, як і на щонайкращій постелі.

Рано-вранці, поки мені готували сніданок, я пройшовся до Сатіс-Гаусу. На хвіртці і на крайчиках килимів, повивішуваних з вікон, красувались друковані оголошення про те, що наступного тижня тут відбудеться продаж з аукціону меблів та різних хатніх пожитків. Самі споруди йшли на злам і продавались як будівельний матеріал. Виведені вапняним розчином здоровенні літери на стіні броварні повідомляли, що вона продається під «Н 1» а під «Н 2» іде та частина головного будинку, що довгий час стояла замкненою. Такого ж роду написи були й на інших будівлях садиби, а щоб звільнити для них місце, зі стін поздирали плющ, і повсюди валялись у пилюці купи прив'ялого вже гілля. Ввійшовши на часинку у відчинену хвіртку і ніяково оглянувшись з виглядом людини, що за-

брела сюди знічев'я, я побачив, як клерк аукціоніста ступає з діжки на діжку й перелічує їх, а інший клерк складає з його слів реєстр, причому за письмовий стіл йому править те саме садове крісло, яке я так часто возив під мотив «Старого Клема».

Повернувшись на сніданок до «Кабана», у закусочній я побачив містера Памблечука, що розмовляв з господарем. Коли містер Памблечук (на зовнішність якого недавня нічна пригода вплинула аж ніяк не позитивно) уздрів мене, з уст його почулось таке звернення:

- Юначе, мені шкода, що доля зле з вами вчинила. Але чого ж було й сподіватись, чого й сподіватись!

І він величним всепрощальним жестом простяг мені руку, яку я, такий знесилений хворобою, що мені було не до сварок, мовчки потис.

- Вільяме,- обернувся містер Памблечук до офіціанта,- подайте гарячу булочку. І щоб оце дійти до такого, аж до такого!

Я похмуро взявся за свій сніданок. Містер Памблечук став наді мною, і ще й не встиг я доторкнутися до чайника, як він уже налив мені чаю з виглядом доброчинця, що вирішив бути вірним до кінця.

- Вільяме,- сумовито промовив містер Памблечук,- подайте солі. За кращих часів,- це вже він звертався до мене,- ви, здається, пили чай з цукром. І з молоком теж? Аякже! Чай з молоком і цукром. Вільяме, подайте салати з водяного хрону.²⁶

- Дуже дякую,- сказав я гостро,- але я не вживаю салатів з водяного хрону.

- Не вживаєте,- повторив містер Памблечук, зітхаючи й киваючи раз за разом головою, так наче він цього й

²⁶ Водяний хрін (наукова назва - настурція лікарська) - болотяна рослина, молоде листя якої, багате на вітамін С, споживається як салата.

сподівався, так наче утриманням від салати з водяного хрону й пояснюються всі мої життєві невдачі.- Де ж бо. Прості земні плоди. Атож. Не треба салати, Вільяме.

Я сидів і снідав, а містер Памблечук з по-риб'ячому вибалушеними очима невідступно стримів наді мною, своїм звичаєм сопучи в ніс.

- Сама шкіра та кості! - розважав він уголос.- А від'їжджаючи з цих місць (можна сказати - з мого благословення), коли я, мов та бджілка, пригощав його своїми скромними припасами, він був округленький, як пончик.

При цих його словах я згадав, як підлабузницьки він тоді, в годину мого процвітання, простягав до мене руку, приказуючи: «Чи дозволите?», і як демонстративно зверхньо тицьнув мені зараз ту саму пухку п'ятерицю.

- Х-ха! - мовив він далі, підсовуючи до мене хліб з маслом.- І прямуєте ви, очевидно, до Джозефа?

- Ради бога! - відказав я, несамохіть зірвавшись.- Та яке вам діло, куди я прямую? Дайте спокій чайникові!

Це було найгірше, що я міг зробити, бо Памблечук мовби й чекав цього.

- Атож, юначе,- відпустивши ручку чайника й відступивши крок-два назад, сказав він досить голосно, щоб його почули господар та офіціант у дверях.- Я дам спокій чайникові. Ви маєте рацію, юначе. Цього разу ви маєте рацію. Я забувся, дозволивши собі подбати про ваш сніданок, бо щиро вважав, що вашому організмові, ослаблomu від надмірностей, додасть нових сил здоровий харч ваших предків. А проте,- докинув Памблечук, звертаючись до господаря й офіціанта і вказуючи на мене рукою,- це він, той самий, з яким я ділив забави його щасливого дитинства! І не кажіть мені, що цього не може бути: запевняю вас - це він!

Ті двоє пробурмотіли щось у відповідь. А особливо пе-

реконливими його аргументи видались офіціантові.

- Це він,- сказав Памблечук,- кого я возив на своєму візку. Це він, кого у мене на очах виховувано власною рукою. Це він, що його сестрі я доводився дядьком по чоловікові, а ім'я їй дали Джорджіана-Марія в честь її матері,- нехай-но лише спробує він це заперечити!

Офіціант явно був певний, що я й не пробуватиму заперечити і тим самим засвідчу, що справи мої швах.

- Ви, юначе,- сказав Памблечук і за давньою звичкою покрутив головою, мов штопором,- прямуєте до Джозефа. Вас цікавить, яке мені діло до того, куди ви прямуєте? А я вам скажу, добродію, що ви прямуєте до Джозефа.

Офіціант кахикнув, так ніби чемно припрошував мене погодитися з цим.

- А тепер,- мовив Памблечук з незмірно пишнотним виглядом, як і личить речникові неспростовних істин, проголошуваних в ім'я чесноти,- я навчу вас, що сказати Джозефові. Ось тут присутній господар «Кабана», чоловік знаний і шанований у нашому місті, і присутній також Вільям, на прізвище, коли не помиляюся, Поткінс.

- Так і є, сер,- підтвердив Вільям.

- Ось при них,- вів далі Памблечук,- я й навчу вас, юначе, що сказати Джозефові. Отак ви скажете: «Сьогодні, Джозефе, я бачив мого найпершого добродію, якому я завдячую своє щастя. Імен я не називатиму, Джозефе, але в місті саме так про нього й кажуть, і от його я й бачив».

- Присягаюся, я його тут не бачу! - сказав я.

- Ви й це скажете,- не розгубився Памблечук.- Скажете, що ви це сказали, і навіть Джозеф, я певен, здивується вашим словам.

- Оце вже дзуськи,- сказав я.- І не подумає дивуватись.

- Ви скажете,- провадив своє Памблечук,- «Джозефе, я

бачив цього чоловіка, і він не гнівається ні на тебе, ні на мене. Він бачить тебе, як облупленого, Джозефе, і йому добре відома твоя тупоголовість і неуцтво. І мене він бачить, як облупленого, Джозефе, і моя невдячність йому добре відома. Так, Джозефе», - скажете ви, - при цьому Памблечук безнадійно похитав головою і махнув рукою, - «йому відомо, що елементарне почуття вдячності зовсім не властиве мені. Йому, Джозефе, відомо це, як нікому. Тобі, Джозефе, це невідомо. Звідки б воно тобі було відомо, а от йому відомо».

Навіть мене, що з дитинства знав, який він дурний пащекун, вразило, як у нього вистачило нахабства так зі мною розмовляти!

- Ви скажете: «Джозефе, він просив мене дешицю переказати тобі, і я це виконую. Воно полягає в тому, що у моєму падінні він бачить перст божий. Уже хто-хто, а він, Джозефе, знає цей перст і бачить його виразно. Цей перст накреслив: «Відплата за невдячність до першого свого добродійця, який заклав підвалини його щастя». Але чоловік цей сказав, що не шкодує за тим, що зробив, Джозефе. Анітрохи не шкодує. Його спонукали до цього властиві йому добрість, зичливість і милосердя, і він зробив би це знову, якби трапилась нагода».

- Жаль тільки, - зневажливо кинув я, скінчивши свій перерваний сніданок, - що цей чоловік не сказав, що саме він зробив і збирається зробити знову.

- Господаре «Кабана»! - Памблечук вдався тепер безпосередньо до публіки. - І Вільяме! Я буду тільки радий, коли ви, як на те ваша воля, перекажете всім городянам нашого міста, що його спонукали до цього властиві йому добрість, зичливість і милосердя і що він зробив би це знову, якби трапилась нагода.

Прорікши згадані слова, цей самозванець велично по-

тис їм обом руки й вийшов, залишивши мене не гак захопленим його вчинком, як радше заінтригованим, у чому ж він, власне, полягав. Незабаром і я вийшов із «Синього Кабана» і на Головній вулиці знов побачив його - він стояв на порозі свого закладу й розп'якував (безперечно, про те саме) перед гуртом добірних слухачів, що сподобили мене вельми неприязними поглядами, коли я проходив з другого боку вулиці.

Але тим приємніше було мені звернути думки свої до Бідді та Джо, чия незмірна скромність на тлі цього небаченого вихваляння засяяла ще яскравіше (якщо тільки це було можливе). Я йшов до них повільне, бо в ногах ще мало мав сили, але що ближче підходив, то легше ставало на душі, бо ж усе далі полишалися пиха та лицемірство.

Червень стояв у всій своїй красі. Небо - суцільна блакить, жайворонки виспівували високо над зеленими нивами, і весь краєвид здавався таким прегарним і супокійним, як ще ніколи. Уява малювала мені різні принадні картини того життя, яким я тут заживу, та наскільки вирівняється мій характер під впливом людини, що в її простій вірі та ясному незбаламученому розумі я не раз мав змогу пересвідчитись. Картини ці пробудили в моїй душі ніжні емоції, повернення злагіднило мені серце; так багато переживши, я почував себе, мов той мандрівець, що босоніж вертає додому з далеких довголітніх доріг.

Я ще ніколи не бачив школи, де вчителювала Бідді, але глуха стежка, якою я, щоб не привертати зайвої уваги, входив до села, пробігала саме повз школу. На мою прикрість виявилось, що сьогодні уроків нема - дітей ніде не було видно, й заклад Бідді стояв замкнений. Я трохи розчарувався, бо ж нишком думав, що побачу її за роботою ще до того, як вона мене побачить.

Але звідти недалеко була кузня Джо, і я рушив туди під духмяними зеленими липами, наслухаючи, коли почується звук ковалевого молота. Давно вже я б мав його почути, і не раз мені здавалось, наче я таки чую його, а проте навколо панувала тиша. Липи стояли на своєму місці, і білий глід, і каштани, і мелодійно шелестіло їхнє листя, коли я зупинявся прислухатись, але от стукоту молота Джо літній легіт не доносив.

Вже аж навіть ледь побоюючись тієї хвилини, коли побачу кузню, я нарешті побачив її - вона була замкнена. Ані вогню у горні, ані розприску іскор, ані сопіння міхів; усе позачинювано, усюди тихо.

Але сам наш будинок не стояв порожнем, і парадна вітальня стала жилою, бо на розчиненому вікні веселилися квіти й поколихувалась біла фіранка. Я хотів тихенько підступити до вікна, щоб заглянути в кімнату поверх квітів, коли раптом переді мною вирости рука в руку Джо й Бідді.

Зразу Бідді скрикнула, немов я видався їй приви́дом, а в наступну мить уже кинулась мені на шию. Ми розплакались, побачивши одне одного: я тому, що вона була така гарненька й мила, вона - тому, що я був такий блідий і виснажений.

- Яка ж ти виряджена, люба Бідді!
- Справді, Піпе, дорогий.
- І ти, Джо, теж - такий виряджений!
- Справді, дорогий Піпе, друзяко.

Я дивився то на неї, то на нього, і враз...

- Сьогодні у мене весілля! - скрикнула Бідді, вся аж сяючи від щастя.- І я вийшла заміж за Джо!

Вони провели мене до кухні, і я сів, схиливши голову на старий сосновий стіл. Бідді піднесла мою руку до своїх

уст, а Джо лагідно погладжував мене по плечах.

- Він ще не досить піддужав, дорогенька, щоб так його дивувати,- сказав Джо.

І Бідді відказала:

- Й сама не знаю, як це я, не подумавши, Джо, любий,- щастя зовсім закрутило мені голову!

Вони обоє були дуже раді мене бачити, дуже горді моїм приїздом, дуже зворушені й захоплені, що я потрапив до них саме в цей такий пам'ятний день!

Моя перша думка була - який я вдячний долі, що не дала мені прохопитися перед Джо з цим моїм останнім, тепер теж розвіяним сподіванням. Скільки разів я поривався заговорити про це, коли він був біля мене! Та якби він побув тоді ще з годину, мої слова могли б заподіяти непоправної шкоди.

- Дорога Бідді,- сказав я,- у тебе найкращий чоловік на світі, і коли б ти тільки бачила, як він мене доглядав, ти б... Але ні, ти не змогла б полюбити його дужче, ніж тепер любиш!

- Так, це правда,- погодилась Бідді.

- А у тебе, дорогий Джо, найкраща жінка на світі, і з нею ти будеш такий щасливий, як ти того й заслуговуєш, мій дорогий, добрий, чесний Джо!

Джо глянув на мене, губи у нього затремтіли, і він затулив очі рукавом.

- Джо і Бідді, ви обоє тільки-но з церкви і сповнені милосердя й любові до всіх людей, тож прийміть мою скромну подяку за все, що ви зробили для мене й за що я так зле відплатив! І коли я скажу вам, що за годину мене вже тут не буде, бо я незабаром їду за кордон, і що я не знатиму спокою, поки не відроблю всіх тих грошей, якими ви врятували мене від тюрми, і не пришлю їх вам, то не подумайте, дорогі Джо та Бідді, що якби я навіть за-

платив вам у тисячу раз більше, борг мій перед вами зменшився хоча б на ламаний гріш, або що я хотів би в такий спосіб зменшити його!

Їх обох так зворушили мої слова, що вони стали просити, щоб я облишив цю тему.

- Але я мушу сказати ще кілька слів. Дорогий Джо, я сподіваюся, що у тебе будуть гідні любові діти і що зимовими вечорами в цьому куточку біля коминка сидітиме малюк, який, можливо, нагадав тобі іншого малюка, що назавжди покинув ці краї. Не кажи йому, Джо, що я був невдячний; не кажи йому, Бідді, що я був недобрий і несправедливий; тільки скажіть йому, як я шанував вас обох за вашу зичливість та щирість та як я казав, що він повинен вирости набагато кращою людиною, ніж я, бо він ваш син.

- І не подумаю,- сказав Джо, не відкриваючи обличчя,- нічого такого йому говорити, Піпе. І Бідді не подумає. І ніхто інший.

- А тепер, хоч я й знаю, що в доброму серці своєму ви це вже зробили, прошу вас, скажіть мені обоє, що прощаєте мене! Скажіть мені ці слова, щоб я поніс їх із собою, і тоді я знатиму, що ви зможете мати до мене довіру й думати про мене краще, ніж раніше думали!

- Ох, Піпе, друзяко ти мій любий,- озвався Джо.- Бог свідок, що я прощаю тебе, коли я тільки маю що прощати!

- Амінь. Бог свідок, що і я прощаю,- озвалась Бідді.

- Тепер ще дозвольте мені піднятися нагору в мою давню кімнатинку й побути кілька хвилин на самоті, а тоді, коли я поїм і поп'ю за вашим столом, ви, дорогі Джо та Бідді, проведете мене до дороговказу на перехресті й там ми розпрощаємось!

Я спродав усе, що мав, відклав, скільки міг, для заспокоєння моїх кредиторів,- які погодилися почекати, поки я зможу сплатити їм сповна,- і виїхав до Герберта.

За місяць мене вже не було в Англії, а за два місяці я вже служив клерком у фірмі «Кларрікер і спілка», а за чотири - вперше опинився на відповідальній посаді. Річ у тім, що балка над вітальнею біля Вітрякового ставка перестала двигтати від ревища старого Білла й затихла, і Герберт поїхав одружитися з Кларою, а мене залишив до свого повернення очолювати Східну філію.

Чимало років збігло, поки я теж став компаньйоном фірми, але я почував себе щасливим у домі Герберта та його дружини; жив я ощадливо, потроху сплачував свої борги й постійно листувався з Бідді та Джо. Лише коли я став третім співвласником, Кларрікер виказав мене Гербертові, заявивши, що він і так надто довго зберігав таємницю його компаньйонства. Отож Герберт про все довідався, чим був безмірно вражений і зворушений, і дружба наша аж ніяк не потерпіла від цієї довготривалої моєї скритності. Я не скажу, що наш торговий дім став дуже знаменитим або що ми загрибали купи грошей. Ні, особливо великими справами ми не орудували, але фірма мала добре ім'я, прибутки свої ми заробляли чесно, і загалом велося нам непогано. І ми так багато завдячували непослабній винахідливості й енергії Герберта, що я не раз дивувався, як це він колись міг справити на мене враження людини, не пристосованої до життя, аж поки раптом одного дня мені проясніло, що непристосованість була тоді властива швидше мені, а не йому.

Розділ 59

Цілих одинадцять років, живучи на Сході, не бачив я Джо й Бідді - хоча в думках вони часто поставали перед моїм зором,- коли це одного грудневого вечора, за годину-дві після смерку, я легенько торкнув рукою клямку на кухонних дверях нашої старої домівки. Я натис її так тихо, що ніхто не почув, і непомітно заглянув усередину. Там на своєму звичному місці біля вогню, посмоктуючи люльку, сидів Джо, такий самий дужий і здоровий, тільки вже сивуватий, а в кутку, відгороджений коліном Джо, примостився на моєму ж маленькому ослінчику, дивлячись на вогонь... не хто, як я сам!

- Ми назвали його в твою честь Піпом, дорогий друже,- сказав Джо, радо побачивши, що я взяв другий ослінчик і сів поруч з малим (але волосся йому не став чухрати),- і ми сподіваємось, що він виросте бодай трохи схожим на тебе,- та, либонь, так воно і є.

Я теж був такої думки, і наступного ранку взяв малюка з собою на прогулянку, де ми багато розмовляли, розуміючи один одного з півслова. Я зводив його на цвинтар і там посадив на певний надгробок, а він показав мені з цього підвищення, який камінь лежить на могилі «Філіпа Пірріпа, мешканця сієї парафії, а також Джорджіани, дружини вищепойменованого».

- Бідді,- звернувся я до неї після обіду, коли вона сиділа з заснулою донечкою на колінах,- ви повинні б контролювати день віддати мені Піпа, хоча б ненадовго.

- Е ні,- лагідно заперечила Бідді.- Тобі треба самому одружитись.

- Оце ж і Герберт з Кларою кажуть, але я не думаю,

що взагалі ще одружуся. Мені так затишно в їхньому домі, що важко наважитись на будь-які зміни. Я вже став старим парубком.

Бідді глянула на дівчинку, піднесла до уст її маленьку ручку і простягла до мене свою добру материнську долоню. Щось було надзвичайно промовисте в цьому порусі Бідді, в легкому доторку її персня.

- Любий Піпе,- сказала вона,- а ти певен, що цей біль по ній уже минув?

- Та вже ж... Мабуть, таки минув, Бідді.

- Скажи мені, як давньому другові. Ти вже зовсім забув її?

- Бідді, люба, я не забув нічого з того, що посідало найважливіше місце в моєму житті й узагалі не забув майже нічого. Але та «жалюгідна мрія», як я колись називав її, розвіялась, Бідді, розвіялась остаточно.

А проте, навіть говорячи ці слова, я знав, що потай душі намірюся того ж таки вечора побувати на місці старого дому, сам-один, у пам'ять про неї. Атож. У пам'ять про Естеллу.

Я чув, що життя її склалося вкрай невдало і що вона оселилась окремо від чоловіка, який дуже брутально поводився з нею і в очах навколишніх став втіленням пихи, скнарості, підлоти й ницості. Чув я й про загибель її чоловіка у нещасливому випадку через його жорстоке ставлення до коня. Це звільнення випало їй років зо два тому; досі вона вже могла й удруге вийти заміж.

Після раннього обіду у Джо я мав досить часу, щоб уволю набалакатися з Бідді й ще завидна дійти до колишньої садиби міс Гевішем. Але дорогою я не підганяв себе - роздивлявся на всі боки, згадував минуле - отож день уже зовсім примерк, поки я туди дістався.

Там не було тепер ні особняка, ні броварні, ні якихось будівель,- вцілів лише мур старого садка. Спорожнілу ділянку обгородили простим парканом, і я, заглянувши по верх нього, побачив, що де-не-де старий плющ наново розрісся й позеленив невисокі пагорки руйновищ. Хвіртка у паркані була прочинена; я штовхнув її й увійшов яа подвір'я.

У другій половині дня холодний сріблястий туман розстелився навкруги, і місяць ще не встиг його розвіяти. Але крізь туман пробивалися зорі, місяць уже сходив і вечір був нетемний. Я міг непохибно встановити, де стояла та чи інша частина будинку, де була броварня де ворота, де діжки. Пригадавши всі ці деталі, я звернув погляд на зарослу стежку в садку й побачив там чиюсь самотню постать.

Мене, здається, теж помітили. Людина, що йшла в моєму напрямку, зупинилася. Підступивши трохи, я розгледів обриси жінки. Коли я підійшов ще ближче вона була хотіла звернути вбік, але потім дала мені зрівнятись. І цю ж мить вона здригнулася, наче у великому подиві, промовила моє ім'я, і я вигукнув:

- Естелла!

- Я дуже змінилася. Як це ви мене впізнали?

Врода її справді втратила юнацьку свіжість, але невимовно велична постава, невимовний чар - це лишилося. Добре пам'ятаючи ці її принади, тепер я, однак, побачив і дещо нове - тиху зажуру в такому колись гордовитому погляді, і відчув дещо нове - дружній дотик такої колись нечулої руки.

Ми сіли на лаві неподалік, і я сказав:

- Як це дивно, Естелло, що ми через стільки років знову зустрілися саме на місці першої нашої зустрічі! А ви часто тут буваєте?

- Відтоді ні разу не була.

- І я теж не був.

Сходив місяць, і я згадав втуплений у білу стелю безживний погляд, що давно вже згас. Сходив місяць, і я згадав потиск тієї руки на моїй долоні, коли він почув від мене останні слова, що судилось йому почути на землі.

Естелла першою порушила мовчанку, що залягла між нами.

- Я не раз думала й намірялася побувати тут, але все безліч причин ставало на заваді. Бідний, бідний старий дід!

Сріблястий туман прорізали перші промені місяця, і в цих променях на очах у неї зблиснули сльози. Не знаючи, що я їх помітив, вона, трохи опанувавши себе, тихо сказала:

- Вас, певно, здивувало, коли ви сюди ввійшли, чому тут усе в такому стані?

- Так, Естелло.

- Ця земля належить мені. Це єдине, що в мене ще лишилося. Все інше сплигло одне за одним, але це я втримала. Всі свої нещасливі роки я тільки цю ділянку вперто й відстоювала.

- Тут щось має будуватись?

- Так, нарешті. Я прийшла сюди попрощатися, поки тут ще все по-старому. А ви досі живете за кордоном? - перевела вона мову на мене, і в голосі її почулась дорога для блукальської душі нотка симпатії.

- І досі.

- Й у вас, я певна, все йде добре?

- Я сумлінно працюю, щоб заробляти на прожиття, отож... Так, у мене все добре.

- А я часто думала про вас,- сказала Естелла.

- Справді?

- Останніми роками дуже часто. Був у моєму житті довгий і тяжкий період, коли я проганяла спогади про те, що я відкинула, не зумівши його оцінити. Але відколи ці спогади вже не суперечать моєму обов'язкові, я дала їм притулок у себе в серці.

- А ви в моєму серці жили завжди,- відказав я. І ми знову замовкли, аж поки вона й цього разу озвалась першою.

- Я й не гадала, що, прощаючись із цим місцем, прощатимусь і з вами. Але я дуже цьому рада.

- Раді, що ми знов розлучимось, Естелло? Для мене розлука дуже болісна. Для мене згадка про наше тодішнє прощання назавжди повита сумом і болем.

- Але ви сказали мені,- вкрай серйозним тоном заперечила Естелла,- «Нехай вас господь благословить і простить!» І якщо тоді ви могли сказати мені ці слова, тим паче ви не завагаєтесь сказати їх і тепер - тепер, коли страждання, цей найпереконливіший за всіх учитель, навчило мене розуміти, що було у вашому серці. Життя гнуло мене й трощило, але, маю надію, зробило трохи кращою. Будьте ж до мене так само вибачливі й добрі, як тоді, і скажіть, що ми - друзі.

- Ми і є друзі,- сказав я, підводячись і допомагаючи їй підвестись.

- І залишимося друзями, навіть розпрощавшись, додала Естелла.

Я взяв її за руку, і ми покинули це пустище. І, як ото колись давно ранковий туман знімався вгору, коли я покидав кузню, так тепер знімався вгору вечірній туман, і погідне місячне світло залило широкий простір навколо, і ніщо навіть не натякало на можливу нову розлуку з Естеллою.